

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

DR. MUNKÁCSI BERNÁT és DR. SEBESTYÉN GYULA.

XIX. ÉVFOLYAM. 1908.

(ÚJ FOLYAM: III.)

MELLÉKLETE :

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTESÍTŐJE.

BUDAPEST,

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

1908.

TARTALOM.

Lap

I. Értekezések.

<i>Barla Sz. Jenő</i> : Az 1562. évi debreczeni hitvallástétel népies vonatkozásai	194
<i>Bán Aladár dr.</i> : A samанизmus fogalma és jelenségei	81, 148, 214
<i>Gárdonyi Albert</i> : Az ethnographia a monsi kongresszuson	24
<i>Heller Bernát dr.</i> : A Kiffhäuser mondafaj magyar vonatkozásai	12
— — A póruljárt udvarlók meséjének változatairól	257
<i>Karl Lajos</i> : Árpádházi Szent Erzsébet és az üldözött ártatlan nő mondája	129, 202
<i>Kóssa Gyula dr.</i> : Kigyó az emberben	274
<i>Mahler Ede</i> : A halhatatlanságban való hit az ókori keleti népeknél	1
<i>Mészáros Gyula</i> : Csuvasok és tatárok közt a Volga-vidéken	227
<i>Nagy Géza</i> : A honfoglalók és a turkok	65, 257
<i>Osztern Salamon P. dr.</i> : Legálisan vád alá helyezett állatok	321

II. Néphit és népszokások.

<i>Bellosics Bálint</i> : Áldozati szobrocskák	96
<i>Benkóczy Emil</i> : A felnemeti nász	36
— — Garammenti mondák	165
<i>Ernyey József</i> : A „Házi különös orvosságok“ szerzői és forrásai	34
<i>Hajnal Ignác</i> : Bácskai szerb lakodalmi szokások	41
— — Balázsjárás Körnöczbánya vidékén	289
<i>Káldy József</i> : Bakonyi babonák és szólásmódok	284
<i>Lehoczky Tivadar</i> : Új adat a varázslatról	282
<i>Liszt Nándor dr.</i> : Tetétleni keresztelési és lakodalmi szokások	238
<i>Matthias Varga Róza</i> : Szarvasvidéki babonák	159
<i>Nyáry Albert báró</i> : A halottlátó	91
<i>Sztancsek József</i> : Privigye vidékén gyűjtött babonák, szokások és házi gyógyszerek	99

III. Népköltészet és népzene.

<i>Bartók Béla</i> : Székely balladák	41, 105
<i>Csöregi Ferenc</i> : Karácsonyi kántáló versek	295
<i>Gárdonyi József</i> : Egri népballadák	166
<i>Kenesei Iona</i> : Én Honám	297
<i>Matunák Mihály</i> : Jánosik és társai	299
<i>Mészáros Gyula</i> : Mutatványok csuvas népköltési gyűjteményemből	290, 354
<i>Stripszky Hiador</i> : Igriczek — énekes koldusok	345

IV. Kisebb közlemények.

„Az ethnografiai akribáiról“	373
<i>Bleyer Jakab dr.</i> : Helyreigazítás	177
<i>Gálos Rezső</i> : A „Historia Septem Sapientum“ elterjedéséhez	125
<i>Győrffy Lajos</i> : Régi leánykérő-mondókák Udvarhelyszékből	317
<i>Heller Bernát</i> : A Kiffhäuser-mondafaj magyar vonatkozásai	372
— — A Constant du Hamel-ről szóló fableau forrása	371
<i>Katona Lajos</i> : Berze Nagy János népmese-gyűjteményéről	253
<i>Nemes Mihály</i> : „Az ördögnek is szükséges gyertyát gyújtani“	315
<i>Pintér Jenő dr.</i> : Az ethnographiai akribiáról	314
<i>S. Gy. dr.</i> : A M. Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályáról	254
A székely tánczokról	176

V. Irodalom.

<i>Bán A.</i> : N. Sz. Trubeczkoj herczeg értekezései	247
<i>Galgóczy János</i> : Az „Ó-kori Lexikon“ assyrológiája	120, 171, 249
<i>G. A.</i> : Colquhaun Archibald and Ethel: The wirpool of Europe	368
<i>Herman Ottó</i> : Pungur Gyula	124
<i>d'I. K.</i> : Geschichte der Musik in Böhmen	313
<i>Katona Lajos</i> : Dr. Oskar Dähnhardt: Beiträge zur vergleichenden Sagen und Märchenforschung	309
— — Vergleichende Märchenforschungen von Antti Aarne	362
<i>Kohlbach Bertalan</i> : E. Westermarek: Ursprung und Entwicklung der Moralbegriffe	115
<i>Mahler Ede</i> : Weber O.: Die Literatur der Babylonier und Assyrer	170
A magyar népköltés remekei	169
<i>Seprődi János</i> : Etnograficnij Zbirnik	52
<i>Tonelli Sándor</i> : Skal G.: Das amerikan. Volk.	269
<i>Varró István dr.</i> : Vajna K.: Hazai régi büntetések	61

VI. Néprajzi hírek.

Dr. Antal Géza előfizetési felhívása	319
A magyarországi bányászok régi színjátékairól	319
—én: A gráci néprajzi kongresszus előmunkálatai	375
<i>Katona Lajos</i> : Nemzetközi folklorista szövetség	374
Az ideai közgyűlés	64
<i>M.</i> : Csúvas tanulmányút	126
— Tunguz tanulmányút	126
— A javak forgalma az őstársadalomban	127
<i>M. B.</i> : Kolumbán Samu	254
— — Miskolci Henrik	255
— — Barátosi Balogh Benedek	255
Pénzintézetek adományai társaságunknak	64
A szombathelyi néprajzi múzeum	319
Wiklund köszönete	318
Wichmann köszönete.	376

VII. Társulati ügyek.

Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaság 1908 jan. 15. felolvasó és választmányi üléséről	128
Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaság 1908 márczius 18-ikán tartott választmányi üléséről	177
A Magyar Néprajzi Társaságnak 1908 márczius 18-ikán tartott rendes évi közgyűlése	179
I. <i>Szalay Imre</i> elnök megnyitó beszéde	179
II. <i>Sebestyén Gyula</i> főtítkáár jelentése	182
III. <i>Feichtinger Győző</i> pénztáros jelentése	186
IV. M. Néprajzi Társaság 1907. évi zárszámadása és 1908. évi költségelőirányzata	188
Jegyzőkönyv a Magyar Néprajzi Társaság 1908 márczius 18-án tartott rendes évi közgyűléséről	190
Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaság 1908 április 8-ikán tartott választmányi üléséről	256
Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaságnak 1908. évi április 23-ikán tartott választmányi üléséről	319
Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaságnak 1908. évi május 8-ikán tartott rendkívüli közgyűléséről	320
A Magyar Néprajzi Társaság tagjegyzéke az 1908. év végén	376

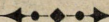

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTEŚÍTŐJE.

SZERKESZTIK

DR. MUNKÁCSI BERNÁT ÉS DR. SEBESTYÉN GYULA.

MELLÉKLETE

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTEŚÍTŐJE.

A társaságot illető pénzek egy-
szerden a
MAGYAR NÉPRAJZI
TÁRSASÁGNAK,
a fölshozalások és lakozimbejelen-
tések pedig
FEICHTINGER GYÓZŐ
pénztárhoz (Bpest, VII., Aréna-út
15. sz.) küldendők.

A folyóiratot illető küldemények
MUNKÁCSI BERNÁT-hoz
(Bpest, VI. ker., Szondy-u. 9. sz.)
vagy
SEBESTYÉN GYULA-hoz
(M. Nemzeti Múzeum) küldendők
A társaság ügyviteléhez tartozó
iratok a főtákarri hivatalnak
(M. Nemz. Múzeum) címzendők.

Előfizetési ára 6 kor. Bolti ára 10 kor.

A tagoknak tagdíjuk fejében jár.

Megjelenik január, márczius, április, június, október és deczember hónapokban.

BUDAPEST.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

1908.

TARTALOM.

	Lap
<i>Mahler Ede</i> : A halhatatlanságban való hit az ókori keleti népeknél	1
<i>Heller Bernát dr.</i> : A Kiffhäuser-mondafaj magyar vonatkozásai	12
<i>Gárdonyi Albert</i> : Az ethnographia a monsi kongresszuson	24
Néphit és népszokások.	
<i>Ernyey József</i> : A „Házi különös orvosságok“ szerzői és forrásai	34
<i>Benkóczy Emil</i> : A felnémeti nász	36
<i>Hajnal Ignác</i> : Bácskai szerb lakodalmi szokások	41
Népköltészet és népzene.	
<i>Bartók Béla</i> : Székely balladák. (I.)	43
Irodalom.	
<i>Seprődi János</i> : Etnografičnyj Zbirnyk	52
<i>Varró István dr.</i> : Vajna Károly: Hazai régi büntetések	61
Néprajzi hírek.	
Nagyobb pénzintézeteink adományai társaságunknak	64
Az idei közgyűlés	64

E folyóirat összes közleményeire nézve minden jog fentartva.

Taggyűjtés. Rendkívül olcsón adott folyóirataink hathatós terjesztése érdekében tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy a jelentkező új tagokat lehetőleg gyorsan bejelenteni sziveskedjenek. Mutatványszámokat s alapszabályokat készséggel küld a M. Néprajzi Társaság elnöksége (Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum).

Utalványcím: Magyar Néprajzi Társaság Budapest.

◀• 3019. cheque-számlájára. •▶

Hivatalos nyugtázás

az 1907. évi november hó 1-től december hó 31-ig befolyt díjakról.

Tagsági, illetőleg előfizetési díjat fizettek:	
1908. évre: Dorner János — Halász Gyula — Összesen	12 K — f.
— 1904. évre: Bartha József dr. — Benedek Elek — Pekár Gyula — Összesen	18 K — f.
— 1905. évre: Odescalchi Arthur hg. — Pekár Gyula — Stern Ábrahám — Összesen	18 K — f.
— 1906. évre: Balatoni Múzeum-Egyesület — Budapesti VI. ker. áll. főreálisk. ifj. könyvtára — Eber László dr. — Eötvös Károly — Geőcze Sarolta — Giesswein Sándor dr. — Keglevich Gábor gr. — Majovszky Pál dr. — Marton József — Nagy Géza — Pekár Gyula — Popovics V. István — Princz Gyula — Sztankó Béla — Takaró Imre — Vrabely Mihály — Összesen	96 K — f.
— 1907. évre: Áldásy Antal dr. — Alexander Bernát dr. — Aradi Kölcsey-Egyesület — Asbóth János — Augusztin Béla — Balatonfüredi gazd. felső népisk. — Ballagi Aladár dr. — Bánóczy József dr. — Bártfai Múzeum — Békefi Remig dr. — Bellosics Bálint — Berczeller Imre dr. — Bernáth Lajos — Berzeviczei áll. elemi isk. — Binder Jenő — Bodola Sándor — Bodolai áll. elemi isk. — Bokor Miksa — Borbély Sándor — Brassói áll. keresk. Akadémia — Brassói Magyar Kaszinó — Brüll Alfréd — Budai Paedagogium — Budai Paedagogium Ifj. Könyvtára — Budapesti VI. ker. áll. gymn. — Budapesti VI. ker. áll. főreálisk. ifj. könyvtára — Budapesti	

Folytatása a boríték 3-ik oldalán.

A HALHATATLANSÁGBAN VALÓ HIT AZ ÓKORI KELETI NÉPEKNÉL.

Mindinkább bebizonyul az a fontos tény, hogy a régi népek vallásos felfogásának asztrális elemek képezték az alapját. Napban, holdban és a csillagokban annak az isteni lénynek megtestesítését látták, a mely mint őserő, az ember szféráján kívül állva, mindazt létrehozta, a mire az embernek saját fenntartására szüksége van. Az isten eszméjének a megtestesítése a változatlan törvények szerint mozgó égitestekben magvát képezte az ókor vallásos felfogásának; a megtestesítésben gyökerezett az emberiség vallásos gondolkodása és érzülete, benne összpontosult minden, a mi vallásra és annak fejlődésére bárminő befolyással volt. Az ember egész életét, minden tevékenységét, létét és lényegét az égitestektől vezetettnek és kormányozottnak gondolták és még halála után is alávetettnek vélték az isten eszméje megtestesítéseképen tisztelt égitestek akaratának. Éppen azért Debórah prófétaasszony is így kiált fel a Sziszera megölése után rázendített dicshimnuszában¹: „Egekből harczoltak, a csillagok pályáikból harczoltak Sziszera ellen.“

A nagy világfelfogás alapgondolatát, a melyért WINCKLER Hugó² már oly sokszor szállt sikra és a kit küzdelmében JEREMIÁS Alfréd³ hittudós is hathatósan támogat, itt néhány szóban találjuk kifejezve. „Égkép = világkép; mindennek, a mi földi, megvan a maga megfelelője az égboltozaton; az égen van előírva minden, a minnek a földön meg kell történnie.“ Debórah ölte meg Sziszera-t, mert ez isteni akarat volt; de ezt az isteni akaratot összefüggésbe hozzák a csillagokkal, mert ez az akarat a csillagok pályáiban nyert volna kifejezést.

De nemcsak a vallásos, hanem az ember tudományos gondolkodása is asztrális természetű volt. Miután már évekkel ezelőtt rámutattam arra a körülményre, hogy az egyiptomiak 1460-éves Szothisz-korszaka nem egyéb, mint az a nagy év, „annus magnus“, a melyben a Quadriennium megfelel a polgári év napjának, megkísérlettem annak bebizonyítását is⁴, hogy ez az 1460-éves Szothisz-korszak az egyiptomiaknak nemcsak „nagy éve“, hanem egyúttal az égi éve is volt. Miután a földi naptár csak tükre

¹ Judicum V. 20.

² „Die babylon. Kultur in ihrer Beziehung zur unsrigen“ (J. C. Hinrichs 1903; továbbá: „Himmels- u. Weltenbild der Babylonier.“ (U. o. 1903).

³ „Das Alte Testament im Lichte des alten Orients“ és „Im Kampfe um den Alten Orient“.

⁴ Zeitschrift der Deutschen Morgenländ. Gesellschaft. Bd. LX, 825 és köv. 1.

az égitestek mozgásai által feltételezett éginaptárnak, az égi év alapelemétől szolgált az ókori Kelet kronológiájának.

Hogy az emberi életet a csillagok járásának és különösen a Nap és Hold mozgásainak igyekeztek alárendelni, az csak természetes. Hiszen alapjában véve, magas kulturális fejlettség sem kell annak észleletére, hogy ezek az égitestek járásukban hű képét alkotják az ember földi életének. Látták, hogy a Nap, amely reggel az ég peremén megjelenik, aztán magasabbra emelkedik és mindig több meleget küld a földre, a delelőn eléri legmagasabb állását, hogy onnan ismét a láthatár felé ereszkedjék, majd pedig nyugvóra térjen. Még szembetűnőbb az a tünemény, hogy a Hold eleinte mint vékony sarló jelenik meg az ég boltozatján, azután félholddá nő, hogy végül mint teli hold pompázzék teljes világító erejében; azután ismét félholddá lesz, hogy majdan, a konjunktio idején teljesen láthatatlanná váljék az emberi szem számára. Hasonlót vett észre az ember saját magán: először gyermek, azután ifjú, majd életének delén levő férfi, azután agg és végül a halál martaléka. A Nap reggel és a téli forduló (solstitium) idején, valamint az újhold — párhuzamok a születésnek és gyermekornak; az első holdnegyed és a tavaszi napéjegyenlőség ideje az ifjúkornak felelnek meg; a teli Hold, valamint a Nap délben, illetőleg a nyári forduló idején a teljes erejében levő férfit jelképezik; a Nap az őszi napéjegyenlőség idején és az utolsó negyed Holdja az agykort ábrázolják jelképesen és végül a lenyugvó Nap, valamint a Hold a valódi konjunktio idején az életerő kialvásának felel meg, illetőleg a megszűnő emberi élet jelképéül szerepelt.

Senki sem vonhatja kétségbe e párhuzamok jogosultságát. Néhány kételkedővel szemben magukat a régieket hívom fel tanukul. Egy denderai szöveg pl. a napistenről így szól¹: „gyermek ő reggel, ifjú délkor és Atum (aggastyán) est idején.“ Ugyanez állott a Nap évi keringésére. A téli forduló idején „*kis Napnak*“ vagy „*napgyermek*“-nek nevezték, a tavaszi napéjegyenlőség idején „*ifjúnak*“ hívták, a nyári fordulókor „*nagy Nap*“ volt a neve és az őszi napéjegyenlőség idején „*agg*“-nak hívták². Hasonló felfogás uralkodott a Holdra vonatkozólag is. BRUGSCH állítása szerint „a hold különböző fázisai az újholdtól a holdtöltéig és ettől ismét az újholdig, tehát a növekedés és a csökkenés, mintegy a hold öregbedése 30 napos pályájának teljes ideje alatt, épp úgy, mint a Nap mindennapi és évi pályája az ember különböző életkorainak a képére emlékeztette az egyiptomiakat. Az újholdat éppen azért a „*gyermek*“, a teli holdat az „*ifjú*“, a fogyó holdat pedig: „*öregedő hold az agykorig*“ elnevezésével illették.

És a mi az egyiptomiakra nézve áll, az még fokozottabb mértékben áll a babylóniaiakra nézve, a kiket a csillagászat terén tanítómestereknek tekinthetünk. És a babylóniaiak tényleg csodálatraméltó eredményeket értek el az égi tünemények megfigyelésében; a csillagászat több ágában (például

¹ Brugsch H., Thesaurus Inscript. Ägypt. 55.

² Brugsch H., Die Ägyptologie, 329.

a Hold gyorsulását illetőleg), még manap is csak ott vagyunk, a hol a régi babylóniaiak voltak. Az ókornak pedig csak kevés népe követhette őket ama kutatások terén, a melyeknek vallásos érzületek és felfogások képezték az alapját. Az égitestek pontos megfigyelését vallásos ösztönök tették szükségessé. Az isteni mindenhatóság kikutatására irányuló törekvés tette a Nap, Hold és bolygók kölcsönös viszonyainak, valamint az emberi sorsra vonatkozó esetleges befolyásaiknak kinyomozását kívánatossá. És így az asztrológia, a csillagászat és ebből kifolyólag a különböző időbeosztások oly fogalmak, a melyeket az emberiség haladó kulturális fejlődése a mindig mélyebbre ható vallási felfogás segítségével érlelt meg. Ez az oka annak, hogy mi ott, de csakis ott, a hol a vallásos elvek nyomát az eredetükig követhetjük, olyan átgondolt és csillagászatilag is jól megokolt időszámítást találunk, a melyet fejlődésének kezdetéig vagyunk képesek visszakisérni. És sehol sem észlelhető oly tisztán az asztronómia kapcsolata a vallással és a vallási felfogások asztrális alapjaival, mint éppen Babylóniában, a hol a papok nemcsak lelkipásztorok, hanem népüknek tanítói is voltak és a hol a templomok nemcsak vallási központok voltak, melyekben istentiszteletet végeztek, hanem tanintézetek is, melyekben tudományt és kivált csillagászatot műveltek. Sőt amit ma *panbabylonizmus*nak neveznek és számos oldalról megtámadnak, az a régiek előtt csodálatosképen magától értetődő volt. JOSEPHUS szerint a csillagászat Babylónból Egyiptomon át folytatta útját.¹ A kaldeusokat, a kikben a görögök és a rómaiak a babylóniai csillagászok és asztrológusok testületét látták, HERODOT *ἱεεεε Αιόεεε Βήλοεε* „Bél isten papjainak“ nevezte; STRABO *επιοχόριοι φιλοσοφοι* „országfilozófusok“ elnevezéssel illette őket. Csillagászat és vallás az ókorban két egymással oly bensőleg összefüggő fogalom volt, hogy a pap, kire az istenek tiszteletének ellátása volt bízva, egyúttal az égi tűnemények megfigyelésével is foglalkozott. DIODOR, a ki csillagászati tekintetben a kaldeusokról eléggé tájékozottnak mutatkozott, így nyilatkozik: „A kaldeusok, a kik a legrégebb babylóniaiakhoz tartoznak, az államban külön testet alkotnak, hasonlóan a papokhoz Egyiptomban. Az istenek szolgálataira hivatva, egész életüket a filozófiával töltik el és kivált az asztrológiában szereztek maguknak nagy nevet.“²

Ma az a forrásanyag, a melyből a babylóniai csillagászatra vonatkozólag ismereteinket merithetjük, oly nagy, hogy idegen, nem-babyloni tanuk segítségül vétele nélkül is Babylont ismerjük el a csillagászat hazájául. A mit e tekintetben más népeknél találunk, szintén a babylóniaiaktól ered. És e szempontból az egyiptomiak sem kivételek, mert ott, a hol az egyiptomiak csillagászati alapjait a maguk tisztaságukban felismerhetjük és minden csillagászati és asztrológiai elemet a tiszta mythológiáitól elválaszthatunk, ott nem nehéz a babyloni eredet kimutatása. Számos szöveggel rendelkezünk, a mely a babylóniaiak csillagászati ismereteit a legapróbb részletekig tárja szemeink elé. Ezekhez hozzájárulnak még naptáradatok és jól keltezett

¹ Antiqu. Jud. I. 8.

² Lib. II. Cap. 29.

táblácskák, a melyek mind nagy jelentőséggel bírnak kulturtörténeti szempontból. „A naptár minden nép művelődésének legrégebb emléke. A természet periodikus tüneményeinek okaival és erőivel kapcsolatos mythológiai képzeletektől való függése kétségtelen tény. A naptáradatok nem csekély számának kapcsolata istenek és istennők ünnepeivel ez okból nem mondható véletlennek, mert a legrégebb eredetet tekintve, legszorosabb rokonságban van a meteorológia és az évszakokat, valamint egyes részeit rendező és történetileg fejlődő naptár között“.¹ Hasonló naptári elvekből mindig hasonló kozmológiai nézetekre lehet következtetéseket vonni. Mert ha két különböző népnél hasonló naptári berendezés található, hasonló kulturfelfogásokra és intézményekre akadunk. Népek, a melyek naptári berendezéseiket egymástól kölcsönözték, egyéb kulturtörténeti vonatkozásokban is kölcsönzéseket mutathatnak fel. És ha az egyiptomiak kultúráját a babyloniaiakéval kívánjuk összehasonlítani, ily érintkezési pontot többet találunk. Példaképen csak a harminczéves évfordulók, az úgynevezett triakontaéteridák ünnepeire utalok, a melyekben az ősrégi Holdtisztelet egy jókora maradványa mutatkozik² és a melyeknek naptári és művelődéstörténeti jelentőségét csak kevéssel ezelőtt másutt fejtegettem bővebben.³ A meny nyiben tehát a kulturjelenségek asztrális alappal bírnak és bizonyos csillagászati ismeretekre visszavezethetők, hazájukul Babylóniát kell tekintenünk. Így Babylonia volt az az ország is, a hol megállapították az emberi élet viszonyát az égi tanhoz és kapcsolatba hozták az emberi lét fontosabb mozzanatait az égboltozaton végbemenő eseményekkel.

De az embernek nemcsak az élete, hanem a halála is az ég törvényeinek van alávetve. Valamint a Nap minden este elhagyja a földi élet érzékelhető körét és a sötétség birodalmába vonul, a Hold pedig a valódi konjunkció idején szemünk elől eltűnik, úgy az ember is elhagyja valamikor a földet. De valamint a Nap, a mely ma lenyugszik, másnap reggel új fényben pompázik az égboltozaton és valamint a Hold, a mely a valódi konjunkció idején nekünk láthatatlanná válik, egy-két nap múlva pedig mint Újhold újra feltűnik, úgy az ember sem marad örökké távol a földi birodalomtól, hanem újjáéledve fog visszatérni, új életre fog ébredni. Ez a föltámadásban és az új életre éledésben való hit az egész Keleten föllelhető. Ez az eszme hatotta át Egyiptom egész halotti kultuszát. A halál nem volt teljes elmulás, hanem új életnek kezdete; egy második életé, mely a földinek a mása és a mely csak más formákban nyilvánul. BRUGSCH „Die Ägyptologie“ című munkájában az első Rhind-papirusnak fordítását közli, melyből példaképen a következőt idézzük:⁴

¹ Brugsch: Religion und Mythologie der alten Ägypter, 253.

² Hommel, Grundriss d. Geogr. u. Gesch. 120. o. Őt illeti meg általában az a dicsőség, hogy legelőször mutatott „a legrégebb babyloni és egyiptomi istengenealógia azonosságára“ az egyiptomi kultúra babyloni eredetére (Transact. of the IX. intern. Congress of Orientalists. London, 1892. II. kötet 218—244. o.).

³ Zeitschrift der Deutschen Morgenländ. Gesellschaft, LX. 825. ff.

⁴ Brugsch: Die Ägyptologie, 191.

„Mialatt koporsódban pihensz, megifjodik a lélek tested fölött. Sirodban egy második életet kezdesz. Vándorlásodat befejezed és Osiris elé kerülsz. Nyugodtan vándorolsz, mint a ki a földet elhagyta, a hol naponta kapta meg a maga részét a dolgokból és a hol Thot által előírt éveid eltelték, miután a Napnak és a Holdnak, a Levegőnek, a Víznek és a Tűznek tiszteletedet mutattad be és tisztelettel adóztál az elhaltaknak.“

„Miután éveid eltelték és te szép időt értél meg, a thebai halotti városba költöztél Ott lélegzel, állandóan tartózkodol lakásodban és koporsódban és megifjodol benne.“

„Nyitva állanak előtted a Nyugot kapui és nyílnak a Mélység ajtai. Osirishez és testvéréhez, Isishez, a ki állandóan Osiris oldalán tartózkodik. imádkozol és alázatosan üdvözlöd Osiris. Üdvözlöd a halotti városban nyugvókat és nézed a Nyugot urát, a mennyiben színe előtt imádkozol.“

„Leolvasod, a mi írva van az istenek és emberek királya előtt, hogy lelkedet teste fölött időzni engedje. Kiáltoznak előtted a két tér felé azon a helyen, a melyen a mélység istenei tartózkodnak. Mindannyi dicsér téged és jónak magasztal. A megáldottak megdicsőültjei édes hangulatban vannak, mióta megláttak téged, a mint alakodban jelentél meg feleziczomázva ruháiddal, a melyiket Tie istennő készített és a kenőccsel, a melyet Ssm isten csinált. A megáldottak csarnokának a kapui nyílnak meg előtted és te nézed a múmiákat, te, Osiris N.“

Ezen kívül még a következőket olvassuk:¹

„Lépj be békességgel koporsódba, arra a helyre, a hová szíved örökké kíváncsított, Osiris N.! Hozzád jöjjön a nagy és kis isteni kilenczesség, hogy mindig újra oltalmazzon és megőrizzen. A Horus-gyermekek állandóan öröködnék fölötted éjszaka idején, minden órában, mindenkor. Az élet talizmánjait készítik számodra az alvilági Osiris, Abydos nagy istene és ura talizmánjainak mintájára *Sokari* örömnepén. Hozzád jönnek a barlang istenei a mélység rendezői, hogy kalauzolják neked az utat a mélység felé. A mélység ajtai nyílnak meg előtted a világosság szférája mellett, a mely Nyugot országához tartozik. Be- és kijár rajta. Ételt és italt áldozzanak neked Osiris oltárán ma és mindenkoron. Egyesül az örömben dőzsölő égiekkel. Anubis, a pastophor, szélesbítette holttestedet. Lábaidon jársz Nyugoton, mint a hogy szokásod volt itt e földön. Üsd le ellenséged fejét és győztesként jelenj meg Osiris előtt.“

Minden halott egy Osiris volt és ennek következtében kiváló tiszteletnek tárgya lett. És valamint Osiris Horusban talált megbosszulójára, a ki mint Osiris fia, annak ellenségeit megverte és atyja örökébe lépett, úgy a megdicsőült is feloldja majd egykor az alvilág bilincseit és újra feltámad. És éppen az Osiris-szal való azonosítás következtében a halhatatlanság eszméje a világosság azon régiójában talált kifejezést, a melyben Nap, Hold és csillagok periódikusan feljönnek és lemennek.

A Merenrā-féle pyramis sírkamrájának falait díszítő szövegek egyike ezt az eszmét oly tisztán tolmácsolja, hogy e tekintetben minden kétséget eloszlat. Brugsch hívta fel az egyiptológusok figyelmét e szövegre és ő közölte is a „Zeitschrift für ägyptische Sprache“-ban (1881. évf. 1—15.). Fordítása így hangzik:

„Örizve van, ki kilép az Orionból,
Örizve Osiris, ki kilép az Orionból,
A szüret urából, a szép Uag ünnepén.
Meggzóltalt anyja és örökös támadt,
Meggzóltalt atyja, megfogant az ég
És megszületett a hajnalcsillag.

¹ Brugsch: Die Ägyptologie, 195.

Oh! Horus **Merenra**, téged
 És Oriont viselt az ég; megszületett
 A hajnalcsillag az Orionnal. Itt felkel az egyik,
 Ott felkel a másik, az istenek parancsa szerint.
 Felkeltél és megjelentél az Orionnal
 Az égnek keleti oldalán. Nyugvásod
 Úgy mint az Orioné, nyugoti oldalán van az
 Égnek. Ti hárman vagytok itt, a hol a Sothis csillag van,
 Melynek helyei szentek és mely benneteket elkísér
 Jó úton az égen, Aáru mezejére.“

Bárhogyan is magyarázzák az idézett szöveget, minden kétséget kizáró világossággal kitűnik belőle, hogy az egyiptomiak történetüknek már legősibb idejében is bizonyos csillagokat és csillagcsoportokat, legkivált pedig a Sothis csillagzatot, nagyon megfigyelték és leginkább e csillag heliakus kelte és lenyugvása volt az, a mit különös figyelemben részesítettek. De nem a szöveg csillagászati vonatkozása vagy jelentősége jön itt a kronológia szempontjából tekintetbe,¹ hanem az a tény, hogy a liturgia (hiszen liturgiai szöveggel van dolgunk!) az elhaltakat a világosság régiójával hozza összefüggésbe és a halált, valamint a feltámadást a csillagok és kivált Osiris lemenésével és feljöttével kapcsolja össze. Osiris azonban holdisten, kinek földi jelképe az apisz.² Egy himnuszban így történik róla említés:³

„Birtokába vette az eget kezével
 Tenyerén nyugszik a föld;
 Az eget és földet nem ragadják el tőle.
 Ő a Ra napisten, a legnagyobb az istenek között,
 Ő a Holdisten, minden hónap fejedelme,
 Ő a Bika az égen újhold idején.“

Osiris tehát a mindenható, a kinek lénye áthatja az egész kozmoszt. Jelenlétének látható tanúi a Nap és Hold, melyekhez mint harmadik a Sothis-csillagzat csatlakozik. Ezek az örökké maradandó világtestek Osiris megtestesítői és ezek az érzelmek jutnak kifejezésre azon számos himnuszban, a melyeket az elhaltaknak vigasztaló figyelmeztetésül és halhatatlanságuk biztosítékául sírjukba raktak. „Valamint Osiris él, te is fogsz élni; valamint Osiris nem halt meg, te sem fogsz meghalni“ — szólottak a múmiához.

De nemcsak az egyiptomiaknál, hanem egyebütt is nagy elterjedtségnek örvendett a halhatatlanságban való hit. A babyloniaiaknál ez feliratilag bizonyítható. Tammuz ünnepén, a melyen évenként tavaszkor Tammuznak alvilágból való visszatérését ünnepelték, világosan kifejezésre jut az új életre való ébredés hite:

¹ Lásd *Mahler*: „Beitrag zur Chronologie...“ cz. értekezését. *Oriental. Litteraturzeitung*, 1904.

² Lásd *Mahler*: „Der Apiscult der alten Ägypter“ cz. értekezését. *Sitzungsberichte der Akad. d. Wiss. Wien*, 1894.

³ *Pierret*: *Inscript. du Louvre*; II. 3. (C, 120.) és *Brugsch*: *Religion und Mythologie*, 631.

„Azokon a napokon, a melyeken Tammuz lazurkőből való furulyán játszik, vele együtt játszanak samtu-kőből való játszószeren, vele játszanak a siratók és siratónők, hogy a halottak fölszálljanak és áldozati illatot szagoljanak.“

És valamint Egyiptomban, úgy Babylonban, a csillagászat őshazájában is asztrális elemek szolgáltak ez eszme alapjául. A természeti erők, melyek kivált a Nap, Hold és egyes feltünőbb csillagok hatásaiban nyilvánulnak, évenként a természet periódikus elhalását és újra ébredését nyújtják és így ezek a mindent felölelő világfelfogás keretében a feltámadásban való hit kiindulási pontjaivá váltak. Az istenek, mint a kiknek inkarnációiul jelentkeztek a természeti erők, a halottak felkeltői voltak. Így Mardukot, a nap és az év korai Napját, vagyis a reggeli és tavaszi Napot, ezekkel a nevekkel illették: a tiszta korona istene, a tiszta esküvétel istene, a halottak felkeltője.¹ Ninib, a felkelő Nap istene is „felkeltője a halottaknak“, mert ő az isten, „a ki életet ad, ő a könyörületes isten“.² Más helyütt³ a könyörületessel szólnak, a ki életet ad és a halottakat elevenekké teszi. Egy himnuszban pedig így magasztalják:⁴

„Ninib, a nagy, harcziás isten, *Anunnaki* fejedelme, *Igigi* ura,
Bíró mindenek fölött, a ki bezárja a sötétség ajtaját, a ki megvilágítja
A ki az élő emberek sorsát meghatározza; [a homályosságot;
Erős úr, a ki jót tesz az országgal, a ki által
Sínlődés és a gonosz fejbetegség helyükre témek vissza.
Könyörületes, a ki életet ad, a halottakat föléleszti;
A jogot és igazságot kezeli, a gonoszokat tönkre teszi;
Fáradhatatlan lándzsa, a ki tönkre teszi elleneit;
Nagy nap, a ki meghatározod a sorsokat, a ki osztogatod a parancsokat;
Meggyújtott tűz, a ki a gonoszokat elégeti,
A kinek neve az égen Kakkab-mišri;
Te, a kinek nagyságáról az összes *Igigi* között
És a kinek istenségéről az istenek között beszélnek.“

A „*Kakkab-mišri*“ csillag, a melylyel itt a reggeli nap van kapcsolatba hozva — mint más helyütt⁵ már kimutattam — nem egyéb, mint a Szíriusz csillag, tehát ugyanaz az égitest, a melyet az egyiptomiak is a feltámadással hoztak összefüggésbe.

Samas, a napisten is hivatva volt a halottak feltámasztására. Hiszen a feliratok így nyilatkoznak róla: „*halottakat feltámasztani, a lekötöttet feloldani a te kezed van hivatva*.“ Ezek ugyanazok a szavak, a melyekkel Izrael Jahve-ját dicséri és magasztalja: „*táplálja az élőket kegyelemben, feléleszti a halottakat nagy könyörületességében, megtámasztja az elesőket, gyógyítja a betegeket és feloldja a foglyok bilincseit*...“

¹ Lásd a *világteremtés*-ről szóló eposz utolsó tábláját; Brit. Mus., K. 8522.

² Rawlinson, I: 17, 9.

³ Brit. Mus., K. 128, 6.

⁴ Jensen P.: *Kosmologie der Babylonier* 471.

⁵ *Mahler*: *Der Kakkab-mišri*, *Zeitschr. f. Assyriologie*, II. köt. 219. és *Sitzungsberichte der kaiserl. Akad. d. Wissenschaften*, 1888.

A halottak felélesztésének hatalmát *Nebo*-nak, *Marduk* fiának is tulajdonítják. „Ő az isten, a kinek szolgálatában a halottak életre kelnek.“ Hogy az alvilág kapui nem legyőzhetetlenek, *Istar*-nak, a holdisten leányának *pokolba menetele* bizonyítja; „a visszatérés nélküli országba, a sötétség birodalmába“ irányította *Istar*, a holdisten leánya gondolatait, „*hogy felvezesse a halottakat, hogy egyenek és éljenek*“.

A feltámadás eszméje a theophor nevekben is kifejezésre jut. Így *Ašur*-uballit = „*Ašur* isten feléleszt“, *Muballit*-*Širua* = „*Širua* feléleszt“ stb.

Egyáltalán az összes csillagászati és asztrológiai tartalmú szövegek, melyek himnuszokban, imákban, varázsló formulákban és temetési feliratokban fordulnak elő, többé-kevésbé oly vonatkozásokkal bírnak, a melyek az ember sorsával, halála utáni továbbélésével vagy a feltámadás hitével függnek össze. Egy *sumir*, *Uruki Ur* holdistenéhez intézett és *Ur* ifjabb királyainak idejéből való himnusz így hangzik:¹

„*Uru*-ki atyám, a ki a magasztosság köntösében lépdél, istenek vezetője, ifjan erős bika hatalmas szarvakkal, ép testrészekkel, kristályhoz hasonló szakállal, erejének teljében, gyümölcs, a mely magától terem.
könyörületes atya, újra feltámasztó, a ki országa összességének életét tartja kezében;
ó uram, a te istenséged mint a messzi ég és a széles tenger teli van magasztossággal.“

Uru-ki *Ur* helyi holdistene és mint ilyen *Sin* összes díszjelzőit viseli; ő is „ifjan erős bika hatalmas szarvakkal“, „gyümölcs, a mely önmagától lesz“, „újra feltámasztó, a ki országa összességének életét tartja a kezében“. Ez mind oly elnevezés, a melylyel az újhoidat illeték, a mikor rövid időre a valódi konjunkció után sarlóalakú volt. *Sin*-*muballit* „*Sin* isten feléleszt“ egyike ama a theophor neveknek, melyekkel a feliratokban gyakran találkozunk.

Kétségtelen, hogy a Hold különböző fázisainak tünetei, melyek oly feltűnő módon játszódnak le az égboltozaton és havonként periódikusan térnek vissza, az ember életszakáiban is visszatükröződnek. És így csak természetesnek találhatjuk, hogy az ember különböző életszakait a Hold különböző fázisaival hozták kapcsolatba és hogy az újhoid-sarló megjelenése reményt ébresztett egy majdani feltámadásra a halál után.

Az asztrális világfelfogás, mely a babyloniaiakat és ezek révén az egész ókori keletet is áthatotta, lassankint az ókor többi népeihez is eljutott és a hold-sarló az ókor későbbi népeinél is a feltámadás symboluma lett.

A földi világ az ég tükre, mely kicsinyben mindazokat az eseményeket föl tudja mutatni, a melyek az égi szférában lejátszódnak. Ha az ember távozik a világból, tevékenységének, a mely földi életének tartalmát képezte, nem szakad vége; folytatja életét az égi birodalomban, ott, a hol a *Nap*nak és a *Hold*nak is van a székhelye és különböző állásai, valamint fázisai az

¹ *Hommel*: Geschichte Babyloniens und Assyriens. 378.

ember különböző életszakait tükröztetik vissza. De csak a szellemi erő, a lélek vándorol az ég felé, míg a test a földbe lesz temetve, úgy hogy a halál kapcsolja egybe a két birodalmat. Az ókori keleti világfelfogás, a mely szerint az ember a kozmosz képe, a sirköveken föld, hold és napnak az ábrázolásával nyert képes kifejezést.

Gyakran csak Holdat és Napot találunk ábrázolva, mely két égitest a Kelet sirkövein a halhatatlanságot jelképezi. Az elhalt maga is egy Osiris lévén, épp úgy mint ez, egyesíti magában a Nap és Hold jellegét. Valamint a Nap körforgásában az éj által a lenyugvástól a felkeléshez, tehát új fényhez jut és valamint a Hold a valódi konjunkció által újhoddá lesz, úgy az ember is részt vesz a körforgásban, a mely a halál által élethez vezet. A halál tehát csak átmeneti tünemény a körforgásban, a melyben az ember, mint a kozmosz egy tagja, épp úgy részt vesz, mint a Nap és Hold; valamint amaz reggelenként új fényben jelenik meg, emez pedig havonként mint újhold tűnik fel a láthatáron, úgy az ember is valamikor új életre fog ébredni, feltámadni. A halhatatlanság reménye van jelképezve a Nap és a Hold képével.

Ugyanaz a gondolat jut kifejezésre ott is, a hol három kör alakú korong van a holdsarlót ábrázoló figura fölött. Láttuk, hogy egy pyramiszövegben I. Merenra-nak Osiris-szal, vagyis a holddal való hasonlatosság alapján halhatatlanságot ígérnek, a mennyiben Orionnal fel kel az ég keleti oldalán és Orionnal nyugszik az ég nyugoti oldalán; Orionnal született a hajnali csillag és „ti hárman (tehát Osiris = Hold, Orion és est-hajnali csillag = Vénusz) ott vagytok, a hol a Sothis-csillag (= Sziriusz) van, a melynek helyei szentek és a mely jó úton vezetett benneteket az égen Aaru mezején“. Osiris = Hold mellett tehát az Orion, a Sziriusz és az est-hajnali csillag = Vénusz azok az asztrális hatalmak, a melyeknek auspiciumai mellett az elhaltaknak a halhatatlanságot biztosítják. Ennélfogva aligha tévedünk, ha a három holdsarló fölött ábrázolt korongban ezt a három elsőrangú csillagot (az est-hajnali csillagot = Vénuszt, a Sziriuszt és az Oriont) mint amaz asztrális képeket látjuk, a melyekben a hold mellett a halhatatlanságba vetett remény kifejezésre jut.

Nem hiányoznak az oly irodalmi vélemények sem, a melyek a túlvilágot teljesen mellőzik, a halotti kultuszt minden értékétől megfosztják és az embereket felszólítják a földi élet élvezésére. A British Museumban őrzött Harris-papyrus egy dalt tartalmaz, melynek keletkezését a XI. dynastiából származó Entef király idejébe teszik és a mely így hangzik:

„Örvendő szívvel vígan élj,
Kövesd szivedet a meddig élsz!
Tégy myrthusokat a fejedre, öltözködjél finom szövetekbe,
Kend magad Isten valódi csodadolgaival!
Ékesítsd magad oly szépen, a hogyan tudod
És ne csüggedjen el a te szived.
Kövesd szivedet és élj örömeidnek
A meddig a földön vagy.
Ne aggaszd szivedet,

A míg nem érkezik el a panasz napja.
 De a kinek a szive már megállt, nem hallja a panaszt
 És a ki a sírban fekszik, nem vesz részt a gyászban.
 Örvendő arczczal ünnepej egy vig napot
 És ne pihenj azon ;
 Senki sem viszi magával javait,
 Senki sem tér vissza, a ki eltávozott.

A földi mulandóság mély érzete melancholikus komorsággal párosulva nyilatkozik meg e sorokban, föladvá a reményt a túlvilág minden örömére nézve.

Hasonló a hangulat „egy életunt beszélgetésében a saját lelkével“, a mi a berlini múzeumban őrzött papyrusok egyikén fordul elő. E szerint egy boldogtalan beteg, a kit minden ember megvet és elhagy, a halált keresi. Nem mer azonban öngyilkosságot elkövetni, mielőtt nincs biztonságban a felől, hogy lelke, ha nem lesz szabályszerűen eltemetve, a mi szegénysége és elhagyatottsága következtében valószínű is, őt a túlvilágba kíséri és ott lehetővé teszi neki a továbbélést. Azzal a kérelemmel, hogy temetetlenül se hagyja el őt, beszédbe kezd elegyedni a saját lelkével. Ennek azonban nincs kedve meghalni. Hiába emlegeti neki, hogy az istenneknél a nyugoton igazságot remél fellelhetni. Hiába igéri neki, hogy a nyugotot eléri épp úgy, mint az, a ki a pyramisában nyugszik és a kinek a koporsóját siratók vették körül. A lélek azonban szkeptikus marad a túlvilág örömeit illetőleg.

„Ha a temetésre gondolsz, az gyász, az könyeket fakaszt és az embereket bánatossá teszi, az az embereket házukból kiragadja és a halomra dobja. Soha többé nem jössz a felszínre, hogy a Napot láthassad. A kik gránitból építették, a kik pyramisokat emeltettek, a kik e munkában szépet végeztek, azoknak áldozati kövei épp oly üresek, mint a fáradtaké, a kik a parton utódok nélkül halnak meg. Hallgass hát reám ; az embernek jól esik, ha ezt hallja : járj az élvezetek után és felejtse el a gondot!“

Ugyanez az eszme jut kifejezésre „a hárfás dalában“. A költő itt is megállapítja a földön élők mulandóságát és az embernek halála utáni kétséges kilátásait. Mindazonáltal itt már bizonyos életmóral is megnyilatkozik :

„Gondolj arra a napra, a melyen abba az országba kell vándorolnod,
 A melynek küszöbéről nincs visszatérés.
 Jól esik majd neked, hogy igazságosan éltél ;
 Azért szeresd az igazságot és gyűlöld a gonosz cselekedetet,
 Mert a ki szereti az igazat, az áldva lesz.
 Se a gyáva, se a hős nem kerül ki a sírt,
 A gazdag s a koldus közt nem lesz különbség.
 Azért légy hát bőkezű, a hogy illik ;
 Szeresd az igazságot és Isis megáld téged
 És szerencsés vénséget biztosít neked.“

De itt is úgy van feltüntetve a halál, mint „egy oly országba való vándorlás, a melyből nincs visszatérés“.

Hasonló felfogásra akadunk a babylon-asszir irodalomban is. Az „Istar istennő poklokba szállása“ cz. babyloniai epikai költeményben pl. ezeket olvassuk :

„Az ország felé, melyből nincs visszatérés, az ország felé, melyet ismersz, irányozta gondolatait Istar, a holdisten leánya.

A holdisten leánya gondolatait irányozta
a sötétség háza, Irkalla székhelye felé,
a ház felé, melyből a bemenő vissza nem tér,
az ösvény felé, mely vissza nem vezet,
a ház felé, melyben a belépő világosságot nem lel,
a hely felé, hol port nyernek, sarat esznek,
hol világosságot nem látnak, sötétben laknak,
hol madárként pehelyruhába öltöznek;
az ajtó s a zár porlepett.“

De az ó-testamentom szent iratai a Kóhélet (*liber ecclesiastae*) nevű részben szintén ezt a gondolatot juttatják kifejezésre. Így a IX. fejezet 7—10. mondatában ezeket olvassuk:

„Menj, egyed örömmel kenyeredet és igyad vidám szívvel borodat, mert már megkedvelte Isten a te tetteidet. Ruhád fehér legyen minden időben és ne hiányozzék az olaj sem a te fejedről. Élvezd az életet az asszonynyal, a kit szeretsz, hívságos életed minden napjaiban; mert az a te osztályrészed az életben és fáradságodért, melylyel fáradozol a nap alatt. Mindent, a mit elér kezed, hogy erőddel megtegyed, tedd meg, mert nincsen cselekvés és számítás és tudás és bölcsesség az alvilágban. a hová te mégy.“

Más helyütt (Kóhélet, III:19—22.) ez olvasható:

„Mert eset éri az ember fiait és eset éri a barmot, és azon egy esetjük van: a milyen ennek a halála, olyan annak a halála, és egy lelke van mindnek; és azon egy helyre megy minden, a mi porból lett és minden visszatér a porhoz. Ki ismeri az ember fiainak lelkét, vajjon felszáll-e fölfelé; és a barom lelkét, vajjon alászáll-e lefelé a földre? És láttam, hogy nincsen jobb, mint hogy örüljön az ember a műveivel, mert az az ő osztályrésze; mert ki hozza őt majd ide, hogy nézze azt, a mi utána leszzen?“

De ezek csak egyes ritkábban előforduló esetek, mert általánosságban semminemű szkepszis nem uralkodott a túlvilágról alkotott felfogás tekintetében. Vallásos lelkesedés volt az is, a mi az egyiptomiakat mindenkor áthatotta és a mi eredményezte, hogy a halhatatlanságban való hit náluk egyre mélyebb gyökereket vert. A halott egy Osiris volt és Osiris feltámad. Már a VI. dynastia idejében (körülbelül 2800 évvel Kr. sz. e.) a halál utáni életet már természetes dolognak tartották s az egyiptomiak vallás-erkölesi tanításainak utóbb is megdönthetetlen tétele lett. Ez a továbbélés azonban nem pusztá folytatása a bánatos és gondokkal is terhelt földi életnek, hanem együttlét a jó, bölcs és igazságos istenekkel a jó illatú égi tájakon, a hol az istenekké személyesített égitestek, a Nap, Hold és csillagok, örökké tartó törvények szerint futják be pályájukat. A hogy ezek az asztrális testek bizonyos időközökben láthatatlanokká is válnak az emberi szemre nézve és időmultával ismét feltűnnek a láthatáron, úgy a halál által az égi csillagbirodalomba elragadott személy is valamikor feltámadását fogja ünnepelni. Hogy ez lehetséges legyen, szükséges, hogy a halál pillanatában az égbe költöző szellemi erő (Ba) a földön maradt földi hüvelylyel ismét egyesülhessen. A testet tehát meg kellett óvni a rothadástól, a mit a nagy mértékben kifejlődött bebalzsamozás tett lehetővé. És ezt — a mi igen jellemző — abban a korszakban is igen szigorúan végezték, a melyben a

túlvilágot sötét sirként feltüntető irodalmi termékek keletkeztek. Ugyanezt a célt szolgálták azok az adományok is, a melyeket az egyiptomi a Ka számára a sirba rakott. A lélek halhatatlanságába vetett hit következménye volt, hogy a halottnak a sirban tartózkodást mennél kellemesebbé tegyék. A síradományokhoz különböző szolgálzobrocskák, örlő- és sütő-asszonyok és borbélyok is tartoztak. Hogy a halott a földi élet örömeit semmi tekintetben se nékülözze, tánczosnőket is adtak melléje, sőt szeméremértő tárgyak sem hiányoztak. Így akarták biztosítani a lélek további megélhetését és ezért állandó hajlékot is kellett nyújtani addig, míg elérkezik a feltámadás örömteljes napja.

Mahler Ede.

A KIFFHÄUSER-MONDAFAJ MAGYAR VONATKOZÁSAI.

A mondát rendszerint a történelem termeli. Viszont olyik monda a hagyomány hitelének hatalmas erejével befolyásolja az eseményeket és így történetet is teremt vagy legalább irányítja a történetet. Egy mondafaj sem alkot és rombol oly világtörténelmi hatalommal, mint az a néphit, mely azt hirdeti, hogy eljön majd egy nemzetszabadó, egy világmegváltó, a ki most még rejtőzik, a'szik vagy eltűnt. A messiánikus, chiliastikus és mahdi-i mozgalmakat hasonló néphit indította meg. A mint a zsidó-keresztény messiás-várás Dávidhoz, illetőleg családjához, úgy a mohammedán, nevezetesen a siita rajongás Ali családjához fűződött. Ali két eltűnt ivadéka, Mohammed ibn el Hanafijja vagy Hasszán Elaszkar tér majd egykor vissza és megteremti az emberiség jólétét. Mohammed ibn Thumard mint mahdi alapította Spanyolországban az Almohádok uralmát. (XII. sz.)¹ Ezen a hiten épült föl napjainkban a mahdi szudáni birodalma; a birodalom összeomlott, de a mahdi-hit még nem játszotta el történelmi szerepét.

A mahdi-képzetben összeforr vallási rajongás nemzeti lelkeséggel.² Ellenben az európai hasonló ábrándokba gyérebben elegendnek vallási vonások, bár teljességgel nem hiányoznak. A leghatalmasabb ilyenmü eszmeáramlat a német Kiffhäuser-monda, mely századokon át élt és hatott. Rückert közszájon forgó Barbaroszája folytán az a hiedelem terjedt el, hogy a Kiffhäuser hegyből Röttszakállú Frigyesnek kell a német birodalom megmentésére, megváltására előtűnnie. Ámde a mai kutatás czáfolhatatlan megállapodásnak tekinti, hogy a német nép eredetileg nem I. (Barbarossa) Frigyes, hanem a Hohenstauffok legdicsőbbjét, II. Frigyes várta vissza.³ Midőn ez, idegenben (Fierenzola apuliai városkában), megdöbbszentően gyorsan elhúnyt, eleinte titkolták halálát (hasonló okból, mint Szolimánét Szigetvár

¹ Goldziher: *Materialien zur Almohadenbewegung*, Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1887, főkép 107—125. l.

² A mondafajt vallási vonatkozásaiban az Izr. Magy. Irodalmi Társulat 1904. Évkönyvében (242—258. l.) tárgyaltam.

³ Alapvető: Georg Voigt: *Die deutsche Kaisersage*. Historische Zeitschrift XXV (1871), 131. és kk.

előtt). Később aztán már maga a nép nem hitte el, hogy meghalt. A nép fölfogását megszilárdította az a meg nem ismétlődő tény, hogy II. Frigyes után Habsburgi Rudolfig, tehát évtizedeken át (1250—1273) elismert császár nélkül maradt a birodalom. Nyilván — úgy tartotta a közhit — II. Frigyesre nem következhetik más császár; századokon keresztül várták, hogy visszatér, időnként aztán hirdették, hogy már vissza is tért.

De Frigyes korántsem az egyetlen, kit a vágyó képzelet kiolthatatlan étellel ajándékozott meg. Nem az egyetlen, nem is a legrégebb. A VI. században esett el Artus breton király az angolszászok ellen vívott harcban és még a XII. században is megkövezte volna a nép azt, a ki tagadta volna, hogy Avalon-ról visszatér. Ez a várakozás, bár a breton élet-halálharcot elkeseredettebbé tehetette, mégsem annyira történelmi, mint inkább irodalomtörténeti jelentőségű: fenségesen nyugodt középpontot adott az Artus-asztalkör mondacsoportjának.

Maga a német ilyenmű mondaalkotás nem merült ki a Kiffhäuser-képzettel. Frigyeset még az Untersbergbe, a Vogézekbe, Kaiserslautern várába is képzelték, Madarász Henriket Goslar-ba vagy az Untersbergbe, Geroldseck hegyivarából Siegfried, Wedekind, Arminius, sőt Ariovistus is előfog tűnni.¹ N. Károlyért, kit helylyel-közzel V. Károly vált föl, hasonló verseny folyik mint Frigyesért. A hesseniek a Gudensberg-be helyezik, a bajorok Nürnberg vagy Fürth várába és az Untersberg-be. Úgy ül a hegy belsejében, a mint egyszer Aachenben: fehér szakállá egyre nő és ellepi maga előtt a márványasztalt; majd ha háromszor körülfonta, úgy vélik, vége lesz a világnak; mások úgy tartják, hogy fölkel, pajzsát a vén körtefára akasztja Walsz síkján; az elaszott körtefa kiszöldül, a síkon csata indul meg, a legvéresebb, melyet az emberiség valaha megért; minden jó harcra kél minden rossz ellen, — a jó diadalmaskodik, N. Károly német császár uralkodik a megújult emberiség fölött. 1529-ben Aisner Lázár látta is az Untersbergben N. Károlyt, mellette Barbarossa Frigyeset.²

Svájcban Tell-hez, Dániában Holger-hez (Ogier le Danois), Svédországban Olaf-hoz fűződik hasonló nemzeti ábránd. A szerb népmonda ünnevelt hőse Marko királyfi, földre zuhanó handzsárjától fölserken és megmenti nemzetét.³ Még a XIX. századnak is fonódott egyik-másik történelmi alakja köré az ily mondaképzet. Károly herceget a Fichtelhegységbe, Hofer Andrást Szárn szakadékába, II. Miksa császárt egy szigetre képzelték, Napoleont távol napkeleti seregek élén, melyeket francia harci készsége edz.⁴

Teljes figyelmet érdemel az a felötlő jelenség, hogy ez az európai eszmeforgatag nem kerítette sodrába a magyar mondát. A magyar néphit következetesen kitér az ily alakulás elől. A magyar történelemnek és mondának arra termett

¹ Paul: Grundriss, Mogk. Mythologie. III., 257. John Koch: Die Siebenschläferlegende. Leipzig 1883, passim, küln. p. 31, 32. R. Schröder: Die deutsche Kaisersage (Heidelberg 1893) 46., 47. ll.

² Gaston Paris: Histoire poétique de Charlemagne. Paris 1905, p. 428; Schröder p. 47.

³ Dunlop-Liebrecht: Geschichte der Prosadichtungen, 473. l.

⁴ Fulda: Die Kiffhäusersage, 1889. p. 26. Anastasius Grün: Gesammelte Werke (kiadja L. A. Frankl), Berlin 1877. V. kötet, 11. l., a Volkslieder aus Krain előszavában.

egyéniségeit (itt-ott az arra kevésbé termetteket is) az idegen, néha az ellenséges népképzelet terelte a Kiffhäuser alakulás felé. Szóba kerülhet itt Attila, Detre, Csaba, Szvatoplug, Zsigmond, I. (Várnai) Ulászló, Hunyadi Mátyás, II. József és Rudolf trónörökös.

Attila.

Attilát a német monda ruházta föl kiffhäuseri és még inkább artusi vonásokkal. Thierry Amédée a német monda Eteléjét a későbbi epika N. Károlyához hasonlítja, a ki mindinkább csak szemlélője azoknak a hőstetteknek, melyeket palatinusai ő érette visznek véghez. Legmesszibbre megy a világbeke uralkodójának képében az Etele udvartartását magasztaló költemény (Etzels Hofhaltung): Gazdagságban, bőkezűségben (Milde) semilyen király nem ér föl vele; 12 király, 12 herceg, 30 gróf, lovagok, fegyveres szám nélkül mind hűbéres alattvalói. Hisz Artus király is gazdag volt, de Eteléhez nem fogható. Naponta 3000 embert vendégel; a szegényeket fölkatja, jól tartja; a királyné megköveteli, hogy 400 szegény nő vele étkezzék. A kapukat nem engedi bezárni, hisz' széles e világon nincs ellensége.¹ Ez a leírás nem hiába utal Artus királyra; úgy látszik, az Artus-mondát másolja abban is, hogy az asztalkör 12 hősenek mintájára 12 hűbéres királyt rendel Attila alá.

Talán kiffhäuseri elem, hogy az északi Thidreksaga Attilát, kincssomjótól hajtva, hegységbe zárhatja.² De mindenesetre kiffhäuseri, hogy a német monda nem tud Attila haláláról, hanem csak eltűnéséről.³

A magyar monda Attilát életében-holtában történetyszerűbben festi. Élete-halála véres. Hódítóként gázolja végig Európát Spanyolországig. „Ő, ki annyi nép vérért ontotta, saját vérebe fült“, mondja róla Turóczy (XXII.).

Haláltalan Detre.

Detre, a kit, jóllehet Dunántul szülöttje, Veronából származottnak, berninek tart a monda, mint haláltalan Detre lép föl a pannóniai hún harcokról szóló hagyományokban, melyeket épp a magyar krónikaszerzők őriztek meg.⁴ Tárnok és Cesumaur mellett Detre hősiül szembeszáll a húnokkal; hún nyíl beletörik a homlokába; nem húzza ki, hanem azon véresen, sebesülten Rómába vágat, a nyílvezzővel tanúságot teendő, hogy kemény szívvvel, kemény homlokkal állotta a tusát.

Sebestyén Gyula dr. meggyőző, éles mondafejtése megkülönbözteti a Haláltalan Detrét a Halhatatlan Detrétől.⁵ Halhatatlanná csak a Turóczy-krónikába csúszott

¹ Thierry: Histoire d'Attila et de ses successeurs . . . Paris 1856, I. k. VIII. és II. k. 297., 446—448.

² Petz Gedeon: A magyar húnmonda. Budapest 1885, p. 72.

³ Heinrich Gusztáv: Etzelburg és a magyar húnmonda. Budapest 1881, 33. l. bőven állítja össze az adatokat Etele eltűnéséről.

⁴ A krónikák helyeit és változatait felsorolja Bleyer Jakab: A magyar húnmonda elemei. Budapest 1906, 31. l., 1. j.

⁵ Egyetemes Philologiai Közlöny, XXIV. (1890), 158., 159. A magyar honfoglalás mondái. Budapest 1901, I. 421., 422.

sajtó- vagy olvasási hiba tette. Érdekes az az észlelése is, hogy Arany János, kerülve a többértelműséget, *vashomlokú* Detrének nevezte el a gót királyt.

Ezt a megkülönböztetést elfogadva, a magyar krónikai hagyományt nem párhuzamul, hanem ellentétül kell fölfognunk a német hősmondához, melynek egyik-másik változatát Sebestyén is fölhozza, hogy Detre élve, lóháton szállt Walhallába (Freisingeni Ottó-nál), vagy hogy a pusztában itéletnapig küzd a sárkányokkal. (Etzels Hofhaltung.)¹ Más monda szerint fekete paripa vagy törpe viszi el Detrét; „a monda a titokzatosság fátylát szövi legfelségesebb hősének távozása köré”.² Gotthold Klee egyenesen Frigyes császárhoz, N. Károlyhoz hasonlítja Detrét.³ A magyar mondába semmi meseszerű csoda nem elegyedik: Detrében a büszkeség, hírnevének féltése, legyőzi a fájdalmat.⁴

Csaba.

A hazai húnmonda kevés alkotórészéről jegezesedett ki oly jóformán egyhangú közvélemény mint épp a Csaba-epilogusról. Ez magyar mondatermék.⁵ Mihelyt egyszer a magyar néphit elfogadta, szentesítette, hogy a magyarok a húnok utódai, azaz hogy a húnok is csak magyarok voltak, át kellett hidalnia az első és a második honfoglalást, Attiláét és Árpádét. Áthidalta Csaba megteremtésével, a ki tanúja a húnok bukásának és tanúja még a magyarok „visszajövetelének”.

A balvégzetű Krimhild-csata után, melyben összeomlik a húnok rengeteg hatalma, Attila kedvelt fia, Csaba, 15,000 vitézével nagybátyjához Honorius császárhoz menekül Konstantinápolyba. Görög polgárnak marasztalják, de nincs maradása. Vágya Skythiába vonja, hol a magyar testvérnemzetet tüzeli, álljon bosszút a húnokért, hódítsa vissza ősi örökségét. Csaba megéri, hogy késő unokája Árpád bosszúhadjáratra indul a hitszegő germánok ellen, hogy tőlük visszavívja Attila birodalmát. Maga Csaba vezetni föltámasztott vitézeit az égi „Hadak útján”.

Azt a nehézséget, hogy Csabának ilyenképen ötödfél évszázadot kell átélnie a honfoglalás mondája nem érzi, mint a hogy semmilyen monda nem érez kortani aggodalmakat. Legföljebb igen hosszú életű hősré kell gondolnunk. Ilyen p. N. Károly a francia hősmondában, a kinek szintén évszázadokra van szüksége hódításaihoz.⁶ Az arabsoknál állandó fogalomná lett a mu'ammra (hosszú életű), a ki késő koroknak adja át a dzsáhilijja (pogánykor) és a kezdő iszlám hagyományait,⁷ Ilyenre emlékeztet Csaba.

¹ Ugyanott 422.

² Symons: Heldensage, Paul Grundriss (Strassburg 1893), II., 1, p. 48.

³ Die deutsche Heldensage. Bielefeld, Leipzig 1897, p. 49.

⁴ Fetz (A magyar húnmonda, 43. l.) természetesen még a kifhäuuseri Frigyeshez (helytelenül Barbarossa Frigyeshez) hasonlítja Detrét. Kevésbé érthető, hogy Bleyer (A magyar húnmonda germán elemei, 54. l.) Schullerusszal, épp Sebestyén fejtegetései alapján, a magyar Detre-hagyományt a Bergentrückungssagen körébe utalja.

⁵ A Csaba-mondának későbbi lengyel továbbképzéséről érdekes hírt ad Ernyey József: Ethnographia XVI. (1905) 27. l.

⁶ A Chanson de Roland-ban (524. v.) Marsile azt mondja Ganelon-nak, hogy Károly már meghaladta 200. évét.

⁷ Goldziher: Abhandlungen zur arabischen Philologie, II., Leyden 1899, XI., XII. l.

A Kifhåuser-típustól elég élesen válik el. Frigyes császárnak még csak vissza kell térnie. Ő reá bármekkora képzeletbeli dicsőség, tökéletesség halmozható. Csaba, a mikor a monda megalkotja, már a múlté, már betöltötte hivatását. Része a hon visszafoglalásának, de Attila és Árpád mellett sem az első, sem a második honfoglalás hagyományának nem nyomulhat homlokvonalaiba.

Szvatoplug.

A magyaroktól részben elfoglalt nagy-morva birodalom ura, Szvatoplug, a magyar hagyomány szerint a Dunában lelte halálát.¹

De már prágai Cosmas, „a cseh Herodotos“, másként tudja. Szvatoplug magába szállva belátja, hogy igaztalanul, hálátlanul indított hadat ura és atyja Arnulf ellen, a kinek Garamig érő birodalmát köszönhetette. Megbánva bűnét, sötét éjjel titkon lóra száll, átvágtat táborán, el a Zoborhegy lejtőjéig, a hol egykor rengeteg, hozzáférhetetlen erdő mélyén három remete az ő (Szvatoplug) segítségével, az ő pénzén, egyházat épített. Oda érve, az erdő sűrűjében levágja lovát, elássa kardját. Hajnalban remetékhez tér be, a kik nem ismernek reá; tonsurát kap, remeteruhát ölt. Élete végéig fölismeretlenül marad. Végét érezvén, megnevezi magát és meghal.²

De a monda még itt sem állt meg, hanem valósággal Romulus halálára emlékeztető fordulattal, később azt beszéli, hogy Szvatoplug serege közepett egyszerre eltűnt és soha többé nem volt látható.³

A mondának épp ez a fordulata annyira nemzeti hitté vált, hogy még más mondára is föltételezik a hatását. A világszerte elterjedt Genoveva-motivum az ártatlanul megrágalmazott és eltaszított nőről a morva hagyományban eredeti alakot ölt. A királyné egy árpagezön fiat szül. A fiú, Jeŭminek (Árpszem) királyfi eltűnt, máig keresi a nép.⁴

Szvatoplug nem tartozik a magyar monda körébe. De a morva néphit a magyar honfoglalás hatása alatt keletkezett. A Nyitra melletti Zobor pedig valószínűleg Kifhåuser-hegygyé lett.

Zsigmond király.⁵

Minden támadás és minden tapasztalat ellenére Zsigmondot a német néphit már életében is dicsőítette. Hívei a konstanci zsinaton Mózesnek, Dávidnak ünnepték, méltónak magasztalták a világi és egyházi pallos forgatására, megjósolták

¹ Thierry: Attila története, ford. Szabó Károly, Pest 1865, 390—391.

² Cosmae Chronica Boëmorum (ed. Koepke), Petz, Mon. Germ. Hist. IX., p. 44. Az Auctarium Mellicense (ugyanott 536. l.) hozzáteszi, hogy Szvatoplug a Zobor hegyen van eltemetve.

³ Ugyanott 44. l.

⁴ Houdek czikke az Osztrák-Magyar Monarchiában: Morvaország és Szilézia kötete, 256., 257. l.; v. ő. ugyanott 170. l.

⁵ E fejezet adatait javarészt Friedrich v. Bezold két cikkének köszönöm: a) Zur deutschen Kaisersage, Sitzungsberichte der philosophisch-philologisch u. hist. Classe der k. b. Akademie d. Wissenschaften, München 1884 (1885), főképen 578—599. b) Friedrich Reisers Reformation des K. Sigmund. Göttingische gel. Anz. 1876, p. 1217—1233.

neki, hogy a Szent Földet el fogja foglalni, már pedig a Szent Föld visszaszerzése egyik alkotó eleme a Kiffhäuser-képzetnek.

A fölhevülő messianikus remények korában, 1483-ban megjelent, Zsigmond reformatiójáról szóló röpirat Zsigmondot a világboldogító uralkodó előkészítőjének hirdette, mint a hogy a zsidó legenda szerint Illés próféta a messiásnak vagy mint Keresztelő János is Jézusnak egyengeti útját.

A kölni Chronika 1499-ben tovább megy: fölvéteti Zsigmonddal a Frigyes nevet, a ki ilykép többé nem egyengeti útját a megváltó királynak, hanem maga magasztosul azzá.

A magyar nemzeti érzés nem osztozhatott az effajta messianikus rajongásban, már csak azért sem, mert a németektől várt megváltó hivatása nem csak az, hogy a zsidókat, cseheket és lengyeleket, de az is, hogy a magyarokat megalázza.¹

Zsigmondban pedig a magyar közhit, a király konstáncei ellenfeleivel, inkább Holofereszt, Catilinát, az Apokalypsis vörös sárkányát, Antichristust² látta semmint megváltó uralkodót. Hisz' Tar Lőrincz meg is találta Zsigmond királyt a pokolnak egy tüzes kádferedőjében.³

I. Ulászló király.⁴

A lengyel néphit nem törődött bele abba, hogy „a XV. század legvégzetesebb csatájában“ I. Ulászló király is oda veszett. Súlyos sebekkel a csatatéren maradt ugyan, így szól az egyik monda, de kedvese, egy török leány, fölszedte és magával vitte keletre, hol a kereszténység egykori harczosa elfeledte hitét, nemzetét. Aggkorában megtért ugyan hazájába, de a bűbáj annyira megtörte erkölcsi erejét, hogy visszazökött kedveséhez és ott élt annak paradicsomi kertjében, mint Tannhäuser a Vénushegyben. Egy másik hiedelem azt tartja, hogy mint fogoly elkerült Damaszkusba és ott a mágiára adta magát. Fogoly honfitársai látták csodatételeit, haza szabadulva pedig elhozták azt az ígérését, hogy veszély esetén visszatér és megmenti hazáját. Még történelmi hatásában is hasonlít a lengyel Ulászló-monda a német Friedrich-mondához. Németországban, sőt Olaszországban is ál-Frigyesek támadtak, az egyik Tile Kolup (Friedrich Holzschuh) császári udvart is tartott 1282—1284, míg eretnekségért elítélve máglyán nem halt.⁵ Sőt még 1549-ban is kihúztak a Kiffhäuser-ből egy bomlott elméjű szabót, a kit a nép Frigyesnek tisztelt volt.⁶ Szintúgy Lengyelországban ál-Ulászlók léptek fel ismételtlen, de siker nélkül.

¹ Bezold: Sitzungsberichte stb. p. 577.

² Bezold: Sitzungsberichte stb. 583. I., 2. j.

³ Tinódi Sebestyén népies hagyománya szerint, Régi Magyar Költők Tára III., 357., 358.; vajjon az a „raptus fuit“, melyet Tar Lőrincz magáról följegyeztet, tényleg azt jelenti-e, hogy „elrejtezett“ (Széchy Károly: Irodalomtörténeti Közlemények VI., 408. I., 1. j.), vagy talán azt-e: „er wurde entrückt“, a csoda világába ragadtatott?

⁴ Ezt a fejezetet Ernyey József úr szíves figyelmeztetésére iktatom közbe; hálásan elismerem, hogy az összes adatokat neki köszönhetem. Az említett mondák irodalmi forrása található Prochaska Antalnál a Krakói Akadémia történet-philosophiai oszt. kiadványaiban, 1900, 1—60. I.

⁵ R. Schröder: Die deutsche Kaisersage. Heidelberg 1893, 15., 16. II.

⁶ U. o. 46. I.

Azt a vádat, hogy a magyarság Várnánál cserben hagyta, elárulta királyát, erélyesen és meggyőzően utasították vissza történetíróink.¹ De oly tiszteletet viszont nem vivott ki Ulászló, hogy egy *magyar* Kiffhäuser-mondát teremtsenek az ő dicsőítésére.

Hunyadi Mátyás.

Azok a messiánikus vágyak, melyek a XV. századi Németországot izgatták, Zsigmondnál méltóbb magyar királyhoz fűződhetnek és fűződtek is: Mátyás királyhoz. „Tractatus quidam de Turcis“ című, törökökről szóló domokos, eredetű értekezés, inkább Mátyásban látja azt, a ki megváltja a kereszténységet a törököktől, semmint III. Frigyesben. „Der gewaltige Ungar passte freilich besser in den Rahmen eines apokalyptischen Bildes als der klägliche Habsburger“.² Ilyen korérvést tükröz-tető későbbi röpirat is fölveti a kérdést, vajjon német, francia vagy magyar lesz-e a remélt törökverő és világjavító császár; úgy vélekedik, tán II. Ulászló volna a rátermett fejedelem. Ebben csak Mátyás alakjának egyretartó varázshatását látni.³

De igazi kiffhäuseri uralkodóvá, a legkövetelőbb néphit és a legbonyolultabb hagyomány minden törvénye szerint, a szlovén népmonda avatta Mátyást.

A török háborúk kalapácsütései összekovácsolták a szlovéneket keresztény szomszédjaikkal. Szövetségeseik, segítők legkiválóbbjait, Kraljevič Markót és Kralj Matjaš-t megtették saját hőseiknek. „A szlovén népdalról szóló legrégebb tudósítás Nicoletti friauli történetírónál található, ki 1550 táján följegyezi, hogy a tolméniak Mátyás magyar királyról és saját népök hírneves hőseiről énekelnek“.⁴ És még a XIX. század derekán, egy délszláv költő, lefordítván Uhland költeményét: König Karls Meerfahrt, N. Károly helyébe Kralj Matjaš-t teszi.⁵

Abból a dúsan pompázó szövedékből, a melylyel a szlovén monda Mátyást körülfonja, csak azokat a szálakat akarjuk kibontani, a melyekkel a kiffhäuseri képzethez fűződik.

Már Anastasius Grün így szól erről a kapcsolatról: A délszlávok mondája szerint Mátyás király nem halt meg, hanem, föltámadásra készen, csak alszik, egy barlangban Magyarország közepén, mint Barbarossa Frigyes a Kiffhäuserben, mint N. Károly a salzburgi Unterbergben, mint dán Holger a Kronburg melletti boltozatban, mint britt Artus hazája egy hegyében. Ott ül harczoisaival (a černa vojska, fekete sereggel) egy asztal mellett, a szlovén népköltészetben annyira jellemzetes hársfa alatt, melynek tövében az országos főfő ügyeket intézik.⁶

Még tüzetesebb, vonzóbb és nagyobb szerű képet vázol a következő hagyomány:⁷ Kralj Matjaš nem halt meg: ott alszik a hatalmas Triglav (Három-fej) sziklában vagy a Pečiczában Karinthiában, vagy még jóval alább Magyarországon.

¹ Századok XXXVI. (1902), 631—653.

² Bezold, u. o. 593.

³ Bezold, u. o. 600.

⁴ Scheinigg czikke, Osztr.-Magy. Monarchia stb., Karinthia és Krajna, 391. l.

⁵ Anastasius Grüns Gesammelte Werke (kiadja L. A. Frankl) Berlin 1877, V. k. 12. l. Volkslieder aus Krain előszava.

⁶ Ugyanott.

⁷ Scheinigg, Osztr.-Magy. Monarchia stb. Karinthia és Krajna, 158. l.

A mikor szakállá körülnötte az asztalt, mely mellett társaival ül: megint megjön az ő ideje. Néha megis jelenik az emberek előtt, mint például ama karinthiai ember előtt megjelent, a ki Magyarországból egy szekér bort szállított haza. Kralj Matjaš megparancsolta a bámuló szekeresnek, hogy tekintsen be a válla fölött egy kis balakon át egy házba. A szekeres egy tágas mezőt látott maga előtt tele fegyveres harcosokkal és főszerszámozott lovakkal, de mindez mozdulatlanul állt, meg sem mocczant semmi. Ekkor Kralj Matjaš kivonta kardját félig a hüvelyből s íme, az egész hadsereg megelevenült: a harcosok fegyverükhöz kaptak, a lovak fölvetették fejüket és toporzékoltak a lábaikkal. „Ez az én fekete seregem (černa vojska)“ mondá a hős; „nem tart már sokáig s én újra feltámadok. Langyos szellők fognak fújni s betöltik az embereket azzal az egy gondolattal, hogy oltalmazza meg a régi szent hitet. Vén és fiatal, mind fegyvert ragad; a harc véres lesz, de rövid.“ Alsó-Karinthiában szájról-szájra jár az a mese, hogy a király barlangja előtt, a melyben alszik, karácsony estéjén egy zöldelő hársfa támad. Éjfél-től egy óráig édes illatot árasztva virít, aztán elszárad. Szent György napján (tavasz kezdetén) fog a hős fölbredni s az elszáradt hársfára akasztja pajzsát mire ez újra belombosodik. Ez lesz a jobb jövőnek esallhatatlan jele. Kralj Matjaš minden ellenséget legyőz, minden igaztalanságot eltörül a föld színéről s megveti alapját az aranyidőnek.

Baumbach Rudolf¹ úgy beszéli, hogy hétszer kell Mátyás szakállának körülnönie az asztalt, akkor fölserken és harcosaival ott terem a szlávok megmentésére.

Fölvetődött az a vélekedés, hogy Magyarországon is hasonló Mátyás-mondáknak kellett keletkezniök és csak a török veszedelem árja sodorta el.² Ennek a föltevésnek földrajzilag mi sem állná útját; a szlovén népterület Magyarországba is belenyúlik; a magyarországi szlovénektől karinthiai testvéreik közvetlenül átvehették volna a magyar Mátyás-mondát. De erre a véleményre ráczáfol a mondatörténeti tapasztalat. A Kiffhäuser-mondafaj épp sötét, zord időben tenyészik. A török kor fölötté alkalmas lehetett ily ábránd érlelésére. Hiszen a szlovéneknél is a török veszedelem növelte Mátyást kiffhäuseri szabadítóvá. Megőrizte-e a magyar hagyomány valamelyes nyomát annak a képnek, mely a szlovén nép elbeszéléseiben oly meg nem fakuló színekkel ragyog?

Tudtommal csak egy vékony szál fűzi a magyar Mátyás-mondát a szlovénhez: a kiviruló elaszott ág. Czuczor „Mátyás király“-a szól róla, melyet szerzője „népmonda“-ként közöl. „Matyusföldén az róla a rege“, hogy Mátyás, afféle bocskoros nemes, mint ostoros szolgálja gazdáját. Midőn Budán királyválasztásra gyűlnek az ország nagyjai, szolgatársa gunyolódva kérdezi, jókora orrával nem érzi-e Matyi, kit tesznek királylyá. Matyi megjósolja:

„Az új királyt ma angyalok teszik,
S az lesz, a ki vasasztalról eszik.“

Legott föl is fordítja a szántóvasat és azon költi el ebédjét. Szolgatársa fitymálja, majd ha ostora nyele kihajt és zöld levelet fakaszt, míg a dülön egyet

¹ Zlatorog. 61. Tausend, Stuttgart 1900, 97. l.

² Fővárosi Lapok, 1868, 22. sz.

fordul, akkor lesz a koldusvezér Matyiból király. Az ostor nyelén zöld levél nő, angyalok koronát tesznek Mátyás fejére. Szárnyuk csattogására Mátyás ijedten kap ösztökéjével a koronához, hegyén találja. „Azóta görbe rajta a kereszt“.

De vajjon a kiszökdülő ostornyél a szlovének fölviruló aszott hársfájából hajt-e ki? Korántsem. Az emberi képzelet közkincese az. Már a biblia beszél, hogy a tizenkét törzs vesszeje közül Ároné kivirul, bimbó fakad rajta, virág nyílik, mandola érik, bizonyosságot téve arról, hogy Áron van a papságra kiszemelve. (Numeri XVII., 16—24.) Gaston Paris¹ már az Ilias-ban (I., 234—239.) keresi a nyomát: Achilles esküszik, hogy bosszút áll oly igazán, mint a hogy kormánybotja többé levelet és ágat nem hajt. A Revue des Traditions populaires százsámra gyűjtötte a kiviruló száraz ág változatait.

De Czuczor költeményében ez a közkeletű meseindíték egy jellemzetesebbel párosul, avval a jóslattal, hogy az lesz a király, a ki vasasztalról, azaz fölfordított ekevasról ebédel. Már most ennek a két motívumnak összekapcsolása, mint a hogy ezt már Ernyey József tüzetes kutatásai kimutatták, megtörténik másutt is: a Libussáról és Primislaus (Přemysl)-ről szóló cseh mondában.² A monda első hagyományozója, Cosmas³ (c. 1045—1125.) még csak a dióérlelő ösztöke motívumát adja elő, viszont ennek a tárgynak legmesteribb, bámulatosan mély megalakozása, Grillparzer Libussája csak a vasasztal-elemet értékesíti. (II. föl. vége, III. eleje). A monda legtöbb hagyományozója és földolgozója azonban összeforrasztja a két alkotó részt.⁴ Libussa megjósolja, az lesz a csehek fejedelme, a ki vasasztalról

¹ Légendes du moyen âge. Paris 1904². La légende du Tannhäuser, 137. l. — Achilles fogadkozására nagyon emlékeztet a magyar népdal:

Látod ama högyön	Mikor a kiszökdül
Azt a száraz nyárfát?	Akkor mőnyök hozzád.

(Krizsa, Vadrózsák, 49. l., 96. sz.) Margittán (Bihar m.) ez a változata járja:

Látod, rózsám, látod	Ha ez kivirágzik,
Ezt a pipaszárat?	Akkor leszek párod.

Ezt a két adatot Horváth János dr. kedves kartársamnak köszönöm, a ki szíves volt ennek a dolgozatnak számos formai egyenetlenségét is elsimítani.

Tompának „Jézus és a nép“ cz. legendájában az ingerült nép majd akkor hiszi el, hogy a törvényt követni vétek, ha Jézus a száraz fügefáról gyümölcsöt ráz. Jézus a csodát műveli és a népet meggyőzi.

² Ethnographia XVII. (1906) 131—137. Sajnálni való, hogy oly lelkiismeretes fejtegetéseibe sajátos félreértés csúszott; a szóban levő költeményt úgy tárgyalja, mintha az nem Czuczor költeménye, hanem egy Vozáry-tól jegyzett matyusföldi hagyomány volna. (137. l.)

³ Mon. Germ. Hist. IX., p. 37.

⁴ Koepke, követve Palackit és Safarikot, fölteszi, hogy Cosmas fölhasznált Libussáról szóló népdalokat. (Mon. Germ. Hist. IX., 5., 6.) Ezek talán a teljes mondát tartalmazták; erre vall a földre terített tarisznya, melyről Primislaus eszik. — A monda chrónikáit felsorolja: Ernyey: Ethnographia XVII., 133. Költőileg földolgozta Grillparzer előtt: J. K. A. *Musäus*: Volksmärchen der Deutschen, II. k. Libussa. J. G. Herder: Volkslieder, V. Deutsche Lieder: Die Fürstentafel: *Clemens Brentano*: Die Gründung Prags. Ein historisch-romantisches Drama. Pest 1815. (Ez utóbbit csak idézetből ismerem.)

eszik. Küldöttjei Primislaust üdvözlík, ez ösztökéjét földbe tüzi, a mogyoróvessző három gallyat hajt, mogyorót érlel, két ág elsatnyul, a harmadik annál magasabbra és terebélyesebbre nő.

Sebestyén Gyula¹ a Czuczortól földolgozott matyusföldi mondának egy fehér-megyei változatát tette közzé, a melyben a korona-motivum a másik kettő nélkül szerepel. Csábító tehát az a föltevés, hogy országos monda beszélt Mátyásnak angyalok hozta koronájáról és hogy ez az országos monda Matyusföldön, tehát a morva határ felé fölvetta a cseh Libussa-monda két lényeges alkotó elemét. De minthogy szláv mondák mind a három motivumot is összeforrasztják,² a kiviruló ágat, a vasasztalt és az ösztökével meggörbített koronát, valószínű, a matyusföldi népmonda, a maga teljességében, az északi szlávoktól került át.

Egész más természetű a szlovén Mátyás-mondának elaszott hársfája, a melyre a király ráakasztja pajzsát, mire az friss lombot ölt. Ez egyik multhatatlan kelléke a teljes Kiffhäuser-alkotásnak. Költemények (az egyiknek szerzője „Oswald der Schreiber aus Königsberg in Ungarn“).³ Sibylla-jóslatok hirdetik, hogy Frigyes császár elfoglalja a Szent Földet, fölzsabadítja a szent sirt, aztán az Olajfák hegyén leteszi fegyverét; a száraz fa, melyre pajzsát akasztja, kivirul.⁴

Szintügy Mátyás királynak az asztalt egyszer vagy hétszer körülönvő haja nagyon ismert részlete a Kiffhäuser képzetnek.

Végül még a látogatás a barlangban alvó királynál szintén előfordul a Frigyes-mondacsoportban. Pásztorról regélnek, a ki úgy nyilvánította hódoló tiszteletét Frigyes iránt, hogy hegye előtt eldudál neki egy szép nótát. A császár megjutalmazta, majd pedig föltár egy a hegybe nyiló vasajtót, megmutat neki nagy hadat és sok fegyverzetet, ezeknek segítségével fogja egyszer a Szent Földet visszahódítani.⁵

Szinte bizonyos, hogy a szlovének Mátyás mondájának ezt a három indítékát a szomszéd németektől kölcsönözték. Ez annál érthetőbb, mert a szlovének nagyrészt a salzburgi püspökség egyházi főhatósága alá tartoznak.⁶ Salzburg pedig egyik őshona a német császármondának. Magát Frigyest, valamint Nagy Károlyt vagy V. Károlyt is a Salzburg melletti Untersbergben képzeltek. Hősén kívül a magyar hagyománynak, úgy látszik, mitsem köszön ez a szlovén néphit.

¹ Magyar Népköltési Gyűjtemény VIII. (1906) 484. l.

² Ernyey u. o., 136. l.

³ Richard Schröder: Die deutsche Kaisersage, Heidelberg 1893, 24. l.

⁴ U. o. 21—25. Erről a tárgyról Alex. Wesselofsky a következő nagy mondatörténeti eredményre jut: „dass nämlich der dürre Baum (arbre sec = arbre Seth) der mittelalterlichen und Volkssagen, der Blüthen treibt und erblühen wird, zur Zeit einer entscheidenden Schlacht zwischen Christen und Ungläubigen oder des letzten Kampfes überhaupt — wieder der Kreuz- oder Paradiesbaum ist, der nordische Yggdrasil, Marco Polo's arbre seul, das μονοδένδρον der Byzantiner, bis wohin die Griechen einst die Türken jagen werden: die κοκκινὴ μηλιά des Vardidis, wie auch in den europäischen Sagen der dürre Schicksalsbaum als Linde, Weide, Birnbaum oder Hasel . . . erscheint.“ (Archiv für slavische Philologie XIII. (1890). p. 152., 153.)

⁵ R. Schröder: Deutsche Kaisersage, Heidelberg 1893, 43. l.

⁶ Ezt az adatot és érvet Sebestyén Gyula dr.-nak köszönöm.

II. József.

Miként Mátyást a szlovének, úgy II. Józsefet a morvák és csehek tisztelik elrejtőzött megváltóul.

Ječminek-et (Árpszem királyfit) a morva monda fölruházta II. József vonásaival: anyja is az által vesztette el férjének kegyét, hogy pártját fogta a robotot nyögő parasztságnak. „Később e titokzatos mondai személyt a morva parasztnép fejedelmi fölszabadítójával, a földművelő osztályt annyira megbecsülő s jobbágyi terhei alól fölmentő II. József császárral azonosította, ki főleg Morvaország közep táján él mythikus ködbe burkoltan a nép hálás emlékezetében.¹

Grün Anastius a cseh parasztnak azt a hitét közli, hogy jótevője, II. József nem halt meg, hanem föl nem ismerve, messzi tartományokat jár be, ósdi szekrény-szerű kocsiján, mely elé vén, sovány gebék vannak fogva.²

II. József halálának híre a cseh lakosság ragaszkodott ahhoz a hiedelemhez, hogy ellenségei a papok, fogva tartják a császárt Rómában földalatti pinczében; a kapuczinusok bécsi sirboltjába csak viaszból való képét zárták. Még sok év multával is szárnyra kelt a hír, hogy zarándokok Róma közelében ezüsthajú aggastyánnal találkoztak, a ki II. Józsefnek vallotta magát s kiszabadulva börtönéből államaiba sietett. Mily mélyen és szívósan élt e fölfogás a cseh nép szívében, azt meglepően világítja meg egy a XIX. század derekán folyt pör. Egy cseh kovács visszapörölte azt a 100 forintját, melyet 1826-ban egy szélhámos kizsarolt tőle. Ez azt a koholmányt bocsátotta világgá, hogy II. József a Prága melletti Kunradic-ban van fogva. Váltásdíjat gyűjtött érte. El is hozott a híveinek egy elaggott embert, a ki súlyos bánatukra csakhamar meghalt. A holttestétől alig tudtak megválni: fölfedezték benne azokat a vonásokat, melyeket a II. József képére vert pénzek mutattak. Csak egy év mulva indult meg az eljárás a váltásdíj visszapörölésére.³

Nem csodálkozhatunk rajta, hogy a magyar monda, mely Mátyást sem emelte halhatatlan sorba, II. Józsefnek sem tulajdonított örök létet. A cseh jobbágyok benne emberi jogaik megadóját tisztelték; magyar alattvalói ősi jogok eltörlőjét látták benne. A magyar népnek nem került önmegtadadásba, hogy II. József halálát elhigye.

Jelenkori mondaképződés. Végső következtetés.

Így tehát a magyar monda és történelem alakjai elég nagy számban öltötték az Artus- és Kiffhäuser-hagyományok díszét, de mindannyiszor más nép, nem a magyar ruházta reájuk. A sorra vett mondai hagyományokban a német mythos Attilát oly világbéke-biztosító uralkodóvá avatta, a ki még Artust is fölülhaladja, Berni Detrét pedig élve nyargaltatja Walhallába. Az ujkor küszöbén álló német birodalom lázas reménykedése képes volt még Zsigmondban is világboldogító Friedrichet látni. I. Ulászlót a várnai csata után a lengyel néphit a messzi Keletről

¹ Houdek, Osztr.-Magy. Monarchia, Morvaország, 259. l.

² A. Grün: Gesammelte Werke, Berlin 1877, V. k., 11. l.

³ Dunlop-Liebrecht: Geschichte der Prosadichtungen. Berlin 1851. Liebrecht 167. jegyzete. 472., 473. l.

várja vissza. A német császármondából kölcsön vett indítékokkal a szlovén népköltés Mátyás királyunkat teljesen fölszerelte a Kiffhäuserben rejtőző legnagyobb uralkodók minden tulajdonával. II. Józsefet kivált a csehek hálás hűsége nem engedni meghalni.

A magyar monda a külföldit soha sem követi a halhatatlanná tevés ily útján.¹ A magyar monda itt a francziának eljárásával egyezik. Nagy Károly emlékét a francia hagyomány és a francia epika teljesebben óvta, nagyobb szerűen tisztelte meg mint a német. De midőn arról van szó, hogy Nagy Károly is Kiffhäuser-szerű uralkodó, akkor maga Gaston Paris, a ki pedig hírnevét épp a Nagy Károly mondára irányuló kutatásaival alapította meg, kizárólag német hagyományokat tud fölhozni. Franciaországban tehát ez a mondafaj épp oly kevésbé tudott gyökeret verni mint nálunk. A szlávoknál ellenben, részben német hatás alatt, meghonosodott, a mint ezt már Szvatoplug és Mátyás példája, továbbá kivált a művészileg kialakított cseh monda Szent Venczelnek a Blanik hegyben rejtőző vitézeiről² mutatja.

De azért kellő történelmi föltételek mellett némileg hasonló hit másutt is, később is képződik. Midőn Napoleont Szent Ilonára vitték, hívei abban reménykedtek, hogy a Csendes Óceán szigetéről csakúgy vissza tér a hatalmas császár mint Elbáról. Minálunk Petőfi halálában soká nem tudott a nemzet hinni, soká érlelődött a lemondás:

Óh! mert hiába költ már
A hír nekem mesét,
Hogy még tán eljövendesz.

Csakhowy Petőfi költő volt és nem fejedelem, óhajtott visszatéréséhez nem volt egy ország sorsa csatolva. De már Orth János életének és sorsának folyása arra készítette a népképzlet őseréjét, hogy távol szigetszöveget fessen ki magának, melyet az eltűnt királyi hercege példaszerűen kormányoz. Még kevésbé tud a nép (mondjuk-e a néplélek?) abba belenyugodni, hogy meghalt Rudolf trónörökös, mikor minden jót tőle várt a magyar.³

Maga a Kiffhäuser-monda tehát bonyodalmas, művészi kidolgozottságában a német történet és népképzlet remekműve. Sajátos történelmi, mondai, sőt mythosi erők együtthatása folytán csak Németországban keletkezhetett. Történelmi indítéka az a számos reformmozgalom, mely a bibliai és későbbi messiás-képzetet egyre földézte; történelmi indítéka továbbá az, hogy a német birodalomnak oly uralkodója is volt, egynél több, a kinek temetését nem látta, tehát halálát nem hitte. Mythosi

¹ Figyelemre méltó, hogy rokon mondafajok, melyek arról tudnak, hogy valaki a tűnő időt változatlanul átéli, mint a Bolygó zsidóról, a Hét alvóról szólók, szintén nem találtak talajra a magyar népköltésben. Pedig a német népdal ily csodát Magyarországra is helyez. „Die Eile der Zeit in Gott“ (Des Knaben Wunderhorn, Leipzig 1906, 41—44.) elbeszéli, hogy a nagyváradi parancsnok és neje férjhez erőltetik lányukat, a ki magát Jézus arájának tekinti; a nász napján Jézus elvezeti mátkáját 120 évre, mely a leánynak olybá tűnik föl, mintha két óra lett volna.

² Jirásek: Osztr.-Magy. Mon. Csehország I., 405. l.

³ A Rudolf királyfiról szóló mondákat Herrmann Antal dr. úr gyűjti össze közzététel céljára. (Szíves szóbeli közlése.)

elem pedig, hogy a Kiffhäusert régebben Wuotan hegyének tisztelték és a hegyben alvónak képzelt Wuotan vonásait ráruházták a visszavárt császári hősökre.

De semmilyen föld, semmilyen kor nem zárkózik el attól a hittől, hogy legjobbjai nem tűntek el örökre. A népézés nem éri be annyival, hogy *emléküket* őrzi, testileg sem engedi őket meghalni, húsostól-vérestől szeretné őket megtartani (conserválni). Ez a nép legnagyobb szerű hálája, ez jötevőinek jutalma, legteljesebb valóságos megérezkítése annak a tudatnak: Non omnis moriar!

Heller Bernát.

AZ ETHNOGRAPHIA A MONSI KONGRESSZUSON.

1905 szeptember 24—28-án a belga Monsban nagyjelentőségű nemzetközi kongresszust tartottak, mely a világ gazdaság fejlesztésével foglalkozott, s a melyet utólag megjelent kiadványai alapján mi is ismertetni szándékozunk.

A világ gazdaság fejlesztésére óriási fontosságú a civilizáció terjesztése, mert a gazdaságilag fejletlen népek közé beviszi a civilizált népek fejlettebb gazdasági intézményeit. A civilizáció legyőzhetetlen akadálya azonban a primitív kultúra, mely a nép lelki életét uralja. E kultúrával le kell számolni, mert a míg ez fennáll, a civilizáció számára a nép nem közelíthető meg. E leszámoláshoz pedig feltétlenül ismerni kell a primitív népek társadalmi, erkölcsi stb. intézményeit, egyszóval ethnographiai viszonyait. De meg kell ismerni e kultúrát azért is, mert a bevitt civilizáció kiirtja minden nyomát. E primitív kultúrák pedig, melyek az emberi civilizáció fejlődésének korszakait tüntetik fel, nem csupán művelődéstörténeti szempontból becsesek, hanem társadalombölcseleti szempontból is, mert a modern társadalom intézményeit a legtermészetesebb alapon magyarázzák.

Mindezekkel számot vetett a kongresszus s a világ gazdaság fejlesztésének eszközei kapcsán a primitív népek ethnographiai viszonyainak tanulmányozását is programjába vette.

Nevezetesen a kongresszus ötödik osztálya a következő kérdést vetette fel:¹

Mimódon végezhetjük a legcélszerűbben ismeretlen területeken az ethnographiai és szociológiai megfigyeléseket, hogy a benszülöttek társadalmi viszonyait, erkölcsait és szokásait tudományosan megállapíthassuk s e népeket a civilizáció magasabb fokára emelhessek? (Szükséges-e e célból közös program alapján enquête-et tartani, tudományos megfigyelő-állomásokat, expedíciókat szervezni, kérdőíveket s különös utasításokat készíteni, a begyűlt anyag feldolgozására külön intézetet berendezni?)

A felvetett kérdés a legkiválóbb tudósok figyelmét felhívta s véleményeiket a következőkben ismertetjük.

Halkin liégei egyetemi tanár az ethnographia fejlesztéséhez a következőket kívánja: ethnographiai múzeumokat, tudományos expedíciókat és megfigyelő-állo-

¹ L. *Congrès international d'expansion économique mondiale. Rapports. Section V. Expansion civilisatrice vers les pays neufs.*

másokat, az ethnographiai szakoktatás szervezését, nemzetközi ethnographiai intézetet.

Ethnographiai múzeumokban ma nincs hiány s napról-napra gazdagabbak Berlin, Páris, London s Bécs gyűjteményei. Kivánatos azonban, hogy minden egyetem mellett, a hol ethnographiát tanítanak, ethnographiai gyűjtemények is legyenek.

A tudományos expedíciók és megfigyelő-állomások jelentősége abban áll, hogy a néprajzi múzeumok anyagát szolgáltatják s megfigyelik a mindennapi élet azon jelenségeit, melyeket más módon megismerni nem lehet.

Belgiumban a földrajzi doktorátus behozatala óta ethnographiai földrajzot is tanítanak az egyetemen. E tanítás szűk keretei csupán azt engedik meg, hogy az általános ethnographia elemei, az emberfajok felosztása és az ethnikai kapcsolatok elhelyezkedése tárgyalassanak; egyes népek ethnographiájának előadására azonban már nem nyílik alkalom. Ez előadásokból kellene megtanulnia a kutatónak, hogy mit s mily módon kell megfigyelnie, a tanárnak pedig az emberfajok megkülönböztető sajátosságainak magyarázatát s földrajzi elhelyezkedésük megjelölését. A földrajz tanítása kapcsán lehetetlen nagyobb súlyt helyezni az ethnographiára s csupán az esetben lehetne alaposabbá tenni a tanítást, ha külön ethnographiai doktorátus hozatnék be.

A nemzetközi ethnographiai intézet tagjai tudományosan képzett ethnographusok volnának, a kik állandóan összeköttetésben állanának:

1. A világ összes ethnographiai múzeumával.
2. Az ethnographiával foglalkozó tudományos társulatokkal: ethnographiai, anthropologiai, ethnologiai, szociologiai és földrajzi egyesületekkel.
3. Az ethnographia, ethnologia, anthropologia, szociologia és földrajz terén kiváló szakférfiakkal, egyetemi tanárokkal, múzeum-igazgatókkal, kutatókkal stb.
4. Az ethnographia iránt érdeklődő más tudósokkal.

Ez intézet megfigyeléseit közölné mindazokkal, kik munkatársaiul szegődnek. Katalógust készítené az összes ethnographiai munkákról és értekezésekről s e katalógus közlésére is vállalkoznék. A katalógust szakkönyvtár egészítheti ki, mely a szerzők, egyesületek és intézetek ajándékaiból kerül ki. Nem kell az intézetnek ethnographiai gyűjteménnyel rendelkeznie, elég a fényképek, rajzok és térképek gyűjtése is. A nemzetközi intézet személyzete állandó tagokból s a kormányok, társulatok és múzeumok megbízottaiból állana, kiket az intézet igazgatója évenként közgyűlésre hívna össze.

A nemzetközi intézet eszméjét 1905 februárban a belga társadalomtudományi társaság vetette fel, mely a primitív népek tanulmányozását enquêten óhajtotta megbeszélni. E célból bizottságot küldött ki, mely az érintkezést közvetítse, az eredményeket osztályozza s a kiadványokat előkészítse. Az ethnographiai intézet tehát a belga társadalomtudományi társaság tagjaiból ilyen formán megalakult s ez intézet a kormányképviselek bevonásával nemzetközivé válnék.

Ethnographiai kérdő-ívek megszerkesztése és szétküldése vezeti be a tervezett enquêtet, a mit a belga társadalomtudományi társaság már elvégzett.

E kérdő-ívek felhívják a figyelmet azon dolgokra, melyek ethnographiai szempontból fontosak s a melyek összegyűjtése nagy szolgáltatokat tesz a tudománynak. A kérdő-pontok a következő főbb csoportokra oszlanak: materiális, családi,

vallási, intellektuális és társadalmi élet. E kérdő-ívek első sorban a primitív népek életviszonyairól óhajtanak felvilágosítást szerezni, s a Congo államban már is ezer kérdő-ívet bocsátottak ki.

Eddig terjed a belga társadalomtudományi társaság munkássága, melynek folytatására illetőleg befejezésére a nemzetközi ethnographiai intézet volna hivatva.

A nemzetközi ethnographiai intézet munkássága a következőkben állana:

Az enquêten résztvevő összes államok, múzeumok, tudományos társulatok s vallási egyesületek közölnék munkatársaik névsorát, kiknek a nemzetközi intézet elküldené kérdő-íveit. A beérkezett válaszokat a nemzetközi intézet megfelelően csoportosítva közölné, kiegészítve esetleg a szakirodalommal. E közlések megküldetnének mindazoknak, kik az enquêten részt óhajtanak venni.

Esetleg országonként is alapíthatnának ethnographiai központok, melyek a kérdő-ívekre beérkező válaszokat gyűjtenék s egységesen feldolgoznák. A nemzetközi intézet csupán a kiadványok szétosztásáról gondoskodnék s a kapcsolatot képeznék az intézetek között.

Mindezek után Halkin ajánlja a kongresszusnak, hogy nemzetközi ethnographiai intézetet alapítson a következő munkakörrel:

Ethnographia kérdő-ívek szerkesztése és szétküldése. A beérkezett válaszok feldolgozása és szétosztása. Ajánlja, hogy minden ethnographiai múzeum s ethnographiai, társadalom-tudományi és földrajzi társaság támogassa a vállalkozást. A kormányok is támogassák erkölcsileg s anyagilag az ügyet. Minden ethnographiai kiadványból küldessék egy ingyenpéldány az intézetnek s az intézet adjon minden esztendőben katalogust ezekről.

Gollier tokiói alkonzul szerint a primitív népek gazdasági viszonyaira súlyt helyezünk, de nem törődünk egyéb körülményeikkel, a mi nagyon fontos, mert e körülmények szem elől tévesztése akadályozza a civilizáció terjedését. E körülmények ismertetője az ethnographia.

Az ethnographia tudományos művelése körülbelül 20 év óta lendült fel. Ma már 48 ethnographiai jellegű intézet áll fenn, 74 főiskolai tanár tanítja e tudományokat s 65 ethnographiai folyóirat virágzik.

Az ethnographia nehezen vált külön az anthropológiától. Még Lubbock is egy kalap alá veszi a két tudományt. Az ethnographia tárgya sokáig nem volt körvonalozva, módszere sem volt megállapítva s ezért nem válhatott külön a rokon tudományoktól. 1835-ben a francia akadémia a statisztika alosztályává tette az ethnographiát s tárgyául a népleírást jelölte meg.

Az ethnographia első korszaka az ősidőktől a nagy felfedezések koráig, 1400-ig terjed. Tulajdonképeni megalapítói a görögök voltak. Homérosz Iliásza hű képe az egykorú társadalomnak. Herodotosz művében már az emberfajok osztályozására találunk. Scylasz és Ctesiasz folytatják Herodotosz munkáját. Hippokratesz ethnographiai, illetőleg anthropologiai munkáival Buffont előzi meg. Arisztotelesz különbözteti meg az embert az állattól.

Az ethnographia történetének második korszaka 1400-tól 1830-ig terjed. A nagy felfedezések óriási ethnographiai anyagot szolgáltatottak s szükségessé vált ez anyag tudományos osztályozása.

Buffon megkülönbözteti az emberfajokat, Linné az európai, ázsiai, afrikai és

amerikai emberen kívül homo ferust és homo monstruosust is megkülönböztet. Zimmermann s Blumenbach zoológiai művei az emberi nem egységes származását vitatják. Az első kizárólag ethnographiai munkát 1770-ben lord Kames adta ki Sketches on the history of man czímen.

Az ethnographia érdekében sokat tettek a nyelvészek, sőt ezek munkássága többre becsülendő az anthropologusokénál.

Az ethnographia történetének harmadik korszaka 1830-tól 1860-ig terjed. Thierry francia történész a történelmet faji alapon magyarázza, a mi a tudós William Edward ellentmondását hívta ki. E vita alapította meg az első ethnographiai társaságot, mely az emberfajok tanulmányozására alakult s e célból a kutatókat már utasításokkal látta el.

Nagy befolyással volt az ethnographia felvirágoztatására Comte Cours de philosophie positive czímű műve, mely az ethnographia tárgyára irányította a figyelmet. Comte azt vitatta, hogy a föld felületén a civilizáció összes fázisai együtt található s ezek egymás mögé helyezésével az emberi civilizáció története rekonstruálható.

Két esztendővel a Cours de philosophie positive megjelenése után, 1844-ben megalakult a londoni ethnologiai társulat s kevéssel utóbb a newyorki.

1860 körül már teljesen ki volt fejlődve az ethnographia, meg volt állapítva célja, határa, felosztása és módszere.

Ez utolsó korszakban a leíró ethnographia különvált a ethnogéniától, az anthropologia pedig a somatológiai megfigyelésekre szorítkozik.

1878-ban tartották Franciaországban az első nemzetközi ethnographiai kongresszust. Az 1889. évi párizsi ethnographiai kongresszus Romy indítványára az ethnographia következő meghatározását fogadta el: Az ethnographia az emberi társadalom intellektuális fejlődésének tudománya, az anthropologia pedig az embert s az emberfajokat zoológiai szempontból tanulmányozza.

Az ethnographia mind a mellett nem egyéb, mint az anthropologia egyik fejezete, miután tárgyak közös s csupán alakilag különböznek, mert az anthropologia a fizikai, az ethnographia pedig az intellektuális tulajdonságokat vizsgálja. Az anthropologia az ember, az ethnographia pedig a civilizáció tudománya.

A világ összes ethnographiai múzeumai közül kiválik a washingtoni Smithsonian Institution ethnographiai osztálya. 1826-ban James Smithson félmillió dollárt hagyott az Egyesült-Államoknak azzal, hogy a tudományokat előmozdítsák és terjeszszék. Ez alapítvány intencziói értelmében az Egyesült-Államok szenátusa Washingtonban a Smithsonian Institution-t alapította, a mely három részre, t. i. anthropologiai, geologiai és biologiai osztályokra osztott óriási múzeum.

Az anthropologiai osztályban gazdag amerikai s külföldi gyűjtemények vannak felhalmozva. Az európai múzeumok ethnographiai gyűjteményeit jellemző materialisztikus irány nincs meg az amerikai múzeumban. Az amerikai népek pszichologiai, családi és társadalmi élete erősebben van képviselve, mint a materiális élet.

A Smithsonian Institution ma 912,000 dollárnyi alaptőkével rendelkezik, a mely Smithson alapítványaiból, Hadghins s mások adományaiból került.

Az ethnographia szoros értelemben véve a primitiv népek (Naturvölker) ismeretének tudománya. E primitiv népek közé azokat sorozzák, kik a fazekas

mesterséget sem ismerik. A fazekas mesterséggel foglalkozók már nem primitív, hanem barbár népek, kiktől az írástudás különbözteti meg a civilizált embereket.

A primitív népek tanulmányozására Gollier a következő indítványokat teszi:

Kérdő-ívekkel kell felhívni a figyelmet a materiális, oeconomico-szociális, intellektuális, vallási és erkölcsi élet jelenségeire. A kérdő-ívek eredményeit fel kell dolgozni, a mint ezt a belga társadalomtudományi társaság tervezi. Tanácsos egy külön központ szervezése is, mely a kérdő-ívek eredményeit egységesen feldolgozza.

Nieuwenhuis leydeni egyetemi tanár azon népek megismerését tartja a legnehezebbnek, melyeknek nincsenek írott emlékei.

Az újkori utazók tömérdek útleírást adtak ki, ethnologiai tárgyú értekezésekben sincs hiány, mind a mellett ethnologiai alapkérdések (p. o. vannak-e teljesen vallás nélküli népek) várnak még megoldásra.

Nem a népszokások és erkölcsök leírása nehéz, hanem e szokások és erkölcsök magyarázata. Legnehezebb a nép gondolatvilágát feltüntetni, mert a műveletlen nép bizalmatlan az idegennel szemben. Nehéz továbbá a civilizált viszonyokhoz szokott megfigyelőnek az idegen életviszonyokhoz alkalmazkodni, a primitív ember kevés ismereten nyugvó meggyőződésébe s tökéletlen jellemébe beleélni magát.

A primitív népek bizalmatlansága azon alapszik, hogy körükön kívüli emberekkel rendszeren ellenséges viszonyban állanak, hatalmasabb emberekkel szemben pedig ellenszenvük még inkább fokozódik. E bizalmatlanságot csupán hosszabb érintkezéssel szüntethetik meg a kutatók, de könnyen vétethetnek közben a nép szokásai és erkölcsi ellen is.

Legnehezebb a vallási titkok megismerése, azok elárulásától mindenkor nagyon félnék a benszülöttek; mert azt hiszik, hogy felfedezésükért baj érheti őket vagy törzsüket. Ehhez járul, hogy nem is mindegyik elég értelmes a mélyebben fekvő kérdések megoldására. Miután pedig kezdetleges művelődési viszonyok között a vallási felfogás uralja a társadalmi élet legtöbb jelenségét, a társadalmi viszonyok megértése a vallási fogalmak ismerete nélkül lehetetlen.

Az ethnologusnak a nép összes életviszonyait meg kell ismernie s e megismerés fontos eszköze a nép bizalmatlanságának eloszlatása, a miben a kutató segélyére lehet a népnyelv ismerete, a hosszabb együttélés, az orvoslás s egyéb jótétemények gyakorlása. A bizalom elnyerése esetén sem biztos az eredmény, mert a válaszok ritkán kielégítőek s legtöbbször tényekből kell következtetni az igazságokra.

A kutatás módszerének nemzetközi kongresszuson való megállapítása kívánatos ugyan, de egységes törvények felállítása a primitív népek különböző jellege miatt lehetetlen.

Kívánatos több megfigyelő-állomás szervezése, melyek egy tudományos központból irányittassanak.

Kérdő-ívek körözése is hasznos lehet.

Az ilyen módon összegyűjtött adatok feldolgozását legeredményesebben maga a kutató végezheti. A tudományos központ csupán arra jó, hogy az ethnologiai kutatások közlését előmozdítja.

Heger Ferencz bécsi múzeumigazgató a primitív népek kulturájának egységes ethnographiai vizsgálatát kívánatosnak tartja s ezért a kongresszus reformjavaslatait elfogadja.

A primitív társadalom jelenségeinek helyes ismerete fontos, mert a magasabb kultúra elemei innen indultak ki. E kutatás sietős, mert a civilizáció állandóan rombolja a kezdetleges kulturát, minden nap veszteség tehát a tudományra nézve.

Az észak-amerikai indiánok sajátos kulturáját rombadöntötte a múlt század. Csupán északon őrizte meg néhány indián- és eszkimó-törzs ősi kulturáját, s ezek megismerésén serényen dolgoznak az amerikaiak. Nyugat-India szigeteinek őslakóit, kiket Kolombus Kristóf ismert, már régen elsodorta a civilizáció. Délamerika szárazföldjén a Conquista óta a spanyolok és portugálok lassan minden őskulturát elpusztítottak. Csupán Brazília szívében, az Amazon nehezen megközelíthető nagy mellékfolyói mentén maradt fenn néhány kezdetleges kulturájú törzs, kik még a kőkorszakot élik ma is.

Óriási pusztításokat vittek véghez a Nagy-Oceán szigetlakóinak kulturájában a fehér emberek. James Cook XVIII. századi utazása óta e rombolás szakadatlanul folyik s a szigetek keleti fele teljesen áldozatul esett. Csupán a nyugati szigeteken, Új-Guineán, a Bismarck- és Salamon-archipel szigetein, valamint az Új-Hebridákon maradtak érintetlen területek. E területek társadalmi intézményeinek, erkölcesinek s szokásainak tudományos megismerése felette fontos volna.

Ausztrália északi és nyugati részein ma is sikeres ethnologiai megfigyeléseket lehet még végezni. Tasmánia őslakói már kihaltak. Új-Seeland szigetéről azonban sikerült egyet s mást megmenteni.

Ázsiában is számos primitív népet találhatunk még, Szibéria és az Amurvidék törzseinek kezdetleges kulturája azonban a múlt század második felében megszűnt. India vad törzseinek megfigyelése még mindig hálás feladat volna.

Afrika népei között dúl legerősebben a civilizáció, mert a gyarmatosítás óriási léptekkel halad előre s ennek nyomán pusztul az ősi kultúra.

Mindezek igazolják, hogy a primitív kulturák tanulmányozása halasztást nem tűr.

Steinmetz leydeni egyetemi tanár is szükségesnek tartja mindazon népek társadalmi és szellemi életének tanulmányozását, melyek e munkát saját erejükből rendszeresen nem végezhetik.

E munkára az ethnologia van hivatva, melynek tisztán leíró része (anyaggyűjtés) az ethnographia. Az ethnographiában nehezebb az anyaggyűjtés, mint egyéb tudományokban. A legtöbb tudományban ugyanis elég a szakismeret az anyaggyűjtéshez, az ethnographiában ezenkívül nyelvismeretre is szükség van, s hozzá meghitt viszonyba kell jutni a megfigyelés tárgyává tett néppel, a mi hosszabb együttélést kíván. Az ethnologusnak e kellékekre nincs szüksége s innen van, hogy a tudományban az ethnographia és az ethnologia, a helyszínéről merített leírások s az anyag elméleti feldolgozása különváltak.

Az ethnographiai anyaggyűjtést végezhetik helyben lakók és kutatók. A helyben lakók nem bírnak ethnologiai szakismeretekkel, sőt a legtöbbször egyáltalán nem tudományosan képzett egyének; a kutatók pedig ritkán tartózkodnak annyi

ideig ugyanazon helyen, hogy meghitt viszonyba jussanak a megfigyelés tárgyává tett néppel.

Az ethnographiai megfigyelésekre alkalmas helybenlakókat jutalmak kiosztásával kell buzdítani az anyaggyűjtésre és kérdő-ívek szétküldésével kell tökéletesebb és kimerítőbb megfigyelésre vezetni.

A legfontosabb az ethnologiai szakképzés s a megfigyelési módszerekbe avatás. E célra nem kell külön intézetet felállítani, a mely a központosítás hátrányait nem fogja elkerülhetni, hanem a kulturállamok egyetemeire kell bevinni az ethnológiát. Ethnologiailag képzett egyének végezzék azután az ethnographiai megfigyeléseket s közöljék eredményeiket. A műkedvelők munkája azonban mindig kívánatos marad, mert jobban ismerik a népet, de megfigyeléseik irányításában nélkülözhetetlenek a kérdő-ívek.

Vajjon czélszerű-e, ha e kérdőívek egy központban dolgoztatnak fel, nagyon kétséges, sőt óriási nehézségek állanak útjába.

Az ethnographiai megfigyelések előmozdításának legczélszerűbb eszközei tehát a következők:

1. Az ethnologia felveendő az egyetemi tantárgyak közé.
2. Az ethnologiai kutatókat be kell avatni a megfigyelés módszerébe.
3. Alapos és érdeket keltő kérdőíveket kell kibocsátani, melyek a műkedvelők figyelmét magukra vonják.
4. A műkedvelőket jutalmak kitűzésével kell a kérdő-ívek kitöltésére buzdítani.
5. A kormányok és tudományos társaságok bizzanak meg szakférfiakat egyes területek ethnographiai viszonyainak tanulmányozásával.
6. Az eredmények czélszerűen közöltessenek.
7. Tartassanak külön nemzetközi ethnographiai és ethnologiai kongresszusok, mert a földrajzi és anthropologiai kongresszusokon e studiumok háttérbe szorulnak.

Brabrook Edward a londoni Folklore Society és Anthropological Institute volt elnöke minden ethnologiai kutatásnál a legfontosabbnak tartja a népnyelv ismeretét, mert a nélkül lehetetlen a feltett kérdéseket a bennszülöttekkel megértetni, s nem lehet megérteni intézményeiket sem, melyeket sajátos kifejezésekkel jelölnek meg.

Nagy súlyt kell helyezni továbbá a kutatók előkészítésére s az ethnographiai és szocziologiai megfigyelések czéljából felvethető kérdések összegyűjtésére s kiadására. 1872-ben adott ki ilyen munkát a londoni Anthropological Institute, melynek összevont kiadása 1892-ben jelent meg *Notes and Queries on Anthropology* cím alatt. A Folklore Society is adott ki hasonló munkát a folklore-ral foglalkozók számára.

E két körülményt tartja a legfontosabbnak Brabrook az ethnographiai kutatásoknál.

Keane, az Anthropological Institute of Great Britain and Ireland volt alelnöke az ethnologia kutatói figyelmébe ajánlja a következő munkákat:

Garson és Read: *Notes and Queries on Anthropology.* (London, 1899.).

Coles: *Hints to Travellers scientific and general.* (London, 1901.).

Luschan: *Instruction für ethnographische Beobachtungen in Deutsch-Ost-Afrika.* (Berlin, 1896.).

Kean: Man Past and Present. (Cambridge, 1900.).

A belga társadalomtudományi társaság kiadásában 1905-ben megjelent Questionnaire général.

A Liverpool Institute of Tropical Research 1905 július 31-én tartott meetingje.

De Jonghe szerint az ethnographia tudományát a XIX. század teremtette meg. A régibb történeti s földrajzi munkákban találunk ugyan elszórt ethnographiai adatokat, de ez nem tudományos ethnographia. Az olvasók tudvágysa kielégíti, de nem állja meg a kritikát. Az összehasonlító nyelvtudomány virágzása s az anthropologia megalapítása adták az impulzust az ethnographia megteremtésére. Az ethnographia körébe ma a különböző népek, illetőleg az ethnikai kapcsolatok tanulmányozása tartozik, az anthropologia pedig fajok és egyedek szerint tanulmányozza az embereket.

Franciaországban az ethnographiai élet központja Páris. A Museum d'histoire naturell-en az anthropologia tanára, Hamy, nagy súlyt helyez előadásában az ethnographiára és archeológiára. Az École pratique des hautes études hittudományi osztályán különös jelentőséget tulajdonítanak az ethnographiának, mely a vallási jelenségek megértésének legfőbb segédeszköze. A Collège libre des sciences sociales külön tanszéket tartott fenn az ethnographia számára. Az École d'anthropologie-n az ethnographiát az anthropologia segédtudományául tekintik.

A francia tudomány, főleg az orvosi tudomány, az ethnographiát az anthropologia részének tekinti s az anatomia előtérbe helyezésével hálátlan szerepre kárhoztatja. Az anthropologia szerintük az emberrel általában, az ethnographia pedig az embercsoportokkal foglalkozik. Az archeológiát, szociológiát, demographiát stb. az anthropologia segédtudományaiul veszik. Mások az ethnographiát a szociológiai tudományok közé sorozzák s ezekhez esatlakozik De Jonghe is.

Németországban is az ethnographia hátrányára fejlődött az anthropologia. Az emberrel foglalkozó tudományok két csoportra oszlanak, t. i. fizikai anthropológiára, melyet az emberfajok morphológiájának, illetőleg somatológiájának is neveznek és pszichikai anthropológiára, illetőleg ethnographiára. E két csoportot kiegészíti az archeologia, illetőleg a praehistoria. Csupán Lipcsében van az anthropológiának rendes tanszéke, a többi egyetemeken, így Berlinben is, anthropologiai és ethnographiai előadásokat tartanak ugyan, de az ethnographia művelői csupán a földrajz, illetőleg a nyelvészet czimén juthatnak doktorátushoz.

Az Egyesült-Államokban e tudományokat rendszeresebben s a gyakorlatnak megfelelőbben osztották fel. Brinton osztályozását fogadták el, ki somatológiát, ethnológiát, ethnographiát és archeológiát különböztet meg. E rendszer szerint az ethnologia a szociális, műszaki és nyelvészeti jelenségeket, továbbá a folklore jelenségeit tanulmányozza, az ethnographia pedig az emberfajokat és elhelyezkedésüket.

Az ethnographia az emberi élet különböző jelenségein tanulmányozza a néplelek megnyilvánulását; legkedveltebb tárgyát azonban a vad népek teszik, kik nem jutottak el a modern civilizációhoz. A civilizált népeknél már csupán a praehistoria és a folklore tényei maradtak meg az ethnographia számára.

Az ethnographia nem mellőzheti az anthropologia eredményeit, viszont az anthropológiának is figyelemmel kell kísérnie az ethnographiát. A praehistoria az

ethnographia része s a történet nélküli népek ethnographiája összeolvad az archeológiával. Az ethnographiai jelenségek megértéséhez szükséges a történelem ismerete s a nyelvészet is fontos segédtudománya az ethnographiának.

Nyelvészeti, prehistoriai és anthropologiai ismeretekkel ellátva eredményesen tanulmányozhatja az ethnographus a népeletet. A tanulmány tárgya azonban mindenkor földrajzilag meghatározott legyen s e területen gyűjtse össze a kutató mindazt, a mi a nép lelkére világot vethet, t. i. a gazdasági, jogi, vallási, eszthetikai stb. jelenségeket. Ha minden népről lesz ilyen monografiánk, akkor megindulhat majd a szinthezis munkája.

De Jonghe szükségesnek tartja, hogy az ethnographia az egyetemi rendes tárgyak sorába jusson s tanítására reformjavaslatokat tesz.

Az ethnographiai doktorátushoz nem kell egyaránt ismerni az összes népeket, elég, ha civilizációjuk alapfogalmait ismeretesek; fontos azonban az ethnographiai kutatás módszereinek tudása s az általános ethnographiai alapképzettség.

Az ethnographiai doktorátushoz a következő tárgyak tanulmányozását tenné kötelezővé:

1. Történeti földrajz.
2. Ethnographiai módszertan, mely a muzeális ethnographiát is magába foglalja.
3. Anthropologia és anatómia.
4. Ethnographia általában s egyes népek ethnographiája.
5. Folklore.
6. Nyelvészet.
7. Archeologia és prehistoria.
8. Szociológia.

Az ethnographia tanításához szükség van ethnographiai múzeumokra. Körülbelül 30 esztendő óta gyűjtik rendszeresen és tudományosan az ethnographia emlékeit. Franciaországban a Musée Guimet vallástörténeti, a Musée de Saint-Germain-en-Laie és a Trocadéro archeologiai és anthropologiai emlékeket gyűjtenek.

Berlinben van a világ legszebb és legnagyobb ethnographiai múzeuma, melyben a világ összes részei képviselve vannak. A múzeum könyvtárral s előadó-teremmel is fel van szerelve, a hol anthropológiai és ethnographiai előadásokat tartanak. Lipcsében, Drezdában, Münchenben s Frankfurtban is értékes ethnographiai gyűjteményeket találunk.

Angolország ethnographiai gyűjteményei közül a British Museum-ot és a South-Kensingtoni múzeumot előkelő hely illeti meg.

Lehmann-Nitsche buenos-ayresi egyetemi tanár szerint laikus útleírásoknak már annyira bőviben vagyunk, hogy újabbakra nincs szükség. Annál kevesebb a rendszeres expedíció, a melybe nem beugrott egyének vesznek részt, kiknek hiányos ethnologiai ismereteit a tudományos lelkesedés nem ellensúlyozhatja sohasem. Csupán szakember utazzék s az is szorosan meghatározott czéllal. Minden más tudomány tiltakoznék az ellen, hogy avatatlanok szolgáltatassák anyagát, csupán az ethnologia elégszik meg azzal, a mit a zoologusok, botanikusok, minerologusok, geologusok juttatnak számára.

A szakember is csupán úgy számíthat kellő eredményekre, ha hosszú időt tölt a tanulmány tárgyává tett nép között.

Mindezek kellő számú szakember hiányában nem valósíthatók meg ez idő szerint.

Az ethnographiát a czéhbeli öregebb tudományok még nem emanczipálták s az egyetemi tanításból kiszorult.

Az érdeklődő magántanulásra van utalva. Itt az ideje, hogy változást teremtsünk s e téren az élő és kihalt emberfajok pszichéjét tudományosan feltárjuk. Az ethnologusoknak kötelességük tudományszakuk iránt érdeklődést kelteni, tudományosan képzett utódokról gondoskodni, kik a kutatást végezzék.

*

Az előadott szakvéleményeket a monsi kongresszus szept. 25-iki ülésén tárgyalta s a következő megállapodásokra jutott:

Az ethnographiai ismeretek terjesztése céljából szükséges:

1. az ethnographiai szakoktatás szervezése;
2. ethnographiai enquete tartása;
3. a kutatások eredményeit összegező központi intézet felállítása.

Ezek után Halkin liégei egyetemi tanár felvetette a nemzetközi ethnographiai intézet eszméjét, a mit Traipont liégei egyetemi tanár is pártolt s a kongresszust a következő határozathozatalra hívta fel:

1. Szerveztessék nemzetközi ethnographiai intézet, a mely *a)* ethnographiai és szociologiai kérdő-íveket szerkesztszen; *b)* a kérdő-íveket küldje szét; *c)* a beérkezett válaszokat dolgozza fel; *d)* a feldolgozást közölje a megtartandó enquete tagjaival.

2. Az összes ethnographiai múzeumok s ethnographiai, társadalomtudományi és földrajzi társulatok mozdítsák elő ez ügyet a saját eszközeikkel.

3. Az összes kormányok segítsék elő a nemzetközi intézet munkáját s támogassák az ügyet anyagi eszközökkel is.

4. Minden ethnographiai kiadványból kapjon a nemzetközi intézet egy-egy példányt s közölje évenként a megjelent ethnographiai munkák katalógusát.

5. A belga kormány hívja fel a kormányokat egy nemzetközi bizottság kiküldésére, mely a szükséges intézkedéseket megtegye.

Heger bécsi múzeum-igazgató a nemzetközi intézet ideiglenes szervezését javasolja s elnökül Van Overbergh-et ajánlja.

Mindez indítványokat a kongresszus egyhangúlag elfogadta.¹

E kongresszus munkásságát csupán kis részben ismertettük, a mennyiben t. i. az ethnographiával foglalkozott. E rövid ismertetés világot vet arra, hogy micsoda jelentőséget tulajdonít a külföld az ethnographiai kutatásoknak. A külföld legelőkelőbb tudósai vettek részt a kongresszus ethnographiai munkálataiban s vizsgálódásaik az ethnographia modern tudományos meghatározását, a rokon tudományokhoz való viszonyát s elfogadott módszerét új világításban mutatják be. Új szempontokat vetnek fel, melyek újabb tudományos vizsgálódásokat indíthatnak meg a hazai néprajz terén is s azon nivóra emelik tudományunkat, melyen ma a külföldi tudomány áll.

Gárdonyi Albert.

¹ Documents préliminaires et Compte rendu des séances 182. s k. 1.

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

A „Házi különös orvosságok“ szerzői és forrásai.

Gyűjtéseink szaporodtával elértünk már odáig, hogy nem kell csak a pusztai közlésekre szorítkoznunk, hanem az anyag bírálatához, selejtezéséhez is foghatunk olyképen, hogy az ismert adatok csoportosításával keressük az ősalakot és annak eredetét. Miként folyóiratunk közleményei is mutatják újabban, érdeklődés támadt a népies gyógyító módok iránt, annyira, hogy több irányban kész sorozatokat lehet összeállítani. Ezek további fejlesztése érdekében, hogy buzgó gyűjtőinket irányítsuk és meddő munkától megóvjuk, felhívjuk figyelmüket a közkeletű házi orvosságok főbb forrásaira.

Folyóiratunk múlt évi IV. számában *Barla Sz. Jenő* mutatóványok kíséretében közöl egy ilyen munkát, mely számos kiadásban és kéziratban maiglan kering a nép között, mint sok bizarrnak látszó műfogás és gyógyítómód kiapadhatatlan forrása. Közlése azonban nem meríti ki a munka értékét és szerzőjéről sem nyújt felvilágosítást, még pedig azért, mert az 1761. kolozsvári kiadás, valamint a nyomában megjelent 1773., 1785. sőt az 1801. utáni nyomás is a szerző nevét elhallgatja.

A könyv szerzője *Frater Juhász Máté* ferenczrendi szerzetes, kinek szóban forgó gyűjteménye eredetileg *Szép és aitasos különb-különbféle versek* stb. függelékül jelent meg (V. Rész. Házi különös Orvosságokról és nyavalyákról a Betűk rende szerint) Kolozsvárott 1761-ben. Míg köszöntő versei és egyházi énekei feledésbe mentek a függelék csakhamar külön is megjelent ezimlap nélkül, önálló lapszámozással (1—73. l.) kis negyedréthben. A többi utánnomás mind kis nyolczadrét (1—178. l.) „az Akadémia“, majd „Püspöki“ betűkkel, különböző toldásokkal. Ilyen pl. a méhtartás tudománya, a rozsvirág gyógyító hasznáról, a Salernitana Scholának jó egészségről való könyve stb. Az 1801-ki kiadás (Vátzon, Ambro F. betűivel) csak a két utóbbi mellékletet tartotta meg. Alig 10 év alatt öt ismert kiadás, de volt hihetőleg több is, a mi eléggé bizonyítja a könyv kapós voltát, következőleg hatását is a népies gyógymódok kialakulására.

Forrásairól a szerény barát csak annyit mond, hogy nyomtatásokból és írásokból szedte össze munkáját. Népies, könnyed előadása, a tudákosság, közvetlen idézetek kerülése megnehezíti ezek felkutatását, de annyi kétségtelenül megállapítható, hogy *Tragus* és *Lonicerus* füveskönyvei mellett használta *Páriz-Pápai Pax corporisát*, az undorító részletek *medecina per sterora* a pozsonyi *Dr. Ruland* könyvéből való, mely *Weszprémi* állítása szerint magyarul is megjelent. Adatainak javarésze azonban erdélyi kalendáriumokból való vagy a nép között észlelt eljárások gyűjteménye.

A másik népies munka *Nedeliczi Váli Mihály* „királyi decretummal helyben hagyott botanikus doctor“, gróf Erdődy György házi orvosának könyve *Házi orvos szótárotkska* (Győr 1792, 198 old. 8°.) E kalandor életének részletezése nem ide való; de gyógyításainak igazán népies eredetét bizonyítja az, hogy tudományát híres javasasszony nagynénjétől tanulta, maga is mint vándor orvos járta a világot.

Felnőtt ember korában tanulta a betűt. Fent idézett munkája talán kéziratban maradt *herberiumának* kivonata, de nem azonos a *Ratio empirica*-val, az ugyancsak magyar nyelvű másik kéziratával. A Szótárotska állítólag 1759-ben készült, de csak 1792-ben jelent meg „egy hazáját szerető jámbor polgár költségén“, mint Juhász könyvének versenytársa.

A harmadik ilyenemű munka: *Szent-Mihályi* Mihály botzonádi plébános könyve: *Házi orvosságok* stb. (Vátzon 1791, 290 old. tart. és 29 old. függelék) mely Juhász adatainak felhasználásával is készült.

Továbbá ugyancsak Juhásznak tulajdonított: *Házi patika* és a csiki barátok: *Házi közönséges orvosságok* című kisebb névtelen könyvecskéi, (1760 tájáról), a melyekről csak *Weszprémi* kifakadásai nyomán van tudomásunk.

Szándékosan mellőzzük itt a többi, orvosok által irt népies munkát, melyek hatottak ugyan a középosztályra, de a nép alsóbb rétegéhez hozzáférni nem tudtak. Szabályaik és fogásaik nyoma legalább nem mutatható ki annyira, mint a fent elősorolt igazán népies munkákban.

Tudva azt, hogy e művek vagy ezek újabb változatai a vidéken még most is találhatóak, munkatársainkat arra kérjük, hogy megfigyeléseik feljegyzésénél erre is tekintettel legyenek, a mikor könnyű lesz megállapítaniok azt, van-e valamelyes eltérés az eredeti formula és a mai eljárás között?

Megközelítően ezzel azt a nehéz kérdést: él-e még valamelyes nyoma az ős gyógyászatnak a nép között, vannak-e saját önálló megfigyelések pl. bizonyos füvek hatásáról, némely betegség természetéről, mely az orvosi felfogással ellenkezik. Ismételjük, e kérdés megoldása nehéz, mert a házi orvosságok hosszú sora jórészt még Plinius adataira támaszkodik, *Brunfels*, *Rivius*, *Pansa* stb. későbbi herbaristák nyomán halad, a kiknek nézeteit a XVII—XVIII. század orvosai tudományos alapon akarták igazolni. (Becker, Alberti, Christian. De cura per domestica.) Mindamellett lehetséges a kritikai csoportosítás éppen azért, mert az egyes eljárások ősalakja ismeretes, a módunk van megállapítani a népies kézikönyvek különben elhallgatott forrásait is. A kettőnek összevetése adja a népies szerző módosításait, végül a mai alak szembeállításával megmutatja az időközökben beállott változást.

Az összehasonlító tanulmányok kapcsán érdekes növénytani kérdések merülnek fel, nyelvtörténeti és tájszóadalekok hívják fel a figyelmet, miáltal a népies gyógyászat kutatása megszűnik pusztán kuriozum lenni és a minnek lennie kell, művelődéstörténelmünk forrásává válik. *Tscheich* tanár a gyógyszerkönyveket találóan koruk tükreinek nevezte. A korpép azonban nem lenne hü, a nyers benyomások félrevezetnének, ha a forrásokat és az átvétel módjait nem ismerjük. Kis utánjárással gyűjtőink mindenütt ráakadnak a fent ismertetett munkákra s megkímélik magukat sok felesleges írástól, mert csak az eltéréseket kell lejegyezniök, melyek aztán további tanulmányok alapjául szolgálhatnak.

Ernyey József.

A felnémeti nász.

Felnémet kicsiny falu Hevesben, a Bükk-hegység aljában, Egertől néhány kilométernyire. Igazi palóczos fajmagyar nép lakja s vérenek heves lüktetése a jókedvnek keresetlen csapongása az, mely őt a megye más községeinek lakóitól megkülönbözteti.

Törhetlenül ragaszkodik vallásához s minden, a mi ezzel némileg is összefüggésben van: szent neki. A vallás törvényei szerint a házasság: szentség. Nagy czeremóniával készül reá s ez ad e szentség fölvetelének komoly színezetet; de beleviszi humorát, fékezhetlen jó kedvét s e szertartások némely scénája alatt felolvad a lelke és — elérzékenyül.

Szombat este van: a felnémeti lányok fogadónapja. Már hazajött a gulya is; a napi munkában elfáradt lakosok is hazafelé ballagnak, a falu templomának harangja is megszólal s esti imára inti a hiveket. Ott, a hol eladólány van, tisztára sőprik, felloesolják a ház elejét: vendéget várnak.

Csakhamar a lányok vidám dalolása üti meg fülünket:

„Este van, este van,	Én hozzám nem járnak,
De nem minden lánynak,	Nincsen nekem este,
Csak annak a lánynak,	A csillagos égbolt
Kihez sokan járnak.	Pirosra van festve!”

De a nótának vége szakad s nem sokára kezeiket egymás vállain nyugtató legényeket látunk jönni-menni, kik egyenként térnek be a lányos házakhoz. A leány szülei most itthon vannak — nappal a föld munkája foglalja le minden percöket — s a házi kisasszony csak ilyenkor fogadhatja szíve választottját. A házhoz való járásnak rendszeren a leány megkérése a vége.

A leánykérés minden különösebb szertartás nélkül folyik le. A legény ünnepelőbe öltözik s úgy megy a lány szüleihez. Köznapi beszélgetésen kezdi a legény, pl.

— Hol dolgoztak a héten? Jól fizet-e a búza? Tojnak-e a tyúkok?

Nehezen, félve terjeszti elő aztán a kívánságát, mert tart attól, hátha másnak szánták a leányt? Végre mégis csak belefog:

„Kedves András bátyám, tudja már, hogy régen járok a házhoz, azt is tudja, hogy másért nem járok, mint a szívem vonz ide: szeretem a Pannikát. A szerelemnek meg a házasodás a betetőzője. Én is szeretném már tetőzni boldogságom várát, melyet már oly régen építünk Pannikával; engedjék hát meg, hogy a paphoz mehessek a maguk boldogságával: Pannikával.“

András bá' megköszörüli a torkát, pipára gyujt . . . érzi, hogy az, mit most mondani fog, jelentős esemény kezdő pontja lesz. Ránéz a leányára . . . a boldogság pirja ri le arczáról. Most már nyugodtan beszél:

„No hát, ha má' így vagytok, ha ennyire szeretitek egymást: nem bánom. Gyere ide, Panna! Az Isten áldása legyen rajtatok, legyetek boldogok és szeresétek egymást.“

Most még megállapítják a napot, melyen elvihetik a jegykendőt s beszélgetnek egy keveset, míg a kakukos óra el nem huhogja a tizenegyet, azután a legény indul hazafelé.

A jegykendő-átadás estélyén nagy sürgés-forgás van a lányos háznál, sütnek-főznek. Hagyományos étel ilyenkor a tyúk, vagy paprikás csibe. A ház *tiszta*-szobája is ki van meszelve, a pislogó mécesest rózsás lámpa váltotta föl, mely bevilágítja az egész szobát. Az étel kész s a háziasszony már türelmetlenül várja a jövevényeket.

Végre megérkeznek. A legény anyja jött el, meg valamelyik nénje. Letelepednek az asztalhoz s eléjük kerül a paprikás csirke, a bor, a „heröcze“, meg a „pampuska“. A „követeknek“ jó kedvük támad, tréfálódnak egymással, majd komolyra fordul a beszélgetés. Megszólal a legény nénje s mondja a leánynak:

„Kedves Pannikám! Úgy hallottuk, hogy te egy páratlan galambocska voltál eddig és keservesen turbékoltál egy pár után. Régen keresed már a párod s most az én testvéremben, Jóskában megtaláltad. Kérdezem most tőled, hát akarsz-e a párja lenni? Ha igen, úgy adj nekünk valami jelet, hogy azoknak beszámolhassunk, kik bennünket ide küldöttek.“

Erre a leány szemlesütve felel:

„Szivem még mindig a Jóskáért dobog s ezután is csak ő érte fog dobogni. Hogy pedig beszámolhassanak azoknak, kik magukat ide küldötték, ime a jel! (szépen himzett selyemkendőt vesz elő s átnyújtja a „követnek“). Ez legyen a jel s ha szerelmünk megszakadna, szaggassa darabokra e kendőt is, hogy össze ne köthessen bennünket semmi-ember.“¹

Ezzel bevégződött az ünnep s a küldöttek összehajtogatják a kendőt s indulnak hazafelé; egész úton annak szépségéről folyik a szó.

A lakodalmat megelőzi a hivogatás. Úgy a vőlegénynek, mint a menyasszonynak van két-két vőfénye, úgynevezett nagy- és kisvőfény. Ezek, a lakodalmat megelőző harmadik napon megjelennek a lakodalmas háznál s itt a koszorús lánytól, meg az úgynevezett „mellette levő lánytól“ készített bokrétával díszítik fel kalapjukat s miután fölírták a lakodalomba meghívandók neveit, elindulnak muzsikaszóval hivogatni.

A menyegző napja többnyire a hétfő; az előtte való napon, tehát vasárnap este a násznagy, a „szószóló“, a vőfények, lányok és menyecskék kíséretében kocsikkal elmegegy a menyasszonyi házhoz a „menyasszonyágyért és a hozományért“. A leány hozománya egy tulipános nyoszolya hat párnával, egy dunna és egy saját készítésű ágyterítő; egy szekrény és egy tulipános, színes, czifravirágos láda, melyben kalács, sütemény s egyéb apróság van.

Minden lovon csengő van, a kantáron fátyol vagy kendő s víg dalolással indulnak útnak.

Megérkezvén a lányos házhoz, mindannyian asztalhoz ülnek.

A gazda megkérdezi:

„Mi járatban vónának kigyelmetek?“

A „szószóló“ felel neki:

¹ Ha a leány megbánja választását s vőlegényéhez hűtlen lesz, a legény csak az alkalomra vár, hogy teljesen szakítson menyasszonyával. Ez az alkalom el is érkezik, midőn pl. a leány egy más legénnyel az ivóban mulat. Ilyenkor az ott hagyott legény muzsikaszó mellett keseregve, darabokra tépi a lány előtt a selyem zsebkendőt.

„Hát mi bizony egy kis galamboeszkának akarnánk fészket rakni, azért kérnénk, ha valamiskével hozzájárulnának, igen jó szívvvel elfogadnánk.“

Erre a gazda kijelenti, hogy ők nagyon vendégszeretők s szívesen adnak a galamboeszkának szállást, de a maguk tollát nem adhatják oda.

A „szószóló“ ismét beszél:

„Gazd'uram! A mi galamboeszkánk nem szereti ezt az éghajlatot, azért szeretnénk neki másutt rakni fészket.“

Hosszas évődés, beszéd után hozzájárulnak a „fészekrakáshoz“ hat párnával, egy dunnával stb., aztán nagy diadallal hordják ki a kocsira. E közben néhány legény behozza az istállóból a „saraglyá“-t¹ s azon akarják kivinni a tiszta új dunnát, de bizony kiverik őket a szobából a „saraglyával“ együtt. Miután felpakoltak, dalolva indulnak a völegény házához.

A lakodalom. Hétfőn, a mint a vendégek összegyülekeznek, mennek misére, mely után a fiatal pár megesküszik. Az esküvő után úgy a völegény, mint a menyasszony visszatérnek a szülei hához. Délben nagy ebéd van. Az asztalfőn a násznagy ül, mellette a „szószóló“ s utána a többi vendég.

Most már az ú. n. „nagyvőfény“-nek kell a vendégeket kiszolgálnia s az ételt behordania. S ha már látja, hogy a konyhában a gazdasszony készen van, elkezdí a mondókáját:

„Uraim, az asztal meg vagyok terítve, Kés, tányér, villával s kanállal készítve, Jönnék az étkek is mindjárt sorjába, Ez a sok legénység nem áll itt hiába.	Nehogy az asztalon a leves elhűljön, Fölmelegítése dologba kerüljön, Tessék mindnyájuknak helyre telepedni, Úgy is a muzsikás kezd megmelegedni.
--	---

Én mindent, mi tőlem telik, elkövetek,
Jó appetitussal egyenek kelmetek.“

Azután kimegy s nemsokára kopog az ajtón, majd így szól: „Csilaj, esilaj.“

„Azt kiáltja szám, legyetek csendesen,
Hogy elvégezhessem a dolgom rendesen.
Annak szolgálók én e házban szívesen,
A ki szépen mulat és becsületesen.“

Most ismét kimegy s behozza a levest.

„Itt van hát az első tál étel, behoztam És hogy el ne ejtsem, mindig imádkoztam, A szakácsnéval jól megfűszerszámoltattam, Bors, sáfrány, gyömbérrel, még meg is sózattam.	Örvendek, ha tálát viszem ki üresen, Úgy a vendég gyomra nem marad üresen, Lássanak hát hozzá, uraim, de frissen, Jó appetitussal, kívánom szívesen.“
---	--

Ezután behozza a második fogást:

„Elhoztam a kakast egész tarajával,
Jó puhára főzve apró rizskásával,
Nem spórolt jó gazdám a maga vagyonával,
Költse jóízűen, Isten áldásával.“

Ekkor a násznagy, a vőfény fáradozásainak elismeréseül, kedveskedni akar s nagy titkolódzással egy jókora csontot nyom annak markába.

¹ Saraglya = trágyahordó.

Legutolsó fogás a kása, melyet a vőfény a következő rigmussal szolgál fel:

„Utoljára jön már a kitoló kása,
Jóízű, mert mézes, nem tom, hol van mása,
Sok lesz ennek ára, mert volt másfél mázsa,
Ki döfölést szenved, önnönmaga lássa!“

E fogás után gyűjti a vőfény az ú. n. „kásapénzt“ a főzőasszony számára s hozzá a következő rigmust mondja:

„Midőn már mindenben véget értek volna, Azért is engemet mostan arra kére,
Egyéb a kásánál hátra nem lett volna, Hogy lennék nékic oly segítségére,
Az egyik közülök, a mint kavargatta, Valamicskét kérnék útiköltségére,
Megtapta a kása, rossz helyen találta. Adjanak hát neki, tekintvén sebére.“

Minden ember azért erszényének száját
Megnyitván, vegye ki belőle garasát,
Násznagy uram pedig ne szánja márvását,
Hogy ki ne átkozzák hasából a kását!“

A vőlegényes háznál ebédelők délután 3 óra tájban elmennek a menyasszonyos házhoz a menyasszonyért. Előbb azonban a menyasszony elbúcsúztatásának kell megtörténnie, mely a nász legmeghatóbb jelene. A búcsúztatáskor elnémul a kacaj, felfüggesztik a jó kedvet annak tartama alatt. Mindenki átérzi e perezek jelentőségét, mely soha el nem muló jegyet hagy a lélekben.

A leány szülei a szoba jobb sarkában elhelyezett asztal mellett ülnek, a násznép pedig két oldalt ül, míg asztal előtt, középen a menyasszony számára van hely föntartva.

Egyszerre elhallgat mindenki, szomorú nótába fognak a falu hegedűsei. A nóta vége felé a vőfény megfogja a menyasszony kezét s az asztal elé vezeti, majd a nóta végeztével kezdi a búcsúztatót:

„Vajda, hegedűnek álljon meg zengése,
A sarkantyúknak is szűnjön meg pengése,
Mert búcsúzásomnak most léssen kezdete.“

A cigány szomorú nótát húz, mely után a vőfény folytatja:

„Elsőben is, atyám, szóm hozzád fordítom, Így valamennyire szívünket újítom.
Búcsúzó beszédem zokogva indítom, Azután fordítsad könyes szemeidet,
Szívemet sziveddel egyíve szorítom, Kedves jó atyádnak add vala kezedet.“

A cigány folytatja a szomorú nótát.

„Kedves szülőanyám, hozzád fordulok már, Csaknem elájulok s bágyadok szívembe
Mert tudom, szíved is tőlem búcsúzást vár. Én elválásomon, változik szívemben.
Már a letett hitem tőled mindjárt elzár, Húzzad cigány!
Kívánom: éltedben ne érjen semmi kár! Kedves leány barátim, kik valaha voltatok,
Végtére fordítsad könnyes szemeidet, Könnyező szemekkel nézek most reátok,
Kedves jó anyádnak add oda kezedet. Ne fogjon rajtatok semmiféle átok.
Kedves, édes anyám, a te hűségedet Édes jó pajtásim, így szólok hozzátok:
Fizesse meg Isten! Csókold meg most őtet! Szerenese, mint főkines, mellettetek álljon,
Húzd cigány! Mind kívül, mind belül veletek sétáljon.
Kedves testvéreim, álljatok előmbe, Egy szerelmes társsal olyannal szolgáljon,
Most keserves könnyek áradnak szemembe, A kiből szívetek örömet találjon.“

A cigány ismét szomorú nótába kezd.

„Násznagy uraim! Sok szives fáradságotok Nyoszolyó asszonyom, nyoszolyó leányom,
Köszönöm értem tett sok fáradságot, Fáradságotokat, kívánom, Jézusom
Tovább vig mulatást, kellő vigasságot, Drága sebeiből értünk kifolyt vére
E sereghez mutassátok nyájasságotok! Legyen a lelketek váltásának bére.
Húzd cigány! Húzzad cigány!

Halljátok! Előmbe, sok híres legények,
A kik személyemet gyakran szemléltetek,
Ajándékba nekem hajfonót vettetek,
Most már sajnáljátok, nem lettem tiétek.“

A cigány szomorú nótát húz.

„Már jó egészségben elhagylak titeket,
A szentek áldása tartson benneteket,
Vigasztalja szépen bágyadt lelketeket,
Már megyek, kísérvén az én kedvesemet!“

Ezzel véget ér a búcsúztató megható aktusa. A násznép a Rákóczi-induló hangjai mellett törli le könnyeit s indulnak a vőlegény házához, majd megérkezvén, megkezdődik a „menyasszonytánc“. Mindenki, a ki a menyasszonynyal táncolni akar, köteles azt megfizetni s bizonyos összeget dobni annak kötényébe. Legutoljára a vőlegény veszi meg s bizonyára ő fizet a leggavallérosabban . . .

Vacsora előtt elmennek a menyasszony atyjáékhoz a „hérészért“, a mi nem más, mint a rokonoktól kapott ajándékok összessége s nagy diadallal hozzák az új házhoz.

Vacsoránál az ételek felszolgálása éppen olyan módon történik, mint délben.

Éjfélkor van a menyasszony-vőlegénylefektetés. A vőfény így szól a vőlegényhez :

„Nyugodalomra már én is elmegyek,
Azért Istenemtől jó éjszakát kérek,
Hanem ti mindnyájan nagy vígan legyetek,
Holnap reggel én is örvendek veletek!“

Majd a menyasszonyhoz fordul s mondja :

„A mi menyasszonyunk neki azt beszéli, Már jó éjszakával itt hagylak titeket,
Hogy ő a mátkáját köztünk nem szemléli, Virraszson holnapra az Úr benneteket,
Ő is le akarna hozzája feküdni, Vigasztalja szépen bágyadt szíveteket,
Hogyha násznagy uram aztat megengedi. Már megyek keresni elment kedvesemet.

*

Másnap reggel a menyasszony leteszi koszorúját s felveszi a czifra menyecskefőkötőt. A vőfény a következő szavakkal mutatja be a „felkontyolt“ menyecskest az ünneplő gyülekezetnek :¹

„Tekintsetek reám, óh, be pörül jártam,
Minden szabadságot magamtól elzártam.
Ezt a kedves órát régtől fogva vártam,
A mi rajtam történt, régen így akartam!“

A vőfény a menyasszony nevében beszél.

Ezután elmennek a templomba avatásra, mely után a menyasszony ajándékokkal kedveskedik a násznépnek. Majd a völegény, menyasszony és a vőfények a lány anyjához mennek, hogy bemutassák a lányát, mint már valóságos avatott asszonyt.

Útközben kalácsot, süteményt ajándékoznak az utczei gyermekseregnek, sőt estére meg is vendégelik őket a maradékból. Ez az úgynevezett „kis héréstet“, mely után a lakodalmat befejezték. — (Biró F. közl.)

Benkóczy Emil.

Bácskai szerb lakodalmi szokások.

A szerb s általában a délszláv házasságkötés első sorban társadalmi és családi kérdés. A szerelem csak másodrendű szerepet játszik. Nemcsak a momentum sorrendjében, melyek a házasságkötésre mérvadók, de a valóságban is, mert a legtöbb házasságkötést a családapák állapítják meg és a házasulandók az esküvő előtt alig váltottak egymással néhány szót. A balkáni mohamedánoknál a legritkább kivételekhez tartozik, hogy a férj jövője feleségét az esküvő előtt láthatta volna. és mert a szerelemnek csak később kell lángra lobbania, rendesen egészen ki is marad az előzetes számításokból. Daczára ennek, válások csak ritkán fordulnak elő, mert a házasság fenntartása társadalmi kötelességük, mely a férj vonzalmát vagy gyűlöletét megelőzi. Némely esetekben a lakodalmi szokások vidékekenként némileg eltérnek egymástól, általában azonban a bácskai szerb lakodalom, illetve a házasságkötés következőleg megy végbe:

A házasságkötéshez való alkalom vagy úgy keletkezett, hogy a legény valamely leánnyal megismerkedve, személyes vonzalomból kéri feleségül; vagy hogy a házasságkötést gazdasági vagy társadalmi érdekből az apák *kívánják*. A párok vagy véletlenül, vagy pedig a háztűznézésnél ismerkednek meg. Némely vidéken a lánynéző nyilvános intézmény. Bizonyos ünnepnapokon a lányok és legények különválnak. A lányok a templomfalak körüli padokra ülnek. Itt várakozva, vihogás és nevetés közepette különféle negédes beszédekkel nyilvánítják zavarukat és ilyenkor kacintanak és kaczerkódva néznek az ifjakra, kik oldalvást csoportokba verődve hemperegnek a földön, avagy kihívó állásban, zavart feszültségben ácsorognak a templom udvarában. Enyelgő szavak repülnek innen is, túlról is egymáshoz. Incelkedő és érzelmes megjegyzések hallhatók, majd végül megszüntetik az elválasztó távolságot és egymást kézenfogva felállnak a kóló-tánczhoz. Itt már párosával sorakoznak, a mi annyit jelent, hogy megtörtént a választás.

A legények helyett gyakran az atyák jelennek meg itt, kik azonban nem igen vesznek részt a tánczban, hanem kérőasszonyok által adják tudtára egy-egy lánynak, hogy fiaik számára feleségnek szemelték ki.

A menyasszonyszerzés más módja az, hogy a legény szülei a lányos házba megbízott férfit küldenek, a ki a lányt szemügyre veszi és ha megfelelőnek találta, kipuhatolja, vajjon a lány és szülei hajlandók volnának-e a lánykérést elfogadni. Ha a visszatérő lánynéző felelete kielégítő, következik utána a kis, vagy nagy lánynéző (eljegyzés), néha azonban mindkettő egyszerre.

A lánykéresek azonban abban különböznek egymástól, hogy több vagy

kevesebb ételt-italt hoznak ajándékba az asszonyok; és különböznek azáltal is, hogy a lánykérés hol foganatosíttatik. Csak a nagy lánykérésnél állapítatnak meg a házasság feltételei. A kis eljegyzéshez az asszonyok 2—8 l. pálinkát, almát, narancsot és fügét hoznak.

Ha a kérők jönnek, a lány összes rokonsága egybegyül, s mindnyájan résztvesznek a lakomán. Egyik kérő a lány atyjának perselyt nyújt át, melyben ezüst- vagy aranygyűrűt és egy aranypézt (dukát) van. Az apa a nászajándékot (az ameletet) a lánynak adja, ki előbb atyjának, aztán pedig a kérőknek kezét csókol. A délszlávoknál általános szokás, hogy a nők a férfiaknak csókolnak kezét. A nők ezzel a férfiak felsőbbségét ismerik el.

A nagy eljegyzésnél két-háromszor annyit esznek-isznak, mint a kicsinél. A lakoma után aztán a házasság anyagi részéről tárgyalnak; megegyeznek a ruhamenűek mennyiségében, melyeket a menyasszony hozni köteles. Továbbá ama ajándékokat állapítják meg, melyeket a vőlegény ipának és a menyasszonynak adni tartozik. Ezután a lány rokonai közt az asszonyok ezüstpénzt osztanak szét, míg a menyasszony minden kérőnek egy-egy inget, egy-egy új pár alsónadrágot és egy pár harisnyát nyújt át. A kérők a nagy eljegyzésnél 2—3 napig is a menyasszony házában maradnak, mire aztán dalolva és pisztolydurranás közt a vőlegényhez mennek, hogy az örömhírt megvigyék neki.

Az ajándékok értéke, melyeket a vőlegény ipának és menyasszonyának adni tartozik, sokszor igen nagy. Soklányú családapák, kik értették, hogy lányaikat gazdag kérőknek adhassák, eme ajándékok útján meg is gazdagodtak. De egy-egy házasságkötés az apa kapzsisága következtében gyakran hajótörést is szenved, mikor lányát bizonyos összegben alul nem akarja adni.¹

A lakodalom napján a rokonság nőtagjai ünnepélyesen felöltöztetik a menyasszonyt. Ha kelengyéje kevés, úgy a rokonok és a lakodalmi vendégek egészítik azt ki. Egyik inget, másik kendőt, szoknyát, czipőt vagy ékszert hoz. A mátkapár szülei eleve gondoskodnak jó sok vendégről (svator). A legszegényebb paraszt is legalább egy tuczat vendéget hív meg, habár utolsó tehénkéjét is szánja rá. A régi délszláv vagákról és földbirtokosokról azt mondják a népdalok, hogy lakodalmakon ezernél is több embert vendégelttek meg heteken át. Eme lakománál a pálinka játssza a főszerepet, melyből bihetetlen mennyiségek fogyasztatnak el.

Minden vendég hoz pálinkát, kalácsot, gyümölcsöt; a jómódúak még egy-egy sült bárányt vagy juhot is.

A lakoma után a vőfélyek felkapják a kelengyés ládát és a ház ajtaja elé

¹ A nép még maig is regél ily történetről, mely Zimonyié Bogdán vajdával esett meg. A vajda egy faluba jött, hogy egyik rokona számára egy lányt kérjen meg. A kiszemelt lány apja 50 aranyat kért. A vajda ezt az ottani viszonyokhoz mért horribilis összeget szó nélkül kifizette; de előhivatta az összes egybegyült vendégeket, kibontatta zászlóját, mire két puskalövés dördült el és fennhangon így szólt: A kedves házigazda azt hiszi, hogy a lányt úgy akarom megvenni, mint egy darab marhát. Tartsa meg árát és az árúját is. És a vendégek lány nélkül távoztak. A lány atyja roppant meg volt szégyenítve és kérte a vajdát, hogy e gyalázatot ne hagyja rajta száradni, mert kész a lányt váltságdíj nélkül is átadni a kérőnek. A vajda visszakérte a pénzt, melyet a vendégek közt szétosztott, aztán szó nélkül emelte a menyasszonyt a nyeregbe és elnyargalt vele a vőlegényhez.

állítják. A menyasszony egyik fitestvére vagy férfirokona ráül és addig nem adja ki, míg a menyasszony azt egy ezüstpénzzel ki nem váltja. Aztán lóra kötik a ládát és a vőfélyek erre kihozzák a menyasszonyt. Mielőtt azonban utoljára lépi át szülőháza küszöbét, a vendégektől váltják meg. A vőfélyek ezeket aprópénzzel ajándékozzák meg, mire aztán a szabadba léphet.

Egy ünnepi diszbe öltözött legény felsallangozott és gallyakkal ékesített lovat tart készenlétben, melyre a menyasszony felül. Dalolva és lövöldözve indul meg aztán a lakodalmi menet a vőlegény házához. A menyasszonynak nem szabad többé hátra fordulnia, mert különben leendő gyermekei az ő családjára ütnének. Ezt pedig éppenséggel nem óhajtják. Ezért tekintetét folyton vőlegénye hajléka felé irányítja, a ki háza küszöbén fogadja és maga emeli le a nyeregből. Ekkor a vőlegény ül fel a lóra és háromszor körül lovagolja a házat. Ezzel lemérte a jövődő hajlék *szerecsenkörét*. Ezután léphet csak be a menyasszony a házba, hol első dolga a jelenlevő férfiszemélyek megszámlálása. Ahányan vannak, annyi fia lesz. Azonban e számlálás helyessége nem válik be mindig.

Erre ismét dalolás, evés-ivás járja, a mi az esketés által — ha csak ez nem ennekelőtte ment végbe — szakítatik meg. Pisztoly- és puskadurranások, hangos kurjantás, zene és táncz fejezik be a nagy napot, mire a vendégek elszélednek, azaz: ha még képesek rá. Rendszerint szokatlan módon alusszák át az éjjelt: felöltözve a szoba padlóján hevernek, avagy az utczán, útfélén és réteken terülnek el. Az sem ritka eset, hogy a vőlegény is ott van eme hullák között.

Hajnal Ignác.

NÉPKÖLTÉSNET ÉS NÉPZENE.

Székely balladák.

— Első közlemény. —

1.

Két rab testvér.¹

Csikmadaras (Bodon Pál följegyzése).

¹ A 8-as versszakokra $\alpha-\alpha$, a 6-osokra $\beta-\beta$, s a teljes versszakokhoz hozzáfűggesztett $\frac{1}{2}$ 6-os versszakokra a $\gamma-\gamma$, a 11. és 15. verszakra $\delta-\delta$ dallamrész jön.

1. Elfogának két szép rabot :
Egyik szép rab Biró János,
Másik szép rab Biró Kata,
Másik szép rab Biró Kata.
2. „Nézz te vissza, édes hugom,
Nem jönnek-e az törökök,
Nem jönnek-e az törökök,
Az törökök s az tatárok ?
3. „Nem jönnek-e az törökök,
Nem jönnek-e az tatárok,
Engem itten összevágznak,
Téged innet visszavisznek.“
4. Bujj bé hugom vízmosásba,
Ott könyörögj az istennek,
Ott könyörögj az istennek,
S két karomnak győzedelmet.
5. „S két karomnak győzedelmet,
Paizsomnak erős elmet.“
„S két karomnak győzedelmet,
Paizsomnak erős elmet.“
6. Őt megsegíté az isten,
S csak egy maradt hírmondani.
Őt megsegíté az isten,
S csak egy maradt hírmondani.
7. „Bujj ki hugom vízmosásból,
Induljunk el hazafelé.“
„Bujj ki hugom vízmosásból,
Induljunk el hazafelé.“
8. Mikor mennek vala
Atyja kapujánál,
Szóval így felele :
Menj bé éldes hugom.
9. „Menj bé hugom, menj bé
Az atyánk házához,
Kérj el szállást nekünk,
Bár az éccakára,
Bár az éccakára,
Bár az ajtó mellett.“
10. „Asszonyom, asszonyom,
Nagyságos asszonyom !
Adjon szállást nekünk,
Bár az éccakára,
Bár az éccakára,
Bár az ajtó mellett.
11. „Most jövünk Törökországból,
Egy bátyámmal vagyok,
Jó bátyámmal vagyok itten
Igen megvagdalták.
12. — Menj ki kódus. menj ki,
Mer én az kódusnak,
Mer én az kódusnak
Büzit nem állhatom.
13. Avval csak kiszalad
A szegény rableány,
Udvaron találá
Az ő édes apját.
14. „Gazdúram, gazdúram,
Nagyságos gazdúram,
Adjon szállást nekünk,
Bár az éccakára,
Bár az éccakára,
Bár az istállóba.
15. „Most jövünk Törökországból,
Egy bátyámmal vagyok,
Jó bátyámmal vagyok itten
Igen megvagdalták.
16. Meglehet, meglehet,
Te szegén rableán,
Meglehet, meglehet,
Te szegén rableán.
17. „Hugom, éldes hugom,
Most mán reám hallgas :
Első kakas szókor
Én lebetegedem ;
18. „Első kakas szókor
Én lebetegedem,

- Másod kakas szókor
Egy mirigyem szökik ;
19. „Másod kakas szókor
Egy mirigyem szökik,
Harmad kakas szókor
Világból kimúlok.“
20. „Bátyám, éldes bátyám,
Lelkem szivem bátyám!
Mi ugyan béjártuk
Az Törökországot,
Vissza es eljutánk
Az atyánk házához.
21. „Vissza es eljutánk
Az atyánk házához,
Szállást kértünk vala
Az éldes anyántól.“
22. Szóval így felele :
— „Menj ki kóduş, menj ki,
Mer én a kóduşnak
Büzit nem állhatom.“
23. Ezt ajtón hallgassa
Nagyobb asztalinas,
Mondá asszonának :
Nagyságos asszonyom !
Sírást még hallottam,
De ollat sohasem.
24. Egyik kóduş meghót,
Másik úgy sirassa,
Egyik kóduş meghót,
Másik úgy sirassa :
25. „Bátyám, éldes bátyám
Lelkem szivem bátyám !
Mi ugyan béjártuk
Az Törökországot,
Vissza es eljutánk
Az atyánk házához.
26. „Vissza es eljutánk
Az atyánk házához,
Szállást kértünk vala
Az éldes anyántól.“
27. Szóval így felele :
— „Menj ki kóduş, menj ki,
Mer én a kóduşnak
Büzit nem állhatom.“
28. Akkor csak szalada
A nagyságos asszon,
Az ajtót megnyita,
Szóval így felele :
29. Hogyha tuttam vóna,
Hogy fiam s lányom vagy,
Nem hogy ajtó mellé
Szállást'n attam vóna.

30. Nem hogy ajtó mellé
Szállást'n attam vóna,
Hanem kebelemre
Bezártalak vóna . . .
S avval megölelé
S szörnyü halált hala.

2.

A virágok vetélkedése.

Gyergyócsomafalva.

1. A buzamezőbe háromféle virág . . .
A legelső virág a szép buzavirág,
2. A második virág a szép szőlővirág,
A harmadik virág a szép szegfűvirág.
3. Így szóla hozzája a szép buzavirág :
„Szebb vagyok, jobb vagyok annyival náladnál, —
4. Mer engem elvisznek az oltári helyre,
Ott neveznek engem Jézus szent testinek.“

5. Így szóla hozzája a szép szőlővirág :
„Szébb vagyok, jobb vagyok annyival náladnál, —
6. Mer éngem elvisznek az oltári helyre,
Itt neveznek éngem Jézus szent vérenek.“
7. Így szóla hozzája a szép szegfűvirág :
„Szébb vagyok, jobb vagyok annyival náladnál, —
8. Mer éngem leszednek, kalapjukba tesznek,
Kalapjukba tesznek s kevélyen viselnek.“¹

3.

Magyarósy Tamás.

Csikmadaras. (Bodon Pál följegyzése.)

1. „Magyarósy Tamás, mire házasodál?
„Vajda elföldjére, Vajda leányára.
2. „Vajda elföldjére, Vajda leányára
Vajda leányára Vajda Ilonára.“
3. Mikor mennek vala a nagy rengetegbe
Mendegél a hintó, sirdogál a leány.
4. Szóval felfeleli a kisebb nyoszoló :
— Ha búja nem vóna, bizony nem is sirna ;
De mivel búja van, hidd meg, hogy azér sir.
5. Mendegél a hintó, sirdogál a leány,
Szóval felfeleli nagyobbik nyoszoló :
6. — „Hallod-e, hallod-e, Magyarósy Tamás
Adsz ide, adsz ide, patyolat ingedet.
7. — „Patyolat ingedet apróka ruhának,¹
Selyem keszkenődöt burkozó kötőnek.
8. „„Szógám, édes szógám, fordísd meg paripám,
Fordísd meg paripám, számtalan násznépim.“
9. Mikor mentek vala Vajda kapujánál :
„ Benn van-e, benn van-e, Vajda japám uram ?“
— „Benn vagyok, benn vagyok, Magyarósy fiam.
10. „„A mit elvittünk vót, vissza es elhoztuk,
Ha így tanította, már így vegye hasznát.“

¹ Szövegének közeli marosszéki vált. M. Népkölt. Gyűjt. új foly. I. köt. 182. — *Gyulai* u. o. 564. nem vette észre, hogy a virágok e vetelkedése tulajdonképpen törmelése a nyári napfordulati szent-ivánéneknek. L. a koloni változatban *Erdélyi: Népdalok és mondák*, III. köt. 149. és *Kubinyi-Vahot: Magyarország és Erdély képekben*, III. köt. 30. V. ö. a fák bibliai vetekedésével, *Birák* k. IX.: 8—15.

² *Kriza* változatában (M. Népkölt. Gyűjt. új foly. III. köt. 14. és 427.) „al-póka-ruhának“, a mi helyesebb is, mert a „póka“ az egész székely-földön pólyát jelent.

Szerk.

4.
A megcsalt férj.

Csíkmegye.

1. „Kedves feleségem . . .“
— Mibajod angyalom?
„Mit keres itt a nyerges ló
Az udvaromon?“
2. Erre-arra nevez az asszony:
— Hol van itt a nyerges ló?
Tehenemet szalajtottá
El a szolgáló.
3. „Tehenemen sárga nyerget
Aj ki látott már,
Mióta a csillagos ég
És a nagy világ?“
4. „Kedves feleségem . . .“
— Mi bajod angyalom?
„Mit keres itt a köpönyeg
A fogasomon?“
5. Erre-arra nevez az asszony:
— Hol van itt a köpönyeg?
Szolgálómnak fáj a feje,
Vizes kendő ez.
6. „Vizes kendőn sárga gombot
Aj ki látott már,
Mióta a csillagos ég
És a nagy világ?“
7. „Kedves feleségem . . .“
— Mi bajod angyalom?
„Kié ez a fénylő eszima
A fogasomon?“
8. Erre-arra nevez az asszony:
— Hol vagyon itt a csizma?
Tejes fazokakat vettem
S azt tettem oda.
9. „Fazokakon rézsarkantyút
Aj ki látott már,
Mióta a csillagos ég
És a nagy világ?“
10. „Kedves feleségem . . .“
— Mi bajod angyalom?
„Mit keres itt ez a sipka
Az asztalomon?“
11. Erre-arra nevez az asszony:
— Hol vagyon itt a sipka?
Szűrőrszítát tettem oda,
Az vagyon ottan.
12. „Szűrőrszítán sárga gombot
Aj ki látott már,
Mióta a csillagos ég
És a nagy világ?“
13. „Kedves feleségem . . .“
— Mi bajod angyalom?
„Mit keres itt a fényes kard
Az asztalomon?“
14. Erre-arra nevez az asszony:
— Hol van itt a kard?
Pecsenye-sütővasakat
Tettem én oda.
15. „Sütővason piros bojtot
Aj ki látott már,
Mióta a csillagos ég
És a nagy világ?“
16. „Kedves feleségem . . .“
— Mi bajod angyalom?
„Mit keres itt a katona
Az én ágyamon?“
17. Erre-arra nevez az asszony:
— Hol van itt a katona?
Szolgálómnak fáj a foga
Af-feküdt oda.
18. „Szolgálómnak sárga bajuszt
Aj ki látott már,
Mióta a csillagos ég
És a nagy világ?“
19. „Kedves feleségem . . .“
Mi bajod angyalom?
„Még ma este bál lesz nálunk
Ha én akarom.“
20. Erre-arra nevez az asszony:
— Hol lesz itt a (fényes) bál!
„Ajtóm mellett vizes kötél
És egy nagy bot áll.“

(Még ma este mondom asszony
A hátadra száll.)¹

¹ V. ö. az Ethnogr. előző évf. 164. l. jegyzetét.

5.

Kádár Kata.

A)

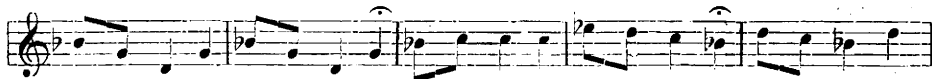
Gyergyótölgyes.

1. „Gyulainé, édes anyám,
Engedje meg azt az egyet,
Hogy kérjem meg Kádár Katát,
Jobbágyunknak szép leányát.“
2. — Nem engedem, megkérde Kádár Katát,¹
Jobbágyunknak szép leányát,
Kádár Kata szegény leány,
Ő nem hozzád való leány.
3. — Vagyon itten a faluba
Királyleány es báróleány,
— Vagyon itten a faluba
Királyleány s báróleány.
4. „Nem kell nekem királyleány,
Nem kell nekem báróleány.
Inkább menyek bujdosásra,
Hideg mezővárossára . . .“
5. „Ne nyisd rózsám ki kapudat,
Mert nem menyek én tehozzád:
Mert menyek én bujdosásra,
Hideg mezővárossára.“
6. Addig mene s addig mene,
Míg egy faluba nem ére.
„Gál János úr, Gál János úr,
Mi hír vagyon a faluból?“
7. „Nincs semmi hír királyúrfi,
Nincs semmi hír a faluból.
Kádár Katát elvesztették,
Feneketlen tóba tették.“
8. „Mutassa meg a tó partját
S od'adom a pej paripát.“
„Megmutatom a tó partját,
Megmutatom a tó partját.“
9. „Elsz-e, rózsám, vagy meghótál,
Vagy felőlem gondolkoztál?“
— „Se nem élek, se nem halok,
Csak felőled gondolkozok.“
10. Köréztet vetett magára
S belészöki a mély tóba.
Gyulainé ezt megtudta,
Vashorgokkal kihuzatta.
11. Kökoporsóba tétette,
Úsz szépen eltemettette,
Egyiket egyik oltárszegihez²
A másikat a másik szegihez.³
12. A szerelem következett,
Két rozsmaring nevelkedett.
Addig s addig nevelkedett,
Meddig összeölekezett.
13. Gyulainé ezt meglátta
S mindjárt tőből kivágatta.
„Gyulainé, édes anyám,
Kied hires vén boszorkány.
14. „Életünkbe se hagyott békét,
Holtunk után se hagy békét.
Teremtse az isten kőé
S ha nem kőé, kőszikláé.“⁴

B)

Gyergyótekerőpatak.

¹ A második versszak első sorát így éneklük:

⁴ V. ö. Kriza: Vadrózsák, 3—7.; M. Népköltési Gyűjt. Új foly. III. 67.

1. „Gyulainé, édes anyám,
Engedje meg azt az egyet,
Hogy megkérjem Kádár Katát
Jobbágyunknak szép leányát,
Jobbágyunknak szép leányát.“
2. — Nem engedem, édes fiam,
Hogy megkérjed Kádár Katát.
Inkább téged elfogatlak
S katonaság közé adlak,
S katonaság közé adlak.
3. Gyulainé küssebb fia
Felüle a pej lovára,
Elindula hosszú útra,
Hosszú útra guzsalyasba,
Talála egy magyar legényt:
4. „Hallod-e te, magyar legény
Mi hir van ebb'a városba?“
— „Egyéb rossz hirt nem hallottam:
Kádár Katát elvesztették,
Feneketlen tóba vették.“
5. Gyulainé küssebb fia
Elmene a tó partjára.
„Élsz-e rózsám, vagy meghótál,
Vagy felőlem gondolkoztál?
Vagy felőlem gondolkoztál?“
6. „Se nem élek, se nem halok
Csak felőled gondolkozok.“
Gyulainé küssebb fia
Kérésztet vetett magára,
Belészökik a mély tóba.
7. Gyulainé meghallotta,
Vashorgokkal kihuzatta,
Kökoporsóba tetette,
Úgy szépen eltemettette,
Úgy szépen eltemettette.
8. Az egyiket temettette
Az oltárnak jobb szegébe,
A másikat temettette
Az oltárnak bal szegébe,
Az oltárnak bal szegébe.
9. Az egyikken nevelkedett
Fehér csukros vijolaszál,
A másikon nevelkedett
— — — rozmarintszál,
— — — rozmarintszál.
10. Gyulainé meghallotta:
Mind a kettőt leszakítá,
Mind a kettőt leszakítá.
Kebelébe elhervasztá,
Kebelébe elhervasztá.
11. Gyulainé, édes anyám,
Kied híres vén boszorkány!
Egyéb átkot nem kívánok:
Közkenyere kővé váljék
Kése benne ketté törjék,
12. „Mosdóvize vérré váljék,
Az a padló lánggal égjen,
Ahol maga átalmegyen.“

C)

Gyergyóújfalu.

1. „Gyulainé, édes anyám,
Engedje meg azt az egyet,
Hogy megkérjem Kádár Katát
Jobbágyunknak szép leányát.“
2. — Nem engedem, édes fiam,
Hogy megkérjed Kádár Katát.
Inkább téged elfogatlak
S katonaság közé adlak.
3. Gyulainé küssebb fia
Elindula guzsalyasba,
4. Talála egy oláh ficsórt:
„Hallod-e te oláh ficsór:
Mi hir van ebb'e városba?
Mi hir van ebb'e városba?“
5. Egyéb rossz hirt nem hallottam:
Kádár Katát elvesztették,
Kádár Katát elvesztették,
Feneketlen tóba vették.

6. „Hallod-e te oláh ficsór:
Mutasd meg nekem azt a tót,
Neked adom pej lovamat,
Pej lovamnak kötőfékit,
Selyemnyergit, hevederit.“
7. Gyulainé küssebb fia
Leborult a tó martjára,
Keresztet vetett magára,
Beléugrik a mély tóba.
8. Gyulainé meghallotta,
Mind a kettőt kihuzatta,
Gyulainé meghallotta,
Mind a kettőt kihuzatta.
9. Az egyiknek csináltatott
Fehér márvány kőkoporsót,
A másiknak csináltatott
Vörös márvány kőkoporsót.
10. Az egyiket temettette
Az oltárnak eleibe,
A másikat temettete
Az oltárnak háta megé.
11. Az egyikken nevelkedett
Fehér csokros vijolaszál,
A másikon nevelkedett
Piros csokros vijolaszál.
12. Addig, addig nevelkedtek
Meddig összeölelkeztek.
Gyulainé ezt meglássa
Mind a kettőt leszakajsza
Kebelibe elhervajsza,
Mind a kettőt leszakajsza
Kebelibe elhervajsza.
13. „Gyulainé, édes anyám,
Kied híres vén boszorkány!
Éltünkbe se hagyott békét,
Holtunk után se hagy békét.
14. „Az a palló lánggal égjen,
Ahol maga általmenyjen;
Kökenyere kőé válják,
Kése benne ketté törjék.

6.

Sárighasú kígyó.

Csikrákos.

1. Menyecske, menyecske te barna menyecske!
Rég megmondtam néked, ne menyj a cserésbe.
2. Bément a cserésbe, lefeküdt a fűbe,
Sárighasú kígyó bébutt kebelébe.
3. „Anyám édes anyám, kedves és jó anyám,
Sárighasú kígyó bébutt kebelembe.
4. „Arra kérem anyám, vegye ki belőle,
Szerelmes szívemet megemésztí benne.“
5. — Nem veszem leányom! Kezemet megmarja,
Az én kicsi gyöngö ujjam leszakajsza.
6. Inkább ellészek a jó leányom nélkül,
Hogy sem én ellegyek gyöngö karom nélkül.
7. „Bátyám édes bátyám, kedves és jó bátyám,
Sárighasú kígyó bébutt kebelembe.
8. Arra kérem magát, vegye ki belőle,
Szerelmes szívemet megemésztí benne.“
9. — Nem veszem, testvérem! Kezemet megmarja,
Kezemet megmarja, ujjam leszakajsza!
10. „Kedvesem, kedvesem, hűséges kedvesem,
Sárighasú kígyó bébutt kebelembe.
11. „Arra kérem magát, vegye ki belőle,
Tüdőmet, májamat megemésztí benne.“

12. Erre az éldese megis keseredett,
Gyöngé karjaira ruhát tekergetett;
13. Bényult kebelibe, kivette belőle.
Sárighasú kígyó, aranyalma leve.
14. Így hát az éldese jobb mint a szülője
Tizenkét éve hogy mind ötet kereste. (?)¹

7.

Nagy Bihal Péterné.

Csikmadaras (Bodon Pál följegyzése).

1. „Uram, édes uram, Nagy Bihal Pét'uram,
Eresszen el engem bé Törökországba,
Bé Törökországba, Konstáncinápalba
Küssebb leányomnak látogatására.
2. „Mer'én azt hallottam, nem ad a szegénnek.
Nem ad a szegénnek s nem szánja a szegént“.
Ő es felöltözék kódús gunyájába,
El es elindula Törökországba
Bé Törökországba, Konstáncinápalba,²
Küssebb leányának látogatására.
3. Mikor megyen vala az kapuja előtt,
Az kapuban álla küssebb asztalinas :
„Inaska, inaska, te jó Borbátina,
Menj be asszonodhoz, kérj egy pohár vizet,
Menj be asszonodhoz, kérj egy pohár vizet,
Kérj egy küs kenyeret s arra pohár vizet.“
4. „Azt a pohár vizet földre kiönteném,
Azt a küs kenyeret a kutyámnak vetném.“⁴
„Inaska, inaska, te jó Borbátina,
Fogd meg azt a kódúst, vesd bé a tömlöczbe,
Fogd meg azt a kódúst, vesd bé a tömlöczbe,
Vesd bé a tömlöczbe, s annak fenekére.
5. Istenem, istenem, szerelmes istenem,
Ma hét esztendeje s teljes harmad napja,
Hogy a napnak fényét soha nem láthattam,
S a hódnak es jelét soha nem láthattam ?

¹ V. ö. az Ethnogr. előző évf. 112. l.

² Az 5. és 6. éneksort a β—β. dal jelölt dallamrészre éneklik.

- Ezt ajtón hallgassa küssebb asztalinas,
Ahajt csak bészalad s mondja asszonyának:
6. „Asszonyom, asszonyom, nasságos asszonyom,
Sírást még hallottam, de olyat sohasem,
Sírást még hallottam, de olyat sohasem,
Szegény kódús asszony magát így sírassa:
  7. Istenem, istenem, szerelmes istenem,
Ma hét esztendeje s teljes három napja,
Hogy a napnak fényét soha nem láthattam,
S a hódnak es jelét soha nem láthattam?
Ezt ajtón hallgassa küssebb asztalinas,
Ahajt csak bészalad s mondja asszonyának.
  8. „Inaska, inaska, te jó Borbátina,
Fogd meg azt a kódúst, vesd ki az tömlőczből,
Vesd ki az tömlőczből, tömlőcz fenekiből,
Hogy had kérdezem meg hová való mán ő? . .
  9. „Szegény kódús asszony, hová való vagy te?
Hová való vagy te, szegény kódús asszony?“
— „Talán én es vótam Nagy Bihal Péternek,
Nagy Bihal Péternek kedves hites társa.
  10. „Úgy hát anyám vótál s kedves dajkám vótál,
Úgy hát anyám vótál s kedves dajkám vótál.
Jere bé, jere bé, lelkem éldes anyám,
Bizony megkészítek gyenge leveseket.“
— Ne készíts énnékem, te nagyságos asszon,
Ne készíts énnékem, ördög elszaggasson.
  11. „Jere bé, jere bé, lelkem éldes anyám,
Bizon meggyógyítom, hol béka megette.
Bizon meggyógyítom, hol béka megette,
Hol béka megette, hol kigyó megmarta.“
— Nekem ne gyógyíts te, te nagyságos asszon,
Nekem ne gyógyíts te, ördög elszaggasson.
  12. „S jere bé, s jere bé, lelkem éldes anyám,
Bizon néked adom az eveg hintómat,
Az eveg hintómat s hat pej paripámat.
Az eveg hintómat s hat pej paripámat,
— Az dög es verje le hat pej paripádat,
A rozsa egye meg evegés hintódat.¹

Gyűjtötte és közli: *Bartók Béla.*

I R O D A L O M.

Etnografičnyj Zbirnyk. Vydaje etnografična komisija naukovoho tovarystva imeny Ševčenka. XXI. kötet. Halyčko-ruški narodni melodiji zibrani na fonograf *Josyfam Rozdolskym*, spysav i zredaguvav *Stanislav Ljudkevyc̄.* 1. rész. Lemberg. 1906. 8°. XXIII + 187 l.

Hálával gondolok *Sztripszky* Hiador kollegára, a ki szives volt számomra e könyv szövegi részét lefordítani s így lehetővé tette, hogy egészében s ne csupán

¹ V. 8. *Kriza*: Vadrózsák, 9; M. Népköltési Gyűjt. új foly. III. 16., 59., 428.

dallami részében ismertessem és bíráljam e nagyfontosságú művet. Különösen érdekelheti a néprajzi gyűjtéssel foglalkozókat a bevezetés, a melyben *Ljudkevyc*, a dallamok megfejtője és magyarázója, a népköltési adalékok gyűjtésének eljárásáról és módszeréről, a fonográf-ról és a dallamok gyűjtésének nehézségéről, olyan igazságokat hirdet, a melyeket bizonyára a mi gyűjtőink is éreznek, de követni eddig nem igen követtek. Mi, úgy látszik, a legegyszerűbb igazságokban is csak akkor hiszünk, ha erre nézve a külföldről is nyerünk biztatást. A kik erre vártak, azok hallgassák meg *Ljudkevyc*-et, a ki — ha a kivitelben, mint látni fogjuk, nem is mindig szerencsés — általában nagyon megszívlelendő tanácsokat ad; s a ki, ha ki is tért egy némely nehézség elől, kétségtelen jelét adta annak, hogy ismeri a nehézségeket, a mi már magában is rátermettségének bizonyítéka.

Elmondja a bevezetés, hogy 1500 dal első szakaszát tartalmazza az egész gyűjtemény, dallamával együtt. (Ebből ez az első rész csak 731 darabot ad.) Ezeket *Rozdolskij* tanár gyűjtötte az 1900-1902. években, még pedig fonográf-fal, a melylyel (a bevezetés szerint) Amerikát is megelőzte. A hengerekről aztán megfejtette és leírta a dallamokat *Ljudkevyc*, a ki mindjárt itt megemlíti s később többször ismétli a fonográf-fal való gyűjtés hátrányait. Ezek között legsúlyosabb a hang elmosódott volta, a mely miatt még a szöveget sem tudta mindig tisztán kivenni. Erre nézve segítette őt a gyűjtő *Rozdolskij* jó emlékezete, a ki egyébként csak „*natur-sänger*“. Még ennél is nagyobb bajnak tartja, hogy fonográf után nem lehet megjelölni sem a hangmagasságot, sem az időmértéket, bár az utóbbi nagyon fontos, mivel ez mutatja a dallam karakterét. Mégis *közepes gyűjtők* számára mint legkönnyebb módszert, a fonográf-fal való gyűjtést ajánlja. A „közepes gyűjtők“ alatt alighanem azokat érti, a kik zeneértés híján másképp nem tudnak gyűjteni.

Felsorolja ezután a lelőhelyeket. Körülbelül az összes daltípusok képviselve vannak, mivel nagy területről vették fel őket: (a halicsi) Podolin és kerületei (Cortkiv, Ternopol, Zbaraš, Sokal); Pidhirje részei és kerületei (Peremyšl, Sambir, Dobromyl és Turka).

Nagyon részletes és tanulságos megjegyzéseket tesz a dallamok lejegyzésének nehézségeire.

Már halicsi zenetheoretikusok figyelmeztették őt arra, hogy a népi dallam a kótát nem tűri. Erről munka közben ő is meggyőződött, de mégis úgy találja, hogy némelyek az eredetiség hajszolása kedvéért czélzatosan, kelleténél inkább törekedvén az eredetiség visszaadására, elhomályosították a népi dallamokat. Mindenesetre nehéz a hangsor megállapítása, mivel a népi énekes nem ismeri a temperált (mérsékelt hangolású) hangszerek hangsorát s a mellett az intonálás (hangoztatás) sem mindig tiszta a paraszt énekesnél. Még több nehézséget okoz a ritmus megállapítása. Szerinte kérdés, hogy melyik helyesebb: a dallamnak rendes ütemekbe osztása-e, vagy pedig ha csak a szöveg cezurája szerinti dallam-periodust választjuk el ütemvonalakkal? Mert pld. a lakodalmas és (szomorú) koldus-nóták nem engedik magukat egymértékű taktus alá fogni a melodia megsértése nélkül, s ha valaki mégis bele erőlteti, azzal rontja őket. Vannak, a melyeket taktusba lehetne ugyan osztani, de a dal ritmikája nem kívánja a beosztást, mivel néhol a természetes hangsúlyozásnak nem felelnek meg s e miatt önkényes interpretációk állnak

elő. Viszont vannak jól beoszthatók is, nem is szólva a táncdarabokról, a melyeknek határozott taktusuk nyilvánvaló.

E nehézségekkel szemben hangsúlyozza, hogy a gyűjtés célja a pontos lejegyzés és nem a szépitgetés. Miért is a ritmikai jelzésnél a periodusokból indult ki s azon belül az ütemek határvonalait is igyekezett néha meghúzni; azonban a zenei helyesírás egyformasága kedvéért, nem tartotta szükségesnek kitenni még a nyilván taktusos daraboknál is az ütemjelző számokat, mivel azt úgyis mindenki könnyen kitalálhatja.

Sajnálja még, hogy az eredeti hangmagasságnak és a metronom szerinti időmértéknek a meghatározásáról le kellett mondania; ezt ugyanis a masina nem adta ki. Jövőre ezen úgy lehetne segíteni, ha minden egyes esetben feljegyzésnek a gépezet működési gyorsaságát s reprodukálás alkalmával a moderatort ugyanabba a helyzetbe hoznák, a melyben a felvétel pillanatában volt.

Áttér ezután a gyűjtött anyag osztályozására. Hibáztatja, hogy *Lipinskitől*, a legrégebb gyűjtőtől, a legújabb akadémiai kiadványokig, a dallam mindenütt csak függelékkül szerepel s az anyagot a szöveg szerint rendezik. Ez az eljárás felületes és egyoldalú. Együtt kell őket nézni, mert együtt jelentenek egészet. Néha a két elem külön áll, de akkor is a dallam tipikusabb formát mutat, mint a szöveg, mivel a dallam konzervatívabb.

Az volt a célja, hogy a dallamokat tipikus formájuk szerint rendezze. Így álltak elő a következő dallamesoportok: I. *Szertartásiak* (lakodalmi, arató, karácsonyi kántálók (koljadki), tavaszi és szentiváni). II. *Tánczok és rokonfajtájúak*. III. *Idegen hatást mutatók*, azaz idegen nemzetektől átvett dalok és kultur-idegenségek. Külön osztályt állíthatott volna még a játékok és tréfálgodások dallamai számára, de azok az előbbi csoportok valamelyikébe beleesnek. Viszont ezzel szemben egész sereg dal van, a melyeket az előbbi csoportokba beilleszteni nem lehet. Ezeket „*Közönséges dalok*“ czimén a 217-től 1018-ig terjedő sorszámok alatt helyezte el; ide tartoznak a társadalomtörténeti darabok, balladák, szerelmi, családi, bölcső, alkalmi és más közönséges dalok. Külön csoportban adja a *Lem-et* beszélők (*Lemkivščyna*) dallamait, nem annyira helyi érdekből, mint inkább azért a nagy különbségért, a mi miatt e dallamokat a többi halicsi általános, tipikus dallamformákkal nem lehetett összehozni. (Ljudkevyc e megjegyzése ránk nézve nagyon fontos, mivel a *Lem-et* beszélők éppen Magyarországfelé laknak s e nyelv-járás benyúlik hozzánk is Ung megyétől Sárosig.

E nagy kereteken belül aztán a dallamokat ritmikai képletük szerint állította egymásutánba s a jobb áttekinthetés végett minden dallam elejére oda jegyezte a ritmikai szerkezetet. Az egyszerűtől és egyneműtől a különböző és összetett felé haladt s az összetartozást jelekkel mutatja.

Néhány ismertető megjegyzést tesz ezek után, a melyek a halicsi ruthén dallamok leírása, szerkesztése és rendezése közben merültek fel lelkében. Nines sok eredeti dallam ezek között s azok is szegények és egyhangúak, az oroszországiakhoz képest fejletlenek. A halicsi dallam jobban alája van rendelve a szövegnek, mint az ukraini, a melynek egészen más, külön fejlődési skémája van. Érdekesen hasonlítja össze a különböző fejlődési fokon lévő dallamokat s kiemeli, hogy a fejletlen, a primitivum, az ethnographus előtt becsesebb, mint a művészileg fejlett.

Szól még a Lem-et beszélők dallamairól, melyek szerinte nagyon hajlanak a tótos, lengyeles tipushoz. Ő maga is látja osztályozásának hiányait, mert azt tapasztalta, hogy még az egymáshoz közel eső falvak dallamai is különböznek egymástól.

Meg kell még említenünk, a miket a különböző idegen nemzetek és kultúr-tényezők befolyásáról mond Ljudkevyc. Ezek a világ minden szögletében egyformán működésben vannak, s így ránk nézve sem kevésbé tanulságosak, mint a halicsiakra nézve.

A halicsi ruthén dallamokon leginkább érzik a lengyel befolyás. E mellett feltűnő a Lem-et beszélők dalainak ritmiko-melodikus tulajdonságaiban a *szlovák-magyar* hatás. A műveltség hordozója az iskola és a templom; ezek főbefolyással vannak a népre, valamint az ezektől kinevelt értelmiség, továbbá az úgynevezett bocskoros nemesség, városi és regruta-élet is éreztetik hatásukat. Ezek a hatások nem nagyon hasznosak a népi zenére, mert (gondolom, csak a regruta-dalokra érti) németesek s a nép igyekezik erőlködve is azokhoz alkalmazkodni, a mi kivetkőzteti eredetiségéből s a legtöbbször furcsaságot szül. Az egyházi ének hatása inkább a kántoros előadásban nyilvánul meg, a mire érdekes példa *Pitberezec* falu. A lengyel befolyást leginkább a félművelt s legtöbbször politikai czélzatú és tartalmú dalok közvetítik, melyeket szándékosan felülről visznek a nép közé; ilyenek pld. a 637., 639. és 1327-1332. számok. Énekelnek lengyel dallamra ruthén szöveget és fordítva, sőt található vegyes szövegű is. A bocskoros nemesség hatása leginkább a dalok szentimentalizmusában nyilvánul meg. Legkártékonyabb a városi élet a maga operetteivel: legerősebben hat a regruta-élet, a mely induló motívumokat visz bele a nép zenéjébe. Mind e hatások ellen azonban a nép védekezik maradi természetével. A kultura hatását általában mégsem lehet rossznak mondani, mert a nép elvégre mégis csak tanul.

Végül még ezeket találjuk. Ha a zeneértőket e gyűjtemény nem is elégitené ki, sokat találhatnak benne a népzenei gyűjtők. Nem mondhatja, hogy ezekben az összes tipikus alakok ki volnának merítve; azok kimeríthetetlenek, mivel élők, folyton fejlődők és változók, annyira, hogyha valaki ugyan azt a gyűjtő utat tenné meg, a melyet Rozdolskyj, ugyanazon falukból egészen más anyagot gyűjthetne össze. Minden új falu új meglepetést hozhat. Ezért is művét csak kezdetnek tekinti.

Eddig van a bevezetés. Némely pontja olyan, mintha csak a mi viszonyainkra gondolva írta volna azokat Ljudkevyc. Látjuk, hogy még külföldön is mennyire vitás és bizonytalan a népzenei adalékok gyűjtésének módszere. Engem különösen érdekel ez a bevezetés, mert benne több helyen ugyanaz a felfogás van kiemelve és hangoztatva, a melyet többször igyekeztem én is hangsúlyozni. De ez természetesen nem akadályozhat meg abban, hogy úgy a bevezetésre, mint általában a gyűjteményre meg ne tegyem a magam bíráló megjegyzéseit.

E bevezetésből egyáltalában nem ismerjük meg Rozdolskyjt, a gyűjtőt, róla tehát semmit sem szólhatunk. Ljudkevyc-et, a ki a dallamokat megfejtette és magyarázta, olyannak ítéljük, mint a ki a zeneművészet és zenetudomány minden ágában otthon van s a mellett ismeri a nép lelkét is és érdeklődik annak produktumai iránt. Annál feltűnőbb tehát, s e minden tekintetben érdeket keltő bevezetés után annál meglepőbb, hogy magát a gyűjteményt mégsem találjuk olyannak, mint a minőnek az előzmények után méltán várhatnók. Ámbár azt is meg kell vallanunk,

hogy egynémely gyengeségre már maga a bevezetés is felhívja figyelmünket, a mi a rendező és magyarázó öntudatos eljárására vall.

Először is, — a mennyire a szöveg megértése nélkül itélni lehet, — az összegyűjtött anyagot a néprajzi vizsgálódás céljaira alkalmasnak hisszük: azt az osztályozást azonban, a mely a bevezetésben körvonalozva van, s a gyűjteményben keresztül van vive, igen-igen kezdetlegesnek tartjuk. Helyes, nagyon helyes volt rámutatni arra az egyoldalúságra, mellyel az eddigi gyűjtők a dallamokat a szöveg mellett háttérbe szorították, de épp oly túlzás volna most már a szöveget hagyni figyelmen kívül s csupán a dallamok tipikus formái szerint osztályozni. A lehetlenség szépen meglátszik a *Közönséges dalok* csoportján, a mely egyedül felülmulja számban a többi összes osztályt, s a melybe a legkülönbélebb tárgyú és hangulatú dallamok kerültek össze. Olyan osztályozás nem lehetséges komolyan, a mely mindegyre önkényesen változtatja az osztályozási alapot, s a melynek rekeszeibe „*más egyebek*“ czimén kerülnek bele a darabok.

Épp úgy hibáztatjuk a nagy kereteken belül végrehajtott s pusztán csak a ritmikai skémákra támaszkodó csoportosítást is. Elismerjük, hogy ez így a legkönnyebb, de ismét nagyon ellentétes tárgyú és hangulatú dallamok kerülnek össze, s (legalább a magyar népdalok közt) gyakran történik szótag bővülés és esonkulás, mikor is a száraz formaiság miatt ugyanazon dallam két közeli változata messze elkerül egymástól. (Nem tudjuk megítélni, mi az oka, de itt említjük meg záró jelben, hogy az 502. számú dallam szóról-szóra azonos az 503-ikkal, s hogy csak pár hangban eltérő változatónálló dallamként többször fordul elő.)

Véleményünk szerint a népzenei gyűjtés anyagát mindenekelőtt két részre kell osztani. Külön kell venni a szöveges dalokat a nem szöveges daloktól, vagyis a hangszeres népzenei adalékoktól, s e kereteken belül a szöveges dalokat *epikai*, *lírai* és *drámai* csoportokba kell szedni. Természetes, hogy e felosztás csak is a szöveg alapján történhetik, de ennek — hacsak összecsereberéléssel nem állunk szembe — úgy általában a dallam is meg fog felelni. Hiszen a dallam nem más, mint a szöveg hangulatának összegezése.

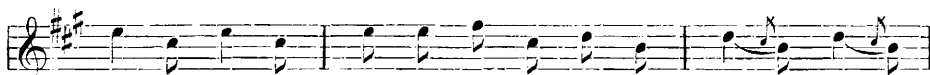
Nem kívánok ezzel itt most tovább foglalkozni, mivel nagyon messze vezetne; hanem rátérek a gyűjtemény legfőbb hibájára, a melyre, mint az előbbire is, már maga a bevezetés figyelmeztet bennünket.

Előttünk ugyanis még csak kérdésbe sem tehető, hogy mint minden zenedarabnál, úgy a népi dallamnál is, feltétlenül meg kell állapítani az időmértéket, meg kell húzni a ritmus hullámait elválasztó ütemvonalakat s ki kell tenni az ütem-fajtákat jelző törtszámokat. A ki ezeket elmulasztja, vagy bármi okból is nem teszi meg, annak adalékai csupán csak *melodikailag* használhatók a tudomány céljaira. Sajnos, általában ezt kell mondanunk Ljudkevnyé gyűjteményére is.

Az ütemvonalak meg nem húzását azzal okolja meg a bevezetés, hogy az bizonyos fajtájú daraboknál csak erőszakkal volna lehetséges, mikor is szenvedne a dallam s önkényes interpretációk állának elő. Ezzel szemben kérjük: vajjon így nem több önkényes interpretáció áll-e elő, s azoktól nem többet szenved-e a dallam, mikor a periodusok keretein belől mindenki magára hagyatva, kénye-kedve szerint hangsúlyoz és interpretál? Az ütemvonalak a ritmus hullámainak kezdődő és végződő határait jelzik. Az internáczióális vagy mondjuk;

kultur zenében a ritmus hullámzása. kevés kivételes esettől eltekintve, kimért és egyenletes, miért is az ütemvonal meghúzása alig okoz valami nagyobb nehezséget. De nem így van ez a népzében, a mely úgy látszik, nemcsak a magyarban, de keleten mindenütt ismeri a ritmusnak azt a szabad csapongását, a melyet összevéve az időmértékkel és általában az előadással, röviden *szabad előadásnak*, vagyis *rubató*-nak nevezzünk. Olyan ritmikai hullámzás ez, a minő körülbelül a prózai beszéd hullámzása a vers egyenletes lüktetésével szemben. A hasonlat még abban is talál, hogy míg a verset mindenki bizonyos bevett modor szerint adja elő, addig a prózai beszédnél (éppen mint *rubatónál*) több tere van a szabad, egyéni hangsúlyozásnak és előadásnak.

Már most, ilyen körülmények között, mi lehet a gyűjtő feladata? Mindenek előtt meg kell figyelnie, hogy a kótába irandó dal szabad ritmusú-e, vagy pedig kötött. Ha határozott, kötött ritmusú, akkor feltétlenül meg kell húzni az ütemvonalaikat s ki kell tenni az ütemjelző törtszámokat, különben semmivel sem ér többet a hangjelzés, mint a XVI. századé. És e feladat elől olyan teljesen tudománytalan megokolással ki nem térhetünk, a minővel a bevezetés él, mikor hivatkozik a zenei helyesírás egyöntetűségére és arra, hogy az ütemfajta úgy is mindenki kitalálja. Mert bizony félreértések származhatnak abból! Erre nézve hivatkozom a gyűjtemény 405., 406., 476., 477., 515. és 716. darabjaira, a melyeknél ugyan senki sem fog eligazodni, vajjon $\frac{6}{8}$ -os, avagy $\frac{3}{4}$ -es ütemmel van-e dolga. Mivel nálunk is szokásos a fenti henyé kifogással térni ki az ütemfajta jelzése elől, tanulságul és igazolásul ide iktatjuk az 515. dal első sorát.

Lám, itt az ütemvonalak megvannak húzva, mégis más ritmusú dallamot kapunk, ha $\frac{6}{8}$ -nak, és mást, ha $\frac{3}{4}$ -nek értelmezzük; már pedig nem lévén ütemjelző, szabadságunkban áll, sőt kénytelenek vagyunk a kettő között választani. A ki elmulasztja az ütemvonalak kihuzását és az ütemjelzést, bár azt megtehetné, szakasztott úgy tesz, mint a ki egyetlen „i” betűre sem tesz pontot, hiszen azt úgy sem igen lehet a „k”-val összevéteni. Gyermekes a hasonlat, de nem gyermekesebb annál az oknál, melylyel nálunk is, de úgy látszik, külföldön is, kitérnek az ütemjelzések nehézsége elől.

Más elbírálás alá kerül a szabad ritmusú népi dallam. Úgy látszik, nem csupán a magyar zenének sajátja az a szabad és ütemekbe nem szorítható csapongás, a melyet *rubató*-nak nevezünk, hanem közös sajátja ez minden keleti zenének; sőt nem lehetetlen, hogy éppen ismertető, veleszületett jegye ez a fejletlenségnek, a primitivumnak, a mely később, a fejlődés bizonyos fokán elmarad, s azért nem találjuk e sajátjást a művészi zenében. E gyűjteményben okvetlenül feles számmal vannak ilyenek, a hol pl. a megfejtő soronkívüli szünetjegyekkel, koronákkal s be nem számított pontokkal igyekszik megközelíteni a dallamot. Tán nem csalódunk, ha a sok közül ilyenek állítjuk a 10., 11., 12., 281., 344. (Recit. jelzéssel), 461., 521. és 522. számúakat.

Már most, ha a gyűjtő szabad ritmust vesz észre a dallamban, figyelnie kell, hogy vajjon a *rubató*-nak melyik fajtája? Mert eddig, legalább a magyar népdalok-

ban, kétfélet lehetett megkülönböztetni: a teljesen szabadmenetű lassút és a mérsékelt rubatót, a mely csupán némi ütemvégi, rendkívüli megállásokkal különbözik a határozott ritmusú dallamtól. Úgy vesszük észre, hogy a mit Ljudkevyc bevezetésében a lakodalmas és (szomorú) koldusnóták előadásáról mond, semmi egyéb, mint a lassú rubató; mikor pedig dallamokról beszél, a melyeket jól ütembe lehetne szedni, de hangsúlyozásuk nem kívánja, akkor a mérsékelt rubató előadását jellemzi.

Akárhogy van azonban, az a véleményünk, hogy a megfejtőnek minden esetben interpretálnia kell a dallamot az ütemvonalakkal, mert ha tán egy kis erőszakkal történik is az, még mindig jobb, mintha teljes sötétségben hagyja az érdeklődőt. Legalább látunk egy interpretációt magunk előtt, ha az nem is a legtökéletesebb. Az erőszakosságot s a velejáró félreértést pedig úgy kerüljük el, ha bármi módon és formában, de jelezzük, hogy itt most az ütemvonalak csak nagyjában érvényesek, az ütemek ritmikai hullámvázása nem kimért, nem egyenletes, hanem a szöveg hangsúlya és az előadó egyénisége szerint változó. Mind ennek jelzése legegyszerűbben a „*Rubató*” szóval történik. Megvagyunk győződve, hogy e még nem nagyon népszerű és még el nem fogadott zenei fogalom felvétele nélkül, a legalsóbb néposztály lassú énekeinek és általában a kezdetleges keleti zenének megismerésébe és leírásába még csak bele sem foghatunk.

A mint már említettük, az a Ljudkevyc-gyűjteményének legnevezetesebb hiánya, hogy csak *melodikailag* használható, mivel sem a ritmus, sem az időmérték, a dallamnak e két fő eleme, nincs megbízható módon megjelölve benne. Járul még ehhez egy pár apróbb hiba.

Rámutat Ljudkevyc arra, hogy némelyek szándékosan elhomályosítják a népi dallamot, mivel kelleténél inkább hajszojják az eredetiséget. Éppen azért nem értjük, miért nem ragaszkodik ő is lehetőleg a bevett nemzetközi hangjelzéshez? Tiszta lágy *C* hangnemben mozgó dallamot egy *b*-vel (*Es*) jelez, mivel *véletlenül* *As* nem fordul elő a dallamban, a *B* pedig alulról felfelé történő hangmenetben fordul elő s így természet szerint fel van emelve. Ilyen pld. a 40. számú dallam, de efféle különbség másutt is, többször is fordul elő, a mi csak zavarja a könnyű áttekintést, épp úgy, mint a minden dallamsor elejére ki nem tett, vagy nem a megszokott helyére tett előjelek.

Jeleztük, hogy mennyire örvendünk a dallam jogainak és jelentőségének hangoztatásán; úgy de, azt ismét csak túlzásnak tartjuk, hogy e gyűjteményben a dallamokkal csupán a szövegek első szakasza jelent meg. Mi lesz a többivel? A halicsiak is úgy tesznek, mint a mi gyűjtőink, hogy külön kötetben adják a dallamot és külön a szöveget? — Ez azonban nem a mi dolgunk. Inkább megemlítem a 129. és 131. dallamokat. A szöveg ismerete nélkül nehéz ugyan bele-szólani, de mégis az előbbi 3—4., az utóbbi 2—3. üteme aligha van jól elválasztva az ütemvonalal. A nevezett helyek így vannak:

* Az így jelzett szünet Ljudkevyc szerint bizonytalan; vagyis szerintünk a *rubató*-ra figyelmeztet.

E példánál vajjon a 2-ik ütem első hangja nem tartozik-e az első ütemhez? Ilyen gyanú még nagyon sokszor felmerül a dallamokat éneklő lelkében s önkénytelenül arra gondol, vajjon úgy ennek, mint általában a többi jelzett hiánynak is, nem az-e egyetlen szülő oka, hogy Ljudkevyc a dallamokat nem az élet, hanem a fonográf után írta le? Mi elismerjük, hogy a dallamoknak fonográffal való gyűjtése minden másnál *könnyebb* mesterség; nem is bánjuk, sőt magunk is szívesen felhasználjuk emlékezetünk ébrentartására; de a fonográf után való megfejtést és pontos leírást sokkal nehezebbnek és bizonytalanabbnak tartjuk, mint ha közvetlenül az élet után dolgozunk. Az okokat szépen elmondta a bevezetés, ahhoz nincs nekünk semmi hozzá tenni valónk.

Hogy nem sikerült minden tekintetben ez a gyűjtemény, mi sajnáljuk leginkább, mivel így kétséggé válik az az eredmény, a mit e gyűjteményből a magyar zenére vonatkozólag levonhatunk. Kétségtelen ugyanis, hogy a magyar zene őseredeti és később felvett sajátosságait csak úgy tisztázhatjuk, ha a velünk élő nemzetiségek, a körülöttünk lakó nemzetek s különösen a keleti népek zenéjét megbízható gyűjteményekből megismerjük s azokkal a tüzetes összehasonlítást elvégezzük. Ilyen tüzetes vizsgálatra csak akkor mernénk vállalkozni a szóban forgó gyűjteményt illetőleg, ha az a ritmus és időmértek szempontjából is olyan volna, a milyen tökéletes, mert valóban tökéletes, a melodia szempontjából. Akkor is azonban meg kellene várnunk előbb a Lem-et beszélők adalékait s ismernünk kellene a magyarországi ruthének dallamait, mivel ezek az összekötő kapcsok e gyűjtemény és a magyar zene között. Addig elégedjünk meg néhány általános s csupán csak figyelemkeltést czélzó megjegyzéssel.

Először is feltűnő, hogy úgynevezett kevert ütem-fajttával (pld. $\frac{2}{4} + \frac{3}{4}$) nem igen találkozunk. Úgy látszik tehát, hogy ez a sajátosság vagy a többi szláv-ságtól is elütő tulajdonsága a tót-lengyel zenének, vagy eredetibb magyar sajátosság, mint eddig hittük.

A magyar *szabad előadásról* már szoltunk; ennél nem kevésbé érdekes, hogy egész tömeg dallamban találjuk az úgynevezett magyar hangsort s vele együtt a művészi zene hangnemétől való eltérést. Ilyenek: 84., 90., 137., 197., 211., 255., 311., 350., 431., 437., 461., 469., 470., 509., 552., 556., 647., 648., 672. A mint látjuk, elég tekintélyes szám. Még nagyobb meglepetés a 659., 674., 675., 676. számú daraboknál a *nagy lengedező* ritmikai formának a maga teljes nyersségében való jelenléte, a mi valóban egyszerű átvételnél egyéb nem lehet. Feltűnő *rövid hangsúlyozásokat* találunk a 458., 572., 578., 595., 612., 618., 655., 660., 662., 670. számú dallamoknál.

Szóról-szóra csupán egy magyar dalt fedeztünk fel: *Szeretnék szántani* dallamát, a 273. és 277. számok alatt. Persze, a kik a dalsira-elméletet minde-nüvé, még a véletlen helyett is alkalmazzák, azok a 352-ben az *A kisasszony Pozsonyban*, 355-ben a *Repülj fecském*, sőt a 397-ben *Dankó Pista Eltörött a hegedüm* kezdetű nótáját is felfedezhetnék. Az igaz, hogy mindeniknek csak az első sorát, de azt aztán szóról-szóra. Viszont az is bizonyos, hogy tele van e gyűjtemény olyan szabású dallamokkal, minő nálunk: *Debreczenbe kéne menni, Helyre tyutyutyu, Azt mondják nem adnak, Szeretnék szántani, Mért nincs minden lánynak kut az udvarában, Babot vittem a malomba*, stb. stb. Ha majd lenni

fog népies táncz-dallamgyűjteményünk, nemcsak a ma élőknek, mint pld. a székely tánczoknak, de még a történeti tánczoknak is a ritmusát, legalább annak egyik másik sajátosságát, e gyűjtemény dalain fel fogjuk ismerni. A toborzó dal bokázó végződését pld. megtaláljuk a 47. és 128-ik számuban. S mivel megtaláljuk ezt a *Kájoni-codex* és *Vietorisz-énekeskönyv* XVII. századi idegen tánczaiban, úgy szintén az *Erk és Böhme-féle* nagy *Deutscher Liederhortban* is, még pedig sokszor és XVI. századbeli dallamoknál: egészen bizonyos, hogy e sajátos, most már erősen magyarnak érzett sajátosság csak a palotás révén került bele a magyar zenébe. Az igaz népi zenében nincs is az a bokázó figura meg; a nép a körmagyar első divatja alkalmával ismerkedett meg vele, tehát felülről került le hozzá, gyökeret azonban nem vert.

Ezen kívül ott látjuk lépten-nyomon a régi *ugrós* nóta s a mai maroszséki *for-gató*s táncz-dallam ritmikus képleteit is, a sok közül pld. a 92a, 133., 586—589. számok alatt.

De lássunk ennyi egyező mellett egy pár elütő vonást is.

Valóban jól mondja Ljudkevyc: a legtöbb dal csakugyan nagyon szegényes. E dal-lamok tele vannak a 3—4 hangra terjedő motívumok unalomig menő ismétlésével, forgatásával. Mint a pinty éneke: nincs benne változatosság; képzelete és érzése 3—4 hang körül forog s azzal sem tud mit csinálni, hanem ugyanabban a hangnemben szóról-szóra ismétli az unalomig. Fájdalom van abban a pár hangban, de érzelgősség is. Ilyenek e dallamok, ilyen az oláh zenéje is, és úgy látszik minden keleti zene. Egy székely koldus-nótában (*Udvarom, udvarom, szép kerek udvarom*) több har-moniai gazdagság van, mint e 731 dallamban együtt. Kezdődik ez a koldusnóta lág *E*-ben, onnan átmegy kemény *D*-be, majd a kemény *C*-be s végül megáll félzárlattal a kemény *H* összhangon, a mely egyszersmind uralgója is az alap *E* hangnemnek. A hány sor, annyi hangnem. A ki ezt összehasonlítja a gyűjtemény 84., 88., 172—175., 200., 201., 361., 431., 658. számú dalaival, azonnal megérzi azt a fegfőbb különbséget, mely a magyar zenét, minden esetleges ritmikai egyezés mellett is, élesen elválasztja az oláh és szláv s általában a keleti zenétől. E tekintetben a magyar zene már nyugati zene: bizonyára az egyházi zene hatására, megérezte a dallam és ritmus mellett a harmadik zenei elemnek, a harmoniának erejét is, s ez öntudatlanul jelentkezik a dallam mögött rejlő összhangegymás-utánban és a hangnemi kitérésekben. Míg e gyűjtemény dallamai 2—3 kísérő össz-hangnál többet nem kívánnak. Rendesen elég az alap-hármas és az uralgója.

Ezen kívül teljesen hiányoznak a dallamsoroknak olyan ismétlődései, minő a magyarban általános: hírét sem látjuk pld. a dallam-szövésben annak a magyar sajátosságnak, mely szerint a dallamsor az alaphang ötödén sequentiaszerűleg ismétlődnek. Egy pár esetet találunk (328. és köv.), mikor a lág hangnemben kezdődő motívum a párhuzamos kemény hangnemben ismétlődik, de ennél tovább nem megy s ez is csak elvétve fordul elő, mint a hogy a műzenében is találko-zunk vele. Általában kerüli e zene a *dallamsorok* ismétlését (a mit a magyar annyira szeret), gondolom azért, mivel a csak egyikét ütemre terjedő *rövid lélekzetű motívumok* úgy is annál többször, egészen az unalomig ismétlődnek.

Hogy mind e megegyező és elütő sajátosságoknak mi a jelentőségük a magyar zenére nézve, tán inkább meg fogjuk érteni majd akkor, ha Ljudkevyc gyűjte-ményének 2-ik kötete is megjelenik a Lem-et beszélők adalékaival.

Úgy látszik, hogy Európában két zenei nyelv él: a nyugati és keleti, a melyek között a magyar zenének közvetítő szerepe van. A nyugati nemzetek zenéjét, sajnos, még kelletlenül is jobban ismerjük: azon nevelődtünk az iskolában, annak levegőjét szívjuk színházban, hangversenyen és bálteremben. Annál kevesebb tudományos adatunk van a keleti népek zenéjéről. Kétszeres érdeklődéssel fogadunk tehát minden adatot, a mely ez irányú ismereteinket gyarapítja, kivált ha minden tekintetben kifogástalanok azok.

Sajnáljuk hogy Ljudkevyc gyűjteményéről nem szólhattunk minden tekintetben dicsérettel, de viszont vigasztalásul elárulunk valamit. Eláruljuk, hogy a fonográffal való gyűjtésben minket ugyan aligha előztek meg, de nekünk magyaroknak még csak olyan gyűjteményünk sincs, mint a minőt most megbíráltunk.

Seprődi János.

Vajna Károly: Hazai régi büntetések. Írta és a magyar kir. igazságügyminiszterium támogatásával kiadja. — —. I—II. köt. Budapest, 1906.

Vajna Károly munkájának ethnographiai vonatkozásai esekély értékűek. Egyik főhibáját — persze csak az ethnographia nézőpontjából — maga jelzi munkája lelkes előszavában, a mikor elmondja, hogy kutatásának *rendszer*e nagyon egyszerű. A régiséggyűjtőtől, az ethnographustól vettem — úgymond — példát, a kinek föladata, hogy a mi csak ismeretek gyarapítására szolgálhat, mindazt gyűjtse össze, az enyészettől mentse meg, hogy a hivatottak hasznát vegyék, földolgozzák azt. Nem nagyon válogattam tehát, hogy mi az értékes és mi nem . . . Nekem is minden becses, a mi a múlté, azé a múlté, a mely az édes miénk“. Az ethnographia mivoltának illetően felfogása, mintha e tudománynak kissé szűk és hibás korlátok közé való szorítása volna. Az előszóban foglalt excuse szolgáljon szerzőnek egyik mentségéül azért, hogy számunkra, nagy szorgalomról és jóakaratról tanuskodó, de a könyvirási technika híjján levő munkájában új adatok nincsenek és a megfejtésnek, magyarázatnak, összefüggés-keresésnek vagy találásnak nyoma sincs benne.

Mert vegyük első sorban az „édes miénket“. Széll Farkas kis forrásmunkájában,¹ melyet szerző ismert (II. k. 85. etc.) fel van vetve az a kérdés, hogy miből állhatott a „magyar módon“ (scythiai módon) való megcsapás? Megoldást a Hazai régi büntetésekben hiába keresünk, mert nem találunk idevonatkozó kísérletet sem, noha ez volna talán az egyetlen magyar eredetiség — a míg persze ellenkezője ki nem derül.

Nem mondja meg a szerző, hogy mit jelent az, hogy a „tractus örökös kötélbe vetette“ (mivel t. i. asszony létére, leány módjára, hajadon fővel járt), (II. köt. 90. old.). Nem találjuk megvilágítva azt a kitétel sem, hogy „egy tarisznya követ kötven nyakába“ . . . etc. (II. köt. 130 old.) vagy: „ . . . hóhér fogót vetven nyelvére, tarisznya követ vállára . . .“ stb. (II. köt. 138. l.)

Egyes büntetésnemek, köztük nagyfontosságúak alig vannak érintve, másokat meg csak éppen hogy felületesen említ. Vegyük a megkövezést, mely a hazai régi

¹ Széll Farkas: Testi büntetések a Debreczen városi régi jogban. Debreczen, 1903.

országos törvényekben szerepel. (II. köt. 226.) A második kötet 80. oldalán azt olvasuk 1684-ből: „ha pedig ezen vétekben (káromkodás) másodsor is találtatnék, kövel veressék agyon“. Egy 1732-diki ítélet a megköveztetést még ország törvénye szerint valónak mondja. De már, hogy miképpen hajtattott végre ez a kövel agyonveretés, sehohsem található. Hogy erre nézve semmiféle forrás se léteznék, nem valószínű. Tekintettel arra a körülményre, hogy városaink nagy része idegen partikuláris törvényeket vett át, az analogia is igen sokat segített volna.

Az eklézsia-követés magyar eredeti volta, melyre szerző súlyt fektet, egyáltalán nem tetszik feltétlenül igazoltnak. A régi büntetőjog a képzelhető legszorosabbban össze volt forrva az egyházzal, a valláserkölesi étellel és annak külső megnyilvánulásaival. A reformáció igyekezett az egyes intézményeket lehetőleg felszabadítani az egyházi befolyástól, nem hogy újításképpen egyháziasított volna. A protestantizmus az eklézsia-követést a régi egyháztól vette át a maga teljes mivoltában és szerzőt legfeljebb a szövegezés téveszthette meg. A magyarországi fiatal protestantizmus írásban megerősített, talán kissé egyszerűsítve áthasonított és átszövegezett oly intézményt, mely már igen régóta megvolt. Hisz szerző maga is megemlékezik ilyesféléről, bár öntudatlanul, a II. köt. 144. oldalán, a midőn azt mondja: „A tárnoki jog értelmében ugyanis a jó hírnév-megkisebbitő büntetése a nyelvkimetszés volt, azonban ettől megszabadulhatott az elítélt, ha bizonyos meghatározott és triviális formák között nyilvánosan visszavonta sértő vagy rágalmazó szavát és magát hazugnak nyilvánította. Werbőczy hármaskönyve aztán „nyelváltsággá“ pénzbírsággá idomította át az eredeti barbar büntetést. A visszavonás és megkövetés pedig karöltve járt. A deprecatio injuriae-t, melyet sokan — s épp oly tévesen, mint szerző magyarnak — német jogi specialitásnak tartanak, napjainkban is megvan, esakhogy szépen alkalmazkodott a mai nyilvánossághoz, mely nem szorítkozik az eklézsiára, hanem az ú. n. nagyközönség publicitása. Szolgáljon például az érvényben levő 1878-diki magyar büntetőtörvény 231. §-a, a mely azt mondja: Ha a hamis vádban valaki bűnösnek ítéltetik, az ítélet a sértett fél kívánságára, az elítélt költségén sajtó útján is közzéteendő. Az eklézsia-követésnek szerzőtől fejtegetett részleteihez is fér szó. Egy helyen azt mondja „a bűnöst az isteni tisztelet alkalmával egy fekete székre külön ültették vagy a szószék mellé állították“ (II. köt. 146. l.) Ebből a leírásból nem érthető teljesen a II. köt. 151. oldalán olvasható az a hely, hogy „négyyszer fennállván az fekete székekben“.

A pellengérről szóló fejezet is hiányos. Teljesen homályos a megszegényítő és megbecstelenítő büntetések között vont párhuzam (II. köt. 112. old. a gazdátlan 9. számú jegyzettel egyetemben). Épp ily ködös és bizonytalan a hóhérről és bakórol szóló megkülönböztetés (II. köt. 224. old.). A nevezett, pellengérről szóló fejezetben nem találjuk nyomát sem annak, hogy miképen és minő alkalmakkor kötöttek oda többeket egyszerre, pedig a II. kötet 151. oldalán azt olvassuk: „mind a ketten pellengérre vettessenek urával *együtt*.“ (Más helyeken még határozottabban.) A megvesszőzésnél sem találjuk kiemelve, hogy az elítélteknek gyakran egymást kölcsönösen kellett megvesszőzniök. Holott a II. köt. 153. oldalán ez olvasható: „mindketten egymást in loco publico a piaczon vesszőzzék meg“; a

következő 154. oldalon pedig ez: „a város közönséges piacznán egymást veszszözzék meg.“

Nem érdemeltek volna bővebb tárgyalást a siralomházról szóló adatok, a reverzális-adás részletei (II. köt. 113., 130., 151., 216.), a pénzbüntetés nemei (II. köt. 151)? Vagy mi volt és miképpen hajtatott végre „a rudakkal való megnyomatás“ (II. köt. 121.), a lófarkon meghordozás (II. köt. 151. és 171. old. jegyzet), a zsákbavarrás (II. köt. 151.)?

A Howard-féle humanus reform alapján létesült és *lényegileg* a maiak kezdetlegesebb formáját képező országos fenytőházakról írt óriási anyaggal szemben, mely a műnek majd kétharmadát teszi, az istenitéletekről, boszorkánypróbakról, torturanemekről alig egy két szó esik, bár ezek mind vajmi súlyosak. A nyereghordás, kutyaczipelés, mindmegannyi nagyfontosságú részlet alig érintetik. Ugyancsak érdemes lett volna, akár csak egy jegyzetben is, megemlékezni a megbélyegzésnél használt jegyekről. Miért például éppen az R betűt sütötték a zsidók és külföldiek hátára? (II. 52.) A II. kötet 123. oldalán azt olvasni, hogy „a szégyenfánál az akasztófa bélyege homlokukra süttessék“. Hogy történt ez?

Szót érdemel a régi kriminalistikában gyakran szereplő megintés, megdorgálás is (II. köt. 164.), úgyszintén a feltételes büntetés is. (II. köt. 164.) Nem mintha ezekben akár csak halvány nyomát is lehetne sejteni a mai értelemben vett birói feddésnek vagy a ma újból nagyban divó feltételes elítélésnek. Mert ezeket az újszerű büntügyi eredményeket a régmúltban keresni éppen olyan hiba volna, mint az egyénítés modern fogalmával operálni. (I. köt. 9—10. old.)

Nem látunk elegendő fokozatot a megverés különböző módjai között sem, pedig a számtalan ítéletben igen sok az árnyalat. Nem említünk egyebet, mint ezt a néhány példát: „egymást erőssen megvesszőzzék“ (II. 154), „erőssen veressék meg“ (II. 181), „igen igen megverettessék“ (148.) stb. stb.

De a miről e helyen talán előbb kellett volna szólni, a régi kriminológia és a folklóre eredményei közt fennforgó rendkívül szoros összefüggésről, elmondhatjuk, hogy nagyon mostoha elbánásban részesült. A folklóre nagyon sokat világít meg azok közül a momentumok közül, a melyeket a levéltári poros adatok csak homályosan magyaráznak. Igaz ugyan, hogy szerző néhány helyen tarkító illusztrálás gyanánt bevett néhány népkölteményt, sőt műkölteeményt is (II. köt. 91., 173., 174., 189., 191., 192.), de ez távolról sem elegendő.

Kifogásolandó a tudományos hűség rovására eső számos rekonstruktív illusztráció, melyekre kevés szükség volt. Az eklézsia-követés, falóhúzás, a templomhoz lánczolt nő romantikus képei és több más illusztráció nem komolyak, naivak, a rekonstruált akasztófák arzenálja pedig teljesen felesleges. A sok rekonstruált akasztófa helyett, melyek legtöbnyire laikus öreg emberek, rendesen teljesen megbizhatatlan emlékezőtehetsége alapján készültek, elegendő lett volna a korszerű képek reprodukálása és a sok, ha csak romban is, meglevő akasztófa közül egy-kettőnek lefotografálása.

A kuriozumok külön fejezete is tulajdonképen feleslegesnek mondható, mert a benne foglaltak egészek jól bele lettek volna illeszthetők a meglevő fejezetek keretébe. A minthogy az ebben a fejezetben foglaltakat kuriozumoknak állítja oda a szerző, a régi büntetőjog és eljárás mindmegannyi partikularitása kuriozumba

lett volna vehető. És ez a körülmény egyszersmind főigazolása és mentsége az érdemdús szerzőnek. Mert a régi büntetési módok, ezerféle szeszélyből folyó mozaik-szerű tarkabarkasága hihetetlenül nehezíti az egységesítést és áttekinthetővé tételt.

Végül még egy megjegyzést a források túlságosan jóhiszemű felhasználását illetőleg. Pitaval, Castan panoptikuma, a Vérpad titkai és János evangelista, cum grano salis alkalmazandó források, melyekkel szerző csak komplikálta amúgy is háládatlanul nehéz munkáját.

A megbeszélte mű kellene, hogy ösztönzőül szolgáljon kutatóinknak az elolvasása nyomán kelő számos, sajnos merőben kiaknázatlan és pompás téma részletes feldolgozására.

Szolgáljon szerzőnek elégtételül az a körülmény is, hogy valóban járatlan rengetegbe vert utat, melyen az utána következőknek sokkal könnyebben fog esni a járás. Hálás köszönettel adózhatnak neki mindazok, a kiknek a még mindig szegény magyar forrásirodalom művelése szívükön fekszik.

Dr. Varró István.

NÉPRAJZI HIREK.

Nagyobb pénzügyintézetek adományai társaságunknak. A nyomdai előállítás megrágulása oly terheket rótt társaságunkra, hogy az előfizetés és tagdíjnál jóval többbe kerülő Ethnographiát és mellékletét csakis újabb segélyforrások alapján tudjuk nyújtani olvasóinknak. A múlt évi terhek elviselését nagyobb pénzügyintézetek hathatós támogatása tette lehetővé. Ez irányú segélykérését a társaság elnöksége a múlt üzleti év lezárása alkalmával is megújította s daczára a pénzügyintézetek lezajlott nagy rázkódásoknak, kilátásunk nyílt, hogy pénzügyintézetek bennünket az idén is támogatni fognak. Eddig ugyanis az *Osztrák-Magyar Bank* 200, a *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank* és az *Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár* 100—100, a *Magyar Országos Központi Takarékpénztár* 50 koronát juttattak kegyes adományképen társaságunk pénztárába.

*

Az idei közgyűlés. A Magyar Néprajzi Társaság XX. rendes évi közgyűlését az idén márczius hó 18-án tartja meg. Alapszabályaink 11. § c) pontja értelmében az elnökség a társaság tagjait e folyóirat útján már most meghívja, s ugyane pont értelmében jelenti, hogy a közgyűlésen előterjesztendő indítványok neki a titkárság közvetítésével két héttel korábban bejelentendők.

felső építő-iparisk. ifj. önk. köre — Budapesti tanárképző-int. gyak. főgimn. — Budapesti VIII. ker. polg. fiúisk. — Budapesti orsz. rabbiképző-int. — Budapesti orsz. izr. tanítóképző — Burg Ferencz — Christian Antal — Csánki Dezső dr. — Csiki Ernő — Csongrád-vármegyei Tört. Társulat — Csösz Gábor — Czettel Jenő dr. — Déchy Mór — Delmár Emil dr. — Dénes Tibor — Derzsi Lajos — Dévai áll. főrealisk. — Dévai áll. főrealisk. ifj. önk. köre — Dávai áll. tanítóképző — Dévai tanítóképző ifj. önk. köre — Dittrich Vilmos — Dudás István — Elek Emil — Entz Géza dr. — Erődi Béla dr. — Ernyey Ödön dr. — Esztergom szab. kir. város könyvtára — Fehér Sándor — Fejérpataky László dr. — Freeskay János — Fűredi Richárd — Gách István — Gárdonyi Géza — Ghyczy Elemér — Giráltyi áll. elemi isk. — Gohl Ödön — Goldziher Ignác dr. — Gombócz Zoltán dr. — Greszler Gyula — Guttenberg Pál — Gyertyánffy István — György Lajos — Hadzsics Antal — Hampel József dr. — Heinrich Gusztáv dr. — Heuberger Rezső — Hild Viktor — Hoffer József dr. — Homoródalmási áll. elemi isk. — Hornyánszky Gyula dr. — Huszka József — Husznay Miklós — Istók György — Jancsó Benedek dr. — Joo András — Juhász József — Kada Elek — Kapuvári polg. isk. — Kardos Gyula — Kassai kir. jogakad. — Kégl Sándor dr. — Kohn Sámuel dr. — Kolozsvári egyet. Orvosi Kar — Kolozsvári r. k. főgimnázium — Kónyi Manó — Kovács Sándor (10 K.) — Ifj. Kubinyi Miklós — Lähne Vilmos — Lampérth Géza dr. — László Gábor dr. — Libertiny Gusztáv — Lippich Elek dr. — Lóczy Lajos dr. — Lósy József — Löfkovics Arthur — Mader Béla — Mahler Ede dr. — Mangu Béla — Margitai József — Mauksz Gyula — Melich János dr. (3.50 K) — Millekker Rezső — Modori polg. isk. — Molnár Viktor — Morelli Gusztáv — Nagy Géza — Nagyszalontai polg. kör. — Nagyvárad kir. jogakadémia — Négyesy László dr. — Novák József Lajos — Nyitrai kath. főgimn. — Orlay Antal dr. — Orsz. Iparegyesület — Pápai ev. ref. főisk. — Patrubány Lukács dr. — Peceneydi áll. el. isk. — Pekár Gyula — Péter János — Pozsonyi ág. h. ev. theol. Akad. — Privitzer Jenő dr. — Ranschburg Gusztáv — Rákosi Jenő — Rákosszentmihályi áll. el. isk. — Rakovszky István — Réthy László dr. — Rhousopoulos A. Rhousos — Richter Ede — Riedl Frigyes dr. — Rochel Aurél dr. — Rombauer Emil — Ruisz Gyula — Sági János — Sárospataki főisk. könyvtár — Sávoly Ferencz dr. — Schönher Gyula dr. — Sebestyén Gyula — Seprődi János — Sepsiszentgyörgyi Kaszinó — Siegescu József dr. — Simonyi Jenő dr. — Sommer János — Somorjai polgári isk. — Soproni Városi Múzeum — Sopronvidéki r. kath. Néptanító-Egyesület — Sövényházi Antal — Szabó Gyula — Szabó Zoltán dr. — Szalay Károly — Széchenyi Béla gr. — Szegzárdi Kaszinó — Székelyudvarhelyi r. kath. főgimn. — Szinte Gábor — Szmik Antal — Sztója Miklós dr. — Teleki Pál gr. — Teutsch Gyula — P. Thewrewk Emil dr. — Thim József — Tiszakarácsonyfalvai áll. el. isk. — Tóth Zsigmond dr. — Török Andor dr. — Turócszentmártoni Tót Múzeum — Vágó Aladár — Vágújhelyi izr. realisk. — Varju Elemér — Vésztői Kaszinó — Vikár Béla — Weinwurm Antal — Wickenburg Márk gr. — Zempléni Imrey Árpád — Zirczi ciszter.-r. apátság — Zloczky Theodor — Zolnai Gyula dr. — Zsolnai gimn. — Összesen *) 1101 K 50 f.

1908. évre: Eperjesi „Széchenyi-Kör“ — Gyárfás I. Tihamér dr. — Kassai áll. iparisk. — Képviselőházi Könyvtár — Kézdivásárhelyi polgári leányisk. — Marienescu Athanáz dr. — Országos Kaszinó — Pozsonyi kir. jogakadémia — Összesen 54 K — f.

Alapítványi kamatot fizettek: 1906. évre: Pósta Béla dr.; 1907. évre: Joannovich György — Szentmártoni Darnay Kajetán — Szentmártoni Darnay Kálmán — Összesen 24 K — f.

Alapítói díjat fizetett: Szentmarjai Dezső 20 K — f.

Összesen befolyt hátralékokból:	144.— K,	jan. 1-től	450.— K.
1907. és követk. évi díjból	1155.50 K,	„	3158.— K.
Keleti Szemlére	— K,	„	29.20 K.
alapítványi kamat	24.— K,	„	36.— K.
alapítványi díjból	20.— K,	„	100.— K.

*) A felsoroltakon kívül még valaki fizetett 6 koronát, mely összeg az itt kimutatott összegekbe nincs beszámítva. A befizető nevét a m. kir. posta- és táviradigazgatóság ez ideig megállapítani nem tudta.

Budapest, 1908 január 1.

Feichtinger Győző,
pénztáros (VII. ker., Aréna-út 15.).

A Magyar Néprajzi Társaság tisztikara.

Elnök :

Szalay Imre, min. tanácsos
(M. Nemzeti Múzeum.)

Alelnök :

Munkácsi Bernát dr.
(VI., Szondy-utca 9.)

Katona Lajos dr.
(II. Krisztina-körút 33.)

Főtitkár :

Sebestyén Gyula dr.
(M. Nemzeti Múzeum.)

Titkárhelyettes :

Ernyey József.
(Városliget, Iparcsarnok. M. N. Múzeum
Néprajzi Osztálya.)

Pénztáros :

Feichtinger Győző.
(VII., Aréna-út 15.)

Ellenőr :

Máder Béla.
(Országház-tér 11.)

Könyvtáros :

Ernyey József..

A Magyar Néprajzi Társaság választmányi tagjai :

a) Fővárosiak :

1	Almásy György dr.	Giesswein Sándor dr.	Réthy László dr.
	Alexics György dr.	15 Goldziher Ignác dr.	Semayer Vilibáld dr.
	Asbóth János	Herrmann Antal dr.	30 Solymossy Sándor dr.
	Balásy Dénes	Huszka József	Strausz Adolf
5	Balassa József dr.	Jancsó Benedek dr.	Szendrei János dr.
	Balogh Pál	Kolumbán Samu	Szily Kálmán dr.
	Bán Aladár dr.	20 Kováts László	Szinnyei József dr.
	Bátky Zsigmond dr.	Kúnos Ignác dr.	35 Szinte Gábor
	Beluleszko Sándor dr.	Mahler Ede dr.	Tagányi Károly
10	Borovszky Samu dr.	Melich János dr.	Tolnai Vilmos dr.
	Csánki Dezső	Nagy Géza	Varjú Elemér
	Fiók Károly dr.	25	Vikár Béla
	Galgóczy János	Nyáry Albert báró	40 Zsilinszky Mihály
		Pápay József	

b) Vidékiek :

1	Baróti Lajos dr.	Gönczi Ferencz	Kálmán Lajos
	Bellosics Bálint	5 Istvánffy Gyula	Lehoczky Tivadar
	Erdélyi Pál dr.	Kada Elek	10 Posta Béla dr.
		Karácsonyi János dr.	

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTEŚÍTŐJE.

SZERKESZTIK

DR. MUNKÁCSI BERNÁT ÉS DR. SEBESTYÉN GYULA.

MELLÉKLETE

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTEŚÍTŐJE.

A társaságot illető pénzek egy-
szerűen a
MAGYAR NÉPRAJZI
TÁRSASÁGNAK,
a főszoálások és lakozimbejelene-
tések pedig
FEICHTINGER GYŐZŐ
pénztárhoz (Bpest, VII., Aréna-út
15. sz.) küldendők.

A folyóiratot illető küldemények
MUNKÁCSI BERNÁT-hoz
(Bpest, VI. ker., Szondy-u. 9. sz.)
vagy
SEBESTYÉN GYULA-hoz
(M. Nemzeti Múzeum) küldendők
A társaság ügyviteléhez tartozó
iratok a főttkári hivatalnak
(M. Nemz. Múzeum) címzendők.

Előfizetési ára 6-kor. Bolti ára 10 kor.

A tagoknak tagdíjuk fejében jár.

Megjelenik január, márczius, április, június, október és december hónapokban.

BUDAPEST.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

1908.

TARTALOM.

	Lap
<i>Nagy Géza</i> : A honfoglalók és a turkok	65
<i>Bán Aladár dr.</i> : A samánizmus fogalma és jelenségei	81
Néphit és népszokások.	
<i>Báró Nyáry Albert dr.</i> : A halottlátó	91
<i>Bellosics Bálint</i> : Áldozati szobrocskák	96
<i>Sztancsek József</i> : Privigye vidékén gyűjtött babonák, babonás szokások és házi gyógyszerek	99
Népköltészet és népzene.	
<i>Bartók Béla</i> : Székely balladák. (II.)	105
Irodalom.	
<i>Kohlbach Bertalan dr.</i> : Prof. Dr. Eduard Westermarek, Ursprung und Entwickelung der Moralbegriffe	115
<i>Galgóczy János</i> : Az „Ó-kori Lexikon“ assyriológiája	120
<i>Herman Ottó</i> : Pungur Gyula 1743—1907.	124
Kisebb közlemény.	
<i>Gálos Rezső</i> : A Historia Septem Sapientum elterjedéséhez	125
Néprajzi hírek.	
<i>M. Csuyas tanulmányút</i>	126
— <i>Tunguz tanulmányút</i>	126
— <i>A javak forgalma az őstársadalomban</i>	127
Társulati ügyek.	
Jegyzőkönyvi kivonat a M. Néprajzi Társaság 1908 január 15-én tartott felolvasó és választmányi üléséről	128

E folyóirat összes közleményeire nézve minden jog fentartva.

➡ Megjelent: ➡

Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére.

írta:

Dr. Bátky Zsigmond.

Kiadja:

a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége.
(Hornyánszky Viktor könyvnyomdája.)

➡ **Ára 8 korona.** ➡

A HONFOGLALÓK ÉS A TURKOK.¹

A honfoglalók a IX. század folyamán jutottak az európai népek látáskörébe, kik részint a hunnokkal, különösen pedig a már négyszáz év óta emlegetett unugurokkal, részint pedig a turkokkal kötötték őket össze.

Legelőbb is a szlávokkal és feketetengermelléki görög gyarmatokkal ismerkedtek meg. A szlávok, a szerint, hogy megmaradt-e nyelvükben a szóközépi nasalis, mint p. az ó-szlovénban, vagy elveszett, mint az oroszban, cseh-tótban, szerb-horvátban: *ungri*-nak, *ungur*-nak, *ugri*-nak, *uher*-nek sat. nevezték őket s ezt az „előbb soha nem hallott“ nevet átveszik aztán a szlávoktól a nyugoti germán-latin népek is a IX. század végső éveiben, a mikor Arnulf a magyarokhoz fordult segítségért a mindinkább elhatalmasodó Szentepolk vagy Szvatopluk ellen.² De csak az *ungar* nevet találták ismeretlennek a nyugotiak; magukról a magyarokról azt hitték, hogy avarok, úgy hogy az első időkben többnyire fölcserélték a két nevet, sőt Viterboi Gottfried († 1191.), volt császári jegyző, még 1185—1191 körül is egynek vette a magyarokat és avarokat.³

¹ L. A honfoglalók. Ethnographia. 1907. 5. és 6. füz.

² Az igazi névalak a nasalisos; így adja Konstantinus Porphyrogenitus (Σφενδοπλόκος) így ismerték az egykorú germánok, kik azonban a név utórészét egy hasonló hangzású germán névképzővel eserélték föl (Fuldai évk. „Zwentiboldus“ „Zentobolchus“. Pertz I. 410, Reginonál „Zuendibold“. Pertz I. 601, Liudprandnál „Zventebald“. Lib. i. cap. 5.); ezt használták nálunk még a XII. században is egy a Képes Krónikába foglalt s az 1050—1147 közti eseményekről szóló egykorú krónikaszerkezet szerint (Semtepolug, Sentapolug cseh herczegek); a Zuatapolug = Szvatopluk alak csak a XIII. századbeli szerkesztés idején, nyilván cseh befolyás alatt jutott krónikáinkba.

³ Hinkmár rheimsi érsek, ki az *Annals Sithienscs* vagy *Bertolienscs* 861—882 közti részét írta, jegyezte föl a 863-ik évnél: „Hostes antea illis populis inexpertis, qui Ungri vocantur“. (Pertz I. 458. Honf. Kútf 301. Mátyás Fl. későbbi betoldásnak tartja e helyet. L. *Egy a honfogl. előtti magyar hadj.* 15 s köv. l.) — Regino prúmi apát, ki 908-ban fejezte be művét, a 889-ik évnél: „Gens Ungariorum, retro ante seculis inaudita“. (Pertz I. 599. és Honf. Kútf 320.) — Liutprand paviai diakonus, majd cremonai püspök 959 előtt, midőn t. i. még uralkodott Konstantinus Porphyrogenitus császár: „Hungarorum gens nobis omnibus tunc temporis habebatur incognita“. *Antapodosis*. I. 2. (Pertz III. 264.) — A 901-ig vezetett Fuldai évkönyvek vagy egyszerűen avaroknak nevezik a magyarokat, vagy hozzá teszik: „Avari qui et dicuntur Ungari“, „cum Avaris qui dicuntur Ungari“. (Pertz I. 410., 412. Honf. Kútf . . .) — Widukind, corveyi szerzetes *Res gestae Saxonicae* cz. s 967-ben megkezdett művében: „Avares quos modo Ungarios vocamus“ (Pertz III. 425.) — A Sz. István korabeli Thietmar, merseburgi püspök a 954-ik évnél: „Ecce iterum Aavares, id est Ungari adversus nos arma commoverant“. (Pertz III. 739.) — Viterboi Gottfried pedig megfordítva, az avarokat mondja magyaroknak, így p. szerinte Nagy Károly anyja Bertha „Ungara“ volt s az 570-ki avar-frank összetűzésnél így említi az avarokat: „Aavares qui et Hunni sive Ungari“.

A byzancziak az V. század derekától kezdve ismerték az *onogurok*, *unugurok* nevét s ha nem is hallottak róluk valami sokat, tudták azt, hogy keletre laktak a Maeotistól s még a IX. század elején élt Nikephoros, konstantinápolyi patriarcha (806—815 † 829.) s vele egyidejűleg Theophanes Confessor († 817.) is, — úgy látszik, valami közös forrás után — emlegetik az onogur- vagy unugur-bolgárokat, kiknek egy része, mint a mult alkalommal már részletesebben elmondtam, 671—678 körül részint Moesiába, részint az avarokhoz Pannoniába költözött, egy töredékük pedig még a IX. század elején is Kubán mellékén tanyázott s a kozár kagánnak volt az alattvalója.¹

Mi lehet az oka, hogy a szlávokkal ellentétben a byzancziak már nem nevezték *unugurok*-nak, *ungrok*-nak a honfoglalókat, hanem első föltűnésüktől fogva *turkok*-nak?

A IX. század harminczas éveiben kezdik őket emlegetni a byzancziak. Az a Theophilos császár (829—842) végévei felé, 840 körül történt al-dunai kalandos hadjárat tette ismertebbekké őket, midőn Malomir (Βαλδύμειρο) bolgár kánt segítették a görögök ellen. A „bűnös György barát“ (Georgios Monachos Hamartolos) beszéli el ezen hadjáratot, ki III. Mihály császár (842—867) alatt, 866- vagy 867-ben fejezett be egy a világ teremtésétől Theophilos († 842) haláláig terjedő világkrónikát, a mit aztán kizsákmányolt, 813-tól kezdve pedig csaknem szórul szóra kiírt a Sz. István korabeli Leon Grammatikos. Georgios s utána Leon eleinte még *ungroi* (ὄγγροι) néven említik a magyarokat, de aztán az elbeszélés további folyamán *hunnok*-nak (ὄννοι), utóbb pedig *turkok*-nak (τοῦρκοι) nevezi őket.²

A turk név aztán két századig állandóan megmaradt a byzancziaknál.

Igy nevezte őseinket VI. vagy Bölcs Leó császár (886—911), kinek Árpád (Ἄρπᾶδος) és Kurzán (Κουρζάνης, Κορζάνης, Béla kir. jegyzőjénél Curzan, az alemann és nagyobb st.-galleni évkönyvekben: Chussal, Chussol), „a turkok ezen időbeli fejei“ voltak a szövetségesei³; aztán Leo császár fia, VII. (IX.) vagy Biborban született Konstantin császár (912—959), ki Árpád kis unokájától, Termatzustól (Τερματζίος), meg a vele együtt „mostanában, mint szövetségeseünk“, Konstantinápolyban járt Bulcsutól, „a harmadik fejedelemtől, Turkia karchaszától“ szerezte a magyarokra vonatkozó értesüléseit; a magyar korona alsó részén is, melyet VII. vagy Dukas Mihály császár (1071—1078) küldött I. Géza királyunknak (1074—1077), Géza Turkia

¹ L. A honfoglalók cz. cikkemet. Ethnographia. 1907. évf. 6. füz. 327. l.

² Mindkét krónikairó eredeti szövegét adja a bonni kiadás után gr. Kuun Géza: *Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima*. Kolozsvár. 1892. I. 131—134. l. Magyarul I. Mátyás Flóriántól: *A magyarok első hadjárata Európában*. Akad. ért. Budapest. 1898. 27. s köv. ll.

³ Maga Leo nem nevezi ugyan meg a turkok fejedelmeit, hanem említi őket Georgios Monachus folytatója, a névtelen logotheta, ki Nikephoros Phokas császár (963—969) idejében állította össze a 842—948 közti idők történetét, aztán vele csaknem szóról-szóra megegyezve ugyanczen időtáiban Theophanes folytatója, továbbá Georgios Monachus kiírója Leo Grammatikus és Theodosius Melitthenus. Lásd: Theoph. Cont. Georg. Mon. etc Bonn. 1838. 357. s köv., 853. s köv. Leo Gramm. Bonn. 1842. 267. Honfogl. Kút-fői 106. Mátyás Fl. A magy. első hadj. 18. s köv. ll. Gr. Kuun G. id. m. II. k. 35. s köv. ll.

királyának, ΚΡΑΑΗC ΤΟΥΡΚΙC-nak van nevezve. Csak a XII. század első felében élt Zónaras János történetíró jegyzi meg, hogy a turkokat másképp ungroknak is hívják (ὅι καὶ Οὐγγροὶ καλοῦνται); Manuel császár jegyzője és történetírója, Kinnamos János (1143 † 1185 után) pedig, midőn II. Géza király lovasságát említi, hunnoknak nevezi a keresztyén vallású magyarságot, megkülönböztetve azoktól a Mózeset követő és a perzsákéhoz hasonló vallású khaliszoktól, kik a déli határszéleken, a Dráva mellett és a Szerémségben laktak s a kiket Nesztor a volgai bolgárokkal együtt Lóth leányaitól származtat és róluk egy helyen „kvaliz tenger“-nek írja a Káspi- vagy Kozár-tengert.¹

Minél behatóbban vizsgáljuk a „turk“ név ilyen alkalmazását a magyarokra, annál szembeötlőbb lesz, hogy nem lehet történelmi kapcsolat a maetismelléki régi unugurok, meg a honfoglalók között. Az ethnikai kapcsolatra ugyan nyomós érvet szolgáltat az a körülmény, hogy a szlávok egynek vették a két népet, de Byzanczban nagyhamar észrevették azt is, hogy valami különbség is van köztük. A honfoglalók nem a hunn-bolgár nemzethez tartoztak, mint az unugurok, hanem a turkokhoz, a mit aztán kétféleképp magyarázhatunk.

Vagy csakugyan igazi turkokból állt Árpád népe, a kik aztán, mint Konstantin császár elég világosan írja, fölcserélték régi turk nyelvüket a hozzájuk csatlakozó kabarok nyelvével, a kozárral.² Vagy csak a vezetőosztály volt turk eredetű és nyelvű, míg a harczosok zöme a kabarok csatlakozása előtt is „kozár“ nyelven beszélt s ezért nevezték őket régebben *szabartoi aszfaloi*-nak, *szabarok*-nak³; mivel pedig a nemzet élén álló

¹ Joannis Cinnami Epitome Rerum. Bonn. 1836. Lib. III. cap. 8. pag. 107. — Lib. V. cap. 16. pag. 247. — Cronica Nestoris. Ed. Fr. Miklosich. Bécs. 1860. 145. l. LXXIX. fej. L. még 3. l. IV. fej. — A magyarországi kalizokról (Káloz, Kaláz) v. ö. *A fejem. tört. és rég. egyeslet évk.* II. k. 1893. 212—214. l.

² ὅθεν καὶ τὴν τῶν χαζάρων γλῶσσαν αὐτοῖς τοῖς Τούρκοις ἐδίδαξαν, καὶ μέχρι τοῦ νῦν τὴν αὐτὴν διάλεκτον. ἔχουσι. ἔχουσι δὲ καὶ τὴν τῶν Τούρκων γλῶτταν. Konstant. Porphy. *De admin. imperio.* 39. fej. Szabó Károly fordítása szerint: „A honnan a *khazarok* nyelvére is megtanították azon turkokat és maig is ugyanazon szójárást használják, de tudják a turkok másik nyelvét is“. Megjegyzendő, hogy a görög *διάλεκτος* jelenléte nemcsak a. m. a mai értelemben vett „dialektus“, „nyelvjárás“ vagy „szójárás“, hanem általában véve: „beszéd“, „beszédmód“, „nyelv“ is.

³ ὅτι ἐλέγοντο δὲ τῷ τῷ τε χρόνῳ Τούρκοι, ἀλλὰ Σαβαρτοῖαςφαλοὶ ἐκ τινος αἰτίας ἐπωνομάζοντο. És: καὶ τὸ μὲν ἐν μέρος πρὸς ἀνατολὴν εἰς τὸ τῆς Περσίδος μέρος κατήκησεν, ὅι καὶ μέχρι τοῦ νῦν κατὰ τὴν τῶν Τούρκων ἀρχαίαν ἐπωνομίαν καλοῦνται Σαβαρτοῖαςφαλοὶ. U. o. 38. fej. A mi a „szabartoiaszfaloi“ névnek azon magyarázatát illeti, hogy ez tulajdonképp örmény-arab elnevezés, melynek előrésze a. m. örmény „szev-orti“ = fekete fiú, az araboknál: „szāvardi“ s arabul is megismételve a „fekete“ jelzőt: „szāvardi-aszvad“, a „szev-orti“ pedig a „szev-orgi“ = fekete ugor név örmény népetimologiai átalakítása: ez talán igaz a Konstantinusnál levő alakokra nézve, ha nem is éppen bizonyos. Más kérdés, hogy miféle névből lett az örményeknél a „fekete fiú“ jelentésű „szevorti“ s miért nevezték így a magyarokat? Erre pedig teljesen kielégítő magyarázatot találunk abban a történelmi tényben, 1. hogy az örmények északi szomszédai a honfoglalás előtti félezedév alatt a szabirok vagy szavirok voltak; 2. ez a név nem az örményeknél keletkezett, hanem délnyugoti Szibériából, a vogulok szomszédságából vitték maguk a szabirok

turk nemzetségek jóval csekélyebb számmal voltak, mint a harcosok, a török nyelvű környezetből való kiválás után csakhamar ők is eltanulták a „kozár“ nyelvet, bár a X. század dereka táján még a másik nyelvet, a turk nyelvet sem felelték el.

Hogy a magyarokat azért nevezték volna turkoknak, mert olyanformák voltak szokásaikra s életmódjukra nézve, mint a már régebb idők óta ismert turkok vagy mivel a Don és Kaukaszus között elterülő vidékhez az a képzet járult, hogy itt volt a turkok hazája: e felfogásnak az a gyöngye oldala, hogy ugyanazon byzanci írók, kik a magyarokat turk néven emlegetik, a még turkabb szokású és életmódú, mert turk nyelvű s a magyarságnál még ismeretlenebb bessenyőknek és uzoknak, ghuzoknak vagy oguz-törököknek már nem adják meg a turk nevet, holott ezen okoskodás szerint az utóbbiakat még inkább turkoknak kellett volna nevezniök.

De van még ezen fölül egy más nehézség is az előbbi magyarázattal szemben. Nem csak a byzancziak ilyen vagy amolyan felfogásáról és téves kiindulási pontjáról van itt szó, hanem a keleti világ felfogásáról is. Éppen a honfoglalás idejében élt az a Dsajhani, a Turkesztán és Khorasszan területén uralkodó első Számánidák, ú. m. I. Iszmail (892—907) és II. Naszr. (914—943) vezére s ez utóbbinak kiskorúsága alatt a gyámja, ki összegyűjtötte a keleteurópai népek s köztük a magyarok viszonyairól szóló értesítéseket, miket aztán még az ő életében 913 körül, felhasználta a perzsa eredetű, de különben arabul író Ibn Roszteh, régebbi olvasás szerint Ibn Dasztah, s az 1051 körül élt, szintén perzsa eredetű Gurdézi vagy Gardézi s aztán az arab írók, mint Ibn Zaid el Belkhi († 934), Al Bekri és mások egész a későbbi idők török íróiig, minők Nureddin Mohammed Aufi (1258), Sukralah (1386—1456), Ahmed ibn Arabsah († 1450) stb. Már pedig ezek is azt mondják, hogy a „madsgarok“, magyarok turk fajbeliek. (Honf. Kútfői. 167.)

A Szamanidakorbéli turkesztániak felfogására már csakugyan nem lehet ráfogni, hogy azért gondolták turk fajból valónak a magyarokat, mert Byzanczban azt képzelték, hogy a Dontól keletre s a Kaukázustól északra kezdődött a turkok hazája s ez a földrajzi fogalom — mint nem régiben is hallottuk¹ — már a IX. században szabatos kifejezést nyert Theophanes-

a Káspi-tenger partvidékére, hol az egymást követő néparamlatok áttolták őket a derbendi szoroson is; 3. Priskus Rhetortól fogva folyton együtt emlegetik az unugurokat és szabirotkat s olyanok is föleserélik a két nevet, mint p. Jordanes, kikhez nem igen juthatott el az örmény „szev-orti“ népetimologia — egy előbb a voguloktól délre, az ú. n. Nagy-Magyarország mellett tanyázó népről pedig minden nagyobb merészség nélkül föltehetjük, hogy volt valami köze a magyarsághoz; 4. a „szabarti“, „szavirti“ czek szerint nem egyéb, mint a szibériai eredetű nép nemzeti nevének (v. ö. vogul „šaper“) többes számú alakja az ugor -t többes képzővel, a minő pl. a kelet-szibériai szakhák neve: törökösen: „szakha-lar“, tunguzosan: „jak-ut“. Akárhogyan magyarázzuk is tehát a „szabartoi aszfaloi“-ban levő „aszfal“ részt: a dolog lényege az, hogy a név előrésze a szabirotk nevének felel meg, a mi nem az örmény szevortiből keletkezett, hanem nemzeti név volt.

¹ Darkó J. *A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi íróknál.* Akad. Ért. 1907. 214. füz. 601. l.

nél, „a ki Τουρκια-nak nevezi a Volga, Don és Kaukázus közt elterülő vidéket“. Csakhogy éppen Theophanes mondja ezen a Pontuson túl északra, a Maeotistó mellett elterülő vidékről, melyben van a szarmaták földjén át haladó roppant nagyságú Atal vagy Atel folyó s a Tanais, meg a Kuphis, hogy a Don és Kaukázus közti szögletben, a Maeotis tavától a Kuphis folyóig feküdt a régi Nagy Bulgaria (ἡ παλαιά Βουλγαρία ἐστὶν ἡ μεγάλη), az unugur-bolgárok hazája s ezeket jól megkülönbözteti a khazaroktól vagyis, mint egy más helyen mondja, a keletről jött turkoktól,¹ kiknek hazája „Berzilia belseje, vagyis első Sarmatia“; a bolgárokon túl, még keletibb vidéken lakó szabirotkat sem nevezi soha turkoknak, hanem hunnoknak, a kikhez számítja különben a turkokat is, mert azt írja, hogy II. Justinus (565—578) császár 7-ik éve körül a hunnok, „kiket turkoknak nevezünk“, Alanián keresztül követséget küldöttek a császárhoz.

A IX—X. századbéli byzancei felfogásban tehát legföljebb csirája kereshető azon földrajzi képzetnek, melyet a XII. századbéli Nikephoros Bryennios és Kedrenos, meg a XV. századbéli Chalkokondyles alkotott az akkori turkok, ú. m. szeldsukok és ozmanlik hazájáról. Tudták, hogy mely területen tüntek föl legelőbb a pannóniai turkok, ez volt tehát felfogásuk szerint az a Turkia, honnan a jóval későbbi szeldsukoknak és ozmanliknak is származniok kellett. A fejlődés menete tehát éppen megfordított irányú, mint Darkó úr vélte; nem a Don és Kaukázus közti vidékről nevezték turkoknak a magyarokat, hanem a magyarok turk neve adott okot arra, hogy a XII. századbéli és későbbi byzanceiak Turkiának nevezzék el a magyarok régebbi hazáját.

Akármit gondoltak különben Byzanczban a magyarokról, ebből — mint említettük — még nem következik, hogy Turkesztánban is ehhez a felfogáshoz kellett alkalmazkodni. Ha tehát nemcsak mindjárt az őseinket legelőbb emlegető byzancei barát s a velük érintkezésben és szövetséges viszonyban levő császárok, hanem az arab-perzsa Ibn-Rosztah és Gardézi is turk fajból valóknak mondják a magyarokat: hát akkor tényleg kellett is valamiféle szorosabb kapcsolatnak lenni a magyarok és a turkok között, a mit csakis az altaji turkokkal való politikai kapcsolattal magyarázhatunk meg. Hogy a magyar nem török, arra bizonyosság nyelvünk és egész ethnikumunk. De az is bizonyos, hogy Árpád turkjai vagy legalább vezetői nem akármiféle török nyelvű és származású népségből álltak, mert különben mi értelme lett volna, hogy a byzanceiak éppen a magyarokat nevezik turkoknak, a velük egyidejűleg feltűnt hamisítatlan török oguzokat és bessenyőket pedig nemzeti nevük után uzoknak és patzinákoknak?

Nagyon különleges okának kellett tehát lenni, ha Byzanczban éppen a magyarokat, nem pedig az uzokat emlegették turk néven. E név itt csakis az altaji turkok vagy kök-türkök törzsére vonatkozhatik, kik a VI. század

¹ τοὺς Τουρκους ἀπὸ ἐώης Χαζάρους ὀνομάζουσιν. Bonni kiad. I. k. 485. Heraklius császár 627-iki perzsa hadjáratánál említi; alább, Kuvrát fiának történeténél, már csak a khazar nevet alkalmazza.

derekán hatalmasodtak el s Mongolia belsejétől a Feketetengerig egyesítve a velük rokon s eddig rendszeren hunnoknak, hiungnuknak és szkitháknak, szakáknak nevezett törzseket, előbb alig ismert nevük éppen csak azon időtájban kezdett általánosabb, fajjelölő értelmet nyerni, midőn Árpád népe feltűnik. Még a VII. század elején is, holott akkor már a „tukiü“ (turk) dinasztia uralkodott, a khinaiak, kik az ókorban *hiungnuk*-nak nevezték a török-tatár népeket, nem a *tukiük*, hanem a *tié-lök* vagyis *ephthaliták*, *fehér hunnok* neve alatt foglalják össze őket, nevezetesen ide számítjuk a Tola folyótól északra lakó s a turk fölíratokból is ismert *bajirkukat* (pa-yé-ku) és *tongrákat* (tung-lo), mely utóbbiak a fölíratok szerint az oguzokhoz tartoztak, a „vei-ho“ vagy „hui-ho“ néven emlegetett *ujguro*-kat, a Kinsantól (Aranyhegy, Altaj) délnyugotra tanyázó *szié-jen-fo* = *szir-tardus* vagyis a szorosabban vett *turk* törzset, aztán mellőzve az I-hai (I vagy Yik tenger = Aral) mellékieket és Szogdokat, a Fu-lintól (Elő-Ázsia) keletre, a Pontus és Káspi mellékén lakó *ön-kü* vagy *jan-vat*, *a-lan*, *pei-ju*, *kiu-li-fu* és *vu-hun* népeket, kik között világosan fölismerhetők az alánok s meglehetősen valószínűséggel az onogurok az ön-kü, ön-küt = öngür népben.¹ Ugyanezen khinai források szerint a *tié-lök*, turk elnevezéssel *tölöszők*; vagyis fehér hunnok egyenes ivadékai a hiungnuknak, míg a *tu-küék* (turkok) csak egy mellékága, de aztán a *tié-lök* szétszórattak, meggyöngültek, a tuküék Vu császár idejéig (684) magukba vették őket és absorbeálták, úgy hogy a VII század végéről és a VIII. század első tizedeiből származó fölíratok már csak úgy tüntetik föl a tölöszőket, mint a tardusok mellett a turkok másik törzsét, kiknek szétszórt részei képezték aztán a *tokuz oguz* (kilencz oguz) nép Hirth Fr. imént idézett értekezése szerint a S'ang-időkben (Kr. u. 618-tól) alakult kilencz törzsének alapanyagát.²

Minden arra vall tehát, hogy a honfoglalók turk neve egyenesen az altaji turkok törzsét jelenti s kifejezi az Árpád alatt egyesült hét törzs régebbi politikai kapcsolatát, a mi más szóval annyit jelent, hogy a vezető

¹ Hirth Fr., *Nachworte zur Inschrift des Tonjukuk*. (Radloff, Die alttürk. Inschr. 2-te Folge 1899. Első függelék. 37—45., 132—134. 1.)

² Radloff W. szerint (*Grammatische Skizze der alttürkischen Sprache*. Die alttürk. Inschr. Neue Folge. 1897. 1—129. 1.; különösen 39—45. 1.) a három nagy turk dialektus t. i. a keleti (ujgur, baszmal, bajirku, karluk), közép- vagy ó-török (tölös, tardus, oguz, türges) és nyugoti csoport (kazak, kipcak stb.) különválása sokkal régebbi, mint eddig gondolták. Ezek azonban a különböző eltolódások következtében át meg áthatották egymást, úgy hogy a mai turk dialektusok a legkülönbözőbb elemek tarka keverékéből alakultak (l. 42. 1.). A közép dialektus fő képviselői, a türkök, mint a khinai forrásokból látszik, az Irtis, Tarbagatai és északi Altaji vidékéről az V. században szorultak keletre s csak a VI. század végén tolták előre hordáikat az Orkhonig. Radloff ezen állításának fontosságára már most felhívjuk a figyelmet, mert ennek a további következménye az, hogy az oguz-oguz név *nyugot* felől indul ki s terjed kelet felé, nem pedig megfordítva. Ha most ehhez vesszük Hirth állítását, hogy t. i. az oguz törzsek a VII. században alakultak a tiélék szétszórt részeiből (s egyéb elemekből), ebből meg az a másik következtetés vonható le, hogy az „oguz“ név egyszerű analogikus átalakítása is lehet a hunn-bolgároktól hallott „ogur“ névnek a nélkül, hogy valamely ós-török törzsnévre kellene gondolnunk.

osztály sem a hunn-bolgár, sem a kozár, sem az uz vagy oguz politikai alakuláshoz nem tartozott. Ebből pedig még korántsem következik az, hogy a hét turk törzsnek a maga egész ethnikai anyagában altaji turk eredetűnek kellett lenni. Sőt mivel első feltűnésük is már egy századdal később történt az altaji turkok bukása után: a turk névnek ilyen specialis alkalmazása inkább arra mutat, hogy másfajta volt a vezető osztály, mint a harczosok tömege. Ha ez utóbbi is török lett volna, t. i. ethnikai állományára nézve, nem az értelmese vesztett régi turk név különbözeti meg az uzoktól és bessenyőktől, hanem az új alakulásnak megfelelően valami új nemzetrév. Gondoljunk csak azon egymást felváltó nemzetrévekre, melyek a törökség történetében oly gyakoriak, mint: türkök, ujugurok, oguzok, kunok szeldsukok, ozmanlik, tatárok, özbegek, kirgizek, turkománok, baskirok sat. Történelmileg s politikailag mily nagy köztük a különbség, holott nyelvileg s ethnikailag egyik-másik között alig nagyobb, mint p. a csallóközi és erdélyi megyei magyar között, — az altaji turk kagánok föliratainak, az ujugurok és oguzok, Konstantin császár uzainak nyelve között még akkora sem. Lehet-e már most szembetünőbb ellentétet képzelnünk, mint a midőn Konstantin császár s a többi byzanci a honfoglalókat nevezi turkoknak, holott a magyar nem volt török: ellenben a hamisítatlan török oguzok, kiket az altaji turkok egyik kagánja a legutolsók közül, Bilge vagy Mekilien (716—734) a saját népének mond, még csak elvéve sem fordulnak elő turk név alatt, hanem uzoknak, kumánoknak, polovcoknak, nevezik őket. Igaz, hogy az utolsó turk kagánok folytonos harcban voltak velük.¹

Nem lehet különben hallgatással mellőznünk azt a körümenyt, hogy a honfoglalóknál is megkezdődött egy előbb alig ismert új nemzetrév használata, mely maig a nemzeti nevünk, t. i. a *magyar* s éppen a IX. századbeli turkesztániaknál találjuk legrégebb alkalmazását. (Dsajhani = Ibn Rosz-teh, Gurdézi stb. *madsgar, madsar*). Nem keresem a név eredetét. Egy dolog azonban bizonyos, hogy semmikép sem lehet török eredetű s nagyon csalódnak azok, kik valamely Madsarnak nevezett török eredetű vezérre vezetik vissza, olyan formán, mint az ozmanliakét Ozmán szultánra, a nogajtatárokét Dsengiz egyik ivadékára, Nogajra. Nagyon eklatáns bizonyítékunk van

¹ Bilge khagán úgy a saját, mint öcsese, Kültegin föliratában ezt mondja: „A tokuz-oguz az én népem volt. De ég és föld megzavarta elméjét s egy évben négyszer (Kültegin ötször) küzdöttem ellene“. (Radloff W *Alttürk. Inschr.* 1897. Neue Folge. 140. s köv., 145. s köv. 1.) Az oguzokkal már Bilge kagán atyjának, Ilteresz kagánnak is küzdeni kellett, mint kitűnik u. e. föliratokból (midőn Ilteresz kagán lett s rendezte a törzseket, „jobbról a tabgacs = khinai nép lett ellenség, balról Baz kagán, a tokuz-oguz nép lett ellenség“; Id. h. 134. 1.), továbbá Tacsam kagán ongini síremlékéből („a Tengrikennek ész és erőt adtál, hozzá szólva kegyes voltál s akkor a sad címet adtad neki, mikor ez történt, a tokuz oguz hatalmas ellenség lett, a fölemelt Tengriken kivonult“. Radloff id. m. 1895. 3-te Lief. 249. 1.), s aztán Tonjukuk emlékiratából („velem a böles Tonjukuk boila-baga tarkánnal, hogy magát megerősítse, Ilteresz kagán délen a tabgacsokat = khinaiakat, keleten a kitanokat, északon az oguzokat nagy számmal ölte... A független oguzoktól követ jött, a követ beszéde ez volt: a tokuz oguz nép fölé kagán emelkedett“. Radloff id. m. 1899. 2-te Folge. 5. 1.).

erre. Béla király jegyzője, ki 1200 körül élt, tősgyökeres magyar ember volt, annyira magyar, hogy még a latin szövegen át is érzik mondatszerkezetének magyarossága, nem is említve az olyan inkább külső jelenségeket, hogy bizonyos esetekben magyar ragokat használ („*dedit magnam terram Edunec*“ stb.). Már most azt tapasztaljuk, hogy ez a tősgyökeres magyar *Moger*-nak írja nemzeti nevünket vagyis III. Béla idejében még *mogyer*-nak mondták őseink. Ebből pedig kétségtelenül kitűnik, hogy összetett névvel van dolgunk s a magyarság még 1200 felé is érezte ezt, ha talán már nem is tudott számot adni magának a két alkatrész tulajdonképeni értelméről. Ezért nem tudott erőt venni a néven a hangzõilleszkedés törvénye. Ellenben a törökségnél már a IX. században megtörtént a hangzõilleszkedés, (v. ö. madsgar) annak jeléül, hogy nem érzett semmi egyéb különbséget a név két alkatrésze között, mint hogy az előrész alhangú, a másik felhangú s mint holt formával bánt el aztán vele.

De van egyéb jelenség is arra, hogy a hét turk törzs ethnikai jellege más volt, mint turk eredetű vezéreié. Nem akarom ismételní azon már több oldalról felhozott ellenvetéseket, hogy az olyan nevek, minők a turk nemzetségek közt a *Nyék* vagy a vezérek közt *Lebedias* és *Lél* neve, a szókezdő *ny* és *l* betűknél fogva nem lehetnek török eredetűek s egy másik turk nemzetség, a *Jenő* (a székelyeknél), *Jenah* (honfoglalóknál Γενάχ, az 5-ik nemzetség) neve is minden valószínűség szerint, mint Munkácsi B. kimutatta, a vogul *jänä* = nagy szóval függ össze. Lehetetlen azonban figyelmen kívül hagynunk s újra, meg újra nem hangsúlyoznunk azt a szempontot, hogy a turk-kabar szövetségben a kabarok csak a 8-ik törzset képezték s bármily nagy számú volt is ez a törzs az egyes turk törzsekkel szemben, mégis az utóbbiak lélekszáma együttesen legalább is oly nagy volt, mint a kabaroké; ezenfölül a turk volt a hegemon nép, mely nagy tömegében a mai Magyarország közép részét szállta meg, míg a kabarok, mint Sebestyén Gyula kifejtette, keskeny szalagban a határszéleken foglaltak helyet. Legföljebb a vezérnemzetségeknek volt az ország szívében is birtokuk, mint p. a fejérmegyei Keveaszó és Tárnokvölgy vidékén a Bojta kun vezértől származtatott Bruca, Boroksa, (mai Baracska) nemzetségnek, melynek egyebek közt szõlleje volt a Kualuz völgyben, a Tárnok melletti középkori Székely (Zekel, Zekul, Zekwl) község és Kajászó Szent-Péter közelében levő mai Káloz pusztán.¹ Az effajta népnemekbõl származott helynevek tehát, minők az itt felhozott Káloz és Székely, melyek az Árpádhoz csatlakozó „kunok“ vagyis kabarok egyes népelemeire, a kalizokra, székelyekre sbt. utalnak, csak egyesek birtoklására, nem pedig az ország szívében való tömeges letapedésre utalnak. Ki van zárva ily viszonyok között az olyan gyors nyelvcsere, a mirõl Konstantin beszél. De mivel ily hiteles tanúval ellentétben nem vonhatjuk kétségbe magát a tényt, másfelõl pedig Konstantin szõvege nem azt mondja, a hogy szeretik nálunk magyarázni, t. i. hogy a kabarok tanulták el Árpád népe nyelvét vagyis

¹ A. fejérmegyei magyarság eredete. (A fejérmegyei stb. tört. és rég. egylet évkönyve. II. évf. Székesfejérvár. 1893. 208—214. l.

hogy ők magyarosodtak volna el: nincs más egyéb kielégítő magyarázat, mint ha a hét turk nemzetségnek csak a vezető osztályáról teszszük föl, hogy turk eredetű volt, a harcos népségnek pedig magyarnak kellett lenni, mely ugyanazt a nyelvet beszélte, mint a kabar. Ezért tűnt el olyan gyorsan a dunamenti hazában a török nyelv, kiszakítatván a török környezetből. Nem ethnikai különbséget kell tehát keresni a turkok és kabarok nemzetteste között, hanem történelmi és politikai alakulás szerinti különbséget; amazok turkjaival szemben emezek vezető osztálya a kozároknak meghódolt s még Theophanes korában, a IX. század elején is a kozároknak adózó hunn-bolgár elemtől származott. Ha nem így lett volna, a turkok első fellépése idején nem jött volna zavarba Georgius Monachus, hogyan is nevezze őket: turkoknak-e vagy hunnoknak, ungroknak? Az ethnikai összetartozásra utal az is, hogy a szlávok csak annyiban különböztették meg a két népet, hogy az egyiket fehér, a másikat fekete ungrinak (oroszok: ugrinak) nevezték. Viszont ha Árpád népe és az ungrok, a régi unugurok ivadékaik közt nincs semmiféle különbség, akkor meg egyáltalában nincs értelme a turk névnek az onogur, unogur helyett.

A turkok, kiknek nevét akkor is viselték a honfoglalók, mikor már felbomlott a turkok állama s helyükbe keleten az ujugurok, nyugaton a karlukok és oghuzok léptek, a VI. század derekán hatalmasodtak el. Növekedésük épp oly rohamosan történt, mint más hódító pusztai népségé. Khinai források beszélnek, hogy a turk kagánok őse Aszena vagy Asina, mely mongol név azt jelenti: „farkas“, 480 körül mindössze 500 hiungnu családdal keresett menedéket az akkori ázsiai nagyhatalomnál, a zen-zen kagánnál, kitől az Altaiban, az „arany hegységben“ kapott lakást, hol népe bányaműveléssel foglalkozott. Tőle származott az a Tuman, ki hét évtizeddel később 543-ban föllázadt a zen-zen kagán ellen s uralma alól felszabadította azt a népet, melyet ezentul *kök-türk*-nek = kék töröknek, a khinaiak írásmódja szerint *tukiü*-nak, *tu-küé*-nek nevezték.

Tuman utóda volt 552-ben Kholo, kinek egy éves uralkodása után, 553-ban Tuman másik fia Mohan vagy Szeteu lett a kagán. Ő az a Dizabul (Διζάβουλος, Διζάβουλος) vagy Suidas helyesbítése szerint Szilzibul (Σιλζιβουλος), az arab Tabari szerint Szingibu, ki, mint Menander Protector mondja, 568-ban, II. Justinus császár (565—578) negyedik évében követségben küldte Byzanczba egy szkitha betűkkel írt levéllel együtt a szogdaitak tagma-tarkhánját, Maniakhot¹

Mohan vagy Dizabul volt a turk hatalom megalapítója.

Róla mondja egyik ivadéka, a már említett Bilge kagán az Orkhon melléki föliratban:² „midőn fönt a kék ég, lent a sötét föld keletkezett, az ember fia fölé hejyezkedett ősem Bumin³ kagán az Esitmi kagán (az

¹ Ex historia Menandris Protectoris. Corp. Byz. Hist. I. k. Párisi kiad. 1648. 107—108. I. V. ö. Gr. Kuun G. *Relationes Hung.* I. k. 67. I., II. k. 143. I.

² Radloff W. *Die alttürk. Inschrift.* Neue Folge. 1897. 137. I.

³ Úgy látszik ennek felel meg a khinai forrásokban a Mo-han, Mu-han név. Marquart Tumannak (Tumin, Teuman) gondolja. Igaza van azonban Hirthnek (*Nachworte zur Inschr.*

az: a hires kagán); midőn helyét elfoglalta, megtartotta a török nép nemzeti beosztását, törvényes szokását és megjavította, a négy szöglet (vagyis világtáj) föltámadván ellenség lett; sereggel vonult ellene, meghódította a négy szöglet népét, teljes csendességre szorította, fejeiket meghajtásra kényszerítette; elől (keletre) a Kadirkán erdőségig, hátul (nyugatra) a Temirkapigig (Vaskapuig)¹ jelölte ki a szállásokat; a kettő közt sokáig élt az uralkodó nemesség nélküli köktürk; bölcs kagán volt, hős kagán volt; aztán sokáig fenntartotta a nemzeti beosztást, megjavította a törvényes szokást és meghalt“.

Dizabul Mohan kagán vetett véget 555-ben a zen-zen (juan juan, ju-jan) vagy avar (apar) hatalomnak, melyről eddig is tudtuk, hogy nem török fajta nép alapította, hanem a keleti turánságnak valamelyik más népe: rendszeren tunguznak tartják, de Kurakichi Shiratori, japán tudós vizsgálatai után most már bizonyos, hogy a mongolsághoz tartozott s Tulun (Talun, Selun) nevű uralkodójuk kezdte legelőször használni a japán-koreai eredetű *ka-kan* = nagy úr, nagy fejedelem címet, mit k'o-han alakban 402 körül a khinaiak is kezdenek emlegetni.²

De még a zenzenek előtt meghódította Mohan Dizabul a turkesztáni fehér hunnokokat, khusanokat vagy efthálitákat (abdelákat), a khinaiak jetáit (jeptat) vagy tieléit, kik a Szasszanida Bahrám Gur (420—438) idejében kezdtek elhatalmasodni s az Oxus és Murghab folyóig hatolva, egy a khinai Turkesztántól Perzsiáig terjedő nagy birodalmat alapítottak s innen benyomultak a Kabul völgybe és Pendsabba, úgy hogy a *húna* nép neve már az V. század közepe felé ismeretes volt Indiában is a 448—466 körül élt Szkandagupta király fölirata szerint.³ Hatalmuk Toramána (484—515 k.) s fia, Mihirakula vagy mint Kosmos Indikopleustes mondja, Gollas (515—544 k.) uralkodása alatt állt tetőpontján. Ez utóbbi a pendsabi síkság régi fővárosba, Szakalába tette át székhelyét, míg előbb Balk vagy Baktra volt a főváros.

Főntebb már felhoztuk a khinai források azon adatát, hogy a tié-lök vagyis fehér hunnok a hiungnuk egyenes ivadékai, míg a tu-küék (turkok) csak egy mellékág, de aztán szétszórták őket s magukba vették a tu-küék, vagyis megszűnván a tiélök hegemoniája, új törzsek és nemzetségek kép-

d. Tonjukuk. Radloff: Alttürk. Inschr. 2-te Folge. 1. függ. 88. 1.), hogy történeti alapon leginkább Mu-han kagánra gondolhatunk. Egyébként l. még Barthold W. *Die hist. Bedeutung d. alttürk. Inschr.* (Radloff id. m. Neue F. Füg. 5. 1.)

¹ A Kadirkán erdőség alatt a Mongolországot Mandzsuroszágtól elválasztó Khingan hegy értendő. Nem oly bizonyos, melyik hegyszorosot jelenti a sok Vaskapu közül a fölirat Temir kapig-ja. Barthold (Radloffnál N. F. Füg. 3. 1.) a Talki-szorosra gondol, mely a mai mongol földről az Ili-völgybe vezet, Thomsen (Inscription 136.) és Hirth (Radloffnál 2-te F. 1. Füg. 84. s köv. II.) Turkesztánban, Szamarkand és Kes vidékén keresik. A turk hódítások azonban egész az Alsó-Volga-vidékig terjedtek s így a derbendi szoros is számba jöhet.

² Kurakichi Shiratori: *Über die altkoreanischen Königstitel.* (Keleti Szemle. IV. 1903. 15. s k. II. — E. Bloches: *Les inscriptions Turques de l'Orkhon.* (Revue Arch. XXXII. 1898. 355—382.) — V. ö. Keleti Szemle. III. 1902. 2, 3. füz. 237. 1.

³ Stein Aurél: *A fehér húnok és rokontörzsek indiai szereplése.* (Budapesti Szemle. 1897. 91. köt. 248. sz. 210—234. 1.)

zödtek a felbomlott hunn elemekből újabb elemek hozzájárulásával. A turk föliratok, melyek tölöszőknek nevezik, már a turkok egyik főtörzsének említik őket a tardusokkal együtt. Mindegyiknek vezért adott a kagán a saját nemzetségéből; a tölöszőknek a jabgut, a tardusoknak a sadot. *Tölöszők, tuluk* képezték a később különvált nyugoti turkok vagyis a tiz nép jobb szárnyát is, mint a VII. századbeli kínai forrásokból tudjuk¹ s feltalálhatók a kozárok országában is, hol a két török nép egyikét *talasz*-nak vagy *tulasz*-nak nevezték a perzsa-török adatok szerint.²

A zen-zenek meghódítása általános turán felfogás szerint alattvalóikat is a hódító turkok „szolgáivá“ tette. Ilyeneknek tekintették tehát az Európa és Ázsia határszélén, a Fekete Tiltól keletre tanyázó ogorokat is, kiket, mint előzőleg már előadtuk (Eth. 1907. 262, 322.), előbbi uraikról avaroknak is neveztek s tulajdonképen két népből, uarokból és khunnok- vagy kheunokból álltak. A kheunok nyilván hiungnok; nem olyan bizonyos, minek felel meg az uar (οὐαρ)? Az ogor név vogulos vagy hunn-bolgáros (csuvasos) változata-e vagy pedig az avar, apar, parpurim névnek egy más alakja? Annyit megállapíthatunk az egykorú byzanci történetírók adataiból, hogy a Theophylaktus Simokattaként „népes és harcban kiváló ogor nemzet“ Tobolszk vidékétől egész az Alsó-Volgáig kiterjedt, de uar-avar néven csak az északiakat nevezik. Ezek nem hódoltak meg a turkoknak; elhagyták előbbi szállásaikat, hova az abakani pusztaságról valami másfél századdal előbb, a IV. század vége felé vagy az V. század elején költöztek, 555—558 közt a Kaukázusig hatolnak s magukba véve egypár hunn törzset, különösen a kuturgurokat, tiz évvel később már Dáciát és Pannoniát hódítják meg. A déli ogorok vagy ugurok azonban meghódultak. Midőn a Dizabulhoz 568-ban követségbe küldött Zemarchos visszatért s elhagyva egy nagy és széles tavat, a homoksivatagon át 12 napi utazás után az Ikh (Emba), majd a Daikh (Jajk, Ural) és az Attila (Volga) folyókhoz, innen pedig az ugurokhoz (πρὸς Οὐγούρουσ) ért, úgy találta, hogy vezérük (τῶν Οὐγούρων ἡγεμόνεος) „Dizabul hatalmából birta az uralmat“.³

¹ Később még részletesebben visszatérünk ezen fontos adatra. Itt röviden csak annyit említünk meg, hogy egy 635-iki kínai tudósítás szerint a nyugoti turkok országa tiz részre volt osztva, tiz sad vezérlete alatt s volt jobb és bal szárnya, az egyik állt az öt *tulu* (tehát tölösz) nemzetségből, ez a szárny keletre tanyázott a Csu folyótól; a nyugoti vagyis bal szárny állt az öt *nu-si-pi*-ből. Hirth Fr. *Nachworte* (Radloffnál Alttürk. Inschr. 2-te Folge. 1. függ. 69—70. l.).

² Ibn Roszteh szerint a kazar föld egyik oldalát egy nagy hegység (a Kaukázus) határolja s innen jutnak el a hegy lejtőjén a túlász (talasz) és lúghez (lugur) nép területére. (Honf. Kútfői. 152. és gr. *Kuun G. Adalékok Ázsia s Kelet-Európa ethnographiájához*. Erdélyi Múzeum. X. 1893. 583. l.) Gr. Kuun G. az utóbbi népet a leszghekkal veszi egynek, amarról azt mondja, hogy előtte ismeretlen. Említi a két népet Nureddin Mohammed Auní (1258.) és Sukrallah (1456.) is s a tulaszokat a másikkal együtt mindketten török népnek mondják. (Idézi Thúry J. Századok. XXX. 1896. 782—784. l.) Valószínűnek tartom, hogy a József kozár király levelében Togárma tiz fia közt említett Tiroz alatt a tulaszokat vagyis tölöszőket kell érteni. (Dr. Kohn S. *Héber kútforrások*. 1881. 30. l.)

³ Ex hist. Menandris Protectoris. Corp. Byz. Hist. Paris. 1648. I. k. 109. s k. II. Bonni kiad. 301. l.

De nem egy könnyen sikerült az ogorok meghódítása. Még Maurikios császár (582—603) idejében is emlegette az akkori kagán, „a hét (helyesebben nyolcz) nemzet nagy fejedelme és a hét (helyesebben: négy) világtáj ura“ (ὁ χαγάνος ὁ μέγας δεσπότης ἑπτα γενῶν τῆ κύριος κλημάτων τῆ οἰκουμένης ἑπτα) a „rómaiak császárjának“ irt levelében, mily nagy erőfeszítéssel bírták csak legyőzni őket. 300 ezeret öltek le belőlük, úgy hogy négy napi járó földön szakadatlan heverték a holttestek.¹ Így pusztult el az ugor nemzetnek legalább is fele. A többi vagy nyugatra menekült „avar“ név alatt, vagy pedig meghódolt a turkoknak az alánok nemzetével együtt. Pedig, mint Turxanthos vagy Turxathos (Τούρξανθος, Τούρξαθος), a nyolcz turk fejedelem egyike mondta Valentinusnak, II. Tiberius császár (578—582) követének, vitézül védték földjüket a turkok győzhetetlen nemzete ellen, de csatlakoztak reményükben, nekünk engedelmeskednek, a mi szolgáink.²

Ekkor már Topo (Ταπο vagy Ta'-put) a volt kagán, a hogy a khinaiak nevezték, ki 569- vagy 570-ben követte testvérét az uralkodásban s 579-ben halt meg.³ A byzanciaknál (Menander Protector) Tardu (Τάρδου) volt a neve annak a turkok belső országában az Ektel hegyen (τὸ Ἐκτελ ὄρος)⁴ székelő uralkodónak, kihez küldte Turxanthos II. Tiberius császár követét s rokona volt neki Turxanthos, a ki e szerint szintén Aszena házából származott.

Tur-xanthos vagy Tur-xathos a nyugoti turkok fejedelme vagy, mint a romlott byzanci átírásban is felismerhető, šadja volt; a név előrészét azonban nem a түргеş szóval veszem egynek (turx-sathos), mert a түргesek csak egy század mulva, Aszena házának bukása után vették át a vezérszerepet a nyugoti turkok közt, hanem az š betűt az š átírásának tartom s azt hiszem, azon Turumról (Τουροῦμ) van itt szó, ki Theophylaktos Simokatta szerint fölkelte rokona, a kagán ellen, de mivel a másik három fejedelem, ú. m. Sparzeugun (Σπαρζευγόν Isbara zavgu vagyis jabgu), Kunaxola (Κουνάξολά) és Tuldikh (Τουλδική) a kagánnal tartott, Turumot Ikarnál, egy nagy kiterjedésű mezőségen fekvő helyen, 400 mérföldre az Arany-hegytől, tehát kétségkívül a nyugoti részeken, legyőzték. Turum elesett, serege megfutott s a kagán nagy vérontással hatalma alá vetette a tartományt.⁵ A Maurikios császárhoz (582—603) küldött turk követ ezt a győzelmet vitte hírül a császárnak, Turum lázadása tehát 582 felé történt s mindenesetre 586 előtt,

¹ Theophylacti Hist. Lib. VII. Cap. 7—8. Párisi kiad. 1647. I. k. 174—175. l.

² Ex hist. Menandris Protectoris. Párisi kiad. 1648. I. 163. Bonni kiad. 1829. 401. l. Menander Pr. itt az utigurok vagy némely kézirat szerint az unigurok nemzetségeit (τὰ φύλα τῶν Οὐτιγούρων, Οὐνιγούρων) említi, de midőn Zemarchos követségéről ír, az alánok szomszédjait, mint főntebb láttuk, uguroknak nevezi.

³ Hirth Fr. *Nachworte zur Inschrift des Tonjukuk.* (Radloff W. Alttürk. Inschr. 2-te Folge. 1899. I. függ. 116. l.

⁴ Zemarchos követségének elmondásánál Ektagnak (Ἐκτάγ), azaz „aranyhegy“-nek (χρυσῶν ὄρος) nevezi Menander Pr. azt a hegyet, hol a kagánt találta Zemarchos. Azt hiszem, ugyanazon hegyről van szó Valentinus követségénél is s mivel két különböző követ jelentését használta fel Menander Protector az 538—582 közti idők történetének megírásánál a turkokról szólva, nem kell fennakadnunk az effajta eltérések miatt.

⁵ Theophylacti Hist. Lib. VII. Cap. 8.

mert ekkor már Si-po-lo vagy Isbara volt a kagán,¹ vagyis a Theopylaktos által említett Spar-zeugon, ki a név utórészét képező *-zeugon* szerint a lázadás idején még nem volt kagán, hanem dsabgu, jabgu.

Hirth Fr. szerint már 572 felé elszakadtak a nyugoti turkok Mu-han kagán birodalmától s ezen időtájban a tu-lu (tölösz), nu-ši-pi, karluk, csu-jüé, csu-mi és i-vu törzsekből álltak.² Turxanthos, ki Dizabul Muhan kagánnak volt a fia, mindenesetre meglehetősen függetlenítette magát nagybátyjától. „Napkelettől napnyugatig nekem engedelmeskedik minden föld“ — mondta Valentinus byzanczi követnek, ki 579-ben, II. Tiberius császár (578—582) második évében kereste fel őt azon a helyen, hol hadi zsákmányát és hadi jelvényeit tartotta. Valentinus 106 Byzanczban egy vagy más okból tartózkodó turkot vitt magával; Synopéból Chersonba s innen Tauria széleire ment, majd keresztül lovagolva az állóvízes pusztaságon, Akkaga (*Ακκάγα*) nevű asszony tartományába ért, ki az utigur törzs élén álló Anagai (*Ἀναγάιος*) hatósága alatt uralkodott az ottani szkhithák fölött. Ezután következett Turxanthos székhelye.

Tiberius császár azért küldte Valentinust a kagánhoz, hogy tudassa vele trónra léptét s egyúttal segítséget nyerjen a perzsák ellen. De midőn Turxanthosnak említeni kezdte, ez haragosan kikelt a byzancziak kétszínűsége ellen, kiknek tíz a nyelvük, de egy a csalárságuk. Aztán fenyegetőzni kezdett, hogy megtámadja országukat. „Ne higgyétek, hogy hiába beszélek, a turk soha sem szokott hazudni.“ Jó barátnak teteti magát a rómaiak uralkodója, pedig az avarokkal köt szövetséget, „kik szolgálaim uralma alól szöktek meg. De nem madarak, hogy elrepülhettek volna a levegőben; nem halak, hogy elrejtőzködhettek volna a tenger mélyében; a föld hátán vannak és én rájuk fogok akadni. És ha meglátják lovasságomat, rémületükben a föld alá fognak bujni, hogy kikerüljék az ostoresapásokat. Ha pedig ellenállani merészkednek, nem kardesapás alatt hullanak el, hanem mint a hangyát, lovaink patáival tiporjuk össze.“³

Csakugyan nem volt üres fenyegetőzés Turxanthos részéről, hogy hadal megy a byzancziakra. Mi alatt Valentinus a turk föld belsejében, Tardunál járt, Bókhán (*τὸν Βοχάνον*) egy nagy turk sereggel vívni kezdte Bosporust s ugyanott Anagai utrigur vezér⁴ is tábort ütött egy másik turk sereggel, úgy hogy még a követség vissza érkezése előtt bevették a várost, a mely azonban nem sokáig maradt birtokukban.

Topo kagán (569—579) e közben halt meg s nyilván ez adott alkalmat azon belviszályra, melyről Theophylaktos Simokatta beszél. Ha Turum (Turum-sad, Turm-sad) és Turxanthos vagy Turxathos (Tur-sad, Tur-sand c. h. Turn-sad, Turun-sad) egy személy, a mire vall az, hogy mindegyik a

¹ Hirth id. m. 117. l.

² Hirth id. m. 68. l.

³ Menander Prot. Párisi kiad. 161. s. kk. II.

⁴ Anagai neve egyik emléke a zen-zenek nyugoti befolyásának. Egyik khinai kütfő ugyanis A-na-kuinak nevezi azon zen-zen vagy zsuan-zsuan kagánt, ki Toba eleste után lett hatalmassá. (Hirth id. m. Radloffnál 2-te F. 86. l. 2. jegyz.)

nyugoti turkok fejedelme s mindegyik rokona a kagánnak: megértjük, hogy miért sietett tudatni a győztes kagán Maurikios császárral a rómaiak ellenése, Turxanthos fölötti diadalát s egyúttal részletesebb adatokat szolgáltatni az avarokról, a kiket már nem tüntet föl olyan hitvány fajnak, mint Turxanthos, hanem harcban kiváló népnek mond, melyet csak nehezen tudtak legyőzni a turkok. Ebben talán volt egy kis számítás is. Turxanthos, midőn szemére vetette a byzanci követnek, hogy csak az ő elámitása végett járnak hozzá nagy fáradsággal a Kaukázuson keresztül, mintha más út nem is volna, felhozta, hogy nagyon jól tudja, merre van a Dnyeper és a Duna s erre is meg lehet támadni a rómaiakat birodalmuk szívében. Ebből kitűnik, hogy voltak a turkoknak értesüléseik a dunamelléki viszonyokról s tudhattak a Baján és byzanciak közti mindinkább elmérgesedő ellenségeskedésről. Jó lesz tehát, ha nem kicsinylik Byzanczban az avarokat s éppen azért becsülsék meg a turk kagánnal való szövetséget.

Egyelőre azonban megszakadt köztük a viszony. Nincs nyoma a Baján és Maurikios közti húsz éves háboruszkodás alatt, hogy követség ment volna Byzanczból a turkokhoz vagy viszont. Maurikios takarékos, sőt fősvény volt; mivel pedig a turk birodalom bomlását nem tartóztatta fel Turum leveretése, úgy látszik, fölöslegesnek tartotta Maurikios, hogy ajándékokkal fölszerelt követet küldjön a kagánhoz.

Mert, mint Bilge kagán mondja a koso-czaidami sírföliiratban, a híres Bumín kagán (vagyis, mint föntebb mondtuk, nyilván Dizabul Mohan) után öcscsei és fiai lettek a kagánok, de ezek nem olyanok voltak, mint ő; tudatlan és gyáva kagánok jutottak a hatalomra, tudatlanok s gyávák voltak buirukjaik (vezérek) is. A bégek és népük hűtlensége, a tabgacsok (khinaiak) csábításai és szomszédsága miatt viszálykodtak öcsök és bátyák, bégek és nép; felbomlott a türk nép törzsszervezete s tönkre mentek a kagánok.¹

Négyfelé szakadt Dizabul birodalma. Kagáni czímet vettek föl a kagán vezértársai, Kunaxola, Tuldikh és Sparzeugun, kiket Theophylaktus Simokatta úgy említ, mint a három másik kagánt (Lib. VII. cap. 8.), bár mint mondtuk, az utóbbi ekkor még csak jabgu (zevgu) volt s csak 586 óta lehet kagánnak tekinteni a khinai források szerint, melyek Si-po-lonak, vagy I-si-ponak, azaz Isbarának nevezik és a szie-jen-to vagyis szir-tardus törzs urának mondják, ki a Kin-sanban (Aranyhegy) székel.²

Isbara halála után a nyugoti turkok kezdtek ismét elhatalmasodni. Kagánjuknak, Sö-kuinak (618—628) meghódoltak úgy a jen-tó, mint a ki-pi (k'ai-pit, szit-pit) törzs fejei, kik letették a kagáni czímet.³

És most megújult ismét a byzanciakkal való szövetséges viszony. Midőn Heraklius császár (610—641) II. Koszru perzsa király (591—628) ellen harcolt uralkodása 16-ik évében (626) s Lazicába vonult seregével, mialatt Szarbar

¹ Radloff W. Alttürk. Inscr. Neue Folge. 1897. 132. l.

² Hirth Fr. Nachwerte stb. Radloffnál 2-te Folge. Első függ. 117., 135. l.

³ Hirth id. m. 135. l.

perzsa vezér Konstantinápoly ellen ment s mint Theophanes írja, szövetségre lépett az avaroknak nevezett hunnokkal, bolgárokkal, szlávokkal és gepidákkal, hogy együttesen rohanják meg Konstantinápolyt: e válságos helyzetben a császár is segély után nézett. Sikerült megnyerni azon „keletről jött turkokat“, kiket Theophanes idejében, a IX. század elején khazaroknak neveztek. Míg a császár testvére, Theodorus az Eufrates mellett a perzsákat veri meg, a khazarok a Káspi-kapun (derbendi szoros) át Azerbejd-sánba rontottak Ziebel (Ζιελβίλ, Ζεβερύλ) vezérlete alatt, ki a kagán után a második méltóságot viselte (δευτέρω ὄντι τοῦ χαγάνου τῆ ἀξία) s fogságba hurczolva a perzsákat, pusztították a városokat és falvakat. A császár, hogy magához csatolja őket, eléjük ment Lazicából. Tiflisz alatt találkoztak a városban levő perzsa őrség szeme láttára; Ziebil megpillantva a császárt, tisztelgett neki s vállon csókolta, a turk sereg arcczal a földre borult előtte, az előkelőbbek sziklára másztak s úgy borultak le. Heraklius megölelte Ziebelt, fejére tette a saját koronáját, fiának nevezte s megmutatva neki leánya, Eudokia képét, nőül ígérte a leány szépségétől elragadtatott turk vezérnek, azonkívül megajándékozta királyi öltönyvel, fülbevalókkal s gyöngyökkel, míg a tisztak a lakomán használt edényeket és ezüstneműt kapták. Ziebil 40 ezer válogatott lovast hagyott a császárnak, ő maga pedig haza ment, de csakhamar megölték, úgy hogy Eudokia, ki a császár parancsára már megindult Byzanczból, hogy hozzá menjen, útközben értesült vőlegénye haláláról, mire visszatért a császári palotába.¹

A byzancziak után röviden említi Heraklius és a nyugati turkok vagy kozárok ezen szövetségét a Nesztor-féle krónika is, mely fehér ugroknak (ugri bëlii) nevezi az utóbbiakat s egyúttal a honfoglalókat. Azt mondja, ugyanis a 6406(898)-ik évnél, hogy elmentek az ugrok Kiev mellett azon hegységen át, melyet maig ugoroknak neveznek; keletről jöttek és átmentek a nagyhegyeken, melyet Ugorhegyeknek hívnak és hadakozni kezdtek az ott lakó volochokkal és szlovénokkal. Ott ugyanis szlovénok laktak előbb, kikre a volochok következtek, miután amazokat legyőzték, az ugorok azonban elűzték a volochokat, elfoglalták azt a földet s így a föld Ugorországnak neveztetett. Ugyanezt ismétli még egyszer, a hol kitűnik, hogy nem a rumunokat, hanem a bolgárokat értette a voloch név alatt s a rajtuk erőt vevő ugrok alatt a fehér ugrokat. Azt mondja ugyanis: a Duna mellett lakó szlovén népekre némely szkýthák törtek, t. i. Kozárországból, kiket bolgároknak neveztek s a kik letelepedtek a Duna mellett, erőszakoskodván a szlovénokon. Azután mentek oda a fehér ugrok s meghódították a szlovén földet és elhajtották onnan a volochokat, kik az előtt birták a szláv földet. A fehér ugrok Irahli czár idejében kezdtek ismeretessé válni, ki Khozroa perzsa czárral harczolt.²

Bizonyos, hogy Nesztornak nem Theophanes, hanem valamely más byzanczi munka volt a forrása, mert különben Ziebil turkjaikat nem a

¹ Theophanis Chronographia. Corp. Byz. Hist. XI. k. Paris. 1655. 263—264. l. U. a. alapforrás után s némely pontban részletesebben Nicephori Breviarium Hist. U. o. I. k. 1648. 11—12. l.

² A magyar honfoglalás kuttói. 366., 372. l.

honfoglalókkal, hanem a kozárokkal veszi egynek. Tehát Heraklius idejében még nem nevezték khazaroknak a „keletről jött turkokat“ vagy más szóval, ezen időben még nem alakult meg az Alsó-Volga és Káspi-tenger vidékén az a turk állam, melyet utóbb a régi akatirokról vagy akaczirokról, ezen terület tulajdonképeni lakosairól kozárnak, khazárnak, kazirnak, gisszrnek vagy mint az örmények, és arabok, szevordinak, szávardinak, a törökök pedig Maszudi szerint (Keleti szemle. II. 1901. 265.) szabirnak is hívtak. Az alsó-volgai turk hatalom megállapítása csak később, a VII. század utolsó negyedében egyfelől Kuvrát unugur-bolgár államának felbomlása, másfelől a nyugoti turkok közt Aszena házának bukása s a türgesek fölülkerekedése után következett be. Eddig csak ideiglenes hódításokról lehet szó, mert a hogy Turxanthos vagyis Turum bukása után elveszett Bosporus s vele együtt — úgy látszik — az alsó-volgai és kaspi tenger-melléki uralom, épp úgy most Sö-kui († 628) halála és Ziebil megöletése újra meggyöngyítette a nyugoti turkokat, kiktől elszakadt a szie-jen-tó törzs, összesen 70 ezer család, Isbara kagán unokájának, I-nannak vezérlete alatt s meghódolt a keleti turkok kagánjának, Kielinek, de már 629-ben ez ellen is fellázadt I-nan, legyőzi, fölveszi ő is a kagáni címet s a khinaiak elismerik önálló kagánnak.¹

Ez időtől fogva teljes bomlás állt be a turkok közt. A keleti turkok állama egészen megsemmisült. Kielit 630-ban elfogták a khinaiak s 630-tól 682-ig khinai uralom alatt voltak a keleti turkok; Inan (629—645) állama is ketté oszlott halála után s már 646-ban Khinának hódolt a thielék (tölöszők) 11 nemzetsége, vagyis mint Bilge kagán mondja: „a török nép erős fiai a tabgacs (khinai) nép szolgálói, tiszta leányai szolgálói lettek, a török bégek elhagyták nevüket, mint tabgacs bégek tabgacs méltóságot viseltek, a tabgacs kagánnak (khinai császárnak) engedelmeskedtek, ötven évig áldozták fel értelmüket, erejüket“.² Csak Bilge kagán atyjának, Ilteresz Kutlugnak (682—692) sikerült a keleti turkokat felszabadítani a khinai uralom alól, de sem ő, sem öcscse Mocso Kapagan (692—716), sem fia Bilge (716—734) nem volt képes helyre állítani a turk birodalom egykori nagyságát Bilge öcscsének, Kül-teginnek († 731) minden hősisége ellenére is. Az oguzokat nem voltak képesek meghódítani s az ellenük viselt harcok, melyekben elesett Kapagan és Kül-tegin, kimerítették a turk dinasztia erejét. Bilge két fia, Isan (734—741) és II. Bilge Kutlug (741—742) rövid ideig tartó uralma után megszűnt a turk állam; 745-ben már az ujgur dinasztia lépett helyébe.

Sokkal fontosabb ránk nézve a nyugoti turkok sorsa. Erről s a magyarságnak hozzájuk való viszonyáról a következő alkalommal fogunk szólni.

Nagy Géza.

¹ Hirth id. m. 133—135. l.

² Radloff: Alttürk. Inschr. Neue Folge. 1897. 132. l.

A SAMÁNIZMUS FOGALMA ÉS JELENSÉGEI.

— Első közlemény. —

I.

Hazai irodalmunkban CSENGERY ANTAL fejt ki először „Tanulmányok a magyarok ősvallásáról“ (1854) című munkájában a sámán világnézet lényegét oly pontossággal, a mint csak korában tehette. Utána KATONA LAJOSNAK „A magyar mythologia irodalmáról“ irt becses értekezésében (Ethnographia VIII. évf.) találunk sok tanulságos észrevételt e tárgyról, míg az a vázlat, melyet KANDRA KÁBOS „Magyar Mythológiája“ a sámánságról nyújt, már csak azért sem tekinthető kielégítőnek, mivel nem veszi számba az idevonatkozó, már ekkor (1897) jócskán felgyarapodott külföldi irodalmat. Nagyszabású és kiválóan értékes munka e tárgykörben SEBESTYÉN GYULA DR. „A régösök“ című könyve (1902), mely körültekintő részletességgel tárgyalja a sámánság egyes fontos jelenségeit; azonban ez a mű sem teszi fölöslegessé, hogy egy összefoglaló képben, csupán a lényegesre szorítkozva, bemutassuk mindazt, a mi az újabbkori kutatások nyomán, a rendkívül elterjedt sámánizmus alapvető vonásának mutatkozik. Vizsgálni fogjuk e szempontból kiváltképen a sámánizmus fő ismertetőjeleit, a különféle népeknél különböző néven szereplő, de egységes jelleggel bíró vallási személyeket, a beléjük vetett hitet s az általuk végbevitt ténykedéseket, hogy kimutassuk: kikre alkalmazhatjuk helyesen a sámán elnevezést és micsoda cselekmények mondhatók samánkodásnak. A sámán és a sámánizmus kifejezéseket ugyanis az irodalom sűrűn használja, de legtöbbször ingadozó és sokszor téves értelemben. Fejtegetéseimben a magyar tudományos érdeklődésnek megfelelően, első sorban a finn-ugor s a velük kapcsolatban levő szibériai népek hitvilágának adatait vettem tekintetbe.

II.

Mielőtt szorosán vett tárgyamra térnék, röviden érinteni kívánom, hogy mikép osztályozzák a kiválóbb pszichologusok a természeti népek vallási fogalmait, továbbá, hogy minő fokozatokat állapítanak meg a vallás fejlődésében s ezek keretében mily helyet juttatnak a sámánizmusnak. *J. Lubbock*¹ a következő osztályokba sorolja az ősvallásokat: 1. *A fétisizmus*. A fétisizmus szerinte ellentéte a religiónak, mert benne nyoma sincs az imádás érzetének. A fétis nem istene, hanem szolgálja a tulajdonosának, ki azt tesz vele, a mi éppen jól esik neki; megfenyíti, veri, összetöri, ha nem teljesíti követeléseit. A fétisizmus nem egyéb, mint mágia. A fétist nem helyes bálványnak nevezni, mert a bálványnak imádat és tisztelet jár. 2. fok a *totemizmus*. A totemizmus istenségei már magasabban állnak, de

¹ The origin of civilisation, 1870, VII. fej. (Német ford. Die Entstehung der Civilisation und der Urzustand des Menschengeschlechtes. Ford. A. Passov, 1875. Jena.)

még mindig részei a természetnek. A fétis az ember alatt áll, a totem az ember fölött. A fétis individuum (egyres tárgy, növény, állat), a totem faj (állat-, növény-faj). 3. fok a *samánizmus*. A mint a fétisizmus a totemizmus, úgy szorítja ki ez utóbbit a samánizmus. Az istenek már nem élnek a földön az emberek között, hanem külön világban, hová egyedül a samán juthat el. E fokozat nagy fejlődést mutat az előbbiekkal szemben, de nincsenek élesen elválasztható ismertetőjelei. 4. A természeti vallások legfejlettebb foka az *idolatria*, melyet rendszeren összezavarnak a fétisizmussal. Jellemzi az antropomorfizmus és az ősök tisztelete.

A samánizmussal külön foglalkozik *V. M. Michajlovskij*, orosz etnográfus „Samansztvo“ (Moszkva, 1892.) cz. művében. Tárgyalja a samánizma népek világnézetét, kimutatván, hogy a samánizmus az animisztikus életfelfogás talajában gyökerezik. A második részben Szibéria és európai Oroszország nem-orosz népeinek samánizmusát behatóan vizsgálja; s végre a samánizmus alapelveit igyekszik földeríteni. Egész *Charuzin*-ig az ő elmélete szolgált úgy szólván minden tekintetben irányadóul ezen népek vallási hiedelmeinek megítélésében. *J. Krohn* „A finn-ugor népek pogány istentiszteletéről (1894.) szülő kitűnő könyvében *Michajlovskij* művét is felhasználja.

Lubbock osztályozásának kereteit megtartja a jeles orosz etnográfus, *Charuzin*,¹ ki halála után megjelent terjedelmes művében az adatoknak nagy gazdagságával világítja meg ezeket a vallási fokokat. Művére később még visszatérünk.

Herbert Spencer,² majd *W. Wundt*³ sokkal magasabb álláspontra helyezkednek, midőn az animizmus alapján rajzolják meg az emberiség vallási fejlődésének képét. *Spencer* a reális valóságnak vett árnyék és tükörkép más (VIII. fejezet) képzeteiből eredezteti a létezőknek kettős lényét: az anyagit és szellemit s ezen alapon építi föl rendszerét, melyben a fentebb említett vallási fokok összes jelenségei meglepően világos magyarázatra lelnek.

Minket főleg a XVII. és XVIII. fejezetek érdekelnek, melyekben az epilepsziát, az őrzöngést, örültséget, a betegséget, halált, továbbá az ihlettséget, jóslást, ráolvasást és varázslást fejtegeti. A samánizmus jelenségei, mint látni fogjuk, épp ezeknek a tüneteknek körébe tartoznak. *Wundtnál* (II. 2. rész) a lélekképzetek létrejöttének és fejlődésének bonyolult rendszere a testhez kötött és a szabad léleknek gyakran egybeolvadó fogalmából indul ki. A samánizmus rövid magyarázatát az „Einfluss ekstatischer Zustände auf die Seelenvorstellungen“ (4. fejj. 94—109.) című fejezetben találjuk meg.

Még szorosabban megállapítja a samánizmus hovatartozását *Stoll*⁴

¹ Николай Харузинъ: Этнография. 1905. II.

² Principles of Sociology. 1876. (Németül: Die Principen der Sociologie. Ford. B. Vetter. 1877. Stuttgart.)

³ Völkerpsychologie, II. 1906.

⁴ Suggestion und Hypnotismus in der Völkerpsychologie von dr. Dr. Med. Otto Stoll. 2. kiadás 1904. Leipzig.

professzornak nagy műve, melyből megismerjük, hogy a samánisztikus jelenségek többé-kevésbé fejlett fokon az emberiség minden rétegében megtalálhatók s bizonyos pszichológiai és fiziológiai tényezőknek egymástól alig elkülöníthető összehatásában állanak. Egyéb írók fölfogásáról a tárgyalás folyamán fogunk szólni.

III.

A természeti népek vallási fogalmainak fejlődését vizsgálva, álljon itt mindenelőtt vezérelvül *Wundtnak* egy remekül formulázott gondolata, melynek gyökereit már előtte is megtaláljuk némely pszichologusnál: „A közlekedésnek s a nézetek és erkölcsök átvételének befolyása lehetetlenné teszi a lélekhit formáinak élesen elkülönített típusokba sorozását s bizonyos népeiségek körében vizsgálendő jelenségekben való szemléltetését. Sem a kulturkörök, sem a kultuszkörök nincsenek — mint a rendezett államszervezetek — szigorú földrajzi határok közé szorítva, hanem inkább hasonlítanak azon földtani alakulatokhoz vagy azon fizikai fajtípusokhoz, melyeknek alkotórészei csoportosan, egyéb kövületek vagy fajok közé elegyedve, különböző helyeken egyező módon léphetnek szemünk elé. Hogy az egybe tartozót elkülönítsük, itt kiválasztásra van szükség, mely a néplélektanban, természetesen, nehezebb, mint a geológiában és anatómiában, mert a lelki mozzanatok nem oly szembeszőkők, mint a fizikai sajátosságok s mert a lélekképzetek könnyebben összevegyülhetnek, mint a különféle eredetű fajok. Ezek a körülmények okozzák, hogy a lélekhit fejlődési fokainak éles elkülönítéséről egyáltalában nem lehet szó, hanem mindig csak bizonyos alaptípusok megtalálására törekszünk“. (II. 2. r. 137. 1.)

A lélektani elemek ezen elvegyüléséből következik, hogy midőn egyes népek vagy helyesebben népcsoportok ősvallását vesszük vizsgálat alá s fejlődése fokát megállapítani törekszünk, sohasem szabad egy-egy elszigetelt szempontból, pl. a kultusz tárgyából (fétis, totem, bálvány) vagy az istenek számából (monotheismus, polytheismus) kiindulni, hanem az összes tüneményeket tekintetbe kell vennünk.

Ha az emberiség szellemi fejlődésének történetét figyelemmel kísérjük, mindenesetre eszünkbe ötlük az a gondolat, hogy a lélek fogalma — bármily kezdetleges alakban is — nem léphet föl mindjárt a fejlődés legalacsonyabb fokán. Aránylag későn ébredhettek a lélek fogalmát szülő képzetek az ősember elméjében. Innen van, hogy a tiszta animisztikus elmélettel az összes vallási jelenségeket megérteni lehetetlen.¹ Ebből a tényből erednek azok az ellenmondó állítások, melyek az ú. n. vallásnélküli népekre vonatkoznak. Pl. *Lubbock*² említi, hogy sok utazó és tudós azt állítja, hogy léteznek oly népek, melyeknek semmiféle vallásuk nincs. De ezek hozzátesszik ehhez azt, hogy babonáik, varázslataik még ezeknek a népeknek is

¹ A maláji népek bizonyos életvizet (fluidum), könnyed anyagot hisznek a természet tárgyaiban: állatban, növényben és egyéb tárgyakban, melytől megfoszthatók. L. *Lehrbuch der Religionsgeschichte*. P. D. Chantepie de la Saussaye I. 1905.

² 173—4.

vannak. Ilyenmü állítások az ősvallás téves felfogásán alapszanak. Ugyancsak *Lubbock*¹ mondja, hogy különbséget kell tenni a fejlettebb vallás, a religio és a legalacsonyabb rendű ősvallás között; ezek úgy viszonylanak egymáshoz, mint az alkimia és kémia, melyek egymásnak testvérei, mégis homlokegyenest ellenkező elveken nyugszanak. Csak az a baj, hogy nehéz megállapítani a határt, melyen túl a felsőbb rendű vallás kezdődik. A legalacsonyabb rendű természeti vallás épp úgy a természet titkos erőinek megfejtésére törekszik, mint a legfejlettebb szellemhit. Különbséget csak ezen erők eredő okainak elhelyezése szül. A kezdetleges ember nem is törekszik a magasabb rendű természeti jelenségek magyarázatára, érdeklődését csupán a saját testi szervezetére ható tünetmények költik föl. Ilyen első sorban az éhség, a hideg és meleg jóleső vagy kellemetlen érzése, jókedv és levertség, fájdalom és megenyhülés, erő és gyöngeség, élet és halál. Tapasztalja, hogy vannak bizonyos anyagok, növényi vagy állati termékek, melyeknek szervezetébe jutása vagy a melyekkel való érintkezés az említett kellemes avagy kellemetlen hatásokat tudják benne előidézni — hiányuk fájdalmat, sőt halált is okozhat. Meglepődve tapasztalja, hogy némely anyagok varázslatos gyorsasággal képesek megváltoztatni közérzetét, testi állapotát; így tehát nem csoda, hogy ezekben valami rejtelmes tulajdonságot sejt, melyet különböző névvel illet s a melyet előnyére törekszik fölhasználni. Ez a mágia névvel illetett kezdetleges varázshit. *Hubert és Mauss*² helyesen jegyzik meg, hogy a mágia szót általában ferde értelemben használják, midőn az uralkodó vallás hívei a régi vallások maradványait és csökevényeit illetik e névvel. Az anyagokban rejlő erőt, természetesen, nem mindig ismeri föl a primitív ember helyesen s téves általánosítás vagy idegen befolyás folytán sok alapnélküli hitel támad benne. A mai varázsszerekbe vetett *hit*, a babona, szintén e téves erő-beclés körébe tartozik. „Aberglaube ist Theorie, Magie ist Praxis“ — mondja *Lehmann*.³

A primitív mágia az ősvallás első foka. A második fok az animizmus, melynek többé-kevésbé fejlett stádiumai teszik az ősvallás összes többi formáit. Midőn a természeti ember arra a gondolatra jön, hogy a létezőknek látható, érzékelhető anyagokon kívül még külön, rendes körülmények között érzékeink alá nem eső szubstanciájuk is van: megszületik az anima, a lélek fogalma. Ezen fogalom létrejötté és kialakulása több oknak köszönheti eredetét, mely okok egymástól függetlenül, különböző időben és különböző népeknél léphetnek föl s így a létrehozott fogalom jeleiben szintén fontos eltéréseket idézhetnek elő. Ily okok: az álomképek, a tükörkép-más, az árnyék, a lélekzés, a halál beálltakor föllépő elváltozások, az egyes tagok bénulása, elhalása, a belső szervek megbetegedései s a nyomukban fellépő fájdalmak és halál. Ezen okoknak megfelelőleg fejlődnek ki a különféle lélekképzetek, mint: az árnylélek (*Schattenseele*, *umbra*), az ú. n. fekete

¹ 169.

² H. Hubert et M. Mauss: *Esquisse d'une théorie générale de la Magie*. L'Année Sociologique, VII. Paris.

³ *Aberglaube und Zauberei*. (1893. német ford. 1898.) 7. lap.

lélek (árnyék, *Spencer*), a páralélek (*Hauchseele*, vogul *lil*), az egész testet éltető lélek (*Körperseele*, *Wundt*), az egyes tagok és szervek lelkei (*Organseele W.*) s végre, a testtől teljesen függetlenné lett lélek, a *psyche*. Az átmenet a primitív mágiáról az animizmusra természetes, logikus úton történik. A mágia lényegét tevő erő megnyilatkozása ugyanis — mely élőkben és élettelen anyagokban egyaránt megvan — első sorban az emberi szervezetben, mint a legközelebb eső médiumban, figyeltetik meg s ennek változásai szolgálnak irányadóul a világegyetem összes jelenségeinek megjelölésében.¹ A mágia és animizmus között, az egyedekhez való viszonyukat tekintve, főkülönbség az, hogy a mágia általános, mindenkinek hozzáférhető; csupán a mágikus erők intenzívebb felhasználására szükséges az embernek nagyobb fokú ügyesség, ismeret, emlékezőtehetség, hogy a végtelen sokféle anyagban rejlő erők kormányzásának módjait — mint a kémikus az elemek sajátosságait — elméjében tarthassa és szükség szerint tudja alkalmazni. A mágiának tehát nincsenek választott szolgái, papjai, hanem csak tudói, kik tudásuk által kényük-kedvük szerint parancsolnak a titkos erőnek. Innen van, hogy a társadalmi fejlődés alacsonyabb fokán mágus és tudós egy és ugyanaz; ezért mondhatjuk, hogy a mágia a primitív ember tudománya, mert hisz a tudomány is az erő megismerésére és felhasználására törekszik.

Máskép áll a dolog az animizmusnál. Az ember tapasztalja, hogy a lélek megnyilvánulásai — álmok, fájdalom, halál stb. — nem állanak bármikor rendelkezésére, nem idézhetők elő kénye-kedve szerint. Viszont látja, hogy vannak bizonyos személyek, kik valami titkos úton-módon nagyobb készséggel rendelkeznek az animisztikus tünetek földözésére s azt is tapasztalja, hogy ezt a készséget tudásának gyarapításával nem mindenki képes megszerezni. Tehát az animizmusnak megvannak a maga választottjai, papjai, kikben van valami tehetség, természetfölötti adomány, a melynek a tanulás által gyűjtött ismeretek csupán kiegészítői, tökéletesítői lehetnek, de a hiányát sohasem pótolhatják. *Castrén*-nak ama mondását tehát, hogy magus non fit, sed nascitur voltaképp a sámánokra kell értenünk. Igaz, hogy bizonyos értelemben az animizmus papjait is mágusoknak nevezzük — oly értelemben t. i. hogy a lélekvarázslatnak (pl. szemverés) egyes tényei is a mágia köréhez számíthatók s ezt a varázslatot nevezhetjük *felsőbb mágiának*.

De ez a varázslat, mely a testhez kötött lélek erejének felhasználásában áll, nem egyéb, mint a primitív mágiának, az anyagokban rejlő erővel való működésnek, kiterjesztése az emberre. Ilyképen az a fejlődési fok, melyet *Wundt* primitív animizmusnak nevez, egybeesik a felsőbb mágiával. Zavar elkerülése végett tehát a továbbiak folyamán mágia névvel csakis a primitív mágiát illetjük. Az animizmus fejlődésében pedig két fokot különböztetünk meg: a primitív animizmust, mely a testhez (vagy természeti lényekhez) kötött léleknek s a felsőbb animizmust, mely a testtől független,

¹ *Lehmann* ezt panvitalizmusnak (*Naturbeseelung*) nevezi. *Die orientalischen Religionen. Die Kultur der gegenwart* I. 3—12. oldal.

eredetileg a tőle elszakadt léleknek fogalmán alapszik. A természeti vallások körében ez az utolsó a legmagasabb fejlődést jelöli; a legfejlettebb természeti vallások sem egyebek, mint ennek tökéletesebb formái.

IV.

Miután így röviden vázoltuk a természeti vallás fejlődésének fokozatait, fölvetjük a kérdést, hogy a samánizmus hová tartozik. Vizsgáljuk ennek kapcsán mindenekelőtt az e tárgyhoz tartozó legfontosabb kifejezéseket.

A *samán* szó eredetére vonatkozólag általában elfogadott vélemény, hogy a tunguzoknál és mandzsuknál keletkezett, hol szaman-oknak (és saman-oknak) neveznek oly személyeket, a kik érintkezésbe jöhetnek különféle természetfölötti lényekkel s ezek segítségével jósolni és gyógyítani tudnak. Vannak azonban, a kik ezt a szót nem tartják a mandzsutunguz népcsalád tulajdonának.¹ Azt vélik, hogy Indiából került a tunguzokhoz s a páli nyelvben előforduló *samana* szóból lett; ez megfelelne a szanszkrit *çamaná-nak*, mely remetét, kolduló barátot² jelent. *Schott* „Über den Doppelsinn des Wortes Schamane etc.“ című művében elveti ezt a véleményt. Főérve az, hogy a saman szó csak Ázsia szélső keletén járatos; ha Indiából jött volna, akkor elsősorban Közép-Ázsiában kellett volna meghonosodnia, már pedig ott éppenséggel nem találkozunk vele. Bármiként áll is a dolog, az bizonyos, hogy a samán szó eredetét máig sem sikerült elfogadható módon földeríteni, pusztán annyit tudunk, hogy a tunguz nyelvből vették át az irodalomba.

Ha a samánizmussal kapcsolatos fogalmakat világosan akarjuk kifejezni, főként e négy szóra van szükségünk: samánizmus, samán, samánkodás és samániszta. Samánizmus névvel illetjük az idetartozó tünetemények összességét, azoknak fogalmi egybefoglalását — egyszóval ez a főnév elvont fogalmat jelöl. Samán a samánizmus papja, a választott ember, kiben a nevezett lélektani tünetemények fokozott mértékben vannak meg. Samánkodás a samán vallási ténykedése, és samániszta az, a ki a samánizmusban hisz. A következőkben ezekhez a kifejezésekhez fogunk ragaszkodni.

Hogy mi a samánizmus lényege, azt *Michajlovszkij*, *Krohn* és *Charuzin* nyomán legrövidebben így foglalhatjuk össze: *a samánizmus nem egyéb, mint az a hit, hogy vannak olyan egyének, kik különös rátermettséggel és esetleg tanulás folytán a természetfölötti lényekkel, vagyis szellemekkel³ szándékosan és közvetlenül érintkezésbe léphetnek.* A samánizmus e szerint a fensőbb animizmus körébe tartozik. Midőn valamely nép a fejlődésnek azon fokára jutott, hogy abstrakcióra képes s így az anyagtól független anima képzelet megszülethetik és fogalommal fejlődhetik benne: azonnal megkezdődik az a lelki folyamat, a mely egy szellemi világ fölépítésére vezet.

¹ Az e kérdésre vonatkozó elméleteket egybeállított: *Charuzin*, i. mű, II. k. 393–94.

² Mendicant monk. I. D. Andersen: Páli glossary.

³ A szellem szón a testtől szabad, önálló léttel bíró természetfölötti lényeket értjük. (*Wundt*, II. 2. — Seelen, Geister und Dämonen, 123–131.)

A testtől elvált lélek független, szabadon mozgó és cselekvő szellemé lesz, mely, minél magasabb fejlődést ér el valamely nép elvont gondolkodása, annál többet veszít egykori *lélek*-mivoltából, egyediségéből, bár anyagi jeleitől még nem tisztul meg teljesen. Az ember ezután nagyrészt a szellemeknek tulajdonítja a szervezetében és környezetében beálló előnyös vagy hátrányos változásokat — vagyis a szellemeket démonokká teszi: oly szellemi lényekké, melyek életére ritkán jó, gyakrabban káros hatást gyakorolnak. Ezek a szellemek okozzák a betegséget, halált, mindennemű csapást és fájdalmat. Legtöbbször maga a sámán is szenved, gyötrődik, midőn velük közvetlenül érintkezik.

Mindebből arra a meggyőződésre jutunk, hogy a sámánizmus: a szellemekkel való érintkezés kultusza, akkor jön létre, midőn már vannak szellemek, de istenek még nincsenek, mint ezt *Michajlovszkij* is állítja (31. lap). A magasabb rendű, hatalmas istenek csak akkor születnek meg a nép képzeletében, mikor az a művelődésnek némi felsőbb fokára eljutván, rendezett államokat kezd alkotni, melyekben egyes egyének messze kiemelkednek a közrendiek tömegéből. Az, hogy az újabbkori sámánok (pl. az altájaiak) néha az égi istenekkel is érintkezésbe lépni látszanak, a fejlettebb kulturájú népek vallásrendszereinek hatásából magyarázható. Ott, a hol a szellemhit ősi tiszaságában jobban megmaradt, a sámán csupán a szellemekkel, démonokkal érintkezik; a magasabb színvonalon álló vallások befolyása folytán s többnyire idegen mintára teremtett istenek akaratát pedig csakis a szellemek közvetítésével ismerheti meg. A görög sámánok jóslása szintén egy régibb kor emléke lehet.

A démonokba vetett hit általános lélektani jelenség lévén, a sámánizmus szintén nem egyes népek vagy népcsoportok tulajdona, hanem többé-kevésbé előfordul mindenütt, a hol az ember a fensőbb animizmus lépcsőjét elérte. Nem kell azonban felednünk azt, a mit fentebb *Wundt* szavaival fejeztünk ki, hogy t. i. a kezdetlegesebb fejlődési fokok maradványai és csökevényei föltalálhatók még a legfejlettebb őskulturájú népeknél is. *Tylor*, *Lubbock*, *Spencer*, *Michajlovszkij*, *Charuzin* és még számos népszichológus légióját idézik a sámánisztikus tüneményeknek Afrika, Ázsia és Ausztrália természeti népeinél, *Stoll* ugyanezt teszi főleg a kultur-népekre vonatkozólag s ezek mind azt bizonyítják, hogy a sámánizmus körében egyetlen tünemény sincs, melynek analogiája meg ne lenne majdnem az egész földkerekségen.

V.

Mint fentebb jeleztem, a sámán oly egyén, a ki a démonokkal *szándékosan* és *közvetlenül* érintkezhetik, rájuk hathat, akaratukat irányíthatja. A szándékosság és közvetlenség teszik a sámán fogalmának elengedhetetlen jeleit, melyek bármelyikének hiánya fogalomváltozást eredményez. A szellemi lényekkel való önkéntelen, szándéktalan érintkezésben mindenkinek van része álm, önkivület, testi és lelki betegségek alkalmával, midőn esetleg fontos kinyilatkoztatásokat is kaphat a szellemektől. De,

hogy ezen érintkezésre épp akkor tehessen szert, midőn erre valami anyagi vagy egészségi érdekből szükség van, arra csupán a samán képes. Számos esetet sorolhatnánk föl arra nézve, hogy kivételes esetekben minden ember részesülhet a szellemekkel való érintkezés adományában. Legyen elég hivatkoznunk Odysseus és Orpheus alvilági útjára, minőhöz hasonló látogatások a szellemek országában, majd minden régi és újabkori nép folklórejában előfordulnak.¹ Az önkivülethez hasonló állapotokban, az ihlettség, vizio és hallucináció eseteiben szintén beáll ez a tünet. De azért az ezen esetekben szereplő egyéneket mégsem tartja senki sem samánoknak; hogy azokká lehessenek, ahhoz szükséges, hogy az érintkezést alkalomszerűen idézhessék elő. A másik ismertetőjel a közvetlenség. Ez abban áll, hogy a szellem nem csupán megjelenik a samán előtt, hanem belé is száll a testébe, ott ver magának ideiglenes tanyát vagy legalább közvetlen közelébe férkőzik. Ez a közvetlen érintkezés és megszállás, a nép hite szerint, nem járhat testi megrázkódtatás nélkül, mert a betelepülő szellem harcra kel a samán saját lelkével, azt elnyomni, leigázni törekszik, a mi gyakran csak hosszas és ádáz küzdés után sikerül neki. Innen van, hogy a réület beálltát, a teljes elragadtatást legtöbbször hosszú gyötrődés: idegrázkódás, szédülés, émelygés előzi meg.² Mikor azután végre győz a szellem, a samán lelke teljesen békóba verve hallgat, nem nyilatkozhatik meg, hanem helyette a beköltözött szellem szól, tesz és mozog a samán szervezete által. A samánt elhagyja a közönséges életben vele járó higgadtság, józan és más emberekéhez hasonló gondolkozásmód: őrzöng és sajátságos, lázas, sokszor összefüggéstelen szavakat vagy tagolatlan hangokat hallat, melyeknek hallgatói csodás értelmet tulajdonítanak. Egyszóval olyformán viselkedik, mint a közönséges őrzöngő, lázálomban vagy idegrohamban szenvedő, csak hogy ez utóbbi nem tudja megérteni, adott esetekre alkalmazni a szellemek tanítását, nem képes a maga és a nép hasznára fordítani a szellemi érintkezést. Mikor pedig a samán holthoz hasonlóan mozdulatlanul, mereven fekszik, lelke eltávozik, hogy a szellemek országát bejárja s tőlük is felvilágosítást kérjen. Nagyon valószínű, hogy ezen útját az őt már előbb megszállott szellem kíséretében teszi meg, mint ezt több folklórisztikus eredetű hagyomány bizonyítja. Így pl. az alvilágot vagy a felső világot bejáró emberek lelkét valami elhalt ismerősnek szellemmé vált lelke kíséri, az ő társaságában keresi föl a szellemeket, hogy tőlük

¹ Egy vogul rege istenné lett hősről beszél, kinek Odysseusként élve sikerült behatolni az alvilágba, a honnan nemcsak maga tért vissza diadalmasan, hanem magával hozta, új életre támasztva egész atyafiságát. (L. *Munkácsi*: Vogul népkölt. gyűjt. I. k., kiegészítő füzet 220. l.)

² A megszállást megelőző gyötrelmes küzködés klasszikus példáját olvashatjuk Vergilius Aüneisének VI. énekében, midőn Poebus megszállja Sibyllát, a jósnőt. Legjellemzőbbek e szavak:

At Phoebi *nondum* patiens immanis in antro

Bacchatur vates, magnum sí pectore possit

Excussisse deum; tanto magis ille fatigat

Os *ravidum*, fera corda *domans*, fingitque premdo. (77—80. sor.)

megtudjon valamit (Homérosz, Vergilius). Önkívületéből fölébredvén a samán, ismét az őt megszállt szellem veszi át szerepét. A közvetlen érintkezésnek ezen természetéből folyik, hogy igazi samánkodás a fentebb említett többé-kevésbé beteges pszicho-fiziológiai elváltozások nélkül alig lehetséges, a mint ezt a természeti népek köréből följegyzett adatok bizonyítják. — Szellemidézés és exorcizmus lehetséges samánkodás nélkül is; csak-hogy akkor ez nem közvetlen érintkezéssel megy végbe, hanem mági-kus szerek és szavak segítségével, melyek gyakorta alkalmazást nyernek a samánkodásnál is, de csak mint mellékes, esetleges segítő eszközök. Ezen szerek és szavak hatása a szimpathia és antipathia elvéből magyarázható meg.

Hogy miért jár a szellemekkel való érintkezés testi megrázkódással, annak egyszerű oka az, hogy a természeti népek felfogása szerint a szellem maga is anyagi lény,¹ így tehát csupán anyagi úton, a test által lehet vele érintkezni. Az anyagok érintkezése, sőt egymással keveredése pedig érzékelhető változás nélkül nem mehet végbe. Ez a változás lesz szemlélhetővé és hallhatóvá a samán arcán, szemében, egész testén és hangján. A közönséges betegségekben is ez a szellemi érintkezés, ez a megszállás, ez a testbe furakodás szerepel ható ok gyanánt. Innen az a gyakori jelenség, hogy a gyógyító samán szópással, szívással távolítja el a betegség csiráját, a szellemet. A betegségnél ez a megszállás bajt okozó és eltávolítandó, a samánkodásnál ellenben hasznot hozó, kívánatos s ezért előidézendő tényező. A mint a szellemekről alkotott fogalom — a nép elvont gondolkozásának fejlődésével — fokozatosan tisztul és anyagi jegyeitől mindinkább megszabadul: a megszállás képzete is abban a mértékben emelkedik ki előbbi durva anyagiságából és, enyhébb alakot ölt. Innen van, hogy a mint a kultúra egyes fokain följebb-följebb jut valamely nép, abban az arányban távolodik a samánizmus ősi alakjától, azaz: a mily mértékben halványodik a szellemek nyers materiálizmusa, oly mértékben hanyatlik a szó valódi valódi értelmében vett samánkodás. A tiszta szellem fogalmának magaslatára eljutott társadalom a szellemi lényekkel való érintkezést már minden nagyobb testi elváltozás nélkül is el tudja képzelni, mert a tiszta szellem hozzá hasonlóan tiszta szellemmel: az emberi lélekkel az anyag, a test segítsége nélkül is közlekedhetik. De még e magas kulturális szintájon álló társadalomnál is szerepel a réülés legenyhébb formája: az ihlet. Az itt mondottakból következik, hogy tévedés lenne a természeti állapotból kiemelkedett tételes erkölcsi vallások ihletett személyeit samánoknak nevezni. A samán szó a természeti vallások körében bir hivatással és jelentőséggel. A samánizmus néven összefoglalt jelenségek pedig azt a talajt szolgáltatják, melyből a fejlettebb vallásokban a szellemi lényekkel való tisztább, finomabb érintkezés kultusza kifejlődött

Előfordul az is, hogy a samán a szellemekkel tökéletlenebb módon érintkezik pl. a dob alá szólítja őket vagy beszél velük valamely idéző

¹ L. erről bővebben a VII. részt.

móddal;¹ de ez az érintkezés sem történik minden fölhevülés nélkül; a samán nagy erőfeszítéssel tartja féken az érkező szellemeket, a mi külsőjén, arcán és testmozdulatain is kifejezést nyer.

A szellemi lényekkel való közvetetlen érintkezésnek tehát rendesen két útja van: a *megszállás* és a *lélektávozás*. Az első abban áll, hogy míg a samán a delirium állapotában van, mit leghelyesebben *réülésnek* nevezhetünk, valamely szellem száll beléje s ennek mintegy ideiglenes lakása, illetve szócsöve, eszköze lesz. Fogas kérdés itt az, hogy a samán lelkével mi történik az alatt, míg idegen szellem vesz lakást a testében, s elfoglalja az ő helyét. *Spencer* szerint² a lélek ekkor elhagyja a testet s a samánt teljesen a jövevény szellem tölti be. Valószínűbb, hogy az egyszerű népben ez a kérdés föl sem merül; a samán lelkének sorsa nem foglalkoztatja elméjét; hisz sokkal nagyobb ellenmondásokon is megütközés nélkül siklik át a primitív ember logikája. Legfőljebb azt tartjuk valószínűnek, hogy a nép hite szerint ezen idő alatt a samán lelke a test körül lebeg, talán ezt a lelket jelzi az a *kékes füst*, melyet réület alatt az osztják nép a samán körül lát lebegni.³

Az érintkezés második módja, mint láttuk, a lélekváltozás. Minden valószínűség szerint a megszállás az eredetibb és természetesebb mód, mert a lélektávozás csupán a teljes önkivület, mozdulatlanság idején lehetséges; már pedig a samánkodásnak enyhébb módjai is vannak.

A samánnak a szellemmel vagy szellemekkel való érintkezése minőségére nézve két módot különböztethetünk meg. A samán vagy parancsol a szellemeknek vagy kéréssel bírja őket segítségre. E két mód közül a parancsolást, a kényszerítést tartjuk eredetibbnek, mert a fejlődés alacsonyabb fokán álló néphit szellemei még nem sokkal állanak az ember fölött, sőt némely tulajdonságra nézve határozottan mögötte maradnak; pusztán röpkeségükkel s az ezzel járó bővebb ismeretanyaggal mulják fölül őt. Az ily szellemeken a samán sokszor valódi zsarnoksággal uralkodik, mint a folklóre adatai bizonyítják. A szellemek országában való bolyongás már föltételezi, hogy a nép képzelete alvilágot vagy mennyet alkosson magának, melyben a szellemi lények együtt élnek. Ez pedig csak a fejlődés magasabb fokán következik be.

A föntebbiekből kivilágl az is, hogy mi a samán tulajdonképi hivatása, mi teszi őt azzá, a mi. A szellemek megszállják és meglátogatják az embereket, mikor nekik tetszik; a samán magába és magához hívja, idézi a szellemeket vagy elmegy hozzájuk, mikor neki tetszik. A közönséges embereknél ezen érintkezést bódulásnak, örületnek, önkivületnek és álomnak nevezzük, a samánnál réületnek. A közönséges ember ritkán érti meg, mit akar a szellem megjelenésével, megszállásával — az álom vagy delirium

¹ Lásd alább!

² XVII: 122. §.

³ Pallas, III. 62. *Müller J. B.* szerint ez a füst a szellem közeledését jelenti. (*Das Leben und die Gewohnheiten der Ostiaken* 1716. 202. l.), *Lehmann* Aberglaube u. Zauberei cz. művében a távozó szellemnek tartja. (471. l.)

alatt történő jelenségek magyarázataért külön álomfejtőkhöz, bölcsekhez vagy samánokhoz fordul; a samán, nagyobb értelménél fogva, úgy társalog a szellemekkel, akár saját embertársaival; ezért tud akaratukról, véleményükről bárkinek felvilágosítást nyújtani. A szellemek megjelenése nem történik nagyobb megrázkódtatás nélkül, azért a réület fölhevüléssel, görcsökkel, idegrángatózásokkal, őrzöngési rohamokkal, összeeséssel, ájulással, dermedt önkivülettel jár. Magasabb fejlettségű népeknél a testi rázkódtatás kisebb jelentőségűvé lesz s inkább a samán fensőbb értelmisége domborodik ki.

Dr. Bán Aladár.

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

A halottlátó.

Az országnak alig van vidéke, a hol ne volna egy olyan öreg paraszt asszony, a kihez a halottaikat siratók ne járnának, hogy vigasztalást nyerjenek tőle. — A hátramaradottaknál sokáig ott lappang valami szorongó bizonytalanság érzete, hogy milyen sora van vajjon az elhunytak, s szívesen segitenének rajta, ha egyáltalában bele lehetne szólni az elköltözöttek sorsába, s keresnek valami kapcsolatot a túlvilággal. Ilyen közvetítő az élők és a holtak között a „halottlátó“.

Ezeknek az anyóáknak elég jól megy a dolguk, különösen, ha olyan hírnévre tudnak szert tenni, hogy felkeresik távolabbi falvakból is. Néhol annyira megszokott dolog az ő közbenjárásuk, hogy nem mulik el temetés a nélkül, hogy másnap el ne menne a gyászoló családból valaki a halottlátó asszonyhoz, beszélni az elhunyt felől.

Az ilyen tanácskozásnak legtöbbször meglehetősen meddő az eredménye. Amolyan közhelyek körül forog a tanácsadás, a melyet egy látományokkal meg nem áldott asszony is mindig bátran adhatna. Nem kell siratni a halottat, mert ez fáj annak s idekötí a földhöz, a melytől szabadulni akarna. A siratást különben erősen rosszalja a palóc, s különösen nem tartja helyesnek, ha egy haldokló ágya mellett hangosan és keservesen sir valaki. Megesik sokszor, hogy az életerő egy-egy roham után rövidebb időre visszatér, s ez által a haláltusa hosszabbodik. Ilyenkor aztán azt mondják, hogy „visszasírták a haldoklót a másvilágról.“ Hogy ez meg ne történhessék, s ne hosszabbítsák a halálraszántnak gyötrelmeit hijába, a környezet azon van, hogy a betegágy mellől eltávolítsa a jajveszékélőt. Érdekes, hogy az életerő forrásának a régi vallás maradványaként, ma is a napot tartja a palóc. Szerinte az ilyen felsíratott élete csak a másnap lenyugvó nappal együtt alszik ki. Csodálatoskép ennek a babonának igazolására magam is éltem át családom körében a néphiedelemnek igazat adó esetet. De azért talán sehol sem tudnak szebben siratni, mint éppen a palóc földön. Hosszan elnyujtva jajgatnak a koporsó mellett, s az anya százszor elismétli egymás után: „jaj de nagy árvaságra is jutottaam. Drága szép gyerekém, de itt is hattááá. Ki lesz már ezentú az én

fiam. Jaj de nagy árvaságra is jutottaam! Ugyanezeket a panaszokat variálják az özvegyek, az árvák is. Könny csak ritkán hull a koporsóra, de annál nagyobb a szavakkal kifejezett fájdalom, s talán emberek közé sem merne menni az, a ki a míg csak be nem hantolták a sírt, éneklésszerű jajgatásával be nem tölti a falut. Ha aztán már egyszer lebocsátották a koporsót, senki sem ütközik meg rajta, hogy az előbb annyira kétségbeesett fehérnépség vigan beszélget a legközönyösebb dolgokról.

A másik rendes üzenete a halottnak, hogy miséket szolgáltassanak érte. A kinlódó lelkeknek nagy megkönnyebbülésére szolgál még a gyertyagyújtás és az imádkozás. Legtöbbször nem is kap más felvilágosítást a kérdezősködő, mint-hogy többet, vagy kevesebbet szenved a halott a másvilágon, s ennyi és ennyi miatyánk, üdvözlégy, mise szükséges a megváltására. Ebbe aztán rendszeren bele nyugszanak az emberek és igyekeznek pontosan teljesíteni az elhunyt kivánásait. Az igaz, hogy nem is sokat kér a halottlító asszony az efajta tanácsokért, de hát sok kicsiny sokra megy.

Az én falumban is lakott egy ilyen öreg asszony, a ki beszélgetett a holtakkal. A napokban halt meg szegény. Kíváncsiságból néhányszor szoba keveredtem vele. Olyan mindenki által elhagyatott, falu koldusa volt, a ki, a míg volt valamije, folyton az apácákhoz járt, s odahordozott mindent. Férje híres „istenes ember“ volt, a szentkúti búcsúknak vezetője. Mikoriban lett Kővágó Borka halottlátóvá, nem sikerült kitudnom. Nagyon fogyatékos volt az öregnek az emlékezőtehetsége, s egyébként is nem tett egészen normalis benyomást. Folyton szent énekeket dudolt siralmas hangon, de egyiket sem tudta közülök, hanem összekeverve szolgált velük az Istennek. A beszéde is ilyen zagyva volt, s nem is igen szeretett felelgetni a kérdezősködéssre, mert megszokta már, hogy a falusiak csak azért állanak szoba vele, hogy kinevessék az ő látományait.

Állítása szerint egész csapat lélek járt hozzá, s egész éjjeleken át elbeszélgetett velük. A falubeliek röviddel haláluk után meglátogatták már, hogy rábizanak egyes üzenetet hozzátartozóik számára. A teljesen tanulatlan asszony, a ki az olvasás mesterségét távolról sem ismerte, s egyébként is teljesen zavartan beszélt el mindent, a szellemekkel való érintkezését illetőleg néhány olyan megjegyzést tett, a mely teljesen összevág a spiritizta bűvárok elveivel. Az pedig kétségtelen, hogy ő a spiritizmusnak soha hírét sem hallotta, s nem hozta soha össze olyannal a sors, a kitől a szellemek állítólagos megjelenési módjairól hallott volna. Nagyon jellemző, a mit férjéről beszél. A több, mint tíz év előtt elhalt Kővágó, sohasem mulasztja el a szentkúthoz való zarándoklást, vak bigottságának ezen útját, s földhöz ragadt anyagiasságának azzal adja tanújelét, hogy feleségét új csizma csináltatására kéri, mert a régi már nagyon megkopott a sok járkálásban. Képzeletében érzi még most is a föld rögét, a mint bele-belebotlik a lába. Egy másik jellemző vonás, a mely spiritizta szempontból megszokott és helyes, egy kis leánynak a halála utáni viselkedése. A pusztai juhász hétéves leánykája játszás közben beleesett a kútba s szülei csak másnap találtak kicsiny hullájára reá. Véletlenül találkoztam Borka nénével s megkérdeztem, ha látta-e már a kis Marit. „Látni láttam — felelt rá az anyóka — de nem tud hozzám jönni a lelkem, mert nem bír elmenni még a kúttól, a melyikbe beleesett. Ott járkál még csak a káva

körül szegény.“ Ugyanígy tartják ezt a spiritiszták is, hogy az erőszakos halállal kimultak, hosszabb ideig kötve vannak haláluk színhelyéhez, s hogy általában a szellemek csak nehezen tudnak rendes tartózkodási helyükről eltávozni. A Kővágó Borka nene elbeszélése szerint az őket látogató szellemek különféle színűek. — Vannak egészen sötét, elrútultak, vannak aztán szép fehérek is. Maga is tapasztalta, hogy egyesek, mialatt hozzája jártak, lassan levetni kezdték a fekete színt s tarka, majd fokozatosan fehéredő testtel jelentek meg nála. A bűnös, anyagias szellemek feketesége, deformálódása, a javulók tarkasága és a fokenként tisztultabbak fehérsége, szintén egyik alapdogma a spiritizmus tanai között.

Egyébként semmi a fajta megkapóbb bizonyítékát nem adta Borka nene látományokra hivatottságának. De hát annyira együgyű vén asszony is volt szegény, hogy ha esetleg valami speciális sugallatot kapott volna csakugyan, azt bizony aligha tudta volna tolmácsolni. Ő is csak olyan üzeneteket adott át, a melyek imádkozásokra, misetartásokra vonatkoztak. Megesett aztán vele az is, hogy egy, a kósza hír szerint, Pesten elhalt pilinyi asszonytól hozott üzenetet s ennek folytán a szegény halottért már miséket is szolgáltatottak, mikor egyszer csak a hallottnak híresztelt asszony friss, jó egészségben érkezett vissza a faluba. Máskor meg felült egy menyecske kérdezősködésének, hogy látta-e már az ő anyósát s tüzetesen elbeszélte, hogy mit kíván az a másvilágról, s nagyon megharagudott, mikor nagy jámborúl felvilágosította a menyecske, hogy hát hiszen az ő anyósa él, s csak úgy kérdezte, hogy nem látta-e valamerre az „öreg mamát.“

Az endrefalusi látóasszonyt sokkal megbízhatóbbnak tartják. Hozzá messze falvakból járnak s állítólag meg tud mondani néha olyan, a halott ruházatára vonatkozó részleteket, a melyekre csak az ő figyelmeztetésére emlékezik vissza a család maga is.

Országszerte híres a novaji halottlátó asszony, a kihez az ország minden részéből járnak, s nemcsak a parasztság hanem az úri osztály is. Természetesen első sorban a hölgyek, akárcsak a kártyavető asszonyhoz.

A vidéken „a novaji tudós-asszonynak“ hívják az egyszerű paraszt asszonyt, a kinek férje napszámos, s lakószobácskájuk bizony nincs berendezve úri vendégek befogadására. Bármikor készen van beszélni a meghaltakról, nem várva be még azt sem, hogy feltegyék a kérdést neki. Sokan próba kedvéért olyanok után kérdezősködnek, a kik élnek, ilyenkor azonnal félbeszakítja a beszélgetést, s minden harag nélkül megjegyzevén, hogy kár volt idefáradni, menjen haza, ott várja friss egészségben, a kiről hallani akar. Ha csakugyan gyászolót lát maga előtt, akkor magába mélyedten ül le a látogatóval szemben, szeméit a földre szegezi s elkezdi beszélni a halotról, a nélkül, hogy megkérdezné, kiről akar tudni valamit az illető. S azt mondják, nincs rá eset, hogy tévedne. Egy hölgy közlése szerint egy ilyen látogatás lefolyása a következő volt. A 16 éves fiát elvesztett anya ment a tudós asszonyhoz, a ki mindjárt az elhalt fiúról kezdett beszélni, mintha csak ismerte volna, pedig azt sem hallotta, hogy kit gyászol a látogatója, a ki különben messze földről jött hozzá s kizárt dolog, hogy családi dolgaiból bármit megtudhatott volna. Leírta a legpontosabban az elhalt fiú külsejét, erős szemöldökét, göndör haját, aztán betegségének kezdetét, fájdalmainak titkolását, hogy szüleit ne szomorítsa vele, aztán ruházatát a ravatalon, nem

felejtve el, hogy gomblukában egy virágoeskát vitt magával a sírba, a melyet egy leányka tűzött oda, s a melyet nagyon köszön. Hálás a kezébe adott ima-könyvért és olvasóért is, nemkülönbben azért a szép fehérvirágból font koszorúért is, a melyet a sírba tettek vele együtt. A fiú nagyon boldog, s kéri anyját, hogy nyugodjék meg ebben a tudatban. Nincs semmi egyéb kívánsága, hisz szülei életében is mindig többet tettek érte, mint a mennyit kívánt, most pedig csak az fáj neki, ha keseregnek miatta szerettei. A fiú mellett van korábban elhalt két kis testvére, egyet pedig vár, mert nagyon beteges szegény.

Egy előkelő állású hivatalnok szintén leírta a novaji tudós asszonynál tett látogatását. Az ő kérdezősködéseire az asszony elmondotta, hogy 15 éves korában kezdett „szellemeket“ látni, s ha olyanok jönnek hozzá, a kik „tiszták“, akkor egy általános jó érzés tölti el, míg kellemetlen utóíz, sőt émelygés a következtése a „tisztátlanok“ közeledésének. A szellemek fokozatos tisztulás útjára léphetnek, ha van bennök akarat a javulásra s e részben az élőknek az értük való imádkozása javukra válhat. Az ima különben nem helyhez kötött, sem a szavak bőségétől nem függ, csak igaz szívből kell jönnie. Ő maga különben buzgó templomlátogató, s nagyon sok időt tölt az Isten házában, bár a pap ellensége neki. A vasárnapot is megtartja, s csak nagy ritkán elégíti ki ezen a napon a látogatók kíváncsiságát. Legtöbb baj kútforrását a pénzben látja, a melyhez annyira ragaszkodnak az emberek, hogy e miatt lelki üdvösségükre nem fordíthatnak gondot, pedig a vagyont senki sem viheti át a másvilágra.

Ime ilyen erkölcsileg tisztult fogalmai vannak a novaji tudós asszonynak, a kinek az írás-olvasásról fogalma sincs.

Egy Jászberényben lakó halottlátó asszonyt magam is láttam s teljesen szavahihető forrásból értesültem néhány látományáról. Csákné Pap Teréz jól táplált, gömbölyű parasztasszony, úgy a 40 év körül, intelligenciája származásának megfelelő. Szemeit állandóan lesütve tartja, mintha kerülné az idegenek tekintetét s révedezve szokott maga elé nézni. Beszédmodora halk, monoton. Állítása szerint hét éves kora óta lát szellemeket s azóta úgy megszokta őket, hogy folytonos jelenlétük legkevésbé sem zavarja teendői között.

Egy általam ismert család meghívta őt magához. A háziasszony édes anyjának két régen elhalt fivérét látta először, a kiknek életkorát, halálozási évét pontosan megmondta. Az egyikről látta, hogy pap volt s agybajban halt meg, a másik pedig mellbetegségnek lett az áldozata. „Minden halott élettörténetét a mellükről olvasom le“ — jegyezte meg Csákné a csodálkozóknak.

Egy tavaszi napon hölgy ismerősöm Váczon lakó édesanyjához hívta, s az úton előre meglátta és leírta azt a házat, a melybe menni fog és érezte egy virág erős illatát. S a belépőket csakugyan az előre jelzett szag fogadta a szobában. Egy szembejövő úr láttára megjegyezte, hogy mostanában vesztette el feleségét, ki után sok apró árva maradt, de egy nemsokára követni fogja az édesanyját. Mindenben szó szerint igazat mondott a halottlátó asszony. Róla mindenesetre bővebb felvilágosítás jöhetne Jászberényből, a hol nagy a híre a babonás nép között.

Nincs szándékomban megkísérteni sem, hogy megállapítsam, vajjon a halottlátó asszonyok spiritiszta mediumok-e, vagy egyszerűen a babonának fejlettebb képviselői, mint általában manapság a középkor boszorkányairól tartják.

Annyi bizonyos, hogy a mai látóasszony s a hajdani boszorkány közt van némi kapcsolat, s nagyon érdekesnek találnám, ha adatok gyűlnének össze az országban található ilyen halottlátó asszonyokról. A kuruzslást az orvosok meglehetősen kiirtották, a jóslás parasztok között talán egyáltalában ismeretlen, s a vándorczigányok privilegiuma maradt, a boszorkányvonást tehát egyedül a látóasszonyoknál találjuk ma meg. Ilyen tudós férfiak létezéséről nincs tudomásom, a mi valószínűleg csak azt jelenti, hogy a halottlátók között sokkal kevesebb a férfi, mint az asszony. Hisz a boszorkányégetéseknél is csak elvéve szólt bele a jajgatásba férfi szava. Nagyon leköteleznének vidéki tagtársaim, ha adatokat gyűjtenének az ilyen asszonyok felől, s feljegyeznék, miként viselkedik velük szemben a nép, s vannak-e olyas momentumok az általuk mondottakban, a melyek az általános phrazisokon felül állanak, s bírnak-e a rejtélyesség látszatával, hogy olyan körülményekről tudnak, a melyekről előzőleg nehezen lehetett tudomásuk.

Hiszem, hogy érdekes adatok kerülnek így napfényre, mert babona ide, babona oda, de hát sok olyan jelenség van, a melyeket letagadni nem lehet, s megmagyarázni még sem tudjuk. Egy pár egyszerű példát bátor vagyok erre nézve felhozni. A falusiak nem igen ápolt kezén gyakoriak az olyan bőrkeményedések, a melyeket mi talán tyúkszemnek neveznénk, de a nép trivialisabb nevet adott nekik. Azt tartják, hogy ragadós, sőt könnyen meg lehet kapni, ha valaki a tyúkok ivóvályújában babrál. Néha egyenkint képződik, különösen a tenyéren, néha csoportosan ülnek egymás mellett. Ha nem fájdalmas is, de a hegyesen kiálló szemölcsök nagyon elrútítják a kezét. Ha levágják, néhány nap alatt újra megnő, sőt szétsarjadzik. Az orvosok hosszas kezeléssel, talán lápisz-égetéssel tudják gyógyítani. Nos, Pilinyben lakik egy öreg paraszt, Barna Jankó, a ki kétségen kívül minden orvosszer nélkül gyógyítja a bajt. Magam is több ízben meggyőződtem róla. A holdfogyta kezdetén egyszerűen megnézi a szemölcsöket, sőt elégséges, ha pontosan megmondják, hogy melyik kézen hány van, s a mint fogy a hold, úgy vesz a szemölcs is, s lehull, elszárad magától, a nélkül, hogy nyoma maradna. Hogy Jankó bátya milyen ráolvasást, vagy mit csinál odahaza, azt nem tudom, mert titkát féltékenyen őrzi, s tudományát, a melyet még apjától tanult, idáig fiának sem mondta el, pedig már ez is nagyapa. Hogy teljesen megbizonyosodjam, hogy a kura, még az ily esetben nehezen elképzelhető autoszugeszczió sem lehessen, egy olyannak szemölcsseit mulasztattam el vele, a ki azt sem tudta, hogy Barna Jankó van-e a világon, s arról pedig egyáltalában nem volt tudomása, hogy valaki „kezeli“ az ő szépséghibáját. Jankó bátyának különben még egy speczialitása van, a minek különben sok haszna mellett már kellemetlenségét is látta. Ha ránéz valamely fehérszemélyre, megtudja mondani minden vizsgálat nélkül, hogy az illető jó reményben van, ha áldott állapota akár csak egy napos is. Kétségben levő menyecskék a szomszéd faluból is járnak felvilágosítást kérni hozzá. Egy pilinyi, férjétől külön élő menyecskének sokak hallatára az ő nyugodt, csendes hangján egyszer csak azt mondta: „Etel, Etel, te három nap óta másállapotban vagy!“ Lett erre nagy lárma, s az öreg csak nagy ügygyelbajjal tudott a menyecske és családja körmei közül ép bőrrel menekülni. Hogyne! Hiszen Etelről még az ellensége sem tudott semmi rosszat. És a Jankó bátya jóslata pontosan bevállott, még a napot illetőleg is. Csak a szégyen nyilvánosságra

jöttékor sült ki, hogy a menyecske igen ügyesen bocsátgatta be a legényeket az ablakon.

Az úgynevezett patkányküldés ismeretes dolog s a molnárok legtöbbszörre ismerik a módját, hogy szabaduljanak kellemetlen lakóiktól, egy a vizen lejjebb lakó malom kárával. Egy reggel csak arra ébred valamelyik molnár, hogy alig tud mozdulni a sok patkánytól, holott előbb egyet sem látott soha. Ilyenkor bizton tudja, hogy valahonnét küldték neki az undorító állatokat. Szavahihető uri embertől hallottam, hogy szemtanúja volt, mikor az udvarában nagyon elszaporodott patkányok mind összeverődtek, és az egész nagy csapat szépen elhagyta a portát egy vándorló bizonyos hókusz-pókuszaira. Még csak egy fiapatkány sem felejtődött az udvarában. Mivel tudomásom szerint az ilyen patkányküldés eléggé ismeretes, talán kaphatnánk adatokat, ezen, ha úgy akarjuk nevezni, babonafajtára nézve is.

Nagy sajnálatomra, nem tudom megtalálni a nehéz nyavalya egy receptjét, a mely saját tudomásom szerint, két esetben használtatott s mindig eredménynyel. Egy komárommegyei úriasszony diktálta fel, s arra emlékszem, hogy a bizonyos számú, talán 11 pávatollat kellett elpörkölni, s ugyanannyi napon keresztül tejben beszédni. A tulajdonképeni babonára, a szóval mondandókra, a tej elkészítésére, sajnos, közelebről már nem emlékszem, de tudomásom van róla, hogy a ki betartotta az előírást, meggyógyult szörnyű betegségéből.

A felemlített néhány általam tapasztalt megmagyarázhatlan jelenség nem alkalmas arra, hogy a magyar emberrel veleszületett babonás hajlandóságát kiírta. Én részemről resteltem bevallani, nem is igen küzdök a sokat gúnyolt babonáság ellen, sok tekintetben az vagyok és élénken érdekel minden meg nem érthető olyan jelenség, a melyet most, ha kimutatható alapja van is, csak babonának szoktunk nevezni. Mivel esetleg bővebben szeretnék foglalkozni a tárggyal, ismételve kifejezem abbéli reményemet, hogy a ki a halottlátó asszonyokról hitelt érdemlő adatokat ismer, azokat rendelkezésemre fogja bocsátani.

Dr. báró Nyáry Albert.

Áldozati szobrocskák.

Az alábbiakban a fogadalmi szobrocskák magyarországi elterjedése kérdéséhez kívánok egy-két adatkát közölni. A szóban forgó kis figurácskák legnagyobb részt viaszból készülnek. A könnyen olvadó viaszba néha czerozint vegyítenek (Baja), sőt tisztán ez anyagból is öntik (Baranya). Készítésükhöz a bábosoknak külön mintáik vannak, a melyeket fából vagy maguk faragnak, vagy faragtatnak. A keményfából készült minta egyik felében, két szemben fekvő sarokban egy-egy vasszögecske áll, a mely a másik félbe mélyed s megakadályozza a részek eltolódását. Az alakok alapját képező gerezdes rész a minta tölcserében készül, a melyen át a megolvasztott anyagot beléöntik, miután két felét madzaggal körülköztették. A bajai mézesbábosoknál még nagy számmal találhatók. Az Újvidék szomszédságában fekvő Tekia búcsújáró-helyen az árútbódékban fából, bádogból készültek is kerülnek eladásra. Ezeknek az ára (20—60 fillér) nagyobb a 3—12 fillérnyi viaszalakocsokénál. Lippán állítólag a viaszszobrocskák formájára üvegből készültek

divatosak. Az ezüstpléhből vertek (trébeltek) is előfordulnak s valószínűleg e kultusznak az úri rendből, vagy a gazdagabb parasztság sorából való hívői készítették. A bácsi ferenczrendű szerzetesek templomának folyosó-fülkéjében felállított Mária-kegykép mellett van 6 db ilyen ezüsből való, szemet, szívet, lábat, kezét, varangyot ábrázoló figurácska más áldozati tárgyakkal (ékszer, érem) együtt.¹ Szóbeli közlés szerint Lőcsén a Mária-hegy templomában, a hol Sarlós Boldogasszony napján (július 2.) nagy búcsú szokott lenni, szintén vannak keretbe, üveg alá zárt ezüstszobrocskák.

A szobrocskák lovat, sertést, juhot, szarvasmarhát, ludat, tyúkot, házat, lábat, fület, szívet, fogsort, szempárt, pólyabélit, férfialakot és női felsőtestet ábrázolnak. Az említettek jóformán kimerítik sorukat, ha egy varangyot utánzó figurácskát sem hagyunk említetlen. A tölem ismert szegedi, bácsmegyei, baranyai és az Értesítőben (VI. évf. 44—45. l.) képbemutatott vasmegyei és pest-hidegkút-mária-remetei szobrocskák alakra nézve lényegükben megegyeznek, s csak díszítésükben, az alakok ruházatában, tagjaik állásában érvényesülnek a helyi formák vonásai. Még legváltozatosabbak a fentebb említett, varangyot ábrázoló figurák, a mi világosan bizonyítja, hogy az ősi szimbolum alapfogalma teljesen elhomályosult a készítők és az áldozók előtt. — A szobrocskák neve gyűjtőnévvel *Opferfiguren* (Bácsszentiván), *Opferstückel* (Csátalja), *Opferwachs* (Mária-Kéménd, Baranya vm.). A Gyüdre (Baranya) járó magyarok *offernek* nevezik. Magyar neveit mindezeig nem sikerült megtudnom.

Bemutatásuk célja, hogy a szent, a kinek felajánlják, segítse meg a betegségben sinlődőt, adjon enyhülést fájdalmára, az egészségeset óvja meg minden bajtól. A magtalan asszony kis pólyás szobrocskát mutat be; a szeretőjét féltő, vagy a kitől szeretője elfordult, szintén velük áldozik. Ha házat épít, s hogy házát véstől megóvja, kis házfigurát ajánl föl. Állatalakokat választ az, a ki állatait járványtól félti, beteg állatai gyógyulását, állatállománya nagyobb szaporaságát kívánja. A már megemlített varangyot olyanok vásárolják, a kik gyomorgörcsben, más belső bajban (méhbaj) szenvednek, vagy rákosak. Adataim szerint leginkább az asszonyok áldoznak vele. Nevük Baján *méhanya*, a baranyai német-ségnél *Kratzmutter*. A tölem ismertek alakja kétségtelenül a varasbékáéhoz legközelebb álló. Ez tényleg a germán Kröte, az uterus, matrix szimboluma. (Ért. VI. 43.) Alakja, szimbolikus értelmének elhomályosodásával együtt a sok utánzástól elváltozott annyira, hogy egy helyt rákot (Vas vm.), másutt (Szeged)² oltári szentséget látnak benne. Ezt az utóbbi nevet talán a búcsújáró-helyek kolostoraiban kapta.

Adataim is megerősítetik, hogy a votív-figurácskák fölajánlásának szokása német eredetű. Vas és Zala vármegyékben (Ért. VI. 1. füz.), a baranyai Gyüdön (Ért. VI. 4. füz.), Bács vármegyében (Apatin, Baja, Bácsszentiván, Csátalja, Kis-Hegyész, Tekia), a szomszédos Pest vármegyében (Hajós, Nádudvar), Baranyában (Mária-Kéménd, Versend, Német-Boly, Szekcső) németek áldoznak velök. A szokás gócpontjából, az osztrák németiségtől öt egymás mellé sorakozó vármegye (Vas, Zala, Somogy, Baranya, Bács) lakossága ismeri. Nem a szokás elterjedésének egyik

¹ Gubitza Kálmán zombori múzeum-őr adata.

² Kovács: Szeged népe, 279. o.

útját jelöli e megyék sora? E csapás tovább is elvezet. Szegeden a bácsiakkal teljesen megegyező viaszfigurák használatosak, s keletebbre a Maros mentén szintén ismeretesek Lippán, Radnán, a temesi és torontáli németiség közt. Néhol más németiség is hite körébe vonta őket, de kétségtelen, hogy nálunk is elsősorban a német nép közt dívik. A gyüdi búcsújáró-helyen az ormánsági bácskai magyarság is felrakosgatja Boldogasszony oltárára, Bácskában is keresi, bár ritkán a bunyeváctság (Szabadka, Tekia), s legritkábban a magyarság. A hol két-három nemzetiség együtt él, együtt búcsúzik, mint megyénkben, az ilyen szokás könnyen terjed. A tiszamenti magyarság (Zenta) nem él velök.

Felajánlásuk csak búcsú napokon (concurus populi) történhetik. A bács-megyeiek évenként rendszeresen elzarándokolnak Mária-Gyüdre, a szokás gyakorlásának egyik középpontjába. A csatornától délre fekvő Doroszló szentkútjánál pünkösdtől két napján, a Baja melletti Vodiczán szept. 8-án, Baján a ferenczieknek Szent Rókus napján, az Újvidék szomszéd-ágában levő Tekián, a pestmegyei Sükösd mellett fekvő Szent Anna-kápolnánál, Hajóson (Pest vm.), Baranyában (Mária-Kéménd) mindig búcsú napokon árulják őket s áldoznak velük. Kevés kivétellel mindenütt a Mária-kultusz tárgyai. Baján, Tekián, Mária-Kéménden, Hajóson a bold. Szűz oltárára kerülnek, a bajai Vodiczán szept. 8-án, Kisasszony napján, Sükösden Szt. Anna napján áldoznak velük, Tolna vármegyében Mária-Papdon Szűz Máriához fordulnak felajánlás közben. Másodsorban Szent Vendel az áldozattal megtisztult szent, az állatok patronusa. Csátalján (Bács-Bodrog vm.), a baranyai Német-Bolyban az ő névnapján s a tiszteletére emelt kápolna búcsúján divatosak. Ki szobrocskákat áldoznak Páduai Szent Antalnak is (Tekia). A csátaljai németiség közt igen elterjedt az említett szentnek olomból készült és a gyüdi búcsún árusított kis szobra, a melyet folyton maguknál hordanak.

A búcsún összegyűlő nép a bábossátrakban vásárolja őket. Néhol a szerzetesek árulják, Hajóson a sekrestye nagy ládájából a templomszolgáltól veszik. Van, a ki előzőleg meggyónik, megáldozik (M.-Kéménd). Egyik kezükben az olvasót, a másikban égő viaszgyertyát és a bemutatandó szobrocskákat tartva, ima és énekszó közben térden csúszva megkerülik az oltárt, kívülről a templomot többször is, s ajtájában felállva mennek az oltárhoz, hogy áldozatukat reá tegyék. Sokszor úgy megrakják, hogy a pap nem tudja hova tenni a kelyhet. Tekián a figurácskákat az e célra szolgáló szekrénykébe rakják, a mely a templom falán függ. Az összegyűlt viaszszobrokat teolvasztják. Hogy újra eladnák, arról nem tudok, de hogy valamikor szokásban lehetett, abból következtetem, hogy az áldozó néhol, például M.-Kéménden is, a felajánlás pillanatában ujjjaival összetöri a szobrocskát.

Adatgyűjtés közben meggyőződtem, hogy legalább az én kutatásom körén belül, mindenütt elhanyagolt szokás. Újat alig is mondanak adataim, de megerősítik azt, a mit e szokás magyarországi életéről az eddigi közlések alapján tudtunk. Az áldozati szobrocskákra vonatkozó jegyzeteim közlését egyelőre egy mucsii (Tolna vm.) szokással zárom be, a mely egymás mellett mutatja az eredeti áldozatot és a szimbolumot is. A nevezett községtől néhány kilométernyire a közbirtokosság rétjének közepén áll egy kápolna. A búcsújáró hívók közt Mária-Papd a neve. Messze vidék népessége látogatja. Negyedszázaddal ezelőtt fából, rőzséből összetákoltt, ablaktalan, ajtónélküli alkotmány állt a helyén. Ez időben a rőzse közé

dugva több mankót lehetett látni, a búcsújáróhely betegeinek csodás gyógyulása emlékeit. A kápolnától harmincz lépésnyire, még a réten, egy fűzfa tövében egy forrás fakad (szent kút), melynek vize szembajok, de egyebek ellen is hatékony. Az idegen búcsúsok beteg gyermekeiket, különösen csecsemőiket mosták meg vizével, s rubácskáikat, a gyerekingeescskéket, kötényeket ráaggatták a fűzfa ágaira. A gyógyultak eleven tyúkokat kötnek ma is hálából a fához. A kik gyógyulásra vágyakoznak, a kápolnában gyertyát, képeket, *szobrocskákat* és pénzt áldoznak. A szobrocskák viaszból valók, a bábos 8 fillérért árulja őket, állati s emberi alakokat ábrázolnak. Az áldozó nők meztelen térden a kápolnát háromszor-négyszer körül-
esúszszák. Szobrocskát áldoznak a magtalanok, hogy Isten áldja meg őket gyermekkel. Más azért ajánlja fel, mert szeretője elcsábította, s aztán el akarja hagyni. Kéri a Szűz Máriát, hogy választottját terelje vissza hozzá. A mucsiak husvét éjjelén feltámadás után járnak ki, némelyek háromszor is térdencesúszva, vegyesen leány, legény.

Bellosics Bálint.

Privigye vidékén gyűjtött babonák, babonás szokások és házi gyógyszerek.

I. Születés.

1. Ha a *másállapotban* lévő asszony tudni akarja, *milyen* nemű lesz az *újszülött*, emelje föl a földre esett *orsót*, tegye *szájába* és fusson ki, ha *férfi* az, a kit *elsőnek* meglát, akkor *fiút*, ha pedig *asszony*, akkor *lányt* szül. Vagy pedig, ha ilyen asszony előtt *földre* ejtesz *valamit*, és ha *jobb* kézzel nyul a tárgy után, akkor *fiút* szül, ha *bal* kézzel, *lányt*.

2. Mikor az *újszülött* gyermeket *először* fürösztik, *pénzt*, *tollat* és *tojást* tesznek a *fürdővizbe*, hogy *okos*, *gazdag* és *szép* hangű legyen.

3. Lánygyermeket *reggel* visznek keresztelésre, hogy *korán* menjen férjhez.

4. *Üres* bölcst ne ringass, se *idegen* gyereket ne tégy bele, mert *elviszed* a *kisdéd* álmát.

5. Ha az *anya* *ruhájával* szokta megtörölni *nedves* kezeit, úgy gyermekei *varas* fejűek lesznek.

6. Az *anya* *ne* válaszsza el *szopós* gyermekét, *míg* a *fák* virágoznak, mert az ilyen *korán* megöszül.

7. A *keresztelőn* jelenlévőknek *minden* ételből *kell* enniök, mert ha valamelyik *ételt* *megvetnék*, azt az *újszülött* sem akarná enni.

8. *Tésztás* kézzel ne fogj kis gyermeket, mert *sorvadást* kap.

9. *Keresztelés* napján ne füröszd az *újszülöttet* *odahaza*, mert meghal.

10. A *meg* *nem* keresztelt gyermekek *minden* *hetedik* évben *feltámadnak* és *sírnak* a *sírjaikon*.

11. A mely *újszülöttet* *szőrös* ködmönbe csavarnak, *göndör* hajú lesz.

12. Ha az *asszony* *babázás* után *fájdalmában* *félrebeszél*, rakj fejénél vagy a lábánál *két* *kést* vagy *villát* keresztbe.

13. A mely *asszony* *összenőtt* szilvát eszik meg, *ikret* szül.

14. *Újszülöttet* nem fektetnek *bal* oldalára, nehogy *balos* legyen.

15. Hogy a kisedednek a *fürdő* meg ne ártson, *köpj* bele háromszor.
16. Mig a kiseded nem *egy* éves, nem szabad a körmeit *vágni*, hanem *foggal harapni*, különben *szemfájós* lenne.
17. A kisededet ne tartsd *tükör* előtt, mert *későn* indulnak meg fogai.
18. A mely gyermek *foggal* születik, belát a *jövőbe*.
19. *Terhes* asszony ne igyék vizet *napnyugtával*, mert *benne* marad, *míg* nem szül.
20. A bölesőben fekvő csecsemőre nem szabad *fején* át nézni, mert *kancsal* lesz.
21. A mely gyermek *keresztelés* alkalmával sir, *meghal*. Mások szerint *zenész* lesz belőle; ha *lány*, énekesnő.
22. Ha *keresztelésre* fiút és lányt hoznak egyszerre, előbb a *lányt* kell tartani a keresztvizre, nehogy *bajusza* nőjön. *Bajusza* olyan *lánynak* is nő még, a melyiket *tévedésből* fiúnak kereszteltek.
23. Ha a *boldogállapotban* lévő asszony *csűf* embert megnéz, *gyermek*e is olyan lesz.
24. A *tejfogat*, mely elsőnek kihullott, törd porrá, tedd *kenyérbe* és etesd meg a gyermekkel, *igen szép* fogai lesznek.
25. A mely gyermek *burokban* született, egész életében *szerencsés* lesz. Jól teszik szülei, ha a *burkot* megőrzik.
26. Mielőtt az anya *elválasztaná* a kisededet, menjen vele *patakhoz*, adjon kezébe *kavicsot*, szoptassa meg *utóljára*, ezután a *kiseded* ejtse vízbe a kavicsot, soha többé nem jut eszébe az *emlő*.
27. Ha az *újszülöttet* azonnal, a mint a világra jön, *lúdszírral* megkenik, *soha* sem fog *fázni*.
28. A *gyenge* testalkatú gyermeket olyan vízben kell fürösztetni, melyben *zabszalma* főtt.
29. Mielőtt a kisededet az anya *elválasztaná*, szoptassa meg *harangozás*kor utóljára, *elfelejti* az emlőt.
30. A *szülési* fájdalmak *elmulnak*, ha a *vajudó* asszony *friss* tejet iszik *olvasztott* vajjal.
31. A *pelenkát*, mely kint száradt, napnyugta *előtt* kell összeszedni, hogy a kiesike jól *aludjék*.
32. A mely kis gyermek nyugtalanul alszik, álmából föl-fölriad, az ilyennek *feje fölött* *vizestálat* tartanak és ebbe *seprűn* át *ólmot* öntenek.
33. Olyan gyermeket lehet *biztosan* fölnevelni, a melyet mielőtt *keresztelésre* vinnének, *ablakon* át nyujtanak a *komaasszonynak*.
34. A mely gyermeket *későn* kereszteltetnek meg, *nagyszemű* lesz.
35. Hogy az *elválasztott* gyermek meg ne kívánja az *anyatejet*, utóljára *fatuskón* ülve kell őt megszoptatni.
36. Hogy a gyermeknek *erős* fogai legyenek, a *tejfogat*, mely elsőnek kihullott, dobja *kamrában* háta mögé és mondja: *egérke, egérke, én adok neked csontfogot*, te adj érte vasfogat.
37. Hogy a kiseded feje se *kérges*, se *korpás* ne legyen, meg kell főzni *egér* farkát és *ezzel* a vízzel mosni a gyermek *fejét*.

38. Mikor *lánygyermeket* keresztelésre visznek, a *bábaasszony* diót visz magával és azt *fiúk* közé dobálja, hogy valamikor *úgy* előzködjenek a lány *bírásáért*, mint most a dióért.

39. Ha a *bábaasszony* abból a pénzből, a mit a *komák* az újszülött számára *pálínkás* üvegbe dobnak, ellop, a gyerekből nagy *zsvány* lesz.

40. Az *első* kihullott *tejfogat kemencze* mögé dobják, vagy az anya *lenyeli*, hogy a gyermeknek *erős és egészséges* fogai legyenek.

41. Olyan gyermek, a melyet meg nem kereszteltek, *éjjélkor* kijön a sírjából és sokáig *sír* a temetőben, ha meghallja valaki, mondja ezeket az *illető*: Ha fiú vagy, az atya, a fiú és a szentlélek nevében Ádámnak, ha lány vagy, Évának kereszteltek. Ezentúl *nyugta* lesz a sírban a gyermeknek.

42. Mikor a csecsemő aludni nem tud, vagy ha fájdalmai vannak, *közönséges ávizst* főznek neki.

43. Az újszülöttet *asztal* alá teszik, hogy semmiféle *boszorkányság* meg ne rontsa.

44. A mely gyermekágyas asszony *avatás* előtt hal meg, abból *kisértet* lesz. *Éjjente* haza fog járni és gyermekei fölött *síránkozni*.

45. A mely *kisdéd talpát* verik, az *lassan* fejlődik és *későn* tanul meg beszélni.

46. Mikor a kis gyermek *foga* jön, nyakába *violagyökeret* akasztanak, hogy *rágja*.

47. A fiatal anya az *első* szülés után ne engedje meg, hogy *ágyneműjét egy* héten belül a *napra* vigyék s míg *avatáson* nem volt, nem szabad a *ház födéle* alól kilépnie. *Főkötőjét* egy perczre se tegye le, mert a *gonosz szellem* addig vezetgetné ide-oda, míg *halálát* lelné. E *megkisértés* ellen a *bábaasszony kést*, *karaj kenyeret* és *három gerezd foghagymát* tesz *vánkosa* alá.

48. A meg nem keresztelt gyermekek a templom *pítvarába* járnak *éjjente* sírni.

49. Ha az *avatásról* hazatérő anya előbb *férfivel* találkozik, a következő gyermeke *fiú* lesz, ha *asszonnyal* találkozik, *lányt* fog szülni.

50. A míg a *kisdéd* nem *húsz hetes*, nem szabad öt *tükör* elé állítani, mert *rossz betegséget* (nyavalyát) kapna, mikor a *fogzása* megindul.

51. Az anya *gyümölcsfa-virágzás* előtt válaszsza el szopós gyermekét, mert ha *virágzás alatt* teszi meg, *korán* fognak gyermeke *fogai* kihullani.

52. Ha a *kisdéd csukott* kézzel születik, *fösvény* lesz, *ellenkező* esetben *pazarló*.

53. Míg az újszülöttet meg nem keresztelik, addig nő a *szeme*, azért *sietnek* a kereszteléssel, hogy *nagyszemű* ne legyen.

54. Nem jó az újszülöttnak egy éven belül *csörgőt* adni, különben *pletykás*, *szószátyár* lesz.

55. Ha megnézed valakinek a csecsemőjét, *köpj* ujjadra, a *nyálat* hintsd szemébe és mondd: Beh szép vagy! Ez esetben nem *vered* meg szemedd.

56. A *bölcsőbe* az apa *ingét*, *imakönyvet* és *kulcsot* tesznek, hogy a kicsi jól *aludjék*, hogy a *boszorkányok* meg ne ronthassák és ki ne cserélhessék.

57. Mikor a fiatal anya *avatásra* megy, a szoba küszöbére *tojást* tesznek, ezt ő *átlépi*, hogy gyermeke *egészséges* legyen.

58. Ha a kis gyermek sokat sír, meleg *olajat* kell *fülébe* önteni, mindjárt *elhallgat*.

59. A milyen foglalkozású embert akarnak az *újszülöttből* nevelni, azzal *összefüggő* tárgyat fogatnak meg vele, pl. a melyikből *földmívest*, azzal *kapát* vagy *kaszát*, a melyikből *pásztort*, azzal ostort stb.

60. Az újszülött előbb a *jobb* csecsből szopjon, nehogy *balos* legyen.

61. Mikor az újszülöttet *keresztelni* viszik, a bábaasszony mondja: Viszünk *pogányt*, hazahozunk *keresztényt*. *Hazajövet* ennek *fordítottját* mondja.

62. A mint az újszülött *lánygyermeket* bepólyázták, az *apa* karjaira veszi és megcsókolja, hogy egykoron a *legények* szeressék.

63. Az *újszülöttnék* — mikor keresztelésre viszik — hóna alá *sáfrányt* és kis *pénzdarabot* tesznek. Azután a *sáfrányt vízben* megitatják vele, a *pénzt olyan* helyen ássák el, a hová a *Nap* nem süt, hogy a gyermek *nyavalyatörős* ne legyen.

64. A mely asszony nem akar *több* gyermeket szülni, dobjon *csukott* zárat a *strégödörbe*, melybe valamelyik *rokonát* temetik el.

65. Ha a keresztelőlakomán *férfiak* kezdenek énekelni, a következő gyermek *fiú*, ha *asszonyok*, a gyermek *lány* lesz.

66. Hogy a csecsemőnek ne árthasson a *boszorkányság*, *sót* és *kenyeret* kötnek a pelenkájába.

67. Ha a terhesasszony ágyában *macska* megkölykezik, a *születendő* gyermek *vak* lesz.

68. Ha az anya elválasztani akarja *szopós* gyermekét, főzze meg *fiatal* tyúk *első* tojását és nyujtsa azt *ablakon* át a gyermeknek úgy, hogy őt *észre* ne vegye, többé eszébe nem jön az *emlő*.

69. A mely *terhes*-asszony temetésen nevet, *holt* gyermeket fog szülni.

70. Ha az új ruhára *csecsemő* *mosolyog*, az a ruha *sokáig* marad szép.

71. Az anya, a ki *akkor* szült, mikor *tehene* megellett, mossa meg *mellét* annak *tejével*, *attól* sok és egészséges teje lesz.

72. A *terhesasszony* csak *szép* arcokat nézzen meg jól, hogy a *születendő* gyermeke szép legyen.

73. Mikor az anya *vajudik* és *kutya* van ágya alatt, a *születendő* gyermeke roppant *erős* és bátor lesz.

74. Az *esett* lány gyermekét nem szabad becézni, mert *falurossza* válik belőle.

II. Család.

75. Mikor az *új* menyecske *férje* lakásába lép, *első* dolga legyen a *kéménybe* nézni, hogy *hamarosan* odaszokjon.

76. Nem jó a gyermeket *hét* éves koráig *nyírni*, mert *megrövidítik* az esztét.

77. Az *első* vásárfia, melyet a fiú apjától kap, *kalap* legyen, hogy *szépen* fejlődjék. E célból az anya *kendőt* vesz lányának.

78. Ha az anya *első* ízben viszi gyermekét *patakon* át, darabka *kenyeret* dob a vízbe, hogy jól *aludjék* és *növekedjék*.

79. Mihelyt a *fiatal* asszony *férje* házába lép, *vasat* fog kezébe, hogy olyan *erős* legyen, mint a vas.

80. Ha az asszony *főkötövel* üti meg férjét, ez *egész* életében *szerecsétlen* lesz.
81. *Terhes*-asszony ne hordjon magánál *illatos* virágot, mert gyermeke *szája* *bűzös* lesz.
82. Hogy a gyermek *nagyra* nőjjön, nem szabad engedni, hogy *asztal alá* bujkáljon. *Esős* időben *puszta* fejjel *kint* futkosson.
83. A mely gyermek *nehezen* tanul beszélni, meg kell etetni vele *kikoldult* kenyeret.
84. A mely kis gyermeknek *vágják* körmeit és nem *harapják*, abból *tolvaj* tesz.
85. Az *első* ingre és gatyára nem vesznek *mértéket* a gyermekről, hogy *szép* legyen és *nagyra* nőjjön.
86. A mely gyermek *nyugtalanul* alszik, azt át kell bujztatni *jármon*, a mint az *ökröket* *kifogták*, azonban *a ki* tartja, *ne* szóljon egy szót sem.
87. Ha az anya azt akarja, hogy a *katonai* sor alá menő fiát be ne vegyék, *fordítson* föl minden *konyhai* edényt, eszközt és *szoba*-bútort.
88. Nem jó *többször* nősülni, mert az *első* asszony *istentől* van, a *második* *emberektől*, a *harmadik* az *ördögtől*.
89. Ha a házastársak *fiút* akarnak nemzeni, *fejszét*, ha pedig *lányt*, *furkót* támasztanak ágyukhoz.
90. A mely gazdasszony *főzésközben* gyűrűt hord, *ízletes* ételeket készít.
91. *Olyan* asszony, a kinek férje *idegenben* van, kössön *gatyamadzagot* a *szekér* kerekéhez, úgy az *öt* el nem felejtí és nem le-z hozzá *hütlén*.
92. A mely lányt *seprüvel* megverte, férjhez nem megy.
93. Mikor a gyermek *lóczán* ül, nem engedik meg neki, hogy lábait *lóbálja*, nehogy *szülei* meghaljanak.
94. Ha a tűz nagy *lobbanással* ég, *veszekedés* lesz a házban. *Ugyanazt* elenti a *fölsőjére* fektetett kenyér.
95. *Olyan* gyermeket, mely ágyba *vizel*, *kemencze-seprüvel* kell verni, *elhagyja* a rossz szokást.
96. A mely lány *ruhamosáskor* nagyon bevizezi magát, *részeges* férjet fog kapni.
97. *Olyan* gyermeket, a mely sokat *sír*, ki kell vinni a *temetőbe* s ott a *sírok* közt járni vele, azontúl *esőndes* lesz.
98. Valahányszor *vizet* hoz a lány, *igyék* belőle, *ügyes* és *friss* lesz mindig.
99. A mely gyermek *nehezen* tanul *járni*, annak *lábszárát* és *térdealját* reggel *nyállal* bedörzsölik.
100. A mely házban *esett* lánynak a haját *égetik* el, abban *gyermek* nem születik.
101. Ha a fiú *első* gatyáját nem jól varrták meg, *nem* kap feleséget.
102. A kis fiú gatyáját *egy* ülésben kell megvarrni, mert ha a munkát *megszakítanak*, egykoron mikor *feleséget* fog keresni, sok helyen *kosaraznák* ki.
103. A kis gyermek *hamar* tanul meg beszélni, ha *gyertyaszentelő* boldog-asszony napján *szentelt gyertyából* darabkát *nyelve* alá tesznek.

104. A mely lányt husvétkor alaposan meg nem *locsolnak*, *pártában* marad.

105. A mely lány szereti a *tojást*, mint anya, sok *fűt* fog szülni.

106. A mely gyermek hamarább mondja ki az *apa*, mint a *mama* szót, az iskolában *szamarák* padjában fog ülni.

III. Szerelem.

107. A legénynek, a ki *először* jön a lányos házba, *sült kakasból* kell enni adni, hogy *gyakori* vendég legyen ott.

108. *Biztosan* férjhez megy az a lány, a ki *Szűz Mária* szobráról *szilánkot* vág le, azt *lúgba* teszi és azzal *megmosakszik*.

109. A mely lány *pártában* nem akar maradni, menjen el *három* templomba, *három* korezmába és *három* sóraktárba, mind a *három* helyen vágjon le az *ajtóról* egy-egy *forgácsot*, *főzze* azt meg vízben, *vigye* ki a vizet *gyalogútra*, *mosakodjék* ott meg vele és azután *öntse* ki, a mely *legényember* átlépi e helyet, az lesz a *kérője*.

110. Ha a lány *olyan* legényre vetette szemét, a ki őt nem akarja, fogjon *galambot*, *tépje* ki *szívét*, *égesse* azt el, *törje* meg *kövel* porrá és *itassa* meg az illetővel, *úgy* fog utána járni, mint a galamb *párja* után.

111. A kik tánczközben *kendővel* *törülgetik* egymást, biztosan *egybekelnek*.

112. Mikor a lány *először* hallja a *kakukot*, *kérdezi*: *hány* év *mulva* visznek *esküvőre*? A *hányat* kakukol, annyi év *mulva*.

113. A *kemenczében* felejtett kenyérből *lány* ne egyék, mert *férjhez* nem megy.

114. A mely lány szereti a kenyér-*gyűrűkét*, *korán* kerül *főkötő* alá.

115. A mely lány *korán* akar *férjhez* menni, igyekezzék *befejezni* a *vajköpülést*.

116. A mely lány azt akarja, hogy *sok* *szeretője* legyen, varrjon *pendelébe* *bazsülikumot*.

117. Ha legényember *olyan* lányt akar *birni*, a ki *föl sem veszi*, *tépjen* a *hajából* *egy* szálat, *fúrjon* lyukat *rezgőnyárfába* és *tegye* bele a *hajszálat*. Miként a *nyárfa* *rezeg*, *úgy* fog utána a *lány* *reszketni*.

118. Ha a lány *első* ízben *süt kalácsot*, és az *első* kalács, melyet a *kemenczébe* tett, *sikerült*, *jó* férjet kap.

119. A mely *özvegyasszony* vagy *lány* *ahhoz* akarna *férjhez* menni, a *kinék* felesége meghalt, *üljön* *mozsárra*, mikor annak *először* *harangoznak* és ne *mozduljon*, *míg* csak tart a *harangozás*, biztos lehet, hogy *rövid* idő *mulva* *megkéri*.

120. A legény, kinek *kedvese* elhagyott és *máshoz* ment, *úgy* áll *bosszút* *hűtlen* *szeretőjén*, hogy *esküvője* napján, ha csak *egy* *rozsmaringlevelet* *iparkodik* *menyasszonyi* *koszorújáról* *lecsipni*, *ezt* azután *emberi ürülékbe* teszi, hogy az *asszonyka* *férjének* olyan *büdös* legyen, mint az *ürülék*.

121. A mely lány tudni akarja, *milyen* neve lesz *vőlegényének*, az *almát*, melyet *karácsony* estjén kap, ne *egye* meg, hanem *minden* nap *harapjon* belőle *egy* darabkát. a *maradékot* *újév* napján *templomba* *menet* *egye* meg, a *milyen* neve van a *legénynek*, a *kivel* *elsőnek* *találkozik*, *olyan* neve lesz a *vőlegényének* is.

122. Ha tudni akarja a lányzó, *hány* év mulva megy férjhez, mihelyt hazajön a karácsonyi *éjféli* miséről, zörgesse meg a *disznóólat*, a *hány rőfögést* hall, *annyi* év mulva kerül *főkötő* alá.

123. Ha tudni akarja a lány, *férjhez* megy-e *egy* éven belül, törjön le *Lucza* napján *cseresznye-* vagy *meggyfa-*vesszőt, tegye vízbe és ha *karácsonyig* kivirágzik, biztosan *menyecske* lesz belőle.

Sztancsek József.

NÉPKÖLTÉSZET ÉS NÉPZENE.

Székely balladák.

— Második közlemény. —

8.

K ő m í v e s K e l e m e n n é.¹

(Töredék.)

Gyergyószárhegy. (Bodon Pál följegyzése.)

1. Magas Déva várát építeni kezdték,
Annak élit-ügyét semmibe sem lették.
A kit reggel raktak, a' délbe elomlott;
A kit délbe raktak, estére elomlott;
A kit este raktak, reggelre elomlott.
2. Mi együtt azt mondjuk: kőmíves barátim,
Melyiknek hamarébb feleség érkezik,
Annak vegyük vérét a meszes cseberbe.
Állítjuk meg véle magas Déva várát.
3. „Adjon Isten, adjon szeles, vadas üdőt,
Hogy egye meg farkas a lovannak orrát,
Hogy ne hojza ide kedves feleségem,
Hogy ne hojza ide kedves feleségem.”
4. „Jó napot, jó napot, Kőmíves Kelemen!”
„Adjon Isten, adjon, kincsem feleségem.”
5. „Istenem, Istenem, mi dolog lehessen:
Ha egyszer köszöntém, kétszer es fogadta;
Ha egyszer köszöntém, kétszer es fogadta,
Most kétszer köszöntém, egyszer se fogadta.”

¹ Az 1. versszak 5. sorát és a 7. versszakot az α—α, a 4. versszakot pedig a β—β-val jelölt dallamrészre éneklük.

6. „Édes feleségem, meg kell néked halni,
Magas Déva vára úgy fog felépülni.
Mi együtt azt mondtuk: kőműves barátim,
Melyiknek hamarabb feleség érkezik,
7. Annak vegyük vérét a meszes cseberbe,
Megállítjuk vele magas Déva várát...“

9.

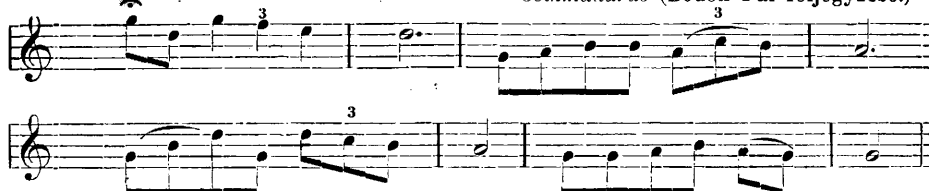
A nagy hegyi tolvaj.

A)

Csikvacsárcsi.

1. „Istenem, Istenem, áraszd meg a vizet,
Had' vigyen el engem apám kapujára,
Apám kapujáról anyám ajtajára,
Had' tudja meg immán, kinek adott férhez.
2. Czifra katonának, nagy híres tolvajnak,
Ki most es oda van út-elkérésztezni;
Út-elkérésztezni, oláh pap megölni,
Egy pénzér', kettőér' piros vért ontani.
3. Nem szoktam, nem szoktam hajnalban félkelni,
Piros hajnal előtt a patakra menni,
A patakra menni s véres gunyát mosni,
Könyvemmél áztatni, jajszóval sujkolni.“
4. Az ajtón hallgassa a nagy híres tolvaj,
Hogy a felesége benn magát sirassa.
„Nyits ajtót, nyits ajtót gyöngé rácz menyecske!
Mért sirtál, mért sirtál gyöngé rácz menyecske?““
5. „Nem sírok, nem sírok, lelkeim jámbor uram,
Konyhán forgolódtam, cserefát égettem,
Cserefát égettem, gyermeket rengettem:
Cserefának füstje húzta ki a könyvem.“
6. „Készülj rácz menyecske a vér mezejére,
Tedd ki gyerekedet udvar közepére,
Onnan lesz olyan szél, a ki megrendítse,
Olyan szomszédasszony, a ki fel is vegye.““

B)

Csikmadaras (Bodon Pál följegyzése.)

1. „Anyám, édes anyám, Mér adol engemet, Mér adol engemet Hideg, havas hegyre? 2. Hideg, havas hegyre, Nagy hegyi tolvajhoz, Nagy hegyi tolvajhoz, Ember megfosztóhoz? 3. Most es oda vagyok, Oda vagyok ölni, Oda vagyok ölni S keresztút állani.“ 4. „Mért sírsz, feleségem? Fejedet elveszem! Mért sírsz, feleségem? Fejedet elveszem!“	5. „Nem sírok, nem rírok, Gyermekeket rengetek, Gyermekeket rengetek S cserefát tüzelek. 6. Cserefának füstje Húzta ki könnyemet. Nyírfának levele Nyomta meg szívemet. 7. Minden jó hajnalba Véres kendőt mosok S minden hajnal előtt Magamat kisirom. 8. Még es jobb egyedül, Mint másval veszettül; Még es jobb egyedül, Mint másval veszettül ...“

C)

Csíkjenőfalva.

1. „Istenem, Istenem, áraszd meg a vizet,
Had' vigyen el engem apám kapujára,
Had' hajtson el engem anyám asztalára,
Had' panaszoljam el én sok panaszimat.
2. Anyám, édes anyám, mért adál el engem
Nagy hideg havasra, nagy hegyi tolvajnak,
Úton-elállónak s ember-megfosztónak,
Ki most es oda van embert gyilkorolni?
3. Egy vöröshagymáért nem szánja az embert,
Egy vöröshagymáért nem szánja az embert;
Egy pénzér-kettőér nem szán vért ontani,
Egy pénzér-kettőér nem szán vért ontani.
4. Hegyek és völgyek közt van az én lakásom,
Csendős folyóviznek csak zúgását hallom.
A csendős folyóviz télen megaluszik,
De az én bánatom soha meg nem nyugszik.
5. Megunta két fülem zöld erdő zúgását,
Megunta két lábom gyémántkővet nyomni,
Megunta két lábom gyémántkővet nyomni,
Megunta két karom hirharangot húzni.“
6. Azon hazaére az ő gyilkos ura:
„Mért sírsz, asszony, mért sírsz, mindjárt fejed veszem!“
„Nem sírok, nem sírok, gyereket rengetek,
Cserefának füstje húzta ki könnyemet.“

* Egy a két hang közül.

7. Levivé pinczébe s elvágá a nyakát.
 „Apám, édes apám, hol van édes anyám?“
 „Hallgass fiam, hallgass, majd eléjő anyád,
 Majd eléjő anyád úgy ebéd tájékán.“
 8. „Apám, édes apám, eljött egy ebéd táj,
 Eljött egy ebéd táj, még sincs édes anyám.“
 Levivé pinczébe, elvágá a nyakát,
 Elvágá a nyakát: „Itt van édes anyád!““

Az 5. és 6. versszak helyett ezt is éneklük:

„Már megunta lábam márványkövet nyomni,
 Márványkövet nyomni, véres ruhát mosni,
 Márványkövet nyomni, véres ruhát mosni,
 Sok ártatlan vérit vízen eleresznyi.
 Adta volna Isten, ne láttalak vóna,
 Híredet-nevedet ne hallottam vóna.
 Adta volna Isten, ne láttalak vóna,
 Híredet-nevedet ne hallottam vóna.
 „Mér sírsz asszony, mér sírsz, tán anyádhoz jártál,
 Vaj anyád járt ide, vaj te jártál hozzá?“
 „Nem sírok, nem sírok, anyámhoz se jártam,
 Anyámhoz se jártam, anyám se járt ide.
 Cserefát égettem, gyereket rengettem,
 Cserefának füstje húzta ki a könyvem.“

10.

Három árva.

A)

Csikvacsárcsi.

1. Ide ki van egy szádokfa,
 Az alatt van egy ágyacska,
 Az alatt van egy ágyacska,
 Abba fekszik három árva.
 2. Azt mondja a nagyobb árva:
 „Öljük meg a küsebb árvát“.
 „Ne öljetek meg, bátyáim,
 Vigyetek a folyóvízre.
 3. „Vigyetek a folyóvízre,
 Vegyetek ki gyenge szívem,
 Mossátok meg ürmös borba,
 Takarjátok gyenge gyölesba.“
 4. „Vigyetek el Barassóba,
 Tegyétek le az áléra,
 Vigyen minden példát róla
 Mi az árvának a dolga.“
 B)
1. „Hová mész te, három árva,
 Mind a három talpig¹ gyászba.“
 „Elmegyünk a temetőbe,
 Édes anyánk nézésére.“
 2. „Jertek vissza, ne menyetek.
 Adok nektek három vesszőt,
 Adok nektek három vesszőt,
 Csapjátok meg a temetőt.“
 3. „Költjük, költjük, de nem hallja,
 Olyan mély a halálálma . . .
 Kelj föl, kelj föl édes anyánk,
 Mer elszakadt a gyászruhánk.
 4. „Mer elszakadt a gyászruhánk,
 Nincs, ki fehérít mosson reánk.“
 — Nem kelhetek, édes fiam,
 Mer ellepett a föld gyomra (!)?²

¹ Vagy: földig.

² Vagy: mer befogott a föld moha.

5. „Adják ide a zár kocsát,
Kócsoljam ki koporsóját,
Csókoljam meg kezét-lábát,
A mellett meg két orcáját.“

6. — Vagyon nektek mostohátok,
Ki fehér adjon rátok.

7. — Mikor fehér ad reátok,
Vérrel virágzik hátatok,
Ha kenyért ad kezetekbe,
Hull könnyetek öltökbe.

1. Tova menyen három árva,
Azt kérdezi a Szűz Mária:
„Hová mentek, három árva,
Hová mentek, három árva?”

2. Álljatok meg, három árva,
Adok nektek arany vesszőt,
Adok nektek arany vesszőt,
Csapjátok meg a temetőt.“

3. „Kelj föl, kelj föl, édes anyánk,
Mer elszakadt a gyász gunyánk.“
— Nem kelhetek, édes fiam,
Elrohadtak az inaim.

4. — Elrohadtak az inaim,
Két karjaim, két lábaim;
A vérem is elároklott,
S a lelkem is elbúcsúzott.

5. „Adja ide, édes anyám,
A koporsójának kocsát.
Had zárjam ki koporsóját,
Csókoljam meg kezét-lábát.“

6. Tova menyen egy menyecske,
Két arczája ki van festve.
— Állsz néktek mostohátok.
A ki fejt ad reátok.

7. — Mikor fejt ad reátok,
Vérrel virágzik hátatok;
Mikor kenyeret ad kezébe,
Hull a könyved kebeledbe.

8. . . . Én Istenem, valahára,
Tekints reá az árvára,
Hogy ne jusson bujdosásra,
Egyik ajtóról a másra.

9. Egyik ajtón ha megszánják,
A másikon pirongassák . . .

11.

Molnár Anna.

A)

Gyergyószárhegy (Bodon Pál följegyzése).

1. „Gyere velem, Mónár Anna,
Gyere velem bujdosásra,
Gyere velem bujdosásra,
Burkusfának árnyékába.“

2. „Nem megyek én, Zajgó Márton,
Itt nem hagyom csendes házam,

Csendes uram, jámbor uram,
Kartón ülő kicsiny fiam.“

3. Elindula Mónár Anna,
Burkusfának árnyékába.
Feltekinte Mónár Anna,
Burkusfának ágaira.

4. Hát hét asszony felakasztva!
Sírni kezdett Mónár Anna,
Hogy most ő lesz a nyóczadik,
Hogy most ő lesz a nyóczadik.
5. Kérdi tőle a katona:
„Mér sírsz, mér sírsz, Mónár Anna?“
„Nem sírok én, Zajgó Márton,
Hull a fának a harmatja.
6. Burkusfának nagy harmatja,
Az orczámat az áztatja.“
Mongya neki a katona:
„Anna, Anna, Mónár Anna.
7. Nézz egy kicsit a fejembe,
Nézz egy kicsit a fejembe.“
Nézni kezdte Mónár Anna.
S elaluvék a katona.
8. Kihuzá a fényes kardját,
Elvágá a kadét nyakát,
Felöltözék gunyájába
S hazamene udvarába.
9. „Jó estét, te jámbor gazda!“
— „Isten hozta, jó katona!“
„Gazda, gazda, jámbor gazda,
Adj szállást az écczakára.“
10. — „Nem adhatok, jó katona,
Feleségem bujdosásra,
Negyed egész álló napja,
Nincs csendesség a házamba.“
11. „Gazda, gazda, jámbor gazda,
Van-e jó bor a faluba?“
— „Vagyon csak itt a szomszédba,
Vagyon csak itt szomszédba.“
12. Borér' ment a jámbor gazda,
Levetkezett a katona,
Kigombolá dolományát,
Megerszoptatá síró fiát.
13. Hazament a jámbor gazda:
— „Én Istenem, mi az oka?
Negyed egész álló napja,
Nincs csendesség a házba.“
14. — „Hogy ide jött a katona,
Csendesség lett a házamba,
Hogy ide jött a katona.
Csendesség lett a házamba.“
15. „Gazda, gazda, jámbor gazda,
Hol vagyon a feleséged?“
— „Negyed egész álló napja,
Oda vagyon bujdosásra.“
16. „Hazajönne feleséged:
Megszidnád-e, megverned-e,
Megszidnád-e, megverded-e,
Arczájára felvetnéd-e?“
17. — „Megse szidnám, megse verném,
Sem éltebe felse vetném.“
„Ha megszidsz is, ha megversz is:
Én vagyok a feleséged!“

B)¹

Csikmadaras (Bodon Pál följegyzése).

1. Úton megyen a katona,
Udvaron áll Mónár Anna,
Haj azt mondja a katona,
— Jere velem, Mónár Anna!
2. „Nem megyek én, te katona,
Kicsi fiam sír böcsőbe,
Kicsi fiam sír böcsőbe,
Jámbor uram az erdőbe.“
3. Haj azt mongya a katona:
— Nekem is van hat kővárom,
S hetediket most csinálom.
4. S addig hijja a katona,
Mig elmegyen Mónár Anna,
S mennek, mennek, mendegélnek,
Mig egy erdőbe kiérnek.
5. Haj azt mondja Mónár Anna,
„Nyugodjunk meg, te katona!“
— Majd elérjük a burkusfát,
S megnyugszunk, Mónár Anna.
6. El is érék az burkusfát,
Leülének az aljába,
Leülének az aljába,
Burkus fának árnyékába.
7. — Haj azt mondja a katona:
— Nézz fejembe, Mónár Anna!
Nézni kezdett az fejibe,
S feltekint az fa hegyibe.

¹ A 13. és 16. versszakot a β—β-val jelölt dallamrészre éneklik.

8. S hat szép leány ott fejetlen,
A hetedik ő lett vóna.
Ő es kikapá pallosát,
Hamar el es vágá nyakát.
9. „Hallod-e, te jámbor gazda!
Adsz-e szállást az écczaka?“
Adnók szállást écczakára,
A katonának számára.
10. „Kiesi fiam sir böcsőbe:
Ki nem szokta, nem állhassa.“
„S megállom én, jámbor gazda,
Csak adj szállást écczakára.“
11. „Hallod-e, te jámbor gazda,
Van-e jó bor a faluba?
Hozz egy fertált vacsorára,
Az katonának számára“
12. El es mene jámbor gazda,
Az alatt meg Mónár Anna,
Kigombolá az mundérát.
Megszoptatá kiesi fiát.
13. Haza mén a jámbor gazda:
Hát nem sir az kiesi fia.
14. Haj azt mondja a katona:
„Ki vót néked feleséged?“
„Ki vót nékem feleségem?“
Mónár Anna jó hitvesem.“
15. „Visszajőne, megszidnád-e?
Megszidnád e, megverned-e?
Megszidnád-e, megverned-e?
Életébe felvetned-e?“
16. „Megse, szidnám, megse verném,
Sem éltébe fel se vetném.“¹

12.

Uti Miska. (Vagy: Farkas Márton.)

A)

Gyergyóújfalu.

I.

1. — Harangoznak vecsernyére,
Gyere pajtás az erdőre,
Az új útnak tetejére,
Az új útnak tetejére.
2. — Minden embernek meghagyom,
Sötét reggel fát ne vágjon,
Mer én sötét reggel vágtam,
Szerencsétlen órán jártam.
3. — Testem törött a bokorba,
Vérem kihullott a porba,
6. — Sirassatok meg leányok!
Úgy is tudom, hogy sajnáltok.
- A madarak pásztoroltak,
Énekszóval virrasztottak.
4. Ezt a gazdája megtudta,
Mindjárt utána indula.
Meg van a koporsó festve,
Úti Miska fekszik benne.
5. — Nyisd ki, apám, a kapudat,
Halva hozják szép fiadat.
Sirass, anyám, ne bizd másra,
Most siratsz meg utoljára.

II.

1. Farkas Márton, mit gondoltál,
Mikor hazul elindultál?
— Én egyebet nem gondoltam,
Bánatos útra indultam.
2. — A nagy úton végig mentem,
A halál es ott jött velem.
Paizs Mózi ingem vára,
A nagy késsel es megszúra.
3. — Vérem kiomlott a porba,
Magam lebukottam orra.
Még a nap es szépen süte,
Mikor engemet megöle.
4. — Odajöve két bajtársam,
Hazáig vitt két barátom.
Farkas Márton, nyisd kapudat,
Hozják haza szép fiadat!

¹ Összes változatait felsorolja Dr. Sebestyén: Dunántúli gyűjtés, 559. I.

5. — Mikor katonának vittek,
Mondtam ne keseregjenek.
Sirass hát most, ne hagyj másra,
Mert most siratsz utoljára.
6. Paizs Mózi a börtönbe,
Vasat zörget életébe,
Élsz te ugyan, még nem haltál,
Szabadságtól elzárattál.

7. — „Ejfűságom súlyos madár!¹
Addig vig, míg szabadon jár,
Ó jaj nekem szegénynek már,
Szívem szabadulást nem vár.
8. ... „Hogyha leányszívű volnék,
Száz kendőt is telesírnék.

B)

Gyergyótekerőpatak.

1. — Úti Miska mit gondoltál,
[: Mikor hazul elindultál. :]
2. „Én egyebet nem gondoltam,
[: Szerencsétlen úton jártam. :]
3. „Mindennek azt hátrahagyom,
[: Innap reggel fát ne vágjon. :]
4. „Mert én innap reggel vágtam,
[: Szerencsétlen órán jártam. :]
5. „Testem romlott a bokorba,
[: Vérem kiomlott a porba. :]
6. „Ott madarak vándoroltak,
[: Énekszóval virrasztottak. :]
7. Ezt a gazdám meghallotta,
[: „Tégy fel engem szekeredre. :]
8. „Vigy el engem az hazámba,
[: Nyilvánfalu városába. :]
9. „Nyisd ki anyám az kapudat,
Halva viszik szép fiadat,
Készítsed a nyujtópadot.
10. „Adjon inget s lábravalót,
[: Mert most adja az utolsót. :]
11. „Sirassatok meg leányok,
Mert jól tudom, hogy sajnáltok.“⁴

C)

Csikrákos.

1. — Én mindenkinek meghagyom,
Innap regvel fát ne vágjon,
Mert én innap regvel vágtam,
Szerencsétlen úton jártam.
2. — Romlott lelkem a bokorban,
Piros vérem hull az hóban,
Romlott lelkem a bokorban,
Piros vérem hull az hóban.
5. — Nyisd ki, apám, a kapudat,
Halva hozták szép fiadat.
- „Ki sem nyitom, bé sem teszem,
Szép fiamat nem is várom.“
3. — Gazdám, gazdám, édes gazdám,
Tégy fel engem szekeredre,
S vigy el engem a hazámba.
4. — Vigy el engem a hazámba,
Zsedány alsó falujába.
Zsedány alsó falujába,
Édes apám kapujába.

¹ Talán: sólyom madár.

6. — Ti lányok sirassatok,
Arról tudják, hogy sajnáltok,
Ti lányok sirassatok,
Arról tudják, hogy sajnáltok.

7. — Koporsómat félvegyétek,
A föld anyjához vigyétek,

Ott a kötélre tegyétek,
Úgy a földben erejszétek.

8. — Jót kívánok a hazámnak,
Jót én apámnak s anyámnak,
Alsó, felső szomszédimnak,
Sok jó legény barátaimnak.

13.

Burián káplár.

Rubato.

Csíkszentdomokos (Bodon Pál följegyzése).

I.

1. Ki a szeretetnek útján akar járni,
Eszesnek, okosnak, józannak kell lenni.
2. Nem járatott anyám olyan iskolába,
Olyan iskolába Szerda városába.
3. Szeredai tömlőcz nyolcz szegre kirakva,
Annak az ablakja koporsóm földeli.
4. Az én égő gyertyám kigyók, békák szeme,
Az én fényes napom tömlőcznek feneke.
5. Zörgesd rózsám, zörgesd a tömlőcz ajtaját,
Mer én is zörgetek kilencz fontos békót.
6. Vásárhelyen küjvel egy malom építvel,
Abba van egy asztal gyászszal béterítve.
7. Azon van egy pohár méregvel megtöltve.
Vedd fel, én éldesem, azt a teli pohárt!
8. Úgy vágjon el téged az keserű halál,
Mer az én éldesem retket adott ennem.
9. Olyan keserű vót, mint éppen a méreg.
Vesztett volna retke fekete földjibe!
10. Péter Viktória az anyja méhibe,
Péter Viktória az anyja méhibe.¹

II.

Csíkszenttamás.

1. Hallottátok hirit Gyergyószentmiklósnak,
Kibe nevelkedék Burián káplár maga?
2. A ki elindul a szeretetnek útján,
Eszesnek, okosnak, józannak kell lenni.
3. Én is elindultam, nem tudtam elmenni,
S a fele útvjáról vissza kellett jönni.
4. Vesztett volna retke fekete földjibe,
Péter Viktória az anyja méhibe.

¹ Péter Viktória Burián káplár szeretője volt, ki Buriánt meg akarta mérgezni; ezért Burián Viktóriát megölte s a tömlőczbe került.

5. Péter Viktória az anyja méhíbe —
Nem született volna szívem gyötrelmire.
6. Mire vive engem az ő szép termetje,
Az ő szép termetje s két lenvirág-szeme.
7. Elmegy a kapuja, kinyílik magára (?)
Szegény Burián káplárt indítsák a sánczra.

14.

Benkő Julis.

Gyergyótekerőpatak.

1. — Mihejt, mihejt férhez mentem, Mindgyárt búsulni kezdettem. Én uramat nem szerettem, Egy komámmal megölettem. 2. — Erdőszádba kivittem, Nyírfák alá eltettem. Azt egy ember meglátta vót, A tiszteteknek hírré adta. -----	3. Rákosfalvi uceza végén, Kétágú fa föl van ásva. Kétágú fa föl van ásva, Nincsen semmi irás rajta. 4. Azért nincsen irás rajta, Benkő Julis függ le róla. Azért nincsen itt kerítés, Hogy véletlen a temetés.

15.

Rokoly Katalin.

Gyergyókilyénfalva.

1. Remetefalába most történt egy csuda:
Rokoly Katalinnak véletlen halála.
2. Ki vala gyilkosa? Portik Imre maga,
Ki zsíros kapezával a torkát meggyúrta,
Seprű ágat töre, alább taszította.
3. — Udvarom, udvarom, szép kerek udvarom.
Nem söpör már téged az én gyenge karom.
4. — Engemet elvisznek az örökös helyre,
Tégedet elvisznek örökös tömlőczbe.
5. — A somlyai tömlőcz négyszögre van rakva,
Áldja¹ meg az Isten, a ki ezt rakatta.
6. — Azon van egy asztal, kánális (?) a neve,
Azon van egy pohár, méreggel van tele.
7. — Akárkinek jusson az a teli pohár —
Csak engem vágjon el a keserű halál!

¹ Talán: verje?

Végül szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az itt közölt székely balladák sajátos régi dallamai a szöveggel nincsenek szorosan összenöve. Gyakran megtörténik, hogy e dallamokra más, hasonló rythmusú balladát, vagy lírai dalt is énekelnek; valamint az is előfordul, hogy az itt közölt szövegekkel kapcsolatban más hasonló rythmusú dallammal kísérleteznek. Az epikai dal sorsa tehát egészen fedi a lírai dalét. Noha még kiérezhető, hogy ez a társulás — miként ez az ország más részeiben is tapasztalható — az epika terén nem régi keletű.

Közli: *Bartók Béla.*

I R O D A L O M.

Prof. Dr. Eduard Westermarck, Ursprung und Entwicklung der Moralbegriffe. Erster Band. Deutsch von Leopold Katscher, Leipzig, 1907. Verlag von Dr. Werner Klinkhardt. (IV. + Einleitung des Verfasser. + Inhaltsverzeichnis + 583 l. Anmerkungen 585—633 l. Nagy 8°.)

Tizennégy évvel ezelőtt jelent meg Westermarck „History of Human Marriage“¹ című fontos munkája, melyet csak most készül kiadni magyar fordításban a Társadalomtudományi Társulat, és most mint tizenötéves kutatás és adatgyűjtés eredménye elhagyta az angol és német sajtót a „The origin and development of the moral ideas“ és az „Ursprung und Entwicklung der Moralbegriffe“ első kötete.²

„Egy alkalommal néhány barátommal arról szöltünk, mennyiben részesüljön barátságos bánásmódban a rossz ember. A nézetek eltértek s az alapos megvitatás daczára sem jutottunk egyértelmű megállapodáshoz. Föltolta magát e kérdés: honnan ered a nézetek ezen teljes eltérése? Alapja-e ennek a hiányos ismeret vagy tisztán érzelem? Csakhamar a fölvetett eszme ily alakot öltött: Miért térnek el egymástól általában az erkölcsi fogalmak? S ugyan miért van számos esetben annyira általános egyezés? Végre, miért léteznek általában erkölcsi fogalmak?

Számos esztendő mult el ama nap óta, hogy e kérdések felvetődtek és e sok éven át törekedtem, hogy e kérdésekre feleleteket találjak. Jelen munka kutatásaimnak és elmékedésemmek eredménye.“

Előttünk van a *főbb erkölcsi fogalmak története*: jó — rossz; jogos — jogtalan; igazság — igazságtalanság; kötelességmulasztás; erény — bűn; közöny — türelmetlenség; érdem. Tizenegy fejezetben tárgyalja W. az erkölcsi ítéletek érzelmi alapját, az erkölcsi kedélymozgalmak minőségét és eredetét, elemezi az általánosabb erkölcsi fogalmakat szokásban és igazságszolgáltatásban, az erkölcsi elbírálás alatt álló tárgyak általános jellemzését, minő pl. a tett és a szándék. az akarat és a kívánság, feledékenység, vigyázatlanság, beszámíthatóság stb. A tizenegyedik fejezet a magaviselet és a jellem erkölcsi megítélésének okát kutatja és érdekesen világítja meg az erkölcsi megbírálás viszonyát a szabad akarat tanához.

¹ Geschichte der menschlichen Ehe. Aus dem Englischen von Leopold Katscher und Romulus Grazer. Jena, 1893.

² A második kötet 1908. év elején fog megjelenni.

A többi tizenkét fejezet vitt rá, hogy Westermarck e művét az Ethnographiában ismertessem, a fejezetekben a viselkedés ama megnyilatkozásával foglalkozik W., mik az ember erkölcsi tudatára hatnak. Az első csoportba tartoznak tettek, mulasztások, melyek mások életére, épségére, szabadságára, becsületére, birtokára vonatkoznak; a másik csoportba olyan tettek és mulasztások, mik az ember saját életviszonyaira vonatkoznak, pl. öngyilkosság, mértékletesség, önsanyargatás; a harmadik az emberek nemi viszonyára, a negyedik az alsóbbrendű állatokkal szemben tanúsított viselkedésre, az ötödik a halottak, a hatodik természetfölöttieknek tartott lényekkel szemben.

Az ember életére vonatkozik a 12. fejezet: Vom Töten im Allgemeinen (az ölésről . . .) A 13. szülők, betegek, gyermekek és ébrények (Ungeborne) megölése, a 14. feleség és rabszolgák megölése és osztálykülönbségek hatása a gyilkosság elbírálásában, a 15. emberáldozatok, a 16. vérbosszú, kárpótlás, halálos büntetés, a 17. a párbaj. Az ember épségére vonatkozik a 18. fej.: Testi sértések. Az ember megbecsüléséről szól a 19.: Irgalmasság és bőkezűség. A 20. a vendégszeretetről szól. Az ember szabadságára vonatkozó szokásokat és törvényeket tárgyalja a 21. fej. a gyermekekről, a 22. fej. a nők szolgálati (függő) viszonyáról és a 23. fej. a rabszolgákról. A többi csoportról szól majd a II. kötet.

Rengeteg tudás és olvasottság eredménye e munka, melyben kimutatja, hogy az erkölcsi fogalmak (Moralbegriffe) alapja a kedélymozgalmak; hogy e mozgalmak kétfélék: *elitálás vagy felháborodás* és *elismerés*; mindkettő kapcsolatban van a nem-erkölcsi megtorló érzelmekkel, az elitálás a haraggal és a bosszúval, az elismerés a hálával. (17. l.) Különös hatása van a *bosszúnak*, mely leginkább a hatalom és fölény érzelmében gyökerezik. „A bosszút tehát igazságtalanság vagy testi sérelem kelti; főoka a szenvedett sérelem által lealázott önértetnek emelése.“ A bosszú nem válogatott; eredetileg cél nélküli volt. Ha nincs is nép, mely az ősember művelődési fokán állana, az ősember még sem halt ki, még magasabb kulturájú fajoknál sem szenved a sértő maga, hanem az egész család, sőt faj; e bosszú nyilvánulása a *vérbosszú*, mely még ma is van déleurópai népeknél. (27. l.)

Még kevésbé válogatóság, azaz ítélőképességük az istenek, mint az emberek. Felelős az egyén a közért és bűnhődik az egész nemzet az egyén bűnéért. Végig kísért e gondolat a biblia alapján álló vallásoknál is; „tetőpontját éri el a közös felelősség tana az eredendő bűn dogmájában“. (43. l.) Gyakran fertőzésnek tartják a bűnt; e hit alapja számos temetési és tisztítási szertartásnak; ide tartozik a zsidóknál élő ú. n. „taslich“ újév első napján, midőn patakba szórnak kenyérmorzsát, melyre symbolice a bűnöket átruházzák, hogy aztán a víz hullámok azokat magukkal ragadják.

Roppant érdekes, a mit Westermarck az *átokról* s esküről mond, az *engesztelő áldozatokról*, mikhez különösen az *emberáldozat* (55. l.) tartozik. Ez engesztelő áldozatok gyakran csak váltságdíjak vagy vesztegetések.

Később elitelik a nyers megtorlást és köteleességnek mondják a megbocsátást. Különösen nagy e tanokban a buddhizmus, a stoa és a kereszténység. De ha tiltják is a bosszút, a büntetés, azaz javítása a bűnösnek, illetőleg a jogos felháborodás kifejezése meg van engedve. Érdekes, hogy a bűnről és az erényről azt hiszik, hogy anyagi úton átvihető, így „Felső-Bajorországban halott ravatalo-

zásakor *kalácsot* tesznek a halott mellére, hogy az elhunytnek erényeit felszivja, a legközelebb rokonok megesszik e kalácsot“. (81. l.)

Az erkölcsi érzelmek keletkezéséről szólva (III. fej.) kimutatja, *hogy a kötelesség legkorábbi irányítása a törzs szokása* (98. l.); kezdetleges társadalmakban a szokások nemcsak erkölcsi szabályok, hanem egyáltalában az erkölcsi törvények egyeteme, mert a kezdetleges társadalmat az ú. n. nyáj-szellem (*Herdengeist*) jellemzi. Természetes, hogy e fokon az egyén lelkiismerete még nem érvényesül.

A főbb erkölcsi fogalmak elemzésében (IV. fej.) érdekes a görög és keresztény felfogás szembeállítása. „Míg a régi görögök, kiknél boldogság egy volt a természettel, kötelességről sohasem beszéltek, másrészt azonban legfőbb jónak mondták az erényt, addig mindenekelőtt kötelességek tanát látta az erkölcsben a kereszténység, mely az embert vétekben fogamzott és bűnben felnőtt lénynek tekintette. (114. l.)

Sokat vitatkoztak az erény és a kötelesség viszonya fölött; épp oly zavaros a kötelesség és az érdem közötti viszony meghatározása.

Szokások és törvények mint erkölcsi fogalmak nyilvánulásai (V. fej.) című fejezetben kimutatja, hogy *a szokás uralma korai fejlődési fokokon a kötelesség uralmának alapja*. Csak művelődési haladás gyengíti erejét. Az ősi társadalomban a szokás a törvény . . . Még királyokat is, kikről mint korlátlan uralkodókról szól a történet, épp úgy köt valamely szokás, mint a hogy alattvalóit köti, így pl. a sumatrai redsang nyelvben nincs szó a „törvény“ fogalmára: a törzsfők határozataik kihirdetésekor nem mondják: „Igy kívánja a törvény“, hanem: „Ilyen a szokás“. (139. l.)

A szokás erősebb, mint a vallásos törvény. Szokásból eredt törvények ama kor erkölcsi nézeteit fejezik ki, a melyben őket hozták; mint törvények azonban túlélhetik a szokást. A törvények gyakran nem társadalmak, hanem gyakran egyéni akaratnak, pl. államfőnek az alkotásai.

Beszélvén a törvényről szól a büntetés fogalmáról (144—172. l.) és itt rámutat arra a különös jelenségre, hogy „növekvő szigorúság az európai igazságszolgáltatás jellemző vonása. (V. ö. 161. l.) Nemcsak kegyetlenül, pl. zsebtolvajlás miatt (még 1808-ban!) járt ki a halálos büntetés, de még hozzá a kivégzés szörnyű volt, különösen Angolországban még a XIX. század első felében. A műveltség természetes fokán álló népeknél a közigazságszolgáltatásban akarva elkövetett vérengzés nem általános.

A nagy szigort csak deszpotizmus vagy vallás fejtheti meg. Zsarnoki akarat legkisebb bünt halállal sujt (167—169.); isteni törvény megszegésénél elnézést nem ismer a biblia és a rajta alapuló zsidóság és kereszténység. Ama Knut törvényében uralkodó elv, hogy „teljesen keresztény király jogkörébe tartozik, isten haragját a tetthez mért szigorúsággal megbüntetni“, a modern korig érvényben maradt és hozzájárult a büntetőtörvények túlhaltott szigorához. Egyike a legfontosabb lépéseknek humánusabb törvényhozás felé volt az, hogy a XVIII. században ezt az elvet kizsoritotta eme tan: „Istent tisztelni kell, de sohasem megbosszulni“. (169. l.)

Messzire vezetne e rendkívül gazdag anyagot részletesen ismertetni; e munkát olvasni kell és újabb ámulat fogja el az olvasót; itt kifejezve találja azt,

a mit maga is gondol gyakran, a mi visszásnak tűnik fel előtte szokásban, jogban, szertartásban; rajtakapja magát is babonáiban, előítéleteiben; okúl és felvilágosodik; kérdések, mik ezelőtt nem izgatták, tolnak fel előtte, mert rátér Westermarek a tett elkövetőjének mindenféle állapotára; szól a tudattalan tettről úgy mint a fejezet végén az elmebeteg és öntudat nélküli bűnösökről. (173—240. l.)

Érdekes, hogy közönséges erkölcsi értékeléseknél és ítéleteknél nem igen nézzük a tett motivumát; kívánjuk, hogy egyik-másik dolog megtörténjék, más meg mellőztessék; ilyen tettek azok, miket a kötelességérzet parancsol. (241. l.) Pedig tekintetbe veszi a fejlettebb társadalom a mulasztás vagy törvénszegés motivumait. Ezek történetét tárgyalják a 9—11. fejezetek. (241—278. l.)

Általánosan elfogadjuk, hogy embertársaink iránti első kötelességünk, hogy *életét* kiméljük. Pedig vannak emberi fajok és társadalmak, a kiknél az emberélet nem igen sokat jelent. Szól idegenek, fajbeliek öléséről, a háborúról, hadifogyók sorsáról; itt különösen kiemelendő az indus vallás emberisége, melyhez viszonyítva a biblia tanítása mögötte messzire elmaradt. (V. ö. 291. l.) Ezen változtatott az őskereszténység, mely az ember életét nagyra tartotta és még Origines a keresztényeket a béke fiainak nevezi, kik már Jézus nevéért sem fognak fegyvert emelni más nép ellen. De államvallássá csak úgy válhatott, hogy az V. és VI. század egyházatyái elismerték, hogy az állam fentartása megkívánja a kard használatát. S ez annyira ment, hogy a XII. század óta „az egyház inkább arra törekedett, hogy a föld uralmát magának megszerezze, mint hogy az ég szolgálatába álljon“. . . . „A háború és a kereszténységnek e kapcsolatából ered ama különös fattyú, a lovagság.“ (297. l.) „A háborút istenitéletnek tekintették és a diadalt különös isteni kegy bizonyosságának.“

Az ölés és tömeggyilkosság tényeiről szólva fejtegeti, mi az eredete a „Ne ölj!“ igének és mi oka ezen tilalom eredeti megszorításának és későbbi általánosításának. Tanulságos, mikép fejtegeti ama szokást, hogy a rokongyilkosság nagyon elterjedt szigorú tilalmával szemben, mikép van és volt divatban még európai népeknél is szülők-, betegek-, gyermekek- és ébrényeknek a megölése. Így a kaliforniai gallinoméroknál az öreg, gyenge apát, ha már munkaképtelen, „hátra fektetik, torkára pálezat tesznek, a melynek két végére egy-egy férfi ül, míg megfojtják“. . . . Van ó-angol hagyomány a „szent mawle“ (= bunkóról, mely állítólag a templom ajtaja mögött volt és melyet a fiú, ha atyja hetven éves lett, hazavihetett, hogy vele édes atyja fejét betörje“ (325. l.)

Nomádoknál a gyermekgyilkosság gyakori; az abiponok avval védekeznek, hogy folytonos vándorlásaiknál több mint két gyermekről gondoskodni képtelenek, a mennyiben egyet hord az apa, a másikat az anya. (335. l.)

A nők megölése is csak ritkán van megengedve (349—351. l.), több hatalma van a tulajdonosnak rabszolgája fölött. A rabszolga életét oly kevésbe vették, hogy még 1853-ban az Egyesült-Államok rabszolgaságáról így nyilatkozhatott egyik ismertetője: „Szorgos kutatás és nyílt fölszólítás daczára 15—20 év alatt egy eset sem biztos, a melyben fehér embert rabszolgának meggyilkolása miatt halálra ítélték volna“. (357. l.)

A szokás vagy törvény előírta ölésekhez tartoznak az emberáldozatok. (XV. fejezet. 362—396. l.) Érdekes a „meriah“ áldozat jó termés elnyerésére (369. l.);

az emberáldozatok szárazság és éhínség, betegség, baj elhárítására. Gyakran helyettesített az emberáldozat, különösen gyermekáldás kieszközlésére (387. l. s. köv.); e helyütt építkezéseknél divott emberáldozatokról is szól. W. szerint az emberek azért áldoznak embereket, mert azáltal saját életüket megmenteni akarják. „Az emberáldozatok tulajdonképen életbiztosítási díjak.“ (388. l.)

Lassankint kiszorult e szörnyű áldozás, de nyoma megmaradt *gonosztevők törvényes kivégzésében*. „Az ember feláldozásának ez utolsó maradványa csak akkor szűnik meg végleg, ha az emberek gonosztevőket nem azért fognak kivégeztetni, hogy haragvó isteneket kiengeszteljenek.“ (393. l.) Halottaknak is áldoztak embereket.¹

A vérbosszú eseteinél kiemeli, hogy ez nemcsak bosszú és elégtétel a meggyilkolt haragos lelkének, hanem kárpótlása a családnak is. Az abessíniai hallengu törzsnél családi ünnepet ülnek; a gyilkos nyakát lassan elmetszik borotvával, a vért csészébe felfogják és vele megkínálják a vendégeket, hogy igyanak belőle, míg az áldozat kiadja lelkét.“ (401. l.)

Érdekes, hogy az öléssel járó bosszúnak még a mai társadalomban is van maradványa: a *párbaj*. (XVII. fej. 412—423. l.) A törvényszék előtt lefolyt párvialdal egyenesen atyja a modern párbajnak. (421. l.)

A testi épség elleni merényletek- s büntetésekről szólva fejtegeti az erkölcsi fogalmakat, mik ezeket megengedték, másutt meg megtiltották.

Irgalomról, szülők tiszteletéről, bőkezűségről szól a 19. fej. (435—470.) A nemzetközi jótékonyág első megnyilatkozása ama 100,000 £, melyet Anglia a lissaboni földrengés által károsultaknak küldött.

A XX. fej. szól a sajnós nálunk „hagyományos“ vendégszeretetről; nem említi minket. Azt hiszi W., hogy alapja annak a rendkívüli megtisztelésnek, melyben a vendéget részesítik, és az előnynek, mely minden módon őt megilleti, mindenekelőtt a haragjától való félelem és az áldására számító reménynek. (487. l.)

Az ember szabadságáról, különösen gyermekekről, nőkről és rabszolgákról szól a többi három fejezet. A gyermekek függő viszonyáról szólva, említi a héber szokást is, mely szerint az apa eladhatta leányát; a rómaiaknál már nem függött korlátlanul az atyjától a fiú vagy lány; a gyermek viszonyát a szülőkhez teljesen megváltoztatta a kereszténység. (505. és köv. l.)

A rabszolgaságról szólva kimutatja, hogy az alsóbb népfajoknál jobb dolga van a rabszolgának, mint az angol gazdasági munkásnak. (555. l.) Igen kedvező az iszlám, az indus törvényhozás; kedvezőtlen a kereszténység, mert azon elv, hogy minden ember szellemileg egyenlő Krisztusban, nem mondja, hogy társadalmilag is egyenlő... Még a XIX. században is vitatta Rouvier püspök annak a jogosultságát, hogy foglyokat rabszolgáknak tartsanak. (567. l.) Nincs nyersebb

¹ A 396. l. különös dolgot közöl Magyarországról Farrer (J. A. Primitive Manners and Customs', London, 1779. munkája alapján: Der Glaube, dass die blutlosen Schatten nächtlicherweise ihre Gräber verlassen und zur Erneuerung des eigenen Lebens den Lebenden Blut abzupfen, herrscht in vielen Theilen der Erde. Noch im XVIII. Jahrh. verursachte es in Ungarn einmal allgemein eine so grosse Angst, dass die meisten Leichen ausgegraben und die verdächtigen unter ihnen verbrannt oder umpfählt wurden. Honnan vehette ezt Farrer?

alakja a rabszolgaságnak, mint a brit gyarmatokon és Egyesült-Államokban divott néger-rabszolgaság. (574—580. l.)

Már e kevés szemelvény mutatja, mily szép és fontos munka Westermarck ezen újabb műve. Kifogásolni való az, hogy igen bőbeszédű, gyakori ismétlésekbe bocsátkozik; ez tudományos értékét csökkenti, de népszerű, könnyed előadását jellemzi. Jegyzetei inkább a bibliográfiához tartozók és itt is néha csak rövidített czimek, pl. a már említett Farrer, Prim, mann, and. cust. Első munkájában a jegyzetek a szöveg alatt voltak, a végén pedig kimerítő név-tárgyjegyzék.

E műben a jegyzetek használatát megkönnyíti a kezelhetőségük; szöveg és jegyzet egyszerre lehet nyitva; ilyen kiadású munkát most legelőször látok.

Ceterum censeo: Rendkívül fontos munka a társadalomtudomány és ethnographia terén, mely rengeteg sok adatot nyújt az összehasonlító vallástudománynak és melynek nagy hasznát is vehetné a modern, elfogulatlan szentírásmagyarázat. Rám nézve egyik-másik fejezet határozottan revelatio volt és azt hiszem, azon lesz tudományunk, hogy a fordítás jogával élve, bekebelezi fontos tudományos kiadványaink közé.

Dr. Kohlbach Bertalan.

Az „O-kori Lexikon“ assyriológiája.

— Első közlemény. —

Rég óta hányom-vetem a fejemben: hozzá merjek-e nyulni, ne-e?

Azok közé tartozom, a kik szívesen üdvözöltük a vállalatot s örömmel fogadtuk az Ó-kori Lexikon megindulását. Hiszen igaz, hogy a külföldi, kivált a német Conversations-Lexikonoknak, meg a különböző speciális Encyclopediáknak egész legiója állt eddig is a kutató vagy tanulni vágyó szolgálatára. Nagy horderejű irodalmi nyereségnek tartottam azonban, hogy végre lesz mimagunknak oly kézikönyvünk, a melyben ha nem is speciális buvárkodással az eredeti forrásokból összegyűjtött, legalább amaz idegen termékekből helyes érzékkel kiszedegetett kész adatok essenciája saját anyanyelvünkön olvasható.

És bizonyára lesznek, a kiket mai köntösben is csakugyan kielégít a munka. Noha itt-amott ők is meg fognak torpadni, kétségtelenül. Hogy—teszem—*Aeneas*-nak (I. 43. l.) Trójából magával hozott fia *Ascanius* mikép született mégis már az új haza földjén, az ott *Aeneas* által alapított *Laviniumban*? Mert hogy a 250. lapon megvan engedve az a lehetőség, hogy „talán két *Ascanius* létezett“, az igen helyes do'og ugyan; a ki azonban a történelmileg mégis csak jelentékenyebb és fontosabb *Aeneasig* megy a Trójából leszármazottak utánnnyomozásával, annak nem sokat ér. Az is megakaszthat némelyeket, kivált a „művelt közönség“ öregjei közül, hogy az I. 23. lapon (*Acumincum*) még *Jupiter*, mily oknál fogva és körülmények közt izmosodik át később *Juppiter*-ré? Meg hogy a görög kultur-hatástól nagy messzire eső tartományokat, azok községeit, vagy a rajtuk levő telepítvényeket miért kellessék egyszersmind görögül is megnevezni? Carthago tanácsának mért γερουσια miért nem inkább „kupaktanács“ vagy „úri szék“ stb legyen a neve? Aztán „az irodalom nemesebb alkotásai iránt érdeklődő“ s tudvalevőleg nem csupa görög nyelvtanárokból álló „művelt nagy közönségnek“ sorai közt bizonyára kerül olyan is, a ki nem tud nyitjára akadni, hogy miért volt czélszerű neki sorokra terjedő

görög idézeteket, minden magyar fordítás kísérete nélkül föltálatni? Olyikakat viszont annak hallatára foghat elő a csodálkozás, hogy azt a tengeröblöt, melynek partján a corinthusiak, következésképp szín-görögök, által Kr. e. 550. táján alapított Ambracia feküdt, róla *sinnus* Ambraciusnak nevezték (I. 116.); másokat pedig az fog meglepni, hogy „(II. 735.) a scythákat csak a görögök hívták Συθηται-nak, előbb nevük Συθλοτοι volt“ s kérdezni fogják önmaguktól, hogy: vannak tehát oly írásos források, melyek a scythákkal a görögök, nevezetesen Herodot előtt már foglalkoztak s azok csakugyan és pedig görög betűkkel irt *skolotoi* nevet adnak nekik? Az is föl keltheti egyesek ámulását, hogy „Tyba ázsiai helység (II. 1109.)“ miképp felelhetett az Eufratesen innen, Palmyrától mégis keletre? S legföljebb abban találnak megnyugvást, hogy bizonyára ez a bizarr földrajzi fekvése volt az az ok, mely a helységet az Ó-kori Lexikonban való belekerülésre érdemesítette.

Végre akadhat egy-egy bús-magyar, a kinek tulipántos kebléből önkénytelenül fölbugyborékol az az elkecseregett sóhaj, hogy a magyar középiskolai ifjúság okulására és a magyar művelt közönség élvezetére szánt kézikönyv „Atila“ czikkében (I. 290—292.) vajjon mért volt szükséges megható bonhomáival utándarálni a rajtuk diadalmaskodó hunokat teljes epével gyűlölő, máskülönben is eléggé bárgyú középkori idegen íróknak azt a buta állítását, hogy a catalauni ütközetben „a római keresztény és művelt világ a hun-pogány barbárság fölött diadalt aratott“? Hiszen folytatólag maga a cikk beszéli el, hogy a „tönkre vert“ Atila ott maradt a csata helyén, annak birtokában, a „győzelmes“ Aëtius ellenben futva kotródik el onnan. Ugyan ez a „legyőzött“ hun fejedelem Galliából a közbenső sok országon át nemcsak akadálytalanul vezeti haza „megsemmisített“ hadait a Tisza partjaihoz, hanem a következő évben megrohanja maga Itáliát, előtör benne egészen Róma alá, melynek elpusztításától csupán IV. Leó tisztes alakja tartja vissza a vérengző barbár királyt, holott — a mi fölött a Lexikon gyöngéden átsiklik —, nem telik bele három év s ugyan ezt a várost a szelid erkölcsű, keresztény műveltségű vandálok csaknem tövig földulják-lerombolják. És a míg Atila mindezeket végbeviszi: a „diadal koszorúzza“ Aëtiusnak meg „győzelmes“ hadseregének, mintha kámforra váltak volna, többé semmi nyomuk. Így szoktak kinézni a keresztény műveltség diadalai s ez az a speczifikus „pogány barbárság“, mely a hunokat éppen egy magyar kézikönyvben való kipelengézésre teszi érdemessé? Ezer szerencse, hogy a Lexikon tisztelt megszerkesztői a hunok nemzetiségének a megállapítására ki nem terjeszkedtek. Több mint bizonyos, hogy e részben is a középkor „klasszikus“ íróit, legfőként Priscus és Jordanes tudósításait fogadták volna el egyedül hitelt érdemlő forrásnak.

Mindazonáltal lehetnek — ismétlem — a kiknek ezek az ugyis apró-cseprő szeplők, bibiresek föl sem tűnnek a műnek máskülönben eléggé tetszetős arczulatán, vagy jó lélekkel tulteszik rajtuk magukat. Hasonlóképp cselekedném velük magam is. Be kell vallanom azonban, hogy nekem úgy érzik, mintha a Lexikonban sajt helyett szappant kaptam volna. Úgy értem ezt a mondást, hogy az egyiptologia, de különösen az assyriologia újkori roppant merétü földérítései mellett el sem birtam képzelni, hogy a Lexikon érdemes összeszerkesztői előtt még Kr. u. 1900-ban is az az alig bakarasznai időköz legyen az ó-kor netovábbja, melyet az ó-görög történelem meg legenda elfoglal és hogy a „klasszicizmus“ czím alá szerintük

csupán azok az események, dolgok legyenek befoglalhatók s az ifjuság okulására, a művelt nagyközönség érdeklődésére csupán azok tartassanak érdemesnek, melyekről a görög és római „remekírók“, itt-ott vadabbnál vadabb kiszínezéssel megemlékeznek.

No de a tisztelt szerkesztők csakugyan nem is terjesztik ezt az exclusiót ennyire maguk se s kivált az egyiptologiai téren itt-amott félreismerhetetlen jelét adják, hogy az újabb tanulmányok híre elérkezett immár hozzájuk is. Igaz, hogy — teszem — Egyiptom legnagyobb uralkodójának II. Ramzesnek csaknem épp akkora tért szentelnek, mint p. o. Ucalegonnak, a kinél mellőzik ugyan a „proximus ardet“-et, de ércznél maradandóbb betűkkel vésik az örök emlékezet lapjára róla. hogy „nem törődő trójai öreg“. Jóval több előzékenységet tanusítanak III. Ramzes iránt, a ki ugyan édes-keveset lódított a világ során, megvan azonban az az érdeme, hogy Πρωψίνιτος néven „Aegyptus mythikus királya“ (II. 536.) s róla Herodot nagy erkölcs-bölcsészeti jelentőségű — anekdotát regél.

Sőt van nyoma, hogy a munka szerzői az új-kori assyriológiáról is hallottak valamit. Nem hiába, hogy Botta 1842-iki ásatásait M. L. úr a II. 705. lapon „napjainkban“ történeteknek mondja. Akárhány oly harmadrendű görög istene van azonban az Ó-kori Lexikonnak, a kinek több tér jut benne egymagának, mint Babilonnak, Assziriának meg az egész assyriológiának együttvéve.

De ha legalább ez a szűken kiszabott tér megállható, helyes adatokkal volna betöltve. Fájdalom, nincs, vagy igen csekély mértékben van. Ez az oka, hogy kissé szellőztetni óhajtom a Lexikon assyriológiáját. Nagy az Úr hatalma. Még megeshetik, hogy a munka új kiadást ér. Akkor egynémelyik figyelmeztetésemet még felhasználhatják az illetők. Ha ugyan lesz számukra hallásuk.

Iparkodom betűrendes sort tartani. A mennyiben lehetséges.

(I. 24.) „**Adiabene** Asszírria északi részén fekvő vidék; a két Zab folyó vidéke,“ a melynek (I. 200.) „régí fővárosa Arbela“. Éppen ellenkezőleg: Assziriának legdélibb része s — mint az I. 257. lapon is már helyesen van fölemlítve — az Alsó-Zab képezte a rendes határt Asszírria és a földrajzilag alatta, azaz délre fekvő Babilon között.

(I. 34.) „**Aeginában** s állítólag Phidon tyrannus verette a 8. században az első ezüst pénzt.“ (II, 402.) **Pénzek és súlyok** . . . a súlymértékek eredete Aegyptusban keresendő.“ Nem hiszik ezt az assyriologok egyiket se, mert tudják, hogy a *gun* (biltu, talentum), a *mana* (dupla font) és a *çu* (síklu) már legalább is a Kr. e. 5. évezred óta súly-, egyszersmind érték-, azaz pénzegységek; hogy Hammurabi törvényei ugyan ily pénznomekben mérik ki az egyes vétségekre megállapított büntetéseket; hogy maga Egyiptom királya III. Tutmozis ugyan ily babiloni pénznomekben vetette ki és szedte be a szíriai hűbérállamok adóját. Tudják végre, hogy a Pennsylvanian Expedition nifferi leletei közt van egy koczkalak, melynek a Kr. e. 25. évszázadból származó babiloni-semita fölírása „X. síklu dín hurási damkar.“ Hilprecht fordítása szerint „10 shekels gold standard of merchants.“

(I. 38.) „**Az aegyiptusiak** az előttünk ismert legrégebb kulturnép.“ Rég antikvált álláspont, a melyet leczáfoltak a babiloni leletek tanulságai. (u. o.) „**A hyksosok** . . . sémi eredetű törzsek voltak.“ Ez is elkopott frázis ma már.

A hykszosz-korból fönmaradt *taniszi* spinhx-fejek, meg a *mit-furiszi* szoborfü az ö széles, csontos arcukkal, lapos orrukkal, bennülö apró szemeikkel teljesen elütnek a sémi tyusztól s feltünö mongol jelleget mutatnak. Aztán köztudomás szerint, ugyanettöl a kortól fogva s az ö kíséretükben kezd a ló Egyiptomban meg a Földközi tenger keleti partvidékén meghonosodni. Tehát lovas népnek kellett lenniök, a mi a sémi akkor még nem volt. Ábrahámnak, Jákobnak juha, szamara, marhája bőven van, de lova nincs. Még maga a tízparancsolat sem tud lóról s csupán a más ökrének, szamarának meg — szolgáló leányának megkivánását tiltja. Végre mind a szentírás, mind a hieroglyfák számos tiszta és keverék sémi nép emléket megörizték ugyan épp ebböl a korból: mindezek azonban egymással folyvást czivakodó apró tribuszokra voltak szétforgácsolódva, a melyektől ily nagyobb szabású vállalkozás ki nem telhetett. Mindamelletts kétségtelen, hogy a hykszoszok Ázsiából a Vörös és a Földközi tenger közén jutottak Egyiptomba. Itt, az ország északkeleti határán feküdt rezidenciájuk is, Avaris (Hauar, Hatu'art) s ugyan errefelé történt a kitakarodásuk. Kik lehettek tehát, hogy mégis többé se hírük, se hamvuk, mintha a föld nyelte volna el öket? Egyetlen egy népet vehetünk kombinációba. Ez a khéta, a mely abban az időben a nomadizáló sémi mellett mintegy a birtokos osztályt képezte azon vidéken. Ábrahám is nem sémiektől vagy filiszteusoktól, nem is jóbarátjától Abimélektől veszi, hanem Khét fiaitól vásárolja a makpelai temetkezési helyet „négy száz ezüst sikulusokért, minémüekkel élnek vala a közönséges adásban-vevésben“ (I. Móz. XXIII. 16.). Ugyanez a nép építette a Holt-tenger aljától jó tova, a későbbi Nabataea közepén, az Ábrahám korából is már ismeretes Kades-Barneát, az Orontes-melléki „szent“ Kadesnek, a khéták ösrégi székhelyének ifjabb kiadását. Az el-amarna-kor ezt a népet már nem találja Palesztinában. A kiüzött hykszoszok után csörtető faraók első fegyvertényei e vidék apró sémi törzseinek behódoltatása s midön az ös ellenség után való tovább-nyomultukban végre komolyabb akadályra bukkann rohamuk: gátló elemül a khéta nép gubozódik ki. E néppel folyik aztán évszázadokon át a küzdelem s még II. Ramzes is csupán annyira bír menni, hogy a khéták nagykirályával Kheta-szrral kötött békeszerződésben az Anti-Libanon déli alját teszik közös határrá, az északi tartományok a khéták birtokában maradván. Egyedül a khéták lehettek tehát az a nép, melyből a hykszoszok kikerülhettek. Ábrahám korában és az előtt Palesztinában az apró-cseprő nomád sémi törzsek közt „Khét fiai“ a khitteusok voltak a birtokos osztály, „a pásztorok fejedelmei“. Midön a benszülött egyiptomiak a hykszoszok igáját lerázván, öket hazájukból kiüzték, egyszersmind elkergették Palesztinából a khitteusokat is, a kik aztán velük együtt visszaolvadtak a nagy khéta nemzettestbe. A mely pedig nem sémi volt, hanem — uralaltaji. (u. o.) *Sabaco*-t és *Sabatako*-t Sargonnal együtt, *Taharkát* ellenben saját neve alatt veszem sorra.

(I. 12.) „*Iz Amanus*-t . . . az ó-korban rabló népek lakták.“ De ugyan nem rablók lakták, söt az ó-kornak legkultiváltabb népei közül valók: khéták voltak, kik az asszir terjeszkedésnek is évszázadokon át sikeresen ellenálltak, a Kr. e. 9.—8.-ik évszázad folyamán azonban — a hosszú küzdelem által kimerítve — elarámosodtak lassankint. Persze ha csupán Ciceróig bírjuk az ó-kort fölvinni: ez az állapot az ö idejében, vagy római szemüvegen át tekintve, csakugyan másszerű is lehetett.

(I. 197.) „*Arachosia*“ és az ékirások Arakuttu (Urikatu)-ja nem egy. Amaz csakugyan ott van, hova a Lexikon teszi: Drangiana és Gedrozia között s az ariaspae keleti szomszédságában; ellenben Arakuttu a Sziluna (ma Elvend) hegység keleti vidéke volt, tehát Arachosiától jó 15—18. földrajzi fokkal esett nyugot felé. Az asszír királyok közül először III. Tiglatpilezar érintette Arakuttu-t, a mikor innen tovább haladva, egészen a Káspi-tó alján levő Bikni (ma Demavend) hegyig előretört. Másik alkalommal Arakuttu is egyik tevékeny részese volt a Sargon ellen Ursza vezetése alatt alakult koalíciónak. A mire bizonyynyal nem lett volna sem oka, sem alkalma, ha Arachosiával egy.

(I. 237.) *Armenia* . . . a melyben a nyugoti árja (medus) törzsekkel rokon nép lakott.“ Armenia ős lakossága nem a már árja méd-ekkel, hanem a még nem árja méd-ekkel, az úgynevezett „alarodikusok“-kal volt rokon. A továbbiakra nézve utalok az Ethnographia XII. 8. és 10. füzetében „A kaukazusi népek őstörténetéhez“ cím alatt megjelent tanulmányomra.

(I. 257.) *Asszír*a földrajza helyesen van megírva s Ninivétől helyesen van Kalach meg Dur-Sarrukin elkülönítve, a mely két utóbbi mindegyike egészen önálló város, nem pedig Ninivének egy-egy városrésze, külvárosa volt. Kár, hogy P. K. ezt a megkülönböztetést a II. 194—196. lapon is fön nem tartotta. A történelmi részben is helyesen említ csak négy Šalmanasszart, holott M. L. a II. 692. lapon ötnél alább nem adja. Téves állítás ellenben, hogy Asszírban „Kr. e. 2300 körül találunk először patiszi-k alatt levő városokat.“ Törvénykönyvének bevezetésében Hammurabi már felsorolta Aššurt és Ninivét, de csak mint birodalmának közönséges és az ő közvetlen jurisdikciója alatt álló városait. Az első, kivel a fölírások megismertetnek bennünket, „Aššur patiszi-je Šamši-Adad, a Bél-kap-kapu fia“, kinek korát azonban I. Tiglatpilezar adatának a segélyével legföljebb a 19. évszázad kezdetére vihetjük vissza. S ez a Tiglatpilezar sem első „nagy hódítója“ Asszírának, mert már Pudi il megkezdte, I. Šalmanasszar még erősebben folytatta a nagyobb szerű hódításokat; utóbbinak a fia I. Tukulti-Ninib pedig elfoglalta magát Babilont is, Tiglatpilezar előtt jó 150 évvel. A klasszikusok „Sarakos“ neve is inkább illik Szin-šar- iškunra, semmint Ašur-til-ilire. A cikkben elősorolt 127—137. sz. ábrákat magában a Lexikonban nem találom sehol. Ellenben a 138 sz. ábra már csak azért is nem lehet „babiloni Astarte“, mivel Babilonnak vagy Asszírának „Astarte“ nevű istennője nem volt.

Galgóczy János.

Herman Ottó: Pungur Gyula 1843—1907. Életrajz. Különlenyomat az „Aquila“ XIV. kötetéből. (Magyar és németnyelvű szöveggel. A Magyar Ornithologiai Központ kiadványa.)

Ma, midőn nagy zajjal temetünk és gyorsan feledünk, szinte meglepetés számba megy az a maradandó formában lerótt kegyelet, a melylyel Herman Ottó egyik elhunyt tudós munkatársa emlékének adózott. A fentebb jelzett füzetben kiadta Pungur arcképét, közölte tömören megírt életrajzát, összeállította műveinek teljes lajstromát és mutatványt közölt az elhunytnek kéziratban maradt és be sem fejezett fõmüvéből, a „Magyar állatnevek szótárából“. Belőle a tudomány egy nagyszorgalmú munkásának egész életét és összes eredményeit megismerjük. Sokan csak ebből tudják meg, hogy a jeles ornithologus a madár nevek összegyűjtésére

és szótárrá való feldolgozására vállalkozva, nemcsak a nyelvészet, hanem a néprajz területein is maradandó értékű munkát végzett. Ez életrajz szerint „arra készült, hogy az élő népnyelv anyagán kívül felhasználja java szótárainkat, a kódexek és újabban napvilágra került „szószedetek“ anyagát is és ne adja csupán a szorosan vett lexikális részt, hanem pótolja meg az állatnevekhez fűződő folklorisztikai elemekkel is, hogy a műben a magyarság szelleme teljesen kibontakozzék. Mindazok, a kik hasonló irányban működtek, tudják, hogy a nevekhez fűződő népnyelvi anyag a magyarságnál, mondhatni, páratlan. Ebben buzog a nép bölcsességének élő forrása, ebben nyilatkozik meg leginkább a legnemesebb szellemi sajátosság: a találó hasonlat, a példabeszéd és a legfőbb, a néphumor.“ Mi pedig a magyar ornithologia e gyásza alkalmából felsóhajtunk, hogy még hány idegen tudományagnak lesz ilyen halottja, mire a szaktudósok által is tüzetesen megfigyelt népnyelvet és népeletet a maga teljes mivoltában elvégre megismerhetjük.

KISEBB KÖZLEMÉNY.

A *Historia Septem Sapientum* elterjedéséhez. I. *Amantes*. — A *Historia VII. Sapientum* legelterjedtebb meséjének — a melylyel e folyóirat mult évfolyamában (XVIII. 1—18., 65—73.) volt alkalmam foglalkozni — néhány eddig nem említett származékára utal A. Rittershaus könyve: *Die neuisländischen Volksmärchen*. (Halle, 1902.) Ez a könyv voltaképpen csak tarlózás. Arnason, illetve Maurer buzgólkodása nyomán ugyanis a mult század végén Izlandban annyi népmesét sikerült összegyűjteni s a reykjavéki országos könyvtárban fölhalmozni, hogy az mind egyszerre nem is volt kiadható. — Az eddigi kiadások után Rittershaus asszony gyűjteménye csupán böngészet, — és mégis vagy negyven olyan mesére akadt, a mely teljesen ismeretlen volt eddig s még vagy 80 olyanra, a mely eddig ismereteknek nem érdektelen variánsa.

Ez utóbbiak közül való az is, a melyet Jón Sigurdsson kéziratából közöl *Die drei Ritter* címmel. (CXI. mese, 393—396. l.) Tudja róla, hogy a *Hist. VII. sap.* származéka, utal Straparolának dolgozatomban említett elbeszélésére (*Piac. Notti*; 5. éjjel, 3. mese) és Durant *Trois Bossus*-járá is, de e mese irodalmát, jelesen Pillet kitünő könyvét, nem ismeri. Annál érdekesebb, hogy a nála rendszertelenül fölhalmozódott adatok között olyan is van, a melyről megint Pillet nem tud: említi a *Gesta Romanorum* egy *ó-angol* változatának rokon elbeszélését, von der Hagen *Gesamtabenteuer*-jének (Tübingen, 1850) egy német adalékát (*Die drei Mönche von Kolmar*. LXII., 159. l.) és utal Cosquin lotaringiai meséinek egyik jegyzetére (II. 337.), a mely egy *annami* rokonváltozatról tud.

Mind e változatok persze, a mennyire (részben csak Rittershaus adataiból) megítélhetjük, csupán a *Hist. VII. sap.* származékai s a mese eredetének kutatásában legföljebb a Cosquin idézett adata lehet fontos. De ilyenekül sem érdektelen adatok, mert bizonyosságai annak, hogy e gyűjtemény egyik-másik elbeszélése a nép körében szájhagyomány útján elterjedt. (V. ö. a *Zsch. für vergleich. Litgesch.* XVII. kötetében közölt dolgozatomat.)

Az izlandi mese közvetlenül jutott a nép ajkára és motívumai Rittershaus följegyzésében (a mely úgyszólván csakis a motívumokra szorítkozik), tökéletesen

megegyezik a *Hist. VII. sap.*-ével. Hogy utóbbiban *miles*-ről van szó, míg az izlandi mese *ritter*-ekről beszél, hogy a *Hist. VII. sap.* asszonya a második lovagot *in gallicantum* hívja, míg a *ritter*-t éjjelre idézik, ez együttvéve sem különbség. Annál kevésbé az, mert von der Hagen-nak a *Gesta Romanorum* ó-angol származékából idézett változata ugyanezekben az izlandi mesével egyezik meg.

II. *Vidua*. A hűtlen özvegyről szóló elbeszélés régibb, mint a Hét bölcs mester XIV. elbeszéléseként előforduló változat, de a Petronius Arbiter regénye óta igen sokféle változatban fordul elő. Ezeket már 1851-ben összefoglalta Dunlop-Liebrecht *Geschichte der Prosadichtungen* című munkája, újabban pedig Ed. Griesebach *Die treulose Witwe* cz. könyve (és nem mint Rittershaus írja: *die trauernde Witwe*) 1877³-ben. — A *Hist. VII. sap.* elbeszélése mindenestre önálló, érdekes és becses csoportot alkot. Rittershaus följegyzése, *Die trauernde Witwe* (392—393. l.) nagyjában erre a redakcióra vezethető vissza. A főkülönbségek ezek: a *Hist.*-ban ketten akasztják fel a vitézt: a *vicecomes* és az asszony — Rittershausnál „muss sie den Gatten dann sogar noch selber am Galgen aufhängen“. A *Hist.*-ban *vicecomes*-ről, Rittershausnál *Wächter*-ről van szó. A *Hist.*-ban a koporsótól nem mozduló asszonynak barátai házat építenek a koporsó fölé, Rittershausnál a koporsót kápolnába viszik s a gyászos özvegy ott siratja az urát. Az esemény indítékai, menete azonban itt is megegyezik a *Historia*-ével.

Gálos Rezső.

NÉPRAJZI HIREK.

Csuvas tanulmányút. MÉSZÁROS GYULA, ifjú orientalista, ki több évet töltött Konstantinápolyban a török népelet, különösen pedig a néphit tanulmányával s ez irányú kutatásainak főbb eredményeit „Az oszmán-török nép babonái“ czímmel folyóiratunkban is közölte (I. XVII. köt.), a Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság Magyar Bizottságának s a M. Tud. Akadémiának segélyével másfél éven át utazgatott a Közép-Volga táján oly czélból, hogy elsősorban a csuvasok s mellékfeladatképpen a tatárok nyelvét, hitvilágát és népköltését kutassa s e tárgykörből mennél bővebb anyagot gyűjtsön. Útjából visszatérve, most gyűjtéseinek feldolgozásán és kiadásán munkálkodik. Jókora kötetet fog kitenni a csuvasok ősi pogány hitvilágának leírása, mely a följegyzett áldozati himnuszok, varázsigék, mondókák stb. szövegeinek közlése kapcsán az ezekhez fűződő fogalmakat és szertartásokat is részletesen fogja tárgyalni, folytonos utalással a tatárok s más török népek hasonló képzeteire és vallási gyakorlatára. Ismerve a csuvas nyelv és folklore nagy jelentőségét a magyar ethnologiai vizsgálatok szempontjából, nagy érdeklődéssel várjuk Mészáros munkáinak megjelenését.

*

Tunguz tanulmányút. BARÁTOSI BALOGH BENEDEK fővárosi polgáriskolai tanár, ki néhány évvel ezelőtt bejárta Japánt, Koreát és Szachalin szigetét s észleleteiről „Day Nippon“ czímen három kötetes munkát adott ki, e hónap elején a közoktatásügyi miniszterium, a székesfővárosi tanács s a Nemzetközi Ázsiai

Társaság Magyar Bizottságának támogatásával újabb nagy szabású tanulmányútra indult. Ennek célja az amurmenti tunguz törzsek néprajzi, anthropológiai és nyelvészeti felkutatása. A magyar szempontú keleti tanulmányok problémái sorában van ugyan elég, melynek megoldását előbbre való és fontosabb feladatnak kell tekinteniük, mégis becses eredményeket várhatunk Barátosi Balogh Benedek vállalkozásától még akkor is, ha munkálatai netán a szakszerűség szigorú követelményeit nem is fognák teljes mértékben kielégíteni. A tunguzokkal ugyanis oly keveset foglalkozott eddigelé az európai tudományosság, hogy még törzsek szerint való szétosztásuk, lakóhelyük és számuk is csak két év óta ismeretes, a mióta e kérdéseket PATKANOV S. szentpétervári tudós a Keleti Szemlében megjelent tanulmányában kellő tüzetességgel tisztázta. Az irányító eszme, mely Barátosi Baloghot a tunguzokhoz vette, az a több tudóstól hangoztatott nézet, hogy a tunguz-mandsu nép és nyelv a mint egyfelől a mongolhoz, másfelől a koreai- és japánhoz csatlakozik szorosabban, más szóval, hogy a két utóbbi nép és nyelv szintén az uraltaji ethnikai családdhoz tartozik. E mellett tisztázni óhajtja utazónk azt a kérdést is, hogy van-e még némi maradványa annak a hatalmas mandsu népnek, mely a XVII. század közepén Khina trónját elfoglalta s melynek azóta a császárok gondoskodása folytán nagyszabású irodalma keletkezett, de közben maga a nyelv, egyes tudósok állítása szerint, kihalt, mivel a mandsuk az őket körülölelő khinai néptengerben ethnikai jellegük önálló vonásait épp úgy elveszítették, mint például nálunk a kabarok, kunok és bessenyők.

*

A javak forgalma az őstársadalomban ezímen SOMLÓ BÓNÓG f. év márczius 14-én előadást tartott a Társadalomtudományi Társaságban, melynek kifejtett eredményei a néprajz művelőit is közelről érdekelhetik. Ebben előadó utalt a tárgyat illető régibb nézetekre, melyek közül kettő érdemel különös említést. Az egyik szerint az emberek kezdetben teljes elszigeteltségben gazdálkodtak, minden egyén vagy család maga fogyasztotta el, a mit termelt. A másik szerint az őskommunizmus volt a gazdálkodás kezdetleges alakja. Előadó kimutatja széleskörű kutatások alapján, hogy egyik nézet sem helytálló, hanem a tény az, hogy a javak ősi forgalma részint a különálló törzsek között, részint a törzseken belül ment végbe. Fontos szerepűek a javak ősi forgalmánknak vizsgálatánál a vallásos mozzanatok, melyek számos jelenségben jutnak kifejezésre. Megjegyezzük ezekkel kapcsolatban, hogy a magyarban nincs egyetlen törzsökös szavunk sem a kereskedelem fogalomköréből: *ár* s valószínűleg *becs* is, úgy szintén a nagyobb számnevek, mint *hét*, *tíz*, *száz*, *ezer* és a tízes számnevek *-ncz* (*harminc*) és *-van*, *-ven* (pl. *negyven*, *hatvan*) végzete, valamint a *vásár* szók *árja*, illetve iráni, *szatócs* régi török eredetű szók, *elad*, *vesz*, *kereskedik*, *alkuszik* eredeti értelmük szerint nem szorosan kereskedelmi kifejezések. Ugyan-e tény észlelhető a rokon nyelvek kereskedelmi terminológiájában is. Ellenben őseredeti genuin kifejezés pl. a törökségben *sat-mak* „eladni“.

M.

TÁRSULATI ÜGYEK.

Jegyzőkönyvi kivonat

a Magyar Néprajzi Társaság 1908. évi január 15-én d. u. 5 órakor a Magy. Tud. Akadémia üléstermében tartott nyilvános *felolvasó* és folytatólag zárt *választmányi* üléséről.

Jelen voltak: *Szalay* Imre elnök, *Munkácsi* Bernát és *Katona* Lajos alelnökök, *Sebestyén* Gyula főtitkár, *Máder* B. ellenőr: *Herrmann* A., *Vikár* B., *Huszka* J. és *Bán* A. választmányi tagok; továbbá *Fränkl* B., *Szell* F., *Heller* B., *Versényi* Gy., *Timkó* Gy., *Spitzer* M., *Téglás* G., *Szentmarjay* D., *Gárdonyi* A. és *Dancs* Á. r. tagok és vendégek.

I. A felolvasó ülés tárgyai ezek voltak: 1. *Vikár* B. bemutatta *Komáromy* Andor tanulmányát: „Hogyan ismerte fel a magyar nép a boszorkányokat?” 2. *Gárdonyi* A. felolvasta *Mähler* Edének „A halhatatlanságban való hit az ó-kori keleti népeknél” cz. tanulmányát.

II. A választmányi ülés lefolyása a következő volt:

1. *Elnök* megnyitván az ülést a választmánynak az új évre minden jót kíván. — A vál. köszönettel veszi.

2. A jelen jegyzőkönyv vezetésére *Bán* A.-t s annak hitelesítésére *Herrmann* és *Huszka* v. tagokat kéri fel. Majd bemutatja *Dancs* Árpád új tagot, kit a választmány a mult ülésen kelt határozatával a legközelebbi közgyűlésig a pénztári ügyek kezelésével megbízott. Végül kéri, hogy a közgyűlésig a folyó kiadásokat a mult évi költségvetés keretében utalványozhassa. A vál. készséggel megadja ezt.

3. *Főtitkár* bemutatja a mult ülés jegyzőkönyvét.

4. *Munkácsi* alelnök tudatja, hogy a Magy. Tud. Akadémia I. osztálya a Társ. részére ismét megszavazta az 1000 kor. évi segélyt. Tud. szolgál.

5. *Elnök* tudatja, hogy az Osztrák-Magyar Bank 200, a Pesti Magy. Kereskedelmi Bank 100, Kornfeld Zsigmond, a Magy. Hitel Bank igazgatója 50 kor.-t adományozott a Társaság céljaira: Az elnök ezért a nemes adományokért köszönetet mondott.

6. A főtitkár többi közt meg a köv. jelenti:

a) A bécsi Amerikánisták a Magy. Népr. Társaságot meghívták XVI. nemzetközi kongresszusukra. Az elnökség fel fogja kérni a M. Nemz. Múzeumot, hogy a birtokában lévő értékes amerikai vonatkozású könyveket a kongresszuson mutassa be.

b) Azon indítványt terjeszti elő, hogy az *Ethnographia* 3 száma ezután *január*, *márczius* és *április* hónapban jelenjék meg, hogy a júniusi szám már június elején napvilágot lásson. A június vége felé beálló szünet teszi szükségessé ezen változtatást. A vál. hozzájárul az előterjesztéshez.

6. Elnök kéri a választmányt, hogy a pénztárt az ellenőr és az alelnökök részvételével átvehesse. A vál. megadja a felhatalmazást.

7. A vál. a köv. új társulati tagokat választja meg: *Fritz* Ármin nyomdatulajdonost (aj. *Timkó*), *Spiczal* Adolf üzletvezetőt (aj. *Timkó*), *Urhegyi* Jenő tanárt (ajánlja *Bellosics*).

Szalay Imre s. k. elnök. Dr. *Bán* Aladár s. k. jegyző-helyettes. Hitelesítik: *Huszka* József, *Herrmann* Antal s. k.

Hivatalos nyugtázás az „Ethnographia” legközelebbi füzetében.

Taggyűjtés. Rendkívül olcsón adott folyóirataink hathatós terjesztése érdekében tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy a jelentkező új tagokat lehetőleg gyorsan bejelenteni sziveskedjenek. Mutatványszámokat s alapszabályokat készséggel küld a M. Néprajzi Társaság elnöksége (Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum).

Tagsági oklevél. Tisztelettel tudatjuk, hogy a Magyar Néprajzi Társaság művészien kiállított névre szóló tagsági okleveleit azon tagjainak készséggel megküldi, a kik a kiállításért járó 6 K díjat az elnökség címére (Budapest VIII., Nemzeti Múzeum) beküldik.

A Magyar Néprajzi Társaság kiadásában

megjelentek és **Ranschburg Gusztáv** könyvkereskedőnél
(Budapest, IV. Ferencziek-tere) kaphatók:

I. Magyar Néprajzi Könyvtár:

- I. kötet: *Strausz Adolf*, Bolgár néphit. Ára . . . . . 8 kor.
II. kötet: *Dr. Sebestyén Gyula*, Rovás és rovásírás. Ára . . . . . 15 „
III. kötet: *Dr. Katona Lajos*, Magyar népmese-typusok. (Sajtó alatt.)

II. Néprajzi Füzetek:

1. szám: *Dr. Munkácsi Bernát*, A magyar népies halászat műnyelve.
2. szám: *Istvánffy Gyula*, Palócz néprajzi tanulmányok.
3. szám: *Nagy Géza*, A szkithák nemzetisége.
4. szám: *Dr. Sebestyén Gyula*, A székelyek neve és eredete.
5. szám: *Dr. Alexics György*, Vadrózsapör.
6. szám: *Dr. Krausz Sámuel*, Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai.
7. szám: *Huszkó József*, Tárgyi ethnographiánk őstörténeti vonatkozásai.
8. szám: *Dr. Sebestyén Gyula*, Az avar-székely kapcsolat emlékei.
9. szám: *Galgóczy János*, Ujabb sumir szószedet.

Ára egy-egy füzetnek 1 kor., a kilencz füzetnek együtt 7 kor.

Hornyánszky V. os. és kir. udvari könyvnyomdája Budapesten.

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

DR. MUNKÁCSI BERNÁT ÉS DR. SEBESTYÉN GYULA.

MELLÉKLETE

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTESÍTŐJE.

A társaságot illető pénzek egy-
szerűen a
MAGYAR NÉPRAJZI
TÁRSASÁGNAK,
a fölszólalások és lakozimbejelen-
tések pedig
Kővecsei DANCS ÁRPÁD
pénztároshoz (Bpest, II., Toldy
Ferencz-u. 50. sz.) küldendők.

A folyóiratot illető küldemények
MUNKÁCSI BERNÁT-hoz
(Bpest, VI. ker., Szondy-u. 9. sz.)
vagy
SEBESTYÉN GYULA-hoz
(M. Nemzeti Múzeum) küldendők
A társaság ügyviteléhez tartozó
iratok a főtájkári hivatalnak
(M. Nemz. Múzeum) címzendők.

Előfizetési ára 6 kor. Bolti ára 10 kor.

A tagoknak tagdíjuk fejében jár.

Megjelenik január, márczius, április, június, október és december hónapokban.

BUDAPEST.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

1908.

TARTALOM.

	Lap
<i>Karl Lajos</i> : Árpádházi Szent Erzsébet és az üldözött ártatlan nő mondája . . .	129
<i>Bán Aladár</i> : A samánizmus fogalma és jelenségei (II.)	148
Néphit és népszokások.	
<i>Matthiás Mátrainé Varga Róza</i> : Szarvasvidéki babonák	159
<i>Benkóczy Emil</i> : Garammenti mondák	165
Népköltészet és népzene.	
<i>Gárdonyi József</i> : Egri népballadák	166
Irodalom.	
A magyar népköltés remekei	169
<i>Mahler Ede dr.</i> : Weber Ottó: Die Literatur der Babylonier und Assyrer	170
<i>Galgóczy János</i> : Az „Ó-kori Lexikon“ assyriológiája (II.)	171
Kisebb közlemények.	
A székely tánczokról	176
<i>Bleyer Jakab dr.</i> : Helyreigazítás	177
Társulati ügyek.	
Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaságnak 1908 márczius 18-ikán tartott választmányi üléséről	177
A Magyar Néprajzi Társaságnak 1908 márczius 18-ikán tartott rendes évi közgyűlése	179
I. <i>Szalay Imre</i> elnök megnyitó beszéde	179
II. <i>Sebestyén Gyula dr.</i> főtitkár jelentése	182
III. <i>Feichtinger Győző</i> pénztáros jelentése	186
IV. A M. Néprajzi Társaság 1907. évi zárszámadása és 1908. évi költségelő-irányzata	188
Jegyzőkönyv a Magyar Néprajzi Társaságnak 1908 márczius 18-ikán tartott rendes évi közgyűléséről	190

E folyóirat összes közleményeire nézve minden jog fentartva.

A Magyar Néprajzi Társaság tisztikara.

Elnök :

Szalay Imre, min. tanácsos
(M. Nemzeti Múzeum.)

Alelnökök :

Katona Lajos dr.
(II. Krisztina-körút 33.)

Csánki Dezső dr.
(I. Vár, Orsz. Levéltár.)

Főtitkár :

Sebestyén Gyula dr.
(M. Nemzeti Múzeum.)

Titkár :

Solymossy Sándor dr.
(VIII., József-utca 32. II. e.)

Pénztáros:

Kövecsei Danes Árpád
(II., Toldy Ferenc-utca 50.)

Ellenőr:

Máder Béla.
(Országház-tér 11.)

ÁRPÁDHÁZI SZENT ERZSÉBET ÉS AZ ÜLDÖZÖTT ÁRTATLAN NŐ MONDÁJA.

A világirodalom egyik legelterjedtebb mondája az üldözött ártatlan nőről szól, a ki ártatlanságát megőrzi és végre elégtételt nyer. A mondának két ága van: az elsőt Grundtvig¹ nyomán Sibia-Genoveva, a másodikat Crescentia-Hildegard-Florence ágnak nevezhetjük a hősnő nevérol. Az utóbbi összes változatainak közös vonása, hogy az első visszautasított szerelmes és üldözöje saját sógora; továbbá, hogy üldözöit betegség sujtja, melyből őket áldozatuk gyógyítja ki. Mindkét ágban az üldözött nő gyakran magyar királyleány és tekintve, hogy a monda és költészet az étellel és történelemmel állandó vonatkozásban áll, felmerülhet az a kérdés, Magyarország hogyan jutott e mondákba, melyik az a magyar királyleány, a kinek alakja a monda alkotóinak, akár egyéni költő, akár néptömeg volt, a szeme előtt lebeghetett. A kérdés elsősorban magyar szempontból érdekelhet, mert egy magyar történelmi alaknak a külföldi mondára való hatását bizonyítja. Másrészt általános irodalmi szempontból e hatás lehetővé teheti az egyes változatok korának és egymásra való vonatkozásának megállapítását.

A monda két ága közül a másodikat kívánjuk ez alkalommal vizsgálat tárgyává tenni. Eredetére nézve háromféle véleményt koczkaztattak. Bäckström szerint² keletről származott, Grundtvig a germán népek körében kereste forrását, Mussafia³ a keleti eredet mellett volt, de a monda szerinte két izben és két változatban hatolt nyugotra. Wallensköld⁴ a keleti, valószínűleg ind eredetet fogadja el és az összes változatok feldolgozására törekszik. Bennünket a nyugoti változatok fognak érdekelni, azért az eredet kérdésének fejtegetését mellőzve, a monda eredeti (rekonstruált) alakjának összefoglalásával ismertetjük az összes keleti változatok⁵ tartalmát.

Egy ember (1) el akarván utazni, a feleségét (2) az öccse (3) őrizetere bizta. Ez beleszeretett sógornőjébe, de mivel az asszony becestelen

¹ Svend Grundtvig, *Danmarks gamle Folkeviser*. I. (1883.) 195—7. és 203. III. (1862.) 782., IV. (1883.) 730. I.

² P. O. Bäckström, *Hildegardis och Talandus*. I. (1845.) 264—74. I.

³ A. Mussafia, *Über eine italienische metrische Darstellung der Crescentiasage*. Sitzungsber. d. phil.-hist. Cl. der k. Ak. d. Wiss. 41. (1865.) 589—692. I.

⁴ A. Wallensköld, *Conte de la femme chaste convoitée par son beaufrère*. Helsingfors, Acta Soc. Sc. Fennica XXIV. (1907.) 7. I.

⁵ V. ö. a perzsa Tuti Nameh (k. München 174—176.), az arab Ezeregyéj (k. Burton F. London VIII. (1894.) 79.), a perzsa Ezeregy nap (ford. Pétis de la Croix 1710—12.) gyűjteményt.

ajánlatát visszautasította, házasságtöréssel vádolta a falu bírása előtt. Hamis tanuk, a kiket sógora megvesztegetett, az asszony ellen vallottak, így megkövetetésre ítélték. Miután félholtan a vesztőhelyen hagyták, egy szána-kozó vándor (4) magához fogadta, a házába vezette és kis fia gondozását rábizta (a). A ház egyik rabszolgája (5) a hősnőbe szeretett; miután a nő szerelmét visszautasította, elhatározta, hogy megbosszulja magát. Egy éjjel belopódzott a szobába, a hol urának fia aludt és megölte, azután dajkájának szobájába lépett, annak ruháit vérrel bemocskolta és a véres kést a közelében elrejtette. Másnap, miután a gyilkosságot felfedezték, a rabszolga a gyanút az idegen nőre háritotta. A ház ura és annak felesége azonban nem győződtek meg teljesen bűnösségéről, büntetésből csak elbocsátották, sőt gazdája még pénzzel is ellátta útjára (b). Ezzel a pénzzel az asszony egy fiatal embert (6) váltott meg, a kit adósságai miatt felakartak akasztani. Az ifjú hálából útján elkísérte, de beleszeretett. Miután a nő szerelmét visszautasította, az ifjú rabszolganőként egy hajó kapitányának (7) eladta (c). Ez hajójára vezette, a hol új rabszolganőjén jogait akarta gyakorolni. A nő imájára szörnyű vihar támadt, a mely a hajót összezúzta. A hősnő és a kapitány azonban külön-külön megmenekültek. A nő egy kolostorban menedékhelyre talált, a hol szent élete folytán mindenféle betegségeket tudott gyógyítani (e). Ez idő alatt négy üldözője különböző betegségbe esett és útjáról megtért férje öccsétől megtudta felesége állítólagos bűnös viselkedését. A szent asszony hire, a ki mindenféle betegségeket gyógyított, a férj fülébe jutott és öccsével útra kelt, hogy nála gyógyulást keressen. Útközben egymásután csatlakozott hozzájuk a jó gazda beteg rabszolgájával, a kiváltott ifjú és a hajós kapitány (f). Czeljükhoz érve, az asszony elé bocsátották őket, a ki fátyollal az arcán megparancsolta, hogy őszintén gyónják meg, mi terheli lelkiismeretüket. Erre egyik a másik után (a férje kezdte a beszédet) elmondta, milyen viszonyban volt az asszonnyal. Ez megismertette magát, a bűnösöknek megbocsátott és meggyógyította őket, a mire férjével visszatért hazájába, a hol boldogan éltek (g).¹

A monda a keresztes hadjáratok idején került nyugatra, valószínűleg a XI. század végén. Legrégibb rövidített formában a német „Kaiserchronik“ mutatja, melyet 1150 körül írtak.² Rendkívül elterjedt a nyugoti irodalmak nagy részében és a legutóbbi időkig legbugzóbb kutatója 260 változatát gyűjtötte egybe. Az összes nyugoti változatok közös jellemvonásai: 1. a férj magasrangú személy, király vagy császár, 2. öccsét sógornője bebörtönzi, hogy kísértése elől megmeneküljön. Miután e vonások az ismert keleti változatokból hiányzanak, a nyugoti változatok oly közös forrásból fakadhattak, a melyben ez megvolt. Több kísérletet tettek a változatok csoportosítására. Grundtvig³ a hősnő neve és irodalmi körök nyomán hat ciklust állított fel, de felsorolt idegen, nem a monda alá tartozó változatokat is.

¹ A későbbi hivatkozások rövidítésére számok (1—7) jelzik a szereplő személyeket és kis betűk (a—g) az egyes epizódokat.

² V. ö. *Die Kaiserchronik*, kiadta Schröder E. 1892. 44. l.

³ L. 129. l. 4. j.

Von der Hagen¹ a német Crescentia és a francia Florence közös forrását valamely latin gyűjteményben (Vincentius Bellovacensis, Gesta Romanorum) sejtette, de Grässe² nyomán alig néhány változatot ölelt fel. Mussafia³ a betegek számára alapított rendszeres osztályozást kísérelt meg. Öt csoportot állított fel, a szerint, a mint egy, két, három, négy vagy öt szereplő személy betegszik meg és talál gyógyulást a szent asszonynál. Wallensköld⁴ végre oly osztályozást adott, a mely feltünteti a monda forrását és vándorlását országokon és korokon át. A kutatás mai állapotában ez is csak ideiglenes kísérlet lehet, mert újabb kézirat újabb változatot vethet napvilágra, vagy egy új szempont más választ adhat azokra a feltevésekre, a melyeket Wallensköld bizonyos értelemben eldöntött. Nagyjában elfogadjuk osztályozását kiinduló ponttul és később utalunk rá, az itt felvetett sajátos szempont mennyiben módosíthatja.

I.

A nyugoti változatok a következő csoportokba oszthatók: a rendkívül elterjedt Gesta Romanorum című mesegyűjtemény, egy francia verses regény, „Florence de Rome“-ról és az abból származott spanyol, francia és angol történetek, a Mária-csodák egy sora, Crescentia és Hildegarda mondái. Ezek közül a három elsöben (melyeket rövidség kedvéért GR., FR. és M. betűkkel fogunk jelezni) találhatunk oly közös vonásokra, melyek közös forrást vagy eszményképet feltételeznek. A GR. és a FR. tartalmi rokonságát Mussafia csoportosítása is feltünteti, mert mindkettőben négy bűnös és négy beteg szerepel, a mit Wallensköld kiemelt és közös forrásból magyarázott. A Mária-csoda ennél korábbi nyugoti forrásból eredhetett, első nyomát egy XII. századbeli kéziratban találjuk,⁵ de csak Gautier de Coincy⁶ útján terjedt el szélesebb körben.⁷ Habár korábbi eredetét nem vitatjuk, legelterjedtebb változataiban, a melyek korát Wallensköld Abbé Poquet nyomán még túlságos korai évekre teszi, oly vonásokat tüntet fel, a melyek a GR. és a FR. változataihoz közelebb hozzák, sőt azok útján a kettőre befolyással is lehetett. E három csoportba nagyrészt latin, francia és angol nyelven írt változatok tartoznak és ezeket tesszük a további vizsgálódások alapjává. Figyelembe vesszük a M. olasz, galicziai, portugál, spanyol és meglehetősen későkori német irodalmi nyomait is.

¹ V. d. Hagen, *Gesamtabenteuer*. I. (1850.) C—CIV.

² Grässe, *Die grossen Saagenkreise des Mittelalters*. I. (1842.) 264—74. és II. 6—7.

³ L. 129. I. 3. j.

⁴ L. 129. I. 4. j.

⁵ Paris, *Bibliothèque Nationale*, f. lat. 14463. fol. 36. r.

⁶ Gautier de Coincy (1177—1236.), „*Miracles de la sainte vierge*“ 2. köt. kezdetén *l'Empereriz de Rome*. Kora Abbé Poquet kiadása (1857. XXXVIII. I.) szerint 1218—1222, Gröber, Grundriss (II. k. I. r. 1902. 651. I.) nyomán 1223, Suchier (Suchier-Birch-Hirschfeld, Franz. Literaturg. 1900. 208. I.) alapján 1223 után teendő.

⁷ Mussafia A. Studien zur mittelalt. Marienleg. Sitzungsgeb. d. phil.-hist. Cl. d. k. Ak. d. Wiss. Wien. CXXXIX. k. (1892.) VIII. 1—74., CXV. k. (1888.) 5—92. I., CXIX. k. (1889.) IX. 1—66. I., CXXXIX. k. (1898.) VIII. 1—74. I.

Már Grundtwig¹ megjegyezte, hogy a GR. viszi be a mondába Octavianus római császár és egy királynő alakját, a ki a magyar király leánya. A GR. nem egy és ugyanazon kézirat alakját tartotta szem előtt, mert a szárazföldi kéziratcsoportban a császár neve Octavianus, de nincs szó a magyar királyról, az angolországi latin kéziratcsoportban a császár neve Menelaus (kettőben Gerelaus²) és a császárné a magyar király leánya. A szárazföldi és az angol-latin változat viszonyaira nézve osztjuk Liebrecht³ és mások nézetét, hogy független angol-latin szöveg léte nem bizonyítható, az valószínűleg csak a szárazföldi szöveg egyik változata. A kettő közül melyik a régebbi, a kérdés fejtegetése is meddő. Az elveszett kéziratokra alapított elméleteket mellőzve, el kell ismernünk, hogy az innsbrucki⁴ a legrégebbi, 1342-ből. Ha az angol-latin szöveget külön méltatjuk, annak oka a fent jelzett névbeli eltérésben van, mely sajátos szempontunkból jelentőséggel bír.

A GR. az üldözött ártatlan nő mondáját az eredeti (ind) forrástól a következő pontokban eltérő formában mondja el: A személyek közt az ember (1) helyébe egy római császár lép, a szánakozó vándort egy nagy úr, a rabszolgát (5) annak udvarmestere helyettesíti. Az epizódokban (a) a császár, a ki a *Szent Földre* indul, az ország kormányzását feleségére bizza; a császárné, a kit sógora szerelmi vallomásaival ostromol, azt bebörtönözteti; a császár visszatérének híre a császárné kiszabadult sógorával és nagy kísérettel elébe megy; útközben, míg kísérete egy szarvas üldözésére indul, sógora a császárnén erőszakot akar elkövetni; miután célját el nem éri, hajánál fogva egy fához köti és az erdőben hagyja, bátyjának pedig azt mondja, hogy a császárnét fegyveres csapat elrabolta; ezalatt egy nagy úr megszabadítja és leánya gondozását rábizza;

(b) a császárné a leányka oldalán alszik és a gyilkos a véres kést a kezébe nyomja; a ház úrnője vádolja a császárnét a gyilkossággal és meg akarja öletni; elbocsátásakor nem kap útiköltséget;

(c) a kiváltott fiatal ember a császárné szolgálatába áll, de nem lesz belé szerelmes; a kapitány, miután meglátta a szép császárnét, szolgáját megvesztegeti; a császárnét akkor rabolja el, a mikor a hajón árúkat készül vásárolni;

(f) az utasok, a kik közt nem szerepel a gyilkos gazdája, csak a kolostorban találkoznak;

(g) a császárné sógora csak akkor vallja meg bűnét, a mikor már arra másodszor is felszólította.

¹ L. 129. l. 1. j.

² London, British Museum Harl. 5259. és 5369.

³ The Academy IV. (1873.) 464. has.

⁴ W. Dick, Die GR. nach der innsbrucker Hs. v. y. 1342. etc. V. ö. Katona L. GR. Fordította Haller I. 1695. Budapest. 1900. és Egy. Phil. Közl. XXX. (1906.). Katona Lajos szíves felvilágosítása szerint a Sztáray-kodexben a történet szövege egyezik az innsbrucki kézirat szövegével (Sztáray 134., Dick 150., Oesterley 249. app. 53.), így a császár neve Octavianus, a leány névtelen.

A GR. angol-latin változata eddig kiadatlan több kéziratban¹ van meg. A tartalmat Douce² foglalta össze, van több angol fordítása prózában,³ a császárné történetét Hoccleve Tamás⁴ szedte versbe. Az angol-latin szöveget⁵ (BM.) szárazföldi szöveggel egybevetve a szereplő személyek említett eltérésén kívül a következő sajátságok vehetők észre. A császár zarándok útjáról BM. idillikus párbeszédben szól; nem kívánja többé titkolni neje előtt szándékát, a ki neki hűséget ígér. Oe. ezzel szemben röviden jelzi szándékát (*Imperatrix carissima, terram sanctam visitare volo*) és elutazását (*Hiis dictis valefecerat ei et recessit*). BM. szerint a császárnét sógora szerelmével ostromolja, az ország közügyeibe avatkozik (*a*), ezért 3—4 nemes emberrel bebörtönözteti. Oe. csak szerelmi ostromról szól és elzárásról (*eum in carceravit*). Az ifjú kiszabadulásától kezdve a két szöveg párhuzamosan halad, lényeges eltérést ott mutat, a hol a császárnét egy gróf az erdőben megtalálja. BM. isten csodájának mondja, hogy életben maradt, a grófnak azt válaszolja, hogy idegen asszony, a ki messze földről jött (*At illa per miraculum Dei viua fuit: comiti respondit: Mulier extranea sum a partibus longinquis*). Mindez Oe. szövegéből hiányzik. BM. szerint a városban, a hol a császárné szolgájával megszáll, nemcsak a hajóskapitány szeret belé, hanem sok más ember is; a kapitány feleségül akarja venni (*Non est pro dicio, quia te carnaliter cognoscam et in uxorem meam ducam*). Oe. szerint a hajós kapitány vele akar hálni (*Te mecum ducere quia tecum ac nocte intendo dormire*). BM. a kolostorban szent életével okolja meg isten kegyelmét, hogy betegeket tudott gyógyítani (*tam sancte vivebat, quod gratiam ei Deus contulit quod infirmos sanabat*). Oe. több józansággal azt mondja, hogy megtanulta a fűvek gyógyító erejét (*Infra tempus breve virtutes herbarum didicit in tantum, quod omnes infirmes . . . sanabantur*) és a betegeken előbb próbát tesz, azután szólítja fel teljes gyónásra (*Medicinam apposuit sed nihil ei profuit*). A gyónásban BM.-nél sógora elmondja bűnét (*Ego vero eam ad peccatum sollicitavi et noluit mihi concedere*), míg Oe. feltűnően elvágja a beszéd fonálát (*Ego vero in amore ejus etc. (sic). Et omnia naravit*). A felismerés jelenete viszont Oe. szövegében sokkal részletezőbb, sőt lakoma is követi (*Imperator statim in eodem loco magnum convivium fecit . . . et per septem dies cum gaudio ibi mansit*).

A főbb eltérések a császár búcsújelenetében vannak, a melyben idillikusan részletező és a gyógyító erő magyarázatában, a melyet BM. isteni beavatkozásnak tulajdonít. Az előadás szempontjából BM. több párbeszédet

¹ London, Brit. Mus. Harl. 2270. XV. sz. 101. f. fol. 80. r.—82. r. és 5259. XV. sz. 99. f. Fol. 117. r.—120. r.

² Douce Fr. *Dissertation on the GR.* (Illustrations of Shakespeare and of Ancient Manners, I. k. 1807., II. k. 416—420. I., 2. k. 1839. 568—70. I.

³ V. ö. Sir F. Madden, *The old english version of the GR.* 251—60.

⁴ Hoccleve vagy Occeleve Tamás (1368—1450.), *Fabula de quadam Imperatrice Romana*, kiadt. Furnivall, H. — s Works, I. k. 140—173. I.

⁵ London, Brit. Mus. Harl. 2270. fol. 80. r.—82. r. szövegét közölte Wallensköld i. m. (I. 129. I. 4. j.) 111—116. I. Oesterley GR. kiadásában 248. app. 53., 1872. 648. I. Az előbbi jelzésére BM., az utóbbiéra Oe. betűket használjuk.

és bővebb elbeszélést nyújt, míg Oe. röviden összefoglal, az utóbbi szerzője bizonyos prózai józanságot árul el. Az eredeti szöveget BM.-ben vagy Oe.-ban keressük-e, a kérdés maradjon eldöntetlen, mert a szövegkritika csak valószínű feltevésekre jogosítana. Biztos következtetés azonban, hogy BM.-ben az eredeti (ind) mese egy oly történet vagy legenda hatása alatt módosult, a melyben egy magyar királyleányról volt szó, a kinek férje a szent földre zarándokolt, de előzőleg feleségétől érzékeny búcsút vett, a kinek továbbá csodás gyógyító erőt tulajdonítottak Isten különös kegyelméből. Oe. szövege ezt a hatást nem mutatja, a mit vagy abból magyarázhatunk, hogy korábbi, vagy abból, hogy BM. nyomán több kritikával bíró szerző átdolgozta.

A GR. korának, szerzőjének kérdése még eldöntetlen, mindkettőre nézve azonban vannak nagyon valószínű feltevések. Az innsbrucki kéziratnál (1342.) régebbi szövegek se nyúlhatnak fel *Assisi szent Ferencz* rendje megalapítása korán túl (1215.).¹ Ezt az említett kézirat záradéka is bizonyítja, a mely szerint egy Ferenczrendi barát volna a szerzője (*Expliciunt gesta imperatorum moralizata a quodom fratre de ordine Minorum*). Egyebet szerzőjéről nem tudunk. Forrása az eredeti magot képező ókori elbeszélésekben kívül a biblia, legendák, krónikák, egyházi beszédek és tudományos művek voltak, a mire a cím is utal (*ex Gestis romanorum et quibusdam aliis notabilibus gestis*). A GR. angol eredetét is valószínűnek tartják, de nem bizonyos.² Melyik magyar királyleány története lehetett 1215 után, mindenesetre a XIII. század folyamán, az angolországi ferenczrendi barát mintaképe, hogy annak nyomán módosíthatta az üldözött ártatlan nő keleti (ind) eredetű mondáját? Ez a királyleány csak Árpádházi szent Erzsébet lehetett, II. Endre királyunk leánya, élete második felében Szent Ferencz rendjének tagja. E feltevést legendájának szövege és valószínű elterjedése nyomán alább fogjuk igazolni és a GR. megfelelő fejezetének korára, forrására vonatkozó következtetéseket levonni. Kísérjük a monda alakulását további útján.

II.

FR. változatai egy pontban térnek el a GR. elbeszéléseitől. A gyilkost elkíséri a szent asszonyhoz a meggyilkolt gyermek atyja, a ki elmondja azt, a mit az asszony multjából tud. A változatok egymás közt több részletben eltérnek. Ezek két csoportba oszthatók: az elsőbe tartozik egy francia verses regény a XIII. századból (6410 Sándor vers),² egy angol

¹ Katona L. GR. F. Haller I. (1695.). Budapest, 1900. Bevezetés.

² U. o. 61. l.

³ Kéziratai Párisban Bibl. Nat. nouv. acq. fr. 4192. Y. T. d'Arcy Hutten tulajdonában Marske Hall-ban (Richmond, Yorkshire) és Londonban Brit. Mus. Landsdowne 362. ff. 75*, 75**, 76. 77. hiányos töredék. A párisi és londoni kéziratokon kívül Bédier, a Collège de France tanára szivességéből átnézhettem Wallensköld kiadásának kefele nyomatát (Société des anciens textes, 1907.). V. ö. Romania VIII. 475. a párisi kéziratról.

románcz a XIV. vagy XV. századból¹ és egy francia novella „*Dit de Florencede Romme*”¹ czimmal a XIV. századból; a másodikba az említett francia verses regény XIV. századbeli átdolgozása.² A szöveg és a tartalom összehasonlítása azt bizonyítja, hogy a francia verses regény vagy annak valamely elveszett kézírata volt a három első változat közös forrása. A londoni kézirat a legrégebbi szöveget adja, de oly csekély kézirat-töredék és a kézirat oly romlott, hogy a többihez való viszonyát megállapítani lehetetlen.³ A közös forrás a következőkben terhetett el az eredeti (ind) változattól:

A személyek közt szerepel Imre (1), Fülöp magyar király fia, a ki később római császárrá lesz; a felesége Florence (2), Ottó római császár leánya; az öccse Milo (3); a császárné megmentője Thierry (4), Chateau-Perdu várának ura; a gyermekgyilkos Macaire (5), Thierry várában élő lovag; a kiváltott ifju gonosztevő (6); a hajóskapitány neve Escot (7). Az első epizód (a) egy terjedelmes bevezetéssel bővül, a mely elmondja Imre magyar királyfi Ottó római császár halála után hogyan lesz Florence férje és római császár, miután vitézül hadakozott a görög királylyal, a ki Róma ellen azért indított háborút, mert Florence nem lett a felesége; Imre háborúba indul és távolléte alatt Milo Florence-ot feleségül akarja venni azt állítván, hogy bátyja meghalt; kiderül, hogy a hír hamis és Milot egy toronyba zárják; Florence Imre visszatértének hírére elébe megy Milo-val és számos kísérettel; Milo-nak sikerül Florence-ot kíséretétől elszakítani és elvezeti messze Rómától, hogy hatalmába ejtse; egy bűvös tű becsületét megmenti; Milo haragjában egy fához köti és megveri; e pillanatban lepi meg Thierry, a ki az erdőben vadászott és Milo elmenekül; (b) Thierrinek és feleségének, Églentine-nek Beatrix nevű kis leánya Florence-szal egy ágyban hál; az áruló Macaire a véres kést az alvó Florence kezébe nyomja; a terhelő gyanú alapján máglyára ítélik, de a végső perczben megkegyelmeznek neki és visszaadják öszvérét, drága ruházatát; (c) a gonosztevő Florence szolgálja lesz és nem szeret belé; (f) Imre is a betegek közt van; ezek külön-külön érkeznek meg Beau-Repaire kolostorba, Macaire Thierrinek és feleségének kíséretében; (g) a bűnösöket elevenen megégetik.

A XIV. századbeli átdolgozás, habár fiatalabb a másik három szövegben található változatnál, megőrzött néhány eredeti jellemvonást a közös forrásból. A kiváltott gonosztevő neve Gombaut (6).⁴ Az epizódokban kiemelendő, hogy (a) Imre és Florence csak jegyesek, (b) Gombaut Thierry foglya, (d) Escot a hajótörés alkalmával elvész, (f) Thierryt is betegség sújtja, (g) Imre és Florence Rómában egybekelnek. A XIII. századbeli

¹ Ritson I. *Ancient English Metrical Romances* (1802) és Victor W. *Le bone Florence of Rome* (1893).

² Kézirata Párisban Bibl. Nat. f. fr. 24384 (1312-ből). Tartalmát elemezte *Histoire Littéraire* XXVI. k. (1873) 339. l.

³ V. ö. Wenzel R. *Die Fassungen der Saage von Florence de Rome und ihr gegenseitiges Verhältniss*. Diss. Marburg 1890.

⁴ V. ö. Sauerland, *Ganelon und sein Geschlecht im altfranz. Epos* (1886) 26. l.

francia költemény a gonosztevőt Clarembautnak nevezi. Epizódjaiban jellemző, hogy (a) a toronyból kibocsátott Milo először egyedül megy Imre elé és Florence-ot házasságtöréssel vádolja; miután kiderül, hogy vádja alaptalan, bátyja elűzi; de ő visszatér Rómába és rábeszéli Florence-ot, hogy férje elé menjen; az erdőben Milot vadállatok támadják meg és Florence részben azoknak köszöni megmenekülését; (c) Clarembaut társa az árulásban Peraut, a kinél Florence-ot elszállásolta.

A XIII. századbéli verses regénynyel egy csoportba tartozik egy költői novella (Dit). A személyek közt a gonosztevő neve tér el, a kit Archembaut-nak (6) hívnak és a hajóskapitányé (7), a ki Cadot. Az epizódokban aszketikus vonás nyilvánul; így Florence-ot azért sújtja a sok baj, mert megszegte szüzességi fogadalmát,¹ a mikor Imre felesége lett; az erdőben megfogadja, hogy hét évig nem fog férfival érintkezni, ha Isten Milotól megszabadítja és ép hét év múlva találkoznak a betegek; Milo nem vádolja Florence-ot házasságtöréssel; a csodás tú nem szerepel, Isten védi meg (*corrompre le cuida, mais Dieu l'a défendue*) (b) Florence Thierry névtelen kastélyában fogoly és egy titkos hang tudatja vele, hogy ki fog szabadulni; egy angyal inti Thierit, hogy meg ne ölesse; (f) Archembaut névtelen bűntársa is beteg; a betegeket Isten kegyelméből gyógyítja meg. E változatban FR. eredeti szövege több részletben módosult. Feltűnő a szerzőnek rövidsége törekvése és őszinte vallásossága. Említettük, hogy a meglevő kéziratok egyikéből sem származhatott,² ezért Wallensköld elveszett kéziratot feltételez. Az eltérések azonban más úton is magyarázhatók, a mire nyomban visszatérünk.

Az angol románcz a tulajdonnevek csekély módosításán kívül alig mutat lényeges eltérést a XIII. századbéli regénytől, habár már nagyon szabadon bánt el forrásával. A szerző bizonyos fokig józanságot árul el, mert sem a vadállatokat, sem a csodás tút nem említi, Florence könyör-gésével lágyítja meg Milot.

A GR. és FR. csoportjai szoros rokonságban állnak a monda főbb motívumait tekintve. A két csoport egyes változataira is kiterjed a rokonvonás, azonban a viszony némiképp módosul. A feltehető közös forrást némiképp módosította a GR. angol-latin szövege (BM) és FR. francia novellája (Dit). Mindakettőben feltűnő a vallásosság, a kegyelet a hősnő iránt, a csodás elem, az isteni hatalom beavatkozása. FR. novellaváltozata még megtoldja azzal, hogy a császárnéval szüzességi fogadalmat tett. FR. XIV. századbéli regénye eredeti forrásból származott eltéréseivel erre látszik czélozni, mert Imre és Florence csak jegyesek, habár végül egybekelnek. A GR. szárazföldi szövegét (Oe) és az angol románczot a józanság, a prózaiság jellemzi a felfogásban. Vajjon a két utóbbi, vagy a két előző

¹ V. d. Hagen. *Gesammtabenteuer* I. (1850) C—CIV. 1. megemlíti Eufemia népkönyvének hasonló legendáját kölni Gertrudtól, egy angol hercegnő történetét, a ki esküvéje elől megszökik és a kölni kórházban szüzességi fogadalmat tesz.

² Wenzel, *Die Fassungen* stb. 46. 1. Arcy Hutton kéziratával hozta kapcsolatba; ott azonban a bűnösöket nem égetik meg elevenen, mint a Dit végén.

áll-e közelebb az eredeti forráshoz, azt eldöntetlenül hagyjuk, mert a hiányos kézirati anyag nem nyújt elegendő kritériumot. Ha azonban a GR. angol-latin szövegénél egy legenda hatását feltételeztük, ugyanezt kell tennünk a FR. Dit-változatánál is. Ez módosíthatta az eredeti magot vagy a meglevő változatok egyikét oly értelemben, hogy közelebb jutott a GR. angol-latin előadásához. A magyar király leánya itt ugyan nem szerepel, mert Florence Ottó római császár leánya. Nemcsak a Dit., hanem FR. összes változatai a római császár leányának mondják, tehát e vonás a csoport közös forrásából származhatott. Mi vezette a szerzőt hősnőjének a GR-től eltérő származtatásában, annak Imre királyfi fellépte adja meg a valószínű magyarzatát. A GR-mal való rokonságon kívül a szüzességi fogadalom és a csodás elem eléggé bizonyítja, hogy a költő szeme előtt szent Erzsébet legendája lebeghetett és ennek révén a GR. és FR. említett változatai közelebbi vonatkozásba jutnak a Mária-csodákkal is.

Feltevésünkben megerősít a második szereplő neve, amely egyforma FR. összes változataiban. Imre királyfi és öccse Milo történetét így kezdi a XIII. századból való verses regény:

Quand fu mors rois Felipes, li sires de Hongrie,
La reine manda Justamnt de Sulie,
Si ce fist espouser maugrei sa baronnie,
Et li enfant alerent au roi d'Esclavonie,
Et cil les adoba par mout grant seignorie.¹

Miután a római császár háborújáról hallottak, Rómába mentek, a honnan egy magyar zarándok hozott hírt.² Imre mindenütt kiválik és a szerző nem győzi dicsérettel elhalmozni:

A cel ancien tens, seignors, n' estoit il mie
De tote nostre loi de la chivellerie
Nul mellor chevalier d'Esmeré de Hongrie.³

A mikor Garsire görög király foglyává lesz, ez örömmel hallja, hogy a magyar király fia, a ki neki baráti szolgálatot tett, hálából megkegyelmez neki és szabadon bocsátja. Ha Imre hercegneke neve, Szlavónia említése nem volna elég bizonyíték, hogy történeti alak lebegett a szerző szeme előtt, ez a czélzás is megerősítené. Imre atyja István király Basilius bizánczi császárral szövetségben hadat viselt a bolgárok ellen és fővárosukat elfoglalta 1018 körül. Ez a czélzás megerősíté Leodvin bihari püspök elbeszélését.⁴

¹ Wallensköld kiadása 694. v.: A mikor meghalt Fülöp király, Magyarország ura, a királyné Justamont-t Suliából hívatta, aztán feleségül ment hozzá rokonsága daczára és a gyermekek elmentek Szlavonia királyához és ez magas rangban nevelte őket.

² U. o. 712. v.

³ U. o. 1193. v. Abban a régi időben, uraim, nem volt egész lovagrendünkben jobb lovag magyarországi Imrénél.

⁴ Fundatio Sti Albani Namucensis. Kiadta H. Bresslau, Neues Archiv 1883. V. ö. Szilágyi S. A m. nemz. tört. I. (1895) 295. l.

A magyar történelem ismerője előtt kétségtelen, hogy Imre, a magyar király fia, a ki Florence jegyese, a kinek derekasságát a szerző léptenyomon hangsúlyozza, a kit a görög király mint ellenséget is megbecsül, csak szent István fia Imre lehetett, a kit halála után (1031) VIII. Benedek pápa atyjával együtt a szentek közé sorolt. Legendája¹ a szerző előtt ismeretes lehetett, annak idevágó részeiről alább fogunk szólni, befolyása alatt a GR. és FR. közös mondái magját kibővítette és a császárné alakját szinte háttérbe szorítva az epizódot annak elmondására szenteli, hogyan lett római császár, Florence jegyese, utóbb férje. Imre királyfi felléptetése igazolhatná, miért nem maradt meg Florence a magyar király leánya, habár életének legendás elbeszélése FR. változataiban is nyomot hagyott. Imre talán ép neki köszönheti felléptetését és így a szerző rokonságuk tudatában köztük házasságot nem tervezhetett.

A mondák feldolgozásában is mennyire igyekezett a valószínűséget megóvni, annak bizonyossága, hogy Imre atyjaként nem István, hanem Fülöp királyt nevezi meg. A kortársak rögtön ráismertek volna és talán még kegyeletsértést is vetettek volna szemére. Fülöp neve a magyar történelemben ismeretlen, de a francia epikus költészetben másutt is feltűnik, *Charles le Chauve*, kiadatlan eposzában Kopasz Károly fia Fülöp, a kit száműzetése és számos kaland után magyar királylyá koronáznak. Azon senki sem ütközhetik meg, hogy Miloban Imrének fitestvért ad, habár erre sem a történelem, sem a legenda nem nyújtott alapot. Ezt a monda magja kívánta meg, mert a császárnét sógora dönti szerencsétlenségbe. Nem is választott történeti, hanem a mondában ismert nevet: Milo ugyanis a Ganelon, Macaire által ismert árulók nagy családjához tartozik.²

A monda első epizódjának kibővítésével Florence se mint római császárné lép fel, hanem mint Ottó római császár leánya. Ottó (Oton, Ote, Outon, Outom) nem ismeretlen név az ó-francia époszban. Girart de Roussillon-ban találkozunk vele még pedig mint magyar királlyal:

Je croi que nous porrions garantir nostre vie
Se nous povions venir au roi Othon d'Hungrie.³

Mayer P.⁴ francia fordításában ugyanezt találjuk, de a menekülő nő még hozzáteszi, hogy a király nagybátyja. A fordító német Ottót (936—1002) sejtí a név alatt, míg Hoffmann C.⁵ azonosítja Jourdain de Blaie Ottójával, a ki Girard de Blaie apósa. Mindebből az vonható le,

¹ AA SS nov. 4. II. első rész 487—491. l. Megemlítem, hogy a czimben a párisi Bibl. Maz. 1329. sz. XV. sz.-beli kézirat az *Emericus* nevet használja, míg a kódex Runensis 69. sz. alatt a XIII. századból a *Henricus* nevet; az utóbbi szolgált a kiadás alapjául.

² V. ö. Sauerland, *Ganelon und sein Geschlecht im altfranz. Epos*, 1886.

³ Le roman en vers de *Girart de Rossillon* publié par Mignard, Dijon, 1852., 2147. vers 92. l. Azt hiszem életünket megmenthetjük, ha eljutunk Otto magyar királyhoz.

⁴ Meyer P. GR. ch. de g. traduite pour la première fois Paris, 1884., 499. l.

⁵ Hofmann C. *Ueber Jourdain de Blaivies* etc. Sitzungsberichte der k. bayer. Ak. d. Wiss. Phil.-hist. Cl. Sitzung vom 6. Mai 1871, München 1871.

hogy ismét mondai alakról van szó, a ki magyar királyként is szerepel, de a történelemben ismeretlen. Felléptetését a monda átalakítása tette szükségessé.

Két magyar szentnek legendabeli alakját szötte FR. francia szerzője a mondába. A hagiografikus irodalom és a költészet hasonló kölcsönhatását számos éposznál felderítették és az idevágó kutatások mind bővebb adatokat nyújtanak. A könnyenihívó középkori író- és olvasó-közönség a kettő között nem vont határvonalat a hitelesség igényével fellépő legendairodalom és a képzelet bélyegét magán viselő költői alkotás között. Az oknyomozó történetírás viszont mindkettőt a képzelet termékének tekinti, de míg a szentek életében elismeri az életből merített való elemet, a költészet áttetsző leple alatt már meg nem látja vagy csak sejti. A középkor mily szempontból tekintette FR. mondáját, arra nézve jellemző a XIII. századi változat spanyol fordításának kézírata.¹ Az Escorial-könyvtár h. j. 12 kézírata „Flos Sanctorum“ cím alatt² egyesíti Mária Magdolna, egyiptomi Mária, sz. Katalin, Konstantin császár, Vilmos angol király történetével a következő három monda prózai fordítását: 1. *Cuento muy fermoso del emperador Ottas et de la infante Florencia su fija et del buen cavallero Esmere*, a mely a Mussafia idején még elveszettnek tartott FR. hű fordítása.³ 2. *Fermoso cuento de una sancta emperatriz que ovo en Roma et de su castidad*, a mely Gautier de Coincinak Vincentius Bellovacensis „Speculum historiale“ latin szövege után készült francia „Conte“-ja castiliai fordítása,⁴ tehát az M változatok csoportjába tartozik. 3. *Noble cuento del emperador Charlos Magnos de Roma et de la buena emperatriz Sevilla su muger* vagyis a Sebile-monda, a mely az üldözött nő mondájának másik ágába tartozik.⁵ Az 1. és 2. alatt említettek tehát idevágó mondák prózai fordításai és a szentek életleírásai közé vannak sorolva. A nélkül, hogy a kézirat összeállításából messzemenő következtetéseket akarnánk vonni, más úton nyert feltevésünket az író vagy másoló felfogása is megerősíti, mert FR. történetében a szentek *Vita*-ihoz hasonló terméket látott. A Flos Sanctorum cím tehát megfelel a középkor felfogásának és Florence vagy az üldözött császárné alakját a szenteket illető tiszteletben részesítette, a minek alapot az adott, hogy a nyugati irodalomban valóban szent Erzsébet legendai alakja volt a hősnő mintaképe.

¹ Mussafia A. *Eine altspanische Darstellung der Crescetiasage*. Sitzungsber. d. phil. h. Cl. d. k. Ak. d. Wiss. Wien, LIII. (1866), 499—564. l.

² Mussafia szerint: „Unter dem wenig zutreffenden Titel.“

³ Kiadta de los Rios, *Historia critica de la literatura española*, Madrid, 1864.

⁴ Kiadta Mussafia u. o. A monda szövegében: „desto vos, quiero retraer fermoso miraglas, asy como latin fue treslada do en francés et de francés en gallego.“ A nyelvre nézve v. ö. Mussafia megjegyzését u. o.

⁵ Elemezte egy régi bécsi nyomtatvány alapján Wolf F. *Über die neuesten Leistungen der Franzosen stb.* Wien, 1833., 124—129. l.

III.

A M-k szűz Mária beavatkozásával magyarázzák a hősnő csodás gyógyító tehetségét. A hajósok kiteszik egy sziklára a tenger közepében, álmában megjelenik előtte Mária és egy füvet jelöl meg a feje alatt, a melytől a bélpoklosok meggyógyulnak. E vonáson kívül az e csoportba tartozó változatokat jellemzi, hogy csak két bűnről tudnak, a nő sógoráról és a gyilkosról. A GR. és FR. közös forrásával összehasonlítva, feltűnik, hogy a hősnőt sógora házasságtöréssel vádolja, a mi a keleti mondában meg volt, de az említett nyugati változatokból hiányzik. Hasonló eredeti vonásnak látszik, hogy a meggyilkolt gyermek fiú, míg amazokban leány volt. Mindezekből arra következtethetünk, hogy a M., a GR. és FM. csoportoknál korábbi nyugati forrásból származott, a mit a meglevő kéziratok is megerősítenek.

A legrégebbi változatok a latin nyelvű M. gyűjteményben találhatók. Ezekkel legkimerítőbben Mussafia¹ foglalkozott, az ő nyomán haladva emelte ki Wallensköld² a szóban forgó monda változatait. E gyűjtemények ép úgy, mint a GR egy mag körül keletkeztek, a mely talán csak 17 legendából állt: a legrégebbiek a XI. századból származnak. Szerzőjük ismeretlen, de valószínűleg angol lehetett, a mire vall két gyűjteménynek számos angolországi vonatkozása.³ Forrásuk igen gyakran egyházi beszéd volt vagy ily beszédhez van szöve, a mire alább idézhetünk példát. Mondánk négy változatot mutat e gyűjteményekben és mindegyiket több XII. és XIII. századbeli kézirat képviseli.⁴ Az itt felvett szemponttól különös figyelmet érdemel egy angol-latin kézirat, a mely valószínűleg a változatok első csoportjához (A) tartozik.⁵ Az első változat keletkezése a XI. századba nyulik vissza, de jobban csak Gautier de Coinci és Vincetius Bellovacensis művei által terjedt el.

A M. négy alaplatin alapváltozata a következőkben tér el az eredeti ind. mesétől: A személyek közt van egy római császár (1), egy előkelő úr (4) és ennek fiatal öccse (5), a gonosztevő hiányzik (6), de szerepelnek tengerészek (7). Az epizódokban (a) a császár, a ki a Szent Földre (néhol zarándokhelyekre) indul, birodalmát és fiatal öccsét felesége gondjaira bizza; a császárné miután megunta sógora szerelmi zaklatást, látszólag enged

¹ Mussafia, *Studien zur mittelalterlichen Marienlegende*. Sitzungsber. d. phil.-h. Cl. d. k. Ak. d. Wiss., Wien, CXIII. (1886) 917—94. l., CXV. (1888.) 5—92., CXIX. (1899) IX. 1—66., CXXXIX. (1898) VIII. 1—7. l.

² L. 129. l. 4. j.

³ Mussafia, *Studien* stb. CXIX. (1889) IX., 57: Oxf. IIIb és Toul IIIc jelzésű gyűjtemények. Szerző hivatkozik Malmesbury Vilmos egy iratára a M. keletkezéséről.

⁴ A négy változat: A. XII. sz. Paris, Bibl. nat. f. lat. 14463. (fol. 36. r. a.); B. XIII. sz. Bibl. nat. f. lat. n. a. 357. (fol. 1); C. XIII. sz. London, Brit. Mus. Harl. 2316. fol. 6r—7v. no. 12.; D. XIII. sz. Paris, Bibl. nat. f. lat. 17491. (fol. 155. r.)

⁵ Cambridge Mm. 6., 15. XIV. sz. (fol. 149—151.), amely rokon az Oxf. IIIb és Toul IIIc kéziratokkal. Idevágó részét, mely még kiadatlan, a függelékben közlöm.

kérésének; találkozóhelyül egy tornyot rendeztet be, de alighogy sógora oda belépett, bezárja és öt évig foglyul tartja; a császár visszatértének hírére a császárné örömeben szabadon bocsátja; ez bátyja elé siet és sápadtságát azzal okolja meg, hogy a császárné el akarta csábítani és kísértései elől egy toronyba zárkózott; a császár fájdalmában elájul, azután Róma felé folytatja útját; a mikor a császárnéval találkozik, arczul üti és két szolgájának megparancsolja, hogy egy erdőbe vezessék és ott lefejezzék; abban a pillanatban, a mikor a szolgák kivégeztetése előtt erőszakot akarnak rajta elkövetni, egy előkelő úr kíséretével meglepi és megöli őket; (b) a gyilkos a véres kést a császárné kezébe nyomja, a ki az előkelő nemes kis fia mellett alszik; a császárné rémült kiáltásával felkelti a ház urát és feleségét; a tengerpartra vezetik, hogy idegen országba vigyék; gonosztevőről és a császárné eladásáról nincs szó; (d) a hajón a tengerészek védtelen helyzetét ki akarják használni, de kéréseitől meglágyitva beérik azzal, hogy egy pusztá sziklára a tenger közepén kiteszik; ott álmában a szent Szűz egy füvet jelöl meg a feje alatt, a mellyel a bélpoklosokat meggyógyítja; a császárné tép a fűből, egy hajó nemsokára felszedi és szárazföldre viszi; (e) partra szállva a császárné egy bélpoklost meggyógyít, azután még többeket, kolostorról azonban nincs szó; (f—g) miután a gyilkos bélpoklos lett és hallott a csodás gyógyításról, hivatja az aszszonyt; bűnét csak ismételt felszólításra vallja meg; a császárnétól azt kívánják, hogy a meggyógyított ifjú felesége legyen, de ő visszautasítja és folytatja útját Róma felé; a császár öccse ugyanazon betegségbe esett és a császárnét hozzá hívják, a ki meggyógyítja férje, a pápa és a tanács jelenlétében, azután kilétét elárulva, zárdába lép.

Az első latin változat (A) többféle címet visel: *De pudicitia et tolerantia cuiusdam imperatricis*,¹ *De imperatrice quam ex omni tribulatione salvavit*² és *Exemplum de quadam imperatrice*.³ A monda itt szent beszédbe szőtt példázat, a miről az első szavak meggyőznek: „Quam mercedem legale coniugium caste servantes obtineant in futuro, nondum fratres carissimi cognoscimus, sed exspectamus.”⁴

A császár nem a szent földre indul, hanem különböző zarándokhelyekre.⁵ Sem a szüzességre törekvés, sem a vallásos buzgóság nincs a négy latin változat címében vagy szövegében kiemelve.⁶

A latin változatok háromféle franczia fordításban találhatók és ezekben a szöveg már módosul. Az egyik prózai fordítás szerint a császár Jeru-

¹ Paris, Bibl. nat. f. lat. 14463. stb.

² Paris, Bibl. nat. f. lat. 12593. Cambridge Mm. 6. 15. fol. 149: *De Ysabella imperatrice qualiter beata V. M. post multas tribulationes apparuit ei in insula*.

³ Paris, Bibl. nat. f. lat. 18134.

⁴ Wallensköld i. m. 116. l.

⁵ U. o. Cum itaque res publica sub talibus et tam insignibus personis sublimaretur censu et omni prosperitate venit in mentem imperatoris, ut pergeret longe lateque per orbem visitare loca sanctorum.

⁶ C. London, Brit. Mus. Harl. 2316. fol. 6. v. „Fugiebat lasciviam, frequentabat ecclesiam“ csak futólagos czézlás.

zsálembe indul:¹ „Si advint que l'empereur voutt aler oultre mer en Jherusalem visiter le sepulchre Nostre Seigneur“ a verses fordítás² pedig a czimben szentnek nevezi a bélpoklosokat gyógyító császárnét: *De la sainte empereris qui garissoit les lieprous*. A M. változatai általában csak bélpoklosok gyógyításáról szólnak, míg a GR. és FR. csoportban más betegek is szerepeltek. A fordításoknak a latin eredetitől való említett eltéréseit ismét az magyarázza, hogy a XIII. század folyamán egy magasrangú bélpoklosokat gyógyító szentnek legendája volt a mondára befolyással. Ezt a szentet egy XIV. századbeli latin szöveg az említett angol kéziratban³ meg is nevezi. A gyűjtemény egyik darabja, a mely eredetileg nem volt vele összefüggésben, a következő czimet viseli: *De Ysabella imperatrice qualiter beata V. M. post multas tribulationes apparuit ei in insula* és a római császárné történetét mondja el, kiemelve a szüzességre való törekvést.⁴ A név azonos az Elisabeth⁵ vagy Erzsébet névvel és egyéb vonásokat is tekintetbe véve (férje keresztes hadba indul, szüzességre törekszik, bélpoklosokat gyógyít) az említett szent csak árpádházi szent Erzsébet lehet. Jellemző, hogy a M. hősnője, habár férjére rátalált, zárdába lép, mert szüzességi fogadalmat tett. Ez az eredeti mondától, valamint a GR. és FM. változatokból hiányzott és a M.-k ezért talán közelebb állnak amazoknál sz. Erzsébet legendájához.⁶

Ki hozta a mondát a legendával kapcsolatba, azt talán örök homály fedi, mert a meglevő kéziratok ennek eldöntésére nem nyújtanak elég anyagot. Azonban a M-ban található változatot Gautier de Coinci (1177—1236) *Miracles de la sainte vierge* című gyűjteménye terjesztette el széles körben a XIII. század folyamán. A második könyv elején található M a római császárnéről nagyon különböző czimek alatt van az egyes kéziratokban. Méon⁷ két különböző kéziratból⁸ vett czim alatt közölte: *De l'Empereri qui garda sa chastéeparmoult temptations ou de l'Anpereris de Rome qui fu Chacie de Rome pour son serorge*. A többi kéziratban adott czimek közül még kettőt emelünk ki: *De la bonne empereris qui garda loiaument sen mariage*⁹

¹ Paris, Bibl. nat. f. fr. 1805. XV. sz. fol. 90 r—95 r.

² Paris, Bibl. de l'Arsenal no. 3516. XIII. sz. fol. 133 r. a—136. r. a.

³ Cambridge Mm. 15. XIV. sz. 149—151.

⁴ U. o. kezdete: Frat quidam imperator romanus uxore carens, qui castitatis vitam ducere capiebat, vége: illico pristinae restitutus est vanitati.

⁵ Jacobus de Voragine, *Legenda Aurea*, Lugd. 1509. fol. CXLVII. a nevet így értelmezi: Elizabeth interpretatur deus meus cognovit: vel dei mei septima: vel dei mei saturitas. Chron. de S. Denis (Recueil des Historiens des Gaules XXI. k. 108. l.) egyik fejezetének czime: *De madame Ysabel fille au roi de Hongrie*.

⁶ London, Brit. Mus. Harl. 2316. fol. 7. v. és Paris, Bibl. nat. f. fr. 1905. fol. 94. v—95. r.

⁷ Méon, *Nouveaurecueil de fabliaux et contes inédits* II. (1823) 1—128 l. 4064 nyolcezszótagos vers.

⁸ Paris, Bibl. nat. f. fr. 23,111 XIII. sz. fol. 253. v. b. és Paris, Bibl. Nat. f. fr. 24300., XIII. sz. fol. 83. r. b.

⁹ Paris, Bibl. nat. f. fr. 25532., XIII. sz. fol. 109. v. a.

és *De la bonne empereris qui garissoit les mesiaus par miracle*.¹ A tartalma azonos a M. XIII. századi latin változatainak tartalmával. Az Erzsébet legenda befolyását Gautier de Coinci gyűjteményének kora tehetné kétségesse. Az eddig elfogadott időpont azonban csak feltevésen alapult. Mig Poquet Abbé 1218—1222 közötti időre teszi, Gröber 1223 körül, Suchier 1223 után keresi.² Az előzőkből arra a következtetésre jutunk, hogy a monda Gautier de Concinél található változata szent Erzsébet halálának éve körül (1231) keletkezhetett és a francia szerző a M-t is 1227 és 1236 között írhatta, tehát egy évtizeddel fiatalabb mint Poquet hitte. Spanyol fordítását a már említett³ madridi kéziratból Mussafia⁴ közölte és az eredetivel egybevetve hű fordításnak tartja, csak a végét hagyta el a fordító.⁵ Említettük, hogy FR. spanyol fordítása után és a szentek életével kapcsolatban található a M., a mi jellemző a kor felfogására, ha a M t már a czim és szűz Mária nem hozná közelebbi vonatkozásba a hagiografikus irodalommal.

A M. latin változatait használták fel a későbbi kor írói, eredeti vonást többé nem vittek belé. Vincentius Bellocensis (1190—1264) *Speculum historiale*⁶ című 1244- vagy 1254-ben⁷ befejezett művében a M. latin változatainak első csoportját (A) követi egy párisi kézirat nyomán.⁸ A mű sok kiadást ért el a XV. században. Megvan flamand⁹ fordításban a XIII. századból és francia fordításban a XIV-ből, az utóbbi szerzője Vignay János.¹⁰ Gobii János dominikánus *Scala celi* című példázatgyűjteménye *Castitas* jelszó alatt Vincentius Bellocensis változatait adja.¹¹ A *Speculum* szövegét rövidítette Herold János (meghalt 1468-ban) másképp *Discipulus Promptuarium de miraculis beate Marie Virginis* 1435—1440. közt készült gyűjteményében.¹² Ugyanazt a szöveget használta Bareleta Gábor (meghalt 1480 után) *Sermones tam quadragesimales quam de sanctis*¹³ beszédgyűjteményében, valamint a *Speculum exemplorum*¹⁴ 1481-ben megjelent híres példázatgyűjtemény.

¹ Paris, Bibl. nat. f. fr. 1533., XIII. sz. fol. 140. v. a.

² L. 131. l. 6. j.

³ L. 139. l.

⁴ L. 139. l. 1. j.

⁵ Gautier de Coinci 3777—4064. versét.

⁶ VII. k. 90—92. f.

⁷ Hist. litt. de la France, XVIII. (1835) 456 l.

⁸ Paris, Bibl. nat. f. lat. 14463. (fol. 36. r. a.) azelőtt Saint Victor 248. *Mussafia, Studien* stb. CXV. (1888) 52. l. SV. 45 jel alatt.

⁹ Maerlant Jakab, *Spiegel Historiae* 1248 és 1290 közt: *Van der keyserinnen van Rome* (300 vers.) Vries M. és E. Verwij kiadása I. (1863) 340. 5. (I. r. VII. k. LXV. f.)

¹⁰ 1332—1333-ból v. ö. Delisle L., *Exemplaires royaux princiers du Miroir Historial*, 1886, 4—6. l. Első kiadása 1495—1496-ban készült (Paris, Vêrard).

¹¹ 1476-i kiadás fol. XLIX. r—XLVII. r.

¹² Elers Bonaventura, *Discipulus redivivus* stb. 1728, 8516—854. a. l.

¹³ 1497—1498-i kiadás Brescia, in 4, I. (1497) ff. 38. r. b—38 v. b.

¹⁴ 1481-i kiadás, Daventer, Richardus Paefroed, fol. v. III. v. a—v. V. r. b.

Néhány latin változat forrása ismeretlen. Bourbon István (Stephanus de Borbone meghalt 1201 körül) *Tractatus de diversis materiis predicabilibus ordinatis et distinctis in septem partes secundum septem dona Spiritus Sancti* stb. (röviden *Liber de septem donis*)¹ című művében a M. módosított változatát adta, de nem mutatja az Erzsébet-legenda befolyását (pl. a császár ügyeinek elintézése végett hagyja el birodalmát). Etienne de Besançon *Alphabetum narrationum*-ában a *M. Regina quanto dignior tanto magis castitatem suam servare debet*² cím alatt közelebb jár Vincentius Bellocensis szövegéhez. Hatsoros versszakokba öntötte a mondát Garlandiai János 1247–1248 körül³ *Stella maris de Mirculis Beate Marie Virginis*⁴ 58 M.-t tartalmazó művében. Az előadás felületes, nincs benne jellemző vonás a legenda és a monda kölcsönhatására nézve, a mint nem volt az e csoportba tartozó latin változatok egyikében sem.

Ezekből több pontban eltér a *Vie des Peres* című francia verses novellagyűjtemény, a mely a XIII. század közepén keletkezhetett.⁵ A császárné mondájából hiányzik a gyilkosság és a tengeri út epizódja, ezért valószínű, hogy a latin M. nyomán szóbeli hagyomány útján keletkezett. A *Vie des Pères*⁶ kiadásaiból hiányzik, a kéziratokban nagyon sokféle cím alatt található. Legjellemzőbb: *Du roy qui ala outremer*, a mely több kéziratban ismétlődik.⁷ Az elbeszélés a következő pontokban tér el a latin M változatoktól: A személyek közül az előkelő úr (4), annak öccse (5) és a tengerészek (7) hiányoznak. Az epizódokban (a) a császár fogadalmá következtében, a melyet betegsége alatt tett, indul el a szent földre (Tant qu'au Sepulcre se voa, Si come ses cuers li loa; Et promist a Dieu qu'il mouvroit, si tost con respasses seroit); a birodalom kormányzását öccsére bizza feleségének felügyelete alatt; a császárné sógorát nem zárja el csöfoggással élve, ez azonban ráfogja, hogy sógornője zárta el; a császár három lovagra bizza, hogy a császárnét megöljék; a lovagok meglágyulnak és ők maguk teszik ki a császárnét a sziklára a tenger közepén; (b) a gyermekgyilkosság hiányzik; (c) az első beteg, a kit a császárné

¹ Lecoy de la Marche, *Anecdotes hist., lég. et apologues tirés du recueil inédit d'Etienne de Bourbon*, 1877, 115–117. l.

² Kéziratban Paris, Bibl. nat. f. lat. 15913. fol. 74. r. a—74. v. a Paris, Ste Geneviève 546. (1328-ból) fol. 169. v. b—170. r.; London, Brit. Mus. Harl. 268. XV. sz. fol. 178. v—179. r. Egy kézírata a budapesti Egyetemi könyvtárban, v. ö. Katona L., *Egy. Phil. Közl.* 1899. X.

³ V. ö. Ward, *Catal. te romances* II. (1893) 699. (egy czélzás alapján, a mely II. Frigyes háborúira vonatkozik).

⁴ Kiadatlan. Kéziratai: Bruges 546. fol. 84. r—88. v. és London Brit. Mus. Roy 8. CIV, XIV. sz. fol. 18. r. b—v. b. Az utóbbi nyomán közölte az idevágó M-t Wallensköld i. m. 150. l. V. ö. Scheler, *Jahrb. f. rom. u. eng. Lit.* VI. (1865) 55., a hol a hét első és az utolsó versszakot közli a bruges-i kéziratból.

⁵ V. ö. Schwan, *Romania* XIII. (1884) 257.

⁶ 1495-ből, Paris, Anth. Vérard.

⁷ Paris, Bibl. nat. f. fr. 1546 fol. 29. r. a—33. r. a. és még öt kéziratban. Az első kézirat nyomán közölte Wallensköld i. m. 151. l. Tartalmát elemezte Le Grand P.-J.-B. *Fabliaux ou Contes du XII et du XIII siècle*, 1781 in 12. V. k. 164—169. l.

meggyógyít a szárazföldre érve, az ország ura; (f—g) a három lovag, a kik a császárné életét megkimélték, jutalmat nyer; a császárnéból nem lesz apácza. A rövidítéseken, elhagyásokon kívül jellemző, hogy a császár a szent Sírhoz zarándokol, öccsét a kormányzásban részesíti, jogtalan beavatkozásáról az ország ügyeibe már a GR. angol-latin változata is tudott.¹ A befejezés is arra emlékeztet és minden a régiebb hagyományra utal, a melynek változatain meglátszott a legenda befolyása.²

A verses novella forrása egy XIV. vagy XV. századbéli francia misztériumnak: *Miracle de Notre Dame de l'empereur de Romme*.³ Első kiadói Gautier de Coinci M-ből származtatták, de ez tévedésnek bizonyult, mert főbb vonásaiban teljesen egyezik a *Vie des Pères* változatával.⁴ A XV. század közepére tehető Miélot János M-ja *Miracles de Notre Dame* gyűjteményében a XXIX., a mely a latin változatoktól semmiben se tér el.⁵

A császárné mondája elterjedt Európa számos országában és nemzeti nyelven írt számos változata ismeretes a francziákon kívül. Olaszországban Passero Felix⁶ apát 1616-ban és Briccio János (1581—1624) a latin M. nyomán írták meg verses legendáikat. Egy harmadik változata szent Vilma története talán ugyanabból a forrásból merített, de ugy a fővonásokban, mint a részletekben sokszor eltér. Kétféle előadásban ismeretes. Az első Bonfadini Antal, ferrarai barát (meghalt 1428) *Istoria de santa Gubielma fiola delo Re dangalterra, et moglia dela Re dungaria* toscanai dialektusban írt elbeszélése, a mely 12 fejezetre oszlik. A másik Bóna András apát (meghalt 1466 előtt) londoni kéziratában található, a mely így kezdődik: *In questo libro e descripta la compassione nele hystoria dela beata Gubielma Regina de Ongaria laquale se recita in Li miracoli de la vergene Maria* és a legendát velencei dialektusban mondja el 30 fejezetre osztva. Szent Vilmat őrténetének személyei közt szerepel a magyar király (1), Vilma az angol király leánya (2), a francia király (5), a király udvarmestere. Az első epizód (a) megbővül egy hosszú bevezetéssel, a mely elmondja a magyar király és Vilma házasságának történetét; az elzárás jelenete hiányzik; a hús lovagot, a kiknek a király parancsára a királynét meg kell égetniök, szánalom fogja el és életben hagyják; a kis fiát Vilma „hevederével“ (binda) fojtják meg; a nőt máglyára ítélik; éjjel a szent szüz megjelenik neki és Vilmát azzal a hatalommal ruhazza fel, hogy imájával a bűneiket meggyónó

¹ L. 133. l.

² A verses novella nyomán írta meg Laroche Guilem kisasszony (meghalt 1710-ben) *Adélaide de Hongrie* című prózaregényét. L. *Dernières Oeuvres, contenant plusieurs Histoires galantes*, Amsterdam (1708) 66—102. l. Személyek: László, magyar király (1); Adél, a cseh király lánya (2); Venczel (3).

³ Monmerqué I. N. és Michel Fr., *Théâtre Français au Moyen Age* (1839) 365—415. l.; Paris G. és Robert U. *Miracles de Notre Dame par personnages* (1879) IV. k. 237—313. l. A császárné udvarhölgyének neve Ysabel.

⁴ V. ö. Wallensköld i. m. 46. l. 2, 6, 7 j.

⁵ Wagner G. F. kiadása a Roxbourghe Club számára (1885) Oxford Douce 374., 23—8. l. és fol. 30a—37a nyomán.

⁶ *L'Urania overo la Constante Donna*, Nápoly, 1616.

betegeket meggyógyíthatja: miután a máglyát már megrakták, a hóhérok elalusznak és két angyal két ifjú képében a királynét a tengerhez vezeti, a hol egy hajó felveszi; (d) a hajón a szent Szűz ismét megjelenik és Vilma meggyógyítja a tengerészeket, a kik hirtelen megbetegedtek, kapitányuk meg a partra viszi; (f) a két bűnös bélpoklos lett és a két király kíséretében Vilmához jönnek; (g) Vilma nem lesz apáca. Jellemző e változatokban, hogy a hősnő az angol király leánya, férje azonban Magyarország királya. Ismeretlen forrása oly latin M. lehetett, a hol a császárné a magyar király leánya volt és az olasz szerző azt oda módosította, hogy helyette magyar királyt léptetett fel. Hasonló változtatást tüntetett fel FR., a hol Imre királyfi szerepelt. E vezérfonal nyomán talán meg lehetne találni Bonfadini és Bona eredeti forrását.

Utánuk sokan dolgozták fel szent Vilma mondáját. Ferrari András¹ brunatei pap 1642-ben, Pulci Antónia² a XV. században Ugyanezt a változatot tartalmazza egy abruzziai mese³ és *Del ducha d'Angio et de Constanza so mojer* című velencei olasz verses novella, a melyet Mussafia⁴ közölt egy göttweihi kézirat nyomán.

Ismételten hivatkoztam⁵ az Escorial-kézíratra, a mely castiliai nyelven Gautier de Coinci M. változatának fordítását tartalmazza. Forrása egy elvesztett galicziai fordítás lehetett, a mire a fordítás szövege utal. Az utóbbiból merített talán X. (bölc) Alfonz király (1252—1284) Máriaénekeiben,⁶ a hol a római császárné történetét is megénekelte. Egy XVI. századbeli románcz, a melyet Diaz Boldizsár szerzett, ugyanabból a forrásból származhatott. Czime: *Historia da Imperatriz Porcina, mulher de Imperador Lodonio de Roma, em qual se trata como o dito Imperador mandou matar esta Senhora*⁷ stb. A személyek közt van Lodonio (1), Porcina, a magyar király leánya (2), Albano (3), Clitaneo gróf (4), Nathão (5). Az epizódok is módosultak a császárné nem zárja el a sógorát cselvetéssel; a császár három embernek parancsolja meg, hogy feleségét megöljék; (d) a hajósok a császárnén nem követnek el erőszakot; (e) először Alberto feleségét gyógyítja meg, a kinek házában marad és hirnevet szerez; (f—g) odajön Clitaneo feleségével, Zsófiával és Nathão; Clitaneo és Zsófia Porcinát Rómába kísérik; Zsófia Porcina udvarhölgye lesz. Dias önkényesen választotta meg a tulajdonneveket, de a magyar király leányának említése forrásából származhatik, mert ez a monda számos változatának szerves részévé lett és az egyezés véletlennel nem magyarázható. A latin M. szövegén tett módosításai

¹ Ferrari A., *Vita di Santa Guglielme*, Como 1642.

² Pulci A., *Rappresentazione di Santa Guglielma*, kiadta Al. d' Ancona, *Sacre Rappresentazioni*, III k. 208—34. l.

³ *Favola gentile*, kiadta Antonio de Nino, *Usi e costumi abruzzesi*, III. (1883), 153—6. l.

⁴ Mussafia, *Sitzungsber. stb.* LI. (1865) 589—692. l. Személyek: Anjou Lajos (1), Costanza, a velencei doge leánya (2).

⁵ L. 139, 143. l.

⁶ *Cántigas de Santa Maria*, kiadta a spanyol Kir. Akadémia 1889, II. 7—12. l.

⁷ Braga Th. *Floresta de varios Romances* 1869.

arra vallanak, hogy más forrást is ismert, tehát nem lephet meg, hogy a magyar királyleányról sem a castiliai változat, sem Gautier de Coinci M-ja, a melyek közvetlen forrásul szolgáltak, nem tudnak. A M. két spanyol nyelvű változata is ismeretes. Az egyiket Timoneda János¹ könyvkereskedő és író adta ki a XVI. században, a másik Fuego János Mihály *Le Peregrina do(c)tora*² című románcza a XVIII. századból. Mindkettő eltér a latin M-től úgy a nevekben, mint az epizódokban, de nem tüntet fel a monda fejlődésére jellemző új vonást.

A germán irodalmakban a XV. századtól kezdve tűnnek fel a M. változatai. Kiinduló ponttul *Deer selen troist* című alnémet nyelven irt vallásos mű szolgált, a melynek szerzője talán Schultze János (Moirs) Kölnből.³ Forrása Vincentius Bellovacensis változata lehetett, a melynek nyomán párbeszéd alakjában a nyolczadik parancsolat példázata gyanánt mondja el a M-t. Az alnémet változat volt mintája egy felnémet,⁴ egy holland,⁵ egy svéd⁶ és egy dán⁷ változatnak. Sachs János könyvtárában meg volt a latin M. egy német fordítása és ennek nyomán írta meg darabját: *Eine comedi mit vierzehn personen die unschuldig keyserin von Rom*⁸ 5 felvonásban (826 vers) 1551-ben (aug. 31.)⁹ Rosenblüt János¹⁰ a XV. században talán a GR. nyomán írta meg a monda változatát. Erre vall, hogy a császár neve Octavianus. Rosenblüt nyomán halad Baumholtz (Paumholtz) Albert költeménye a XVI. sz.-ből, a mely egy berlini kéziratban található.¹¹

A császárné mondájának M-ből ismeretes változata még a képzőművészetekben is nyomot hagyott. Montfaucon¹² közölte négy domborművű csontfaragvány másolatát, a melyek íróasztalkák fedelét képezték a XV. században és Saint-Germain des Prés apátság tulajdonában voltak. Kettő egy férfit ábrázol, a kit egy-egy asszony bántalmaz (Virgiliust a kosárban és Aristotelest befogva), kettő meg egy-egy hű asszonyt (a kéz

¹ Ariban, *Bibl. de autores espanoles*, III. (1849) 162. b—164. a. l.

² Ugyanott XVI. (1851) *Romancero general* por don Augustin Duran II. kötet 260 b—264. b.

³ *Deer selen troist*, Köln. 1474.

⁴ *Der sele troste*, Augsburg 1478.

⁵ *Der sielen troist*, Anvers, 1502.

⁶ *Sialinna Thröst*, XV. sz., kiadta Klemming, *Samlingar af Svenska Fornskrift Sällskapet* (1871—1873).

⁷ A XV. vagy XVI. századból eredő töredékek egy upsalai és egy stockholmi kéziratban (fol. 29. v—33. r.)

⁸ Goedeke K. *Die Büchersammlung des H. S. Arch. f. Litt. gesch.* VII. (1878) 3. (41. sz.)

⁹ Kiadta Büsching I. G., III. (1824) 1—37. l.

¹⁰ *Ein lieplich history von groszer schoene, geduld und kusceit einer edeln kayserin*, Nuremberg XV. sz. V. ö. Keller, *Fastnachtspiele aus dem fünfzehnten Jahrhundert* III. k. 1139—49. l.

¹¹ Berlin, Cod. gem. 414., fol. 439. r—442. v.

¹² Montfaucon B. *L'antiquité expliquée et représentée en figures* III. (1719), II. r., CXCIV. tábla, 356. l.

nélkül való leányt¹ és a római császárnét). A császárné baloldalt füvet szed és jobbra egy férfi van egy házban a bélpoklosok ismertető jelével, a fején sapkával, a kezében csörgővel. Tudomásom szerint ily tárgyú elefántesontfaragvány Londonban a Kensington muzeumban látható.² Vajjon azonos-e a Montfaucon-nál közölt domborművel és a császárnét ábrázolja-e vagy bélpoklosokat gyógyító szentet pl. árpádházi szent Erzsébetet, azt a szóban forgó csekély művészi értékű termék történetének tüzetes kutatása volna képes eldönteni.

Karl Lajos.

A SAMÁNIZMUS FOGALMA ÉS JELENSÉGEI.

— Második közlemény. —

Hangsúlyoztuk az eddigiekben, hogy a samánkodás alapföltétele a *szándékoság*. — A réület sohasem támad magától, mert a fiziológiai okokból önként jövő megszállás (mely lényegileg, élettani szempontból azonos a réülettel) pusztán a szellemek *látogatása*, de nem samán-működés. Ebből a tényből érthető meg az a jelenség, hogy a samánok a réület előidézésére különféle idegizgató eszközökkel élnek, melyeket két csoportba sorolhatunk; ezek egyfelől a zene, ének és táncz különféle módozatai, másfelől a tokszikus szerek sokféle fajtái. Mindkét csoportra nézve számtalan példával rendelkezünk a természeti népeknél, de legyen elég itt néhány adatot felsorolnunk a világirodalomban kevésbé ismeretes finn-ugor és egyéb szibériai népek köréből. Az elragadtatás előidézésének ezen módjai az ó-kor népeinél is szokásban voltak. Erre nézve csupán a görögökre hivatkozunk, kiknek jósnői valódi samánok voltak.³ A delphoi-i jósnő bizonyos megállapított időben idézte elő a réületet, eredetileg évenként csak egyszer, de később minden hónapban, sőt a jóshely híre növekedtével három papnőt is kellett tartani. Ez, mielőtt a samánkodáshoz fogott, ivott a Kassotis-forrás vizéből (mely aligha volt közönséges tiszta víz), babérleveleket rágott s azután a tripuszra ült. A sziklahasadékból előtóduló kábító áramoktól eksztázisba jutott s ily állapotban — göresös rohamok közepett — többé-kevésbé összefüggéstelen szavakat mormolt, melyeket a mellette álló *προφήτης* följegyzett. Ezeket azután a papok misztikus versekbe foglalták s úgy közölték a tanácskérőkkel. A szibériai samán eljárása sokkal őszintébb, mert ő maga közli a feleleteket a kérdezősködőkkel, itt tehát csalásról kevésbé lehet szó,

¹ Suchier H. *Oeuvres poétiques de Philippe de Remi Sire de Beaumanoir*, I. (1884), XXV—LXXIX. 1. *Manekine* a magyar király leánya. Schwan E. *Philippe de Remi, sire de Beaumanoir*. Diss., 1880., Bonn.

² London, South Kensington vagy *Victoria and Albert Museum* South Court szekrényeiben. V. ö. Westwood, *Catalogue*.

³ Dr. Paul Stengel: *Die Griechischen Sakral-alterthümer*, 1890. (Müller Handbuch... V.) B. *Oracula*.

mint a görög jósnőnél. Argosban, Apolló jóshelyén, a samán-nő az áldozat véréből való ivással lovalta magát elragadtatásba.¹

Azon szoros egységnél fogva, mely a zene, ének és táncz között fennáll, ezen tényezők igen gyakran jelennek meg egymás kíséretében. Meg kell jegyeznünk, hogy ezt a három szót itt szerfölött tág értelemben vesszük, a mennyiben a zenéhez számítunk mindenféle zeneszerű zajt, mint pl. vaslemezek, ércdarabkák csörgését stb. — az ének körébe vesszük a kiabálást, kurjongatást, dörmögést — s a tánczhoz tartozónak tekintjük a különféle szilaj testmozdulatokat is.

A zene izgató hatását minden nép nagy mértékben felhasználja eksztatikus állapotok előidézésére. Ismeretes tény, hogy a finn-ugor s általában a szibériai, továbbá az északamerikai népeknél legközönségesebb samánzeneszer: a *dob*. Mindazáltal tévedne, a ki a dobnak s a rajta gyakran előforduló figuráknak lényegbe vágó jelentőséget tulajdonítana. A dob nagy szerepének magyarázata az, hogy ez volt a legősibb és úgyszólván egyedüli hangszer az említett népeknél; épp úgy, mint az afrikaiaknál a száraz tökhéj, melybe különböző tárgyakat tesznek, hogy rázáskor zörögjenek. Az amakszoszok kifeszített bőrt vernek, mely a dobéhoz hasonló dörgő hangot ad. A samánizmus keletkezésekor ez volt az általános használatú primitív hangszer, melyhez később a hagyományokhoz való hűségből és abból az okból ragaszkodtak, mivel a dobféle hangszerek hangja tompa dübörgésével sokkal alkalmasabb az ekstázis fölkelésére, mint a későbbi keletű húros hangszereké, mely utóbbiak némely ázsiai népnél szintén polgárjogot nyertek a samánkodásnál. A dobon levő rajzok hivatása eredetileg vallási volt, de a samán kultusznak nem teszik lényeges alkatrészét, mert több samán kultuszt követő népnél nyomuk sincsen.²

Így pl. a goldok, orocsonok és mandzsuk nem ékesítik a dob bőrét rajzokkal.³ A rajzoknak czélja *Krohn*⁴ és *Charuzin*⁵ szerint az, hogy a samán emlékező- és képzelőtehetségének mintegy támasztékul szolgáljanak a jóslás alkalmával. A szamojéd és lapp dobokon egész mikrokozmos volt, mely égitestek, bálványok, szent fák, áldozati állatok, emberi lakóhelyek képeit és sokszor magát a samánt és totemisztikus védőszellemeit ábrázolta. Az ezen rajzokból való jóslást *Krohn* bőven ismerteti. „Szibériában a dob csak *külső* kábitó és idegizgató eszköz. Lappföldön pedig inkább jóseszköz

¹ A samánkodásnak gyönyörű példája az Aeneisben Sibylla jóslata (VI. ének). Itt nincs említve, miféle izgatással jött elragadtatásba a jósnő. A beteges izgultság oly előhaladott állapotában van már, hogy az ismeretlen emberek pusztja megjelenése és hangja képes dübörgésbe ejteni a barlangban élő, állandóan beteg, mondhatjuk, örült nőt. Érdekes, hogy már *Csengery* is samánokat lát a görög jósnőkben. (Altaji párhuzamok Magy. Tud. Akad. Évkönyvei, IX. 4.)

² Lásd dr. *Jankó János*: Adatok a samán vallás megismeréséhez, Ethnographia XI. 1900. Az ott közlött képekből világos fogalmat alkothat magának az olvasó a dob rajzairól és faragványairól. A finn-ugor dobokat *Krohn* id. művéből ismerheti meg.

³ *Charuzin*, i. m. 413.

⁴ III.

⁵ U. o.

volt; innen a rajta levő sok kép“, írja *Krohn*. A rajzok néha annyira mellékesek voltak, hogy pusztá diszitő indítékokká váltak.¹

Mindazonáltal nincs kizárva az, hogy a dob és rajzai oly általános elterjedtségre tegyenek szert egyes népeknél, hogy a samánkodásnak majd-nem elengedhetetlen kellékeivé váljanak. Így van ez a finn-ugor népeknél. S épp ezért, midőn e népek samánkodását külön akarjuk vázolni, kiváló helyet kell juttatnunk ezeknek az attributumoknak, mint ezt *Sebestyén Gyula* idézett művében helyes belátással cselekszi.

Ezeknek a rajzoknak főfontossága ránk nézve abban áll, hogy az illető népek világnézetének és mithológiájának megismerésében kiinduló pontul és forrásul szolgálhatnak, a mint ezt a fentebbi sorok mutatják. Megtudhatjuk belőlük, miféle szellemi lényekhez fordul a samán első sorban, esetleg mely istenségek azok, melyektől a szellemekkel való érintkezés révén valamit meg akar tudni. Jóslás alkalmával olyanforma szerepet töltenek be, mint kártyavetéskor az egyes lapokon levő képek.

Néha az is előfordul, hogy az egyfenekű samán dob alá gyűlnek a szellemek. Ilyenkor a samán a dob föl-föllebbentésével jelzi a szellemek beszállását, a hányszor megbillenik a dob, annyi az érkezett szellem.²

A dobon kívül fontos zeneszerszám a *csörgő*. Sokszor magát a dobot is teleaggatják csörgőkkel, hogy a zajt erősítsék, mint erről *Radloff* tudósít altáji samánokra vonatkozólag.³ A lappok a dobra rézkarikákat helyeztek, mint ezt *Scheffer* írja. A gold samándob belső abrónesán kínai ércpénzek függenek s ezek rázás közben éktelen zajt csapnak.⁴ Gyakran magát a samán öltözetét is teleaggatják vasdarabokkal és egyéb csörgő tárgyakkal, sőt még a föveget, lábbelit és kesztyűt is ily csörgőkkel látják el. Az ily öltözet sokszor oly nehéz, hogy alig bírja az ember fölemelni s már súlyánál fogva is hozzájárulhat az eksztázis előidőzéséhez.⁵

A déli törökségnél a dobot *csörgősbót* helyettesíti.⁶

A gyöngébb hangú húros hangszerek alkalmazása bizonyára újabb keletű. Ezek között legnevezetesebb a kirgiz *kobusz*, kisbögőféle hangszer, melyről *Levsin* már 1832-ben megemlékszik.⁷ *Radloff*⁸ szintén azt írja, hogy a kirgiz baksza (samán) dob helyett kobusz nevű kisbögőt használ. A beteget úgy gyógyítja, hogy muzsikál, vadul ugrál s eksztázisba jutva, az áldozatot kijelöli. Legújabb híradást a kirgiz baksza hangszeréről *Alektorov* nyújtja,⁹ de ez már cziteraszerű hangszer lószőrűrokkal. A finn-ugor népek körében a dob helyett a finn kannelhez hasonlatos czitera szerepel,

¹ L. dr. *Jankó János* id. cikkét.

² *Radloff*: Aus Sibirien. 2. kiadás, II. kötet, 22.

³ I. m. 18.

⁴ *Timkevics*: Матер. для изучения шаманства у гольдоя. 1896.

⁵ *Stoll*, i. m. II. fej. a tunguz samán leírása.

⁶ *Sebestyén*: A regösök, 470.

⁷ Описание киргизъ-казачьихъ etc.

⁸ 59. l.

⁹ Известія Общ. Арх., Истор. и Этногр. при каз. университетѣ. XVI. 1. L. Кел. Szemle, II. 1. sz.

mint ezt a vaszjugáni osztjákokról jelenti *Sirelius*¹ és *Krasznoy*;² ezt az osztjákok az utóbbi író szerint pana-jukh-nak, hűrosfának nevezik.

A hangszerrel ütött zajt rendszeren *ének*, zümmögő zaj vagy vad kiáltozás kíséri, melyben gyakran részt vesznek a samánkodásnál jelenlevők is. Mind a háromfajta idegizgató módot együtt említi *Marco Polo*.³ Az ő idejében (XVI. században) Kinában s általában a mongol császár birodalmában valódi samánkodás divott, melynél hangos zene, ének és táncz idézte elő az eksztázist, mely epileptikus görcsökig fokozódott. *Levsin*, kit fönnebb említettünk, azt írja, hogy a kobusz hangjait a baksza folyton erősbödő énekkel kíséri. *Sternberg*⁴ a gilják samánról jegyzi föl, hogy a bódulatot örült kiabálással, fülsiketítő dobolással és vad tánczczal idézi elő magában. *Pallas*⁵ szerint, míg az osztják samán dobol, a többiek körülötte üstökkel, poharakkal zörögnek, kiabálnak s általában iszonyú zajt esapnak.

A tánczról és egyéb kábító testmozgásokról már a föntebbi sorokban is volt szó. A lappokról *Olaus Magnus*⁶ írja, hogy összejöveteleik alkalmával *czitera* hangja mellett énekelnek a régi hősök tetteiről, majd tánczra kerekednek. Ezt a tánczot *Wiklund*⁷ samántánczának tartja, mert a lappok egyéb alkalommal nem tánczoltak. Vannak olyanok, kik szemforgatással siettették a réülés beálltát. Az altáji samán ugrál és dobol s röpülést utánzó mozdulatokat végez, mintha az égbe emelkednék. E közben dalban tudatja, hogy a mennynek hányadik rétegében van. Minden réteg talaját szimbolikusan áttöri s így száll följebb. Arcz kifejezésével is mutatja az út nehéz voltát s úgy tesz, mintha repülne.⁸

Vannak oly gyakorlott samánok is, kik dob és egyéb zörgő szerszámok nélkül is eksztázisba tudnak jutni. Ilyenek az úgynevezett *nézők*, minők minden népnél előfordulnak. *Krohn* a finn-ugor népek pogány istentiszteletéről írott művében (III.) bővebben ír oly samánkodó emberekről, kik szemüket valami csillogó tárgyra, pl. vízzel telt üveg pohárba sülyesztett pénzdarabra vagy tüzre meresztve, jósolni tudnak.⁹ Ez azonban már igen gyöngye formája a réületnek és sok alkalmat nyújthat a csalásra. Az önki-vületig fokozódó tánczhoz sorolható a dervistáncz s a középkorban gyakori tánczdüh, melynek költői leírása *Arany* Ünnepontók cz. népies eredetű

¹ Ostjakkilaiselta matkaltani 1898. Journal de la Soc. Finno-ougr. XVII. 22.

² L. *Jankó*, Adatok... Ethnogr. XI, 7. 326.

³ Recueil de Voyages et de Memoires I. 1824. című vállalatban.

⁴ Гилян, Этногр. Обзор. 1904. LX—LXI.

⁵ III. 62.

⁶ Historia de gentibus septentrionalibus. 1555. IV. 8. caput.

⁷ Lapparnes sång och poesi, 1906. 59. l.

⁸ *Radloff*, i. m. 37—38.

⁹ A nézésnek egy érdekes esetét jegyzé föl *Patkanov* az irtisi osztjákoknál, hol a samánkodás már csak nézésben áll. Egy osztják úgy idézte meg a vidék szellemét, hogy egy oly kutyát keresett, melynek a homlokán fehér foltocska volt. Ennek a füle között a távolba nézett s a szellem egy fa magasságú aggastyán alakjában megjelent neki s kinyilvánította, minő vadász-zsákmányt várhat. (Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volkspoesie. 1897. I. 120.)

balladája.¹ Ezek a jelenségek azonban kívül esnek a samánizmuson, bár fiziologiai szempontból rokonságban állnak vele.

A fentebb ismertetett módokon kívül nagy szerepet játszanak a réülés előkészítésében a *tokszikus szerek* és a *bőjt*. Ideszámítjuk tágabb értelemben mindazon szereket, melyek mámort, izgultságot vagy émelygést és ájulás-szerű állapotot okozhatnak. Ujabb időben többnyire a pálinkát alkalmazzák e célra (*Krohn*). A dohányzás eredete szintén ide vezethető vissza; először az amerikai samánok éltek vele, csak később lett általános élvezetűvé. A bőjt hasonlóképen nagyon elterjedt előkészület a samánkodásra, mint erről többször megemlékszik *Krohn* és *Stoll* is; *Spencer* szintén említi.² A leölt áldozat véréből való ivás nem ily közönséges, de azért nem ritka jelenség. Pl. *Timkevics* írja (1897), hogy a goldok sertést áldoznak a nap istenének, melynek vérét a samán megiszsza; egy híres samánt említi, a ki egyszer 9 sertést ölt le s meleg vérükből ivott. Mérges növények élvezete sem ritkaság. *Szmirnov* szerint³ a penzai kormányzóságban a mordvin samán, mielőtt jósolna, pálinkát iszik, benzoé-gyökeret eszik, azután lefekszik és konvulziós rohamok lepik meg. *Karjalainen*⁴ jegyzi föl az osztják samánról, hogy este megfürdik, azután 3—7 vagy több légyölő-galócza gombát eszik; az előtte való napon szigorú *bőjtöt* tart. Fél vagy egy óra múlva ittassághoz hasonló dühöngés tör ki rajta; fölugrik, föl-alá jár a szobában, hadonáz a kezével, ordít s kiabálva nyilvánítja ki a hallgatóknak: mi az istenek akarata. Ehhez hasonló eljárást olvashatunk a vogul samánról is (*Munkácsi*). *Sternberg* (i. m.) írja a gilják samánról, hogy réületbe jutás végett tengervizet iszik, a ledum palustre nevű növény kábító füstjét nyeli el, ennek a növénynek rendkívül keserű gyökerét rágja, tüzes szenet nyel. Sokkal szelidebb izgató szer a tea, melylyel a kirgiz baksza él.⁵ A jakut samán sokáig dohányzik, a füstöt lenyelve, mielőtt réületbe jut.⁶ A sötét szoba és a csend, melyet legföljebb a samánista hívők züm-mögése tör meg, szintén elősegíti az elragadtatást. Ezért a samánkodás legtöbbször este vagy éjjel megy végbe.

Mindezek a példák azt bizonyítják, hogy a samán réületének előidézésére külső eszközökhöz folyamodik. A réület vagy az elragadtatásig vagy a teljes kimerülésig, összeroskadásig fokozódik. Az utóbbi esetben, míg a samán mozdulatlanul, élettelenül fekszik, lelke elbolyong a szellemek országában, mint pl. a lappok hite szerint a holtak honában, a saivo-aimoban. A tobzódás vad jelenetei alatt pedig a szellem a samán testébe száll, s így közli vele kinyilatkoztatásait. Megesik azonban az is, hogy ily féleber állapotban bejárja a szellemek birodalmát, mint ezt *Radloff* az altáji samánról írja. Ez valóságos divina komédiát játszik a hívő nézők előtt. A jurta

¹ Az Ünneprontók eredetéről lásd *Katona Lajos* cikkét: *Ethnographia* XI, 7.

² XVIII. 131. §.

³ Мордва, 1895.

⁴ Ostjakkeja oppimassa, *Journal* ... XVII. 41, 1.

⁵ Keleti Szemle, II, 61.

⁶ *Charuzin*, 425.

közepén egy zöldelő nyirt vernek a földbe, úgy, hogy a csúcsa a füstlyukon kiemelkedjék. A törzsébe 9 mély, lépcsőforma rovátkát vágnak be; ezekbe a samán a lábafejét beleillesztheti s rajtuk a menny rétegeibe száll. A fölfelé szállást röpködő mozdulatokkal jelzi. Az egyes rétegekben lakó szellemeket külön-külön szólítja meg s feleletet kér tőlük. Kétségtelen, hogy ez a mennybe utazás a mohamedánizmus hatása, erre vall a mennynek rétegekre osztása is. A samánizmus ezen alakja nem játszik nagy szerepet a valódi samánizmusban, mely a holtak lelkeiből lett szellemek tiszteletéből sarjad.¹

A dob és egyéb hangszerek mellett néha túlságos jelentőséget szoktak tulajdonítani a *samán öltözetnek*. Azonban a samánizmus lényegének ismerete mindenkit meggyőzhet arról, hogy ez nem nélkülözhetetlen kellék az igazi samánkodásban. A világ összes népeinél — mind a műveletlenek-, mind a művelteknél, mind az ó-, mind az újkoriaknál — a társadalom kimagasló egyéniségei mindig törekedtek külsőségekben is elválasztani magukat a tömegtől. A ruházat bűvös erejéhez és szentségéhez fűződő hit forrása nem egyéb, mint a hagyományok tisztelete s az öltözék főhivatása hatást tenni a szemlélőkre szimbolikus vallási jelentésével. A samánok *nem is rendelkeznek mindenütt külön öltözettel* — kivált a finn-ugor népeknél van ennek aránylag kevés nyoma. Előfordul azonban az, hogy a samán-öltözet a reáaggatott csörgők folytán — mint fönnebb láttuk — hozzájárul a réület előkészítéséhez.² Az öltözethez vagy még inkább a reáfüggesztett vagy az azt kiegészítő ékességekhez a néphit némelykor varázserőt fűz. Így pl. a gold samán lábára és karjára gyalúforgácsot köt; ennek az a célja, hogy a betegség a gyógyítás szertartása alatt beléjük szálljon s innen eltávozzék (*Timkevic*). Ugyanezen népnél a samán rézlapokat függeszt a mellére és hátára, hogy a szellemekkel való küzdelem idején vértől szolgáljanak neki a támadás ellenében. Az öltözék egyes darabjainak anyaga (kígyó-, tigrisbőr, bagolytoll) és a rajtuk levő rajzok, himzések a totemizmus maradványai vagy olynemű ábrázolatok, minők a dobon láthatók. Mindezek az ábrázolatok azonban nem elengedhetetlenek, mert a samánkodás lényege, a szellemekkel való érintkezés, nélkülök is beállhat. A samánruhát csakis a samánkodás ideje alatt használják, egyébként a samán ruházata semmiben sem különbözik más halandókéttól.

Az idegizgató, réületbe ragadó szerek hatásának titka a bennük rejlő erőn alapszik. A mágiában ez az erő megmarad a maga ősi mivoltában, az animisztikus világnézetben azonban — mely a samánizmus alapja — ez az erő szellemivé fejlődik. Nem hihejjük azt, a mit *Charuzin*³ állít, hogy

¹ Helyforma színjátékot ír le az osztjások köréből *L. Szimonovoj* orosz író (Очерки изъ быта остяковъ 1888. (51—53.). A samán az áldozatul leölt halakat zsákba tette, a zsákot a vállára vetette s elindult, hogy az isten elé vigye. Úgy tett, mintha hegyre másznék, folyón úsznék át, kutyák elől menekülne, erdei vadak üldöznék. Eközben utánozta az ebek ugatását és a vadak üvöltését, stb.

² A süvegről néha ruhadarab lóg az arc elé, a mi szintén előmozdíthatja a réületet, mert a külső világ eltakarásával elősegíti a lélek elmélyedését (Krohn III.).

³ 409—410.

magában az izgatószerben lakik a szellem s ezzel száll a samánba, mert hisz láttuk, hogy izgatószernek bevétele nélkül is lehet samánkodni. E szerekbe vetett hit inkább azon az elven alapszik, hogy a résznek, a valamihez tartozónak, a valamit ábrázolónak ugyanazon ereje, hatása van, mint magának az egésznek, a tulajdonosának, az ösképének.¹ Ez a szimpathia. Az izgatószer a szellemekkel valamiféle összeköttetésben áll, pl. kedvelt tápláléka, neki szentelt állata vagy növénye. Innen magyarázható, hogy e szerek élvezése után maguk a szellemek is megjelennek, s viszont a nekik antipatikus szerek bevétele vagy alkalmazása (bűzös anyagok, kifüstölés) által távozásra lehet őket bírni.

VI.

Vegyük immár szemügyre: mi a samán hivatása, mikor fordul a szellemekkel való érintkezéshez, minő szolgálatokat teljesít a benne hívőknek?

A samán hivatását, teendőit a samánizmus lényege szabja meg. — A samántól, mintilyentől, csupán oly szolgálatot várhatunk, mely a *szellemekkel való szándékos és közvetlen érintkezésből* származik.² Mindazon egyéb foglalkozás, mely ezen érintkezés nélkül is űzhető, nem valódi samánkodás, hanem vagy alacsonyabb vagy magasabb rendű, de mindenesetre más természetű vallási személyektől átvett ténykedés, vagy pedig a közönséges emberektől is végezhető vallási cselekmény. Ezekről később szólunk, midőn a samánoknak egyéb vallási személyekkel való összezavarásáról fogunk beszélni.

A tulajdonképi samán-ténykedéseket három csoportba oszthatjuk, ú. m. a jóslás, gyógyítás és a szelleműzés. Ebből következik, hogy a samán bölcs, orvos és exorcista egy személyben. Ezen foglalkozásokat azonban nem mindenütt gyakorolja egyenlő mértékben; egyik népnél az egyik, másiknál a másik van jobban kifejlődve. Lássuk most ezen ténykedéseket külön-külön.

A samánok foglalkozásai között a leggyakoribbak és legáltalánosabbak egyike a *jóslás*. A jóslás szót itt eredeti értelmében használjuk s nem azon megszorított jelentésben, melyet az újabb nyelvszokás tulajdonit neki, midőn a jóvendöléssel egynek veszi. A jóslás, azaz javasolás (wahrsagen) az igazság földerítése; ennek csak egy ága a jóvendőmondás. A jós megmondja: hol van az elveszett tárgy vagy az eltévedt állat, melyik isten minő áldozatot követel, tanácsos-e valami vállalathoz fogni stb. — a tulajdonképi jóvendőmondás, oly értelemben, mint a modern népek veszik, aránylag csekély szerepet játszik az alacsonyabb kulturájú népeknél, mivel ezek figyelmét inkább a jelen foglalja le. A jóslásnak nagy szerepe van az áldozatok bemutatása előtt s betegségi esetekben, mert a samán mondja meg, mi a betegség oka s mily áldozat szükséges a gyógyuláshoz. Ilyformán a jóslás a gyógyításba is átsap. Előfordul az az eset, hogy a samán a dobra rajzolt jelekből jósol. E célra szüksége van valami jós-

¹ L. *Spencer* XVIII. cz. 133. §. Bővebben kifejti ezt *Hubert* és *Mauss*.

² *Michajlovskij* ezt röviden úgy fejezi ki, hogy a samán főhivatása a kamlenie: réület (55. l.).

jelre (gyűrű, karika-köteg, bab, kenyérdarab stb.), mely a dob verésekor a rezgő bőrön ide-oda sétál; a szerint, hogy hol áll meg ez a jel, mond jóslatot a javas. Világos, hogy ez a samánkodásnak elfajult vagy fejletlen alakja, mert hiányzik belőle a szellemekkel való közvetlen érintkezés; ugyanazon kategóriába tartozik, mint a kártyavetés és egyéb jeljóslás. Hogy a jóslás nem annyira jövőbe, mint inkább távolbalátás, azaz *térbeli* és nem időbeli távolságra vonatkozik, a többi között ékesen illusztrálja *Sirelius*, finn nyelvész-etnográfus jelentése a vaszjugáni osztjákokról (i. m.). A samán-jóslás ez egyik legújabb, jellemző leírásának idevágó részlete így szól: „Nekem, a ki fölkértem a samánt a jóslásra, most kérdést kellett hozzá intéznem. Finnország helyzetéről kérdezősködtem. Ismét csend lön; azt mondták, hogy a samán most kirepült a szobából. Szótlanul várakoztunk. Egy percz múlva, mintha távolból közelednék, hang hallatszott, s egyre közelebb ért. Recsegés-ropogás a légben — jelentvén, hogy a samán megérkezett. Elbeszéli: mit tudott meg a dologban s csöndes, halk, nyöszörgő hangon mond egyes szavakat. Hallhatom, hogy Finnországban minden rendben van. De egy látogatás a szellemeknél nem elég. Másodszor, harmadszor is elrepül a szellemek országába s mindannyiszor ugyanazon feleletet hozza. Végre kifárad a hosszas úttól s pihenni vágy“. A votják samán néha álmából mondja meg, hogy valamely szerencsétlenség elhárítására, mely és minő áldozatot kell bemutatni, azaz állatot leölni.¹ Az álomból való jóslás a samánkodásnak gyöngye formája, mert a szándékosság és közvetlenség nem igen domborodnak ki benne. Csupán akkor számíthatjuk ide, ha az álomba merülés egyenesen azon szándékkal történik, hogy valamely kérdésre a szellemektől felvilágosítást nyerjenek. A közvetlen érintkezés csupán akkor van meg, ha az alvás nyugtalan, zavart. Egyéb esetekben pusztá álmofejtésről van szó.

A jóslás, javaslat körébe számíthatjuk a votják samánnak azon szereplését, mely az áldozópapok és ezek segédeinek választásában áll. *Bjeljavszkij*,² újabban pedig *Vasziljev*³ adott erről hírt. A votják samán, a *tunó Bjeljavszkij* szerint, egy pálinkába eresztett pénzdarabra mereszi tekintetét. Mikor már megelégette a nézést, a czitera hangjaira táncolni kezd, egyik kezében kardot, a másikban ostort tartva. Tánczközben a tunón erős görcsök jelentkeznek. Ekkor jó markos embereknek le kell őt fogniok. Elragadtatásában fennhangon sorolják föl előtte a jelöltek nevét; minden egyesnél kérdezik: „ez-e az?“ Ha nem ez a választott, tovább tánczol, míg nem az összes áldozópapokat megnevezte.

A samánnak fontos ténykedése a *gyógyítás*. Nem szabad a samán gyógyító eljárását a kuruzslókéval és varázslókéval összezavarni. A samán tisztán a szellemek segítségével gyógyít. Zaj vagy izgatószeretek által réületbe

¹ *Blinov*: Языческий культ Остиковъ 1898. 80. l.

² Повѣдка къ Ледовитому морю, 1830.

³ Übersicht über die heidnischen Gebräuche Aberglauben und Religion der Wotjaken in den gouvernements Wjatka und Kasan von J. Wasiljev. Memoires de la Soc. F.-ougr. XVIII. 1902.

ringatja magát s ezalatt megtudja a szellemeiktől, mi a betegnek a baja, micsoda szellem gyötri s minő áldozatra van szüksége, hogy megengesztelje a haragvó szellemet. Vannak népek, a hol a samán nem is foglalkozik gyógyítással, hanem csak jóslással; másutt meg éppen orvosi minősége lép előtérbe. Hogy az olvasó fogalmat alkothasson magának a samán gyógyításáról, egy-két érdekes leírást nyújtunk róla újabb híradások alapján. A jakut samán elsősorban orvos.¹ Ő tudja ki, micsoda szellem szállta meg a beteget s mivel lehet azt eltávolítani. A samán a beteghez hivatván, megjelenik a jurtában, leheveredik egy lóczára s az est beálltaig etetik, itatják, vendégelik őt. Estére több vendég egybegyülekszik az illető jurtában s miután minden előkészületet elvégeztek, megkezdődik a samánkodás. A samán kibontja hajfonadékát; nemsokára elkezd idegesen és erőltetve *csuklani*, a mitől egész teste iszonyúan megremeg; *szemét kimereszti* s egy pontra, pl. a tűzre függeszti. Majd kioltják a tüzet, a homály egyre sűrűbb lesz, a jelenlevők sutogva beszélnek, s a jurta ajtaját becsukják. A samán akkor fölveszi varázskaftánját és pipára gyújt. Sokáig *dohányzik, lenyelve a füstöt*. Csuklása e közben egyre erősbödik, egész teste megremeg bele. Majd abbahagyja a dohányzást; arcza sápadt, feje lecsügg, szeme félig lehunyva. Csuklása lassankint megszűnik s egy pillanatra halálos csend lesz. De csakhamar fölhangzik a samán *dobjának* hangja. Az először elhaló, tompa hang egyre erősbödik. Közben-közben különféle *madárhangok* hallatszanak föl: varjú, bűvármadár, sirály, szalonka, sólyom, sas hangja; a jelenlevők látni is vélik őket, a mint fönt röpdösnek.² A dobolás egyre erősbül, a rája akasztott csörgők növelik a zajt. Közben a samán komoran *énekel* az istenekhez, míg végre megszállja a szellem s ő megrendülve *összerogy*. Életre hozzák, a tüzet fölcsítják s a samán ekkor újra tánczba fog; feje lecsügg, szeme félig nyitva, leomló, hosszú haja ziláltan hull szét veritékes arczára, szája görcsösen vonaglik, foga összeszorul, ajkát hab veri ki. A jurtában idestova rohan, szüntelen verve a dobot. Végre magasra emelve a dobot, ünnepiesen kinyilvánítja, mi az oka a betegségnek. Ezután tánczolva és énekelve, odamegy a beteghez; ott ráolvasásokkal elűzi az ártó szellemet, vagy szájával kiszívja a fájó testrészből s a szoba közepére kiköpi vagy a két tenyere között kifujja a földbe vagy az égbe. Ekkor azt is megmondja, micsoda áldozatot kell bemutatni, hogy a gonosz szellem vissza ne térjen.

Ez a rövidre vont elbeszélés szemlélteti a réülés előidézésének úgyszólván minden főntebb említett módját. A mi a baj okának szivással, nyalással való eltávolítását illeti, ez a szellemnek reális alakban való fel-fogásával függ egybe, miről később néhány szót még mondani fogunk.

Álljon itten még illusztrálásul a kevéssé ismert gilják samán gyógyító eljárása (*Sternberg* után, i. m.). A gilják samánok gyógyításának háromféle

¹ *Charuzin* 424—427. l. *Szjerosevszkij* után.

² A hangok bizonyára a samántól származnak, legalább nagyjában; a látomány hallucináció lehet. A holtak lelkeinek hangja Homérosz szerint is denevércsipogáshoz vagy ragadozó madarak hangjához hasonlít.

módja van. Az egyik az, hogy a samán álomba merül s azután az álomban látottakból kombinálva ad tanácsot. Ha pl. kutyát lát álmában, ebet kell áldozni. Másik mód, hogy terrorizmussal űzi ki a betegséget okozó szellemet. Örült kiabálással, zajos dobolással, féktelen tánczczal magába hívja a saját segítő szellemét, kinek segítségével kiűzi a betegből a gonosz szellemet. A gyógyításnak harmadik módja a távolban való gyógyítás, mely a samánba vetett határtalan bizalomnak kifolyása. Ha valaki megbetegszik s a közelben nincs samán, fennhangon kiáltja valamely ismerős samán nevét kérve, segítsen rajta. Ha az erős hit azután jótékony hatást gyakorol a betegre, az illető samán iránt végtelen hálát érez és hírét-nevét mindenfelé terjeszti. Innen van, hogy gilják nem szívesen fordul orosz orvoshoz. Ha meg is teszi, nem az orvos tudománya iránti bizalom viszi erre, hanem az a hite, hogy az orosz isten erősebb a giljakok szellemeinél.

A samánnak harmadik főhivatása a szelleműzés, exorcizmus. Az igaz, hogy ez a gyógyításnál is szerepel, de ebbe a harmadik csoportba azon szelleműzéseket számítjuk, melyeknek célja nem az egyes ember testében megszállt szellem vagy szellemek kiűzése, hanem az emberi lakóhelyeken megtelepedett s ott ártalmas tetteket végbevivő szellemek elkergetése. A samánkodásnak ez a módja a ritkább jelenségekhez tartozik.

Az altáji samánok legfontosb tisztje — *Radloff* szerint¹ — a jurta megtisztítása, mely valamely családtag halála után a 14. napon történik. Nem minden samán képes erre, azért sokszor messziről hozzák és jól megfizetik. Célja a halott lelkének, a kísértetnek elrettentése, mely gyakran több kísértetet is hoz magával. A ragadós betegségek után föllépő járványt a kísérteteknek tulajdonítják s természetesen, igyekeznek tőlük megszabadulni. 1860-ban látott *Radloff* ilyen háztisztító ünnepet. Élénk leírásából kiemeljük a következőket. Miután a jurtát megfüstölte és egy verset dobolt, a samán lopódzó léptekkel körüljárja a helyiséget, kiáltja az elhunyt nevét s mindenfelé tekintget, mintha a holtat keresné. Néha, hasból beszélve, utánozza a halott hangját, mintha ez könyörögne: hadd maradjon övéinél, mert fél a nehéz és hosszú úttól. De a samán kegyetlenül elűzi a kísértetet, miközben úgy tesz, mintha a dob alá szorítaná és az alvilágba nyomná le; e közben a samán nyöszörgő, siró hangot ad, mit a hallgatók a léleknek tulajdonítanak. Ezután vadul tánczol, míg össze nem rogy. „E vad jelenet — írja R. — a tűz varázsos fénye mellett oly hatalmas benyomást gyakorolt rám, hogy egy ideig szemmel kísértem a samánt s teljesen megfeledkeztem a környezetről. Az altájiakat is annyira megrázta ez a zord jelenet, hogy pipájukat a földre ejtették s egy jó negyedóraig mély csend uralkodott.“

Nemcsak segíteni, hanem ártani is tudnak a samánok némely nép hite szerint a többi embereknek szellemeik segítségével. Hogy ez miként történik, arról nem igen beszél a nép, csak annyit mond, hogy bizonyos ártalmas lényeket ráküld azon emberekre, a kikre haragszik vagy a vele

¹ 52—54. l.

ellenséges viszonyban álló samánokra. Így pl. *Taskov*¹ említi, hogy a burjátok fehér és fekete samánokat különböztetnek meg; az előbbieknak a jó, az utóbbiaknak a gonosz lelkek állnak segítségére. E kétféle samánok halálosan gyűlölik egymást. Ha egy fekete és egy fehér samán összeveszik, rendesen azé lesz a győzelem, a melyiknek több samán-őse volt. A lappok szintén hittek jó és rossz samánokban, a szolgáló szellemek minősége szerint; ezek is gyakran elegyedtek egymással végzetes harcba.² A votják samán: *tuno* és boszorkánymester: *vedun* hasonlóképp engesztelhetetlen ellenségei egymásnak; az előbbi segít, az utóbbi árt az embereknek.

A gonosz samánok mesterkedései, titokban folyván le, nem kísérhetők figyelemmel s így azt sem lehet megállapítani: igazán samánok-e. Nagyon valószínű, hogy hatalmuk, a megrontás nem támaszkodik a szellemekkel való közvetlen érintkezésre, hanem inkább a mágia eszközeire — s pusztán illuzórius, vagyis a nép képzeletében él. Hogy az ily megrontás sok esetben mégis végzetes eredménnyel jár, s még halált is hozhat a megrontottra, annak oka a szuggesztió erejében áll. Ha valaki megtudja, hogy megbabonázták, oly nagy félelem vesz rajta erőt, hogy bele is halhat.³ Aligha tévedünk tehát, ha azt állítjuk, hogy az ú. n. gonosz samánok inkább a varázsló nevet érdemlik meg.

Fontos kérdés: *mi a samánokdás lényege szubjektív szempontból*, vagyis mi megy végbe magában a samánban hivatásos ténykedése alatt? Erre azonban bajos megfelelni, mert annyiféle tényező játszik itt közre, hogy maga a samán se tudna e kérdésben megbízható felvilágosítást nyújtani. A réület alatti állapot minőségét, a látományok tartalmát elsősorban az előzmények szabják meg, mint az álomban. Hisz a réület sem egyéb, mint a mesterségesen előidézett álomnak egy neme. Az előzmények távolabbiak és közelebbiek. A távolabbiak a tanulás és hagyomány által nyert állandó képzetek, melyekről később még lesz alkalmunk szólni. A közelebbieket azon körülmények szabják meg, melyek között a samánkodás végbemegy. A samán egyéni akarata, a látomások mineműségére irányuló óhaja szintén épp oly szerepet játszik itt, mint a közönséges álomnál. Sokszor megtörténik, hogy a samán, fölébredvén, elbeszéli látományait, természetesen saját czéljaihoz alkalmazva. Látományainak alakulására gyakran a környezet is hat. Így pl., míg a lapp samán önkívületben feküdt, a körötte levők halkan társalogtak arról, hol járhat most a lelke. Ha a szent helyek föl-sorolása közben azt találták említeni, a hol akkor a samán lelke járt, megmozdult a keze vagy a lába. Ekkor találgatni kezdték, mit látott és hallott ottan. Ezek a beszélgetések a delejes álomban fekvőre olyan módon hathattak, mint az éber alvóra a körüle támadó hangok és szavak.

A következő sorokban azon kérdésre felelnünk: ki lehet s mi módon samánná és minő szellemi lények segítségével alapszik a hatalma.

Dr. Bán Aladár.

¹ Шаманство въ Сибири; évszám nélkül.

² J. Fellman: Anteckningar under min vistelse i Lappmarken. Helsingf. 1906. II. k.

³ Lubbock, 202.

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

Szarvasvidéki babonák.

A nagy kiterjedésű, különféle nemzetiségekkel tarkázott Békés vármegye egy igen kevésbé ismert részének, a megye északnyugatra eső szögletének magyar ajkú lakosságáról és ennek érdekes kedélyvilágáról óhajtok e helyen egyetmást közölni. Adataim főképp a Hármaskörös régi medrének balpartján fekvő Szt.-András és Öcsöd községből valók; ezekhez hozzáveszem még a Jász-Nagy-Kún-Szolnok vármegye határán fekvő Mesterszállás pusztafalu jász településű lakosait, a mennyiben e helység lakói Kún-Szt.-Mártonból erednek, e város területe pedig valamikor, 1279 előtt Békés vármegye területéhez tartozott.

I. Ünnepi s egyéb időkre vonatkozók.

1. *Pál napján* januárban Pálpogácsát sütnek, olyan nagyokat, mint a bodag. A család minden tagja kiválaszt egy pogácsát még a sütés előtt, és abba libatollat dug; a kinek pogácsáján a toll sütés közben elperzselődik, az abban az évben meghal (Öcsöd).

2. *Nagypéntek* hajnalán elmennek a lányok egy fűzfa alá, a Körös partjára. Ott kibontják hajukat és körülfésülik azt a fűzfa ágainak hajlása szerint a föld felé. Mikor egyet húznak a fésűvel, ezt mondják: kígyó, béka, távozz a házunktól. Háromszor mondják egymásután. Ezután semmiféle rossz nyelv, pletykaság nem fogja megkörményezni őket és házuktáját. Vannak lányok, a kik a fát is megrázzák, hogy a lehulló harmat érje hajukat. Ha ezt teszik, megnő a hajuk, mert a fa könnye, azaz a harmat segíti elő a növést (Szt.-András).

3. *Húsvét vasárnapján* délben az asztalnál, étkezés előtt egy főtt tojást tör fel a gazda, megtisztítja, kétfelé vágja és egyik felét az asszonynak adja, másik felét maga eszi meg. Emlékezésül, vajjon jövő évben együtt eszik-e majd? (Szt.-András.)

4. Ha a házban *Lucza napján* varrnak, az új esztendőben nem tojnak a tyúkok, mert bevarrták a tyúkok tojókáját (Öcsöd).

5. Ha *Lucza napján* egész nap ül a gazdasszony, hát akkor sok ülős tyúkja lesz (Mesterszállás).

6. *Rucza (Lucza) napján* levágnak egy tyúkot, annak a vérével annyi korpát kevernek össze, a mennyit felvesz a tyúk vére. Ezt aztán zacskóba teszik és a kamrába egy szögre akasztják. Tavasszal a kikelt csirkéknek ebből a korpából adnak először enni, mert ez megóvjá minden bajtól (Öcsöd).

7. *Karácsony böjtjén* össze kell szedni a morzsát, a tyúkokkal megetetni, akkor sok haszna lesz az új esztendőben (Mesterszállás).

8. *Karácsony éjszakáján* a lányok ólmot olvasztanak, hogy megtudják, milyen kérőjük lesz (Öcsöd).

9. *Szilveszter éjszakáján* megtisztítanak tizenkét gerezd foghagymát, a közepébe lyukat fúrnak, a lyukakba lágy sót tesznek és így kiteszik az ablakba, az

ablakdeszkára. Miközben sorba rakják, egyúttal rá adják a hónapok neveit is. Január stb. Reggel napkelte előtt végig nézik a gereздеket. A melyikben vizes a só, abban a hónapban hó lesz vagy eső. Márcziustól eső. Ha száraz a só, az száraz hónap lesz (Öcsöd).

10. Új hónap *új hold* első péntekén kell először megnyírni az újszülött haját, akkor nagy haja lesz (Mesterszállás).

11. Naplemente után nem szabad tejet adni, mert megrontja a tehenet.

12. Este ne vedd ki a szemetet a szemétdombra, mert megrontod a házban a *hasznot* (Öcsöd, Mesterszállás).

II. A gazdaság köréből.

13. Ha az ember először eszik *újságot* (új krumplit, babot, borsót) abban az évben, hogy meg ne ártson, mondja el ezt a verset:

„Újság hasamba,
Hideglelés pokolba“ (Öcsöd).

14. Ha a *kotló* ül a tojáson, akkor nem szabad a házban labdázni, mert nem kel ki a *csirke* (Öcsöd).

15. Ha a *tehen* megellik, a gazdasszony leveti az ingét, kifordítja visszájára és végig simítja vele a tehen gerinczét háromszor. Ezáltal megóvja a rontástól (Mesterszállás).

16. Ha a *tehennek* a rontáson kívül más baja is van, azt úgy lehet meggyógyítani, hogy mikor csúnyít, vagy vizel, fejés közben, akkor ezeket a fejőbe kell eresztetni, aztán visszakézből a tehen fejére önteni keresztbe, a fejőt háromszor kimosni és ezt a vizet is visszakézből a fejére önteni; ha van a kötélén csomó, ezt is levágni, megégetni és erre megszűnik a betegsége (Mesterszállás).

17. Ha a gazdasszony három szál szénát tesz fel a ház (szoba) gerendája alá, jobb szerencséje lesz a *tyúkhoz*; jobb tojó lesz (Mesterszállás).

18. Ha valaki az úton véletlenül lópatkóból kiesett földet talál, sok *csirkéje* lesz a háznál (Mesterszállás).

19. Ha valaki keresetlen (azaz véletlenül) csontot talál és azt a jószághoz hajítja, ettől kimegy belőle a *kukac*, ha volna benne (Mesterszállás).

20. Ha a *kisliba* kikel, a farkát le kell nyírni, azokat a tojáshajakat, a miből kikelt, össze kell szedni, azokkal megfüstölni, akkor nem verik meg szemmel (Mesterszállás).

21. Ha egy *csirke*, vagy liba elpusztul, akkor felvetik a ház tetejére, vagy egy fára akasztják, hogy a szél elvigye házuktól a jószág betegségét; erre megszűnik a jószág hullása (Szt.-András ref. magyarság. Öcsöd).

22. Ha a *tehen* meg van *rontva*, a következő módon lehet a rontásból kigyógyítani: Az ember vesz egy új bögrét és egy új fedőt; ha estefelé a tehen csúnyít, azt a bögrébe kell eresztetni, a fedővel jól befödni és sötét este a kéménybe felkötni. Akkor másnap reggel oda megy az a rontó és a tehen meggyógyul (Mesterszállás).

23. Ha az ember tavasszal először lát gólyát, akkor rántson ki egy szálát a hajából és mondja ezt: Gólyát látok, Hajat rántok, Szerencsét találok. Akkor szerencsés lesz (Öcsöd).

III. Betegségekre vonatkozók.

24. Ha valakinek *kelése* van, az kilenczfélét főzzön össze. Búzát, kukoriczát, árpát, zabot, repcét, kölest, babot, borsót, lencsét. Fűrödjön benne meg, aztán hajnalban öntse ki fazakastól a keresztút közepére. A ki ezt először átlépi, arra ragad a betegség, a betegről pedig elmulik (Öcsöd).

25. Vagy pedig: a legszebb piros almával kerítse körül a kelést háromszor, aztán hajtsa el. A ki felveszi és megeszi, arra ragad rá a kelés, róla meg elmulik. Piacz alkalmával szokás elhajítani, hogy a ki felveszi, azt higgye, hogy a piacra járok vesztették el (Öcsöd).

26. A kinek *pattanás* van a nyelvén, az mondja ezt egy társának: Ebíng kött a nyelvemen. A társ feleli: Ha (m.kor) kött? A pattanásos rá mondja: Ma kött! A másik erre ezt feleli: Ebíng kött a nyelveden, Holnap olyan nagy legyen, Mint a cigány asszony s . . . . . Thő, thő, thő és ezzel háromszor a földre köp. Háromszor mondja ezt egymásután, de mindannyiszor másnak a farát kell említenie. Erre bizonyosan elmulik a baj (Öcsöd).

27. A kinek *zsébrés* a szája (vörös pattanásokkal van tele a szájadlása), az menjen három egymásután következő hajnalban a tyúkülő alá és ott mondja ezt háromszor: Szaladj zsébre, Mer rád fosik a jércze. Ez megszünteti a zsébrét (Öcsöd). — De így is gyógyítják: Csinálnak kilencz rongybábut és a bábuk fejével kimossák a zsébrés száját; másnap napkelte előtt elviszik a kilencz bábut a kilenczedik keresztútra; és a ki először átlépi, arra ragad a baj, a beteg pedig megszabadul tőle (Öcsöd).

28. Az *újszülöttnek* egyik kezére csuklón felül, vagy egyik lábára bokán felül egy szál kék, vagy piros pamukot kötnek, mert ez megtisztítja a sárviztől. Két éves koráig hordja ezt. Öreg emberek, asszonyok holtuk napjáig viselik ezt a lábukon bokán felül csimbókra kötve, hogy a görcs ne húzza végtagjaikat (Öcsöd).

29. Ha *szüléskor* a beteg asszonyt az újszülött fürdővizével mossák meg, akkor nem marad foltos az asszony képe, mert lehámlik tőle a bőr (Öcsöd).

30. Nagyon *fáj a feje* egy magyarnak. Meghallja ezt egy öregebb társa és részvétét kifejezve, nagy komolysággal és kellő teketóriával, lassan tagolva és jól megnyomva minden szót, a következő gyógymódot ajánlja a betegnek: Menjen el és keressen egy száraz lófejet. Vigye haza, tegye az udvar közepére, kerülje körül kilenczszer és mondja ezeket: Hej, majd ha az én fejem is ilyen száraz lesz, akkor . . . . . nem fáj. A beteg felül a tanácsadónak és csak úgy lesi a beszélő ajkáról a szót, mely által gyógyulást remélhet. A tanács végén persze mindnyájan nevetnek, még a szerencsétlen beteg is ezt kénytelen tenni (Öcsöd).

31. Ha a *foga fáj*, vegyen szájába friss hideg vizet; tartsa a láng fölé mindaddig, míg fel nem forr szájában a víz. Ezután megszűnik a fájás. Megszűnik, mert mire felforrna a víz, arra a beteg is elpusztulna. (Öcsöd.)

32. Hogy az ember *viszontszerelmet* nyerjen, avval, a kit szeret, étesse meg valamiben a *hétlevelű* lóherét (Öcsöd).

IV. Vegyesek.

33. Ha nőszemély *tojáshajra lép, fehérfolyást* kap (Öcsöd).

34. *Költözködéskor* a lakó először pénzt, kenyeret és szalonnát visz az árendás házba, hogy az onnan sose ki ne fogyjon. Csak ezután jön a „humi“. A pénzt behajítja az ablakon, az ételneműt az ajtón viszi be (Öcsöd).

35. Ha a gazdasszony *új főzőedényt* vesz, első használat alkalmával a család kedves ételét főzi benne, hogy mindig avval legyen tele, míg az edény tart (Öcsöd).

36. Ha *zigánynak* adnak el valamit, a kapott pénzt háromszor megköpik, hogy ne legyen *zigányszagú* (Öcsöd).

37. Ha a legény nézi a lányt és hívja magához, a lány nem mer odamenni, mert fél a *szemveréstől*. De ha a legény ezt mondja: Nem verlek meg szemmel! Ekkor odamegy! (Öcsöd.)

38. Ha *sírbontás* alkalmával a korhadt koporsóból kivett szöveget egy kocsi rúdjának végébe ütik, a ló nem húzza a kocsit addig, míg az a szög benne van, mert érzi azt a szagot, a mit ember nem érez. Ha valaki haragszik valakire, így áll boszút rajta (Öcsöd).

39. Ha halott van a háznál, a *szemfödél* egyik sarkából levágnak egy darabot és avval megfüstölik a házbelieket, hogy a halott szelleme ne járjon haza kísérteni (Öcsöd).

40. *Kincskeresés*. Ha időnkint láng csap fel a földből, erről a néphit azt tartja, hogy azon a környéken pénz van elrejtve és az lángol, ekként tisztítva magát minden hetedik évben. És csak ilyenkor lehet a pénz keresését megkísérteni. Sokan hozzá is fognának a kutatásához, ha az — szerintök — nem volna feltételekhez kötve. Csak annak lehet reménye a kincs eredményes kutatásához, kinek hét élő gyermeke van. A hetedik gyermekkel lehet csak pénzt kerestetni, a 7-ik, 14-ik, 21-ik életévében. De előbb ki kell próbálni a gyermeket egy aczeltükör segítségével, a mi a következőkép történik. A szülők egy csuporba nyers babot vagy borsót tesznek, ennek tetejére pedig 5—10 krajczárt, ki-ki tetszése szerint; végül mély gödröt ásnek és mindezt betemetik, de úgy, hogy a föld színén nyoma se legyen az ásásnak.

Ezután behívják a kertbe a gyermeket, a kezébe adják az aczeltükört és elvezetik a kert tulsó részébe. Egy helyen megállnak és kérdést intéznek hozzá: Mit látsz a föld alatt? A gyermek benéz a tükörbe és elmondja mit lát. Csontot, rongyot, cserepet. Erre elvezetik a kert ama részébe, hol a csuprot elásták. Ismét felteszik a kérdést, mire a gyermek kisvártatva megfelel: Van itt egy sárga csuporban bab, tetején 5 krajczár.

A szülők titkolt örömmel tiltakoznak ellene. — Már hogy lenne itt piz meg bab?! — De a gyermeket nem lehet állításában megzavarni. — Van itt, én látom, mondja rendületlenül. — Nohát ássuk fel a földet, nem kerül köccsigbe, ndítványozza a szülő, mire előkerül a látott holmi. — Csakugyan jól láttad édes gyermekem, dicséri a szülő és a talált pénzzel kedveskedik magzatának. A próba bevált. Most a helyet kell megállapítani. A fönt említett lángoló területen lévő dombok egyikének aljában vélik alkalmasnak megkezdeni a kutatást. Előbb meg-

nézeti a gyermekkel aczeltükrön keresztül a földet. Ha a gyermek döglött kutyát, macskát, vagy vedret lát a föld alatt, akkor megkezdhetik az ásást.

A kiásott döglött kutyára egy élő kutyát, macskára élő macskát kell leölni, hogy megszűnjön a pénz lángolása. Ezután lehet csak felbontani a döglött kutyát és megnézni belsejét, mivel van tele. Ugyanis a tatárjárás idejében a gazdag emberek kutyákat, macskákat nyúztak meg, bőrüket kiszárították és megtöltötték pénzzel, arannyal, ezüsttel, drága kincsekkel, hogy aztán a föld mélyébe rejtsek, a tatárfutás előtt. Ha elvesznek, ne sejtse a tatár, mi van a döglött állatban; ha átéli a veszedelmet és visszatérhetnek hazájukba, hát legyen miből felépíteni az elpusztított hajlékot. Ezt tartja környékünkön a néphit. És állítólag nem egy őcsödi gazda elődje vetette meg a család mai jólétét ilyen talált dög tartalmával. E kincskeresés mai napig is előfordul; a nép hisz benne! (Őcsöd)

V. Dajka-rímek, gyermekversek, mondókák.

Ha *fűzkacsát* (katicza bogár) látnak a gyermekek, ezt mondják:

Szállj el, szállj el fűzkacsa
Jönnék a tatárok,
Tüzes kemenczébe tesznek.
Vizes ruhába tekernek,
És ott megégetnek.

Ha zöld *tücsköt* látnak:

Megházasodna a légy,
Ha kicsi nem vóna.
Elvenné a tücsköt
Ha görbe nem vóna.
Estére lesz kézfogó
Muzsikáló színvonó
Tánczol a rokka, kemence.

Ha *czinegét*:

Czin, cin, czinege
Megellett a kecske.

Ha *békát*:

Varrok, varrok,
Papucsucsucsott, papucsucsucsott.
Kinek-kinek?
Beke Évának!
Mir-Mir?
Vika buzáér
Vika buzáér.

Az *anya* így játszik gyermekével. A gyermek kezét képéhez érteti, fel és alá húzza rajta, miközben mondja:

Cziróka
Maróka
Mit főztél?

Kását?

Hová tetted?

Póczra.

Mibe takargattad?

Kakás pelenkába.

Lementem a kútra,

Mire hazamentem

Megette a papmacska.

Cziczi, cziczi, cziczi!

Ejnye! Nem jön az a kutya macska?

Mondja az anya és újra kezdi a verset.

Az anya mutatóujjával a maga, majd a gyermek orrához nyul, miközben mondja:

Te is pisze,

Én is pisze,

Gyere pisze,

Vesszünk össze!

Az anya megcsipi a kicsi kezefejét és mondja:

Csipi csóka

Varnyú vágta,

Jérece mondja,

Kakas kukorékolja

Hiss el, hiss.

Itt elereszti a gyermek kezét és kezével mintha kergetne valamit a levegőbe.

Ha jön a *kéményseprő*, ezt mondják a kicsinek:

Ne, ne, ne,

Jön az ördög,

Fekete.

A gyermek rá felel: Nem az a! Az
anya: Hát micsoda? A gyermek: Kimin-
kotró, kiminysöprő.

Ha *str a gyermek* ezt:

Majd megverlek,
Megpacsázlak
A zsidónak
Odaadlak,
A drótosnak,
Odaadlak,
A cigiánnak.

Ha *esik az eső*:

Essél esső essél,
Bugyborikot vessél.

Mesterszállásán így:

Lesz esőcske,
Nöll a búzácska,
Eszünk kenyirkét,
Kenyirkével élünk.

Ha huzamosabb ideig *esik az eső*,
így sóhajt a gazda:

Az esső csak esik,
A bíres csak eszik.
Az idő csak halad,
A dolog csak marad.

Karácsonyi rigmus:

Eljött a szép karácsony,
Van-e kalács a rácson?
Ha nincs kalács a rácson,
Szomorú a karácsony.

Ha sok *mosatlant* lát valamelyik
szomszéd a katlanon, akkor ezt mondja:

Fából csinált kis katlan,
Rajta a sok mosatlan;

Ha kisebb *gyermek* orra taknyos, akkor megfogja az apa a gyermek orrát,
miközben mondja: Ki seggibe ez a kis csúcs? A gyermek feleli: Senkiébe se.
És gyorsan megtörtili orrát a ruhájába.

Ha a *gyermek* piszkálja az orrát: Ne vájld már az orrod te, mer náttü
terem benne! (Náttü: nátha.)

Ha a *gyermek* enni kér, ezt kérdezi tőle az anya: Hát szereted-e a póczon
ülő bikát? A gyermek tiltakozik ellene. — Hát nem szereted a kenyeret?
faggatja tovább az anya. — Azt szeretem, felel újongva a gyermek. — No hát
az kuporodna ott a póczon, hogyha nem nyulnánk hozzá.

Ha még valamit kér a *gyermek* kenyérhez, akkor így vallatja: Szereted-e
a felakasztott embert? A gyermek durczásan ellenkezik. — Hát nem szereted a
szalonnát? — A gyermek most már örömmel kér belőle. — No hát az felakasz-
tott ember, az csüng a padláson.

Nincsen a ki elmossa,
Lusta a gazdasszonya!

Altatáskor:

Csicsizs baba,
Nincsen pupa (kenyér),
Mert elvitte
Papa a malomba.

Hogy a *gyermek* jó legyen ezt
mondják:

Éhes volt a róka
Bement a tyúkólba,
De megadta az árát,
Eltörtik a lábát.
Felugrott a czicza
Az asztra.
Ellopott egy
Ropogós libaczombot.
A gazdasszony észrevette
Szegén cziczát a seprével
Jól elverte.

Ha a *gyermek* nem akar felébredni,
ezt mondják neki:

Szemem, szemem pillája,
Vess ki csutorára.

Ha olyan két-három éves *gyermek*
csinál valamit, izeg mozog, p. u. segít
seperni a ház elejét, erre ezt mondják:

Jár a fara, mint a csik,
Mint a kit a bolha csíp.

Ha a *gyermek* orra fénylik a ta-
konytól:

Kinn ülnek finyeséknél,
Nézik cserepeséknél.

Iskolás gyermekek verses mondásai. Ha a gyermek valami jót eszik az iskolában, a mit hazulról hozott és ezt meglátja czimborája, így kérne belőle:

Kúdu, kúdu, kis kaskámba,
Pesten jártam iskolába,
Ádám csinált faszekeret,
Tegyen bele most kenyeret.
Ha nem tesz, árpa nő a szemébe
Hiss bele, hiss, hiss.

Ha adnak neki, akkor így mondja:

Hiss ki belőlle, hiss, hiss, hiss.

Jön egy asszony a kútról, tele kannákkal. A másik megy a kútra. Emez rászól a szembe jövőre: Minek az a sok víz? Jeget olvasztani! Minek az a sok víz? kérdi másodszor. Kemenczét fűteni. Minek az a sok víz? kérdi most már erélyesebben. A kérdezett rendületlenül feleli: Csigalének! De a kérdezőt ez mind nem elégíti ki. Szinte kiabálva teszi fel ismét a kérdést. Minek az a sok víz? Mire a másik nagyhangon kivágja: Legényt forrázni. Erre mindketten nagyokat nevetnek, aztán megy ki-ki a maga útjára.

Matthiás Mátrainé Varga Róza.

Garammenti mondák.

Ha a Léva környékén lakó garamvölgyi ember holdvilágos nyári estén kiül a ház elé s elmerengve a múlt emlékein a Garam felől búbajos éneket hall, ez nem gyönyörködteti, hanem félelemmel tölti el. Keresztet vet magára, mert úgy véli, hogy a *Garam tündérei csalogatják* a hídon járó szerencsétlen tót szekerest. Különben az itteni folyók, patakok hidjai mind ilyen veszedelmesek.

Dobóberekalján van a falu végén egy patak. Nyáron alig van benne víz, télvíz idején majd eldönti az egész falut. A neve: Podluzsánka. Nevét a falu régi elnevezésétől kapta, mert ezelőtt Dobóberekaljának — mit jelenleg a tótok Dobrekaljnak kereszteltek el, Garampodluzsány volt a neve. E patak hídjá alatt, rejtelmes odúban él egy öreg, *öreg ember*. Haja a sarkáig leér, s mindig födetlenül csillog a holdfényben, ha megjelenik éjnek idején a patakparton. Kopott, rongyos ruha van rajta, oldalán nyílás, a melyből mindig csurog a víz. Nappal rendes emberi alakot vesz fel s így megy be koldulni a faluba.

Kutya nem ugatja, ember nem bántja, gyermek nem meri ráhajigálni az út göröngyeit. Fél tőle mindenki. A faluból állandó figyelemmel kíséri, hogy ki megy át a hídján, vagy ki merészel a patakjában fürdeni. S ha valakit a patakparton lát, szelleme régi köntösében azonnal otthon terem, s ki a patakhoz tévedt, azt megfojtja, lelkét leviszi a titkos üregbe s ott kinozza az utolsó ítéletig. Sokan meg akarták már lesni az öreg embert gonosz munkájában, de a kik e czélból menekültek el a faluból, nem tértek vissza többé sohasem. A kíváncsik lelkeit is ott kinozza a fehér öreg ember lenni a titkos üregben.

Keszi község határában van a *boszorkányok kertje*. Félelmes hely ez az egész terület. Léczerítéssel van körülveve. Minden éjszakán, a kísértetek órájában

megjelenik ott *tizenhárom* boszorkány, a kik a kerítés lécezeit kiszedve, buvóhelyekre mennek. S ha véletlenül arra hoz valakit az útja, megtámadják, agyonverik s húsát megsütve, azon lakmároznak hajnalhasadásig.

A dobóberekalji szőlők alatt van egy mély árok, a *fejetlen kisasszony* tanyája. Az árokparton két magas topolya között van egy ledölt fa, melyet élő ember semmiféle eszközzel felemelni nem képes. Réges-régen egy úri kisasszony e fára akasztotta fel magát. A fa kidőlt, a kisasszony feje kövé válván, elvált törzsétől. Minden éjszakán a fejetlen törzsű kisasszony kijön az árokból, magával hozván egy fejszét s úgy várja a járó-kelöket. A kiket elér, azt fejszéjével agyonüti s tanyájára huzcolja. Itt emlegetnek még egy „*fejetlen barátot*“ is, melynek mondáját kapcsolatba hozták a fejetlen kisasszony tragédiájával.

Keszi határában, síkság közepén áll egy nagy *kő*. A pityókos tót mindig keresztet vetve, halad el mellette. Régi a története. Muszkák barangoltak akkor szerte az országban, midőn e helyen egy kis muszka csapatot megtámadott egy sereg magyar huszár. A magyarok sokkal többen voltak, így hát a muszka csapatot egy szálíg lekaszabták a magyar huszárok. A csapat vezére maradt utóljára, a ki alól szintén kilőtték a lovat, így hát hamar végezhettek azzal is. Midőn a halottakat javában fosztogatják, meglepi a huszárokat egy nagy muszka csapat, mely egytől-egyig elfogta a halottrablókat. A muszka-vezér borzasztó büntetést mért a huszárokra. A síkság közepén egy nagy gödröt ásatott s abban temette el őket elevenen. A gödröt behantoltatta s a tetejére hengerítettette ezt a nagy követ, a mely jelenleg is ott áll. Ez a *kő* a *muszkakő*. Ha valaki kocsin arra megy, lovai megbokrosodnak. A *kő* alól panaszos nyöszörgés hallatszik, s attól vadulnak meg a lovak.

Benkóczy Emil.

NÉPKÖLTÉS ZET ÉS NÉPZENE.

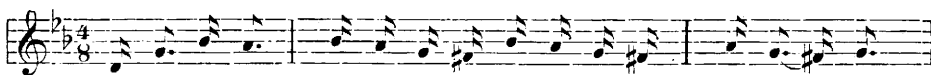
Egri népballadák.

Egerben minden héten hallani egy-egy új nótát. Maga a város húszezernyi tiszta magyar parasztság lakóhelye. A környék is magyar. Az Alföld népe és a palóc-nép Egerrel sűrűn érintkezik. A magyar népköltészet virágait messze vidékről idehordják.

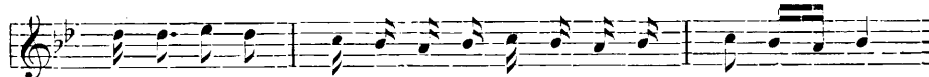
De itt is bőven fakad a nóta. Minden lakzi egy-egy új nótát jelent, ha ugyan nem kettőt. Különösen ha bicskára is kerül sor . . .

„Erdély Jani“ balladája is valami verekedésnek az emléke. Hatvani-hóstyai legény volt. Szülei még most is élnek.

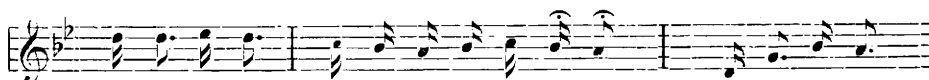
Szól ekképpen :

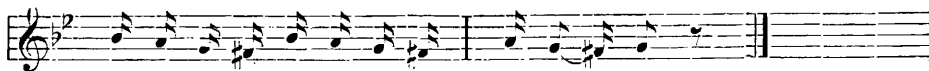
1. E - zer - ki - lencz - száz - hat év - be má - jus el - ső va - sár - nap,

Me-gyen Pók Já - nos mu-lat - ni a töb - bi paj - tá - si - val.

Jaj Is - te - nem, hogy is gon-dol - ta vol - na, Hogy paj - tá - sa

Er-dély Ja - ni, hogy ö - tet fej - be lö - vi.

2. Házunk előtt, házunk előtt, van egy magas gémes kút.
Ne menj arra Erdély Jani, mert te abba belefulsz.
Bárcsak, bárcsak, kiskoromba belefulttam volna,
Hogy pajtásom gyilkolója sohase lettem volna.

3. — — — — —
Erdély Jani kalapjától a virágok elhulltak.
Gyertek lányok szedjük össze vigyük a temetőbe,
Kössük össze tegyük oda Pók János keresztjére.

A harmadik versszak első sorát kétszer éneklik. De nekem kétségtelen, hogy az első sor valami hasonlat volt. Remélem, hogy meg fogom találni.

A dallam különben hasonlít a „Styriában Ajk faluban mi történt“ kezdetű népdalhoz és Tinódi: Eger viadaláról szóló énekéhez.

A *Tóth Józsi* ballada hasonlóképpen az előbbihez, egy véres búcsú alkalmából keletkezett és pedig valószínűleg az Egertől nem messze levő Ostoros községben. Ott hallottam először 1902-ben. De azért Egerben is dalolják.

A dallamot nem közlöm, mert azonos a Vikár B. somogyi gyűjteményének 458. lapján közölt dallammal. (Kisf. Társ.)

A szöveg maga így szól:

1. Majnár Samu háza végi de sárga! Ott történt a Csufol Lajos halála Piros vére úgy folyik mint a patak, Éldes anyja siratná, de nem tudja. 2. Hej Tóth Józsi véres inge, gatyája, Elvérzette a víg egri csárdába. Mosd ki babám ingem gatyám tisztára, Úgy megyek a szolgabíró házába. 3. Bíró uram, adjon Isten jónapot! Adjon Isten barna legény, mi bajod? Bíró uram, nem tagadom, megvallom, Legkedvesebb pajtásom üttem agyon. 4. Barna legény ül le a zöld lóczára, Elvégzem a bajodat nem sokára.	- Bíró uram, ne hallassa sokára, Meghervad a babám piros orczája! 5. Jaj be széles, jaj be hosszú ez az út, A kin ez a kilencz gyilkos elindult, Mind a kilencz együvé van vasalva, Zörög rajta a vármegye lakatja. 6. Befestették az egri akasztófát, Kire szegény Tóth Józsit felakasztják. Gyere babám, kedves babám bucsuzni, Tudom, hogy máma nekem meg kell halni! 7. Édes anyám bejöhetsz már Egerbe, Nem találsz meg a vármegye tömlőczbe. Eregy végig a hatvani nagy utcán, Majd megtalálsz az egri akasztófán!

Vikár Béla a somogyi gyűjteményében e ballada ötödik versszakát külön dálnak közli. Szabad talán itt megjegyezni, hogy Vikár azon nézetével, mely szerint „víg Eger“ „vég Eger várá“-ból származott volna, nem értek egyet. Mert-

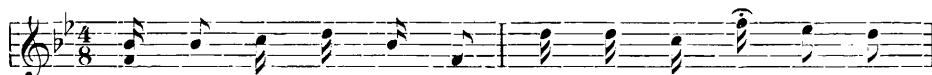
hát más végvárai is voltak Magyarországnak és egyikről se hallani most, hogy *víg*. Eger azért *víg*, mert bortermő hely, s jómódu paraszt nép lakja. Sehol az országban nem hangos a város annyira a daltól és muzsikától mint Eger. A *víg* tehát épp olyan jelzője Egernek, mint Kolozsvárnak a *kincses*.

De térjünk a tárgyra.

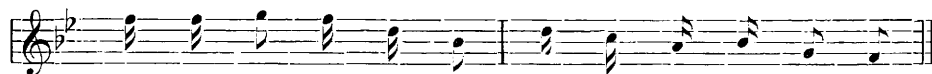
A népballadaköltő nemcsak verekedésre hanem más eseményre is megszólaltatja a lantját.

A két leány balladája egy szerencsétlen lakodalmat rajzol, egy rettenetes átok megvalósulását. Eredetére nézve nem gondolom, hogy egri. Helyi vonatkozást nem látunk benne, a mi az itteni nótáknál ritkaság.

Így szól:

1. Egy asz - szony - nak va - gyon két e - la - dó lá - nya,

Az e - gyik férj - hez ment, a má - sik át - koz - za.

2. — Ha esküdni mentek a hideg rázson ki!

Ha avatni mentek, a lelked adjad ki!

3. Először felkiált maga a kisvőfély:

— Éldes anyámasszony, bágyadt a menyasszony!

4. Másodszer felkiált maga a nagyvőfély:

— Éldes anyámasszony, beteg a menyasszony!

5. Harmadszor fölkiált maga a vőlegény:

— Éldes anyámasszony, meghalt a menyasszony!

6. — Nem halt az meg fiam, csak mélyen aluszik,

Leány pajtásitól s tőled elbucsuzik.

7. Bemegy a vőlegény benyul a zsebibe,

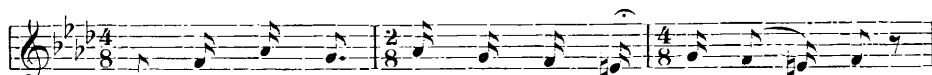
Kiveszi bicskáját, szúrja a szivibe.

8. — Vérem a véreddel egy patakot folyjon,

Szivem a sziveddel egy sírba nyugdjon.

Valószínűleg arató-munkások hozták valahonnan, épp úgy, mint a következő balladát is, melynek a neve maguk között *A tüzesgép estoriája* vagy *nótája*. (A *tüzesgép* gőzcseplőgépet jelent a nép nyelvén, megkülönböztetésül a lóval mozgatót kislejtő géptől, a melynek *lovasgép* a neve.

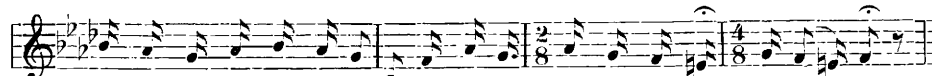
Szól ekképpen:

1. Hal - lot - tá - tok - e már Zsol - ezán mi tör - tént?

Mi - kor a ti - zen - két ka - zalt gé - pel - ték, Far - kas Jul - esát

föl - tet - ték az asz - tal - ra, E - gő - nye - sen be - le - e - sett a dob - ba.

2. Mikor ezt a szeretője meglátta,
A két kezét a fejére kulesolta:
— Gépész uram! Álljon meg a masina,
A szeretőm beleesett a dobba.
3. A masina véglegesen megállott,
Farkas Julcsa piros vére kifutott,
Farkas Julcsát föltették a szekérre,
Elvitték a zsidó-orvos elébe.
4. Zsidó-orvos félre fordul, azt mondja:
— Ennek csak a jó Isten az orvosa.
Ötvenkettő, ötvenhárom ötvennégy.
Farkas Julcsa éldes anyja hová mégy?
— Elmegyek a gyulavári sirkertbe,
Koszorút tesztek jányom keresztjére.

Az első versszakot ily változatokban is dalolják:

Ezernyolczszáznolczvanötödik évbe,
Mi történt az Almási gróf kertjébe?
Farkas Julcsát föltették az asztalra stb.

Farkas Julcsa kétség kívül a legmodernebb balladák egyike. A nóta egyik változatában azt látjuk, hogy 1885-ik évből való. Lehet azonban, hogy későbbi. A nyelv üdesége és élénksége, azonkívül jellemző fordulatai mind a mostani idő bélyegét viselik. Lehet ugyan, hogy 1885-ik évben is történt egy ugyanily szerencsétlenség és hogy a dalköltő azt formálta s gyurta hozzá a zsolczi tragédiához. A népdalköltő ugyanis mozaik-munkás. Mindig a régiebb dalok ékességei közé aprózza a történetet. Az itt leírt dalnak a kezdősorait is bizonyára odaillesztették az új történethez.

Gárdonyi József.

I R O D A L O M .

A magyar népköltés remekei. Szerkesztette s a bevezetést írta Vikár Béla. Két kötet. Remekírók képes könyvtára. Budapesten, Lampel R. könyvkereskedése (Wodianer F. és fiai részvénytársaság).

Hasznos munkát végzett Vikár Béla e népköltészeti anthologia megszerkesztésével. A magyar népköltészet gyűjteménye számos kötettel bővült meg, különösen újabban, de mindnek új anyag közlése volt a célja. Régen érzi szükségét a művelt magyar közönség egy effajta esztétikai szempontból rendezett kiadásnak s Vikár valóban a leghivatottabb volt e munka elvégzésére.

A gyűjtemény két kötetből áll. Az elsőnek élén Vikár tanulmánya olvasható „A magyar népköltésről“. (5—36. l.) Szellemes, könnyű formában mondja el Vikár a legfontosabb tudnivalókat a nép költészetéről. Mi a népköltés? Mi a viszonya a műköltéshez, Petőfihez, Aranyhoz? E kérdésekre felel Vikár e bevezetésben. Majd megmagyarázza, mik a nótafák, nótabokrok; szemlélteti, mint terjednek el a dalok s a variánsok; a népköltészeti termékek keletkezését, parallelizmusát, stílusát; a híres nóta-kezdő sorokat magyarázza.

Az első kötetet egészen a *szerelmi* tárgyú költemények foglalják el. Tizenhét csoportba osztotta be Vikár a népköltészet dús szerelmi liráját s hogy mily változatos a népies líra költészete, mi sem mutatja inkább, mint az, hogy a tizenhetedik csoport már tárgyát jellemző összefoglaló címet sem kaphatott: itt jelenik meg a „Szerelem száz alakban“. Kürölbőlül hetedfélszáz apró lírai vers van e kötetben.

A második kötet epikai műfajokkal kezdődik: balladák románczok és rokonművek. Külön vannak a Szentiványi énekek, a kiházásító dalok, a pásztor- és betyárélet dalai. Szép részt foglalnak el a hazafias költemények is. Majd a borközi állapot dalai, a tréfa és gúny versei következnek. „Vegyes“ czímmel s Virágénekekkel mintegy megtetézi Vikár szép gyűjteményét.

Tudományos szempontokból e gyűjtemény, bár így is megállja az ítéletet, kimondottan gyakorlati céljai miatt nem ítéhető meg. De két dolgot így is meg kell jegyeznünk. *Jegyzetek* hiányzanak a kötet, vagy kötetek végén. E jegyzetek legalább arról beszámolhattak volna nagyjában, hogy mely költemények kerültek itt először kiadásra; hiszen Vikár az ismert gyűjtemények mellett saját nagy gyűjtését is kiaknáta. E jegyzetek megtanították volna a laikus olvasót arra is, hogy a nép dalait nem úgy ejti, a hogy itt közölve vannak, hiszen itt a nyelvjárási hangtani sajátosságok mintegy át vannak írva köznyelvi formára. „Két fa között kisütött a holdvilág — Olyan vagy te, mint a *pipitérvirág*“, mondja a bús szerető, vagy: „Réz tepsziben sült a málé „*Ittabéra*“ menjünk lányért“ — a laikus olvasónak nem kötelessége tudni, hogy mi a „*pipitérvirág*“ s mi az az „*Ittabéra*“. S ha néhol oda is vet a szerző egy-egy ilyen szűkszavú jegyzetet: (*czédulaház* = sorozóhelyiség), talán mégis jobb lett volna néhány fejtegető magyarázó jegyzetet a végihez csatolni.

És másrésről még egy dolgot kell megjegyezni. E kötetek összes költeményeinek *címe* van. Tudjuk, hogy a cím a magyar népdalban igen ritka valami. Czimül vagy az első sor szolgál, vagy mintegy a főmotívum megjelölése. De az utóbbi ritkább. Vikárnál sok oly cím található, melyekről kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy a szerkesztőtől származnak.

De hangsúlyozzuk, hogy e megjegyzések semmit sem vesznek el e gyűjtemény nagy hasznosságától. Hiszen a jegyzetek talán a bizonynyal megszabott helyből gyönyörű népköltészeti termékek helyét foglalták volna el, a mi nagyobb baj lett volna a jegyzetek hiányzásánál. És nemcsak a közönség, hanem az iskola is nagy haszonnal forgathatja e gyűjteményt, melynek minden lapján meglátszik, hogy az, ki véle bennünket megajándékozott, évtizedek szorgalmát, munkáját áldozta oda a népköltészet tanulmányának oltárára. Érte valóban köszönet illeti meg Vikár Bélát!

Weber Ottó: Die Literatur der Babylonier und Assyrer. Leipzig, J. C. Hinrich'sche Buchhandlung, 1907. XVI. und 312 S. 8° Preis 4.20 M. geb. in Leinen 5 M.

A szerző, a kinek munkáját itt rövid ismertetés tárgyává tesszük, már oly sokszor adta tanujelét igazi és mélyreható tudományosságának, hogy mindig örömmel üdvözljük, ha neve újabb irodalmi termékkel kapcsolatban jut nyilvánosságra. Mennél jobban képes az ókori Kelet kulturtörténetének a tanulmányozása még a távolabb állók figyelmét is felkelteni, annál inkább vált érezhetővé egy oly munkának a hiánya, a mely a babyloniaiak és asszirok irodalmát áttekinthető, összefüggő és mégis könnyen érthető módon tárgyalja. A szaktudós ebbeli szükségletét kielégíti *Bezold* „Kurzgefasster Überblick über die babylonisch-assyrische

Literatur“ és *Schrader* „Keilinschriftliche Bibliothek“ című munkái, mert a szakember az útját álló esetleges akadályokon is átsegítheti magát. Mivel a babylon-asszír irodalom ma már az egyetemes művelődés kellékei közé tartozik, *Weber* munkája a művelt nagyközönségnek kívánt e tárgyról fogalmat nyújtani. És a ki, mint a referens is, hasonló munkára már vállalkozott, az nemcsak köszönettel fog adózni a szerző iránt, hanem az elismerését sem fogja tőle megtagadhatni.

Rövid bevezetés után, a mely a babylon-asszír irodalomtörténet fogalmával és tartalmával, valamint a sumiroknak és sémi népeknek hozzája való viszonyával ismertet meg bennünket és a mely a legfontosabb tudnivalókat az ékirást (az ékirás feltalálását és rendszerét), az ékirás nyelveit (a sumír, babylon és asszír nyelvet), valamint a babylon-asszír írásrendszert és az ékirásos emlékek újra való felfedezését fejtegeti, hűsz jól rendezett fejezet tárgyalja mindazt, a mit a babyloniaiak és asszírok irodalma magában foglal: eposzokat, legendákat, mythoszokat, himnuszokat, imákat és zsoltárokat, kuruzsló szövegeket, jóslásokat, rituálszövegeket, omina-szövegeket, történeti feliratokat, közigazgatási okiratokat, jogi okmányokat, leveleket, tudományos szövegeket, szóval mindent, a mi a babyloniaiak és asszírok kulturális tevékenységéről felvilágosítással szolgálhat. E mellett mindennütt tekintettel volt a szerző az irodalomra is, a mennyiben minden egyes fejezet elején felsorolja mindazon fontosabb munkákat és értekezéseket, a melyekben a fejtegetendő anyag már tárgyalva volt. Különös figyelemben részesítette *Jensen* munkáit, a kinek munkássága úttörő volt az epikai szövegek terén, továbbá *Zimmermann*-t, *Winkler*-t, *Hommel*-t (kivált „Grundriss der Geographie und Geschichte des alten Orient“ cz. munkájáért) és *Jeremias*-t. Hogy mindazonáltal hézagok maradtak és a munka kivált e tekintetben nem tarthat igényt teljességre, azt maga a szerző is elismeri. Nem gondolok itt a kevésbbé elterjedt nyelveken megírt művekre és értekezésekre, hanem oly munkákra, a melyek nagyobb, közismertségnek örvendő folyóiratokban és akadémiái iratokban lettek közölve. Sajnálunk kell azt is, hogy a tudományos szövegeket tárgyaló fejezet kissé szegényes. Nem lett volna a munka hátrányára, ha a csillagászati és asztrológiai szövegek s jelentőségük nagyobb teret kaptak volna. Ma, a mikor az asztrál-elméleti világfelfogásért küzdünk, ily bővítés mindenesetre helyénvaló lett volna; a nem-asszír-ológusok nem csekély számára esetleg meggyőzőleg hatott volna.

A gyorsan várható második kiadásban ez a hiány természetesen pótolható lesz. Mindenesetre köszönetet kell mondanunk az „Alte Orient“ szerkesztőségének e II. kiegészítő kötetért és gratulálunk a szerzőnek kitűnő új munkájához.

Mahler Ede.

Az „Ó-kori Lexikon“ assyriológiája.

— Második közlemény. —

(1. 260.) „*Astyages*... a babiloni ékiratokban Ištuvegü nem „méd“ hanem V. Rawl. 64. I. col. 32. szerint az *umman-manda*, azaz „északkeleti barbárok“ királya volt. Az asszírok és a babiloniak ekkor már több mint háromszáz év óta szakadatlan érintkezésben állván a *madai* (méd) népekkel, tudták azoknak becsü-

letes genetikus nevét s nem tartották őket ismeretlen babároknak. Ennélfogva az az Istuvigu, a ki az umman-manda királya volt, nem lehetett méd.

(I. 301.) **Babilon város.** A Babel nagyságáról Herodot által költött mesét kár volt a tanuló ifjúságnak is szánt kézikönyvbe fölvenni; vagy legalább helyes értékére kellett volna redukálni mindjárt. Abba a teljes négyszögbe, a melyet Herodot Babel részére kiczirkalmazott, beleestek délnyugaton Borszippa, keleten Kis és Harszagkalama is, a melyek pedig ön- és Babeltől különálló városok voltak. A babiloniak továbbá nem ismertek még hét-, csupán öt bolygót, mely utóbbiakhoz aztán a szintén istenített Napot és Holdat is hozzászámítván, a hét emeletű *Zikurat* mindegyik emeletének így jutott egy-egy külön istenség. De ez a zikurat, šumír néven *E-ur-imin-an-ki* = „Ég s föld hét alakzatának háza“, az *E-zidda* tartozéka s nem Bêl, hanem Nabu szentélye volt és nem Babelben, hanem Borszippában, csakugyan a mai Birs Nimrod helyén állt. Ellenben Bêl istennek Herodot által említett babeli, szintén hét emeletes tornya, saját külön nevén *E-timin-an-ki* „Ég s föld alapkövének háza“ az *E-szag-ila* fő székesegyháznak volt a kiegészítője s e templom-csoport helyét a mai *Amran-Ibn-Ali* romban állapították meg; az *el Kašr* „a vár“ viszont Nabopolassar régi kastélya volt s állítólag ebben lakott és halt el Nagy Sándor; a körfalakon jóval kívül, észak felé eső, a mai arab lakosság által *Babil*-nek is nevezte *Mudzsellibe* romhalomban végre, a belőle kikerült számos díszes kútrones, az Eufrat felé elnyúló vízvezeteki hálózat meg egyéb vízművek nagy kiterjedésű maradványai következtében Nebukadnezar egyik nyári kéjlakát s azzal együtt híres függő kertjeinek valamelyikét keresik.

(I. 302.) **Babilonia** földrajzi leírása szintén — mint Assziriáé — elég helyes. Csupán az a megjegyzésem rá, hogy Eridu is épp úgy, mint Ur, az Eufrat jobb azaz nyugoti, nem pedig bal oldalán feküdt. Sajnálom egyben, hogy Girszut és Širburlát, a sumiroknak épp n legnevezetesebb városait P. K. még csak fölemlítsre sem érdemesítette és hogy a sumirok letárgyalására rövid harmadfél sort éppen elégségesnek talált. Csonkán jellemzi az akkadokat is, a kiket egyszerűen „sémi eredetű“-eknek mond. Az „öreg“ Šargon meg a fia Naram-Szin s előttük Ma-istu-šu stb. sémiekt voltak, de nem akkadok. Ez az elnevezés csak Hammurabi korában s a šumír névvel együtt hallszik először s jelenti emez utóbbi ellenében Babilonnak úgy sémi, mint a két-harmadfélezeréves együttélés folytán elsemítizálódott vegyülék lakóit, a mely utóbbiak közt sumirok, sőt elamiták is bizonyára nagy számmal voltak. Hibáztatnom kell továbbá, hogy a širburlai királyoknak, öregebb-ifjabb patísziknek, egy Ur-Ninának, Urukaginának, Iannatumnak Intiminának, Gudíanak stb. még csak a nevük sincs említve. Mikor a Lexikon egy-egy rikkancsról is bőven elértekeznek, ha görög: ezek is megérdemeltek volna annyit, hogy a magyar tanuló ifjúság legalább a nevükről halljon valamit. Hogy „Babilon Kr. e. 732-ben elbukott és Asszírta tartománya lett“: annak ellentmond a II. 705. lap, hol Šargon korában Asszírta mellett Babilon egyik szomszéd hatalomnak van említve, a melylyel Šargonnak meg kell birkóznia. A babiloni istenek élén nem *Ilu* állt, mert e már sémi szó jelentése pure et simple „isten“, hanem *An* (Anu), aztán *Inlil* (Bêl) és *Ea* vagy *Inki* képezték a legfőbb isten-triaszt. A mugheiri templomot sem „Uruk király“, hanem *Ur-gur*, legújabb megállapítás szerint *Ur-Engur*, nem is

Kr. e. 2200-ban, hanem több évszázaddal a P. K. által a 23. évszázadba helyezett Khammurapaltu (Hammurabi) előtt építtette. Magának az istenségnek a šumir neve volt *Uru-ki* = Nannar-Szin s a 157. sz. ábrán bemutatott pecsét-henger istenalakja is nem lehet Bêl, hanem mint az előttelevő félholdból is következtethető, Uru-ki, sémi nyelven Szin a Holdisten. A mi végre a tellohiszobor műveket illeti, azok nemcsak nem „kivétel nélkül kezdetlegesek, gyakorlatlan kivitelűek“, sőt a későbbi asszír művészek által soha utól nem ért tökélyűek, a melyek elől-hátul s minden oldalról kidolgozva, úgy hogy némely részük még Phidias vésőjének sem derogálhatna. (Lásd a „Művészet“ 1903-iki 2—3. számú füzetében „A sumir nép művészete“ czim alatt megjelent tanulmányomat is.)

(II. 46.) „**Media** . . . a *Dajanku* (Dejoces) főnök által kezdeményezett fölkelésnek Sargon vetett véget.“ Dehogyan kezdeményezett, nem *Dajanku* — hanem *Dajukku* fölkelést! Ő egyszerű provinciális helytartója volt Man királyának Ulluszunának, a ki Muszki és Urartu királyaival, meg az ekkortájban jelenkező zikirtu (szagarita) néppel az asszirok ellen szövetséget kötött, de később Sargon fenyegetéseitől és hadi szerencséséjétől megszeppenve, semlegeskedni kezd; miközben azonban az uralma alatt álló mészáros tartományok nagyobb részének általa kirendelt helytartói, köztük *Dajukku*, a koalícióval kapcsolatban folytatják az asszirok ellen megkezdett küzdelmet. A szerencse kedvezésével így veszi sorra Sargon és dulja föl *Dajukku* helytartóságát, az asszirok által róla elnevezett Bit-*Dajukku*-t, a mely alkalommal őt magát is kézre kerítvén, Kr. e. 715-ben családotól együtt Hamathba deportálja. Figyelembe ajánlom az idézett évszámot. Ha fixirozzuk Herodotus adatait, azok szerint Dejoces Kr. e. 700-ban kezdte s 647-ben zárta ötvenhárom évig tartott uralkodását. A vele azonosított *Dajukku* ellenben az ő szupponált trónra lépte idején talán már nem is élt, vagy legjobb esetben is már tizenöt év óta számkivetésben nyomorgott. Így tessék megbizni a klasszikus „történetírás apjának“ az ő hitelességében és így tessék rá vakon építeni!

(II. 56.) „**Melitene**“ = *Milid* nem csak tartomány, hanem — és főképen — városnév volt már I. Tiglatpilezar idejében s maga a tartomány *Hanigalbat* nevet viselt akárhányszor. A mai Malatya eredetije tehát nem Strabo kora után keletkezett.

(II. 147.) **Nabonassar** nem Nabu Nat'ir, hanem *Nabu-našir*.

(u. o.) **Nabopalassar** nem Nabu Bal Ussur „Nabu oltalmazza meg az örököszt“, hanem *Nabi'um-aplu-ussur* „Nabu, védj a fiut“.

(u. o.) **Nebukadnezar** nem Nabu kudur ussur, hanem *Nabu-kudurri-ussur*. De volt még egy másik (I.) Nebukadnezar is, a ki rövid idővel I. Tiglatpilezar kora előtt volt Babilon királya, és a ki reánk nézve azért is érdekes, mert fennmaradt szobrai vonásai legkevésbé sem mutatnak sémi, sőt inkább nagyon jó tiszavidéki jelleget.

(II. 193.) **Ninus**. Ninivének Kr. e. 606-ban történt elpusztítása és az asszír birodalom megdöntése úgy itt, mint a II. 147. lapon Nabopolassarnak és Cyaxaresnek, ellenben I. 257. lapon kizárólag Nabopolassarnak van tulajdonítva; melyik most már a valóság? Aztán az Ethnographia múlt évi 2-ik füzetében „A szákák“ czim alatt megjelent közleményben már utaltam rá, hogy az a „pogány nép“, melylyel Jeremiás Kr. e. 626-ban a zsidókat megfenyegeti s a

melyet ugyan ő aškenáznak nevez: a Herodot skytha s a Diodor száka népe volt és hogy ez a nép, szintén Herodot szerint, 28 éven át uralkodott egész Elő-Ázsia fölött, a mely időközbe tehát a Kr. e. 606. év annyival inkább bele esik, mivel ez a száka-uralom Asszírria főnállásával össze nem egyeztethető. Ráműtattam ugyanott arra is, hogy az az Aštyages = Ištuvigu, a kitől Kyrosz uralmat magához ragadta, nem méd, hanem umman-manda volt s szükségkép ugyanazok voltak elődei, mihez képest Herodot adata arra a korrekturára is rászorul, hogy a szkýtha = szákák uralma nem huszonnyolcz évig, hanem mindaddig tartott, mignem Kyros lépett a helyükbe. Mindezeknél fogva nemcsak nem olyan nagyon bizonyos, sőt éppen teljesen valószínűtlen és mesebeszéd a „klasszikus“ íróknak az az állítása, hogy Ninivét és Assziriát akár a saját erejéből, akár a médek segítségével Nabopolassar semmisítette meg. Ugyan azért kár rajta rágódní még Kr. e. 1900-on innen is.

(II. 692.) *Salmanasszar* nevű uralkodója Assziriának nem öt, hanem — mint az I. 257. lap kapcsán említettem és a mint P. K. is helyesen mondja, *négy* volt s közülök az I-ső nem „Kalakh *táján* épített új székvárost“, hanem magát Kalah-ot (Kalhu) építette s tette székvárossá. Kr. e. 1010—990. közt II. Šalmanasszar nem uralkodott, ellenben erre az időtájra esik Ašur-irbi kora. Az ezen II. Šalmanasszárnak tulajdonított palota-építést a III-iknak jelzett, voltaképen II. Šalmanasszar (860—825.), ellenben a „hatalmas“ toronynak, tulajdonkép Ninib zikurát-jának megépítését még az apja III. Asurnazirpal hajtotta végre. Az a Chazrael, helyesen Haza-ilu, a kit ez a Šalmanasszar legyőzött, nem „Aram ura“, hanem szintén mint Dad-idri = II. Benhadat (nem Benhadar), Damaszk királya s emez utóbbinak utóda volt. „Urartu és Van országok“ ugyanegyet jelentenek s azonosok a „Nairi államok“ szólásformával, sőt Šalmanasszar korában „Biaini“ volt a diplomatikus czim. Šalmanasszar ifjabb fiának egyszersmind utódának nem Šamši-Bin, hanem (IV.) Šamši-Adad volt a neve. Még csupán azt jegyzem meg, hogy V., helyesen IV. Šalmanasszar nem II., hanem III. Tiglatpilezárnak volt a közvetlen utóda, mivelhogy II. Tiglatpilezar II. Adadnirarinak volt a nagyapja s Kr. e. 950—930. közt uralkodott.

(II. 704.) *A Sardanapal* mondának nem ott van a történelmi magva, a hol azt P. K. a „klasszikusok“ nyomán keresi. Ašarhaddon külön anyáktól származott két fia közt osztotta meg nagy birodalmát még éltében. Az idősebb, Šamaš-šum-ukin kapta Babilont, az ifjabb, Ašurbanipal pedig Assziriát. A két mostohatestvér meglehetősen jó viszonyban élt egymással éveken át. A hatalomvágyó s erőszakos öcs azonban kezdett hova-tovább jobban beleavatkozni a babiloni államügyek intézésébe is és kezdte mindinkább magához ragadozni bátyja fejedelmi jogait. A tulságosan is szelid természetű, békés hajlamú babiloni királynak végre elfogyott a türelme s oly elkeseredett, oly nagy méretű testvérháború tört ki közöttük, a minőt Elő-Ázsia népei eladdig nem láttak. Ašurbanipalnak kedvezett a szerencse. Šamaš-šum-ukin végre kénytelen volt Babelben elzárkózni s midőn annak majdnem három évig tartott ostroma után minden segélyforrását kimerítette: hogy élve ne jusson egész a kannibalizmusig földühödött öcsese kezére, palotája udvarán máglyát rakatott s annak lángjai közt égette el magát. S Ašurbanipal igazolta bátyjának róla táplált jó véleményét. A várost bevevén, irgalom

nélkül öldököltette rakásra annak lakosságát. Sokaknak előbb a nyelvüket tépette ki s úgy daraboltatta össze őket, a szétmarcangolt hullákat pedig szabadon csatangoló ebeknek, disznóknak, keselyűknek, ölyveknek meg a folyamok, csatornák halainak dobatta étekül, a lerágott csontokat végre kihordatta a mezőre s halmokat rakatott belőlük. Ugyanígy bánt Borszippa, Kutha, Szip paravárosokkal, a melyek szintén a bátyja pártján álltak. S mindezt a szörnyűséget nem ellenségei költik reá, hanem saját fölírásain ő maga kérkedik velük. Ez volt az a csakugyan történeti esemény, melyet aztán a hagyomány meg a „klasszikusok“ dús fantáziája *Sardanapol-mondává* fűjt föl.

(II. 705.) *Sargon*. Sajátságos produktuma a történetírói pontosságnak, kritikai szigorúságnak, a mit M. L. ezzel az asszir fejedelemmel elkövet. „Uralkodott Kr. e. 722. decemberétől. Nem egészen helyes ugyan, mert az a (722.) tabitu 22-ike, a mikor a babiloni B. krónika szerint Šargon trónra lépett, dr Mahler babiloni naptárához képest Kr. e. 721. január 28-ika volt. De hagyján! Azonban Šargon a syriai szövetségeseket legyőzvéen s velük érdemük szerint elbánnván, „csakis Juda királya Akház menekült meg Š. haragjától, a kinek egyébiránt évi adóját pontosan beküldte. Ugyanígy tett *utóda is a 727-ben trónra lépett Hiszkija* (Ezekiás)“. Tehát Hiszkija a még csak *majd* 722-ben trónra lépendő Šargonnak már öt évvel előbb megkezdi az adófizetést, sőt cselekszi ezt már az elődje Akház is, holott 727-ben nemis IV. Šalmanassar, hanem még III. Tiglatpilezar az asszir király, emez utóbbi, szintén a babiloni krónika szerint Kr. e. 727. tabitu havában halván el. Antikvált az is, a mit Šargon elhalálozásának körülményeiről a Lexikon elbeszél. A vonatkozó közigazgatási liszta-töredékből ugyanis csupán az bizonyos, hogy Sargon Kr. e. 705-ben, Upahhir-Bél limu-évében s nem természetesen halálal mult ki; ellenben *Mitkaišpai*-ról és a *kulummaiak*-ról még az sem megállapítható, hogy állottak-e csak a legkisebb összefüggésben is a keretben érintett halállesettel? Szanherib egyik töredékes fölírásának (K. 4730.) elmosódott, megkopott soraiból viszont az derül ki, hogy Šargon nem a saját sirboltjában nyugszik, sőt talán el sínes temetve, hanem szelleme nyugtot nem találva bolyong az árnyékvilágban. Szanherib ugyanazért kérdést intéz a jósdához: vajjon mi bünt követett el apja, hogy ily gyászos véget ért s mi módon lehetne a nyugalmat részére megszerezni? Ezek a részletek arra a következtetésre jogosítanak, hogy Sargon nem orvtámadás áldozata lett, hanem messze idegenben barbár ellenség koncizolta föl. Mert akár ha otthon kitért forradalomban vesztette volna életét, akár az asszirok már civilizált valamelyik ellenségének a földén esett volna el: mégis csak megkeríthették, vagy kiválthatták volna hulláját s azt tisztességesen eltakaríthatták, ez által szellemének az örök nyugalmat megszerezhették volna. Azok közt a még bárdolatlan népek közt, a melyekkel való harcokban Šargon odaveszhetett, első sorban a gimirri-re gondolhatunk, mint a kik több határszéli asszir helytartó jelentései szerint abban az időben már betörték Urartuba, sőt az asszir végvárat is fenyegetni kezdték. De figyelembe jöhet az a turáni-skytha nép is, melynek elődandára a kimmereket üldözésében ekkor már kétségtelenül áttört a Kaukazon s nagyon közel álló az a feltevés, hogy Sargon esete szolgáltatta az alapot ahhoz a regéhez, melyet Herodot a massageták királynéja Tomiris által lenyakazott Kyrosról közöl. Kétségtelen végre, hogy Šargonnak ezt a gyászos esetét tárgyalja Ézsaiás XIV. 4—20.

verse is. A próféta ezekben babiloni királyról beszél ugyan; szemmel látható azonban a czélzatos vagy önkénytelen anachronismus mindjárt a 24—25. versből, a melyekben arra történik hivatkozás, hogy a seregeknek ura az asszír *leendő* megrontására és megtapodására esküdött meg. Arra soha sem volt idő és alkalom, hogy Jahve ihletett prófétái az Eufrat-Tigrisköz két állama ellen *együtt és egyszerre* dörgedelmezzenek; hanem mikor Babilon ellen való átkozódásaikat megkezdték, akkor már rég nem létezett Asszír s legföljebb egyet-egyet rughattak hulláján. Az a király ennél fogva, a kinek temetetlen maradása az *Asszír* ellen fölgerjedt Ur büntetése volt: babiloni nem, csak *asszír* lehetett. Šargon sem phöniciái, sem más hajókon nem „vitorlázott“ *Cyprus*-ra, hanem e sziget lakói „hallván az ő hadi dicsőségéről, nagy megijedtükben“ Kr. e. 709. folyamán követséget küldöttek hozzá *Babel*-be s drága ajándékokat raktak lábai elé. Ebből az alkalmából való a larnaki szobor és annak fölírása, a melyet Šargon mintegy *salvus conductus* képen adott a küldöttségnek.

Galgóczy János.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A székely táncokról. Ezen a czímen tartott felolvasást *Seprődi János* az Erdélyi Múzeum-Egylet bölcsészeti szakosztályának 1908 ápr. 29-én tartott ülésén. Bevezetésül a tánc-zene gyűjtésének nehézségeiről szólt. Kiemelte, hogy a közvetlen módszer itt nem vezet célra, mert a gyors tempó és sűrű czifrázat miatt első hallásra a zenedarabot leírni nem lehet, ismétlésnél pedig a cigány máskép húzza s kétszer egymásután ugyanazt alig lehet megkapni. Ezért kényszerült segítségül venni a fonográfot, de azt összekötötte a közvetlen módszerrel s így a fonográf hiányait (izgalomból származó hamis fogás, kihagyás, ütemcsontítás, hangemosódás, hangmagasság és időmérték bizonytalansága) sikerült a lehető legcsekélyebb fokra leszállítani. Ilyen módon, a zenének és táncmozdulatoknak egybevetésével, megállapította, hogy az a több mint 25-féle elnevezés, melylyel a marosszékiek élnek, visszavihető 7 tánc-typusra. Ebből 3 felülről lekerült úri, vagy idegen tánc, 4 eredeti népi tánc. Az előbbieket (Körmagyar, Sormagyar, Czeppeli és Valcer) csak szórványosak s nem állandóan használatosak. Állandó, törzsökös székely tánc Marosszéken ez a négy: 1. *Csüdüngölő* (többi neve: Udvarhelyszéki, Legényes, Verbung, Korondis = a hogy Korondon járják); 2. *Jártatós* (más néven: Lassú, Lassú jártatós, Lassú forgató, Keserves, Zöld keserves, Lassú csárdás); 3. *Forgató* (egyébként: Sebes forgató, Nyárádmelléki, Vármegyés, Korcosos = oláhos változat, Csángó-nóta = csángós változat); 4. *Csárdás* (más elnevezés szerint: Sebes csárdás, Serény csárdás). A csüdüngölő szülő tánc s régebben minden tánc-cyklus ezzel kezdődött, de ma el-elhagyogtják. Choreographiájának pontos leírása és zene-változatainak összegyűjtése felette kívánatos, mert ha a régi hajdútáncnak van még élő maradványa, minden jel arra mutat, hogy ebben kell keresni. A többi 3 tánc páros s nemcsak mozdulataiban, de zenéjében is egységes összefüggést mutat. Mind a hármat egy ugyanazon

lánynyal illik végigjárni, s a három táncz akárhányszor más tempóval és ritmus-sal ugyanazon dallamból alakul, hasonlólag a XVI., XVII. századi mütánczok proportióihoz. A Jártatós zeneileg kezd összezavarodni a lassú csárdással; a Csárdás zenéje már egybeesik az úri sebes csárdással, de még a régi ugrós nóta nyomai felismerhetők benne s a choreographiája is mindkettőnek különbözik az úri táncztól. Legérdekesebb a Forगतós táncz zenéje; főjellemvonása a sok cifrázat és syncopa, mely utóbbi sohasem az ütem közepére esik, mint a müzenében, hanem az ütem utolsó nyolczada van összevonva a következő ütem első nyolczadával. Ezt a sajátos ritmikái képletet magtaláljuk nemcsak az oláhok között, de úgy látszik a tót, lengyel és kisorosz tánczokban is. Mégis időelöttinek tart a felolvasó e tánczok eredetéről való minden elmelkedést addig, a míg úgy a magunk, mint a velünk élő nemzetiségek s a körülöttünk lakó népek táncz-zenéjéből megbízható adat-gyűjteményünk nincs. Hiábavaló találgatások helyett ezt tartja a legsürgösebb feladatnak.

*

Helyreigazítás. *Heller Bernát* „A Kyffhäuser-mondafaj magyar vonatkozásai“ czimű dolgozatában (*Ethnographia*. 1908. évf. 1. füz. 15. l. 4. jegyz. ezt írja: „Kevésbé érthető, hogy *Bleyer* (A magyar hünmonda germán elemei, 54. l.) *Schullerusszal*, épp *Sebestyén* fejtegetései alapján, a magyar Detre-hagyományt a Bergentrückungssagen körébe utalja“. *Heller* állítása azonban teljességgel érthetetlen, mert én éppen az ellenkezőjét mondom annak, mint a mit ő nekem tulajdonít. „Nyilvánvaló tehát — így szól értekezésem id. helye —, hogy nevezetesen *Turóczi* előadását nem szabad mythologiailag magyaráznunk és *Schullerus Adolf* helyesen jegyzi meg, hogy *Sebestyén* fejtegetései után „*dieser Zug aus dem Zusammenhang mit den Bergentrückungssagen, die sich an Dietrichs Namen knüpfen, entnommen ist und sich zu den dem germanischen Heldenzeitalter eigentümlichen Berserkerzügen stellt*“. Tehát szó sincs róla, mintha az én felfogásom és *Sebestyén* magyarázata közt ellentét volna: sőt ellenkezőleg *Schullerus* is, én is, *Sebestyén* „szerencsés észleletét“ minden fentartás nélkül magunkévá tettük.

Bleyer Jakab.

TÁRSULATI ÜGYEK.

Jegyzőkönyvi kivonat

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1908 márczius hó 18-ikán d. u. 1/2,5 órakor a Magy. Tud. Akadémia üléstermében tartott választmányi üléséről.

Jelen voltak: *Szalay Imre* elnök, *Katona L.* és *Munkácsi B.* alelnökök, *Sebestyén Gy.* főtitkár, *Máder B.* ellenőr, *Bátky Zs.*, *Bán A.*, *Feichtinger Gy.*, *Csánki D.*, *Borovszky S.*, *Dancs Á.*, *Szendrei J.*, *Herrmann A.*, *Vikár B.*, *Jancsó B.*, *Pápay J.*, *Beluleszkó S.*, *Balásy D.*, *Szinte G.* vál. tagok. stb.

Elnök megnyitván az ülést, a jelen választmányi, majd az ezt követő közgyűlés jegyzőkönyvének vezetésére *Bán Aladárt* s ugyancsak mindkét ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére *Borovszky* és *Csánki v.* tagokat kéri fel. — Tudomásul veszik.

I. *Herrmann* Antal napirend előtt felszólal. Mindig nagy tisztelettel volt Munkácsi B. alelnökünk személye és tudományos érdemei iránt. Ettől indítva ajánlja, hogy most, 20-ik közgyűlésünk alkalmával, elismerésünk kifejezéséül válaszszuk meg őt a M. Néprajzi Társaság tiszteleti tagjává. *Vikár* Béla erre megjegyzi, hogy mivel *Herrmann* A. is nagy érdemeket szerzett a Társaság megalapításában, őt is válaszszuk meg tiszteleti tagnak. *Elnök* erre kimondja, hogy mind Munkácsit, mind *Herrmann*t ajánlani fogjuk a közgyűlésnek tiszteleti tagságra. — Helyeslés.

II. Áttérve a folyó ügyek tárgyalására, *Feichtinger* Gy. ajánlja, hogy a közgyűlési meghívón ezentúl legyen föltüntetve a közgyűlés száma. — Elfogadtatik.

Herrmann A. indítványozza, hogy a szerzők czikkeikből kívánatukra néhány külön ívet kapjanak. *Sebestyén* erre nézve megjegyzi, hogy mivel a szerzők honoráriumban részesülnek, nem tartja elfogadhatónak ezt az ajánlatot, melynek értelmében a Társaság pénztárát újabb megterhelés érné. Ha valaki külön íveket kíván, saját honoráriuma költségére csináltassa meg. — A választmány *Sebestyén* szavai értelmében határoz.

Bán A. felolvassa a mult ülés jegyzőkönyvét. Tudomásul szolgál.

Főtákar a következőket jelenti:

a) az Első Magyar Biztosító Társaság a M. N. Társaságnak 200 koronát küldött ama kívánsága kifejezésével, hogy a mult évben adományozott 200 koronához csatolva, külön alapítványként kezeltessék. — A választmány e kívánság teljesítését elhatározza.

b) A Magy. Szabadalmi Hivatal elnöksége értesíti a Társaságot, hogy a Szabadalmi Közlöny folyó évi 6. száma közli a szerzői jog oltalma alá helyezett *francia* irodalmi, művészeti és zeneműveket s ez a szám a M. Szab. Hivatal helyiségében megtekinthető. Tudomásul szolgál.

c) *Sebestyén* Gyula művének: a „Rovás és rovásírás“-nak, mely először az Ethnographiában jelent meg, különlenyomata elkészült s a „Néprajzi Könyvtár“ II. kötete lesz. A készített 400 példányból 200 a Társaság, 200 pedig a szerző számára van megrendelve. Minthogy a könyv nagy terjedelmű s számos (165) ábrával van díszítve, ára 15 korona lesz. Indítványképen bejelenti, de csak valamelyik későbbi választmányi ülésen óhajtja tárgyalatni azon ajánlatát, hogy a számára megrendelt 200 példányból is 150-et a Társaság tartson meg, nehogy üzleti ellentétbe kerüljön a Néprajzi Könyvtárral. Egyébként reméli, hogy a különlenyomat költségei a könyv árusítása révén hamarosan megtérülnek. — A választmány az indítvány értelmében határoz.

Ezután *Munkácsi* B. bejelenti, hogy a Katonai Szemle csereviszonyba kíván lépni a Társasággal. Elfogadtatik.

Sebestyén Gy. jelenti, hogy a közgyűlés programjának 6. pontja *Ernyey* J. könyvtáros távolléte miatt elmarad. — Tudomásul szolgál.

Továbbá, mint a közgyűlés elé terjesztendő indítványt, azon óhaját fejezi ki, hogy a vidéki választmányi tagok számát 10-ről 30-ra emeljük fel, mert a vidéken a néprajznak sok buzgó és érdemes munkása van, kiknek a mai alacsony szám mellett nem jut hely a választmányban. Az alapszabályok majdani módosítása czéljából, természetesen, a belügyminiszteriumhoz kell fordulnunk. — Tudomásul szolgál.

Elnök áttérve a közgyűlési jelölésekre, megemlíti, hogy a mult választmányi ülésen *Versényi* Györgyöt kandidáltuk választmányi tagságra, másfelől azonban *Székely* Farkast hangoztatták. *Elnök* most örömmel konstatálja, hogy, miután *Sólymossy* Sándor a titkári állásra jelöltetik, megválasztása esetén az ő választmányi tagsági helye is megürül s így mindkét jelölt bejuthat a választmányba. — Tudomásul szolgál.

Elnök ezután még konstatálja, hogy semmiféle indítvány sem érkezett hozzá a közgyűlésre.

K. m. f. — *Katona* Lajos s. k. alelnök, *Bán* Aladár s. k. jegyző-helyettes. — Hitelesítjük: *Csánki* Dezső s. k., *Vikár* Béla s. k. vál. tagok.

A Magyar Néprajzi Társaságnak 1908 márczius hó 18-án tartott rendes évi közgyűlése.

I.

Szalay Imre elnök megnyitó beszéde.

Tisztelt közgyűlés!

A ki a magyar néprajzi tudományoknak társaságunk által irányított fejlődését figyelemmel kíséri, lépten-nyomon olyan akadályok fölmerülését tapasztalhatja, a melyekkel hazai tudományosságunk más szellemi testületeinek vagy egyáltalán nem, vagy csak kisebb mértékben kell megküzdeniök. Értem a magyar néprajzi törekvések felkarolását, a kutatási és gyűjtési eredmények feldolgozását és széles körben való terjesztését is egyaránt lassító vagy éppen megakadályozó jelenségeket.

Én, a ki tisztelnél fogva a küzdelmeket némi részben megosztani kénytelen vagyok, kezdetben mélyen át voltam hatva attól a meggyőződéstől, hogy munkásságunkra legelsősorban a társaság nyomasztó anyagi helyzete hat bénítólag. És e felfogásban munkatársaim is osztoztak velem, mert csak így, lélekben egyesülve, volt lehetséges ezt az egy, de valóban nagy akadályt sikerrel megostromolnunk. Kellő anyagi fedezet birtokában, de különösen a nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, a M. Tud. Akadémia, a M. Nemzeti Múzeum s legújabbán nagyobb pénzintézetek anyagi támogatásával egyesült nagy erkölcsi elismerés birtokában is sikerült szerfelett olcsón nyújtott folyóirataink formai és tartalmi mértékét a lehetőségig kibővíteni. Sikerült továbbá a hazai szomszédos tudományágak s részben a külföldi muzeális néprajzi körök figyelmét is folyton növekedő eredményeinkre ráirányítani.

És e jelentékeny, de még mindig egyoldalú, vagy talán zártabbkörű tudományos sikerrel szemben sajnálattal tapasztalunk kellett, hogy társaságunk, mely a legnemzetibb és a legnagyobb mértékben népszerűsíthető tudomány-csoportok egyikét műveli, a közérdeklődést még sem tudja megfelelő és öt méltán meg is illető mértékben fokozni. Gyéren mutatkoznak új munkatársaink s a nép megismerésére utalt társadalmi elemeket sem tudjuk a néppel tüzetesen foglalkozó néprajzi tudományok számára meghódítani. Noha társaságunk működésének immár negyedik lustrumában tevékenykedik, szellemi munkásságának súlya még ma is olyan erők vállain nyugszik, a kik annak idején már ott állottak a társaság bölcsőjénél. Megvallom tehát, hogy e jelenség — ha számos jelesünk elhunytát is tekintetbe veszem — lelkemben komoly aggodalmakat kelt. De mivel társaságunk régi erőinek nagy tevékenységét az egész vonalon jól ismerem, a succrescentia lassú sarjadásának okát messzebb fekvő okokban kerestem és találtam meg.

Alig van tudományág, melynek munkás erőit elsősorban ne a közép és felsőbb oktatás foglalkoztatná és a melynek succrescentiáját is ne a közép és felsőbb oktatás nevelné. Például csak a velünk szomszédos nyelvészetet, földrajzot és történeti tudományokat hozom fel. Még egyes ágazata-

iknak, sőt segédtudományaiknak is vannak egyetemi tanszékei, a melyek nemcsak a középiskolákat látják el a tudományos eredmények hivatásos terjesztőivel, hanem nevelik a módszeresen tanított tudomány hivatott fiatal művelőit is.

Ha nem csalódom, ezelőtt éppen tíz esztendővel részesült a társaság megalapítója *Dr. Herrmann* Antal úr abban a kitüntetésben, hogy a kolozsvári egyetem megnyitotta előtte kapuit. Néki tehát módjában volt, hogy egy vidéki egyetemi tanszéken folytathassa azt az úttörő munkásságot, a melyet itt a központban az állami tanítóképző-intézet kötetlékeiben a hazai néprajz ügyének előmozdítására már előzőleg is, és a távoli kolozsvári tanszék ellátásával kapcsolatban is kifejtett. Ha az így elhintett magvak javarésze sziklára hullott, annak okát bizonyára ismét abban kell keresnünk, hogy a néprajz nálunk a történelem és földrajz kapcsán még nincs felvéve az általános műveltség szükségletét fedező közép és felső oktatás tantervébe. Ezért aztán a budapesti Tudomány-egyetem bölcsészeti karát máig sem foglalkoztatta az, hogy az ott tanított hazai földrajz és magyar nyelvészet még mindig nélkülözni tudja a hazai föld különféle népeiről, főként pedig a magyar anyanyelvű területekről tüzetes tájékoztatást nyújtó néprajzi ismereteket. Vagy nem feltűnő jelenség-e az, hogy nálunk a felsőbb oktatás által nevelt középiskolai tanári kar a művelt magyar társadalom fiait a hazai nemzetiségi viszonyokról még ma is csak száraz statisztikai adatok alapján, a nélkül tájékoztatja, hogy a holt számadatokat a néprajz segítségével életre is keltené? Vagy nem kelthet-e méltó csodálkozást az, hogy a magyar összehasonlító nyelvészet a primitív rokon népek nyelvétől elválaszthatlan néprajzi ismeretek módszeres tanítását eddig nem szorgalmazta; a magyar nyelvészet pedig egy teljes nagyszótár szerkesztésével foglalkozik, a tájnyelvi területek egész vonalán a néprajz segédkezésének igénybevételével gyűjtéseket nem eszközölt volna.

Mivel a köztörténet, művelődéstörténet és az irodalomtörténet is rá van ugyanilyen mértékben a néprajzra utalva, minden hazai folkloristának öröme és megnyugovására szolgált az, hogy a budapesti Tudomány-egyetemen évekkal ezelőtt *Dr. Katona* Lajos alelnök-társam az összehasonlító irodalomtörténetből magántanárrá habilitáltatott. Mivel ő a magyar folklorenak már társaságunk keletkezése óta egyik elsőrangú munkása volt, eleve tisztában lehettünk azzal, hogy tanszéke a magyar néprajz hódítását fogja jelenteni. Még nagyobb reményű jövő nyílt a hazai folklore ügyére nézve akkor, midőn felséges urunk, királyunk ez egyetem egyik irodalomtörténeti tanszékére a közelmúltban ugyancsak *Dr. Katona* Lajost nevezte ki. Ismerve munkásságát, szinte biztosra vehető, hogy az ő tanításaiban hazai népköltészetünk ismertetése elvégre azt a méltó helyet foglalja majd el, a melyet a néprajzi tudományok ez ága számára a modern irodalomtörténeti módszer már régen megjelölt. Ezzel együtt kilátásaink nyílnak arra nézve is, hogy a magyar irodalomtörténet jövő munkásai már tudományosan képzett munkásai lesznek a magyar folklorenak is.

Mivel a hazai néprajz legfejlettebb ága eddig is a folklore volt, nagyon

természetesnek tartjuk, hogy a felsőbb oktatásban minden társa közt először a folklora érvényesült. Ugyanily természetes jelenség az is, hogy alelnök-társam neki az összehasonlító irodalomtörténettel tudott utat törni és teret hódítani. A folklora szolgálatában álló, de túlnyomó részben csak dilettáns gyűjtők ugyanis oly tömegét halmozták fel nálunk a népköltés, néphit és népszokások adalékainak, hogy gyűjteményeinkben a módszeresen művelt folklora segédkezése nélkül eligazodnunk már alig lehet. Ugyanezt mondhatnám az adalékok eredetének, régiségének, faji értékének és egyetemes vonatkozásainak tudományos megállapítására vonatkozólag is. Hiszen e tereken folklorisztikánk az összehasonlító módszert eddig csak kivételes esetekben tudta sikerrel érvényesíteni. Sőt ugyanezt merem mondani a további gyűjtésekre vonatkozólag is. Mert a fogyatékos ismerettel felhalmozott gyűjtemények még nem jelentik egyszersmind a források kimerülését is.

Ezt a tudományos kutatásra sarkaló állítást szabadjon végezetül, egy fölöttébb örvendetes példával igazolnom.

A karácsonyi misztériumok és vizkereszti játékok egyetemes drámatörténeti vonatkozásai a magyar népköltés e nemű termékeire szintén ráirányították gyűjtőink és irodalomtörténészeink figyelmét. A dilettáns gyűjtés eredménye fogyatékos volt, de ezt az irodalomtörténészek nem ismerték fel s a kellő folklorisztikai tájékozottság hiányában arra az eredményre jutottak, hogy nálunk a dráma első kialakulására a népi misztérium nem volt befolyással. A tekintélyes helyről elhangzott tanítás csak arra volt alkalmas, hogy a népi misztériumok gyűjtését megbénítsa. Mert íme, egy emberöltő elteltével a rendszeres gyűjtés szerencsésen kiderítette, hogy népünknek nemcsak romlott formájú misztériumai vannak, hanem vannak olyan színjatekai is, a melyek a népi misztérium és a dráma közti történeti összefüggést immár kétségtelenné teszik.

A Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya néhány évvel ezelőtt nyomára jött annak, hogy a hazai bányászok elzárkózott körében még ma is tartanak karácsonyi és farsangi színelőadásokat. Így került elő az a körmöczbányai német Zsuzsánna-játék, melynek magyar nyelvű változatát régebben az oláh-láposbányai munkások szintén előadták. E játékról *Dr. Sebestyén Gyula* főtitkár úrnak sikerült megállapítani, hogy törmelékei azonosak azzal az iskolai drámával, a melyet *Stöckel Lénárd* bártfai tanítómester a tanács költségén 1552-ben előadatott. E nyomon elindulva, főtitkárunk a Nemzeti Múzeum megbízásából hozzáfogott a felsőmagyarországi bányászok színjatekainak helyszínen való tanulmányozásához és az eredmény az lett, hogy a szatmármegyei magyar fémbányászok birtokában megtalálta a felső-bányai misztériumi tárgyú Ádám- és Éva-játékot és a bibliai tárgyú Zsuzsánna-játékot, a nagybányai öt színre osztott keretes misztériumot, a máramarosi Rónaszéken pedig megtalálta a magyar sóbányászok Tündér Ilona-játékát. A selmecz-vidéki tót bányászok körében megszerezte a Dorottya-játék két szövegét, egy Ádám- és Éva-játék régi maradványát és egy terjedelmes misztériumot. Itt és Körmöczbánya vidékén már *Ernyey József* könyvtárosunk is segítségére volt, a ki Körmöczbányán megállapodva, a német népi és

félnépi színjátékok emlékeit kutatta. E német színjátékok legtöbbször ma már csak szövegkönyveit találta meg, s ezekből is előkerült tizenkét érdekes darab. A ma is játszott magyar és tót nyelvű népi színjátékok jelmezes alakoskodóiról jeleneteket ábrázoló fénykép-felvételek készültek, az énekelt részek dallamai pedig fonográf segítségével lettek egy készülő kritikái kiadás számára megrögzítve.

A hazai néprajz ekként értékesített jelenében én egy jobb jövő zálogát látom, és e jövő teljesülésének reményében ezennel megnyitom a Magyar Néprajzi Társaság XX. rendes évi közgyűlését.

II.

Dr. Sebestyén Gyula főtitkár évi jelentése.

Tisztelt közgyűlés!

Most, midőn huszadik rendes évi közgyűlésünk alkalmából társaságunk nyilvántartott évkönyvei számára hivatalos minőségemben már a tizedik küzdelmes esztendőről terjeszték elő krónikát, szerepemet az imént elhangzott elnöki megnyitó szerfelett megkönnyebbitette azzal, hogy oly élesen rávilágított azokra a mélyen fekvő okokra, a melyek társaságunk működésére állandóan bénítólag hatottak. Az a tisztikar, mely a társaság ügyeit állandóan gondozta, bajait állandóan orvosolta, vagy legalább is állandóan átérezte, átélte, a köteles elszámolás ezen ellenőrzött pillanataiban bizonyos elégtelenséget szokott érezni a miatt, hogy a felmutatható eredmény sohasem fedte azt a munkásságot, a melyet a társaság felvirágoztatására fordított. És ime, most kiderült, hogy a meddőségnek volt több olyan oka is, a melyet eddig fel nem ismertünk, tehát kellőképen meg sem ostromolhattunk.

Ugyancsak az elnöki megnyitó állapítja meg, hogy a helyzetet kellőleg fel nem ismerve, erőinket pénzügyeink megszilárdítására összpontosítottuk. Így alakult aztán ki az a valóban sajátságos állapot, hogy most két olyan folyóiratot nyújtunk társaságunk tagjainak, a melyeknek előállítási költsége éppen háromszorosa az évente befolyó tagdíjak összegének. Mivel pedig a tagok létszámának szaporodásával a megfelelő számú példányok költségei is fokozatosan növekednek, a jelenlegi állapot egyszersmind azt is jelenti, hogy éppen négyannyi tagunknak kellene lenni, ha folyóirataink költségét kizárólag tagdíjából kellene fedeznünk.

Mivel rendkívül merész pénzügyi politikánk eredményeiről időnkint mindig beszámoltam, felesleges újból ismertetnem azt, hogy mikor és milyen süppedékes talajra építettünk, hogy hol és mennyi pilótát is alkalmaztunk. De azt utólag be kell vallanom, hogy a merész építményt a tisztikar vállalai is állandóan tartották. Az a sajnálatos esemény kényszerít e vallomásra, hogy a társaság pénzügyeinek egyik élő oszlopa, *Feichtinger* Győző pénztáros úr, 1907. évi szept. 8-án beadta lemondását. Miután minden hathatós kísérlet, melylyel szándékát megmásítani kívántuk, meddőnek bizonyult, be kellett értnünk azzal, hogy a társaság pénzügyeit a tisztikart választó jelen rendes évi közgyűlésig még gondozza. Ezért aztán nem is kellett összehívunk egy rendkívüli közgyűlést, a mely alapszabályaink értelmében gondoskodott volna a megüresedett pénztárosi állás betöltéséről.

Feichtinger Győző kilencz évi buzgó működésének fényes eredményei a társaság említett évkönyveinek lapjain már meg vannak örökítve. Ezek igazolják egyszermind lemondásának amaz őszinte megindokolását is, a melyben fáradságára, kimerülésére hivatkozott. Midőn e lapok gazdag tartalmáért most a Magyar Néprajzi Társaság mélyen átértzett forró köszönetét tolmácsolom, az általa elért eredmények rendkívüli méreteit szabadjon az ő mesteri számadásainak nyelvén és szokott szűkszavúságával jellemeznem.

Csak a munkásságát felölelő kilencz év annaleseinek első és utolsó lapjáról idézek. Első költségvetésében még 8362 kor. előirányzat szerepelt, míg a mostani utolsóban már 17,847 kor. szerepel; az első év végén az elődjétől örökölt 565 tag számát már 677-re emelte fel s tavalyi jegyzékében már 953 tag szerepelt, jóllehet időközben a választmány beleegyezésével törölt is vagy 100 rendetlenül fizetőt. Vajjon van-e szó, mely a tettek emberének valódi érdemeit e beszédes számadatoknál meggyőzőbben tolmácsolni tudja?

Mi, a kik a társaság és a magyar nemzeti múzeumi néprajzi osztály részéről *Feichtinger Győző* úrnak mindig hű munkatársai voltunk, a megválás nehéz pillanatában csak azzal vigasztalhatjuk magunkat, hogy a jelzett eredmények és a velök párosult rendezett ügykezelés olyan értékes örökségül szállnak majd át a nyomába lépő utódra, a mely örökség birtokában a jól tört úton, pontosan megjelölt irányban s távozó pénztárosunk nemes példájától is állandóan buzdítva, csakis fejlődésre, fokozatos gyarapodásra lehetnek kilátásaink.

Pénzügyeink jövőjébe vetett bizalmunk zálogául itt említem fel, hogy a Nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium máris méltányolta törekvéseinket s eddigi 2000 koronás rendes évi segélyünket az elmúlt esztendőben már 3000 koronára felemelni kegyeskedett. Mivel harmadéve kiadványaink nyomdai előállításának költségei az általános béremelés következtében tetemesen megrágtak, pénztárosunk a nagyobb mérvű állami iámogatás hírének vétele előtt már bejelentette pénzügyi állapotaink megrendülését. Az elnökséget — miként ezt már tavaly is jelentettem — ez a körülmény kényszerítette arra, hogy segélyért nagyobb pénzügyi intézetekhez forduljon, s hogy e kérelmét ez intézeteknél az elmúlt év végén meg is újítsa. A mult év folyamán megindult és végleg még le sem zajlott nemzetközi pénzügyi válság a hazai pénzpiaczokon is érezhető nyomokat hagyott, s ezért nem is volt mindenik pénzügyi intézetünk abban a helyzetben, hogy bennünket az előző évi adományok arányai szerint támogasson. Eddig az *Osztrák-Magyar Bank* 200, a *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank* és az *Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár* 100—100 s a *Magyar Országos Központi Takarékpénztár* 50 korona újabb adományt juttattak társaságunk pénztárába; *Kornfeld* Zsigmond főrendiházi tag, a Magyar Általános Hitelbank igazgatója, ilyen természetű alap hiányában, 50 koronás alapítványt tett; az *Első Magyar Általános Biztosító Társaság* igazgatósága pedig előző évi 200 korona alapítványát az idén megtoldotta újabb 200 koronás adományával. E hathatós anyagi támogatásért az elnökség minden egyes esetben tolmácsolta társaságunk nevében kifejezett hálás köszönetét. Az elnökség nevében kérem tehát, hogy a tisztelt közgyűlés köszönetirataink jelzett tartalmát utólag tudomásul venni sziveskedjék.

Irodalmi munkásságunk rövid ismertetésére áttérve, jelentem, hogy a *György* Aladár hagyatékából származó 200 korona adomány, egy korábbi választmányi határozat értelmében már az elmúlt évben egy kisebb külön kiadvány megjelenítésére kellett volna fordítanunk s e kiadványt György Aladár néhai elnökünk emlékének kellett volna szentelnünk. A feladat megvalósítását illetőleg, abban állapodtunk meg, hogy valamely régi népszokásunk maradványainak gyűjtésére mozgalmat indítunk s az eredmény egy részét folyóiratunkban közzétéve, egy olyan füzetet hozunk létre, a melynek költségeit a különnyomatul alkalmazható részszel az adott helyzet szűk határai közt is fedezni tudjuk.

Mivel a pütkösi királyról és királynéről szóló tanulmányom szedése éppen rendelkezésül állott, megkezdtem a pütkösi népszokások esetleg még lappangó középkori eredetű emlékeinek gyűjtéseit s noha a vállalkozásban nemcsak folyóiratunk és széleskörű összeköttetésem, hanem a Néptanítók Lapja is támogattak, a várt eredmény elmaradt. Nekünk tehát valamely más téren kell kísérletet tennünk. De az első vállalkozás meddőségéből is ki kell olvasnunk azt a komoly intelmet, hogy társaságunknak immár tudatosan kell irányítani a vidéki munkatársaknak ma már elég nagyarányú gyűjtési munkálatait. Különben megtörténhetik, hogy a magyar folklóre legrégebb emlékeinek végleges elenyészése a magyar néprajz történetében éppen a mi nemzedékünk munkásságának korszakára esik.

Nyilvános felolvasó és zárt választmányi üléseinket havonta az elmúlt évben rendszeren megtartottuk. A felolvasott tanulmányok rendszerint folyóiratunkban láttak napvilágot. — Közülök különösen kiemelendőnek tartom *dr. Solymossy* Sándor, *dr. Mahler* Ede, *Nagy Géza*, *Gálos Rezső* és *Ernyey József* értekezéseit; *Wichmann* Györgyné, *Gönczi Ferencz*, *Komáromy Andor*, *Lehoczky Tivadar* és *dr. Liszt* Nándor néphit és népszokások körébe tartozó ismertetéseit és fejtegetéseit. A népköltészet és népzene rovatát viszont *Bán Aladár* és *Kodály Zoltán* becses közlései gazdagították.

Külön kiadványaink két számmal fognak gyarapodni. *Dr. Solymossy* Sándor tanulmánya az énekmondók keletkezéséről a *Néprajzi Füzetek* nagyobb formátumú újabb sorozatát kezdi meg. A *Néprajzi Könyvtár* II. kötete gyanánt pedig *dr. Sebestyén* Gyula „Rovás és rovásírás“ című monografiája jelenik meg 165 ábrával. E nagyterjedelmű dolgozatot még a rovásírás népi emlékeinek balul kiüttöt felfedezése szolgáltatta napvilágra.

A rendkívül nagy területet felölelő anyag összegyűjtését a Magy. Nemzet Múzeum támogatása tette lehetővé. Ugyanez fedezte egy múzeumi ismeretterjesztő előadás alkalmából a képes mellékletek egy részének előállítás költségeit. E hatóság anyagi támogatás daczára a mű megjelenésével mégis folyóiratunk négy évfolyamát kellett megterhelniünk. A természetellenes közlésen tudatosan úgy sikerült némileg könnyítenem, hogy a tizenegy közleménynek csaknem mindegyike önálló cikknek is minősíthető tudományos fejtegetést tartalmazott. Mivel e könyv anyagát ekként összefoglalva a külföldi nagy irodalmak sem tárgyalták s egy német nyelven megjelent részlete a külföldi irodalmakban is elismerést aratott, utólag nemcsak a társaság szives türelméért mondok hálás köszönetet, hanem szabadjon hangos kifejezésre juttatnom a feletti panaszomat is, hogy a magyar tudomány munkásának még akkor sem nyílik megfelelő tere, ha egy közérdekű,

sőt országos kavardást is előidéző kérdés rendkívül terhes munkát igénylő tisztázására vállalkozik.

A társaság folyóiratának múzeumi melléklete, a néprajzi osztály Értesítője, noha kettős füzeteket adott ki, az elmúlt évben is megtartotta azokat a méreteket, a melyeket csakis nagy, talán anyagi erejét is felülmuló áldozatok árán tudott a megelőző években elérni. Noha most már folkloristikai cikkei is megszorodtak, a tárgyi néprajzi részben három színes műmellékletet és 344 ábrán összesen 534 kitűnő rajzot, illetőleg fényképfelvételt közölt.

Értekezései közül kiemeljük *dr. Semayer* Vilibáld szerkesztőén, *dr. Bátky* Zsigmond és *Beluleszko* Sándor múzeumi tisztviselőként kívül *Madarassy* László, *Ernyey* József, *Győrffy* István, *Kóris* Kálmán (123 rajzos), *Tömörkény* István, *Kovách* Aladár, *Sebestyén* Károly, *Fábián* Gyula, *Barátosi Balogh* Benedek, *Novák* József Lajos, *Bellosics* Bálint és *Téglás* Gábor érdekes tárgyú s rendszerint módszeresen ki is dolgozott cikkeit.

Társaságunk keretein kívül az elmúlt évben kisebb mérvű volt a termelés. *Dr. Herrmann* Antal választmányi tagtársunk, *Major* J. Gyulával szövetkezve, megindította a „Magyar Zenetudomány“ című folyóiratot, mely programjába fölvette a magyar folklóre zenei részét is. De, sajnos, e hiányt pótló vállalatnak eddig csak egy füzete jelent meg. *Berze Nagy* János tagtársunknak a Kisfaludy-Társaság kiadta egy kötet népmeséjét, a melyhez *dr. Katona* Lajos alelnökünk készített összehasonlító jegyzeteket. *Déchy* Mór tagtársunk gyönyörű könyvéről és *Malonyai* Dezső nagy vállalatáról folyóiratunk irodalmi rovatában közöltünk ismeretéseket.

A hazai néprajzi irodalom munkásai közül *Kövári* Lászlót, *Nagy* Miklós választmányi tagunkat, „Az Osztrák-Magyar-Monarchia írásban és képekben“ című, nagy vállalat magyarországi részének egyik szerkesztőjét s a Vasárnapi Ujság jeles szerkesztőjét, továbbá az örmény *Szongott* Kristófot, az Arménia buzgó szerkesztőjét és a román *Vulcanu* Józsefet, a román népköltési adalékok jeles magyar fordítóját vesztítettük el.

A külföldi néprajzi irodalom halottjai közül csak *Elard Hugo Meyert*, a német folklóre elsőrangú kitiñőségét említem meg. Ez a társai közül messze kimagasló tudós tulajdonképen egy alárendelt munkával tette nevét halhatatlanná. Újra kiadta *Grimm* Jakab német mythológiáját, s a helyett, hogy ez alkalomból egy munkás újabb emberöltő, különösen *Kuhn*, *Müllenhoff*, *Panzer*, *Mannhardt* és a saját gazdag eredményei alapján átdolgozta volna, két kötetben lenyomatta az érintetlen eredeti szöveget, egy harmadik kötetben pedig pontról-pontra való utalással hozzácsatolta a későbbi kutatás összes helyreigazításait és pótló adalékait. A mi viszonyainkra alkalmazva ezt, bátran elengedhetünk minden újabb magyar mythológiát, ha *Grimm* Jakab jeles tanítványának, *Ipolyi* Arnoldnak könyvével valaki azt megcselekszi, a mit *Elard Hugo Meyer* a mesterével megcselekedett.

Ennyi az, a mit jelenteni kívántam. Midőn ennek szíves tudomásulvételét kérem, esedezem egyszersmind, hogy három éves megbízatásunk elteltével nekem és tisztársaimnak a felmentvényt megadni kegyeskedjenek.

III.

Feichtinger Győző pénztáros jelentése.

M. t. Közgyűlés! A közgyűlési meghívóval együtt volt szerencsém a Társaság m. t. tagjainak az 1907. évi zárszámadást, valamint a választmány által már korábban elfogadott f. é. költségelőirányzatot megküldeni.

Az előttünk fekvő kimutatásból kitűnik, hogy a mult évi bevételeink végösszege 25435 kor. 83 fill., kiadásaink végösszege pedig 25358 kor. 7 fill., tehát a pénztári készpénzmaradvány 77 kor. 76 fill., takarékpénztári betétek összege 11034 kor. 21 fill., kivétek összege 5974 kor. 74 fill., a tiszta betétállomány tehát 5059 kor. 47 fill. Ez az összeg részben a m. k. postatakarékpénztárban, részben a leszámítoló és pénzváltó bankban van elhelyezve.

A pénztári maradvány és a takarékpénztári betét, továbbá némi tagdíj-hátralék-követelésünk szolgál fődözetül az évvégéig ki nem egyenlített számlák és járandóságoknak.

E fődözet összege, a kimutatásban 1907. évi követelések czím alatt 5337 kor. 33 fill.-re rug, ezzel szemben tartozásaink végösszege 5347 kor. 88 fill., tehát a tartozás 10 kor. 65 fill.-rel mulja felül a fődözetet, ez oly csekély összeg a melyet éppen, hogy csak megemlíteni kell.

A zárszámadás tehát egészen más képet nyújt, mint a milyent én a tavali költségvetés összeállításakor láttam. Az előirányzatba akkor 958 kor. 22 fill. hiányt állítottunk be. Én nem tudtam módot e hiány eltüntetésére, több budapesti pénzügyintézet azonban elnökünk ő méltóságának közbenjárására oly segítséget nyújtott társaságunknak, a mely egymaga is eltüntette az előirányzott hiányt, azonfölül a magas kormány is 1000 koronával fölemelte az állami segélyt. Minthogy az előirányzott bevételi tételeknél is némi többlet mutatkozott, elérkezettnek láttam az időt, hogy a néprajzi füzetekre és néprajzi könyvtárnak II. és III. kötetére, mely legnagyobb részét kiszedve várta a jobb időket, egy nagyobb összeget a költségvetésbe való fölvételét ajánlatba hozzam.

A választmány meghagyásának megfelelőleg e czímen 1800 kor. állítottunk be a költségvetésbe.

Kiadásaink az előirányzott összegektől alig térnek el. Az Ethnographia nyomdai költsége más években csekély összeggel az előirányzat alatt szokott maradni, az idén nem egészen 80 kor.-ával fölülmulta az előirányzatot, az írói t. díjaknál pedig 117 kor. 80 fill. megtakarítás mutatkozik. Az ügyviteli költségek 179 kor. 4 fill. többlet. tesznek ki, mint a mennyire a tavali közgyűlés fölhatalmazást adott. Ennek oka részben az, hogy sok intézet könyvkereskedő útján fizetvén elő, az előfizetési díjból eszközölt $\frac{0}{100}$ -os levonás mint ügyviteli költség számoltatik el, továbbá mult évről, a mint utólag kiderült, nem 67 kor. 40 fill. hátralékunk volt, hanem 153 kor. 74 fill., a tagsági díj behajtása is jelentékenyen több költséggel, járt mint más években, épp azért a költségelőirányzatba az eddigi 500 kor. helyett 600 koronának fölvételét ajánlom.

Vegyesek czíme alatt legnagyobb részét átmeneti összegeket számolunk el. A mult év végén 451 kor. 82 fill. volt kezeink között, a mely kifizetésre várt, de mely

különböző okoknál fogva kifizethető nem volt, ehhez járult az év folyamán mint bevétel 574 kor. 8 fill., összesen tehát 1025 kor. 90 fill., a melyből 764 kor. 92 fill. kiegyenlítettén, még 260 kor. 98 fillér marad kezelésünk alatt.

A Néprajzi Értesítő, saját jövedelméből, t. i. a M. N. Múzeum 4500 koronás segélyéből tartatik fenn, a társaságra nézve ezen összeg tehát átmeneti jellegű.

A Keleti Szemle eddig évi 300 kor. segélyben részesült a társaságtól, a mult évi közgyűlés e 300 kor. segélyt, mint utolsót szavazván meg, a f. é. előirányzatban e 300 kor. tehát nem fog szerepelni.

Örvendetes tudomásul kérem venni, hogy Szentmarjai Dezső ny. kúriai bíró úr, tagtársunk az alapító tagok közé lépett. Az alapítványi díjat 100 kor. lefizette. Ezt az alaptőke tavali 8 koronás bevételével együtt az alaptőkéhez csatoltam és így a leszám. bankban az alaptőkének nem 314 kor. 88 fillérje, hanem 422 kor. 88 fillérje van.

Az előirányzat szerény nézetem szerint a mult évi alapján volna összeállítandó. És pedig a tartozások és követelések beállításán kívül a tagsági díjak, állami segély, múzeumi segély, kamatok, továbbá az irói t. díjak és a tisztviselők t. díjai a mult évi összegben, ellenben az Ethnographia nyomdai költségei az eddigi 4048 kor. 53 fill. helyett kerek 4100 kor.-ban, az ügyvitel költségei pedig mint már említeni szerencsém volt, 600 kor.-ban volna megállapítandó, a Keleti Szemle 300 koronája pedig elmaradna.

A februári választmányi ülés ezen értelemben határozott azzal a különbséggel, hogy a M. T. Akad. segélyét az eddigi 1000 kor.-ban reménylette.

Így összeállítva a költségvetést, 35 kor. 65 fill. volna a hiány, a melynek födözetéről nem is kellene gondoskodni. Ámde az utolsó pillanatban arról értesültünk, hogy a M. T. Akadémia az évi 1000 kor. segélyt 500 koronára szállította le, ennek következtében a hiány 535 kor. 65 fill.-re rug. Megjegyzem, hogy a kimutatás nyomdai hibából az akadémiai segélynél 1000 kor. tüntet fel, a melyet azonban az itt kiosztott példányokban 500 kor. kijavítottam.

Ezen 535 kor. 65 fill.-nyi hiány fedezetéül fog szolgálni azon összeg, a melyet a pénzüintézetektől kaptunk, de lehet, hogy a M. T. Akadémia talán megváltoztatja határozatát és az idén is megadja az 1000 koronás segélyt.

Ezek után kérem a m. t. közgyűlést, kegyeskedjék e jelentésemet tudomásul venni, nekem a multa nézve a szokásos föntartások mellett a fölmentvényt megadni, a jövőre nézve pedig az elnökségnek fölhatalmazást adni, hogy ezen költségvetés keretében a kiadásokat eszközölhesse, bevételeket elfogadhassa.

Mielőtt a m. t. közgyűlésnek az elmondottakra vonatkozó határozatát kikérem és állásomat végleg elhagynám, még egy-két szót óhajtanék mondani.

Hálás köszönetet mondok a m. t. közgyűlésnek azon kitüntető bizalmaért, a melyben részesülni 9 éven át szerencsés voltam.

Kérem a Társaság m. t. tagjait, sziveskedjenek engem jó emlékezetükben megtartani.

IV. A Magyar Néprajzi Társaság 1907. évi zár-

Sorszám	Bevételek	1907. évi előirányzat		1907. évi bevételek		1907. évi követelések		1908. évi előirányzat	
		korona	fil.	korona	fil.	korona	fil.	korona	fil.
1	Pénztári maradvány:								
	a) készpénzben	4387	46	4387	46	—	—	77	76
	b) takarékp. betétben							5059	47
2	Alapítók díjai	—	—	100	—	—	—	—	—
3	Hátralékos tagdíjak	200	—	450	—	200	—	200	—
4	Folyó és köv. évi tagdíjak	3600	—	3756	—	—	—	3600	—
5	Állami segély	2000	—	3000	—	—	—	3000	—
6	Magyar Tudományos Akadémia segélye	1000	—	1000	—	—	—	1000	—
7	Magyar Nemzeti Múzeum segélye az Értesítő költségeire	4500	—	4500	—	—	—	4500	—
8	Keleti Szemle előfizetési	—	—	29	20	—	—	—	—
9	Kamatok	375	—	464	35	—	—	375	—
10	Bpesti pénzügyintézetek ajándéka	—	—	1200	—	—	—	—	—
11	Vegyesek	—	—	574	08	—	—	—	—
12	Takarékpénztári forgalom	—	—	5974	74	—	—	—	—
13	Betétállomány az alapítókéhoz tartozó s alább *, ill. **-gal jelölt összegeken kívül:								
	a) m. kir. postatakarékpénztárban	—	—	—	—	1216	35	—	—
	b) a leszámítoló- és pénzváltó-bankban	—	—	—	—	3843	12	—	—
14	Pénztári maradvány készpénzben	—	—	—	—	77	76	—	—
15	Hiány	958	22	—	—	10	65	535	65
	Összegezés	17020	68	25435	83	5347	88	17847	88

Kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság alaptőkéjéről s a kezelése alatt levő egyéb pénzüsszegekről	1906. év végén		1907. év végén	
	korona	fil.	korona	fil.
3 alapító à 200 korona	600	—	600	—
1 " à 120 "	120	—	120	—
1 " à 384-80 "	384	80	384	80
56, illetőleg 57 alapító à 100 korona	5600	—	5700	—
1 alapító névtelenül	2000	—	2000	—
Háromszék vármegye monographiájára	200	—	200	—
Értékpapírok árfolyamkülönbsözete	207	08	147	08
Összesen	9111	88	9151	88

számadása és 1908. évi költségelőirányzata.

Sorszám	Kiadások	1907. évi előirányzat		1907. évi kiadások		1907. évi tartozások		1908. évi előirányzat	
		korona	fil.	korona	fil.	korona	fil.	korona	fil.
1	Az Ethnographia költségei:								
	a mult évre	2434	93	} 5069	70	1490	30	1490	30
	a folyó évre	4048	53					4100	—
2	Írói tiszteletdíjak:								
	a mult évre	285	40	} 1633	60	234	—	234	—
	a folyó évre	1700	—					1700	—
3	Néprajzi füzetek és könyvtár II. és III. kötetére	—	—	—	—	1800	—	1800	—
4	Népr. Értesítő költségei:								
	a mult évre	761	02	} 3832	70	1428	32	1428	32
	a folyó évre	4500	—					4500	—
5	Keleti Szemle költségei:								
	a mult évre	363	58	} 686	80	5	98	5	98
	a folyó évre	300	—					—	—
6	Tisztviselők tiszteletdíjai:								
	a mult évre	—	—	} 1550	—	50	—	50	—
	a folyó évre	1600	—					1600	—
7	Ügyvitel költségei:								
	a mult évre	67	40	} 678	14	78	30	78	30
	a folyó évre	500	—					600	—
8	Vegyesek	451	82	764	92	260	98	260	98
9	Alaptökhöz	8	—	108	—	—	—	—	—
10	Takarékpénztári forgalom	—	—	11034	21	—	—	—	—
11	Pénztári maradvány	—	—	77	76	—	—	—	—
12	Rendelkezésre áll	—	—	—	—	—	—	—	—
	Összegezés	17020	68	25435	83	5347	88	17847	88

s azok elhelyezéséről	1906. év végén		1907. év végén	
	korona	fil.	korona	fil.
M. kir. postatakarékpénztárban törzsbetét	200	—	* 200	—
A keresk. bank belv. fiókoszt. 24.180. sz. betéti könyvén	200	—	200	—
A leszámítoló bank belv. fiókoszt. letétzámlán:				
a) készpénz	314	88	** 422	88
b) 6000 kor. névért. főv. kölesön-kötv. á 92·50	5610	—	5550	—
c) 2200 „ „ kor. jár.-kötv. á 94·50	2079	—	2079	—
Kötvényekben	700	—	700	—
Az alaptökhöz csatolandó	8	—	—	—
Összesen	9111	88	9151	88

Feichtinger Győző s. k.
pénztárnok.

Jegyzőkönyv

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1908 márczius hó 18-ikán d. u. 1/26 órakor a Magy. Tud. Akadémia üléstermében tartott közgyűléséről.

Jelen voltak: Szalay Imre elnök, Katona L. és Munkácsi B. alelnökök, Sebestyén Gy. főtitkár, Mäder B. ellenőr, továbbá a következő vál. és rendes tagok: Alexics Gy., Asbóth J., Ágner L., Balásy D., Bán A., Bátky Zs., Beluleszko S., Bokor M., Borovszky S., Csányi K., Csánki D., Csiky Ernő, Czettler Jenő, Dancs Á., Delmár Emil, Erdélyi L., Fabó B., Feichtinger Gy., Gabnay F., Geöcze Sarolta, Groh István, Győrffy István, Hellebrant Á., Heller B., Herrmann A., Herrmann Antalné, Huszka József, Fábrián Gy., Jancsó B., Koch K., Kóris Kálmán, Kormos Tivadar, Kuzsinszky B., Lampérth G., Lütke A., Lósy I., Madarassy L., Melich J., Nagy Iván, Pápay J., Pávai F., Princz Gy., Réthly Antal, Solymossy S., Spitzer M., Szabó Z., Szendrei J., Szinte G., Szívós B., Sztankó B., Téglás G., Timkó Gy., Tolnai V., Tonelli S., Tóth Gy., Varga B., Varró István, Versényi Gy., Vikár B., Zemplényi Árpád és vendégek.

A XX. közgyűlés tárgyai a következők voltak:

1. Szalay Imre elnök üdvözi a megjelenteket, megnyitja a közgyűlést, a jegyzőkönyv vezetésére Bán A. vál. tagot, hitelesítésére pedig Borovszky S. és Csánki D. vál. tagokat kéri fel. Ennek utána megnyitóbeszédét adja elő.

2. Sebestyén Gyula főtitkár azt javasolja, hogy — mivel a választás megejtése sok időt vesz igénybe — a közgyűlés a főtitkári jelentés előtt küldje ki a szavazatszedő bizottságot, melynek elnökéül Borovszky Samut, tagjaiul Bátky Zs. és Melich Jánost ajánlja. A közgyűlés elfogadja a javaslatot s annak értelmében határoz.

Ezután a főtitkár, tiszttársai nevében is, megköszöni a Társaság eddigi bizalmát s állásáról az egész tisztikarral lemond és az alapszabályszerű tisztújításnak enged utat. A Társaság nevében kéri Jancsó Benedeket, hogy mint korelnök foglalja el az elnöki széket s a közgyűlés további vezetését vegye át. Jancsó B. — Szalay I. volt elnök helyett — átveszi a vezetést.

Herrmann A. a szavazatszedő bizottság kiküldésével kapcsolatban azt indítványozza, hogy Szalay Imrét felkiáltással válasszunk meg ismét elnökké. Csánki D. megjegyzi, hogy az alapszabályok titkos szavazást követelnek, így tehát ettől nem térhetünk el.

Jancsó B. korelnök felkéri Sebestyént, hogy terjessze elő főtitkári jelentését.

3. Sebestyén Gyula főtitkári jelentése. Tudomásul szolgál.

4. Feichtinger Győző pénztári kimutatása 1907. évi decz. 31-től és az 1908. évi költségelőirányzat. Tudomásul szolgál.

A volt pénztáros erre kéri felmentését s a költségelőirányzat elfogadását. Megadatik. Midőn állását végleg elhagyja, köszönetet mond azon bizalomért, melylyel a Társaság több éven át megtisztelte. (Eljenzés.) Csánki D. indítványozza, hogy a búcsúzás pillanatában a Társaság jegyzőkönyvi kivonatban fejezze ki köszönetét Feichtinger Győzőnek azon önfeláldozó buzgalomért, melylyel 9 éven át közmegelegedésre töltötte be fontos és nehéz tisztét. Miután a közgyűlés Csánki indítványát közfelkiáltással elfogadja, a korelnök kimondja, hogy a közgyűlés megadja a felmentvényt s Feichtinger iránti elismerésének jegyzőkönyvileg ad kifejezést.

5. A számvizsgáló bizottság jelentése. A közgyűlés a jelentést tudomásul veszi s a felmentvényt megadja.

6. Számvizsgálók választása. Sebestyén Gyula köszönetet mond az eddigi számvizsgálóknak s mivel ők már 5 éve viselik terhes tisztüket, indítványozza, hogy a közgyűlés ez alkalommal Bán Aladárt és Erdélyi Lajost válassza meg erre a tisztségre. A közgyűlés közfelkiáltással választja meg az ajánlottakat.

7. Következnek Ernyey J. könyvtáros jelentése. Minthogy azonban a könyvtáros jelenleg nincs a fővárosban, Sebestyén Gy. kéri a közgyűlést, hogy e jelentést az idén engedje el s jövő évre az illető könyvtáros két évről szóló jelentést tegyen. A közgyűlés beleegyezik az elhalasztásba.

8. *A szavazatszedő bizottság jelentése.* A korelnök felkéri Borovszkyt, a szavazatszedő bizottság elnökét, hogy szíveskedjék jelentést tenni a szavazás eredményéről. A szavazás eredménye a következő:

Tisztikar: *Elnök:* Szalay Imre 60 szavazattal. Szavazatot kaptak még Katona L. 4, Jancsó B. 1, Herrmann A. 1 szavazatot. *Alelnökök:* Katona Lajos 59, Herrmann Antal 43 szavazattal. Szavazatot kaptak ezenkívül Munkácsi B. 25, Sebestyén Gy. 4, Szalay I. 1 szavazatot. *Főtítkár:* Dr. Sebestyén Gyula 61 szóval. Ezenkívül még 4 szavazatot kapott Solymossy Sándor. *Títkár:* Beluleszkó Sándor 37 szóval. Solymossy 29 szavazatot kapott. *Ellenőrnek* egyhangúlag megválasztott Mäder Béla. *Könyvtáros:* Timkó György 43 szóval. Ernyey J. 23 szavazatot kapott. *Pénztárosnak* egyhangúlag Dancs Árpád választott meg.

Fővárosi választmányi tagok lettek: Alexics György, Almásy György, Asbóth János, Balassa József, Balásy Dénes, Bán Aladár, Bátky Zsigmond, Borovszky Samu, Csánki Dezső, Erdélyi Lajos, Fabó Bertalan, Feichtinger Győző, Galgóczy János, Goldziher Ignác, Huszka József, Jancsó Benedek, Kolumbán Samu, Kováts László, Kunos Ignác, Mahler Ede, Melich János, Munkácsi Bernát, Nagy Géza, Nyáry Albert báró, Pápay József, Réthy László, Semayer Vilibáld, Solymossy Sándor, Szendrei János, Széll Farkas, Szily Kálmán, Szinnyei József, Szinte Gábor, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Tolnai Vilmos, Versényi György, Vikár Béla, Zsilinszky Mihály.

Vidéki választmányi tagok: Baróti Lajos, Bellosics Bálint, Erdélyi Pál, Gönczi Ferencz, Istvánffy Gyula, Kada Elek, Karácsonyi János, Kálmány Lajos, Lehoczky Tivadar, Posta Béla.

Ezenkívül még szavazatot kaptak fővárosi választmányi tagságra: Gróh I. 27, Beluleszkó S. 17, Gabnay F. 5, Balogh Pál 1, Littke A. 1, Kóris K. 4, Thirring G. 4, Giesswein S. 14, Herrmann A. 14, Strausz A. 14, Ernyey J. 15 szavazatot; vidéki választmányi tagságra: Fiók K. 1 szavazatot.

A jelentés elhangzása után a korelnök fölkéri Szalay Imrét, hogy mint a Magyar Néprajzi Társaság újonnan megválasztott elnöke, vegye át a közgyűlés további vezetését.

Szalay a maga és tisztársai nevében megköszöni a beléje helyezett bizalmat. Minthogy azonban egyéb terhes elfoglaltságai miatt aligha lenne képes ezentúl a Társaság ügyeit vezetni, elnöki állásáról végleg lemond. Reméli azonban, hogy tisztársai nem fogják követni példáját. (Távozik az ülésről.)

Ezután az ismét megválasztott főtítkár, dr. Sebestyén Gy. emelkedik szólásra. Köszöni a bizalmat, mely ez alkalommal újra feléje fordult, de mivel a Társaság eddig sok nehézséggel küzdő életében csupán az elnökség és tisztikar zavartalan, egyetértő munkássága volt a siker biztosítója — s most, az elnök távozásával az eddigi eredményes együttműködést veszélyeztetve látja s a jövőre nézve teljesen tájékozatlan: súlyos aggályainál fogva a választást sajnálattal nem fogadhatja el. Óhajtja, hogy azok, a kik a Társaság sorsának irányítására vállalkoztak, felelősséget vállalva, épp oly buzgalmat tanúsítsanak a Társaság céljainak előmozdításában, mint a jelen választás megejtésében. (Távozik.)

Herrmann A. kinyilatkoztatja, hogy ily körülmények közt alelnökké való választását szintén nem fogadhatja el s új tisztségéről ezennel lemond.

Az újonnan megválasztott másik alelnök, dr. Katona Lajos kijelenti, hogy a Sebestyéntől megjelölt okokból ez idő szerint a Társaság szellemi és anyagi létét veszélyben látja s mivel e tekintetben az egész választmány felelős s mivel egészen új helyzet állt elő: nemcsak az alelnöki tisztet, de még a választmányi tagságot sem meri megtartani. Midőn a mi korrekt gondolkozású és általánosan tisztelt elnökünk nem hajlandó elfoglalni állását, ez oly tünet, mely a legnagyobb fokú aggodalomnak lehet forrása. Egy fontos czélokért küzdő társulat életében az ily válság mindig kerülendő; figyelmezteti a jelenlevőket, hogy jövőre ne engedjék, hogy a Társaság ily válságos helyzetbe jusson. Köszöni a bizalmat, de a választást nem fogadhatja el.

Csánki D. szólal fel erre. Élő szervezet fő nélkül nem képzelhető. Az egész Társaság életét veszélyben látja forogni s a legnagyobb megdöbbenéssel szemléli a most lefolyó jeleneteket. E társaság ügye nem személyi, hanem nemzeti jelentőségű. Midőn az

elnök, a két alelnök s a főtitkár lemond, valakinek kötelessége, hogy helyén maradjon s a társaságot kivezesse a bajból. Csak egy férfi van itt, a ki ezt megteheti s ez Katona Lajos (éljenzés); tehát neki nem szabad elhagyni a helyét. Kötelességünk, hogy Szalay Imrét, kit mindegyikünk elnökül óhajt, küldöttségileg megkérjük, hogy fogadja el a választást, mely, véleménye szerint, teljesen szabályszerűen történt. Kéri Katonát, hogy fogadja el az alelnöki tisztséget s vezessen küldöttséget a lemondott elnökhöz a fenti értelemben.

Katona erre azt válaszolja, hogy nem gyávaságból hátrált meg. Minden válságos időben kitartott a Társaság mellett. Azon reményben, hogy talán sikerül valami orvoslási módot találni, köszönettel veszi a beléje helyezett bizalmat, meghajol a közóhaj előtt s elvállalja, hogy a sikeres megoldás reményében feltételeesen elfogadva az alelnöki tisztséget, részt vesz az említett küldöttségben, melynek az lesz a célja, hogy az elnököt s így a főtitkárt is lemondásuk visszavonására bírja. Kéri a jelenlevőket, hogy e feladatban támogassák őt.

Beluleszkó S., a most megválasztott titkár kijelenti, hogy őszintén óhajt nyilatkozni. Ha az iménti lemondásoknak az az oka, hogy a tisztikarba új elemek kerültek, akkor ő ezennel lemond.

Jancsó korelnök erre megjegyzi, hogy *Beluleszkó* lemondása feltételes.

Asbóth János nagyon helyesnek tartja az utat, melyen a közgyűlés a rendet visszaállítani óhajtja. A mint a közgyűlés nem fogadta el *Katona* lemondását, úgy fogadja el minden tisztviselő a választmány eredményét. Reméli, hogy *Szalayt*, ha küldöttség megy hozzá, sikerülni fog lemondó szándékától eltéríteni. Kérjük meg őt, hogy mondja meg, ha valami kifogása van a választás ellen; mert az, hogy a hivatalos lista nem ment át változatlanul, nem lehet ok a lemondásra. Hisz minden tagnak joga van saját meggyőződése szerint szavazni. Legjobb lenne, ha egyelőre minden megválasztott tisztviselő megmaradna helyén s igyekeznék az ellentéteket elsimitani. A lemondásra még mindig van idő.

Herrmann azt a tényt óhajtja konstatálni, hogy azelőtt a hivatalos jelöléseket mindig a közgyűlés előtti választmányi ülésen szokták megejteni s a választás mindig simán folyt le. Ez alkalommal ez nem történt meg, mivel csak a mai választmányi ülésen osztották ki a listát. Egyebekben ő is csatlakozik az előtte szólóhoz.

A *korelnök* összefoglalja az eddig elhangzott nyilatkozatokat: *Szalay*, *Sebestyén*, *Herrmann* és *Katona* feltétlenül lemondottak állásukról, de *Katona* kijelentette, hogy mint alelnök ideiglenesen vállalkozik az ügyek vezetésére, abban a reményben, hogy meg lehet találni a módot a kibontakozásra. Indítványozza, hogy a közgyűlés ne fogadja el a lemondásokat s kérje fel *Katonát*, hogy a helyzet tisztázását kísérelje meg. A közgyűlés elfogadja az indítványt.

A *korelnök* folytatólag megjegyzi, hogy *Beluleszkó* nem mondott le határozottan, feltételes lemondást a közgyűlés nem fogadhat el.

Beluleszkó erre kinyilvánítja, hogy ha *Szalay* az ő megválasztása miatt távozott elnöki székéről, a választást ő nem fogadja el.

Asbóth J. újra felszólal indítványa mellett. Ő azt indítványozta, hogy a közgyűlés küldöttséget menesszen *Szalayhoz* s ne csupán *Katonára* bizza az elintézését. Kérdi, elfogadja-e a közgyűlés ezt az indítványt?

A közgyűlés *Asbóth* indítványa értelmében határoz s a küldöttség tagjaiul *Jancsó* korelnök vezetése alatt *Asbóth*, *Csánki* vál. tagokat és *Herrmann* és *Katona* alelnököket küldi ki.

Mínthogy újabb indítvány nem merült fel, a korelnök $\frac{3}{4}$ órakor bezárta a Magyar Néprajzi Társaság XX. közgyűlését.

K. m. f. — *Katona* Lajos s. k. alelnök, *Dr. Bán* Aladár s. k. helyettes-jegyző. Hitelesítjük: *Dr. Csánki* Dezső s. k., *Vikár* Béla s. k.

Hivatalos nyugtázás

az 1908. évi január hó 1-től május hó 20-ig befolyt díjakról.

Tagsági, illetőleg előfizetési díjat fizettek:

1906. évre: Huszti áll. el. isk. — Vértesy Dezső dr. — Összesen 12 K — f

1907. évre: Apponyi Sándor gr. — Balásy Dénes — Bánffyhunyadi áll. el. isk. — Gaal István — Gosztony László — Groh István — Kolba Lajos — Kopics János — Kossa Gyula dr. — Medveczky Károly — Munkácsi Bernát dr. (3 K.) — Berze Nagy János dr. — Pálffy Márton — Papp József — Réthi Árpád — Schmiedt Henrik dr. — Szabadkai főgimn. — Szabó Dezső — Szabó Imre — Szamosujvári kir. kath. főgimn. — Székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium — Tanács Imre — Tompa Boriska — Vágó Pál — Vértesy Dezső dr. — Zichy István gróf — Zseni József — Összesen . . 159 K — f.

1908. évre: Almásy György dr. (10 K.) — Ambrus Antal (1 K.) — Andrássy Károly — Angyal Dezső — Apponyi Sándor gr. (4 K.) — Aradi áll. tanítóképző — Aradi gimn. tanári könyvtár — Babics József — Bábolnai ménés-int. isk. népkönyvt. — Bajai áll. tanítóképző — Baksay Sándor — Balassagyarmati főgimn. — Bartal Antal — Bártfai áll. főgimn. — Báthory Ferencz (8 K.) — Bártky Zsigmond dr. — Békefi Remig dr. — Békéscsabai fels. leányisk. — Bellosics Bálint — Beluleszko Sándor (1 K 80) — Benkőczy Emil (5 K 50) — Bereczeller Imre dr. — Beregszászi áll. gimn. — Bernáth Lajos — Bogisich Mihály — Borsodmiskolci Múz. — Breznóbányai áll. el. isk. — Budapesti II. ker. községi polg. leányisk. — Budapesti III. ker. áll. főgimn. — Budapesti Egyet. Könyvt. — Budapesti kegyesrendi főgimn. — Budapesti VI. ker. áll. gimn. — Budapesti VI. ker. felső keresk. isk. — Budapesti VI. ker. áll. főreálisk. — Budapesti VI. ker. áll. főreálisk. ifj. könyvt. — Budapesti VIII. ker. áll. főgimn. — Budapesti VIII. ker. közs. Röck Szilárd-u. el. isk. — Budapesti X. ker. főgimn. — Budapesti Eötvös-kollég. — Bünker Rajmund — Csánki Dezső dr. — Csiksomlyói r. kath. főgimn. — Csurgói ev. ref. főgimn. tan. kara — Czirbusz Géza dr. — Debreczeni ref. főgimn. — Déchy Mór dr. — Deési főgimn. — Dobsinai polg. fiúisk. — Ebner Lajos — Egri áll. főreálisk. — Entz Géza dr. — Eperjesi kir. kath. főgimn. — Eperjesi ág. h. ev. kollég. — Eperjesi állt. anitónőképző — Erődi Béla dr. — Ernyey József (3 K.) — Erzsébetvárosi áll. főgimn. — Esztergomi főgimn. tan. könyvt. — Feichtinger Győző — Félegyházi Múz. — Felsőlövői ev. tanintézetek — Fischer Károly Antal — Fogarasi kir. főgimn. — Fraknói Vilmos dr. (10 K.) — Gálffy Ignác — Gaul Károly — Gönczi Ferencz — Graf Samu — Greszler Gyula — Gyertyánffy István — Gyönki ev. ref. gimn. — György Lajos — Györgyei Illésné (10 K.) — Győri áll. főreálisk. — Győri áll. polg. leányisk. — Győri áll. tanitónőképezde — Győri polg. fiúisk. — Gyulafehérvári r. kath. főgimn. — Hajdunánási ev. ref. gimn. — Hajnal Ignác — Halasi főgimn. — Hellebrant Árpád — Heller Bernát dr. — Hoffer Imre — Hoffer József dr. — Homicskó Athanáz — Hontmegyei Múz. Társ. — Huszka József — Jászberényi főgimn. — Juhász István (3 K.) — Kaposvári áll. főgimn. — Karácsonyi János dr. — Karczagi ev. ref. főgimn. — Kassai kath. főgimn. — Kassai Múz. — Kenesei Ilona — Keszthelyi prem. társház — Kézdivásárhelyi r. kath. főgimn. — Kézsmárki ev. lyc. — Kis Márton — Kismartoni polg. isk. — Kispesti felső áll. el. isk. — Kisujszállási ev. ref. főgimn. könyvt. — Klein Samu — Kolozsvári áll. ipari szakisk. — Kolozsvári ev. ref. kollég. — Kolumbán Samu (8 K.) — Komáromi Andor — Koritsánszky Ottó — Kovách Aladár — Kovács Ferencz dr. — Kovács János — Körmöczbányai áll. főreálisk. — Lehoczky Tivadar — Leitersdorfer Béla — Lengyel Lajos — Lévy József — Liszt Nándor dr. — Littke Aurél — Lóczy Lajos dr. — Lőcsei áll. főreálisk. — Madarassy László — Magyar-fenesi áll. el. isk. (8 K.) — Magy. Kir. Techn. Iparmúz. — Málnai Béla — Marosvásárhelyi ev. ref. kollég. — Melich János dr. (7 K.) — Mezőtúri ref. főgimn. — Millecker Rezső — Nagybányai áll. főgimn. — Nagybecskereki áll. el. isk. — Nagyenyedi áll. polg. leányisk. — Nagyenyedi Bethlen-főisk. — Nagy Géza — Berze Nagy János dr. (3 K 30) — Nagykállói áll. gimn. — Nagykárolyi áll. polg. leányisk. — Nagyszebeni főgimn. — Nagyszombati közs. polg. fiúisk. — Nagyvarjasi áll. el. isk. — Novák J. Lajos — Nyir-

egyházi ág. h. ev. főgimn. — Nyitrai püsp. nagy. papnev. int. — Ódombovári áll. el. isk. — Orosházi polg. isk. — Orosz Endre — Pálffy Márton — Pancsovai áll. főgimn. — Papp János — Pécs sz. k. vár. Múz. — Petrozsényi Kaszinó — Pór Antal — Pozsonyi áll. tanítónőképző — Pozsonyi kir. kath. főgimn. — Pozsonyi Múz. — Privigyei gimn. — Privitzer Jenő dr. — Puky József — Ransburg Gusztáv — Révai Sándor dr. — Richter M. István — Rózsahegyi kath. főgimn. — Rozsnyói kath. főgimn. — Sipos Henrik — Somogyi-Könyvtár — Somsich Géza gr. — Soproni áll. főreálisk. — Soproni ev. lyc. — Stein János (12 K.) — Sümegi reálisk. — Svetschine Georgine — Szabó György — Szabó Gyula — Szabó Kálmán — Szakáts Péter dr. — Szakolczai kir. kath. gimn. — Szalay László dr. — Szamosujvári polg. isk. — Szászvárosi ev. ref. Kún-koll. — Szatmári kir. kath. főgimn. — Szegedi áll. főreálisk. — Székely Dezső dr. — Székelykeresztúri áll. tanítóképző ifj. önképzőkör — Székelykeresztúri unit. gimn. — Székely Mikó-koll. — Székelyudvarhelyi ev. ref. koll. — Székelyudvarhelyi r. kath. főgimn. — Szendrei János dr. — Szentbenedekrendi Közp. Könyvt. — Szentesi áll. főgimn. — Szentgotthárdi áll. gimn. — Szirmay Miksa — Szombathelyi főgimn. tan. kar — Tagányi Károly — Téglás Gábor — Temesvári áll. főgimn. — Temesvári áll. főreálisk. — Temesvári Rezső dr. — Téry Ödön dr. — Teutsch Gyula — Tallóczy Lajos dr. (10 K.) — Thirring Gusztáv dr. — Tordai áll. polg. isk. — Tömörkény István — Váradi Török Gyula — Trencsénbaáni áll. el. isk. — Trsztenai kir. kat. gimn. — Újbessenyei áll. el. isk. — Urbán Ignác — Vajdahunyadi áll. el. isk. — Vajna Károly — Vakares Kálmán dr. — Vasverő Rajmund — Verseczi áll. főreálisk. — Veszprémvárm. Múz. — Vetró Lajos Endre — Visky Károly dr. — Vörös Balduin — Waldmayer Károly — Zentai gimn. — Zilahi ev. ref. gimn. — Zombori áll. főgimn. — Zsolnai gimn. — Összesen . . . . . 1310 K 60 f.

1909. évre: Ambrus Antal (2 K.) — Andrásy Károly — Bellosics Bálint — Besztercei polg. fiúisk. — Budapesti kegyesr. főgimn. — Entz Géza dr. — Huszka József — Juhász István (3 K.) — Karácsonyi János dr. — Összesen . . . . . 59 K — f.

Alapítói díjat fizetett: Herrmann Antal dr. . . . . 1 K — f.

Összesen befolyt hátralékokból: . . . 171. — K.

1908. és követk. évi díjból 1369.60 K.

alapítványi kamat . . . . . — K.

alapítványi díjból . . . . . 1. — K.

Budapest, 1908 május 20.

Feichtinger Győző.

A Magyar Néprajzi Társaság kiadásában

megjelentek és **Ranschburg Gusztáv** könyvkereskedőnél
(Budapest, IV. Ferencziek-tere) kaphatók:

I. Magyar Néprajzi Könyvtár:

- I. kötet: *Strausz Adolf*, Bolgár néphit. Ára . . . . . 8 kor.
 II. kötet: *Dr. Sebestyén Gyula*, Rovás és rovásírás. Ára . . . . . 15 „
 III. kötet: *Dr. Katona Lajos*, Magyar népmese-typusok. (Sajtó alatt.)

II. Néprajzi Füzetek:

1. szám: *Dr. Munkácsi Bernát*, A magyar népies halászat műnyelve.
2. szám: *Istvánffy Gyula*, Palócz néprajzi tanulmányok.
3. szám: *Nagy Géza*, A szkithák nemzetisége.
4. szám: *Dr. Sebestyén Gyula*, A székelyek neve és eredete.
5. szám: *Dr. Alexics György*, Vadrózsapör.
6. szám: *Dr. Krausz Sámuel*, Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai.
7. szám: *Huszka József*, Tárgyi ethnographiánk őstörténeti vonatkozásai.
8. szám: *Dr. Sebestyén Gyula*, Az avar-székely kapcsolat emlékei.
9. szám: *Galgóczy János*, Ujabb sumir szöszedet.

Ára egy-egy füzetnek 1 kor., a kilenez füzetnek együtt 7 kor.

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTEŚÍTŐJE.

SZERKESZTIK

DR. MUNKÁCSI BERNÁT ÉS DR. SEBESTYÉN GYULA.

MELLÉKLETE

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTEŚÍTŐJE.

A társaságot illető pénzek egy-
szertől a
MAGYAR NÉPRAJZI
TÁRSASÁGNAK,
a fölzárlások és lakérimbejelenté-
sek pedig
Köveesséi DANCS ÁRPÁD
pénztárhoz (Bpest, II. Toldi
Ferencz-u. 50. sz.) küldendők.

Előfizetési ára 6 kor. Bolti ára 10 kor.

A folyóiratot illető küldemények
MUNKÁCSI BERNÁT-hoz
(Bpest, VI. ker., Szondy-u. 9. sz.)

vagy

SEBESTYÉN GYULA-hoz
(M. Nemzeti Múzeum) küldendők
A társaság ügyviteléhez tartozó
iratok a főtitkári hivatalnak
(M. Nemz. Múzeum) címzendők.

A tagoknak tagdíjuk fejében jár.

Megjelenik január, márczius, április, június, október és deczember hónapokban.

BUDAPEST.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

1908.

TARTALOM.

	Lap
<i>Barla Sz. Jenő</i> : Az 1562. évi debreczeni hitvallástétel népies vonatkozásai	194
<i>Karl Lajos</i> : Árpádházi Szent Erzsébet és az üldözött ártatlan nő mondája (II.)	202
<i>Bán Aladár</i> : A sámánizmus fogalma és jelenségei (III.)	214
<i>Mészáros Gyula</i> : Csuvasok és tatárok közt a Volga-vidéken	227
Néphit és népszokások.	
<i>Dr. Liszt Nándor</i> : Tetétleni keresztelési és lakodalmi szokások (II.)	238
Irodalom.	
<i>Bán Aladár</i> : N. Sz. Trubeckoj herceg értekezései	247
<i>Galgóczy János</i> : Az „Ó-kori Lexikon“ assyriológiája (III.)	249
Kisebb közlemények.	
<i>Katona Lajos</i> : Berze Nagy János népmese-gyűjteményéről	253
<i>Dr. S. Gy.</i> : A M. Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályáról	254
Néprajzi hírek.	
<i>M. B.</i> : Dr. Kolumbán Samu	254
— — Wlislócki Henrik dr.	254
— — Barátosi Balogh Benedek	255
Társulati ügyek.	
Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaságnak 1908. évi április 8-ikán tartott választmányi üléséről	256

E folyóirat összes közleményeire nézve minden jog fentartva.

➡ Megjelent: ➡

Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére.

Írta:

Dr. Bátky Zsigmond.

Kiadja:

a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége.
(Hornyánszky Viktor könyvnyomdája.)

➡ **Ára 8 korona.** ➡

AZ 1562. ÉVI DEBRECZENI HITVALLÁSTÉTEL NÉPIES VONATKOZÁSAI.

Sok vallásos életünkben a népies vonás. Népünk hitélete, istentiszteletének, vallásos szokásainak külsőségei az egyház által adott szabályoktól egyben s másban eltérnek, gyakran vonja be azokat önalkotta szokásokkal. E népiesség daczára vallásos élete egyháza hitvallástételeinek és liturgialis szabályainak egészen megfelelő. E vonások az egyházi szabályoktól nem eltérések, vagy azok megtapodása számban tűnnek fel, mint inkább csak a faji jelleg és népies gondolkodásmód szülöttei. Hiszen, ha eltérések volnának az eklézsiális rendtől, maguk után vonnák az egyház vezető szolgáinak közbelépését és irányítását, míg így ártatlan népiességek gyanánt tűnnek fel az egyházi élet külsőségeiben.

Nem lesz érdektelen e népies vallásos szokásokat buyárolni, felkutatni ezek közül azokat, melyek talán ma már a múlté. Régi hitvallásos iratokban, egyházi kánonokban történik rájuk utalás, a külsőségeket szülő konfesszionális felfogásnak ily iratokban találhatjuk történeti nyomait.

Czikkem ily érdeket szolgál, midőn az 1562. évben kiadott debreczeni hitvallástétel (confessio catholica vel. debrecina) népies vonatkozásaival számol be. Hogy azonban feladatunknak megfelelhessünk, ismernünk kell az egyházi multat, melynek e konfesszionális irat egyik régi irodalmi terméke!

A XVI. század első felében hatolt be Németországból hazánk földére a hitjavítás. Luther iratait a külföldi egyetemeken nagy számban megfordult magyar ifjak s hazánknak a nyugoti államokkal szoros kereskedelmi összeköttetése csakhamar bejuttatták magyar földre. A terjeszkedés tüneteit már a század közepén s annak második felében a reformáció megszilárdulása és szervezkedésének nyomai váltják fel. Vidékek foglaltak ekkor már állást az új szellem mellett földesuraikkal, vezető egyéniségeikkel s az új hittellem egyházi és iskolai életében önállóan rendezkedett be. Így volt ez az ország keleti vidékén, a Tiszától a mármarosai Kárpátokig, Tokajtól, a Tisza felső folyásától a Királyhágóig. Ez egyházi vidéknek területi és vallásos központja volt a XVI. században Debreczen.

A XVI. század közepén Debreczen vallásos életében is a lutheri reformációnak találjuk első nyomait. Különbem nemcsak e vidéken, hanem országszerte is az új hittellem legelső életnyilvánulásai a lutheri irányzatról tesznek bizonyosságot. Történeti tény, hogy külföldön a két hitirányzat, t. i. a lutheri és kálvini szétválása főleg az 1536. évben Kálvin hatalmas dogmai műve, az Institutiók kiadása s e révén ez újabb irányzat megszilárdulására vihető vissza.

A mint külföldön a század közepén kettévál a reformáció, ez történik hazánkban is. S a szétválás éppen az előbb említett vidéken, itt a Nagymagyaralföld közép és északi részében lesz legelőször teljessé.

Szilády Áron a Régi Magyar Költők Tárában¹ történeti okmányok alapján tisztázza Debreczen XVI. századbéli egyházi multját; a Gönczi Fábrius György által 1586-ban kiadott Félegyházi Tamás bibliafordításának előszava nyomán megállapítja e századból Debreczen papjainak névsorát, kik is a következők: Bálint pap, Radán Balázs, Sánta Márton, Szögedi Gergel, Gál pap, Melius Péter, Szikszai Bálint.

E névsor a XVI. század egyházi jeleseinek neveit foglalja magában. Irodalmi műveik szellemökről, hitbéli felfogásukról egyaránt tanubizonyságot tesznek. Így nyilvánvaló, hogy a névsorban Kálmáncsehi Sánta Márton neve után következő papok mind a kálvini szellemnek állottak szolgálatában.² Úgy hogy Debreczennek a lutheri irányzatról kálvini szellemre hajlása Kálmáncsehi ottani működésének tudható be.

E kálvini irányzatnak volt lelkes bajnoka a két debreczeni pap: *Melius Péter* és *Szegedi Gergely*, kik *Czeglédi György* nagyváradai lelkész-társukkal együtt hitvallástételünk szerzői. Melius 1558-tól kezdve 1572 december 15-én bekövetkezett haláláig papja Debreczennek, majd a tiszavidéki kálvini gyülekezetek püspöke, a maga korában jeles író.³ Szegedi Gergely (Gergel plébános)⁴ 1557-től 1562-ig Méliusnak tisztársa a debreczeni papságban, az ép állapotban fenmaradt 1569. évi debreczeni kiadású énekeskönyvnek szerkesztője.⁵ Czeglédi György a nagyváradai gyülekezetnek volt lelkes papja.⁶

A latin nyelvű hitvallástétel teljes czime magyar fordításban ez: „*A debreczeni egyház hitvallása a főbb czikkekről és némely kérdésekről, melyek a háborgatott lelkiismeret megnyugtatására szükségesek. Kiadatott, hogy legyen hitők és tudományok bizonyosága azok ellen, a kik az igaz tudományt ócsárolják. Debreczenbe.*“⁷ A kiadás éve a Németi Ferencz tokaji

¹ V. 265—271. l.

² Zsilinszky M. A magyarhoni prot. egyház története. 1907. 72—99. l. Balogh Ferencz. A magyar prot. egyháztörténelem részletei. 1872. 61—64. l.

³ Révész I. Mélius Péter emlékezete. 1873. Pallas Lexicon XII. 486—488. l.

⁴ Révész I. Figyelmező 1873. 50. l.

⁵ Kiadta 1893-ban facsimilében az Akadémia. L. a kiadás végén függelékül Szilády Á. tanulmányát „Sz. Gergelről és énekeskönyvéről“.

⁶ Zoványi J. Theol. Ismeretek tára. 1894. I. 240. l.

⁷ Az eredeti példányt nem lévén módomban kezeimhez nyerhetni, Kiss Áron nyomán fordításban közlöm a címnap szövegét. Szinnyei J. a Magyar Írók élete és munkáiban (VIII. 1055. l.) e hitvallás egri kiadásának (confessio agrivallensis) címnapját szószerint közli: Confessio catholica de praecipuis fidei articulis exhibita, Sacramentissimo & catholico romanorum Imperatori Ferdinando & Filio sue I. Maestatis D. Regi Maximiliano, ab universo exercitu equitum et peditum S. R. M. a Nobilibus item & incolis totius uallis Agrinae, in nomine Sanctae Trinitatis ad foedus Dei custodiam iuramento fidei copulatorum & decertantium pro iura fide & religione, in Christo ex scripturis sacris fundata anno MDLXII. Huic confessioni subscripserunt Debrecien & locorum uicinorum Ecclesiae Debrecini. — A hitvallástétel ugyanis az 1562. évben Egerben is kiada-

várkapitányhoz intézett ajánló beszéd nyomán állapítható meg, melynek a szerzők 1562 aug. 27-én irnak alá.

A hitvallást Kiss Áron fordította magyarra s kiadta A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései (Budapest, 1882) című műve 73–285. lapjain. A Kiss Áron fordítását használok tanulmányomban szövegül s az ő lapszámozása nyomán hivatkozom fordítása szövegére.

A hitvallás kiadását maguk a szerzők ekként indokolják a Németi Ferenczhez intézett ajánlásban: „Miért készítettük hát ezt a hitvallást, noha már többszörösen előadtuk, most itten rövidesen ismétljük. Elsőben, hogy tanulmányunkról és egyetértésünkről bizonyosságot tegyünk, hogy a mi tanításunk sem a szent írástól nem különböző, sem nem ismeretlen, sem az atyák igaz hitével nem ellenkező. Továbbá, hogy el akartuk enyésztetni a viszályokat, pártokat és sokak méltatlan panaszait és vádjait; akartuk, hogy tudományunkat, a melyet tanítottunk és tanítunk, valaki el ne csavarja, hanem lássa, hogy ez a szent írásban megvan; hogy így megszegyenüljenek mindazok, a kik a mi vallásunkat gonoszul rágalmazzák.

Mellékeltünk némely *inkább természet-, mint hittani kérdéseket* is, mert sokak lelke meg van zavarva a *kisértetekről* (incubus), *boszorkányokról* és *megfertőzésről* való gonosz vélemény miatt s *fel akartuk világosítani a tudatlanokat a sátán munkáiról* a szent írás és azon atyákból, a kik ugyanezekről értekeznek. Mert e rosszakat sokan gonoszul és helytelenül a sátán munkái gyanánt adták elő a népnek. És sokan a házastársak közül elválást is követeltek a magfolyás miatt, melyről még a szent írás is tanítja, hogy a *lidércz betegség* a gonosz vélemény szerint a zsidó Lilittől származik. Alkalmatlanul szölongattak és halmoztak el bennünket mindazon kérdésekkel, melyeket ide írtunk, sőt még saját atyámfiái is bizonyos érvekkel arra indítottak, hogy nyíltan adjuk ki és enyésztessek el az ezek feletti viszályokat; mert kevesen voltak, a kik, midőn e kérdések iránt megkerestettek, ugyanazon szellemben és elvek szerint feleltek volna.“ (Kiss Áron Id. munk. 76. l.)

Látnivaló, hogy főleg dogmai tekintetek tették szükségessé a hitvallás kiadását. A tanokat tisztázni, azokat bemutatni papjaik előtt, hogy lássák az egyház tanbeli felfogását, nem csekély érdek volt a gyülekezetben. Hiszen a század elmaradt kulturális szelleme hozta magával, hogy a papok nem annyira alaposan tanult egyének, theologiai kérdésekben nem éppen tájékozott férfiak valának. Nem mind látogathatták a külföldi egyetemeket, soraikból csak éppen a jelesek; ezek aztán theologiai kérdésekben tájékoztatni, az egyház konfesszionális felfogását bemutatni, szóval paptársaikat tanítani igyekeztek. Különösebb feladatul jutott ez az egyházvidék püspökének, Meliusnak, egyik szerzőnknek.

A dogmai részletek mellett szerzőink megbeszélnek egyes „természeti kérdéseket“ övéik helyes tájékoztatása szempontjából. Reánk, tartalmuknál

tott. E kiadás szövege teljesen egyezik a debreczeni kiadással, csak a czimlapja más. — (Balogh F. A magyar prot. egyháztörténelem részletei 1892. 67. l.).

fogva e részletek a becsesek! E részleteit fogjuk tárgyalni leírásuknak, melyben koruk „gonosz véleményével“ ellentétben a szentírás és az egyházatyák nyomán a józan felfogást adják. Előre jelezhetjük, hogy a tudatlansággal és babonával szemben józan álláspontnak vallói, igazolva azt a megbízható és liberális felfogást, melyet konfesszionális álláspontjuk alapzatán méltán vallottak és melyhez hivek is maradtak. Nézzük művökből e népies vonatkozásokat!

A nőrablóról.

„Ha valakik összeegyezve elraboltatnak s felismertnek, hogy a szülék akarata és nyilvános lakodalmi pompa vagy szertartás nélkül keltek egybe: ha a szülők beleegyeznek, eskettessenek össze; ha pedig nem, közösítsessenek ki és büntetessenek meg a hatóságtól, vagy eskettessenek össze minden módon 2 Móz. 21, 22. 5 Móz. 17.

Ha valakik erőszakkal lenyomatnak, vagy elragadtatnak, ha házastársak és elméjük érintetlen, beleegyezés nélkül maradt, a szemérem kötelékét nem sértik meg, nem lehet őket sem paráználknak itélni, sem pedig elválasztani. Apost. kánon. 66. Konstant zsin. I. Móz. 6, 92. 93. Dec. Symach pápa. 2 Róm. zsin. Végz. 36. lev. 2. Kalcedoni zsin. 27. fej. Az atyák is ezt tanítják. Jeromás az Eféz. 5. és 8. fej. Gergely 29. homil. Evang.

A nőrabló az elraboltat elsőbb férje halálával elveheti a Dávid példája szerint; és a kinn valaki erőszakot tett, azt el is veheti annak beegyezésével s az atyai beegyezés hozzájárultával. Gratián végz. 2 rész., 36 ügy, 1 kérd. Hasonlag Melden. Pár. zsin. 6. fej. azt parancsolja, hogy vezekléssel kell megtisztítani a rablót és az elraboltat és összeeskettetni. Hieronym ezeket bővebben így írja le.

Az első a törvényes házasság, midőn a szüzet vagy özvegyet törvényesen elveszik. Második, midőn a leányt szüzen elragadjak és erőszakkal összeesketik. Ha az atya úgy akarja, az a férfi jegyajándékot ad a nőnek és megfizeti szemérme árát. Harmadik, midőn a leány elraboltatik és másoktól elcsábítatik: ha az atya úgy akarja, vegye el a rablótól és csábítótól és adja másokhoz. Mert a fiakat és leányokat nem lehet megesketni a szülék beleegyezése nélkül; ha pedig megesketik, házasságok érvénytelen lesz. Feljebb némely zsinatok az ellenkezőt tanítják, de a józanabb végzések a szentírásból erősítik meg az ítéletet. Jusztin 1. 5. könyv. Tit. 11. 12, ugyanezt bizonyítja. Tehát szemtelenül tévelyegnek, a kik tagadják, hogy az erőszaktevő nem veheti el a megszeplősített leányt, vagy asszonyt előbbi férje holta után.

Miként a Dávid házassága is megerősített Betsabéval. — Ugyanezt tanítják Ambrus, Ágoston, Jerómos, Lyra és a Végzések kánonai. Gratián Végz. 36. fej. 0. 2.

Justinian 1. könyv 3., 11., 12., czim, — Lomb. 4. könyv 17., 31., 32. dist. 2 kir. 11.“ (Kiss Á. id. munk. 172., 173. lap.)

A cikkely a házasságra vonatkozó tudnivalók összefoglalása, melyet szerzőink papjaiknak adnak. A közlött meghagyások a rendes házasságoktól eltérő esetekre, mint a nőszöktetés, erőszaktétel és a törvénytelen együttélésre vonatkoztak. Tiszteltetni kívánja a kiskorúak házasságánál a szülők beleegyezését, mely nélkül a házasság érvénytelen. A leánytrabló vagy szöktető férfira szigorú büntetést mérnek, ha csak házassággal jóvá nem teszi bűnét. A törvénytelenül együttélő férfi a nő előbbi férje halála után házasságra léphet törvénytelen élettársával, sőt a megesett személy atyai beleegyezéssel törvényes felesége lehetett az őt meggyalázó férfinak. E házasságkötési meghagyások mind tiszta morál felfogásról tesznek bizonyosságot.

Szerzőink a házassági összeadást a papok kezébe teszik le, kik bizo-

nyára szigorúan ügyeltek a hitvallástétel meghagyásaira, melyekre — úgy látszik — szükség is volt, mert sűrűn kerülhettek a felhozott példákhoz hasonló esetek.

A játékról, tánczokról, látványos multságokról.

„Az írás a hiábavaló szavakat, udvarlást, gyalázatosságot, szemtelenséget és mindazt megtiltja, a mi a bujaság fáklóját meggyújtja. Máté 12, 17. Eféz. 5. Róm. 13; hasonlóképen a harmadik parancs: A te uradnak, istenednek nevét hiába fel ne végyed; valamint a hatodik, hetedik s nyolczadik parancs is. Minthogy pedig a játékok, látványosságok s a szemtelen tánczok e rosszaktól nem mentek: megtiltjuk s kárhoztatjuk azokat a zsinatokkal. Mert a kik szinpadí álczákat öltenek, szemtelen viseletben s taglejtésekkel mutogatják magokat, meggyújtják a bujaság fáklóját. Ennélfogva kárhoztatják Ágoston, Ambrus, Kryzosztom, Jerómós, Hillár, Theofil, Anzelm, Origenes és más atyák e rosszakat, a Róm. 13. Eféz. 5. s Mátéra irt jegyzetekben; s a bázeli zsin. 25 ülés az egyet. zsin. 16 kánonában ugyanezen szavakkal. Azonban nem tagadjuk meg a tisztességes és nem szemtelen játékot és a szemérmes lépést vagy tánczot, melyben hiányzanak a szemtelen és féktelen mozdulatok és érintések, a lélek megújítása tekintetiből: miként Dávid és a szent leányok is tánczoltak. Lásd az atyákat, Máté 11. Sipoltunk néktek és nem tánczoltatok. Azt a bálványozási játékot és tánczot, mely a mámorból és részegségből keletkezett, midőn az Istennek egyházi beszéd hallgatásra és nyilvános isteni tiszteletekre szentelt napokat, játékok- és tánczokkal töltik el, s midőn az Isten iránti kötelességeket a csáb, játék és tánczok miatt elmulasztják: kárhoztatjuk, miként a végzések és zsinatok is tanítanak. A mint meg van írva 2. Móz. 32. Leült a nép és azután felkele játszodni. 2 Kir. 16. Préd. 3. Márk. 6. Máté 14.“ — (Kiss Á. Id. munka 173., 174. l.)

Az erkölcstelenséget szóban és cselekedetben egyaránt szigorúan elítélik hitvallásunk szerzői. Gonosz játékokat, látványosságokat, szemtelen, tehát érzékies tánczot szigorúan megtiltanak, sőt elítélik a szinpadí játékot, az álczák viselését, de megengedik a szemérmes tánczot. Kihágás számba ment a nyilvános istentiszteletre rendelt napoknak táncz és lármás mulatozás között eltöltése.

Papságuknak adott meghagyásuk bizonyára nem talált siket fülekre; utasításaiknak eleget kívántak tenni templomi szónoklataikban, iskolai tanításokban. S ha elgondoljuk, hogy a vallásosság e századában hatalmi erő volt a templomi szószék a biblia prédikálásával s a belőle merített morál intelmek hirdetésével, dicsérni lehet a hitvallás tiszta felfogását s nyomában a papság ténykedéseit az erkölesi élet mezején, az istenfélelem és jó erkölesök megszilárdítása érdekében.

Az éji kisértetekről, boszorkányokról, kóborgó lelkekről, vagy megnyomókról.

„Ágoston vitatkozik a sátán munkáiról, s a tapasztalat mutatja, mit cselekszik a hitetlenekben.

Nem kételkedünk felőle, hogy midőn azok a sátán kezébe jutnak, a sátán általok, mint magái, sajátjai által némely csudákat nemcsak szemfényvesztőleg, hanem valóssággal is csinál, miként a mágusok által. A jeleket az úr engedelmével előre megmondja és megtörténnek a jövendők, a melyeket előre megjósol, mint az írás mondja. Ezek. 9, 13. 14. Jeleket és nagy csudákat cselekesznek. A halottakat látásokban varázslatukkal felköltik, — nem valóssággal. Azokat a csudákat, melyek tulajdonképen az Isten dicsőségét illetik, nem képes végrehajtani az ördög. És a mely jeleket csak a pogány népek

megcsalására cselekszik, az Istentől vett hatalommal csinálja; mint Ágoston az irással együtt tanítja. Hogy a boszorkányokat, éji kísérteteket, kóborlelkeket az ördög igazgatja, vezeti a rosszra, az bizonyos. A házakba, boltokba és más erődökbe bemenni képesek, nem a testeken vagy nyílásokon való áthatolással, hanem az ördög készít az övéinek saját módja szerint utat. Ezekről ezzel zárjuk.

Miðon Isten átadja a gonoszokat a sátánnak kezébe, sokat tehet a sátán azokban az Úrtól vett hatalommal, mindazonáltal az Isten intésére (3 Kir. 21, 22. Eféz. 2. Lásd Ágoston) felveheti az egész embert testestől, lelkestől és viheti, a hová akarja az Isten beegyezésével és megegyezésével. Miként a szent történetek tanítják, hogy a jó angyalok felvették az embereket: így az ördögök is.

Mikor esett el a sátán, nem tudjuk; az álbölcsészek (sophistae) azt a badarságot beszéltek, hogy negyven nap és éjen át estek eső módjára.

Az ördögök, a mint a szerves valóságos testeket, s a lélekkel egyesült testeket magokra nem vehetik, úgy a nemekkel közösködni nem képesek, hanem bemennek az emberekbe, barmokba és kegyetlenkednek bennök. Hogy a szemfényvesztés, varázsolás, holtak szemléléséből való jövendölés, kézjósolat a sátán szerzéséből származott, azt valljuk.

Hieronym, Luther, Ézsa. 24. 23. és Ambrus, Kryzosztom, Anzelm, Eféz. 2. 24. Thess. 2. 5. jegyz., Hillár, Ambrus, Jerómos, Origenes, Ágoston, Kryzosztom, Cyrill, Mátéra. (Kiss Á. Id. munk. 228. l.)

A sátán munkáit írja körül e szakaszban a hitvallástétel. E rész leg-gazdagabb népies vonásokban, szinte koruknak a kísértetekről, boszorkányokról való felfogását adják szerzőink. A sátán a hitetlenekben munkás, kiknek — úgy látszik — már gonosz érzületük, hitelenségük is az ő munkája s ha egyszer kezébe jutottak, nem hagyja nyugodni őket. Jövendőt mondat velök, a halottak szellemét felidézi általuk („látásokban varázslatokkal felköltik“), „a boszorkányokat, égi kísérteteket, kóbor lelkeket az ördög igazgatja, vezeti a rosszra. A házakba, boltokba és más erődökbe bemenni képesek, nem a testeken vagy nyílásokon való áthatolással, hanem az ördög készít az övéinek saját módja szerint utat“.

Mindaz, a mi ördögösség számba megy, a mi hatásában e természet-fölötti látszatát kelti, a sátánnak vagy az ördögnek a munkája. Az éjjeli kóbor szellemeknek ő az ura! Valamint ma is a kísértetek, a boszorkányok hite a népelet sajátja, az volt e században is. Ma is hiszi népünk, hogy „a boszorkányok az ördögös mesterséget egymástól tanulják el. Ebben az a fő, hogy magukat át tudják változtatni s majd kecskebéka, majd fekete macska, majd más állat-alakban jelennek meg. Sokszor lóalakot öltenek s ellenségüket keményen összerugdossák. Ha az ilyen lovat megvasalják, másnap látható a patkó helye a boszorka kezein és lábain.

A boszorkányok társas életet élnek. Éjjel 12 órától kakasszólásig tart az összejövetel, mely alatt az időt evéssel, ivással és mulatsággal töltik. A tánc ilyenkor kimaradhatatlan. Jó élet az, gyönyörűség, lám mely szépen élünk, szokás-mondás köztük.

Kisebb összejöveteleiket magánházaknál, elhagyatott helyeken, a nagy összejövetelt a Szent-Gellért-hegyen tartják meg“, (Kandra K., Magyar Mythologia. 1897. 188. l.)

A lidérczről.

„A héberek némely ördögösöket vagy magokat az ördögöket Lilitnek hívják. Az orvosok helyesen tanítják, hogy ez magömléssel való fertőzés. De azonban az is igaz, hogy a Lilit az Úr ostora, ki a bujaság bűnét, a bujaság kívánatával bünteti.

De ha szinte a sátán ingerli is a gonoszokat a büntetésre, mégis azért magot önteni, összevegyíteni nem képes, mert nincsen szerves teste. Azt tartják, hogy az a magömlés a sátánnal való közösködés, holott az ellenkezik az ördög természetével. Bőjtöléssel és imádkozással, azaz igaz bűnbánattal és megállító gyógyszerekkel lehet meggyógyítani a magfolyást: jelesen az agnus castus megtört bogói borban itatva, a rutának és vizitőknek leszivárogtatott nedve megállítják azt.“ (Kiss Á. Id. munk. 229. l.)

A lidércz a fenti leírás szerint oly kóbor, éjjeli szellem, ki az alvó férfiakat ágyokban meglepi, náluk magömlést okoz; a kiömlött magot azonban élő testbe juttatni, így fogamzást előidézni nem képes. E betegségről gyógyszert is adnak szerzőink.

Népünknek a lidérczről alkotott hite egészen más.¹ Lehet, hogy fordítónk elnevezésében nem találóan nevezte meg a néphit ezen bolyongó szellemét. A közlött részlet nyilván bizonyosságot tesz e szellemhez fűzött felfogásról s így ethnographiai szempontból a szöveg e részlete történeti értékű.

Az igézésről.

„A kandi ujságvágyó és képzelgő lelkek gonosz babonája kényszerít, hogy e már valahára inkább eltemetendő, mint előadandó dolgokról szóljunk.

Többször kerülnek a lelkipásztorok elé az erre vonatkozó kérdések: a kik felelőkkel gyakran nevetésre indítanak és bolondoskodásra adnak alkalmat. Az igézés betegség neve, midőn a ragálytól meglepett emberek elszáradnak, elhervadnak, tehetetlenekké lesznek s a tárgyak megítélésében minden érzékeik csalódásba esnek. Plinius az igézésről és a boszorkányokról babonásan írt. Mi azt tanítjuk, hogy az ördögnek gonoszságából s leseiből, az Úr büntetéséből és engedelmeiből a kegyesek, de kiváltkép a gonoszok, a harag eszközei által megragályoztatnak, megmérgeztetnek, zaklattatnak. Így rontatnak meg a kisdedek az ördög és annak közégeinek gonoszsága által. Az ördög a gonoszokat megköti, megbolondítja, varázslásai által különféle módon megnyomorítja, mivel hatalmas a hitetlenekben.

A kegyeseket tagjainak varázslása által így meg nem ronthatja, meg nem igézheti s tehetetlenekké nem teheti, hacsak az Isten meg nem engedi, bele nem egyezik. Az atyák Eféz. 2-re jegyz. Hogy a kisdedek, a gonoszok vagy más emberek tekintete, dicsérete miatt megigéztessenek, elsenyedjenek: az gonosz beszéd. Hasonlag lehetlen, hogy a kegyeseket mérésék, minőség nélküli mennyiségek által meg lehessen varázsolni, mert a mennyiségeknek nincs semmi hatálya. E szót megigéz (fascino) az apostol hasonlatosság szerint használja, e helyett: megejt, megcsal, elcsábít. Mintha mondaná: Valamint a sátán a gonoszokat szemfényvesztései által megcsalja, elcsábítja, hogy ne az igazságot, hanem a hazugságot higgyék: úgy megcsalt a sátán titeket is, hogy ne higgyetek már az igazságnak. A kisdedeket a dajkáknak, gonosztevő boszorkányoknak mérge, ártalmas illatú, kellemetlen, bűdös lehellete megragályozhatja, sőt a nagyobbakat is. De hogy a kisdedeket és másokat tekintettel, ránézéssel, érzéssel, dicsérettel meg lehet rontani, betegíteni, száraztani: az gonosz beszéd. Nem tagadjuk, hogy a mérges, fájós szemek könnyeket fakasztanak és megfertőztetik a gyenge, erőtlen szemeket, mint a tapasztalat is tanítja.

¹ L. Kandra K. Magyar Mythologia. 1897. 179—181. l.

Állítjuk tehát, hogy az igézés, a mely betegség, lehető; de a babonás és Plinius-féle igézés gonosz és költött s lehetetlen a megigazultakban. Mert meg vagyon írva, hogy azért jelent meg az Istennek fia, hogy az ördögnek cselekedeteit elrontsa. 1 Ján. 3. 4.“ (Kiss Á. Id. munk. 229., 230. 1.)

Korrekt az a felfogás, melyet a hitvallás az igézésről, ez inkább elvetendő („eltemetendő“), mint megbeszélésre váró dologról ad elő. — A helyes felfogás terjesztésére nagy szükség is volt korukban, mert a lelkipásztorok a legtöbb esetben tájékozatlanok voltak ily kérdésekben, feleletök a kérdezősködésekre ki nem elégítő „gyakran nevetésre indítanak és bolondskodásra adnak alkalmat“.

Az ördög a gonoszokban munkás, kiknek haragoskodásuk, melylyel megmérgeztetnek egész valójukban, az ő munkája. A kegyesek azonban ki vannak véve igézéseinek hatása alól, ezeket hatalmába nem ejtheti („meg nem köthető“), tehetetlenné nem teheti, hacsak az Isten bele nem egyezik. Fertőző úton élő szervezetből szállhat a testbe ölé méreg, „a kisdedeket a dajkáknak, gonosztevő boszorkányoknak mérge, ártalmas illéte, kellemetlen, hüdös lehellete megragályozhatja, sőt a nagyobbakat is. De hogy a kisdedeket és másokat tekintettel, ránézéssel, érzéssel, dicsérettel meg lehet rontani, betegíteni, száraztani: az gonosz beszéd. Nem tagadjuk, hogy a mérges, fájós szemek könnyeket fakasztanak és megfertőztetik a gyenge, erőtelen szemeket, mint a tapasztalat is tanítja“.

A sorsvetésekről, jövendölésekről, jeljóslatokról.

„Sorsot vetni névre, vagy valamely kétséges dolognak megválasztására mind a szellemi, mind a polgári gyakorlat szerint meg van engedve, de babona nélkül, a kinyomozandó igazságnak megismerésére. Mint az apostolok Mátyást sorsal váiasztották; Józsue az ígélet földjét sorsal osztotta szét és Athán sors által tudta meg az átkokat. Józsue 9. 14. 18. Csel. 1. Erről a sorsról szól az írás a Péld. 16. Zsolt. 45. és gyakran más helyeken. Az a babonás sorsvetés, midőn a jövendők a szerencse vagy szerencsétlenség kipuhatólására természetellenes ördögi varázslással vetnek sorsot: meg van tiltva történiék bár az koczketéssel, csontvetéssel vagy vizsgálással, könyvek és belek visszaforgatásával. Lásd Ágoston Janu.-hoz 119 lev. 2 köt. Végzés: 2. r. 26-kán. 9. 2. 3. 4. 5. Cyprián Demeter ellen. Ért. 1. Gergely pápa 47. 1. Jerómos Jón.-ról, az atyák. Csel. 1. A madárjóslatok, mindennemű jövendölések, bűvölések, kézjóslások, holtak lelkeiről való beszédek, holtakról való jóslások, hullákról való jövendölések, madarak kiáltásából való jóslások, koczketésből és a teremtmények babonás vizsgálásából való jövendölések meg vannak tiltva. Ágoston a Háromságról 3. könyv 7. fej., 2. könyv 19. 20. 22., a ker. tud. 1. könyv 2. Retract. 3. fej. 2. köt. 1. 15. Az aurelián., kárthág. és aquit. zsin. végz. 26. fej. 9. 2. 3. 4. 5. 6. az agathai, toledói zsin. 4. igen soknemű prófétálakat, a jeljóslakat, sorsvetőket, máguszokat, mérnököket az írással együtt. 3 Móz. 19. 20. — 5 Móz. 18. 24. — 3 Kir. 20. 6. 16. 21. — 4 Móz. 27. Ezsa. 2. 4. 7. Cypriánnal Tertul. Kryosztommal kárhoztatják. Minthogy a csillagjóslatok jövendölése természetellenesen történiék, mint a születésnap vizsgálása, napok közti babonás válogatás, hogy ezen a napon ezt vagy ezt ne csináln; a midőn azokat tulajdonítják gonoszul a néma csillagoknak, mint bálványoknak, melyek az Istenéi: tudniillik a mi életünket, előmenetelünket, mozgásunkat, megtartásunkat, alkotásunkat. Ágoston a vak szerencse és történet gonosz tanát az átok ugyanazon nevével kárhoztatja. Retract könyve és a keresztyén tudományról írott könyvben mindezeket egyszóval születésnap jóslatoknak nevezvén.“ (Kiss Á. Id. munk. 230. 1.)

Babona nélkül a kinyomozandó dolog intézésére szabad volt tehát sorsot vetni. Mátyást is sorsvetés által választották az áruló Júdás helyébe apostoltársul a hívők közül az apostolok. Tehát felosztásra váró jutalékban sorshúzás által megállapítani kinek-kinek osztályrészét, vagy a végzésre váró munka részleteit sorsvetés által felosztani: helyénvaló volt. Ördögös varázslásszámba ment azonban a szerencse vagy szerencsétlenség kipuhatólása akár kockavetés, csontvizsgálás, könyvek vagy belek visszaforgatásával.

A kiközösítésről.

„Háromféle értelemben vesszük a kiközösítést a bűnök különfélesége, vagy a személyek bűnbánata avagy hittagadása szerint. A kiátkozás az, midőn a hittagadó személy, a ki káromlásával a Szentlélek ellen vétkezett, átadatik a sátánnak, a végveszedelemre szánatik, honnan többé nem nyílik út vissza az egyházba, minthogy megmarad örökre a hittagadásban, hűtelenségben és bűneinek meg nem bánásában, mint Hymenaeus, és többé megtérni, bűnbánata által megújulni nem képes. Elkülönítés az, midőn valaki valamely nyilvános botrány s nem főbenjáró bűn miatt különítették el az egyháztól vagy tétetik le hivatalából egyidőre, a míg meg nem jobbul és a botrány elhárításával ki nem békíti egyházát. Tulajdon értelemben úgynevezett kiközösítés az, midőn az Isten és egyház egyessége ellen nyilvánosan vétkező, bűnös ragály által meglepelt és nyilvános romlottság által megfertőztetett keresztyének kilöknek az egyházból, átadatnak a sátánnak a test veszedelmére, hogy megszegyenítettven, vezekeljenek: térjenek meg és lépjenek vissza ismét az egyházba. Kik, ha az egyháztól rájuk mért nyilvános elégtételt teljesítik, az egyháztól megkegyelmeztetve, vétessenek vissza előbbeni állapotjukba. Ezt tanítják az igaz zsinatok és Gratián az atyák tekintélye után. Végz. 2. fej. VI. 11. fej. 9. 4.

Zsid. 6. 10. 1 Kór. 1. 2. 1 Kór. 5. 6. 2 Thess. 6.“ (Kiss Á. Id. munk. 240. 241. l.)

Az egyház a közrend és a jó erkölcsök ápolása szempontjából eleitől fogva gyakorolta az egyházi fegyelmet. A hitvallás felfogása szerint is megvan a jugosultsága, hogy a bűnösökkel és megátalkodott gonoszokkal szemben az egyház óvhassa önmagát, megőrizhesse épségét. Azonban sohasem papuralmi szellemben, hanem a hívőkkel, vagy az egyházi intéző testület, a presbyteriumokkal gyakoroltatták a régi protestáns felekezetek. A közlött szöveg megállapítja a kizárás hármasságát, a melyekkel a bűnös gonoszágához mértén élt a gyülekezet. Az elkülönítés és kiközösítés esetében a bűnös a kiszabott vezeklés végeztése után visszavétetett a gyülekezetbe, melynek eddigi tagja volt.

Boldog idők, midőn még ily erkölcsi megszegyenítéssel hatni lehetett a népre, jobbítani lehetett azt erkölcsileg! Megszegyenítő eljárások voltak, melyekkel, mint büntetési formulákkal élt a gyülekezet: a szégyenköre állítás, az istentisztelettől és úrvacsorától eltiltás és az egyház megkövetése. A kisujszállási református templom nyugoti főbejárata melletti kőhalmaz szégyenkő volt a XIX. század első évtizedeiben. Anyakönyvei és régi följegyzései arról tanuskodnak, hogy még az 1800-as évek első évtizedeiben e református gyülekezetben oly intenzíve gyakorolták az egyházi fegyelmet, hogy a templomelhanyagolót a gyülekezet előtt nyilvánosan büntették. Az eklézsiakövetés régi református szertartás volt, melyet a vezeklési cselekvények végrehajtása után a gyülekezet előtt teljesített a bűnös egyházi tag.

A bemutatott részletek a hitvallásos irat józan, helyes felfogása mellett bizonyítanak. Mindössze pár szakaszban láttunk babonát, a min természetesen a régi letűnt idők kerete között alig csodálkozhatunk, hiszen tudomány és józan kultúra nem vihették meg ekkor még a néphit vaskos babonáival és tudatlanságával a diadalmas csatát.

Íme e küzdelmet hitvallástételünk szerzői már a reformáció korában megkezdették. Irodalmi fellépésüknek, melyet bizonyára támogatott személyes társadalmi szereplésük is, meglelt az eredménye: lelki világosság gyulladt a nép szellemi életének sötétségében.

Barla Sz. Jenő.

ÁRPÁDHÁZI SZENT ERZSÉBET ÉS AZ ÜLDÖZÖTT ÁRTATLAN NŐ MONDÁJA.

(Befejező közlemény.)

IV.

Az üldözött ártatlan nő mondájának egyik ága számos változatában magyar királyleány vagy magyar királyfi szerepel. A szerzők gyakran oly feldolgozásból merítettek, a mely már ismerte e két személyt és a későbbi kor termékeiben (Laroche Guilem, Bonfadini, Dias) ez magyarázza hazánk megemlézését. A hol mondai forrást nem találunk, ott a szóhagyományban vagy a történelmi irodalomban kell a megfejtést keresnünk. Feltevésünk az volt, hogy Árpádházi szent Erzsébet legendás alakja ihlette a nagyrészt ismeretlen szerzőket, a kik a XIII. század első felében, pontosabban annak első harmadában írták műveiket. Először azt kell megállapítanunk (a tartalmi vonatkozásoktól eltekintve) lehetett-e más, e korban élt királyleány vagy talán magyar királyné alakja a mondára befolyással. Ha a válasz tagadó, szent Erzsébet életében kell azokat a vonásokat kiemelniük, a melyek a monda hősnőjévé tehettek és lehetőleg a forrást megjelölnünk, a melyből a szerzők meríthettek.

A magyar király leányát a monda román és angol feldolgozásai említik. A német területen keletkezett Crescentia-változatok nem ismerik, a mit magyaráz az a körülmény, hogy a GR, FR és M változatoknál korábbi időből származnak. Forrásuk die *Kaiserchronik* 1147—52 között keletkezett.¹ A Hildegard-monda Nagy Károly hasonló nevű második feleségét Kempten apátság alapításával hozza összeköttetésbe egy hamisított okirat alapján.² Az idetartozó változatok sokkal később keletkeztek és határozott történelmi alakokkal állnak vonatkozásban, tehát figyelmen kívül hagyhatók. A francia

¹ Massman H. F. *Der kaiser und der kunige buch oder die sogenannte Kaiserchronik* II. (1849). 146—247. 1. Crescentia (3) egy afrikai király leánya, a két Detre (1, 2) nagynénjének neve Erzsébet.

² AA SS április III (1866) 799F—811E Papebroch Dániel bevezetésével.

és angol területen keletkezett legrégebb feldolgozások az Árpád-háznak e két országgal történetével való összekötésére utalnak.

A magyar királyi háznak a francia vagy angol uralkodó családdal való rokoni viszonya messzemenő történeti kutatás tárgya lehetne. Miután ez nem tartozik e tanulmány keretébe, röviden összefoglalom az eredményt. III. Béla (1173—1196) korától kezdve volt a két család között rokoni kötelék. A király első feleségének, Chatillon Anna, Chatillon Rajmond leányának halála után elvette Máriát, VII. Lajos francia király leányát.¹ A királyné Fülöp Ágost francia király nővére és Henrik angol király (a ki trónralépte előtt meghalt) özvegye. Első apósával való perlekedéséről, egyházi alapítványairól több francia eredetű okirat tesz említést. Imre király (1196—1205) felesége Constantia, II. Alfonz aragoni király leánya és II. Péter testvére volt, a ki Aragon, Catalonia és Roussillon felett uralkodott.² II. Endre (1205—1235) első felesége német földről származott: Gertrud IV. Berthold isztriai és krajnai örgróf leánya volt. Haláláról a francia kolostorokban is megemlékeztek, nevezetesen a Saint-Denis és a párisi Saint-Victor apátságok halotti évkönyveiben.³ Második felesége francia eredetű volt, habár Konstantinápolyból került az országba. Courtenay Jolántha ugyanis II. Fülöp Ágost unokatestvérének, Courtenay Péternek és Flandriai Jolánnak leánya volt.⁴ Harmadik feleségét a szép Beatrix-et olasz földről hozta. Beatrix, a kit az egyház a boldogok közé sorolt, I. Aldobrand, estei örgrófnak leánya volt, Endre felesége lett 1234 május 14-én és több viszontagság után mint apácza halt meg Olaszországban 1245 július 11-én.⁵ V. István (1270—1272) leánya, Mária, Anjou Károly salernói herceg felesége lett, a kinek Izabella nevű leányát IV. (kun) László (1272—1290) király vette el.

A történelemben a XII. és XIII. század folyamán szerepelt francia és olasz származású magyar királynék közül csak Beatrix alakja hatolt be a francia epikus költészetbe, a mit másutt kifejtettem.⁶ Az egyház is csak Beatrixet igtatta a boldogok sorába és szent Erzsébet előtt az Árpád-ház egyetlen nőtagja sem nyerte el a szentek koronáját. Beatrix ugyan az üldözött királynék sorsában osztozott, de időrendben Erzsébet halála után szünetelt a száműzetés és nem is volt a magyar király leánya, hanem nagyon rövid ideig felesége. Habár minden feltevéstől menten soroltuk el a francia szerzők előtt valószínűleg ismeretes királynékat, a kiket a monda talán a

¹ Leroux A. *Recherches sur les relations politiques de la France avec l'Allemagne de 1292 à 1378*. Paris, 1882 in-8. (Relations avec la Hongrie et la Bohême antérieures à 1292). Pauler: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. II. (1893) 3. l.

² Pauler: i. m. 41. l.

³ Obituaire: Diocèse de Paris, Abbaye de Saint-Denis szept. 28 (327. l., és Abbaye de Saint-Victor szept. 27. (589. l.).

⁴ Pauler: i. m. 70. l.

⁵ Németi Fr.: *Coronatae virtutes seu illustres a sanctitate reginae Hungariae scil. Gisela s. Stephani Beatrix Andree II. etc. conjuges etc.* Cassovia, 1720 in-12 Prileszki, *Acta SS. Ungar.* II. (1744) app. 53—54.

⁶ L. Karl: *Aimeri de Narbonne und die Heirat Andreas II. von Ungarn mit Beatrix*, Zs. f. fr. Spr. u. Litt. XXXI. (1907) 31—38.

magyar király leányával azonosíthatott, mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a GR a magyar király leányáról szól és a FR és M változatokban vele azonos a császárné. Egyetlen körben a szent Vilma változataiban szerepel a magyar király felesége. Anjou Károly felesége ugyan magyar királyleány volt, Mária, V. István leánya és a göttweih-i kézirat,¹ a melyet Mursafia közölt,² Anjou Lajos és felesége Constanzia nevével hozza a mondát kapcsolatba, de ez francia forrás nyomán készült későkori változat.³ A magyar királynék és királyleányok közt szent Erzsébet előtt nem találunk az üldözött császárné mintaképre.

Szent Erzsébet után a család több női tagjának nevét kapta szárnyára a legenda és az egyházi kanonizáció nevüket Európában közismertté tette. Erzsébet példáját követve többen a ferencziek szerzetébe léptek. II. Endre nővérének, Constanziának és cseh III. Ottokárnak leánya, Szent Ágnes, unokatestvére volt. Fivérének, Kálmán lengyel királynak felesége Salome szüzességi fogadalmat tett és a boldogok sorába jutott. II. Endre második házasságából származott Jolánta, aragoni Péter felesége, leányát, portugáliai szent Erzsébetet, a ki 1271-ben született, VIII. Orbán pápa igtatta a szentek közé. IV. Béla leányai közül Kunikunda, lengyel hercegnő a szentek sorába jutott, boldog Margit a dominikánus-rend tagja lett és életét a legenda korán bearanyozta.⁴ Ha a XIII. századot nem tekintjük korhatárnak, megemlíthető III. Endre és neje Ágnes leánya boldog Erzsébet, a ki a tössi domokos zárdában halt meg Winterthur mellett (1338 május 6-án), a hol sirján Magyarország czimere díszlett.⁵ Mint száműzött magyar királynő könnyen válhatott mondai alakká, de a császárné mondájának eredeti változataival nem hozható összefüggésbe, mert azok keletkezési koránál sokkal később élt. Anyai ágon IV. Berchtold leányát szent Hedwiget említjük, Szakálas Henrik feleségét, a ki semmikép se szerepelhetett mint magyar királyleány.

Ha az időrendet figyelmen kívül hagyjuk, akkor sem hozhatók az Árpád-ház elősorolt női tagjai a császárné mondájával vonatkozásba, mert portugáliai szent Erzsébet kivételével⁶ sem a történelem, sem a monda előtt nem szerepeltek mint ártatlanul üldözött királynék. A XIII. században más országokban több királyleány osztozott szent Erzsébet sorsában. Fülöp Ágost eltaszította magától feleségét Ingeborgot, a dán király leányát, a ki III. Incze

¹ *Del ducha D'Angio et de Costanza so mojer*, fol. 1—113a.

² *Mussafia*, Sitzungsber. stb. LI (1866) 589—692. 1.

³ U. o. a kézirat a XVI. sz.-ban, a költemény a XV-ben készült.

⁴ Horváth Cyrill az Ak. Ért.-ben kimutatta, hogy a legenda forrása János mester latin legendája 1275—1276-ból; a szerző Joannes de Vercellis, a párisi nagykáptalan rendfőnöke (1264 körül 1285-ig), a ki 1273-ban Pest mellett nagykáptalant tartott. A ferenczrendieknek hasonló szerepük volt Erzsébet legendájának terjesztésében.

⁵ Stagliin Erzsébet írta meg Vita-ját; kézírata S-Gallenben van, kiadta Greith: *Die d. Mystik im Prediger Orden von 1250—1350*, Freiburg, 1861 és AA SS. Boll. május 6. II. r. 123—128. I. V. ö. Pauler: *A magyar nemzet tört.* stb. II. (1893) 607. 1.

⁶ Cosquin Emm.: *La légende du page de sainte Élisabeth de Portugal et le conte indien des bons conseils*. Revue des questions hist. janv., juillet 1903 (Extrait).

pápában (1198—1215) talált védőre és annak segélyével visszakerült a trónra. III. Inceze védte meg aragoni Máriát, a kit kicsapongó férje mellőzött és a cseh Adélt, a kit férje magától el akart taszítani, hogy fényesebb házasságot köthessen. De mindezek életéből hiányzik a hitvesi hűség és a szüzességi fogadalom, a melynek paradoxonja annyira foglalkoztatta a kor képzeletét: hiányzik a csodás gyógyítás ereje és hírneve, a mely a császárné mondájának ősi jellemvonását képezi. Egyedül Árpád-házi szent Erzsébetre illenek úgy ezek a jellemvonások mint a magyar királyleány elnevezés.

Nem kell megrajzolnom Erzsébetnek sem történeti, sem legendás alakját, minkettől óriási nemzetközi irodalom számol be. Csak azokra a mozzanatokra akarok utalni, a melyek Erzsébet életében a mondabeli hősnő viszonyosságaihoz hasonlóak vagy a melyek a történeti személy hatása alatt kerültek a mondába. Nem a történeti tényeket fogom mérlegelni, hanem a legendás színezetű Vita-t veszem vezérfonalul, a mely mint szóhagyomány élhetett a kortársak lelkében, még mielőtt feljegyezték volna. Ily életrajzot adott az elmúlt században gróf Montalembert,¹ a kiben még élt a XIII. századbeli francia hite és lelkesedése.

Magyarország a XIII. században a nyugattól nem volt annyira elszigetelve, mint később a Habsburg-uralom alatt. Kereskedők közvetítették az áruforgalmat, zarándokok felkeresték a szentek sirjait és ezeknek az érintkezéseknek nyoma maradt a francia epikus költészetben. Az uralkodó családok összeköttetéseit futólag érintettem. Ezek a történeti tények magyarázzák, hogy II. Endre hétszáz év előtt Pozsonyban vagy Sárospatakon született leányának híre ment és Hermann thüringiai örgróf a négyéves gyermeket feleségül kérte legidősebb fia számára. A monda azonban a regebeli Klingesor szereplésével hozza összeköttetésbe, a ki egy évvel születése előtt vett részt a wartburgi dalmokversenyen.² Vitás, vajjon Hermann vagy Lajos volt-e az örgróf legidősebb fia. Mielke³ szerint előbb Hermann jegyese volt, annak halála után lett öccse, Lajos felesége 1221-ben. Ha ez a történeti tény, úgy a helyzet még közelebb áll a monda elbeszéléséhez. A szereplő személy királyleány, a kinek kezére két testvér tartott igényt; viszont a két testvér versengése ugyanazon asszonyért a monda eredeti magját képezte. A királyleány a távol Magyarországból jutott nyugatra, minek nyomát találtuk a GR angol-latin (BM) változatában⁴ és Dias románczában.

Lajossal való házassága a hitvesi hűség mintaképe. Habár Zsófia grófnő már a házasság előtt rossz szemmel nézte túlbuzgóságát és sógor-

¹ Le Comte de Montalembert, *Pair de France, Histoire de Sainte Elisabeth de Hongrie Duchesse de Thuringe* (1207—1231) Paris, 1836, 4 stb. U. a. németül Städtler I. Ph. fordításában, Aachen 1836 stb. U. a. olaszul, Vienna, 1836 stb. U. a. spanyolul, Barcelona, 1858. U. a. angolul, London, 1839. U. a. magyarul, Eger, 1863.

² Fejérpataky L.: *Irodalmunk az Árpádok korában* (889—1301), Budapest, 1878. 108—123. l.

³ Mielke: *Zur Biogr. d. h. E.* Rostock, 1888, 48—49. l.

⁴ London, Brit. Mus. Harl. 2270 fol. 80—82. r. A GR. más mondáiban is szerepel magyar királyleány.

nőjével „Ágnessel“ is ellentétbe került e miatt, Erzsébet türt és hű maradt úgy jegyeséhez mint később férjéhez. A hitvesi hűség minden időben a költői képzelet kedvelt tárgya volt, de főképp e korban, midőn a házasságtörés vádjával illethették okkal vagy ok nélkül a legelőkelőbb személyeket, így castiliai Blankát, Franciaország királynéját. Szent Alexis életében látjuk talán legrégebb kifejezését: a hősmondában a szép Aude, Roland jegyese, Krimhilda, Magelona, Genoveva és Berta királynék egyaránt a hitvesi hűség példaképei. A császárné mondája többek közt ezt példázza és Erzsébet házasesetében a kortársak is ezt emelték ki.

A hitvesi hűség mellett azonban Erzsébetben látták a szüzesség megtestesülését. A házasságra is csak atyja rábeszélésére szánta volna el magát¹ és férje halála után teljes megtartóztatásban élt.² De a kor túlfeszített vallásos képzelete még arra is talált módot, hogy a kettőt a házasesetben összeegyeztesse. Erre legtalálhatóbb példa szent Imre, szent István fiának házassága. A veszprémi szent György székesegyházban szüzességet fogadott³ és azt házasságában is megtartotta.⁴ Szent Imre legendája a külföldön is népszerű volt és francia kolostorokban jól ismerhették.⁵ Ha FR-ban a magyar királyleány helyébe Imre magyar királyfi lép, ezt főképp annak köszönheti, hogy a szüzies tisztaság mintaképének tartották. E vonást különösen a *Dit* változat emeli ki, midőn a hősnővel két évre szüzességi fogadalmat tétet. A francia regény XIV. századbeli változatában Imrének csak jegyese. A M latin változataiban viszontagságai után tesz szüzességi fogadalmat, azután apáca lesz.

Hat évi boldog házaseset után, a melyből négy gyermeke származott, elkövetkeztek a megpróbáltatás évei. 1227-ben férje Lajos őrgróf Frigyes császárral keresztes hadjáratba indult, de mielőtt hajóra szállt volna, Otrantóban megbetegedett és meghalt. Alattvalói csontjait hazahozták és Erzsébet férjét Reinhardsbrunnban eltemettette. A keresztes hadjáratok, a kor nemzetközi vállalkozásai, rendkívül izgatták a kor képzeletét. A ki keresztes háborúban mint hadvezér vagy közember kitűnt, csakhamar közismert egyénné lett. II. Endre királyunk is főképp a kereszt felvételének köszönhetette, hogy európai hírnévre tett szert. Metzben két századon át virágozott egy *le Hongre* nevű patriczius család, a melynek egyik tagja a keresztes háborúk alkalmával Magyarországon járt vagy innen költözött francia területre.⁶ A német és francia monda és költészet idevágó termékeire elég egy szóval utalnom. Szent Erzsébet férjét is mint keresztes lovagot ismerték kortársai. Tragikus halála temetésére nagy tömeget vonzott, sírjához sokan zarándokoltak és

¹ Érdy-kódex 641b. Toldy: *Magyar szentek leg.* Pest, 1859. 131. l.

² Jac. de Voragine, *Legenda aurea*, Lugduni, 1509 fol. CXLVII v.

³ AA. SS. Bruxelles, nov. 4. I. (1904), 488. l.

⁴ U. o. 489. l. Érdy-kódex 613. l. Toldy: *Magy. szentek leg.* Pest, 1859.

⁵ Hat kézírata maradt fenn, ezek közül kettő Párisban: codex Parisinus: Bibl. nat. 8879 XV. sz. és c. Corsendoncanus: Bibl. Maz. 1329. XV. sz.

⁶ Nancy és Metz városok levéltárainak kiadatlan oklevelei alapján. A család több tagja a maitre-échevin tisztet viselte, az egykorú krónikák is megemlítik.

káplánja Berthold több csodát jegyzett fel róla életrajzában.¹ Erzsébet életrajzírói mind megemlítik Lajos kereszties hadjáratát. Az egyes írók előadásából kétféle szerkezet tűnik ki. Az egyik szerint a pápa felhívására szánta rá magát az útra, a másik szerint Erzsébet rábeszélésére indult a Szent Földre. Az első szerkezetet őrizte meg Theodoricus² és a források nagy része, a másodikat a *Legenda Aurea*,³ Temesvári Pelbárt⁴ és az Érdy-kódex.⁵ A kereszties hadjárat előtt való bucsúzás jelenetét megtaláljuk a GR angol-latin (BM) változatában. A latin M első csoportja (A) francia fordításában szintén kereszties hadjáratról szól. A *Vie des Pères* változat a császár tett fogadalmából magyarázza. Ezekből a forráshoz legközelebb álló szerkezetekből vették át a későbbiek, míg az előző korból való M csak zarándoklásról vagy kormányzási ügyek elintézésére tett útról tudnak és a monda eredeti (ind) forrásában is ez található. E vonást tehát egyéb tények és nevek figyelembevételével kétségkívül Lajos örgróf kereszties hadjáratára való czélzásként magyarázhatjuk.

Lajos örgróf halálának hírére Erzsébet sógorai Henrik és Konrád rossz tanácsadókra hallgatva, bátyjuk özvegyét négy gyermekével és két szolgáló leányával a Wartburgból kiteszik. Erzsébet eleinte Eisenachban húzódott meg és fonással kereste meg kenyerét. Anyai nagynénje Mathild, Kitzingen apátnője zárdájába fogadta, majd Egbert bambergi püspök vette pártfogásába és Bottenstein kastélyban szállásolta el (Bayreuth közelében). A püspök II. Frigyes császárral akarta összeházasítani, de Erzsébet vonakodott. Atyja hazahívta, de annak se engedett. Gyóntatójára, Konrádra hallgatott és szegénységben, jótékonyágban akarta életét tölteni. Mindebben a források és bővebb életrajzok nagyrészt megegyeznek, habár a történelmi kutatás a számüzetést is legendának minősítette.

A legrégebb forrás Konrád *Epistolá*-ja⁶ nem említi a számüzetést. A *Libellus*⁷ tud róla egyedül az öt történelmi forrás közül és ennek nyomán ismételte a *Legenda Aurea*⁸ vagy az *Érdy-kódex*⁹ Mivel *Celanoi Tamás*¹⁰ (meghalt 1255-ben) a tényt sokkal enyhébb kifejezésekkel adja elő (velut profuga), ezért Mielke¹¹ és Boerner¹² tagadják, hogy Erzsébetet a Wart-

¹ *Das Leben des edlen tugindhaften Lantgrafen Ludewiges* stb. Kézirata (a gothai könyvtárban 53. sz. és Casselben) eddig kiadatlan.

² Pray G.: *Vita S. Elisabethae Viduan* stb. Tirnaviae, 1770 90. l.

³ Jacobus a Voragine: *Legenda Aurea*, Lugduni, 1509 fol. CXLIX. r.

⁴ Pomerii sermonum de sanctis pars aestivalis: Sermo XCVI.

⁵ Érdy-kódex fol. 643a. Toldy Magy. szentek leg., 1859. V. ö. Laban A.: *Az Árpád-házi szent Erzsébet legendák irodalmunkban*. Budapest, 1907.

⁶ Wyss: *Hessisches Urkundenbuch* I (1879) Leipzig.

⁷ Mencke: *Script. rerum German.* II. (1718) 2019.

⁸ Jacobus a Voragine: *Legenda Aurea*, Lugduni, 1509 fol. CXLIX r.

⁹ Érdy-kódex 643b. Toldy: *Magy. szentek leg.* 1859.

¹⁰ Lemmens P. L.: *Mitteil. d. Hist. Vereins d. Diözese Fulda* IV (1901), Fulda 1—24. l.

¹¹ Mielke Z.: *Biogr. d. heil. E.* Rostock, 1888, 62 l.

¹² Boerner: *Z. Krit. d. Quellen f. d. Gesch. d. h. E.* Neues Archiv, XIII. (1888) 453. l.

burgból elűzték: önként hagyta el, hogy szegénységben élhessen. A kortársak szemében azért szent Erzsébet az üldözött királynék példaképe volt. Rendkívül jellemzőnek tartom a saint-denisi francia *Krónika*¹ előadását, mely szerint ellenségei összeesküdtek ellene, a kastélyt felgyújtották és ő álmából felriadva alig tudott menekülni. A történelmi tényeknek a valótól annyira eltérő előadása bizonyítja, mennyire izgatták azok a kortársak képzeletét, a mely azután az epikus költészet mezébe öltöztette az egykorú eseményeket.² A császárné mondájának GR, FR és M csoportjaiban egyaránt sógora üldözi el a császárnét ura távollétében. Rendesen szerelmével zaklatja, de a GR angol-latin változata (BM) és a *Vie des Péres* a kormányzás ügyeibe való jogtalan beavatkozást is említi, a mi a történelemben Henrik herceg tettét indokolja. A GR és a M változatokban a császár a kormányzást távolléte alatt feleségére bizza, a mit thüringiai Lajos is megtett.

Egbert érsek házassági terveiről is tudnak az egykori életrajzírók. A *Legenda Aurea*³ kibővíti és kiszínezi Erzsébet vonakodását és az érsek erélyes intézkedését. Eleinte egy kastélyba vonult vissza, több utazást tett és több viszontagságon ment keresztül, míg Marburgban végkép letelepedett. Még Konrád pappal való fajtalansággal is vádolták és ő a vádat nyugodtan tűrte mint isten rendelését. A monda hősnőjének sorsa sokban hasonlított Erzsébet sorsához: életének egy részét kastélyban és kolostorban tölti viszontagságok közepett és a M-ban sógora házasságtöréssel vádolja férje előtt, a kihez vissza se tér, hanem zárdába vonul.

Erzsébet Henrik sógorával, Varilla, Bussuang Konrád szent-galleni apát és talán atyja, Endre király közbenjárására⁴ megbékült. Bevonult a Wartburgba, fiának öröklési jogát elismerték és sógora megígérte, hogy hozományát ötszáz arany márkában visszafizeti. Már előbb zárdát alapított Eisenachban, ekkor Gothában a szent Mária-Magdolna menháznak vetette meg alapját. Szent Ferencz szerzetébe kívánt belépni, de Konrád atya ellenzte. Henrik Marburgot engedte át neki, a hol megalapította a szent Ferenczről nevezett kórházat. Miután 1230-ban rendi fogadalmat tett és szürke csuhát öltött, betegápolással töltötte hátralévő életét. A legsúlyosabb és legundorítóbb betegeket kedvelte legjobban. Ezek közé tartoztak a belpoklosok, a kik zarándoklásokkal és keresztes háborúkkal Keletről Európában elterjedtek. Az egyház különféle intézkedéseket tett, hogy a betegeket a társadalomtól elkülönítse. Szent Lázár rendjét a betegek ápolására alapították. Számos fejedelmi személyről jegyezték fel, hogy kivált a belpoklosok gondozásában, így Róbert és Lajos francia, III. Henrik angol királyról, Sibilla flandriai grófnőről és férjéről Tódor, III. Balduin jeruzsálemi királyról. A szentek közül hivatásukká tették a szerencsétlenek ápolását Katalin, Ferencz, Klára, elzászi Odilo, lengyel Judit, Cantorbery-i Edmund, Ferencz Xavér és Chantal Janka. De egyik se multa felül Erzsé-

¹ *Recueil des Historiens des Gaules*. XXI. 109. l.

² V. ö. Egy. Phil. Közl. XXXI. (1907) 911—915. l.

³ Jacobus a Voragine: *Legenda Aurea*, Lugduni 1509, fol. CXLIX.

⁴ Ribadineire P.: *Flos Sanctorum* stb. Coloniae Agrippinae I. (1630) 347 l.

betet odaadásában, a természetes undor legyőzésében. Számos legenda szólt erről halála után, de hírneve már életében messze földre elterjedhetett. Hiába hívta vissza Endre herczeg követe, Bánfi gróf útján¹ megmaradt szegénységében és hivatásának élve fejezte be rövid életét 1231 november 19-én, páduai szent Antal halálának évében.

Az üldözött ártatlan nő mondájának ősi vonása, hogy a hősnő elégtételt kap. Ez abban áll, hogy ellenségeit gyónásra kényszeríti és őket azután meggyógyítja, tehát az erkölesi és a testi tisztulás képezi alapgon-dolatát. A GR-ban ő maga férjéhez visszakerül, FR XIV. századbeli válto-zatában jegyesével, Imrével egybekel, a M-ban zárdába lép. Az utóbbi jár legközelebb szent Erzsébet életének történetéhez. E szempontból jellemző a meggyógyított betegségek neme. Míg a GR és FR többféle betegségről tesz említést, addig a M a belpoklosokra szorítkoznak, a kiknek ápolójaként szent Erzsébetet tekinthették. Így a latin M francia fordításában² csak belpoklosokról van szó és a Saint Germain des Prés apátság elefántcsont faragványa is a belpoklost állítja a császárnéval szembe. A gyógyító tehet-séget a GR angol-latin (BM) változata, valamint az FR csoportban a *Dit* isten különös kegyelméből magyarázta. A M ebben látja a szent Szűz közbe-lépését, a ki a hősnőnek álmában egy füvet jelöl meg a feje alatt, a melytől a betegek meggyógyulnak. Németországban egy virágot Erzsébetről neveztek el³ és talán ez is összefüggésben van a csodás gyógyító erőbe vetett hittel. A M több vonása megőrizte Erzsébet alakját, a mint a kortársak lelkében élhetett.

IX. Gergely pápával életében állandó összeköttetésben volt. A pápa több levelet intézett hozzá, védelmébe és barátságába fogadta. Assisi szent Ferenczcel is ő hozta összeköttetésbe, a kinek rendjét III. Honorius pápa erősítette meg 1223-ban. Halála után IX. Gergely avatta szentté. Sir-jához sok pap és barát zarándokolt, főkép a ciszterciták rendjéből s temetése után másodnap már egy csodás gyógyulást jegyeztek fel. Konrád két oltárt szenteltetett fel tiszteletére Sigfried mainzi érsekkel 1232-ben és gyűjtötte a csodákra vonatkozó tanuvallomásokat. Meggyilkoltatása akadályozta meg abban, hogy a kanonizációt kieszközölje. Állítólag Konrád örgróf, Lajos öcscse, a ki később a német lovagrend nagymestere lett, bírta rá a pápát, hogy bizottságot nevezzen ki a csodák megvizsgálására 1234 október 5-én. A bizottság tagjai a hildesheimi érsek, Herman georgenthali és Raj-mond herfordi apátok, Marburgba mentek, a hol több ezerből álló tömeg gyűlt össze, közte a ciszterczita, a premontrai és a német lovagrend tagjai. A vizsgálat jegyzőkönyvét elküldték a pápának, a ki Perugiában 1235 május 26-án Erzsébetet a szentek közé iktatta. A pápa bullája június 1-én került nyilvánosságra; ismeretes levele is, melyet Beatrixnek, III. Ferdinánd kasztíliai és leoni király feleségének irt ez alkalommal. Az ünnepélyes sirbatétel

¹ Jacobus des Voragine: *Legenda Aurea*, Lugduni, 1509 fol. CXLIX. Érdy-kódex 644. Toldy: *Magy. Szentek leg.* Pest, 1859. *Recueil des Historiens des Gaules*, XXI. 110.

² Paris, Arsenal no 3516 fol. 133—136. r.

³ *Cystus helianthemum*: Elisabethsblümchen. V. ö. Montalembert, *La Vie de S. E. de Hongrie*, Tours 1878, 94 l. 1. j.

1236 május 1-jén történt Marburgban II. Frigyes császár jelenlétében, a ki arany koronával ékesítette a szent homlokát. Sirja felett Németország egyik legrégebb gótikus székesegyháza emelkedett, a melynek alapját állítólag sógora Konrád vetette meg.¹ Sirja sűrűn látogatott zarándokhelylyé lett és a templomot adakozásból építették. Tudjuk, mily fontos szerepük volt a síremlékeknek és a zarándoklásoknak az epikus legendák képződésében, de erre csak egy szóval utalunk, mert a mondának szent Erzsébet életével való vonatkozásait 1236 (Gautier de Coinci halálozási éve) előtt kell keresnünk.

A M-ban a pápa jelen van a bűnösök gyónásánál és csodás gyógyulásánál. Habár Róma FR színhelye, a pápának még sincs jelentékeny szerepe. M-ban ezt eredeti vonásnak tartjuk, a mely később módosult. Ismételen hivatkozhattam arra, hogy a kortársak a császárnét szentnek tartották. A *Mant.* és a *Dit* szól róla valóságos kegyelet hangján, a mi érthetetlen volna, ha csak a keleti mesének a GR-ba került hősnőjét látták volna benne. Csakhamar azonosították a kor egyik legnépszerűbb szentjével, a kinek csodáiról már életében regéltek és halála után egy bizonyos ideig az egész egyház velük foglalkozott.

Mennyire hasonlított a monda hősnőjének és Erzsébet legendás alakjának sorsa egymáshoz, azt későkori krónikásának² szavaival jellemezhetjük legjobban:

„Életfolyásában két korszak élesen elválk egymástól. Az első lovagias, költői színezetű, a mely a képzeletet elragadja és a kegyeletet felkelti. Távol Magyarországból, e félig ismeretlen, félig keleti országból, a kereszténység határáról, a mely a titokzatos és a hatalmas színében tűnt fel a középkor képzelete előtt, került a thüringiai udvar közepébe, a melyben a legtöbb fény és költészet ragyogott egész Németországon. Gyermeckorában buzgalmát félreismerik, kegyeletét lekicsinylik, szégyenletesen vissza akarják küldeni atyjához: de jegyese törhetetlen hűséggel kitart mellette, a gonoszok üldözésével szemben megvigasztalja és mihelyt kormányra jut, feleségül veszi. Egyetlen szent se testesítette meg oly tökéletesen a keresztény hitves mintaképét mint Erzsébet. A keresztes háború ellenállhatatlan hívása, Jézus sirjának felszabadítására irányuló szent kötelesség, elvonja tőle messzire fiatal férjét két évi gyengéd házaseset után... Majd szerencsétlenség zúdul reá: durván elűzik székhelyéről, az utcán kóborol kis gyermekeivel, az éhség és a hideg áldozataival. De a bántalmak jóvátétele után sem békül meg többé a világi étellel. Húszéves özvegy létére hatalmas fejedelmek kezét visszautasítja. Másodszor Krisztussal köt örök frigyet őt keresi és neki szolgál a szerencsétlenekben. Atyja, a magyar király hiába küldi el követét, hogy visszahozza maga mellé. Az előkelő követ rokkája mellett találja és elszántan, hogy az égi királyságot hazája minden királyi pompájánál többre becsülje. A rágalmozások, nélkülözések, a legkegyetlenebb sanyargatások közepett, a szomorúság árnyékát se ismeri: egy tekintete, egy imája meggyógyítja embertársai baját. Meghal diadalénekekkel az ajkán“.

¹ Montalembert, *Sainte Élisabeth de Hongrie*, Tours, 1878, 2. l. színes mellékletén a szent sirja felirással.

² Montalembert, *Sainte Élisabeth de Hongrie*, Tours, 1878. 77. l.

V.

A szentek valóságos hősei voltak a középkori életnek. Mielőtt az egyház szentesítette volna, hírnevük messze földre, meglepő gyorsan elterjedt és az egyház csak a nép lelkében élő hitet, hagyományt erősítette meg tekintélyével. A kor ismerője előtt nem meglepő, hogy Magyarország két szentnek révén hatolt be a XIII. század francia és latin irodalmába és ennek a szent Erzsébettel egykorú irodalomban nyomát találjuk. De a történetíró előtt felmerül a kérdés, mily forrásból meríthették a francia vagy angol területen élt egykorú írók thüringiai Erzsébet életére vonatkozó adataikat. Meghatározott irodalmi forrásra mutatni lehetetlen: egy-egy elejtett czélzás, egy-egy név vezetett bennünket feltevésünkre, a melyet a monda és Erzsébet életének párhuzamba állításával igazolni törekedtünk. A szóhagyomány feltevése sokszor tűnt már önámításnak a valódi vagy hamis források nyomán dolgozó francia kolostori írók munkájának méltatásánál. Mielőtt a kérdést eldöntenők, a kort igyekszünk megállapítani, a melyben Erzsébet alakja a mondába behatolhatott.

Lajos örgróf 1227-ben indult kereszteshadjáratra és halt meg útközben. Ugyanazon évben hagyta el Erzsébet a Wartburgot. Ettől az időponttól kezdve azonosíthaták az üldözött ártatlan császárnéval, a kinek férje kereszties háborúba indult. A latin M változatok és francia fordításaik ezentúl feltűntetik e vonásokat. Gautier de Coinci M-ja is 1227 után helyezendő, de mindenesetre 1236 előttre. Erzsébet hitbuzgóságát gyermekkorától ismerték: szent Ferencz rendjével annak megalapítása óta összeköttetésben volt. Ha azonban a harmadik rendbe való belépésének nagyobb jelentőséget tulajdonítunk, úgy 1230 után kell a forrást keresnünk. Halála a következő évben, a csodákra vonatkozó tanúvallomások, a szentté avatás ünnepe egész kis irodalmat keltettek. Konrád *Epistola*-ján, a *Libellus*-n és Caesarius Heisterbacensis *Sermo*-ján kívül Celanoi Tamás (meghalt 1255-ben) *Vita*-ja¹ érdemel figyelmet, a melyet Lemmens fedezett fel és a toscanai ferenczrendi *Vita*² Perugia, a szentté avatás helyének közeléből. Mindkettő ferenczrendi szerzetes műve és hivatalos adatok nyomán készült. Az első bejutott a franciscanus breviarumba és nagyon ismert lehetett. Mindkettő közelebb áll a történeti valóhoz, mint a későbbi korból való regényes, kiszínezett, csodákkal tarkított életrajzok:

Erzsébet nem csodáival, hanem inkább történeti alakjával hatott a császárné mondájára. A M első latin változata (A) egyházi szónoklatba szövi a mondat és valószínűleg példázat alakjában ily úton lett közismertté. Erzsébet életét a ferenczrendiek, a kiknek fellépte terjesztette a szónoklatot, hasonló beszédben mondhatták el. Továbbá a GR szerzője ferenczrendi szerzetes lehetett és ennek angol-latin (BM) változatában találjuk a magyar király leányát. Mindezek alapján feltehető, hogy egy ismeretlen vagy meg

¹ Kézirata Rómában a Vittorio Emanuele könyvtárban, Lemmens: *Mittel. d. hist. Vereins d. Diözese Fulda*, IV. (1901) 1—24. l.

² Kézirata Firenzében, a Laurenziana könyvtárban. Lemmens, u. o.

nem határozható ferenczrendi *Vita* vagy hasonló *Sermo* volt az az írott forrás, a melynek útján Erzsébet történeti alakja a mondába behatolt.

A hatás keletkezési helyükre nézve egymástól távol fekvő, nyelvben és formában eltérő művekben csaknem egyidejűleg nyilvánul. Ezt szent Ferencz rendjének gyors elterjedése magyarázhatja, a mely Erzsébetet különös tiszteletben részesítette. A rendnek 1226 előtt 5000 tagja volt és 35 évvel később 20.000.¹ Csak a dominikánusok versenyezhetek vele, akik egy másik magyar királyleány boldog Margit legendájának költői alakulására befolyást gyakoroltak. Erzsébet legendája megvolt egyaránt a ferenczrendi² és a dominikánus breviariumban.³ A középkor latin irodalma valóságos egyetemes irodalom volt. Az egyház monarchikus szervezete nagyban elősegítette egyes művek széles körben való gyors elterjedését. De a XIII. század egyúttal a nemzeti nyelvek felvirágzásának és terjedésének kora. A francia nyelv már ebben az időben az ország határán túl terjedt. Szent Erzsébet életét a latin és francia világi krónikákban egyaránt megtaláljuk. Nangisi Vilmos⁴ megemlékezik róla: a saint-denisi *Krónika*⁵ részletes életrajzát adja, a melyre már hivatkoztam. Egy Albericus trois-fontaines-i cisztercita barát neve alatt ismeretes 1241-ig terjedő *Krónika*⁶ a szerzőtől való eredeti részben, megemlíti Erzsébet halálát és szentté avatását. Jellemző, hogy e krónikások sohase felejtik el annak megemlézését, hogy Erzsébet a magyar király leánya. A francia költészet e korban fellendült és Erzsébetet választotta tárgyául. Rutebeuf Érad kérésére és navarrai Thibaut felesége, Izabella tiszteletére latin *Vita* nyomán francia versbe szedte a szent életét: *Cy encomence la vie de s. Élisabeth fille au roi de Hongrie*.⁷ A történetről azt állítja, (ha a versek sorrendje nincs felcserélve), hogy Magyarországból származott.⁸ Róbert barát, a ki a XIII. században élt, hasonló művet szerzett, a mely saint Cermain des Prés apátság egyik kéziratában maradt meg.⁹ A század legeredetibb alkotásai a nagy epikus ciklusok.

¹ 1261-ben volt 800 ferenczrendi és 1277-ben 417 dominikánus kolostor. V. ö. Montalembert, *Histoire de sainte Élisabeth de Hongrie*, Tours, 1878.

² Kézirata Paris, Bibl. Nat. XIII. sz.

³ Nyomtatásban, Velence, 1538. V. ö. Montalembert i. m. Paris, 1836, 401. l.

⁴ Bouquet, *Recueil des Historiens des Gaules*. XX. 545.

⁵ U. o. XXI. 108—110.

⁶ Albericus Trium Fontium, *Chronicon*, kiadta Leibnitz, 1698, 542 és 558. l.

⁷ Kézirata, Paris, Bibl. du roi, 7933. XIV. sz. Kiadta A. Jubinal: *Oeuvres complètes*, III. (1875) Paris.

⁸ U. o. 231. l.

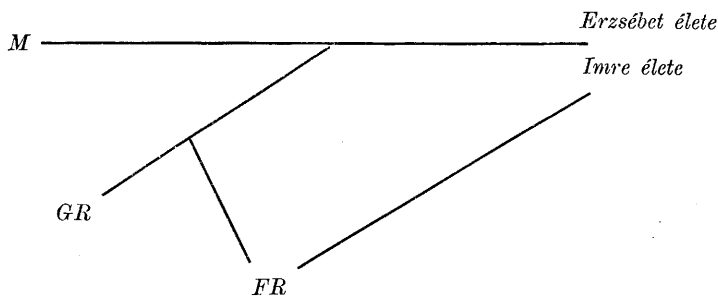
Ceste estoire
 Qui est venue de Hongrie,
 Si est le procès et la vie
 D'une dame que Jhesu Crix.
 Aima tant (ce dit li set escriz)
 Qu'il l'appela á son service.

⁹ Paris, Bibl. du roi, S Germ. des Prés 1862: *Chi commenche de sainte Yzabel*, szerzője Frere Robert de Camblinmuel.

Ezeknek hősei nagyrészt történeti személyek és szentek voltak. Szent Erzsébet alakja a hagiografikus irodalomból bejutott a latin és francia krónikákba és a francia époszokba, a melyekben az üldözött királyné magyar királyleány vagy a magyar királylyal rokonságban van.¹ Ennek megvilágítását más alkalomra tartjuk fenn. A GR-mal és a M-val kapcsolatban most csak FR regényes tárgyú époszára mutattunk rá, a melyben szintén van történeti elem és ez két magyar szentnek, Erzsébetnek és Imrének alakja.

Erzsébet legendájának, helyesebben szólva történeti személyiségének befolyása alapján bizonyos viszonyt állapíthatunk az elemzett változatok közt azok korára, elágazására nézve. Az ártatlanul üldözött nő mondája szent Erzsébet kora előtt már ismeretes volt nyugaton. Erről tanuskodik a *Kaiserchronik* Crescentia legendája, valamint a XII. századból való latin M. A monda egyre változó, felujuló feldolgozásokban került közforgalomba és 1227 után a M-ben érezhetővé válik Erzsébet életfolyásának követése, sőt egy kézirat a hősnőt Izabellának is nevezi. Gautier de Coinci ily szöveget dolgozott át vagy a legenda nyomán haladt és a M-t követő változatok ugyanazt a befolyást mutatják. Hogy egyes művek ettől eltérnek vagy mások (szent Vilma legendája) magyar királynéről szólnak, az könnyen érthető, ha a korok változását szem előtt tartjuk. Erzsébet egy bizonyos korban, talán csak a XIII. században képviselte egyedül a kor női eszményét, egyesítve magában szent Ferencz és szent Lajos király eszméit. Később a képzeletre gyakorolt mély behatása elmosódik. Ezt legközvetlenebbül a M-nak a XIII. század folyamán keletkezett változataiban érezzük.

A GR talán egy időben és függetlenül vette fel magába a történeti elemet. Angol-latin (BM) változata a hősnőt a magyar király leányává teszi, a császárt a szent földre küldi. FR Wallensköld szerint vele egy forrásból merítette a monda tárgyát és mindkettőben négy bűnös szerepel, míg a M-ban csak kettő. Erzsébet alakjára vonatkoztatva a GR hozzá közelebb áll, mint FR, a hol Erzsébet révén Imre herceg nyomul előtérbe; a *Dit* változat viszont az M-hez közeledik fogadalma, csodás eleme révén. Az egyes csoportok viszonyát a következő grafikus vázlat ábrázolja:

A különböző változatok szövegének egymáshoz való viszonya a fenti fejtegetésekből kiviláglik: közelebbi meghatározása nem tartozik e tanulmány keretébe. Erzsébet alakjának behatolását egy oly mondakörbe, a

¹ *Li Romans de Bertc aus grans piés*, kiadta P. Paris: Paris, 1832.

melyben nem sejtették, kivántuk bebizonyítani és ez által a monda magyar vonatkozásait megfejtetni. Eddig senki se kísérelte meg, a mi részint az előmunkálatok, az anyaggyűjtés hiányában, részint a művek korára vonatkozó téves feltevésben leli magyarázatát. A monda leplén a történeti egyén alakja alig csillámlott át és csak a változatok egybevetése, a monda más ággal való összehasonlítása, más irányban folytatott történelmi kutatások nemleges eredménye vezetett a vizsgálódás helyes útjára. A történelem és monda terén kutatóra megnyugtató, ha egyetlen feltevése igazolást nyer oly korra vonatkozólag, a melyben még annyi kérdés vár megoldásra.

Karl Lajos.

A SAMÁNIZMUS FOGALMA ÉS JELENSÉGEI.

— Befejező közlemény. —

VII.

Hogy ki lehet samánna, azt a samánizmus természete szabja meg. E szerint azt felelhetjük, hogy samánna csak az lehet, a ki képes a szellemekkel szándékosan közvetlen érintkezésbe lépni; más szavakkal, a ki réületbe tudja magát lovalni akkor, a mikor erre szükség van. A samánkodás főntebbi rajzolásából önként következik az, hogy erre nézve olynemű testi és lelki rátermettségek kívánatos, a mely bizonyos izgatottságot, vagy nyavalyatöréshez és őrzöngéshez hasonló állapotokat tud okozni; de e mellett az illető egyén elég erővel rendelkezik arra, hogy némi idő mulva legyözve ezen állapotot, annak illuzórius tanulságait céljaira felhasználja.

Minthogy ezek a fiziologiai kívánalmak, ezek a részben beteges állapotok, legalább bizonyos fokig, igen sok emberben megvannak — ebből következik, hogy potentialiter a társadalom tagjainak nagy része samánna lehetne. Minthogy azonban ezen állapotok csak kevés embernél jelentkeznek oly teljes intenzivitással, hogy a megszállás képzetét idézze föl a szemlélőben s minthogy még kevesebben tudnak az esetleg bennük kívánt mértékben is jelentkező konvulziós állapotokon uralkodni, azokat szándékosan időhöz és alkalomhoz kötni és kellő értelemmel megfejtetni — innen van, hogy samánna csupán kevés választott lehet. Nincs olyan vallási hivatás, melynek elérése oly mellözhetetlen föltételekhez volna kapcsolva, mint a samáné.

Mivel a samánság föltételei a szervezetben gyökereznek, világos, hogy a samánna-levés főleg ennek alkalmas voltától függ. A szervezet a főntebb vázolt tulajdonságokhoz két úton jut: vagy születés vagy valami, zsenge korban ért idegrázkódtatás folytán. A tanulás vagy inkább gyakorlás csupán fejlesztheti ezen tulajdonságokat, de meg nem szerezheti.

Leggyakoribb az öröklött samánság. Az orvosi tudomány kétségtelenül megállapította, hogy az ideg- és szivbetegségek a leggyakoribb esetben

öröklődnek, így tehát nem csoda, ha a samán gyermekein kitornek ezek a beteges hajlandóságok. A finn-ugor népekről tudjuk (*Krohn*, III.), hogy a voguloknál, osztjákoknál, lappoknál leginkább öröklés útján támadnak samánok. *Radloff* (17 l.) szerint az altáji samán örökli tisztét. A leendő samán semmi oktatást sem nyer atyjától, váratlanul szállja meg az erő: valami hirtelen elbágyadást és kábultságot érez, mely heves reszketés kíséretében jelentkezik. Gyakori, természetellenes ásitás lepi meg, hatalmas nyomás nehezedik a mellére, mely tagolatlan kiabálásra ösztönzi, kirázza a hideg, szeme vadul forog, hirtelen fölugrik, s mint örült, körbe forog, míg veritékkel borítva össze nem rogy s epileptikus görcsökben vonaglik a földön. Ilyenkor teljes érzéketlenség (anaesthesia) vesz rajta erőt; mindent megragad és lenyel: tüzes vasat, kést, tűt, a nélkül, hogy baja esnék. Csak akkor csillapszik le, ha dobót adnak kezébe és samánkodhatik. A giljások hite szerint a samán választott lény; hivatalát atyjától vagy nagybátyjától örökli. Mielőtt valaki samánna lesz, két hétig beteges, a mely idő alatt többnyire mozdulatlanul hever, mint egy tuskó. Egyik ájulás után a másikba esik; lesóványodik, éjjel álmában varázsverseket dalol. *Sternberg* egyszer maga volt tanúja annak, midőn egy 12 éves gilják fiú, kinek atyja samán volt, álmából hirtelen fölébredve, dühöngve kezdett hánykolódni és kiabálni, a samánkodást utánozva. A samánna-levés másik módja a *hivatás*. Ez tulajdonképen az örökléssel nyert samánsággal hasonló tüneteket mutat fel, csak hogy itt nem szükséges, hogy a szülők valamelyike samán volt legyen, bár valószínű, hogy a samánsághoz szükséges tulajdonságok nem hiányoztak belőlük teljesen. Az ilyen hivatás fiatal korban jelentkezik. Tünetei nagyjából egybeesnek az öröklött hajlaméval. Az ilyen gyermek magába zárkózott, szeret elcsatangolni és napokig nem jön az emberek szeme elé. *Taskov* írja, hogy a tunguzok hite szerint a samánságra meghívott gyermek orrából és szájából vér csepeg. *Timkevics* szerint a samán tiszt öröklő vagy pedig az lép rá, a kít álmában valamely bálványszellem felszólít, hogy samánna legyen. A lappokról tudjuk, hogy a samánságra hivatott gyermek három nyavalyatörésszerű betegségen esik át.

Megjegyezzük, hogy a samánok nem pusztán férfiak, hanem nők is lehetnek, mint ezt a legrégebb adatok bizonyítják. Mindazonáltal legtöbb nép-nél férfiak töltik be ezt a hivatást, minek oka az, hogy a samánkodás hivatás-szerű gyakorlása nem csekély testi erőt kíván, sőt sokszor életveszélylyel jár.¹ Innen van, hogy rendszerint csak életerős egyének lehetnek samánok, körülbelül 50 éves korukig. Ha foguk kihull vagy az öregedés más jelei mutatkoznak rajtuk, tisztükről lemondanak, sőt némely vad népnél meg is ölik őket.

Említettük már, hogy a tanulás nem föltétlenül szükséges ahhoz, hogy valaki samánna lehessen. Mindazonáltal a réületbe jutás szándékos előidézésére s a nép illuziójának fölkeltésére bizonyos fogásokra van szükség; s ezek elsajátítására a samánságra hivatottak rendszerint valamely idősebb,

¹ L. A vogul föld és nép (*Reguly* följegyzéseiből *Hunfalvy*) 1864. 160—1. old.

tapasztalt samán mellé szegődnek segéd gyanánt. Ezek azután elkisérik mestertüket körútjukra, midőn bejárják azokat a községeket, tanyákat, hol nem lakik állandóan samán. Gondozzák a samán-készségeket: hangszereket, ruhát stb. A réület gyakori látása fogékonyságukat növeli. Ez a segédkezés azonban nincs meg minden népnél (pl. a vogulnál) s itt a samánok pusztán hagyományokból tanulják meg tisztüket.

Az öregebb samánok tanítása és a hagyományok szuggesztív ereje eredményezi azt, hogy a samánok látomásain, legalább ugyanazon vidéken, bizonyos egyneműség uralkodik. Ez különösen az előkészületi idő alatt beálló víziókon és hallucinációkon szembeszökő, midőn a tanító samán befolyása, elbeszélései legyőzhetetlen befolyást gyakorolnak a tanuló képzeletére.

A tanulás főleg a réület előidézésére terjed ki, varázsverek és egyéb mithikus hagyományok nem nagy szerepet játszanak. A varázsvereknek a finn-ugor népek őshagyományában, mint általában a valódi samánkodást űző népeknél, nem nagy jelentősége van. A réületet előidéző zajban és énekekben az egyes szavak nem sokat nyomnak a latban. A varázsverek a mágia körébe tartoznak s a szavak szimpatikus erején épülnek.

A tanulásnál sokkal fontosabb a szellemek s a rajtuk való uralkodás megszerzése. Minthogy a samánizmus a szellemekkel való érintkezésen alapszik, természetes, hogy a samánnak törekednie kell, minél szorosabb viszonyba lépni velük. A fejlődés alacsonyabb fokán álló népeknél a szellemek teljesen a samán hatalma alatt állanak, olyan viszony van köztük, mint az úr és szolga, vagy akár a gazda és kutyája vagy lova között. Az ú. n. táltosló valószínűleg ily szolgálatteljesítés megtestesülése. Minél fejlettebb valamely nép, annál magasabbrendűek a szellemei s így a samán hatalma is mindinkább az ő kényüktől függ.

A legtöbb samánnak nemcsak egy, hanem több segítő szelleme van, a melyeket sokszor örökbe kap. Így pl. a norvég-lapp noaidde-nek (samánnak) egy vagy több szellem állt szolgálatában, s ezeknek számától függött a samán hatalma és tekintélye. Rendesen örökségül vagy házasság révén, hozományul kapta őket, de az is előfordult, hogy úgy vette őket más samántól.¹

Timkevics szerint minden gold samánnak van segítő- és védőszelleme több is, melyek folyton vele vannak s minden fogásra kioktatják. A gilják samán segítőszellemei két csoportra oszlanak: a *kechn* és *kencs* nevűekre. Az előbbieket a fontos ügyekben, pl. gyógyításokban, járnak kezére, az utóbbiak a kisebb dolgokban, sokszor mókáznak, tréfálgatnak is a samánnal. A giljakok hite szerint a samánnak 2, 3, 4 szelleme van. Egynek négy volt, melyek közül egyik a hegyek, a másik a tenger, a harmadik az ég s a negyedik az alvilág titkait tárta föl előtte. Az öröklésen kívül más úton-módon is lehet szellemet szerezni. A svéd lappokról olvassuk *Krohn* könyvében, hogy a samánságra hivatott ifjúnak a szellem az erdőben dal

¹ *Krohn* III. Jessen után.

képében jelentkezett. Ezt a dalt jól elméjébe kellett vésnie s másnap ugyanarra a helyre mennie. A szellem, ha benne akart megtelepedni, ismét jelentkezett s ugyanazzal a dallal kellett neki felelni. Ezután mindannyiszor megjelent neki, a hányszor hívta. Igen gyakran előfordul, hogy a samánt samán-öseinek lelkei segítik. Ez könnyen megmagyarázható jelenség; hisz a segítőszellemek is a holtak lelkeiből lettek. Ezért száll le a samán rendszeren az alvilágba; csak igen ritka esetben a felső istenekhez (Radloff).

Az álomban, az árnyékban s a testi életnyilvánulásokban fölismeret lelket a primitív ember, ki még tiszta elvonásra képtelen, valami anyagainak képzeleli, mint a testet, de ez az anyag finomabb, könnyedebb. Az ősvallások lelke és szelleme sajátságos vegyüléke a szellemi és anyagi lénynek; innen az a sok ellenmondás, melyet a népies forrásból származó költői alkotásokban e kérdésben találunk. Pl. az Odysseia alvilágának lelkei, bár nem bírnak földi testtel, mégis vért isznak, félnek Odysseus kardjától. Ezt az ellenmondást logikailag nem lehet megfejtetni, mert a nép képzelete nem számol az ily ellenmondásokkal. Nem helyes az a felfogás, hogy a nép a szellemeket realizálja; sőt épp ellenkezőleg, lassan-lassan mind elvontabbá teszi őket s a bennük tapasztalható anyagi vonások nem egyebek, mint régi, teljesebb materiális voltuknak csökevényei. A samániszta népek szellemeinek anyagi megjelenéséről számos adatunk van. Itt csak néhányat mutatunk be. A gilják samán, ha többszöri kísérlettel sem tudja kiűzni a beteg testéből az ártalmas szellemet, végre egy *Ar-rümmü* nevű fő segítő-szellemhez fordul. Ez *tűzgolyóvá* változik s a samán hasába száll és innen minden egyes tagjába, úgy hogy a réület ideje alatt tüzet fú a szájából, orrából s testének több részéből. Eltelve ilyképen tüzzel, száját a beteg testrészhöz teszi, tüzet fúj beléje s ily módon elkergeti onnan a gyötrő szellemet. Ugyancsak a giljakok hiszik, hogy a kisebbrendű szellemek, melyek az álom képeit okozzák, *tojás*-alakúak. Hogy a szellemek emberi vagy állati alakot ölthetnek, oly közönséges hit, hogy fölösleges volna rá itt példákat említeni. Még gyakoribb, hogy szellemeket emberi és állati tulajdonságokkal ruházzák fel: esznek, isznak, nyállal lövöldöznek stb.¹

A samánok szervezeti diszpozíciójával függ össze, hogy sokszor csodásnak tetsző tetteket tudnak végrehajtani. Az idegek túlfokozott izgatottsága érzéketlenséget okozhat s ilyenkor a samán tüzet nyel, éles tárgyakkal szurkálja magát, szokatlan erőfeszítést fejt ki s e dolgok környezetét bámulatra ragadják és a belé helyezett hitet, bizalmat nagy mértékben növelik. *Stoll* idézett könyvében bőven tárgyalja ezeket a tünetenyeket, melyek megfejtése az orvosi tudomány körébe tartozik.

Ugyancsak a samánok sajátos szervezeti állapotából magyarázható meg az a jelenség, hogy a samánna-levés, a mennyire önkényűleg el nem érhető, épp annyira ki sem kerülhető — vagyis a néphit szerint a szellemek hívását nem lehet visszautasítani, tőlük nem lehet megszabadulni. A beteges tünetek önként jelentkeznek s másként nem csillapíthatók le.

¹ *Spencer*, XVII. 126. §. nyílalás, Hexenschuss.

csak ha szabad folyást engedünk nekik. A samán-rohamok elfojtása veszedelmes rombolást vihet végbe a szervezetben. „Meghaltam volna, ha nem lehettem volna samánna”, mondá egy gilják samán Sternbergnek. Ha az altáji samán-rohamtól meglepett ifjú nem akar samánna lenni, iszonyú gyötrelmek fogják el, melyeknek következtében minden lelkierejét elveszti, hülye vagy öriült lesz s öngyilkosságot követ el vagy agylágyulásba esik.¹ *Leem* a norvég lappokról írván, azt mondja, hogy a szellemek, mikor egy ifjút szolgálatukra akartak megnyerni, követelésüket arra alapították, hogy azelőtt az atyját szolgálták. Ha szépszerivel nem tudták megnyerni, fenyegetéshez, sőt erőszakhoz folyamodtak.²

Bár a samánok nem alkotnak szervezett testületet, kasztot, néha mégis fölavatásban részesülnek, midőn bizonyos próbákon kell átmenniök; ezeket rendszeren idősebb samánok szabják ki rájuk. Az ily próba a szellemekkel való érintkezésben áll. E szórványos jelenségek semmi különös fontossággal sem bírnak a samánizmus lényegének megállapítására nézve.

VIII.

A következőkben röviden vázolni kívánom, hogy minő nézetek uralkodnak a samánról és tisztéről a nép körében, mily tekintélyt és jutalmat élveznek; továbbá, hogy mit tartanak róluk a velük érintkezésbe jövő más nemzetbeliek és a samánizmus jelenségeivel foglalkozó tudósok és írók.

Természetes dolog, hogy a nép tisztelettel és félellemmel tekint azon emberekre, kik a hatalmas szellemekkel való összeköttetés révén sorsára ártó vagy áldásos befolyást gyakorolhatnak. Ezen oknál fogva a samánok tekintélye általában nagy. Minden fontosabb ügyben hozzájuk fordulnak, mind köz-, mind magánvállalkozás alkalmával. Megesett, hogy a samánok fejedelmi családból származtak, de tekintélyüket nem fejedelmi származásuknak, hanem samán-voltuknak köszönhatték.³ Ismeretes a híres zürjén samánfejedelem, *Pam*, a XIV. századból, ki népének keresztény hitre térése ellen heves izgatást fejtett ki.⁴ A samánizmus hanyatlásával természetszerűleg szünetlik a hit, hogy a régi samánok hatalmasabbak voltak a mostaniaknál. *Taskov* a burjátoknál egy legendát jegyzett föl, mely szerint az első samán oly csodás erejű volt, hogy halottakat támasztott, szegényt gazdaggá tehetett, de végre a felső isten megsokalván ezt a szertelen hatalmat, határt szabott neki s ettől fogva a samánok ereje egyre csökken. De a samánok iránti tisztelet leginkább haláluk után domborodik ki jellemző módon. Valóságos kanonizációban részesülnek és szent lényként, félistenként tisztelik őket. Az osztjákok, mint fejedelmeiknek, samánjaiknak is megfaragják holtuk után a bálványképét és áldozatokat mutatnak be nekik, imádságot intéznek hozzájuk. A samánok ezen elhottak szellemeihez fordulnak a réület idején.

¹ *Radloff*, 17.

² *Krohn*, III.

³ *Patkanov*, i. m. 121. l.

⁴ *Munkácsi*, Vogul népk. gy. I. 84.

*Hangalov*¹ szerint a burjátok azt hiszik, hogy a jóindulatú samánok haláluk után felsőbb lényekké, *zaján*-okká válnak. Minden községnek megvannak a maga *zajánjai*, kik rendszeren valamely hegyen vagy erdőben tartózkodnak, hol áldozatokat mutatnak be nekik. Samánnók is részesülhetnek ily isteni tiszteletben.

A samánok rendes fizetést nem kapnak, csupán ajándékot egyes ténykedésük után. Ha áldozatot rendelnek el, akkor az áldozati állat egy része nekik jár. Ezért sokszor vissza is élnek e hatalmukkal s annyi áldozatot rendelnek, hogy a népre súlyos terhet rónak. Mindazonáltal nagyon tisztelik őt. *Patkanov* írja, hogy az orosz pópa hivatalos útján alig tud fuvarost kapni az irtisi osztjákoknál, de a körútját végező samánt szívesen szállítják ingyen bármily távoleső községbe. Néha azonban a jámbor nép kifogy a türelméből s elteszi láb alól a túlságosan zsaroló samánt, mint *Kuznecsov* írja ezt a cseremiszekekről.² Ez azonban ritkán esik meg.

A samánok száma nincs megállapítva. Általában nem nagy a számuk, mert a valódi samánnak nagy testi és lelki erőre van szüksége. Újabb időben azonban, midőn az ál-samánok egyre szaporodnak, megtörténik, hogy egy-egy környéken nagyobb számban is akadnak a foglalkozásukkal járó anyagi és erkölcsi haszon miatt.

Egészen másként vélekednek a keresztény népek és hittérítők a samánokról. Maguk az előbb samániszta, de később megkeresztelkedett népek is azt tartják, hogy ők az ördög szolgálói. Általános jelenség, hogy a régi vallás isteneit ördögöknek és papjait az ördög szolgálóinak tartja a nép.³ *Radloff* közli⁴ két orosz pap idevonatkozó szavait, melyekből egy-két részt jellemző voltuk miatt e helyütt bemutatunk. *Csivalkov* többi közt ezt mondja: „Ne higgyetek a samánok szavaiban, mert azok mind hazugok. A samánok nem ismerik az igaz Istenben való hitet, hanem az ördögben hisznek s az ő segítségével samánkodnak“. *Verbiczki* hittérítő még jellemzőbben nyilatkozik: „Betegség, örültség vagy szemfényvesztés a samánkodás alapja? Egyik sem. A legfőbb Úr jó angyalokat küld az ember védelmére és segítségére; s mit tesznek a gonosz szellemek? Mivel ők testnélküli és ártalmas lények, természetesen nem bírnak teljes tértelenségben lenni. Mivel cselekvésre való törekvésüket el kell fogadnunk, ez a törekvés, magától értődik, a rosszra irányul. De kire akarnak hatni gonoszságukban? A materiális természet érzéketlen igyekezetükkel szemben, ezért az ő ellenséges működésüknek egyedüli tere az emberi nem. Itt élnek ők a földön az emberek közt, mint az oroszlán a pusztában és rablóként ártani törekednek az embernek. Közvetetlen támadásuk a mi gondolatainkban, kívánságainkban és cselekvéseinkben érvényesül. Ha éberek vagyunk, küzdünk ellenük s elűzzük őket az Isten segítségével és a kereszt erejével. De hogyan űzhetné el őket a nemkeresztény, a ki az ő hatalmukban van?“

¹ Хангалов: Новые материалы о шаманстве у буряты. 1890.

² Культъ у мершихъ и загробныя вѣрованія луговыхъ черемисъ. Этногр. Обзор. 1905.

³ Lásd erre nézve a *Halász Ignác* gyűjtötte lapp meséket.

⁴ I. m. 56—58.

Majd tovább: „Vannak esetek, mikor a kozákok korbácsütései nem bírnak valamely önkivületben levő samánt fölkelteni, — másrészt vannak példák, tapasztalásból beszelek, midőn a papi áldás magában véve, elég volt arra, hogy az eksztázisba jutott samán kiejtse kezéből a dobot.“ *Radloff* igen józanul jegyzi meg ezekre az okoskodásokra, hogy a samánok éppen-séggel nem ily gonoszak. Ők népük etikai felfogásának letéteményesei. Tetteikben az igazság és költészet olvad egybe. A samán bensőleg bizonyára meg van győződve ténykedése igazságáról, ha nem hitetlen szemfényvesztő.

Tudományos szempontból tekintve a samánizmust, kétségtelen, hogy az idegrendszer izgultságából és túlságos érzékenységből származó beteges tünetekkel van dolgunk.¹ Mint a fentebbiekben láttuk, a samánok ténykedéseiben előforduló tünetek olyneműek, minőket más, közönséges emberen is tapasztalhatunk azon esetekben, midőn testi vagy lelki bántalmak idegrendszerét fölizgatják s ezzel kapcsolatban szív- és agyműködésében zavarokat támasztanak. A samánokban ezen élettani jelenségek fokozott mértékben lépnek föl, s így inkább fokozati, mint minőségi különbség van köztük és egyéb, normális emberek között. A samánkodás alapja tehát beteges állapot. Kimutattuk, hogy a hozzája hasonló betegektől a samán főleg abban különbözik, hogy betegségén uralkodni képes s ily módon ezt bizonyos célokra felhasználhatja. Hogy a samánok szervi betegségük mellett általában nagy testi erővel rendelkeznek, kivált rohamaik alatt, az azon az általános tüneményen alapszik, hogy az idegességben, epilepsziában és ideges szívbajban szenvedők rendszerint szerfölött szívósak és sokszor nagy fizikai erővel bírnak. A samánkodás ezen bázisához, mint ható tényezők járulnak azután a szuggesztió, és hipnózis. Az idegen és az auto-szuggesztió nagy szerepéről részben az előbbieken említett tények is tanuskodnak. A samáná levő egyén gyermek- és ifjúkorában soha ki nem írtható sugalmazás alá kerül samánkodó szülei, rokonai vagy tanítói részéről. Ezenkívül kitörölhetetlen nyomot hagynak fogékony lelkében a samániszta népek körében szájról-szájra röppenő csodás elbeszélések a híresebb samánok tetteiről és eljárásáról. Ehhez a sugalmazottsághoz járul az auto-szuggesztió. A samán, ezen külső hatásoktól megerősítve hitében, rendületlenül meg van győződve saját isteni hivatásáról, őseitől örökölt vagy valamely szellemtől alkalmoszerűen nyert erejéről. Midőn tehát a mesterségesen fölkelített elragadtatásnak izgult perceiben káprázatai támadnak, nem kételkedik ezen látomások és hallomások reálitásában; a mesterségesen megindított, de azután természetes úton tovább fejlődő hallucinációk folyamában az előbb ért sugalmazó hatásoktól terhelve, körülbelül olyan víziókban, majd álmokban lesz része, minőkről más samán-elbeszélésekből értesült. Innen származik a samánlátományok sajátos egyneműsége.

¹ *Michajlowszkij* is beteges állapotnak tartja a samán diszpozícióját. „A samán teljes előzetes nevelése, kezdve a gyermekévektől egész a felavatásig, arra irányul, hogy a veleszületett hajlandóságokat megerősítse benne s abnormális embert csináljon belőle, ki teljesen elüt más emberektől.“ (77. l.)

Az autoszugesztíó erejének tulajdonítható az a nagy önfegyelmzés (Selbstdressur), melyre a samánok gyakorlat folytán szert tehetnek. Ismeretes tény, hogy a konvulziós betegek gyakran annyira uralkodnak magukon, hogy görcsös állapotukat bármikor elő tudják idézni magukban, ha ezáltal valami előnyt óhajtanak elérni. *Stoll* (22—25) több esetet sorol fel saját orvosi tapasztalatából, hogy némely terhelt egyének tetszésük szerint ekzisztisba vagy görcsös rohamokba tudnak jutni. A samán is erre törekszik: s hogy ezt könnyebben elérhesse, azért folyamodik a zajongáshoz, testmozgáshoz és zenei hatásokhoz.

Említettük már, hogy a tulajdonképi samánkodáson kívül a samánok — mások bizalmának fokozása végett — sokszor csodálatosnak tetsző dolgokat visznek véghez: tüzes vasat megfognak, tűzön átsétálnak, kést szúrnak testükbe, tüt nyelnek stb. Ezen tétemények mind az idegek sajátos állapotával függnek össze, mely érzéketlenséget, anaesztheziát kelt a szervezetben, vagy az egyes idegek működését magasra csigázza, kivált az érzékidegekét s ez az egyes érveket fokozott tevékenységre képesíti. Ezért mondhatjuk, hogy a valódi samánoknál ily esetekben nem lehet szó csalásról, legföljebb öncsalásról, mely sokszor hihetetlennek látszó tettek szülőoka. Jellemzők ezen állításunk megvilágítására *Stoll*nak e szavai: „Ha majd egykor lélektanilag képzett, a szugesztív hatásokkal tökéletesen tisztában levő etnologusok fogják beutazni az idegen országokat, akkor ezek csodálkozva látják majd, hogy a „csalás“ esetei oly mértékben szorulnak mind szűkebb körre, a mennyire az ismeretlen népeknek gondos megfigyelése és vizsgálata növekszik; hogy az esetek túlnyomó számában kevés csalás vegyül sok öncsalással (illuzióval), s hogy az óvatos és humánus kutató az Európán kívüli népeknél legtöbbször teljes jóhiszeműséggel találkozik, ha csak ezt az európai befolyás erőszakosan épp az ellenkező irányba nem terelte.“

A mi a samániszták hitét illeti, melylyel samánjaik ténykedését kísérik, arra nézve azt mondhatjuk, hogy az idegen sugalmazás és ennek legfelsőbb foka a hipnózis, vesz rajtuk erőt. A hipnózis lényege ugyanaz, mint a szugesztíóé: az akaratnak átvitele más, idegen egyénre, vagyis az *engedelmesség* érzetének fölkeltése és végletekig fokozása. Csakhogy a szugesztíó csupán a nézetek, fogalmak és képzetek alakulására hat, a hipnózis pedig már a testi diszpozíciót, sőt a cselekvést is kormányozza. Nem csoda, ha az egyszerű, hiszékeny népre bűvös erővel hatnak a samán idegizgató mutatványai, szavai és megjelenése, midőn tudós utazók is kiemelik a samánkodás megrázó benyomását.

Hogy a szugesztíó igen nagy befolyást gyakorolhat a helytelen fogalmakkal és tarka képzetekkel terhelt természeti népekre, az magától értődik. Az azonban már különösebbnek tetszik, hogy a samánkodásnál főszerepet játszó idegbajok hogyan lehetnek oly elterjedtek a term. népeknél. Általános vélemény az, hogy az idegesség főleg a civilizáció kísérlője és a modern élet átka. „A mi ideges korunk és gyöngéidegzetű nemzedékünk oly szívesen állítatják szembe az ősemler egészségével és erős ideg-

zetével“, mondja *Charuzin* (440. l.). Ez a felfogás teljesen téves. Az örökös életveszedelemben és hallatlan küzdelmekben, nyomorúságban szenvedő, kulturanélküli népek között az idegbetegségek sokkal gyakoribbak és rombolóbb hatásúak, mint a rendezett viszonyok közt élő művelt nemzeteknél. Sok feljegyzésünk van arról, hogy egyes természeti népek között mily borzasztó ideges bajok dühöngenek. Így pl. a jakutoknál gyakori a sikoly-mánia; a beteg minden váratlan, meglepő dologra örült sikoltozásba tör ki, mialatt saját magát annyira felizgatja, hogy mindenben keresztülgázol, a mi útjába esik. Ez a „megszállottság“ járványszerűleg is fölléphet, mint erről *Pallas* (III. 403) tudósít az ideges bajokra nagyon hajlandó szibériaiakra nézve. 1772-ben a kacsinszki tatárok fiatal leányai közt a dühöngésnek egy neme oly általánossá lőn (különösen menstruáció idején), hogy egész községekre kiterjedt. Rohamaik alatt kifutottak a jurtából, kiabáltak, mereven megálltak, hajukat tépték, meg akarták magukat ölni. A roham néhány óráig tartott s elmúltával az illetők tökéletesen normális emberek voltak. Ismeretes az *ikota* vagy csuklóbetegség Oroszországban,¹ mely heves csuklással kezdődik. A csuklás, mint föntebb láttuk, réületet előidéző okok között is szerepel. Főleg nőknél fordul elő s a legmagasabb fokú hisztéria tünetei közt nyilvánul. Az ilyen beteg iszonyúan dühöng, átkozódik, földre veti magát, haját tépi. A nép az ilyent kárhozottnak, megrontottnak tartja. A lappok mértékfelett hajlandók az ideges ingerlékenységre, melynek nem egy megrendítő példáját nyujtják az írók. Így pl. *Castrén*² írja, hogy az orosz-lapp nők sajátos tulajdonsága az ideges ingerlékenység, mely, ha megijednek valamitől, egész az őrjöngésig fokozódhatik. Egy karjalai ember beszélt neki: „Midőn egyszer fiatal koromban a tengerben halásztam, egy lapp csónakjába ütköztem. A csónakban ült egy asszony is, ölében kis gyermekével. Midőn ez az én szokatlan ruházatomat meglátta, az ijedelemtől annyira odalett, hogy gyermekét a tengerbe ejtette“. Ugyanez az ember beszélt továbbá: „Üldögéltünk és egészen közömbös dolgokról beszélgettünk, midőn váratlanul valami zaj hallatszott a falon, mintha kalapáccsal vagy bunkósbottal ütöttek volna rá. S mi történt? Az összes jelenlévő lappok azon pillanatban a földre estek, egy kissé hadonásztak a kezükkel, lábukkal és aztán holtmerevek és mozdulatlanok lettek. Kis vártatva fölkeltek és leskelődtek, nem történt-e valami különös?“ *Castrén* maga is tanúja volt egy ily jelenetnek. Egy orosz kereskedő bevezette egy lappkunyhóba, honnan előzőleg minden kést, szekerczét és ártó-eszközt eltávolított. Ekkor hirtelen odalépett egy lapp asszonyhoz s arca előtt összecsapta a tenyerét. Ez elég volt. Az asszony azonnal ráugrott, mint egy fúria; ütötte, tépte és mindenképen bántalmazta. Miután ez egy darabig így folyt, összeesett és sok fáradságba került, míg magához térítették. A svéd erdei lappokról is emlitenek hasonló ingerlékenységet. Hirtelen

¹ *L. von Schrenck*: Die Völker des Amurlandes (Reisen u. Forschungen im Amurlande. 1881.) I. 70—71.

² *Reise in Lappland, im nördl. Russland und Sibirien 1841—44.*

ijedelemtől könnyen úgy megzavarodnak, hogy ajultan rognak össze vagy örülteként handabandáznak. A templomban gyakran megesik, hogy többen elájulnak vagy eszeveszetten fölugranak s szomszédjaiknak nekiesve, agyba-főbe verik őket.

E nagy ideges rezzenékenységnek egyik oka mindenesetre a samáni önkivületbe lovalás, de fejlesztéséhez hozzájárulhatott a régebben általában nagyon elterjedt iszákosság, meg az idegenektől s a természet csapásaitól zaklatott nehéz, idegfeszítő életmód. Tudjuk, hogy a nomád lappok élete örökös nyughatatlanság lánczolata. Éjjel is folyton örködniök kell a rén-szarvasokra, mert a farkasok minden perczen meglephetik, szétugraszt-hatják és összetéphetik egyetlen vagyonukat, a nyáját. Megesik, hogy az egész család pihenni tér, midőn hirtelen keletkezett szélroham fölöttük összedönti a sátrat, álmukból fölriasztja őket, s egész éjjelt künn kell tölteniök a képtelen hidegben, üvöltő szélviharban. Nem csoda tehát, ha e különben erős nép, idegessé lett s ez az idegesség alapul szolgált a samáni önkivület szerfölötti gyakorlatának, ez meg viszont a beteges állapotot növelte.

IX.

Ha a samánokról szóló műveket olvasgatjuk, észre fogjuk venni, hogy az e névvel illetett személyek nem mindig felelnek meg annak a fogalomnak, a melyet róluk az eddig mondottak után alkothatunk. Csupán a pszichologiai alapon megírt művek járnak, legalább fő dolgokban, helyes úton. A téves elnevezés onnan származik, hogy gyakran kellő irodalmi ismeretek nélkül szükölködő hittérítőktől és utazóktól származnak e művek. Így tehát nem csoda, ha nincs megállapodott nomenklaturájuk s ennek következtében sok zavar támad a nyomukon haladó összefoglaló munkákban.

A samánoknak más vallási személyekkel való összezavarása két irányban történik. Egyfelől a mágia eszközeivel élő varázslókkal, másfelől a fejlettebb dogmatikus vallások papjaira emlékeztető áldozópapokkal azonosítatnak. Természetesen, nincs kizárva az, hogy a samán egyúttal ezeket a ténykedéseket is végezze, de pusztán ezeknek alapján senkit sem nevezhetünk samánnak. Ott, a hol a samánizmus, vagyis a szellemekkel való közvetlen érintkezés kultusza még ősi tisztaságában fönáll, külön személyek végzik a fönnevezett tisztségeket, melyeknek gyakorlása egyébként nincs szigorúan bizonyos egyéneknek fön tartva — csupán nagyobb ügyességük miatt biztatnak meg velük. Midőn a mágia lényegéről szóltunk, kimutattuk, hogy mágus mindenki lehet, a ki képes elsajátítani a mágia sokféle fogását, szabályait. Áldozópappá szintén mindenki lehet, a ki az áldozatokkal járó szertartásokat ismeri; innen van, hogy az áldozópapokat letöbbször választják, pl. a votjákoknál több helyütt maga a samán, másutt meg a község. Egyedül a samán az, a kinél sem a tanulás, sem a ráruházott bizalom nem elegendő. A samán hivatása az áldozatok kijelölése, a szellemek segélyével, annak megállapítása: melyik isten minő áldozatot kíván; a bemutatást már nem szükséges neki végeznie. Az áldozópapok intézménye a felsőbb vallásoknak:

a kereszténységnek és mohamedánizmusnak hatása, a mint ezt pl. a votják áldozópapok összefoglaló neve: a *molla* is bizonyítja.

Hogy a samánizmust még manapság is sokszor mily tévesen fogják fel, annak egyik példája *dr. Th. Achelis* professzor nyilatkozata.¹ A samánról ezt mondja: „... sokoldalú és hatásos a csodatevő ember (Wundermann) ténykedése, a ki mesterfogásai (ima, táncz, különböző áldozatok) által az istenséget az emberek óhajai iránt hajlandóbbá tudja tenni; sőt mindezen eszközök által kényszerítheti valami feladat megoldására. Ez a legrosszabb (!), minden igazi vallási életet, t. i. a vallási érzést (Gesinnung) megmérgező őrjöngés, a melynek Peschel szerint minden nép alá van vetve, még űzi játékait Amerikában, Szibériában, a budhista Ázsiában stb... Világos, hogy az embernek a vallás által való erkölcsi nevelését semmi sem veszélyezteti jobban, mint a samánizma örület“.

Megczáfolhatatlanul be van bizonyítva, hogy a samán hivatása nem az istenek megnyerése, hanem a szellemek révén az istenek akarátának kinyomozása. Ezek a szellemek a holtak lelkeiből lettek, mit bizonyít, hogy a samán a réület alatt igen gyakran fordul elhunyt samán őseihez. A felső istenekkel való érintkezés — minőt *Radloff* leírásában láttunk — kivételes jelenség s magasb fejlettségű vallások befolyása. A samán az imát (helyesebben éneket), tánczot nem az istenek megnyerésére, hanem a szellemek meghívására: az elragadtatás előidézésére végzi; az áldozat bemutatása pedig éppenséggel nem tartozik jellemző ténykedéséhez. Hogy a samánizmus a legrosszabb volna a természeti népek vallási szokásai között, ez egyrészt nem áll (az emberáldozat csak rosszabb!), másrészt csupán az mondhatja ezt, a ki az emberi lélek nyilvánulásait az egy irányban szuggerált erkölcs-bíró szemével nézi.

Kandra Kabos Magy. Mythológiájában teljesen összezavarja azt, a mit forrásműveiben olvasott, s az olvasót teljes tájékozatlanságban hagyja a samánizmus mibenlétére vonatkozólag. Alaptévedése, hogy — saját szavai szerint — a Kalevalát fogadja el a magyar ősvallás szentírásának, holott ez a különben nagybecsű naivéposz még a finnek ősvallására sem fogadható el forrásnak. E tévedéséből kifolyólag mondja Hunfalvy után: „abban állott a samánizmus lényege és a bűbájosság tudománya, hogy tudni állította: micsoda szók birnak annyi erővel, hogy megtehessék azt, a mit kívánunk“ (120.). Világos, hogy *Kandra* egyáltalában nem ismeri a mágia (bűbájosság) és a samánizmus közti különbséget. A samánizmus lényegéül a szavak mágikus erejébe vetett hitet tartja, mely a Kalevala ú. n. synytrunóiban, eredetverseiben nyilvánul meg. *Kaarle Krohn*² kimutatta, hogy a finn varázsverek skandináv és litván eredetűek, a szó erejébe vetett hit szintén a szomszédos népektől származik, melyet a kereszténységtől vettek át. (Az Ige megtestesülése stb) Ily tévedésben lévén a samánizmus mivol-

¹ Abriss der vergleichenden Religionswissenschaft. Leipzig, 1904. 85. l.

² Wo und wann entsanden die finnischen Zauberlieder. FUF. I. 1—2. Lásd ugyanerről *Herrmann*: Nordische Mythologie (1903.) 533. lap.

tára nézve, nem csoda, hogy hibás következtetéseket von le és samán istenekről, ördögkultuszról s több hasonló nonsensről beszél.

Hogy őseinknél megvolt-e a samánizmus, arra azt felelhetjük, hogy bizonyára megvolt, mint egykoron minden ázsiai népnél; *Sebestyén Gyula* a regösök alakoskodásában, zörgő szerszámaiban és regös énekeiben látja a honfoglaló magyarok samánkodásának maradványait. A „Magyar varázsdob“ cz. becses cikkében¹ egy varázsdob fölfedezését mondja el s megismerteti a vele való jóslás mesterségét.

E dob szakasztott mását fedezte fel *Wichmann Györgyné* a moldvai csángók szitájában.² Hogy régebben a szita helyett dob járta, azt mutatja az, hogy a csángó jós, a „baboló“ (baboló) a szitát dobnak szólítja jósló mondókájában. Valamint a zalai varázsdobon, a csángó szitán is 41 bab-szemmel jósolnak, épp úgy, mint a votják jósok (Krohn, III. Müller után). Ez a 41-es szám, úgy hiszem, szláv eredetre vall. A 41-ik szem ugyanis a többi 40-hez csupán azért adatik, hogy a többiekkel szembehelyezve, a többi 40 szemhez való viszonyából jósoljanak. A 40-es szám pedig a szlávoknál bizonyos kerekszám lett egyházi hatás folytán, mit az bizonyít, hogy a negyven neve oroszul сорокъ, a mi a többi tízes számnak képzésétől teljesen elüt.³

Láttuk fentebb, hogy a samán-dobot sok népnél jeljóslásra is alkalmazták. Igen valószínű tehát, hogy a *Sebestyéntől* és *Wichmannétól* felfedezett dob (vagy az azt helyettesítő szita) a hajdani samán-dob emléke. Miután a magyar nép a magasabb kultúra légkörébe jutott, a samánizmussal felhagyott, de még sokáig megőrizte a szibériai samánkodással együttjáró dobos jóslásra szolgáló készséget. Ezen adatok tehát rendkívül becses útbaigazítással szolgálnak őseink vallási emlékeinek föl kutatásában.

A mondottakból kitűnik, hogy a samánizmus néven összefoglalt vallási jelenségek pszichológiai és fiziológiai szempontból az idegzet beteges hajlandóságú tulajdonságain s az ezekkel kapcsolatos nagyfokú szuggesztibilitáson alapszanak. Vallásbölcseleti tekintetből a samánizmus nem egyéb, mint a szellemhit megnyilatkozása,⁴ de nem külön vallási rendszer. Érezte ezt már *Lubbock* is (I. II. részt), midőn azt mondta, hogy a „samánizmusnak nincsenek élesen elválasztható ismertetőjelei“. Értette pedig e szavakon azt, hogy a samánizmus nem tekinthető valamely nép vagy népcsoport vallásának; csupán mint vallási elem szerepel. Valamely nép ősvallása teljes érintetlenségében fönmaradhat, ha az illető nép esetleg föl is hagyja a samánkodással. Az animizmus tovább él, ha a szellemekkel való nyers, mondhatjuk testi érintkezés gyakorlata meg is szűnik. Hogy minek nevezzük

¹ Ethnographia, 1900. 10.

² A moldvai csángók szokásaiból. Ethnogr. 1907. 5. füzet.

³ „Die Zahl [söröké] ist aus dem Griech. (τεσσαράκοντα, neogr. σαράντα) entlehnt, vermittelt durch die Kirchensprache; die Zahl 40 spielt ja in der Kirche eine grosse Rolle: 40 tägiges Fasten, die 40 Tage, die der Herr in der Wüste weilte.“ U. a. (Berneker, Russ, Gramm. 104.) Az újjörögben σαράκον alak is előfordul: Gorjaev etim. szótára.

⁴ *Krohn* is a kultuszhoz számítja.

valamely nép ősvallását, az teljesen eldönthetetlen kérdés, mert — mint *Wundt* idézett szavai is hirdetik — egy-egy nép vallásában a fokozatos fejlődésnek alig elkülöníthető elemei és csökevényei vegyülnek egybe. Ezek az elemek a világ minden népének vallásos hiedelmei között föltalálhatók, majd ilyen, majd amolyan összetételben; majd az egyik, majd a másik elem lép előtérbe, a mint ezt az illető embercsoport műveltségi állapota magával hozza. Az, hogy az ural-altáji népek ősvallásának a samánizmust tartották, onnan van, hogy az utazók és hittérítők figyelmét — mint ez mindenütt történni szokott — főleg a szembeszökő külsőségek, a kultusz fejlettebb alakjai vonták magukra. A vallás mithológiai elemei, nehezebb hozzáférhetőségük miatt, sokáig elkerülik a figyelmet, mert észrevételük és megértésük hosszabb tanulmányt és nyelvi ismereteket kíván.

Végül álljanak itt *Lehmannak* ezek a jellemző szavai a tunguz samánra vonatkozólag: „Das Interessanteste an dem Bericht ist unzweifelhaft das, dass wir *berauschende* und *hypnotisierende* Mittel hier angewandt sehen, um einen Zustand hervorzuwerfen, in dem der Schamane ohne sein Vorwissen Antwort auf Fragen geben kann, die er im *normalen* Zustand vernünftigerweise gar nicht hätte beantworten können“ (i. m. 21. l.). Később ismét kiemeli, hogy a szibériai samán *ekzaltált* állapotban részesül abban a hallucinációban, hogy a szellemi lényeket lássa, hallja, velük érintkezzék (471. l.). Ezek a nyilatkozatok, melyeket különböző tekintélyes szerzőkivel még sokszorosan megtoldhatnánk, biztatásul szolgálnak arra nézve, hogy helyes úton jártunk, midőn etnográfusaink és historikusaink figyelmét a nálunk gyakran emlegetett samánizmusra ismét ráfordítani igyekeztünk.¹

Bán Aladár.

¹ Nem tartozik ugyan szorosan véve a tárgyunkhoz, de mégis helyénvalónak tartjuk, hogy legalább néhány szót mondjunk a samánizmussal igen közeli rokonságban álló spiritizmusról. A spiritizmus jelenségeit és törvényeit kitünően foglalja egybe és magyarázza *Lehmann* többször említett jeles művében. Ha e könyvnek idevágó részeit figyelmesen végigolvassuk, belátjuk, hogy a spiritizmus tulajdonképpen nem egyéb, mint a samánizmus új életre ébredése a modern népek körében. A spiritizmus gyakorlásában is alapvető tényező a testi és lelki dispozició. A spiritizmus intenzivebb tünetényeit csupán arra termett s a velük született hajlamokat előzetesen kifejlesztett egyének, a médiumok tudják előidézni. Ezek a médiumok a samánoknak s elragadtatásuk: a *trance* a réületnek felelnek meg. A spiritizmus hiveire, úgy mint a samániszta népekre nézve, első sorban szükséges a médiumba vetett bizalom, a mely, természetesen rendkívüli mértékben fejlődik az ideg- és képzeletizgató mutatványok szuggesztív ereje által. Ebből érthető meg, hogy gyakran előkelő tudósok is félrevezettettek a seance-októl. A mult évtizedekben széltiben elterjedt spiritiszta-járvány nem egyéb, mint sajnálatos visszafejlődés a materiális, érzékelhető szellemi lényekbe vetett hithez s egyik bizonyítéka a testi szervezet befolyásaitól kormányozott elme könnyű megtéveszthetőségének.

CSUVASOK ÉS TATÁROK KÖZT A VOLGA-VIDÉKEN.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia f. é. május hó 25-iki ülésén.)

Nem régen jöttem meg a csuvasok és a tatárok közül. Megjártam a középső Volga-vidéket, a kazáni és szimbirszi kormányzóságokat, kutatva és tanulmányozva mindenütt a csuvas nép nyelvét, szokásait, feljegyezve régi emlékeiket és hagyományaikat, mivelhogy napról-napra elvész valami az ősiségből és elmarad egyet-más az apák szokásaiból.

A Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság Magyar Bizottságának a kiküldetésében jártam be a csuvas nyelvterületet, azzal a megbizással, hogy minél terjedelmesebb szótári anyag gyűjtése mellett behatóan foglalkozzam csuvas nyelvészeti és néprajzi tanulmányokkal. Útközben, mivel tudományos érdekek szempontjából sok tekintetben elkerülhetetlennek bizonyult, kiterjesztettem még a kutatásomat a kazáni tatárság nyelvére és szokásaira is. Annál is inkább, mivel hisz rokon nép a csuvas és tatár, e mellett a századok óta tartó együttlakás és érintkezés rányomta a bélyegét mind a két nép nyelvére és kulturájára és épp ezért kulcsul szolgál igen sokszor az egyik a másik értelmezésénél.

Tanulmányutam megkezdésekor, 1906 őszén, *Kazánba* mentem először, hogy előkészületeket és előtanulmányokat tegyek a középső Volga vidék bejárására. Azzal mulott el itt a tél, hogy csuvasul, tatárul és oroszul tanultam gyakorlatilag, hogy a néppel az anyanyelvén szólhassak, majd ha kimegyek közéjük.

A mint az 1907. év tavaszán az utak egy kissé járhatókká lettek, elhagytam Kazánt, az előtanulmányok színhelyét, hogy a népet a maga tűzhelyénél keressem fel s hogy már ezentúl közöttük is maradjak vagy egy esztendeig.

Legelőször egy tatár faluba rándultam ki északkeleti irányban 75 versztynyire Kazántól, *Tüben-Kersa*-ba, hogy tatár segédtanulmányaimat befejezzem, meg aztán hogy kiegészítsem népköltési- és folklór-gyűjtéseimet. Másfél hónapig időztem ezen a területen és szakadatlan munkával sikerült egy egész gazdag népköltési- és babonagyűjteményt összeszerceznem. A tatár ember igen közlékeny és barátkozó hajlamú, ha nyelvén szólítja meg az ember. Minden tartózkodás nélkül eljöttek hozzám, sokszor hivatlanul is, pusztán kíváncsiságból, elmondtak mindent, a mit csak kérdeztem tőlük, elhallgattam a meséiket, dalaikat és legendáikat, sohasem tiltakoztak a ezeruza és a papiros ellen, ha arra került a sor, hogy leírjuk mindezt. Éppen a csuvasoknál ezer meg ezer furfangba került sokszor valami kisebb adatnak a megszerzése, vagy népköltési anyagok leírása, éppen a nép zárkózottságánál fogva.

A tatár gyűjtések befejezése után Kazánon keresztül lementem végre a Volgán csuvas területre, a szimbirszi kormányzóság északi felébe, *Tajba Tauševo* nevű faluba.

Körülbelül a középpontján fekszik ez a falu a déli csuvas (anatri) nyelvterületnek és annál eredetibb, mivel még csak 30—40 éve vette fel a keleti keresztyénséget, az öregeik még most sem akarnak elpártolni a régi csuvas istentől. Az északi (virjal) tájéjtéshez viszonyítva, éppen e vidék nyelve őrizte meg a

legtöbb régiséget, formákban ez a leggazdagabb, ebből fejlődött ki az irodalmi nyelv is. A Tajba melletti *Koški*-ből való *Iván Jákovlyevics* a csuvas nyelv-reformátor, a ki szülőföldjének, *Koški* és *Tajba* vidékének a dialektusát dolgozta ki irodalmi nyelvvé. Szerencsés kiindulás volt, mert ennek a vidéknek a csuvas-sága a legtisztább, itt hatott rájuk még legkevésbé az orosz kultúra és itt őrizte meg a nép leghivebben az ősiséget, az öregek szokásait. Még a kedélyvilága is más itt a csuvasoknak, mint északabbra, az erdős-dombos *kazáni* kormányzóságban a virjal-oknál.

Sík, rónás vidék ez a déli csuvas nyelvterület. Zöld vetéses szántóföldek, meg legelők nyúlnak el rajta mindenfelé, itt-ott egy-egy kis fából összerótt falu, egy-egy nyírfaerdő. Szabadon tekint el rajta minden felé a meleg, perzselő nap, a keleti népek ősbálványa. Végtelenbe nyúló, egyenes puszták, átlátszó, tiszta szemhatár — ehhez hasonló a nép lelke is: egyenes, tiszta, őszinte.

A kisebb dombokból és a patakok partjairól nem haltak még ki a jó és rossz szellemek, a kiket áldozat illet, mert a nép lelkében még nem vert erős gyökeret az új vallás, de annál jobban megőrizték a nem rég mult idők emlékeit, a mikor még *türé*-nak, az egy csuvas istennek fehér lovat meg fehér kosokat áldoztak, a mikor „kipirult arezczal és édes nyelvvel“ kértek tőle áldást meg egészségét, a mikor még jobb és jámborabb volt a nép, még nem szedte az orosz pap a dézsmát, még nem ittak pálinkát, egyszóval a mikor még nem kapta el őket a civilizáció árja. Ezekre az időkre még mindig áhítozva tekint vissza a déli csuvas ember. És ámbár névleg a legtöbbje keresztyén itt, de azért a régi pogány áldozatok közül is soknak megmaradt még a rendje.

Ezen a vidéken terem a legszebb dal, híresek is a déli csuvasok a dalos kedvükről. Munka közben, mulatozás közben mindig dalolnak és mindig mást dalolnak. Kifogyhatatlanok az ő apró, négysoros dalaikból; egy kerek kis gondolat, egy találó hasonlat, a lány szemek egy-egy sugára már dallá szűrődik a csuvas ember lelkéből, olyan, mint a török *máni*-dal, még a versmértéke is hasonlít hozzá:

šépčĕk pulzā āvĕdĕdĕm,
pürtör šümāģĕ sat pulzan.
šurrĕ čumā šurzū pārĕdĕm,
čunran pušĕ pūrĕnmā xal pulzan.

Fülemüle lennék, úgy énekelnék,
 Hogyha kert volna a házatok előtt.
 Lelkemnek a felét levágnám s (neked) adnám,
 Hogyha lélek nélkül meg lehetne élnem.

Csupa naiv érzés, csupa melódia. Eszembe jut, hogy milyen legendát mesélnek az öregek a dal eredetéről:

... Réges-régen még nem tudtak énekelni az emberek. De folyók és tavak partjain el-elhallgatták, hogy hogyan zizeg-susog a nád, mikor a szél lengeti és egymáshoz verdesi a nádleveleket.

Vĕš — vĕš — vĕš
čĭ — žĭ — žĭ

Így susog a nádlevél. Az emberek eltanulták tőle e hangokat és így származott a dal...

És olyan lány is a csuvas nyelv és csuvas dal zenéje, mint a nád susogása, és olyan egyszerű és mégis annyi poézis van benne, mint a nádlevelek zizegésében, mikor a pusztai langyos szellő ingatja a tóparti nádat.

Tavaszdőben és a nyár elején dalolnak legfőképen, a míg csak meg nem kezdődik az aratási munka. Napleszállat után legények és lányok összeszedelőzködnek minden nap a faluban, az utcán, körbefogózkodnak és dalolnak éjjelig, éjjél utánig. De csak itt Tajba vidékén divik még ez a szokás, más helyütt már elhagyták.

A tél idején pedig, mikor már csűrben a gabona és a takarmány és megfogyatkozik odakünn a munka, ismét előkerül a dal a mézes csuvas sör mellett, meg a fonóban. A sör-dalok — ezek a legszebbek. Összeverődik a jó barát meg a rokon, megfőzik rozsából nagy edényekben a sört, mézet is tesznek bele, ha van, megered aztán édes ital mellett a dalos, édes nyelv:

*vazējč-tē pīrat sūr ākkēs
šūrē sālō sapsāda čārēnmas,
īrtānō āmār Bēlcū jūlnē kēmēl
jōs sundēčā χupsanda šāvērēnmas.*

Elrepül, elmegy a fehér hattyú,
Ha fehér zabot szórna nekí, akkor sem állna meg.
Az elmúlt élet s az elmaradt jó kedv,
Ha rézládába zárnád sem térne vissza.

Az édes sör māmora felcsalja a lélekből a keserűbb hangokat, az utcán vidámabb az ének, de az ital mellé oda téved a búsongás és megszólal sokszor az életfilozófia.

Hát még a temetési dalok! Ezeket is sör mellett éneklék halotti torokon. Mennyi ősiség és milyen sok költői szépség van bennük!

*šūrēm-Būs kīlēt šuralzā,
šūrē čādēr karzā čārēnmas.
čōrlō čōvēl tuχat čōrlēzē,
čōrlō čādēr karzā čārēnmas.
ānō āmār īrdēt āmār īrdēt,
ūttēn kōmēt parzā čārēnmas.*

Feljön a hajnal fehérellő színben,
Ha fehér sátrat vernél néki, akkor sem állna meg.
Felkel a piros nap pirosuló színben,
Ha piros sátrat vernél néki, akkor sem állna meg.
Elmúlik im' az élet, elmúlik az élet,
Ha aranyat, ezüstöt adnál (érte), akkor sem állna meg.

De ezek a dalok kiveszőfélben vannak már, mert pusztul minden, a mi régi, és nagyon is sietnie kell a mai kutatónak, hogy idejekorán összeszedegessen még mindent, a mit lehet, és megmentse mindazt, a mit papírra tud írni.

Ilyen gyűjtőgető munkát végeztem Tajbában és a környékén, bejárva a szomszédos falvakat és a *Szvižaga*-folyó környéki csuvas halásztanyákat. A népköltés minden ágára kiterjedő gyűjtés után, mikor már a szótárolással is rendben voltam,

elhatároztam, hogy még délebbre utazom, ugyancsak anatri területen *Ułxaš*-ba, egy még teljesen pogány csuvas faluba.

Ma már ritkaság számba mennek az ilyen pogány területek. Mintha csak itt felejtette volna őket az orosz missziós-társaság. Mohammedán tatárok és ó-hitű oroszok között neki feszíti még a mellét a haladásnak egy-egy ilyen kis sziget, de végre is hát majd győzni fog az orosz isten, mivelhogy ő erősebb.

Egyébiránt is a csuvasok megkeresztelése nem valami régen kezdődött. A legtöbb öreg csuvas emlékszik még a pogány időkre még ott is, a hol ma már mindenki keresztyén. Ötven-hatvan évvel ezelőtt vette őket észbe a kormány. Orosz biztosok és misszionárius papok járták fel a falvaikat és erőnek erejével megkereszteltek mindenkit, a ki csak el nem tudott rejtőzni a házak alatt meg az erdőben. Felállítottak a falu közepén egy nagy kád vizet és sorban belemártogatták őket a keresztvízbe, orosz nevet adtak rájuk, és készen volt a térítés, mentek tovább a következő faluba. Természetes, hogy az ilyen munkának az lett a következése, hogy a csuvasok zöme azért megmaradt pogánynak orosz név alatt is, annál is inkább, mivel az új papok nem értették a nép nyelvét, a csuvasok pedig nem tudtak oroszul, az isten igéje az út szélére esett.

Ułxaš-ban is veszedelemmel fenyegette az orosz térítés egyszer a pogányságot, valami hatvan évvel előbb. Eljött az orosz biztos, hogy megkeresztelje őket. A lakosság egy része elmenekült a szomszédos tatár falvakba, a másik része fegyverrel állt ellen. A hagyományaik úgy beszélnek, hogy követséget küldöttek aztán a csárhoz és arra kérték, hogy hagyja már meg őket továbbra is apáik vallásának a követésében. A csár állítólag megkegyelmezett nekik és így maradt meg *Ułxaš* mai napiglan is pogány falunak.

Egy régi, panaszos énekük is van ebből a korból, a mely ugyanerről az erőszakos térítésről és a későbbi czári kegyelemről beszél:

Tarka dísznót öltek,
A szügyét az asztalfőre tették.
Azt mondták, hogy „egyél“, és nem ettem,
Kést szegeztek a nyakamnak.

Reánk tört az orosz biró,
Hogy a nagyapánk és nagyanyánk hitét eltörölje.

Hála a pádisáhnak,
Nagyapánk és nagyanyánk minket
(Régi) hitében nevel . . .

De a nagyapák és nagyanyák hite kezd már megtörni, mert meghaltak a régi nagyapák és nagyanyák, a mai nemzedék már minden nap felejt valamit. Lanyhábbak az áldozatok végzésében, az imádságokat is csak immel-ámmal végzik. A *kírémét* eket, a csuvas ősvallás démonjait is becsapják már, apró téztafigurákat áldoznak csak nekik, régebben lovat, kost, vagy egyéb baromfit vágtak le a számukra. De a régi erős és hatalmas *kírémét*-ek is megvénültek már, némelyiknek egy-egy ostoba fia él csak, most már ezeket is be lehet csapni.

Mindezek után természetes tehát, hogy a legnagyobb gonddal iparkodtam feljegyezni mindent, a mit csak meg lehet még tudni és meg lehet menteni a tudomány

számára. Néha hosszas, tüzetes kereséssel tudtam már csak megtalálni egy-egy régebbi áldozatnak a rendjét, imádságait, mert elfelejtették már az öregek is.

— Az ördög tudja a régi pogány imádságokat...! — már így felelgetnek vissza a csuvas agg emberek.

Hanem azért töménytelen itt még a régi emlék, le is írtam az egész csuvas pogányság rendjét, hiedelmeit, az áldozatokat s a nép egyéb babonáit. A régi kuruzsló és bűbajos tudományak is jó megbúvóhelye ez a vidék; heteken át dolgoztam együtt kuruzslókkal és bűbajosokkal, leírtam az ajkukról a különböző betegségek ellen mondott ráolvasó-igéket és a varázslás többi rejtjelmeit, a néplélek legjobban féltett s ezért legérdekesebb termékeit.

Gazdag gyűjtésekkel és feljegyzésekkel váltam meg Ulzaštól, egy jó hónapi ott időzés után. Észak felé fordultam, hogy átszelem hosszában az egész déli csuvas nyelvterületet és Kazánon keresztül átmegyek a virjal vidékekre. Apró, poroszkáló csuvas lovakon neki is vágunk az útnak, pusztákon, erdőkön, falvakon keresztül vándoroltunk észak felé, a kazáni kormányzóságba. Elértük már a határt, itt megállapodtam egy-két napra, hogy kipihenjem egy kissé az út fáradalmait, no meg hogy gyűjtögessenek is egy keveset az anatri-vidék legészakibb falvaiban.

Itt esett meg velem az a kis regényes kellemetlenség, hogy gyanus híremet költötte a nép és a szemfüles orosz hatóság ennek az alapján elfogott mint forradalmárt és néplázitót. Ebből van a legtöbb ma Oroszországban, nem valami sok kell hozzá, hogy gyanúba keverjék az embert.

Vis-püüf-nek hívták a falut, a hol megállapodtam. Egy szennyes kis csuvas fészek, olyan mint a többi, de annál híresebbek a benne lakói, mint lóköttők, rablók és zsványok. Résen voltam tehát, egy-két embert hívtam csak magamhoz, hogy egyet-mást elkérdezzelődjem tőlük, a többi kíváncsiskodót és érdeklődőt kitasítottam a házigazdámval.

Megeredt aztán rólam a szó faluszerte, hogy milyen csodálatos ember ez a jövevény . . . . Csuvasul is beszél, tatáruul is beszél, még oroszul is beszél . . . . Sok-sok könyve meg papiroza van. Nagy térképe is van. Nem bocsát magához senkit mást, csak egy-két embert. De ezekkel elbeszél órák hosszaiig. Ez már csak uépámító vagy forradalmár lehet. Avagy pedig japán kém . . .

Besúgtak hát a közeli rendőrállomáson. Éjjel, már jóval éjfél után dörömbölni kezdenek az ajtómon. Kiszólok csuvasul, hogy ki az, hát még erősebben verik az ajtót. Többen is neki feszülnek és döngetik szó nélkül. Ahán, a rablók! Meggyújtom a gyertyát, fogom a revolvert és avval az elhatározással lépek az ajtó elé, hogy a legelső gyanús alakot minden kérdés nélkül keresztül lövöm. Oroszországban ez így szokás.

Kilököm az ajtót és nekiszegzem a revolvert a befelé igyekvő rendőrőrmester mellének. Halálsápadtan tántorog vissza, fegyverre kiáltja a háta mögött álló strázsákat és szuronyszegezve berontanak a szobámba . . . Én pedig ott állok előttük, az egyik kezemben a gyertya, a másikban a revolver. Még valami gyanus mozdulás és valamelyikönk ott marad!

Kikapták a kezemből a fegyvert és lefogtak. Átkutatták az egész szobámat, de sajnálatomra se egyéb fegyvert, se bombát nem találtak nálam — csupa kézirat, meg kézirat volt az asztalomon. Azaz, hogy csak eleinte volt az asztalomon, később már a padlón is, meg a padok alatt is hevert.

Tiltakoztam persze, csak hogy hát Oroszországban az ilyesminek nincsen foganatja. Mindenáron igazolni akartam magamat, csak hogy a rendőrőrmester nem volt berendezve az ilyesmire. Őneki kiadta a kapitány az elfogatási parancsot, ő tehát elfog.

Összeszedték a holmijaimat, mindenemet az utolsó szegig, kocsira rakták, engem más kocsira ültettek, mellém az őrmester, körülöttem lóháton a hat strázsa kivont fegyverrel, és vonultunk diadalútban a rendőrállomásra. Szerencsére, valami 4—5 versztnyire volt csak.

Már várt bennünket a kapitány. Bemutatkoztunk egymásnak. Fölszólított, hogy igazoljam magam. Kibontom az orosz külügyminisztérium nyílt levelét és elébe teszem. Olvassa, persze magában:

„... Felszólítjuk a helyi hatóságokat és mindazon közegeket, a kikkel Mészáros Gyula úr érintkezésbe lép, hogy megbízatásának a teljesítése közben, tanulmányútjában, a helyszínén és visszajövet, járuljanak hozzá mindenben ahhoz, hogy kiküldetésének minél sikeresebben eleget tehessen...” stb. stb.

Elofvasta, azután megint elolvasta. Szégyenkezve kért bocsánatot az éjjeli látogatásért, nagyon kért, hogy felejtsem el a kalandot, mutatta hozzám a szíves házigazdát. Elmenőben felajánlotta a saját kocsiját, a legénységet meg tisztelgésre sorfalba állította az ajtó elé.

Visszahajtottam a szállásomra, de másnap már útnak váltam Kazán felé, hogy megpihenjek egy kevésbé a nyári tanulmányút fáradalmi után és felkészüljek a kegyetlen téli utazásra. Mivel hogy késő őszt járt ekkor már az idő Oroszországban, egy pár hét még és megfagy a Volga háta, megjönnek a hóburánok.

Siettem, hogy még az utolsó hajókkal felvergődhessem *Čeboksári*-ba, a kazáni kormányzóság északkeleti részébe, hogy innen kiindulva, megjárjam az egész északi csuvas (virjal) nyelvterületet.

Milyen egészen más ez a vidék, mint délebbre a szibíriai kormányzóságban, és mennyire más itt a csuvas ember!

Hegyes, dombos terület ez itt mindenfelé, a dombokat tölgy- meg nyírfaterdők takarják. Ma már azért mégis jobban megfoghatkozott a rengeteg, hajdan csupa őserdő borította a tájat, az erdőmélyben itt-ott egy-egy rejtőző csuvas falu. Ezek is távol egyik a másikától, a más falubeliek ritkábban érintkeztek egymással. Mert félelmetes az erdő, ezer meg ezer rém kísért benne, nem igen vállalkoztak rá, hogy messzebb elmerészkedjenek a falutól be a rengetegbe. A csuvas ember egyébiránt is módfelett félenk természetű, szinte mintaképe a gyávaságnak, de talán semmitől sem fél annyira, mint az erdő magányától, meg attól az ezerféle zajtól, susogástól, recsegéstől, a mit a szél okoz a falevelek és a galyak között. Persze, mi azt mondjuk, hogy a szél okozza, de az ő hitük szerint csupa kísértés, csupa elkárhozott lélek sir, sóhajt, suttog ebben a sok misztikus zajban; ne adj Isten, hogy visszaszóljon nekik az ember, mert abban a nyomban ott terem előtte a rém, és kiszedi az ember szájából a fogait és megeszi, míg a másik kezével folyton csiklandozza az embert. Ez az *ar-sürj*.

A temetők is az erdőben voltak, a *kirémél*-eknek, a démonoknak a fáin is az erdőben voltak, nem csoda, hogy csupa rettegéssel és miszticizizmussal vonta be a csuvas ember lelke az erdők világát. Ennek pedig az lett a következménye, hogy

falvak és emberek ritkábban közlekedtek egymással, buján tenyészett a nyelvjárás, olyannyira, hogy csaknem minden egyes falu nyelvében van valami eltérés, valami változás, a mi már nincs meg a szomszédos, habár közeli falu nyelvében. Klasszikus területe a kutató nyelvésznek.

Megjártam ezeket a tarkábbnál tarkább kis nyelvszigeteket, elkezdve a *čeboksári*-i kerülettől ki egészen a *Sūra* folyóig, a kozmogyemjánszki kerület nyugoti határ széléig. Szógyűjtéssel, nyelvjárási tanulmányokkal és különböző népköltési anyagok gyűjtésével töltöttem az időt *Vombu-kassi*-ban, *Pizék-karadžorā*-ban, *čāndēr*-ban, *Poškért*-ban és még egy sereg kisebb-nagyobb faluban, ezek csak a főbb állomásaim voltak. Felmentem a csuvas nyelvterület legészakibb határaiig a kozmogyemjánszki kerületben, a hol összeérnek már egymással a csuvas és cseremiszi falvak s a hol ez a két nyelv már kölcsönösen hatni kezd egymásra, és színes nyelvkeveredéseket hoz létre. Innen délkeleti irányban végig mentem a jádrinszki kerületen kisebb-nagyobb megállapodásokkal, de nagyon kevés új akad itt már a kutató kezébe, egyöntetűbb a nyelvjárás.

A civilizációs kerületben *čulltj*-ban fejeztem be a kutatásaimat, azon a területen, a mely elválasztja egymástól az északi és déli csuvas nyelvvidéket.

El is fáradtam a hónapokig tartó hosszú téli utazásban. Szánon kell utaznia az embernek nagy távolságokba, napok hosszáig —20, —25 fokos hidegben, erős hóburánokban. Valóságos ítélet útban lenni olyankor, a mikor az északi szél söpri a havas utakat, és hatalmas forgószélben tánczol végig a domboldalokon és a fehér mezőkön. A csuvas ember azt tartja róla, hogy az ördög, a *sujtan* jár ebben a forgószélben és lakodalomba viszi benne a maga népét. Veszedelem arra, a kivel szembe találkozik. Többször láttam a téli utak mellett hóba borult és befagyott lovakat, állatokat. Fagyos tetemüket kikezdték már a farkasok, véres lábnyomaik ott voltak körülötte. Hány embert és hány embert is eltakar így a hóburán. Ez mind az ördög lakodalma . . .

A falvak szennyesek, rozogák, alig talál magának enyhelyet az ember a füstös faviskók között. A lakóházak jó része kéménytelen „fekete ház“ még a virjalterületen, a tűzhely füstje elborítja az egész házat és ott megy ki belőle ajtó-, ablaknyíláson, a hol helyet talál magának. Csak a padlóra lekuporodva tud úgy a hogy ellenni az ember, hogy ki ne marja a füst a szemét.

Nagyon megnehezíti még a kutató munkáját az északi csuvas ember gyanakvó és gyáva természete. Ezer meg ezer fondorlat és hazudozás kell hozzá sokszor, hogy szólásra lehessen bírni őket, el kell tanulni a nép minden gyengéjét, hogy bizalmat tudjon bennük ébreszteni a kutató. Különben üres kézzel jönne meg tőlük az ember.

A mikor már bejártam az északi és a déli nyelvjárások legfőbb területeit, hátra volt még *Szimbirszk* és a szimbirszki híres csuvas iskolának a meglátogatása. Ez intézet növendékei képviselik magukban az egész csuvas nyelvterületet, az ufai és a szamarai gyarmatokkal egyetemben. És engem főképpen ez utóbbi érdekelt, mert czélom volt, hogyha az ügy megérdemli, kimegyek még az ufai csuvasokhoz. Utánjárásomnak és személyes tapasztalataimnak az lett az eredménye, hogy az ufai és a szamarai csuvas nyelv semmiben sem különbözik a Volga jobb partján levő anyaterület nyelvétől, annál is inkább nem, mivel a Pugacsov

lázadások után kezdtek csak átvándorolni a csuvasok a Volga balpartjára, annak pedig ninesen több 100—120 esztendejénél. Mindmegannyi újabb keletű gyarmat tehát, nyelvében és szokásaiban azonos az anyaterülettel.

Szimbirszkben befejeztem tehát csuvas nyelvi és néprajzi kutatásaimat, és miután evvel kiküldetésem is lejárt, felkészültem a hazautazásra. Kazánban felvettem még az ott elhelyezett kézirataimat és f. évi február utolsó napjaiban hazajöttem Magyarországra.

*

Első ámulok itt még röviden a gyűjtött nyelvanyagról, külön részletezvé a csuvas és a tatár gyűjtéseimet.

Csuvas lexikális gyűjtésem kiterjed az összes nyelvjárásokra és tájékoztatást ad a nyelvjárások elágazásáról és kisebb változatairól. Azzal kezdtem a csuvas nyelv kiszótárolását, hogy kezdetben átírtam pontos fonetikai jegyekkel Zolotnyickij szótárának (Корневои чувашско-русскии словарь, Казань 1875) az adatait, aztán fogalomsoportok szerint gyűjtöttem a szókat nyelvjárásonként mindenütt, a hol csak megfordultam. Sok gondot fordítottam mindenütt erre, mivelhogy ez volt tanulmányutamnak tulajdonképpeni célja és legfontosabb teendője.

A csuvas népköltési gyűjtés feloleli magában a néplélek mindenfajta termékét, részletesebben pedig *közmondásokból* van 507, *találós mondásokból* 224, *népdalokból* 787.

A dalok kizárólag lírai természetűek, epikus költésnek ma már jóformán semmi nyoma sincsen a csuvas népköltésben. De mindebből még nem következik bizonyosan, hogy ne is lett volna valamikor. Különböző vidékeken hallottam az öregektől, hogy volt hajdan egy hosszú-hosszú csuvas ének Kazán megvételeéről, a *hozan tortsā ilia jorri*, de ma már ezt senki sem tudja. Valószínűleg terjedelmesebb költemény volt a kazáni tatár khánság utolsó háborúiról és elbukásáról. Gyászos, nagy esemény volt ez a csuvas nép életében, mert függetlenebb életüket, melyet a tatár khánok biztosítottak nekik, az orosz hódítások következtében ők is elvesztették. Valószínűleg ennek a régebbi híres epikus költeménynek a töredékei azok a legendák, melyeket a civilyszki és a buinszki kerületekben hallottam, mintha epilógusai volnának a feledésbe ment hőskölteménynek.

Az egyik változat a következőképen szól: „... A mikor az orosz seregek már elfoglalták Kazánt, a tatár patša arra kérte az orosz patša-t, hogy engedje még meg neki az utolsó kívánságát. Ezt meg is kapta. A tatár patša felment erre a mecsetbe, felvitte magával a kobozát és a mecset erkélyéről dalt kezdett játszani. Siralmas, szomorú nótába kezdett a patša, átjárta a koboz szava az összes seregek lelkét, tatárok és orosz katonák egyaránt térdre borultak és úgy sirtak a nóta hallatára. Új dalba kezdett a patša, vidámabb dalba és az összes seregek tánczra kerekedtek. Harmadszor is új nótát kezdett és ismét térdre borulva sirt, zokogott mindenki, a ki csak hallotta a dalt. Ezután pedig a mecset falához vágta a patša a kobozt és összezúzta. Ő maga ott nyomban hattyúvá változott és elrepült a mecset tetejéről messze dél felé a „tejes tó“ (*sətlə kül*) partjára. Az unokái még most is itt élnek örökös vágyakozásban, hogy visszajönnek ők még egyszer Kazánba, a khánság városába és elkergetik majd onnan az orosz patšát...“ (*səni elbās* — civilyszki ker.).

Mintha záró akkordjai lennének a Kazán megvételéről szóló elfeledett éneknek . . .

A másik legenda, melyet *K'iv-čāGē*-ből hallottam, a buinszki kerületből, szintén hasonlít egyet-másban az előbbi töredékhez :

„ . . . Kazán elfoglalása után, mikor már a tatár patšā veszni látta a birodalmát, felment a kazáni mecsetbe, kikereste ott a többi könyv közül a leghíresebb bűbajos könyvet (*tuχātmeš tūmalli kēnēGē*) és madár képében sírva elrepült vele messze dél felé, a „török-föld“ (*török-šarā*) tájára. Ő maga már régen meghalt ugyan, de az unokái maig is itt élnek és visszakiváncognak Kazánba.“

A khán mecsetjében még mai napság is sok ilyen bűbajos könyv van, de valamennyit szigorúan lezárva őrzik és senkit sem eresztenek be a mecsetbe . . .

Ilyenféle töredékes legendák maradtak csak fenn Kazán megvételének az idejéből, valószínűleg mindmegannyi mozaikszepe az elfeledett, egykor híres epikus költeménynek.

A lírai dalok tárgyuk, tartalmuk szerint különbözőképen oszlanak meg. Vannak: kör-dalok, lakodalmi-, sör-, katona-, fonó-, halotti tori-, húshagyói-, húsvéti és karácsonyi-, meg gyermekdalok.

Általában véve igen dalos kedvű ember a csuvas. De az igazi és legszebb dalok hazája mégis az anatri-csuvas nyelvterület, főképen pedig Buinszk vidéke. A virjaloknál már selejtesebbek a lírai termékek, legtöbbször csak szöveg nélkül dudorásznak vagy kurjogatnak. A melyiknek pedig szövege van, kevés benne a lendület, az érzés. Legtöbbször trágár tartalmú. Eredetiségük mellett még legérdekesebbek a sördalok, meg a halotti tori dalok. A mézes sör mámora, meg a temetés gyásza, az élet derüje és a halál árnya olyan hangokat csal a csuvas nép lelkéből, a melyekben a legtöbb a meleg érzés vagy az elválás okozta fájdalom, a naiv közvetlenség és életbölcsesség.

Van azután még egy faja a verses népköltésnek, a *takmak*, a lakodalmi- és gyermekmondóka, a mely szépségére és naivságára nézve talán a legelső helyet foglalja el a csuvas nép költészetében. Ebből is gyűjtöttem mutatványokat, a legeredetibbjei pogány területekről valók.

A mese-költés igen gazdag a csuvasoknál, különböző vidékeken szedve, összeirtam belőlük én is 50-re való hosszabb-rövidebb mesét. Vannak közöttük hősmesék, tarmesék és állatmesék. Ha tartalmukat és a bennük szereplő hősöket, mesebéli alakokat vesszük figyelembe, meglepő az a hasonlóság, sőt a legtöbb esetben ugyanazonosság, mely a csuvas és tatár mesék között van. A magyar mesevilággal szintén igen sok rokonságot tart a csuvas, a többi egyező vonás között nem érdektelen talán felemlítenem azt, hogy találtam náluk két olyan mesét, a mely megegyezik két magyar anekdotánkkal, melyeket Mátyás király legendás alakjához köt a néphagyomány. Az egyik közülök a czinkotai iczeze története.

Elmondom itt ezt a rokon tartalmú csuvas mesét magyar fordításában :

. . . . Egy patšā egyszer magához hívatta a papját és azt mondta néki :

— Három kérdést kérdezek tőled. Ha negyven nap alatt meg nem felelsz rájuk, felakasztatlak. Az első kérdés az, hogy milyen messze van a felhő a földtől? A második kérdés az, hogy mennyit ér a patšā? A harmadik kérdés az, hogy mi az én gondolatom?

Gondolkodik a pap, töri a fejét, de sehogysem tudja kitalálni egyiket sem.

Egy vasárnapon is, beharangoznak már a templomba, várják a papot, de csak nem jön. Átmege érte a diákon, hogy hol van, mit csinál. Hát ott ül az asztala mellett, a két tenyerébe hajtja a fejét és gondolkozik. Kérdi tőle a diákon, hogy mi a baja. Elmondja aztán, hogy a patšā három kérdést kérdezt tőle: Milyen messze van a felhő a földtől, mennyit ér a patšā, és mi a patšā gondolata?

— Ha meg nem felelek rá negyven nap alatt, azt mondta, felakasztat!

— Sose búsulj te azon, — szolt a diákon — majd megfelelek én mind a háromra te helyetted, add ide csak a ruhádat, felöltözöm belé, hogy a patšā azt higgye, hogy én vagyok a pap.

Felöltözött a pap ruhájába és elment a patšához.

— No megtaláltad-e a feleletet a három kérdésre? — kérdezi a patšā.

— Megtaláltam, — szolt a diákon.

— Hát milyen messze van a felhő a földtől?

— Hetven versztnyire.

— Az nem lehet, — mondja a patšā.

— Ha nem hiszed el, hát mérjed meg magad, majd meglátjuk aztán, hogy kinek van igaza.

— Jól van, jól van, elhiszem hát. De lássuk a második kérdést! Mennyit ér a patšā?

— Huszonkilencz pénzt.

— Miért csak huszonkilenczet?

— Mert Jézust harmincz pénzért adták el, pedig ő Isten volt. Hát ha az Isten megér harmincz pénzt, akkor a patšā megér csak huszonkilenczet.

— Jól van pap eddig, hát azt mondd meg most már, hogy én mit gondolok?

Levetette erre a diákon a pap köntösét és levette a fejéről a pap süvegét:

— Te azt gondoltad, hogy a pappal beszélsz, pedig én csak a diákon vagyok . . .

Rokonmása a czinkotai itezéről szóló Mátyás király anekdotánknak. Érdekes volna kutatni e kettő eredetét. Tényleg a mi Mátyás király anekdotánk kelt-e vándorútra Kelet felé, vagy pedig már régi-régi, még a török-tatár népekkel való közös együttélésünk korában keletkezett anekdotával állunk-e szemben, melyet aztán a magyar nép később Mátyás király legendás alakjával kötött egybe? Annyit mindenesetre észreveszünk mind a két népköltési terméken, hogy a benne szereplő alakok közül a pap, a diákon (vagy nálunk a kántor), Jézus meg a harmincz pénz kétségtelenül újabb eredetre mutat, bajosan kellene visszamennünk az anekdoták eredetének a kutatásánál a mitikus ősiségbe . . .

A gyűjtöttem csuvas népköltési anyag legértékesebb részét az *ösvallás*-ra és *népies hiedelmek*-re vonatkozó szöveggyűjtemény képezi. Különös szeretettel foglalkoztam ennek a kérdésnek a kutatásával már évekkkel ezelőtt az oszmanliságban, majd folytattam a Volga-vidéken a kazáni tatároknál és a csuvasoknál. Összegyűjtöttem az őshit képzelmi alakjairól szóló hiedelmeket és legendákat, az elemekről, égitestekről, természeti tűneményekről, állat- és növényvilágról szóló hiedelmeket és hagyományokat. Leírtam a pogány áldozatok és ünnepek teljes rendjét és sorát, az imádságokat, természetesen eredeti szövegezéssel. A halál,

temetés, gyászünnepek, túlvilági élet s az ezekről szóló néphit és szokások egy újabb fejezetét képezik ennek a gyűjtésnek. A kuruzslással és bűbájossággal szintén behatóan foglalkoztam, sikerült különböző utakon egy egész sereg kuruzslót megnyernem arra, hogy beavassanak a tudományukba, leírtam az ajkukról valami 100-ra való ráolvasó és bűbajos imádságot. A jövődőlésről és az álmofejtésről szóló fejezetek képezik a kiegészítő részét a csuvas nép ősvallását tárgyaló gyűjtéseimnek.

A csuvas nép hitvilágával foglalkoztak ugyan már hézagosan eddigelé is orosz kutatók, a többek közt *Zolotnyickij* és *Magnyickij*, de olyan rendszertelenséggel, hogy a leghomályosabb fogalmat sem tudjuk ezek nyomán megalkotni magunknak a csuvas ősvallás lényegéről. A többek között — teszem azt — *Magnyickij* a *Материалы къ объяснению старой чувашской веры* című könyvében valami 87 csuvas istenségről (оужество) beszél, összekeverve itt a különböző rendű és rangú jó és rossz szellemeket, a helyi *kirémét*-eket, sőt betegségek mitikus vonatkozású elnevezéseit — valamennyit egy-egy istenség számába véve, és ezek alapján természetesen polytheistikus színben tünteti fel a csuvas nép ősvallását.

Pedig úgy, a mint ma van, a pogány csuvasság hite a legszigorúbb monotheismus, akárcsak az iszlám. A csuvas „egy isten“ a *pər türç*, nem tűr meg maga mellett más istenséget, a kit áldozat illetne, minden imágsádban csak ő hozza könyörögnek. Általában véve, ha közelebről veszszük szemügyre a csuvas nép ősvallását, meglátjuk benne a török-tatár népek régi samán hitének minden elemeit, de e mellett észrevesszük azt is, hogy ezt a samán vallást teljesen monotheistussá gyúrta át az iszlám ráhatása. Még érdekesebb ez a körülmény akkor, ha a csuvas őshitet a kazáni tatár hiedelmekkel egybevetve, a csuvas őshitben olyan régi arab-mohammedán elemet és arab vallási műszókat találunk, melyek még a mohammedán kazáni tatároknál sincsenek meg a nép hiedelmeiben. Az arab vallási hatás és az arab kultúra valószínűleg régebben érintette őket, mint volgai testvéreiket, a kazáni tatárságot. Minderről különben majd módomban lesz szólni nem-sokára e gyűjtésem tudományos feldolgozásánál.

A *kazáni tatár népköltési gyűjtéseimre* való hivatkozással csak nagyon röviden, számadatokban adom itt elő, hogy miből mi van: közmondás 272, találós mondás 74, dal 390, ének (epikus tartalmú) 12, mese 36, adoma 5.

Ezenkívül a tatár nép babonáival is foglalkoztam, különböző vidékeken gyűjtögetve, ugyanazon sorrendben és vázlattal, mint fentebb a csuvas ősvallásnál leírtam. Régi, pogánykori áldozatok maradványaival és imádságaival is találkoztam a szimbirszki moszlim tatároknál, a milyenekről még eddig nem volt tudomásunk, csak keresztyén tatároknál találtak némi nyomokra e téren orosz kutatók.

Gazdag szójegyzékeket, sőt teljes tatár szótárányagot gyűjtöttem ezeken kívül különböző tájnyelvekre kiterjeszkedve, mivelhogy csuvas útjaim közben, a mikor csak egy-egy újabb tatár nyelvszigetre bukkantam, sohasem mulasztottam el az alkalmat, hogy szójegyzékeket és szövegeket ne írjak le a nyelvükből.

Ezekben kívántam itt elszámolni a t. Magyar Tudományos Akadémiának csuvasföldi tanulmányutamról és eredményeiről. A Tudományos Akadémia 1000 koronával járult tanulmányutam költségeinek a fedezéséhez, köszönetet mondok itt e támogatásért. Ugyancsak köszönettel tartozom a Nemzetközi Közép- és Kelet-

ázsiai Társaság Magyar Bizottságának is, hogy másfél évig tartó erkölcsi és anyagi támogatásával hozzásegített csuvasföldi tanulmányutam eredményeihez. Hálával gondolok itt még mindazokra, a kik Kelet Oroszországban tudományos törekvéseimnek pártfogói és jóakarói voltak, s a kik a hosszantartó, fárasztó utazás közben kárpótolni iparkodtak hazát, otthon és jóbarátokat.

Mészáros Gyula.

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

Tetétleni keresztelési és lakodalmi szokások.¹

— Második közlemény. —

A násznép, élén a násznaggyal, bekerülvén, a menyasszony beköszönője következik:

XV.

„Jó estét kívánok édes apám, anyám,
Már így szólítom fajokról ezután,
Engedelmet kérek, mán hozájok térek,
Hűséges leányok remélem, hogy lések.
Ha befogadnának engem kigyelmetek,
Engedje az Isten, hogy hűséges leányuk lehessenek
Édes apámuramnak, édes anyámasszonyomnak
Szivemből kívánom.“

Egy másik menyasszony-beköszönő-formula is ismeretes:

XVI.

„Szerencsés jó estét kívánok,
Én vagyok kigyelmeteknek az új leányok,
E házban érkeztem mint idegen vendég,
Kívánom itt legyen szeretet békeség.
Nem nevelt, de azért szeretett gyermekek,
Szeressenek engem, mint férjem, kelmetek.
Nyujtsanak hát kezet örök szivből szállást,
Kívánom itt legyen holtomig maradás.
Szivemből kívánom.“

A menyasszony e mondókája után az örömszülőknek kendőbe kötött tányéron süteményt ad át, majd összeesókolózik velük. E közben egyik érdemes előkelőbb szakácsasszony seprűt dob a menyasszony lábai elé, melyet ha az átlép, azt mondják „lusta“ asszony lesz belőle; ha pedig hirtelen felkapja s félre dobja, úgyes „szilaj“ asszonyt nyert vele a ház.

Következik táncz és enyelgés, majd vacsorához ülnek, mely ismét súlyos kötelezettséget hárít a vőfélyekre, ők szolgálnak fel az asztaloknál s minden tál ételhez rigmust kell mondaniok:

¹ Folytatása az Ethnographia mult évfolyamában (103—107. l.) megjelent közleményeknek.

XVII. Leves beköszöntő.

„Szerencsés jó estét kívánok mindennek,
E menyekzős házba összegyűlt vendégnek,
Jó gazdánk ételét töllem béküldötte,
A jó akaróit ezzel köszöntötte,
Itt van a jó csiga a tyúkhús levével,
Benne lába, mája, tüdelye, szívével.
Megnézheti eztet kiki szépszemével,
Kívánom hát éllék friss jó egészséggel.
De most mán le teszem tessék násznagyuram,
Nem kell finyáskodni, azt mondta gazduram.“

XVIII. Bortöltögető.

„Szívvidámitásra Isten a bort adta.
A mint Zsoltáriban Szent Dávid mondotta.
Ezért jó gazdánk hordalyát kifúratta,
Teli kulacs borát vélem felhozatta.
Azért hát uraim e borból igyanak,
E lakodalomban vigan mulassanak,
Köszöntsék a kancsót el ne alugyanak,
De a vőfélynek is borocskát adgyanak.“

XIX. Ivás után.

„Most mán olyan gyorsan forgatom magamat,
Mintha bolhák csipnék mindkét oldalamat.
Hogyha bor ásztatya meg száradt torkomat,
Három faluba sem tanállják páromat.“

XX. Más.

„Jó estét kívánok kún kapitány¹ uram.
A magok számára egy kulacs bort hoztam.
Egyenek, igyanak vigan mulassanak.
Azt mondta gazduram, ne szomorkodgyanak.“

XXI. Paprikás hús kínálásánál.

„Ismét megérkeztem uraim sokára,
De merem mondani, nem jártam hiába.
Mert oly étket hoztam valójába,
Mely eledel első az étkek sorába.
Ezen eledelért nagy próbát is tettem,
Egy szilaj bikával hét nap verekedtem.
De annak oda sem, csakhogy legyőzhettem,
Nosza hevenyében a bőrét levettem.
A fejét nyakastól röktön le is szeltem,
Ezen jó eledelt abból készítettem.
Tessék násznagy uram, fogja meg két kézzel,
Hogy el ne essen ez, mert a legjobb étel.“

XXII. Borkinálás.

„Jó estét kívánok édes násznagy uram,
A magok számára ó-hegyi bort hoztam.“

¹ Kún kapitányok tréfás fiatalok, a kik a násznagyokkal szemben levő szögletben ülnek, hivatások a vőfélyekkel együtt a vendégek mulattatása, kedvre derítése.

De baj van, gazduram nem ad mellé sültet,
Sültnek való tyúkot még ezután ültet.
No de sebaj szerény legényimmal verebet veretek.
Az is jobb lesz sülve mint sóval retek.*

XXIII. Sült húsnál.

„Igéretem szerint hozom a madarat,
Nagyon meg sem száratt sületlen sem maratt,
Tessék násznagyuram itt a sült tyúk-bika,
Olyan nehéz mán a karom alig birja.
Csak a húsa 77 mázsa lett.
De még tojás ilyet sosem ellett,
Másik 70 mázsa lett a cseplesz hája,
Mint az „inacshalom“¹ olyan volt a málya,
Szíve is volt olyan mint egy malomsátor,
Hogy ha az nem igaz legyek hazug bátor,
Az apró tollából 30 derékaly tött,
De kakas tolyásból soha ilyen nem kött.
Ennek a tolyását röffel szokták mérni,
És a falytályába sülve lehet kapni,
De mivel nem gondolt jó gazdánk, a maga tyúkjával,
Költsék el jó ízűn Isten áldásával.“

XXIV. Borkinálás.

„Bortól vidul a szív, bortól árad a kedv.
Mert ez a szőlőből csepegtetett jó nedv,
Ne búsuljon senki, ha kifogy belőle,
Mert én megyek gyorsan, frisset hozok bele.
Olyan hordóval van még a kamarába,
Hogy az áczok is meggörbül alatta.
Tudom kún kapitány uram, hogy nehezen várja.

Vacsora után a tánczok közben szokásos játékok és mulattató versek:

XXV. Maskurának való vers,² a vőfély mondja:

„Hol vettétek magatokat, hogy ily csúnyák vagytok,
Ki faragott benneteket ti bárdolatlanok.
Talán a földből bújtatok világ csúfjára,
Vagy más országból jöttetek szép Magyarországba,
Mert nállunk az ily állatok talyigákat tolnak,
Vagy a szegény juhászoknak élelmeket hordnak.
Olyan rútak vagytok, hogy a ki rátok néz,
Tüstént megcsömölik, elveszti az eszét,
De azért én mindezeket nem tekintem,
Ocsmány ábrázatotokat nem nézem,
Jót kívánok néktek szivesen.
Hallgassátok meg hát ügyesen:
Aggyon Isten nektek egészséget jajjal,
Sok szerencsés napokat sok ügyvel és bajjal,

¹ Egy itteni határdomb neve.

² A maskurák vagy álarczos vőfélyek idegen, meg nem hívott, sokszor más falubeli elemekből kerülnek ki; álarcz alatt, tréfás öltözetben jelennek meg és játszszák el játékaikat.

Üres kamarátoknak még több ürességet,
 Pinczétéknek sok vizet, de borban szükségét.
 Bundául szolgállyon nektek százszor jukas selyem,
 Lábatok csizmát, fejetek kalapot sose visellyen.
 Egyéb féle ruhát a sors oly bőséggel aggyon,
 Ha kimentek onnéthazul' semmi sem maraggyon,
 Pénzettek annyi legyen mennyi szőr talpatokon,
 Legmérgeesebb ellenségték ülljön az orrotokon.
 Hanem lesz kenyeretek szükségétől ne féljeteK,
 Dinom-dánom közt sírva élyeték,
 De már most hozzátok fordulok barátom,
 Mert mán ez nagyon sok, én magam is látom.
 Nem beszélek fűzfa kenderfának,
 Ne higyétek valónak, hanem csak tréfának,
 Nőjön az ujjatokon¹ három körömméreg,
 Száradgyon meg végre mint a bikfa kéreg.
 A tetvek rágják el tarfejeteK¹ szálát,
 A pondrók leplyék meg mint nyűvek hazáját,
 Tyúkszem, tyúksegg, vérhas szorulással,
 Jöjjön el hozzátok kézfogva egymással.
 Púpok szorongással, gyomorgöres, heptika,
 Forrjon be örökre az orrotok¹ lyuka.
 Himlő és más sok jó ölyenek meg végre,
 Mint a veszett kutya nézzeték az égre,
 Éltetek napját töltsétek börtönbe,
 És Pestről Budára horgyanak kötözve,
 A halál húzzon ki Rákos mezelyére.
 Ezeket kívánom néktek pajtás,
 Szemetek az úton verje ki egymást,
 Nektek az ég meg ne kegyelmezzen,
 És a böggös czigány egyre élyenczen,
 Valamennyi dongó vagyon Debreczenbe,
 A fulánkját verje mind a s . . . . . be.
 Az író írja fel neveteket egy nagy tökre,
 Vigye fel a budai nagy hegyre onnét gördítse le lökve,
 HíreteK, nevetek vesszen el örökre,
 Ebadta nagy ökre! "

A maskurák ez alatt ugrálnak, tánczolnak, hengerbuczkát, buksenget hánynak, szóval különféle mulattató figurákkal serkentik a jó kedvet. Jutalmuk ezekért bor, pálinka és vacsoramaradék, azután a legnagyobb inkognitóban, mint jöttek, eltűnnek.

XXVI. Halotti búcsúztató.

Egy fehér lepellel letakart fiatal embert hoznak be, két kecskelábon nyugvó ajtóra helyezik s kezdődik annak elsiratása a vőfély által síró panaszos hangon:

„Végbúcsúzásomnak most lészen kezdése,
 Legyünk csendeségbe, míg lészen végzése.
 Ne vigy uram a Bánatba, a nagy Szomorúságba,
 Inkább vigy el Debreczenbe tiszta búza kenyérre,
 Nagyváradra lakni, zsemlyét ropogtatni,

¹ A rendszeren használt szavak nem reprodukálhatók.

Körülöttem álló takaros kis sereg,
 Kik ez halott felett mélyen pityeregtek,
 Belé van takarva egy rongyos lalybiba,
 El van itt nyulytóztatva mint egy tetves liba.
 Meghalt életének legszebb virágába,
 Nem dobog a szive többé a gatyába,
 Kirugott a világ kéménye oldalán,
 Úgy kell a disznónak, mért volt olyan pogány.
 A jó káposztától megcsömöllött szegény,
 Éppen ma egy hete volt szolgáló legény,
 Torkára is forrott a zsiros káposzta,
 Melytől öreg aplya az inát elf... a.
 Sirassátok tehát mint jó rokonságot,
 Mert ámbár elnyelte örök boldogságot.
 A F...gó Baláznak a szőlő árkánál,
 Megdőglött egy rossz ló a csonka fűzfánál,
 Melynek farka alatt tátva nyitva maradt kebele,
 Ez a megboldogult lélek menni siet bele.
 Te sovány hosszúkás sárga lábú halál,
 Ez iránt de kevés irgalommal valál.
 Meg nem kegyelmezél ő neki szegénynek.
 Hogy nézhed ezeket, kik itt keseregnek.
 E gyászos koporsóban tétetett.
 Keresztyén atyánk fiának a neve,
 Életében volt Irtóztató Gyurka,
 Ki is eredetét vette kedves szülőjétől,
 Búzaszalmán hizott, szemétdombon nőttől.
 Ennek az aplya is jó gazdag ember volt,
 Hol puttont hordozott, hol talyigákat tolt.
 Házasságra lépett felette kesergő rég elhunyt
 Nelyével Nátházi Izabella kisasszonnyal,
 Nyertek ők egymástól 18 gyereket,
 Kik közül életbe van 24.
 De, hogy nemzetsége messze ne terjedjen,
 Plutó az öreg urat maga alá vette inasnak.
 De nem vette el tőle mit életében keresett,
 Kedves rokonainak is hagyott egy keveset,
 Én tudom, mit hagyott, de ti nem tudjátok.
 Gyertek közelebb hát, hadd osztom fel rátok.
 Volt egy rossz nadrága, sömörös ködmőne,
 Ezeket hagyta kedves testvére,
 Kedves testvérei, kik itt sirattyátok,
 Még egy rossz kétkerekű talyigát is hagyott rátok,
 De igen elnyíftt mán, egy szeg sem jó benne.
 Ne sirassátok hát, hadd vigye a fene,
 És a min ő járkált. egy rongyos számaron,
 Megosztzkodhattok az egész jószágon.
 A hátulsó része a búrogósé lesz,
 A melyből néki jó evő csésze lesz.
 Bellyebb is voltak ám jó ízű falatok,
 A melyből a kontorás jó nagyot falhatott.
 Hát néktek mit hagyott, többi muzsikások,
 A vérmezőn légyen télies lakástok,
 S mindaddig légyen ott néktek lakás,

Míg holló, varjú fejeteken gödröt nem ás.
 De van még ő neki egy rongyos birkálya,
 Pápaszemnek húzza s . . . . . t az orrára.
 Hogyha az nem elég, aztat keveseli,
 Három számáréval meg fogom pótolni.
 Egy András nevű legény szemét furesán tartja,
 Talán jogát ő is már nehezen várja,
 Úgyis az övé lesz az a rossz subálya,
 A melynek már rég lekopott az irhálja.
 Jánosnak is látom, hogy ásit a szája,
 Talán valamihez ő is jussát tartja,
 Egy rossz ködmöne volt, míg élt elszaggatta,
 Annak a darabját mind ő reá hagyta.
 Melyben van, gondolom, három marék tetű,
 Hogyha pedig nincsen, nyüzsöghet majd ettű.
 Gyere közelébb te Imre fiam jövel,
 A nyolez láb kutya hurkával szalagy el.
 Volt még két mostoha fia, Czérczi és a Mordán,
 Ezeken kívül még kettő volt a csordán,
 Nagy rangbúl való vót minden ivadéka,
 Háromnak vót sokszor egy főzfazéka.
 Kenderben sem tett sok kárt,
 Mindég rongyos gatyába járt.
 Sokszor tele itta magát,
 Mégse tűrhette a bor, pálinka szagát.
 Nyugogy, nyugogy édes Gyurkám,
 Még a bundám is rád adnám,
 Ha megdermednél, azt se bánám.
 Üdvöz légy, otthon légy,
 Otthon nem csíp meg a légy.
 Eleget beszéltem, nemde a forintért,
 Bár egész élete fél pótriát (polturát?) nem ért,
 A timár vakarja meg a háta közepét,
 A sárga mustrával verje agyba fejét,
 Nyúzza meg a sintér, húzza le a bőrét,
 Foldozza bé véle nadrágja fenekét.
 Keskenynek mondják a menyország útját,
 Oly keskenynek, mint az ürge lyukát,
 De elég jó széles tágas a pokolnak úttya,
 Vigyétek hát ezt a dögöt oda.“

Mielőtt újabb tánczra kerekednének, a vőfély verbunkos verssel szólítja tánczra pajtásait, majd felesketvén őket, a cigányok részére tányéroz.

XXVI. Verbunkos vers.

„Bölcs Jupiter, ki a földet igazgatod,
 Az egek abroncsát alá s fel forgatod,
 Hogy min igyekezek, azt is sajdíthatod,
 Mi az akaratom, előre tudhatod,
 Ki szállt egy új vitéz Mársnak mezejére,
 Lándzsa helyt látjátok, fakanál kezembe.
 Segíts meg Jupiter, légy dolgom vezére,
 Szálljon áldás tülled mindnyájunk felyére.
 Egy újságot mondok, szép ifjak halljátok,

Új királytok támad, jól meggondoljátok,
 Kinek keze alá magatokat adgyátok,
 Ha ez így van, mondgyátok hallható szóval igen is.
 Csapj fel pajtás te is, ad be a kezedet,
 Jó katona leszel, látom személyedet,
 Ne gondolkozz soká, ne törd az eszedet,
 Mindjárt lénunggal megtöltöm a zsebedet,
 Bizony katonának, vitéznek termettél,
 Mert mán, a mint látom, sok gombotát ettél.
 Nyáron a legyekkel sokat vitézkedtél,
 Kövess tehát engem, hogyha megszerettél,
 Van már egy régutim, indulhatok tánczra,
 Nem szedem azért homlokom, mint gatyámat ránczra,
 Kiallok én veled mindenkor a síkra,
 Legyünk azért vigak, míg tesznek a lánczra,
 Ládd palytás, milyen jó vitéznek lenni,
 Gyere katonának, hogyha nincs mit enni,
 Megtudgyák ám itt a farodat is kenni,
 Légy hűséges, nem fog semmi bajod lenni.
 Van mán régutám, örülök szívembe,
 Én jó káplár vagyok, úgy nézz a szemembe,
 Tudom, hogy szeretnél esni a kezembe,
 Kerekeggyél tánczra, ály bé seregembe,
 Hát te palytás talán feleséged szánod,
 Azért nem csapol fel, hidd el, hogy megbánod.
 Csapj fel azért palytás, ha van bátorságod,
 Vagy mondd el szaporán, mi a kívánságod.
 Csapj fel palytás te is, látom ma nem ettél,
 Ki nem gondolhatom, ugyan hol termettél,
 Talán napkeleten valahol születted,
 Mert a szerecsen részbe ugyan bő részt vettél.
 Csapj fel te is palytás, látom elég nagy vagy,
 Akkora a fejed, mint egy nagy kerékagy,
 Míg azért kardomba a vér bele nem fagy,
 Gyere közzénk legyél Hadnagy.
 Kilencz pusztá falut akárki bójárhat,
 Míg ilyen löcslábú nyalka fattyút láthat,
 De fáj a libáknak, ha elébe akad,
 Éles fegyverétől a torkok leszakad,
 Hogy ha táboromba mákot hintenének,
 A harez tére ennek a derék vitéznek,
 Bizony e legény mind elnyelné,
 Ne vonakogy tehát, ály a többi közé.
 Vagy nyerek, vagy vesztek, szerencsét próbálok,
 Még egy derék legényt közénk verbuválok,
 De ha kezet nem ad, ugyan mit csinálok.
 Haragomba bizony majd csalánt kaszálok,
 Van mán régutám, mindnyájan látjátok,
 Tudom, okosságom nagyon csudáljátok,
 Hát ha még lándzsámat látnátok,
 A nagy kaczagásba elályulna szátok,
 Most mán kik kezet adtatok e házban,
 Híven szolgállyatok.
 Főkép nekem szavam fogadgyátok,

A kinek formantját mindgyárt meghallyátok.
 Most mán mindenki essen térgyére,
 Tarcsa fel az ulyát, esküdjön felyére,
 Hogy fő káplárjának lész segítségére.

E s k ü.

„Az erdőben, a mezőben, a nagy erdőben, valamennyi szarka ugyanaz mind tarka.

A szarkában, a tarkában, valamennyi fehér ugyanannyi fekete.

A nagy kerek erdőben van egy fa, abba a fába egy nagy odú, abba az odúba egy nagy fészek, abba a fészekbe egy nagy tolyás, abba a tolyásba egy nagy madár, az a madár olyan madár, az a nagy madár válya ki a szemeteket, ha a kapitányotok szavát nem fogadgyátok.

Nemes frekvencia még egy vagyon hátra,
 A szegény Bürügös a sut szájába búva,
 Azon öli magát bánatjában.
 Fél, hogy neki nem jut a burúgójába.
 Szánom, szánom szegényt, ki ne szánná tehát,
 Mert mán haragjába majd megöli magát,
 Évődik magába, kitepte a haját,
 Vágja el a bóhér a fekete nyakát.
 Hók mit mondék néki talán kár is volna,
 Hát ugyan minékünk ugyan ki burúgólna.
 Ez a sok szép vendég ugyan mit csinálna,
 Ne vágja el inkább, húzza fel a fára.
 De mind azon által kik a hitet szépen letették,
 A muzsikásokról el ne felelytkezzetek,
 Az erszényt és zsebet jól megkeressétek,
 A mit elszántatok, oda betegyétek.
 Azután majd én is húzatom,
 Ha nem húzza mind sorra nyúzatom,
 A bőröket pedig jó áron eladom,
 Kordován helyébe elárúsíttatom.“

Közben folyik a táncz; szegényebb házaknál mindjárt éjfél után, jobbmódúaknál reggel felé következik az újasszony felkontyolása; majd a menyasszonytáncz.

XXVII. Menyasszonykontyoláskor.

(Elmondja a menyasszony vőfélye.)

„Halljunk szót Ádámnak minden maradéka,
 A kit befogadott e gazdánk hajléka,
 Mig ki lesz beszélve szívemnek szándéka,
 Hogy ne legyen annak semmi akadéka.
 Menyasszony asszonyom a vendég számára,
 Ajándékot hozott becses asztalára.
 Költsétek el hát frissen, mert meghül sokára,
 A ki ebből eszik, fordulyon hasznára.“

„Ím a természetnek változandósága,
 Látja a násznagy uram, mily nagy valósága,
 Hirtelen elmulik, nincs állandósága,
 Melynek ez a személy élő bizonyosága,
 Mert mióta tegnap tőlünk eltávozott,
 Szörnyűség a dolog mily nagyot változott.
 Nem ily fővel ment el, melyet ide hozott,
 Nem tudom szegénynek ily bajt ki okozott,

Sima fővel ment el, kiki jól tudhatja,
 Béborított fővel jött mindenki láthatja,
 Gesztenyeszin halyát mán béborította,
 Völegény uramnak nem volt reá gondlya.
 Nosza jó muzsikás hegedűd zendülylön,
 Úgy hogy a menyasszony füle megcsendülylön,
 Húzd el a Rákóczi híres árijáját,
 Melyet danolt mikor vívta Belgrád¹ várát.
 Hisz nem látok itt egyet sem apáczáat,
 Járjuk el hát gyorsan a menyasszony tánczát.
 Ím itt áll előttünk az ékes menyasszony,
 Hogy menyecske fővel először mulasson.
 Minden vendégének egy nótát juttasson,
 Az ajándékokból új czipőt varrasson.
 Tánczoljon hát véle mindenki egy kurtát,
 Csak le ne tapossák a czipőlye sarkát.
 Gondolyanak arra, hogy drágáért varrták,
 Azután tömjék meg bankóval a markát.
 Az asztal közepén van egy üres tányér,
 Én kezdem a tánczot, a többi meg ráér,
 Menyenek el addig hatosért, koronáért,
 Húzd rá jó muzsikás az új házaspárért.“

Utólagosan jutottam hozzá, így, bár legelől volna helye, záradékul teszem ide a leánymegkérő verset, melyet a völegényjelölt mond el leendő menyasszonya és ennek szülői előtt:

XXVIII.

„Gondollyák-é kigyelmetek, mi lyáratban vagyok,
 Mi járatból kerestem meg kigyelmetek becsületes házok.
 Felfedezem titkát ide jövésemnek,
 Kinyitom alytalyát előttök szívemnek.
 Igaz hitvestárs kék eggyes személyemnek,
 Ki oltalmazólya lenne holtig életemnek.
 Felnőtt egy virágszál önök udvarában.
 Kit szépen neveltek tisztelt halylékokban.
 Ellyöttem kedvesem megkérni kezedet,
 Add által ha lehet szerető szivedet.
 De nem ideiglenesen hanem örökösen kérem,
 Mert ez a boldogság síromig tart nékem.
 Ó mily boldog lennék, ha pályám csillaga,
 Te lennél kedvesem én nékem valaha,
 Örömöt lehelne rám a levegő ég.
 Tiszta szereteted lenne hozzám mindég.
 Ha szeretsz kedvesem, add által kezedet,
 Hadd bírjam holtomig szerető szivedet.
 Kedves szülőidnek áll szabadságokba,
 Ha karlyaim alá bocsátnak bizom jóakaratokba,
 S ha ezen szavamra tellyesül szándékom,
 Én is leszek kigyelmeteknek szeretet fiók a sirig.
 Ha pedig nem szeretsz, mondgya meg kedves szád,
 S én akkor azt mondom kedves Isten hozzád,
 Köszönöm az eddigi hűségét,
 Aggyon az úr Isten igazabbat néked.“

Dr. Liszt Nándor.

¹ Hiányos történeti ismeret.

I R O D A L O M.

N. Sz. Trubeczkaj herezeg értekezései. A Moszkvában megjelenő orosz néprajzi folyóiratnak, az „Etnograficeszkije Obozrjenie“-nak 1906. évi folyamában *Trubeczkaj* két értekező cikket tett közzé, melyek tárgyuknál fogva különös érdeklődésre tarthatnak számot a finn-ugor nyelvészek és etnográfusok körében. Az egyik a vogul mithológiában oly nevezetes szerepet játszó Zlotaja Babáról szól Къ вопросу о Золотой Бабе: A Zolotaja Baba kérdéséhez (52—72. l.). Ez a bálványistenség számos régi utazó és etnográfus művében van említve s oly fontosnak tartották, hogy még a térképeken is jelezték.¹ *Trubeczkaj* cikke két részre oszlik. Az első részben megállapítani igyekszik, kit ábrázolt ez a bálvány a voguloknál s minő szerepe volt és részben még ma is van a nép hitéletében. A második részben e kultusz nyomait keresi egyéb finn-ugor népeknél. Mindenekelőtt azt állítja, hogy a bálvány, a mint beszélük, mai nap is megvan valahol elrejtve és róla több másolat forog a nép kezén. Egy ezüst-kópiát *Karjalainen* meg is szerzett és Helsingforsba vitt magával. A Valvoja² cz. finn folyóiratban *V. J. Mänsikka* ismertetésében olvasom, hogy *Karjalainen* semmit sem tud erről az ezüst szobrocskáról; hogy *Trubeczkaj* honnan vette ezt a hírt, valóban megmagyarázhatatlan. Az eredeti névben levő „zlotaja“: aranyos jelző sem jelentette azt, hogy a bálvány aranyból lett volna; nem egyéb ez, mint egy, a vogul-osztják mithikus költészetben gyakori dicsőítő jelző, melynek jelentése körülbelül annyi, mint: szent, dicső. Ezután hivatkozik a szerző *Noszilov* „V ВОУЛОВЬ“ (1904. 116. l.) cz. művére, melyben az említett szerző elmondja, mit tudott meg egy Szavva nevű vogultól, erről az úgynevezett Ezüst-Asszonyról. E vogul szavai szerint az E.-A. „nagyon segíti az asszonyokat“. A voguloknál nagyon kevés a gyermek s ezért gyakran hozzáfordulnak a gyermektelen asszonyok, sőt férjek is és áldozatot mutatnak be neki gyermekáldásért. A vadászatban és halászatban való szerencsét szintén tőle kérik. Hogy ki ez az áldó istenasszony, arra nézve *Trubeczkaj* azt mondja, hogy nem lehet más, mint a már Gondattitól is emlegetett *Kaltis* (helyesen: *Kaltés*) vagy máskép *Sań-Törum* (helyesen: *S'án-tjgrém*) istenasszony, *Numi-Tjgrém* felesége, ki hat fiat szült isteni urának, de mivel a hetedik fiát, a Világügyelő-férfit (*Mir-susné-χum*) egy mennyei szolgától szülte, — e miatt ura ledobta őt az égből, de megengedte neki, hogy a szerencsétlenek és szegények védőasszonyává legyen. Tr. szerint az Arany-Asszony ennek az istennőnek az idoluma. Erre az okoskodásra csupán annyit jegyzünk meg, hogy a Zolotaja Baba nagyon valószínűleg nem egyéb, mint a vogul *sarńi babi*: aranyos bálványisten orosz fordítása s így ebből a névből, az ábrázolat alakjára semmi következtetést sem vonhatunk. Lehetett az valami természetes szent hely is: kő, szikla vagy hegy s az orosz fordítás félremagyarázásából származhatott az egész mese. *Kaltés* asszony nevét a Küältam = fölkel, nevel, éleszt igéből és a *sän* (*śán*) = anya

¹ Lásd *Munkácsi*: Vogul népköltési gyűjt. I. kötet, kiegészítő füzet: 63.; 68—9. l. és *J. Krohn* Suomensuvun pakanallinen jumalanpalvelus: II.

² 1907, 427. l.

főnévből magyarázza. Küältis-sän tehát annyi, mint segítő, föntartó anya. *T.* értekezése második felében erre a kétes értékű szómagyarázatra támaszkodva, messzemenő következtetést állít föl. Azt vitatja ugyanis, hogy ez a név megvan a votjásoknál. A *Kildisín* vagy *Kildisín-Mumi*, a szaporodás, növekvés istennője a votjásoknál nem más, mint *Kaltés-sän*. A *Kildisín* szót a votják nyelvből megmagyarázni lehetetlen. Főlemlíti *Verescsagin* és *Buch* elfogadhatatlan magyarázatát, de *Munkácsieról* nem szól, pedig épp az övé fejtí meg ezt a szót legtöbb valószínűséggel, magából a votják nyelvből.¹ *M.* szerint ez a szó a *Kildis* = teremő, nemző (— a *kildini*: teremteni, odateremteni, küldeni igéből) és az *in* vagy *in* = menny, ég szavak összetétele, tehát annyi, mint: teremő ég — tiszteletére tavaszi ünnepet ülnek, hogy jó termést adjon. *Trubeczkój* az ő ingatag etimológiájának alapján azt állítja, hogy a vogul és a permi népek (tehát a zürjén is!) valaha együtt éltek. Nagyon különös, hogy a többi mithologiai alak nem maradt fönn az együttélés korából, csupán ez az egy. Ezután még néhány egybevetést tesz hasonló hivatású istennőkkel, de, mondhatjuk, minden alap nélkül, mert ilyen analógiákat a világ összes népeinek mithológiájából idézhetnénk.

Világosabb és épp ezért elfogadhatóbb eszmemenetet találunk az orosz író másik, finn-ugor tárgyú értekezésében, mely a Kalevala XXXVII. runójában előforduló arany leányról szól (Финская пѣснь „kulto neito“ какъ переживание языческаго обычая; 231—233. l.). Ilmarinen kovács, felesége halála után sokáig siránkozik, végre azonban elhatározza, hogy aranyból² kovácsol magának feleséget. Az aranyból előbb bárány, majd csikó lesz; ezeket Ilmarinen visszaveti a kohóba s csak harmadszorra lép ki a lángok közül az óhajtott leányalak. A kovács ezt gondosan kikészíti, megfürösztí s vele együtt lefekszik aludni. De az arany leányból hidegség árad ki s Ilmari megborxad tőle. Ekkor elviszi Väinämöinenhez, de ez nem fogadja el, hanem megrója őt, hogy miért készít aranyból, ezüstből nőt; hisz az hideg, vér és szív nélküli. Ennek az éneknek több változata is van, de valamennyiben az az alapindíték, hogy Ilmarinen aranyból készít magának nőt meghalt felesége pótlására. *Trubeczkój* szerint ez a finnek régi halotti kultuszának emléke. Állításának igazolására főlemlíti, hogy az osztják nőkről is hasonló szokást jegyzett föl *Noviczkij*.³ Ezek férjük halála után bálványt faragnak az elhunytól s éppen úgy bánnak vele, mint urukkal életében: etetik, itatják, ölelgetik, melljük teszük az ágyba stb. Az erdei cseremiszeokről *Kuzneczov* azt írja, hogy a halott emlékére egy hársfabotot vágnak, melyet megfürösztének és mindenkép dédelgetnek. Ha mindezekhez hozzáteszszük, hogy az észtek *Tönnis*- és *Pekko*-kultusza,⁴ a finnek Köyri-apója szintén a holtak tiszteletével függ össze, kimondhatjuk, hogy *Trubeczkój* nagy valószínűséggel rátalált az említett runo magyarázatának igazi nyitjára.

Bán Aladár.

¹ L. Nyelvtud. Közl. 21: 227. l. Ugyanigy magyarázza e nevet Wichmann is (Vähäisiä Kirjelmä, XVII. 7. l. 1892.)

² A másik sorban arany helyett ezüstöt emleget. De ez az ingadozás a finn-ugor gondolatritmus eredménye. Ugyanennek tulajdoníthatjuk a vogul *Ezüst-Asszony* (bálvány) emlegetését is az *Arany-Asszony* mellett.

³ Lásd *Munkácsi* i. m. 200. l.

FUF, 1906. I.

Az „Ó-kori Lexikon“ assyriológiája.

— Befejező közlemény. —

(II. 705.) „Šargon . . . *Sabaco* egyiptusi-nubiai királyt . . . 720-ban Raphia térségein, Gazától délre, legyőzte és Syriából kiűzte.“ Némely mondat-szerkezeti változattal ugyanaz van elbeszélve az I. 38. (Aegyptus) és II. 682. (*Sabaco*) lapon, a mely háromszoros megismétlés a dolgot mégis nem emeli valóvá. Egy kis feneket kell neki kerítnem. Manetho szerint a három tagból álló aethiop. vagyis a XXV. dynasztia megindítója *Sabaco* a napatai királysághoz Közép- és Alsó-Egyiptomot is meghódítván, az általa ekép újra egyesített egész egyiptusi birodalom fölött uralkodott még nem tíz, hanem tizenkét éven át. Követte őt fia *Sabatako* s végre jött *Taharka* = *Tarku*, a Szentírás *Tiharkaja*, a ki, szintén Manetho szerint, elődjét, annak tizenkét évig tartott uralkodása után legyilkolta s maga foglalta el a trónt. *Tiharka* uralmának tartama iránt Manetho nem nyújt biztos tájékoztatást; *Ašurbanipal* K. 2675. (= III. R. 28.) számú fölírásának 69. sorához képest azonban Kr. e. 668-ban, legkésőbb 667-ben halt el s követte őt az egyiptomi sorjegyzék szerint *Pszammetich*, a kit *Ašurbanipal* tett Egyiptom királyává. *Wiedmann* („Aegyptische Geschichte“ 619. lap.) viszont egy *apis-epitaphiumot* közöl, a mely szerint az elparentált szent állat 21 évet élt és pedig született *Tiharka* 26-ik, kimúlt ellenben *Pszammetich* 20-ik évében, mihez képest a *Tiharka* 26-ik évére itt is közvetlenül *Pszammetich* uralkodásának 1-ső éve következett. Az is kitűnik ebből az *apis-fölírásból* egyszersmind, hogy *Tiharka* tehát huszonhat évig uralkodott. Ennélfogva legkorábban Kr. e. 694-ben gyilkolta le és váltotta föl *Sabatako*-t, a ki eszerint 694—706-ban, apja *Sabaco* pedig 706—713-ban uralkodott Egyiptom fölött. Ez az utóbbi következőképp nem vehetett részt a Kr. e. 720-ban Raphia térségein *Sargon* ellen vívott ütközetben, mivel hogy akkor még csak *Napata* királya volt s otthon is ugyan elég dolga akadt a Közép- és Alsó-Egyiptom fölött való uralmat *Bokhoristól* kiküzdeni. Hiszen még fia *Sabatako* is alig bírta egyesíteni az egész birodalmat s kivált Alsó-Egyiptom kis-királyaival neki is folyvást marakodnia kellett. A mely állapot — tudvalevőleg — sehogy sem alkalmas arra, hogy az ember idegenben kalandozzon el, idegen érdekek megsegelésére.

Egyébiránt *Sargon* világosan meg is írja, hogy *Gaza* királyának, *Hanno*-nak az a segítő társa, a ki fölött *Rapihu*-nál diadalmaskodott, nem *Sabaco*, hanem *Szibu* s nem *Egyiptom királya*, hanem *Musri turtan*-ja, azaz nagyvezére volt. Ez a *Mušri* pedig a Holttenger aljától a Szinai félsziget felé lenyúló az a földség, a mely később *Nabataea* nevet viselt s a mely a Vöröstenger keleti partvidékét elfoglaló *Miluhával* érintkezett, tüzetesebben, annak északnyugoti részét képezte. A félreértés onnan származott, hogy úgy sémi köznyelven, mint az ékirásokban Egyiptomnak is *Muszur*, *Mušri*, *Mišir* és változataik („határos földség, szomszéd ország“) volt a neve s midőn idők multával az eredeti *Mušri* államélte *Edommá*, majd *Nabataeává* stb. szétforgácsolódott, a Szentírás babiloni fogság utáni *compilatorai* mind azt, a mi az őshagyományok szerint *Mušri*val volt kapcsolatos, minden kritika nélkül átvitték *Egyiptomra*. Ugyanezt cselekedte a modern assyrio-

logia is kezdetben, mígnem Winckler a kérdést végre tisztába hozta. Hanem ő ezt már 1893-ban („Altorientalische Forschungen“ I.) megeselekedte. A Lexikon assyriologusai ennél fogva 1900-ban már tudomást szerezhettek volna róla.

(I. 38.) **Sabatako** nem „volt kénytelen Kr. e. 711-ben békét kérni Šargontól“, mivel főntebbi chronologiai megállapítás szerint, ebben az időben nem ő, hanem még az apja volt Egyiptom királya. Egyébiránt Šargonnak soha nem is volt Egyiptommal valami ügye baja. Az volt az eset, hogy Aszdod város lakói a Šargon által 713-ban nyakukra tolt asszír helytartót Ahimiti-t elkergetvén, Jamani-t választották fejedelmükké (Ez a Jamani tulajdonképen nem személy, hanem genetikus név „jón, görög“ jelentéssel.), egyszersmind asszír-ellenes szövöttezésre hívták föl a szomszéd államokat s azok fejedelmeit, köztük Mušri királyát Pir'u-t. Šargon 711. nyarán hazuról elindulván, hamarosan elbánt a még készületlen lázadókkal. Jamani átmenekült „Mušrinak Miluha mellett fekvő határszélére“, majd itt nem érezvén magát biztonságban, tovább Miluhába, a melynek királya azonban nem sokat teketóriázott vele, hanem vasra verette s kiszolgáltatta Šargonnak.

(II. 759.) **„Sennacherib . . . a föliratokon Sin Achi Irba „Oh holdisten, szaporítsd testvéreidet!“** Hát hiszen erkölcs dolgában az asszírok nem voltak ugyan példányszerűek; isteneiktől, istennőiktől sem követeltek szerzetesi vagy apáczaifogadalmat: annyira azonban még sem vitték a léhaságot, hogy egyik legöregebb istenüket Szint a saját mamájával való paráználkodásra szutyongassák. Jobban megvan közelítve az asszír név értelme az I. 257. lapon álló „Szin isten, szaporítsd fitestvéreimet!“ . Noha ez sem tökéletes. Az „achi“-ban sem első, sem második személyű birtokos névmás nem rejlik, hanem a szó egyszerű többes accusativusban áll. A *rabû* ige parancsoló módját képező *irba* szónak a jelentése is nem annyira „szaporítsd“, mint inkább „tedd nagygyá, növeld föl“, az egész névé tehát „Szin, növeld nagygyá a testvéreket“. Szanherib élettörténetének vonatkoztaiban is azt a helyesbítést kell tennem, hogy ő soha nem volt Babilon kormányzója, sőt az országot elannyira gyomra mélyéből gyűlölte, hogy soha nem koronáztatta magát királyává és soha nem „ragadta meg Bêl-Marduk kezét“. Babel földulása sem akkor történt, mikorra M. L. teszi. Kr. e. 694-ben Szanherib nemcsak nem bántotta a várost, sőt épp ebben az évben történt, hogy Elam királya Halušu foglyul ejtette s magával hurezolta az ő saját édes fiát Ašurnadin-šumot, a kit az asszír király Babilon kormányzásával bízott meg s helyette Nirgal-ušizib-et, a Ptolemacusanon Rigebalos-át tette az ország királyává. Babel az első kóstolót 703. végén kapta Szanheribtől, a ki ugyanekkor a Kaldu-földet is földülta-prédálta s 75 kerített városát és 420 kisebb helységét (a Bellino-henger pláne 89-re, illetve 820-ra teszi számukat) fölégette. Az igazi isten-ítélet azonban csak Kr. e. 689. őszén következett be Babelre. Három év óta Mušizib Marduk volt Babilon nemzeti királya s az ellen folyt az asszír dühöngés. Hosszú ostrom után Babel kénytelen volt végre kaput nyitni Szanherib előtt, a ki a lakosságot kardélre hányatta, a várost kirabol-tatta földülatta, az épületeket, palotákat, sőt még a templomokat, zikuratokat is porrá égette s a keletkezett romokra rábocsájtotta az Arahtu-csatorna vizét, hogy az egykori Babelnek még hirmondója se maradjon, hanem feneketlen moesár borítsa helyét. Hogy pedig Babilon államiságát is egy csapással örökre megsemmisítse, annak symbolumát, Marduk bálványát Aššur városba hurezolta.

(II. 760.) „**Sennacherib** . . . Baviannál (Ninivehtől északkeletre, a syriai tengerparton emelkedő Nahr el Kelb mellett) bevéselte saját képét a sziklafalba.“ Bíz' ez a földrajzi körülírás kissé zavaros. A „syriai tengrepart“ Ninivétől nem északkeletre, hanem délnyugotra esik. A Nahr-el-keleb, mint a II. 492. lapon E. B. is megállapította, „a kutyafolyó“, a görög-római kor Lycusz-sza, Phöniciának egyik patakja, mely a mai Beirut és Dzsebeil (a régi Byblos = Gubal) közt ömlik a Földközi tengerbe, mihez képest nem „emelkedik“, hanem a többi becsületes patak módjára alá felé foly. Bavian végre nem a „Nahr-el-keleb mellett“ feküdt, hanem az egykori Asszírria területén, Ninivétől csakugyan északkeletre eső mai kis arab falu, mely a mai Nahr-Ghazir partján s a hajdani Dur-Balat asszír város romjain épült. Az egészen pedig az a Hühnere, hogy Szanheribnek mind a Nahr-el-keleb, mind Bavian mellett volt arcképével ékített egy-egy sziklafölírása, melyeket azonban néhány száz kilométernyi távolság különböztetett meg.

(u. o.) „**Sennacherib** . . . halála gyászos volt, mert saját fiai gyilkolták meg Nisroch isten templomában.“ Hosszas, mégis czéltalan volna itt a különben is még nem eléggé tisztázott eseménynek a megbeszélése. Beérem ugyanazért annak megemlítésével, hogy a babiloniaknak és assziroknak nem volt Nisroch nevű istenük és hogy továbbá a babiloni B. krónika a halálesetet imígyen adja elő: „Szanheribet . . . Asszírria fölött való uralkodásának huszonharmadik évének tabitu 20-án, egy lázadás alkalmával a *fia* (egyesszám!) meggyilkolta“. S megerősíti ezt Berozus is, a ki (Alexander Polyhistornál) szintén csak *egy* gyilkos fiúról tud. Ez az utóbbi pedig már csak kifogástalan és eléggé „klasszikus“ tanu!

(II. 924.) „**Taracus**, az asszíriai föliratokon Tarku . . . Sanherib asszír királytól Eltekeh (Altaku) táján nagy vereséget szenvedett és kénytelen volt Aegyptusba visszatérni. Szerencséjére Szanherib (hogy mi okból, arra nézve az írók adatai egymástól eltérnek) nem vette őt üldözőbe.“ (II. 759.) „Sennacherib . . . , mihelyt híret vette **Tiharka** (Taraka) pharao közelgésének, elébe ment és Ekron táján vele megütközött. A diadal, ha ugyan az volt, teljesen meddő maradt, mert (Szanherib) serege a Pelusium melletti mocsarakban a dögvész áldozata lett. Az aegyiptusiak S. visszafordulását a mezei egerek sokaságának tulajdonítják, melyek éjjel az asszírriaiak puzdrait fölemésztették, ijjaik hurjait és pajzsaik szíjait pedig meg rongálták“ . . . (II. 399.) „**Pelusium** közelében Szanherib seregének 701-ben Kr. e. vissza kellett fordulnia“ . . . (I. 38.) „**Taharka** 701-ben győzelmet nyert Altakunál Szanherib fölött.“ Ime egy ugyanazon eseményről a Lexikonnak négy különböző adata. Tessék szabadon válogatni belőlök, hol és ki volt tehát a győztes? Taharka-e, Szanherib-e, a mocsárláz, avagy végre a mezei egerek? Ne feledkezünk meg egyszersmind arról a föntebbi megállapításról se, hogy Tiharka Kr. e. 694-ben gyilkolta le és váltotta föl Sabatakot, minélfogva hét évvel előbb, 701-ben Szanheribet se a maga erejéből se a mezei egerek segélyével le nem győzhette, viszont azonban neki is megvolt. az a szerencséje, hogy ugyanekkor az asszír király sem didalmaskodhatott fölötte.

A valóságban úgy áll a dolog, hogy Šargon elhaltával az asszír uralom vasvesszeje alól való szabadulás reményében általános lázadás tört ki egyebek közt a Földközi tenger egész keleti partvidékén meg — a mi itt bennünket első sorban érdekel — a Jordánvölgyben. Itt a mozgalom életője s vezetője Juda királya

Ezekiás volt, a ki Ezsaiás próféta intelmei és figyelmeztetése daczára már Šargon éltében is állandó czinkoskodás tartott fön Babilon királyával, Merodach Baladánal. Most is Amkarruna (Ekron) föllázadt előkelői és czinkosaik Assziriához szító fejedelmüket Padit megrohanván, neki szolgáltatják ki, hogy börtönre vesse. Ugyan ő a hadviselésre arab zsoldosokat szed össze s csatlakozásra hívja Muşuri fejedelmét (többesszám!) s Miluha királyát. Szanherib a Kr. e. 701. év megnyitával, még mielőtt a pártütők szervezkedhettek s erejüket egyesíthették volna, nagy sereg élén rajtuk tör; gyorsan behódoltatja, vagy blokadirozza a tengerparti városokat; aztán levonul a Filisztea délkeleti alján fekvő Lakis-ba s ott tábornokot, hogy dél felől teljesen elzárja Ekront és Jeruzsálemet, a melyek külsegélyben bizakodva, még tartották magukat. Első ijedtében Ezekiás mindjárt is szabadon bocsájtja Padit; a nagykirályhoz hódoló követséget, drága ajándékokat, aranyat, ezüstöt küld Lakis-ba, a mely utóbbiakat hogy előteremthesse, az Úr templomának ajtajairól-küszöbjeiről is lefejteti az ezüstborítékokat. Már-már Jeruzsálem is megnyitja kapujait. Végre előérkeznek Muşuri fejedelmeinek s Miluha királyának „megszámlálhatatlan sokaságú“ segédcsapatai. Előjönnek az ekroniak is s a vérszemet kapott szövetségeseik egyesült hada egészen Altaku-ig levonul az asszirok elé. S beáll a döntő csata, a melynek megtörténtével Szanherib elfoglalja, földulja Altaku-t, Timnath-ot, Libna-t; beveszi Ekront s visszaállítja Padit fejedelemségébe; majd földulja Judeát is a melynek 200,150 lakosát rabszifjra fűzi 45 kulesos városát s számtalan apróbb helységét fölégeti stb.

Mindezekből kétségtelen, hogy tehát a ki Altakunál vereséget szenvedett, az — nem Szanherib volt. Az is bizonyos egyszersmind, hogy az asszir király a diadalmas csata után nem Pelusium felé vette útját, hanem Judeának és Filiszteának asszir mód szerinti végig vizitelésébe kezdett. Tagadhatatlan mindazonáltal, hogy azonban Jeruzsálemet nem sikerült bevennie, hanem alóla eredménytelenül tért haza. A kudarcz kimagyarázására a mocsári láz meg a mezei egerek legendájához a Szentírás azt a harmadik változatot csatolja, hogy a Jeruzsálemet ostromló asszir seregből az Úr angyala egy éjjlen át 185,000 embert öldökölt le. A hívők a mennyeknek országa. A keresztyéni teljes kredulitás mellett azt is kombinációba lehet, sőt kell vennünk azonban, hogy alig érkezett haza Szanherib, legott Babilonba kellett sietnie, hogy a távolléte alatt ott újra teljes lánggal kitört lázadást vérbe fojtsa; minélfogva ez az esemény maga is okul szolgálhatott rá, hogy Jeruzsálemnek ugyis akadémikus értékűvé vált ostromát megszakítsa s haza törekedjék. De maga Ezekiás sem igen bizhatott az angyali öldöklés jó sikerében. Alig érkezett haza Szanherib, csakhamar megjött hozzá az engesztelő követség, a mely most már egyéb kincsek hiányában Ezekiás saját leányait s kiválogatott palotahölgyeit szállította be ajándékképpen az asszir nagykirály háremébe.

Hogy pedig az Altakunál történt ütközetben egyiptomiak nem vehettek részt, kétségtelenné teszi az a körülmény, mivel ezek csak Lakiszon, tehát az asszir főhadiszálláson s csak a már itt legyőzött asszirok hulláin át juthattak volna oda. Muşri fejedelmeinek s Miluha királyának dandárai ellenben a későbbi Nabateából s anélkül, hogy az asszirokkal találkozniok kellett volna, a Holttenger alján könnyen oda férközhettek.

... A Lexikon assyriológiája az előadottakban ki levén merítve, a midőn

észrevételezéseimet én is zárom, nem mondom én, hogy mindazt, a mit itt felsoroltam, szükséges lett volna a Lexikonba fölvenni, bárha nem gondolom, hogy ártalmára vált volna a mű komolyságának, ha az egész belekerült volna is. Állítom azonban, hogy szükséges lett volna mind ezt legalább azoknak tudniok, kik az assyriológiai rész megírására vállalkoztak. Sőt többre is kiterjeszthették volna tanulmányaikat. Megismerkedhettek volna Babilon őstörténetével, ethnológiájával, kozmo- és mythológiájával, epikájával stb. s a tanulni kívánó középiskolai ifjúságnak meg a művelt közönségnek bizony-bizony kárára nem való szemelvényeket adhattak volna azokból is. Hogy mennyire haladtak ebben az irányban ők maguk, tanúság rá az itt elősorolt néhány adat.

Galgóczy János.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Berze Nagy János népmese-gyűjteményéről igen elismerő bírálat jelent meg nemrég a *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde in Berlin* folyó évi II. füzeté 228. lapján, *Rona-Sklarek* Erzsébet tollából. Népmeséinknek a külföldön való ismertetésére újabban senki sem tett többet, mint e jeles író, ki Dänhardt Oszkár nagyfontosságú művének, a *Natursagen* minap megjelent I. kötetének magyar anyagát is nagy körültekintéssel közvetítette. A Kisfaludy-Társaság Népköltési Gyűjteménye előbbi köteteinek is mindjárt megjelenésük után külföldi párhuzamokra való becses utalásokkal gyarapítva jelezte a tartalmát a fentnevezett német folyóiratban. Midőn legutóbb ugyanezt a Népk. Gyűjt. IX. kötetére, a palócföldi gyűjtésre nézve tette, annak értékét kellőképen kiemelve, jóhiszemű tévedésből az ismertető megfosztja a derék gyűjtőt egy érdemétől. A kötet végén lévő összehasonlító jegyzeteket ugyanis, melyek szerinte „mindenkinek, a ki magyar népmesékkal foglalkozik, megbecsülhetetlen tájékoztatást nyújtanak“, nekem tulajdonítja, holott, mint a kötet 583. lapján olvasható megjegyzésből kiviláglik, e jegyzeteknek csupán a [] közé tett csekélyszámú pótlásai, a külföldi párhuzamokra való utalások származnak tőlem. A valóban nagybecsű összehasonlító apparatus túlnyomó része, a hazai párhuzamok gondos egybeállításai, teljesen B. Nagy János érdeme, a mit e helyen külön kiemelni annál is inkább kedves kötelességemnek tartok, mivel nevezett kedves tanítványom az én ösztönzéseimre fogott a fáradságos, de szép eredménnyel jutalmazott gyűjtésbe és az én útmutatásaim alapján szerkesztette meg az értékes jegyzeteket, melyeknél teljesebb párhuzamjegyzéke ez idő szerint a magyar népmesekincsnek nincsen. *Suum cuique*. Nagyon szeretném, ha ez a kis helyreigazítás oda is eljutna, a hol a rá alkalmat adó téves, bár ismétlem, teljesen jóhiszemű megjegyzés napvilágot látott. Az ismertetőt nyilván a címnap azon szavai tévesztették meg, a melyek szerint a kötetet *jegyzetekkel kísérte K. L.*, a mi azonban csupán a pótló jegyzetekre volt értve, de könnyen érthető az összesekre is. Ha a címnap szövegének fogalmazására befolyásom lett volna, bizonyára gondoskodtam volna róla, hogy az én csekély részem a kötet létrejöttében és felszerelésében a megfelelő szerényebb mértékben jusson kifejezésre.

Katona Lajos.

A M. Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályáról. Az Ethnographia előző füzetében közölt főtitkári jelentésből (a 185. l. 14. sora után) tévedésből kimaradt a következő kikezdés:

„Itt kell megemlítenem, hogy a M. Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya új ideiglenes helyiségében, a városligeti nagy iparesarnok északi részében, már elhelyezkedett. A csillagutcai előző helyiségből való áttelepítés és az új helyiségben való szak szerű elrendezés terhes munkája csak az elmúlt nyár elején ért véget. Az ünnepélyes megnyitás Gróf Apponyi Albert miniszter úr jelenlétében július 13-án tartatott meg. A hazai néprajz nemzetközi keretbe foglalt e nagyjelentőségű letéteményese azóta ismét rendelkezésére áll a közönségnek. Mivel a látogatók száma ötszörös arányban növekedett, azt kell következtetnünk, hogy az új elhelyezés által e gyűjtemény már jóval nagyobb sikerrel fog megfelelni rendeltetésének.“

Dr. S. Gy.

NÉPRAJZI HIREK.

Dr. Kolombán Samu budapesti tanítónőképzői tanár, a Magyar Néprajzi Társaságnak választmányi tagja, f. évi május hó 23-án hosszas és súlyos betegség után 46 éves korában elhunyt. A megboldogult egyike volt a magyar néprajz legképzettebb munkásainak, kinek sok munkáját közölte folyóiratunk is. Leginkább Erdély magyar népének tanulmányával foglalkozott, különösen a néphit, népszokások és népköltés szempontjából. Ide tartozó dolgozatai: *Lozsád és népe* (Ethn. V. évf.), *Haller „Hármas Istória“-jának egyik meséje székely köntösben* (VI.), *A hosdátthiak népszokásai* (VI.), *Adatok az udvarhelymegyei székely néphithez* (VI.), *Hétfalusi csángó babonák* (VI.), *Boszorkányavatás* (XII.), *Babonás hiedelmek a dévai csángóknál* (XV.), *Karthago-féle birtokszerzési mondák* (XV.), *A dévai csángók népdalaiból* (XVII.). A dévai tanítóképzőből harmadéve került Budapestre, hol szerény és kedves egyénisége, valamint bő tudományos képzettsége csakhamar közbecsülést szerzett számára.

*

Wislocki Henrik dr., tavaly elhunyt érdemes néprajzírónkról a Kölner Zeitung közlése nyomán nekrológot ír a Szent-Péterváron megjelenő Zsivaja Sztarina néprajzi folyóirat 64. száma. Ennek adatai szerint Wl. 1856 július 9-én született Brassóban s miután itt az evang. gymnasiumban középiskolai tanulmányait befejezte, 1875-ben a kolozsvári egyetemre ment. Itt főképen Meltzl Hugó és Brassai Sámuel tanárok előadásait hallgatta, kik közül az előbbi egész élete munkásságának irányt adott. Már az egyetemen feltűnt félénk és zárkózott természete, mely abban is kifejezésre jutott, hogy diáktársaival a beszélgetést is kerülte, sőt a folyosó egyik zugában meghúzódva, a tanterembe sem lépett mindaddig, míg a tanár be nem ment. 1879-ben befejezván egyetemi tanulmányait, Meltzl H. „Zeitschrift für vergleichende Litteraturgeschichte“ cz. folyóiratába kezdett dolgozni. Meltzl tanárának buzdítására fogott a cigány-nyelv tanulmányához és a cigányénekek gyűjtéséhez is. E miatt éveken át valósággal együtt élt a sátoros cigányokkal, velük vándorolt és táborozott, télen-nyáron kunyhóikban hált, evett, ivott, sőt egy izben velük együtt

fogságban ült. Ekkép teljesen megnyerte barátságukat és bizalmukat s alkalma nyílt a cigányok szellemi életének lehető alapos megismerésére; mert szívesen közölték vele az asszonyok meséiket, a leányok dalaikat, az öregek varázsigeiket s mindenféle titkukat. Egész sorozata a német, magyar, angol és francia nyelveken megjelent könyveknek és értekezéseknek volt e bűvárlatának eredménye, melyek között kiválnak a következők: *Heideblüten, Volkslieder der transylvanischen Zigeuner, Die Sprache der transylvanischen Zigeuner, Märchen und Sagen der transylv. Zigeuner, Volksdichtungen der siebenbürg. u. südungar. Zigeuner, Vom wandernden Zigeunervolke, Volksglaube u. religiöser Brauch d. Zigeuner, Aus dem inneren Leben der Zigeuner*. E munkákon kívül W. számos értekezést és önálló kiadványt közölt a magyar s a magyarországi örmény, valamint szász nép hiedelmei és népszokásai köréből. Több dolgozata e tárgykörökből a jelen folyóirat évfolyamaiban látott napvilágot. Élte utolsó szakában W. szeme látását csaknem egészen elvesztette, s mint hírlík, elméjében is megzavarodott. Szenvedéseiben neje, sz. Dörfler Fanni, ki maga is író s néprajzi dolgozataival szintén többször kereste fel folyóiratunkat, ápolta önfeláldozó hűséggel. Mindenki mástól elhagyatva, sőt szaktársaitól is elfeledve, nejének tanítónői állomásán, Bethlen-Szentmiklósban húnyt el Wlislócki múlt év márczius havában. — Helyénvaló volna, hogy valaki közülünk, kik szemtanúi voltunk azoknak a küzdelmes életviszonyoknak, melyek között W. tengődött, írná meg e rendkívüli ember életrajzát, míg a reá való emlékezés egészen feledésbe nem vész.

*

Barátosi Balogh Benedektől, kinek kelet-sibériai tanulmányútajáról a minap hirt adtunk, május 24-iki kelettel levél érkezett Vladivosztkából. Ebben közli, hogy a Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság Magyar Bizottságának ajánlatára Radloff Vilmos szentpétervári akadémikus útján megkapta az utazásához szükséges hivatalos irást, továbbá, hogy ugyancsak Radloff intézkedése értelmében a vladivosztkói keleti akadémia egy hallgatója van melléje rendelve, hogy útjában kísérje s támogassa. „Időközben — így folytatja levelét — arról értesültünk, hogy az orosz kormány egy kisebb expediciót küld az alsó Amurra Khabarovszktól a torkolatig, melynek célja, hogy a kivándorlók letelepítésére alkalmas partvidéket tanulmányozza. Mivel ez expedíció minden falunál megáll, nekem kapóra jött a jó alkalom, a mikor följánlották, hogy csatlakozzam az expedícióhoz. Schmidt Péter úr, a khinai és mandsu nyelvek professzora is elhatározta, hogy részt vesz az expedícióban; mert így, ha én is megyek, nem lesz egészen más foglalkozású emberek között. Így utazásomra vonatkozó kilátásaim elég jók s talán szép eredményt vihetek haza . . . Egy eredményt már is írhatok. *Még vannak élő mandsuk, a kik a mandsu nyelvet beszélnek, a khinai nyelvet pedig nem is tudják.* Személyesen is ösmerek egy párt köztük, a Vostočnij Institut mandsu lektorát, a ki szintén alig tud valamit a khinai nyelvből és írásból. Az őszön fel is fogom keresni őket, ha élek. Egy fényképem már van is egy öles mandsuról és a feleségéről.“

M. B.

TÁRSULATI ÜGYEK.

Jegyzőkönyv

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1908. évi április hó 8-ikán d. u. 6 órakor a Magy. Tud. Akadémia üléstermében tartott választmányi rendes üléséről.

Jelen voltak: *Katona Lajos* alelnök, *Herrmann A.*, *Máder B.*, *Beluleszko S.*, *Feichtinger Gy.*, *Timkó Gy.*, *Dancs A.* mint a tisztikar tagjai; továbbá *Asbóth J.*, *Csánki D.*, *Alexics Gy.*, *Téglás G.*, *Vikár B.*, *Solymossy S.*, *Huszka J.*, *Erdélyi L.*, *Pápai J.*, *Bán A.* választmányi tagok, *Ernyey József* mint jegyző.

1. Az alelnök megnyitja az ülést. A napirend előtt felszólal *Asbóth*, ismertetve a közgyűlés után támadt helyzetet, melynek körülményei most sem tisztultak eléggé. Így nyílt kérdés a tisztikar lemondásának ügye, a minek rendezése a mai választmányi ülés feladata. A napirendre térve

2. *Bán A.*, mint a jegyző távollétében felkért helyettes, felolvassa a legutóbbi vál. ülés jegyzőkönyvét. Eszrevétel nélkül hitelesítették.

3. Olvasztatik a közgyűlés jegyzőkönyve, mely egy tollhiba helyesbitése után, tudomásul szolgál. Hitelesítették *Csánki Dezső* és *Borovszky S.* helyett *Vikár Béla*.

4. Az alelnök a jegyzőkönyv további vezetésére *Ernyey József*et kéri fel, kinek ebbeli megbízását a választmány nem vonta vissza.

5. *Katona L.* a távollevő közgyűlési korelnök, *Jancsó B.* helyett referál, a lemondott elnökhöz menesztett küldöttség eredményéről.

Többek hozzászólása után, miután kiderült, hogy a megválasztott tisztikar de iure megvan ugyan, de facto azonban, mivel hivatalát senki sem foglalta el, nem működik s lemondásának ügye még most sem tisztult eléggé; viszont mivel immár kétségtelen, hogy az elnök lemondása személyes motivumokban keresendő; ehhez képest a választmány *Alexics Gy.* vál. tag indítványára, a kibontakozás reményében kívánatosnak tartja, hogy a mult közgyűlésen megválasztott egész tisztikar fentartás nélkül mondjon le.

6. Erre *Beluleszko Sándor*, a saját és társa, *Timkó György* nevében a vál. általános tetszésével fogadott kimagyarázás után lemondanak.

7. Hasonlóképen *Katona L.* és *Herrmann A.* alelnökök tiszteikről lemondanak, végül *Dancs A.* pénztáros, *Máder B.* ellenőr is, a mivel az egész tisztikar lemondása befejeződött.

8. *Katona Lajostól* az alelnöki széket az ő ajánlatára, mint legidősebb vál. tag *Asbóth János* veszi át.

9. *Asbóth* megköszöni a bizalmat, de elutazás előtt állván, nem szentelhetne az ügynek kellő figyelmet. Indítványozza: bizzon meg a vál. saját kebeléből választmányi elnököt az ügyek ideiglenes vezetésére, a ki a rendkívüli választó közgyűlést is összehívja és vezesse. Továbbá válaszson a választmány ideiglenes pénztárost és főtitkár.

A választmány elnökéül *Csánki Dezsőt* kéri fel, megbizsa a választmány vezetésével, a közgyűlés vezetésével és egybehívásával, a pénztárosi, valamint főtitkári teendők ellátásával pedig *Feichtinger Győzöt* bizza meg.

10. *Csánki D.* és *Feichtinger Gy.* a megbízást elfogadják.

11. *Csánki D.* elfoglalva az elnöki széket, felveti a rendkívüli közgyűlés határ-idejének kérdését. A választmány kimondja, hogy ez lehetőleg május 6. táján tartandó meg. Ezzel kapcsolatban *Alexics Gy.* kívánatosnak tartja, hogy a választmány még a közgyűlés előtt legalább egy ülést tartson s a lemondott tisztikar helyébe az alapszabályok értelmében a jelölést ejtse meg.

A választmány ezt elfogadja s a választmányi ülés egybehívására megbízott elnököt kéri fel.

12. A jegyző utasítást kér a mai ülés jegyzőkönyvének kivonatolására nézve.

A választmány kimondja, hogy a kivonat, tekintettel az elhangzott bizalmas közlésekre, lehető röviden tartandó. Ezzel a tárgyalás véget ér s az elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent. — Hitelesítjük: Dr. *Csánki Dezső* s. k., vál. elnök, *Tagányi Károly* s. k., vál. elnök, *Ernyey József* s. k., jegyző.

Hivatalos nyugtázás az „Ethnographia” legközelebbi füzetében.

Taggyűjtés. Rendkívül olcsón adott folyóirataink hathatós terjesztése érdekében tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy a jelentkező új tagokat lehetőleg gyorsan bejelenteni sziveskedjenek. Mutatványszámokat s alapszabályokat készséggel küld a M. Néprajzi Társaság elnöksége (Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum).

Tagsági oklevél. Tisztelettel tudatjuk, hogy a Magyar Néprajzi Társaság művészien kiállított névre szóló tagsági okleveleit azon tagjainak készséggel megküldi, a kik a kiállításért járó 6 K díjat az elnökség czimére (Budapest VIII., Nemzeti Múzeum) beküldik.

A Magyar Néprajzi Társaság kiadásában

megjelentek és **Ranschburg Gusztáv** könyvkereskedőnél
(Budapest, IV. Ferencziek-tere) kaphatók:

I. Magyar Néprajzi Könyvtár:

- I. kötet: *Strausz Adolf*, Bolgár néphit. Ára . . . . . 8 kor.
III. kötet: *Dr. Sebestyén Gyula*, Rovás és rovásírás. Ára . . . . . 15 „
II. kötet: *Dr. Katona Lajos*, Magyar népmese-typusok. (Sajtó alatt.)

II. Néprajzi Füzetek:

1. szám: *Dr. Munkácsi Bernát*, A magyar népies halászat műnyelve.
2. szám: *Istvánffy Gyula*, Palócz néprajzi tanulmányok.
3. szám: *Nagy Géza*, A szkithák nemzetisége.
4. szám: *Dr. Sebestyén Gyula*, A székelyek neve és eredete.
5. szám: *Dr. Alexics György*, Vadrózsapör.
6. szám: *Dr. Krausz Sámuel*, Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai.
7. szám: *Huszka József*, Tárgyi ethnographiánk őstörténeti vonatkozásai.
8. szám: *Dr. Sebestyén Gyula*, Az avar-székely kapcsolat emlékei.
9. szám: *Galgóczy János*, Ujabb sumir szószedet.

Ára egy-egy füzetnek 1 kor., a kilencz füzetnek együtt 7 kor.

A Magyar Néprajzi Társaság tisztikara.

Elnök :

Szalay Imre, min. tanácsos
(M. Nemzeti Múzeum.)

Alelnökök :

Katona Lajos dr.
(II. Krisztina-körút 33.)

Csánki Dezső dr.
(I. Vár, Orsz. Levéltár.)

Főtitkár :

Sebestyén Gyula dr.
(M. Nemzeti Múzeum.)

Titkár :

Solymossy Sándor dr.
(VIII., József-utca 32. II. e.)

Pénztáros:

Kövecesesi Danes Árpád
(II., Toldi Ferencz-utca 50.)

Ellenőr:

Máder Béla.
(Országház-tér 11.)

A Magyar Néprajzi Társaság választmányi tagjai :

a) Fővárosiak :

Alexies György dr.
Almásy György dr.
Asbóth János
Balásy Dénes
Balassa József dr.
Bán Aladár dr.
Bátky Zsigmond dr.
Borovszky Samu dr.
Erdélyi Lajos
Fabó Bertalan
Feichtinger Győző
Galgóczy János

Goldziher Ignác dr.
Huszka József
Jancsó Benedek dr.
Kolumbán Samu †
Kováts László
Kúnos Ignác dr.
Mahler Ede dr.
Melich János dr.
Munkácsi Bernát dr.
Nagy Géza
Nyáry Albert báró
Pápay József
Réthy László dr.

Semayer Vilibáld dr.
Szendrei János dr.
Széll Farkas
Szily Kálmán dr.
Szinnyei József dr.
Szinte Gábor
Tagányi Károly
Téglás Gábor
Tolnai Vilmos dr.
Versényi György
Vikár Béla
Zsilinszky Mihály

b) Vidékiek :

Baróti Lajos dr.
Bellosics Bálint
Erdélyi Pál dr.

Gönczi Ferencz
Istvánffy Gyula
Kada Elek
Karácsonyi János dr.

Kálmán Lajos
Lehoczky Tivadar
Posta Béla dr.

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTEŚÍTŐJE.

SZERKESZTIK

DR. MUNKÁCSI BERNÁT ÉS DR. SEBESTYÉN GYULA.

MELLÉKLETE

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTEŚÍTŐJE.

A társaságot illető pénzek egy-
szerűen a
MAGYAR NÉPRAJZI
TÁRSASÁGNAK,
a közlőalások és lakcímbefelen-
tések pedig
Kővecesi DANCŚ ÁRPÁD
pénztárhoz (Bpest, II. Toldi
Ferenc-u. 50. sz.) küldendők.

A folyóiratot illető küldemények
MUNKÁCSI BERNÁT-hoz
(Bpest, VI. ker., Szóndy-u. 9. sz.)
VAGY
SEBESTYÉN GYULA-hoz
(M. Nemzeti Múzeum) küldendők
A társaság ügyviteléhez tartozó
iratok a főtitkári hivatalnak
(M. Nemz. Múzeum) címzendők.

Előfizetési ára 6 kor. Bolti ára 10 kor.

A tagoknak tagdíjuk fejében jár.

Megjelenik január, márczius, április, június, október és december hónapokban.

BUDAPEST.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

1908.

TARTALOM.

	Lap
<i>Nagy Géza</i> : Honfoglalók és turkok (II.)	257
<i>Heller Bernát</i> : A póruljárt udvarlók meséjének magyar nyelvű és magyar vonatkozású változatairól	272
<i>Dr. Kóssa Gyula</i> : Kigyó az emberben	274
Néphit és népszokások.	
<i>Lehoczky Tivadar</i> : Új adat a varázslatról	282
<i>Káldy József</i> : Bakonyi babonák és szólásmódok	284
<i>Hajnal Ignác</i> : Balászjárás Körmöczbánya vidékén	289
Népköltészet és népzene.	
<i>Mészáros Gyula</i> : Mutatványok csuvas népköltési gyűjteményemből (I.)	290
<i>Csőregi Ferencz</i> : Karácsonyi kántáló versek	295
<i>Kenesei Ilona</i> : Én Ilonám	297
<i>Matunák Mihály</i> : Jánosik és társai	299
Irodalom.	
<i>Katona Lajos</i> : Dr. Oskar Dännhardt: Beiträge zur vergleichenden Sagen und Märchenforschung	309
<i>d'I. K.</i> : Dr. Richard Batka: Geschichte der Musik in Böhmen	313
Kisebb közlemények.	
<i>Dr. Pintér Jenő</i> : Az ethnographiai akribiáról	314
<i>Nemes Mihály</i> : „Az ördögnek is szükséges gyertyát gyújtani“	315
<i>Győrffy Lajos</i> : Régi leánykérő-mondókák Udvarhelyszékből	317
Néprajzi hírek.	
Wiklund köszönete	318
A szombathelyi néprajzi múzeum	319
Dr. Antal Géza előfizetési felhívása	319
A magyarországi bányászok régi népi színjátékairól	319
Társulati ügyek.	
Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaságnak 1908. évi április 22-ikén tartott választmányi üléséről	319
Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaságnak 1908. évi május 8-ikán tartott rendkívüli közgyűléséről	320

E folyóirat összes közleményeire nézve minden jog fentartva.

A M. Nemz. Múzeum néprajzi tára
(Városliget, Iparcsarnok)
további intézkedésig a nagyközönség számára

 z á r v a.

Kutatóknak a gyűjtemény és a könyvtár nyitva van hétköznapon-
kint 9 –1 óráig.

HONFOGLALÓK ÉS TURKOK.

— Második közlemény. —

Ső-kuinak, Se-guinak vagy Se-hunak nevezik a khinaiak a 618—628 közt uralkodó nyugoti turk kagánt, kinek halála után zavar támadt országában. Neve nem egyéb, mint a jabgui méltóság neve, a hogy szokták nevezni a khinaiak a nyugoti turkok fejedelmeit; ez pedig arra a föltevésre vezet, hogy a 626 és 627-ben Herakliust segítő Ziebil egy személy a khinaiak Sökui kagánjával s így a Ziebil, Zebeil név is a jabgui méltóság hunnbolgáros nevének (zevgu, zevgun, zevjun — V. ö. Theophylaktusnál: Sparzeugun = Isbara jabgu, az avaroknál: zauci = zauk) eltorzítása. Így némi kapcsolatba hozhatók a khinai és bizanczi adatok. Ziebil a második a kagán után; vagyis az Arany hegység mellett székelő kagán a turkok igazi feje s míg Ziebil távol harczol 40 ezer vitézével, I-si-po vagy Isbara unokája, I-nan, eleinte „a tié-lök (tölöszök) egy kis vezére“, a keleti turk kagán, Kieli nevével leplezve a lázadást, föltámad ellene, a hazasiető Ziebilt 628-ban megölik, de már a következő évben Kieli ellen is pártot üt I-nan, legyőzi, önálló hordát alapít a 70 ezer családra menő szié-jen-t'o vagyis egyesült szír és tardus törzsből s a Tolától délre ütve föl szállását, hatalmába veszi a korábbi turk birodalom nagy részét, nyugotra az Altai hegységig, vagyis, mint egyik khinai forrás mondja, a jabguig, keletre a mo-hokig (mongolokig), délre a khinaiaktól meghódított turkokig, északra a Baikalig, úgy hogy serege 200 ezer főre rugott.¹

A jabgu uralma alatt nem maradt több két törzsnél, ú. m. a tu-luk (tölöszök) és nu-si-pik tíz nemzetsége, holott egy 572 körüli khinai adat szerint a nyugoti turkokhoz tartozott a karluk, csu-jüé, csu-mi és i-vu törzs is s 618—628 közt, mint említettük, meghódolt Ső-kuinak a jen-tok (tardusok) és ki-pik (k'ai-pit szit-pit) kagánja is.

A tíz tulu és nusipi nemzetségről egy 635-ki khinai tudósítás beszél,² mely különben összezavarva a török *uk* = nemzetség és *ok* = nyíl szót, „nyíl“ értelemben használja és magyarázza, a mit török forrása az „uk“-ról mondott.

E szerint a nyugoti turkok országa tíz részre van osztva, mindegyik egy vezér alatt van. A vezéreket tíz *sadnak* nevezik. Minden *sadnak* egy „nyilat“ (t. i. nemzetséget) adnak, miért „tíz nyíl“-nak (azaz: tíz népnek)

¹ Hirth Fr.: *Nachworte zur Inschrift des Tarjukuk.* (Radloff: *Altürk. Inschr.* 2. Folge. 1899. Első függ. 130—135. l. L. még u. i. Előszó. XII., XV. l.)

² Hirth id. m. 69—70. l. V. ö. Radloffnál az előszót. XVIII. l.

is nevezik őket. Továbbá felosztják ezen tíz nyilat (nemzetséget) jobb- és balszárnyra, a mely felosztás különben általános volt a régi törökségnél, sőt a mongolságnál is, így pl. a guzzok Ibn el Atir arab író szerint „ucuk“ és „bucuk“ szakaszból álltak, amaz volt a bal, emez a jobb szárny s a kara-kirgizeknél ma is meg van „szol“ (bal) és „ong“ (jobb) szárnyra való felosztás.¹ Mindegyik szárnyhoz öt „nyil“ (nemzetség) tartozik. Egyik szárny (nyilván a jobb, a khinai forrás mindegyiket balnak mondja) az öt *tu-lu* (tölösz) nemzetségből áll, itt van öt nagy *csur*, mindegyik egy „nyilat“ kormányoz, köztük egy 651-iki khinai forrás szerint a negyedik volt Ho-lo-si, a *türges* (t'u-k'i—si vagy t'ut k'i-si) csur, a mely nemzetség egy pár évtized múlva vezérszerepre emelkedik a nyugoti turkok között. A bal szárny áll az öt *nu-si-pi*-ből, itt van öt nagy *ki-kin*, mindegyik egy „nyilat“ kormányoz, Az egészet tíz *nyilnak* (törökül „on ok“, tulajdonkép „on uk == tíz nép) nevezik. Később a „nyilat“ törzsnek is nevezték. A „nyil“ fő feje a ta-sou-ling (azaz: nagy souling; — khinai czim.) Az öt tu-lu törzs Szuijétől (Szuj-ab város és a Csu-folyó) keletre lakik, az öt nu-si-pi törzs pedig nyugotra. Egy másik khinai adat szerint Szui-jé (Csu) folyótól, melytől délre feküdt a hasonló nevű város, észak felé 40 li (23 km.) távolságra van a Kié-tan vagy K'it-tan hegység, itt van az a hely, hol a tíz törzs kagánját vezérré szokták emelni.²

Ha a Csu-folyó választotta el a nyugoti turkok két szárnyát egymástól, akkor a keleti oldalon tanyázó tu-luk szállásai a mai Szemirjecse és Akmolinszk területén voltak; aztán közbeesett a Csu két oldalán a borzalmas Éhínség sivatag (Bek-pak-dala) s az Ak-kum (Fehér homok) sós sivatag; csak azután jöttek Turgaiban s a Szír-Darja vidékén az Aralig s azon túl nyugotra a nu-si-pik.

Már most két dolog vonja itt magára figyelmünket.

Egyik az, hogy a khinaiak „tíz nép“-nek nevezik a nyugoti turkokat a hogy a tokuz-oguzokat is „kilencz nép“ elnevezés alatt szokták emlegetni.³ A „tíz nép“ e szerint nem egyéb, mint: onogur vagy unogur, a mi azonban még korántsem jelenti, hogy csakugyan ez a jelentése a névnek; jelentheti azt is, hogy ilyen értelmet fűzött hozzá a török népetimológia.

Másik dolog, a mit kiemelünk, a tu-lu vagy tölösz és a nu-si-pi nemzetségek fejének eltérő méltóság neve. Amazokat *csurnak* nevezték, a mi többször előfordul a turk föliratokban. Bilge kagán fölirata szerint a tardus bégek élén állt a kül-csur; a kit, a tardus kül-csurt, a khototaimiri fölirat is említ; Tacsam kagán ongini siremlékén szó van a Szabra Tamgancsurról vagy Szabra Tamgan-tarkanról, a jabgu fiáról; a jenniszei-vidéki VII—VIII. századbéli kirgiz föliratok közül az Ulug-Kem melletti Ottik-tasi emlék, Külüg-Csurról, Baina-Szangun fiáról szól, a Csakul folyó melléki Bel-

¹ Gr. Kuun G.: *Adalékok Ázsia és Kelet-Európa ethnográfiájához.* (Erdélyi Muz. X. 1893. 437. l.) — Vámbéry Á. *A török faj.* Budapest. 1885. 5., 320. l.

² Hirth id. m. 73. l.

³ Hirth id. m. 34. s köv. l.

csicsur Kücs-Barszról s egy másik Csurról, kinek nevét nem tudjuk; az uibati fölirat el-csurt vagy il-csurt említi.¹ Ezzel eltérőleg a nu-si-pi nemzetségek fejéit *ki-kin*-nek hívták. Ugyanez volt a czíme a sszi-kié vagy sszi-kit törzs azon fejének is, a ki a keleti turkok kagánja, Kiéli bukása után 40 ezer emberével Khinának hódolt meg.² Erről a törzsről, melynek neve a khinai átírás szerint Szikilnek s Hirth szerint a Kül-tegin síremlékén említett iszgil népnek felelhet meg, alább még szólni fogok.

Miféle méltóságnév volt a *ki-kin*? Hirth, ki a többé-kevésbé eltorzított, eredeti alakjukból kiforgatott török czimeket és méltóságneveket fel tudta ismerni a khinaiak nehézkes átírása ellenére is, erről az egyről nem tud felvilágosítást adni. Nincs olyan az ismert török czimek közt, melylyel össze lehetne kötni. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nyugoti turkok ezen két eleménél nem egyforma eredetű népséggel van dolgunk. S valóban Kül-tegin síriratában is találunk erre nézve egy nyomot a 711-ki hadjárat elbeszélésénél. Ekkor már a türges nemzetség vitte nyugoton a vezérszerepet s ezért a nyugoti turkokat türgeseknek (Al-Jakubínál turkasok)³ nevezik a keletiek, de mellettük emlegetik még a *kara-türgeseket* vagy fekete türgeseket is. A 711-iki Bolcsu melletti ütközetben a keleti turkok legyőzték a türgeseket, elesett a kagán is jabgujával és sadjával együtt. „Midőn meghallották ezt a karatürgesek — folytatja a fölirat⁴ — az ország belsejébe vonultak. Utánuk mentünk e nép fölatalálása végett s átvonultunk a Jencsü folyamon (Szír Darján) egész a Temir Kapigig (Vaskapuig) Szogdak népe viszonyainak rendezése végett. Ekkor a kara-türgesek az ellenséggé lett kengereszekhez (kangarokhoz) vonultak. Kültegit küldtük ki kevés emberrel, mert lovaink számára nem volt ott takarmány; ő mondta később nekem, hogy heves küzdelembe bocsátkozott Alp-salcsi nevű szürkéjén ülve s leverte a kara-türges népet.“ A fekete türges nép nem lehet más, mint a nyugoti turkok nusipi nevű s a tiszta turk vagyis a tölösz nemzetségektől különböző eredetű nyugoti csoportja, mely nyilván akkor vált el a türgesektől, midőn 670 felé a nyugoti turkok közt azok a részleteikben nem ismert zavarok törtek ki, melyeket Hu-szö-lo kagán kegyetlenkedései idéztek elő s a melyek Hu-szö-lo bukására vezettek és mintegy 60—70 ezernyi hívével együtt Khina belsejébe való vonulásával végződtek, úgy hogy khinai adatok szerint már Vu császárné trónralépte idejében (684) több év óta úr nélkül volt a tíz törzs, nemzetségei szétszóródtak és elzüllöttek. Ekkor a türgesek bagatarkanja, Vu-csi-lö ragadta magához a hatalmat s kagánná tette magát, orduját Szui-jé északnyugoti határán, a Balkás délnyugoti partjával szemben, a Csu mellett ütvén föl.⁵

¹ Radloff W.: *Altürk. Inschr.* Neu Folge. 1897. 148. l. — 3. Lief. 1895. 261., 248., 309., 319., 322., 340. l.

² Hirth Fr. id. m. 134. l.

³ Gr. Kuun Géza: *Gurdézi a törökökről.* Keleti Szemle. 1901. II. 263. s köv. l.

⁴ Radloff: *Altürk. Inschr.* Neu F. 142—143. l.

⁵ Hirth id. m. 68., 74. s köv. l.

Így váltotta föl 690 felé Aszena házát a türges nemzetségből származott dinasztia, mely önálló hatalmat alapítva, nem hódolt meg a 682-ben Khina ellen fellázadt s az Aszena háza keleti ágához tartozó Kutlug Ilteresznek, ki felszabadítva a turkokat Khina uralma alól, vissza akarta állítani a régi turk birodalmat. „A türges kagán az én türköm, az én alattvalóm volt“, mondja Bilge kagán úgy a saját, mint öcsese, Kül-tegin síremlékén. Ellenben a türges kagán egyenrangúnak tartotta magát, „hozzá hasonlóan én is főkagán vagyok“, izente követével Tonjukuk nalaikhai emlékirata szerint Kutlug Ilteresznek.¹ Ez volt az oka a keleti turkok azon hadjáratainak, melyeket úgy Kutlug Ilteresz, mint Mocso Kapagán viselt a türgesek ellen.

E hadjáratok alatt ismét találkozunk egy olyan néppel, mely a magyarsággal való kapcsolatra emlékeztet s a IX. században, mint a volgai bolgárok egyik törzse, a Közép-Volga vidékén tanyázott, a VIII. század elején azonban jóval keletibb területen kellett székelnie. Ezek az *iszgilek*, kiket Ibn Roszteh s az arab írók *eszegel*, *dsekil*, *el-szekek* néven emlitenek s kétséget sem szenved, hogy nevük összefügg a *székelyek* nevével, mert az efféle egyezések nem szoktak véletlenségek lenni.

Mocso kagán halála évében, 716-ban, Kül-tegin síremlékén szól róluk Bilge kagán. Elmondva, hogy Kül-tegin 30-ik évében (szül. 685.), a saját sírfölrata szerint a mikor ő maga, t. i. Bilge 31 éves volt (szül. 684.), tehát 715-ben, legyőzték a karlukokat, kik ezen időtájban az Altai hegy-ségben tanyáztak; ekkor az Az-nép, egy a Jeniszei környékén lakó törzs támadt föl, ennek ilteberjét is leverte Kül-tegin a Kara-kól mellett a következő évben, a mikor Mocso kagánt megölték az oguzok; midőn pedig e miatt „bátyám, a kagán törzsszervezete fölbomló félben volt s a nép egészen lesüllyedt, az *izgil* néppel harcoltunk.“²

Ezen *iszgilek*kel nyilván azonos a khinaiak által említett *sszi-kié*, vagy *sszi-kié* törzs, melynek körülbelül a „szikil“ olvasás felel meg. Egy 618-ki adat a t'ie-lö vagy tölösz nép egyik törzsének mondja s egy másik, 600 körüli feljegyzés szerint a Tolától, az Orkhon mellékfolyójától északra, a mai mongol föld középső részében északon tanyázó p'u-ku (bugu, mai karakirgiz törzs), pa-jè-ku (bajirku a fölratokban), t'ung-lo (tongra, a fölratok szerint oguz nemzetség) sat. törzsek csoportjában foglal helyet, mely törzsekről, ideszámítva a hun (wan) és k'ipi (k'it-pit, szit-pit, talán: ki-pir, szí-pir = kabar, szabir) törzset is, azt mondja egy későbbi, 744 körüli khinai tudósítás, hogy bár törzsrokonok a jo-lo-ko (az az: sárga)³ nemzet-

¹ Radloff W. id m. Neue Folge. 1897. 135. 1. — 2. Folge. 1899. 15. 1.

² Radloff id. m. Neue Folge 144. 1.

³ Dr. K. Shiratori mutatta ki (Über die Sprache des Hiungnu-Stammes und der Tung-hu-Stämme), hogy a khinai évkönyvekben említett tunghu eredetű „Jo-la-ko-mu-li“ megfelel a mai mongol „Sira-mören“ = sárga folyó névnek, vagyis a jo-la-ko a mongol „sira“, „sirga“, „szarga“ (sárga, székely: sárig, tör. szarig, szari) szó khinai átírata. L. Ethnographia XIII. 1902. 322. 1.

séggel, mely azonos a hui-ho (ujgur) törzsszel s az első helyet foglalja el a „kilencz nemzetség“ (t. i. az ezen időbeli tagazgazok) közt, még sem számítják őket ide a barbárok.¹

Kérdés azonban, nem Dizabul hódításai alatt kerültek-e ezen szikiék a Tola vidékére, régebbi hazájuk pedig nyugotibb területen volt?

Úgy látszik, a tolamelléki szikiék voltak azok, kiknek k'i-kinjük, mint említettük, Kiéli kagán bukása (630) után 40 ezer emberrel khinai területre nyomult. Annyi bizonyos, hogy a 716-ki hadjáratban levert iszgilieknek az Altai hegységen túl, valahol az Irtis felé kellett tanyáznok, honnan aztán még tovább huzódtak délnyugot és nyugot felé, úgy, hogy Dsaihani előtt, a IX. században, már ott találták az eszegeleket a Közép- vagy Alsó-Volga vidékén, nagy bolgár területen, a lebediai magyarok és bessenyők szomszédságában, de voltak a Csu folyó vidékén, az Iszik-kül és Tarasz vagy Talaz mellett is. Így Gurdezi szerint az Iszig-kül körül mindenütt *dsekelek* tanyáznak, itt volt az a Jär falu is, hol *dsekelek* ütötték fel szállásaikat, melyből három ezer fegyverfogható szállhat harciba, tehát valami 15 ezer lakosú hely volt; al-Mokaddaszi és Abulfeda a Taraz (Talaz) közeléből említ egy *Dsekel* nevű kis várost.² Kazvini szép arcúaknak mondja őket, bizonyos tehát, hogy nem kirgiz-tatár, hanem középázsiai turkomán típusúak voltak. A turkománokkal való közelebbi kapcsolatukat a XV. század első felében élt Sukrallah török történetíró bizonyítja, ki a szarihok kilencz nemzetsége közül hármat *csekali* eredetűnek mond; a mai szarik nemzetségek közt nem fordul elő e név, ha csak a Vámbéry által Petruszevics után idézett s kérdőjellel ellátott Szidliket nem vesszük föl a Szikil valami félreértett vagy eltorzított alakjának.³

Eltűnt különben úgy Közép-Ázsiából, mint a Volga vidékéről a dsekel, iszgil, eskil, eszegelel név, csupán Magyarországon maradt fenn nemcsak egy sereg helynévben, hanem egy különleges magyar népségben is, melyről azt állítja a hagyomány, hogy előbb költözött hazánkba, mint Árpád népe s melyet külön nemzetté tett politikai szervezete. Említettem már, hogy a székely és közép-ázsiai dsekel név egyezése nem lehet véletlenség. Ki van zárva tehát, hogy a „székely“ név annyi volna, mint a szláv „székli“, azaz útvágó, útkészítő a szláv „szék“ (sjek) = vágás szóból a különben török eredetű *-li* képzővel alkotva.⁴ Legvalószínűbbnek látszik még Thury Józsefnek az a Sejk Szulejmán csagataj szótára után adott magyarázata, hogy a. m. „szikil“, „szekil“ = nemes ember, előkelő, úr, melynek ellentéte a „tót“, vagyis a középázsiai „tat“ = meghódított nép, földműves, paraszt, alacsony sorsú sat. S ez a két név az avar időből maradt fenn.⁵

A név ilyen magyarázatával azonban nem kell összezavarni a székely

¹ Hirth id. m. 36, 37, 134. I.

² Gr. Kuun Géza: *Gurdezi a törökökről*. (Keleti Szemle. III. 1902. 257—259. I.

³ Gr. Kuun G. id. h. 260—261. — Vámbéry A. *A török faj*. 478. I.

⁴ Karácsonyi János: *A székelyek eredete és Erdélybe való települése*. (Ért. a tört. tud. köréből. XX. 3.) Budapest 1905. 64. I.

⁵ Thury József: *A székelyek eredete*. (Erdélyi Múzeum XV. 1898—245. I.)

eredet kérdését. A legkülönbözőbb oldalról végzett kutatásokból ugyanis az derül ki, hogy nyelvileg is, történetileg is kétféle elemet különböztethetünk meg a székelyekben. Van egy honfoglalás előtti elem, az avarok és a közéjük költözött bolgárok maradványa, melyhez tartozott a nyugot határszáron volt Árpád-kori székely határország s a mely maig fennmaradt a göcsej-ország magyarsággal több tekintetben rokon ő-ző beszédű udvarhelyszéki és szomszédos székely néprétegben. Van aztán, mint Pauler Gy. és dr. Sebestyén Gy. kutatásai után a kérdés ezen részét eldöntöttnek tekinthetjük, egy másik elem, a kabar eredetű, mely a honfoglaláskor csatlakozott Árpádhoz s képviseli a palócos beszédnek megfelelő kiejtésű csik-háromszéki székely népréteg. Amazok székely nevét eléggé megmagyarázza, hogy az avar-bolgár nemességnek a maradványai. A kozároktul elszakadt „kabarok“, meg a volgavidéki „eszegel bolgárok“ közt szintén megtalálhatjuk a kapcsolatot, sőt már a khinaiaknál is van némi nyoma a „szikié“-k, kantoni olvasás szerint „szikit“-ek = szikilek, meg a „k'ipi“-k vagy u. e. olvasás szerint „k'it-pit“-ek = kipirek közti viszonyoknak.¹

Előadtuk fentebb, hogy khinai adatok szerint a nyugoti turkoknál, a turk dinasztia alapítójának ivadékai közül Hu-szö-lo volt az utolsó kagán, kegyetlenkedései miatt azonban már több évvel 684 előtt szétszóródtak a nyugoti turkok, míg nem 690 felé a türges nemzetségből származott Vu-csi-lö alapított egy új dinasztiát. 706-ban fia, Sako követte, de ez elesett 711-ben sadjával és jabgujával együtt s a türgesek ekkor rövid időre a keleti turkok hatalma alá kerültek. Midőn azonban 716-ban a kevéssel előbb Tolánál diadalmaskodó Mocso Kapagánt visszavonulása alkalmával váratlanul meglepték az imént legyőzött bajirkuk s megölték: zavarok törtek ki a keleti turkok közt; Kül-tegin kivégeztette Mocso fiát és legközelebbi hozzátartozóit s bátyját, Bilgét tette meg kagánnak. Bilge nem a saját érdemének tekintette megválasztását s leköszönt öcscse javára, Kül-tegin azonban nem fogadta el. Így lett kagán a humánus és barátságos indulatú Bilge; hogy megszilárdítsa trónját, elismerte kagánnak Szulut vagy Szulukot, ki a Mocso halála alatti zavarok alatt helyreállította a türgesek hatalmát, sőt leányát is nőül adta neki. Meg is maradt köztük a jó viszony, s midőn 731-ben meghalt Kül-tegin, temetési ünnepélyére, mint Bilge kagán mondja öcscse siremlékén: „Kedves fiam, a türges kagántól jött Makraacs tamgacsi (pecsétőr), az Oguz bölcs tamgacsija.“² Szulut 738-ban ölte meg a bagatarkánja, vagy mint Tabari mondja, Kursul (Kül-csur) nevű vezérje, a mi aztán birodalma teljes felbomlására vezetett. Kursult a következő 739-ik évben az arabok fogták el s kivégezték és most a türgesek korábbi területét a karlukok foglalták el, kik kevéssel 737 előtt vonultak a szemirjecsei

¹ Hirth id. m. több meggyőző példát találunk arra, hogy a khinai nyelvben hiányzó *r* betűs szótagot olyan szó jegyével helyettesítették, melyben *t* betű fordul elő, ezt a *t* betűt pedig sok esetben sem a mai hivatalos khinai nyelv, a kvanhoa, sem a fukien nyelv nem tünteti föl, hanem a régiebb jellegű kantoni. A kantoni „ki + pit“ és a mai kvanhoa „ki + pi“ közt egy régebbi kvanhoa „ki + pit“ az átmeneti alak.

² Radloff id. m. Neue F. 149. l.

területre. 766-ban már a türges kagán csumelléki székhelye is birtokukba került.¹

Ha ezek után számba vesszük, hogy a nyugoti turk állam 684 előtt indult bomlásnak, úgy hogy a régi dinasztiaát felváltotta a türges dinasztia, lehetetlen föl nem ismernünk az ezen időbeli események összefüggését az alsó volgai állam 671 körüli alapításával. Ezen évre teszi ugyanis Theophanes Kuvrat bolgár államának felbomlását s a khazarok nagy nemzetének Berzilia vagyis első Sarmatia belsejéből való előnyomulását. Már nem beszél „keletről jött turkokról“, mint Heraklius persa hadjáratánál s úgy látszik, hogy most már csakugyan kozár és nem turk dinasztiairól van szó. A hogy a Balkas, Csu és Iszik-kül vidékén a türges, nyugoton vagy húsz évvel előbb a kozár nemzetségből származott dinasztia lépett Aszena házának örökébe. Mert csakis így érthetjük meg, hogy az alsó volgai turk államot a kozárok vagy khazarok nevére nevezték el.

A kozár nép eredetileg nem tartozott a turkok közé, csak Dizabul hódításai következtében lett turk. Még az V. században akaczir, akatir néven említik, az ókorban pedig Herodotos korától fogva agathyrs néven ismeretesek, mint thrák szokások szerint élő szkithák. Nem igen lehet eldönteni, mik voltak eredetileg: finn-ugorok-e, török-tatórok-e vagy talán kaukázusiak, sőt esetleg thrákok? A népvándorlás korától kezdve mindenesetre csak a két első eset valamelyikéről lehet szó, vagy helyesebben, mindkét esetről. Csakis így érthetjük meg azon ellenmondásokat, miket nemzetiségükről olvasunk. Ibn Haukal kétféle kazar nyelvet különböztet meg, a tiszta kazar nyelvet, meg egy másik, nem tiszta kazar nyelvet; Ibn Foszlan szerint is kétféle kazar van, ú. m. fehér és fekete vagy kara khazar, azt is mondja még, hogy a kozárok nyelve különbözik a török és persa nyelvtől s éppen nem hasonlítanak a kozárok a törökökhöz; ezzel egyenesen ellenkezik Al Belkhi állítása, a ki szerint a khazarok nyelve a törökökéhez hasonló; Isztakhri a bolgár és kazar nyelvet mondja egymáshoz hasonlóknak, a két nyelv egy és ugyanaz, míg a burtaszok nyelve különbözik tőlük is, a törököktől is, mint Jakut mondja s egyáltalában elüt Kazvini szavai szerint minden egyéb nyelvtől.²

Ha most már ezen arab tudósításokhoz vesszük Konstantinus császár azon sorait, melyekben kozárnak mondja az Árpád turkjai által a kabaroktól eltanult nyelvet, vagyis hogy mai magyar nyelvünk nem egyéb, mint a kozár nyelv maradványa: nem lehet olyan könnyedén rámondanunk, hogy török volt a kozár nyelv.

Kétségkívül beszéltek törökül is a kozárok; az előkelő osztály török volt, nyilván a tulaszok, tölöszök törzséből, de mint Ibn Haukal mondja,

¹ Barthold W.: *Die alttürkischen Inschriften und die arabische Quelle*. (Radloffnál 2. Folge. 2-ik függelék 27. l.) és Hirth u. o. Első függ. 71, 77. l.

² Gr. Kuun Géza: *Relationes*. I. 156. és *Adalékok Ázsia s Kelet-Európa ethnographiájához*. Erdélyi Múzeum: X. 1893. 519, 574, 581. l. — Vámbéry Á.: *A magyarok eredete*. 1882. 83. l. — Thury J. Századok. XXX. 1896. 788. l.

kétféle kozár nyelv volt s összevetve a különböző adatokat, csakis a kabarok által beszélt és Árpád turkjai által eltanult nyelv lehetett az a másik kozár nyelv, melyet Ibn Foszlán különbözónak talált a török és perzsa nyelvtől. A kozárok neve pedig nem a turk hódítóktól származik, hanem azon ősi szkitha elemtől, mely már a Kr. e. utolsó évezred dereka táján Dél-Oroszországban tanyázott. A IV—V. században még nem is *kozár*, *kazar*, hanem *akativ*, *akatzir* néven emlegetik őket, mint pl. Priskus Rhetor. Ebből pedig kitűnik, hogy semmi elfogadható alapja nincs azon legújabb föltevésnek, mintha a török *öküz*, *bozagu*, *jüzük* = magy. *ökör*, *borjú*, *gyűrű* sat. szavak mintájára a magyarban *karal*, *karil*, *karul* volna a *kazar*, *kazir* név. Ellenkezőleg, ha valamit következtethetünk abból, hogy az V. század dereka felé *akatzir*nak, *kazarnak* kezdik mondani a régi *akativ*, *agathyrs* nevet: hát ezen hangváltozás egyenesen az Alsó-Volga mellékén elhatalmasodó magyarfajta elemmel hozható kapcsolatba, mert a *t*, *d*—*z* hangváltozást nemcsak ősi, finn-ugor eredetű szavainkban (pl. *vete* = *viz*) tapasztaljuk, hanem nyelvünk irán (pl. *nemed* = *nemez*) és török (*bogdaj*, *togdak* = *búza*, *túzok*) elemeiben is, sőt a *büdös* és *büz* szavak tanúsága szerint még mai nyelvünkben is van némi nyoma. Nincs tehát semmi ok sem arra, hogy a kun-kabar Bojta vezér székhelye, Bátaszék és az Ete által alapított szekcsői földvár közelében levő baranyamegyei *Rác-Kozárt* (a középkori Egyházas vagy Felső Kozárt) s a Pécs melletti *Kis és Nagy-Kozárt*, a pilis-megyei *Bia* szomszédságában egy 1469-ki határjáró levélben említett s azóta eltűnt *Kozár* possessiót, a Bánok-Szentgyörgytől délnyugatra fekvő zala-megyei *Kozár* pusztát, a Szombathely melletti és Söptéhez tartozó vas-megyei *Kozári* pusztát, melyet legelőbb egy 1224-iki oklevélben *Chuzar*-nak (FejérCod. Dipl. III. I. 464.) találunk írva, aztán Nógrád megyében a salgóvidéki *Kazárt* és Cserhát vidékén a sziráki járásban *Kozárdot*, a Kaplonyhoz tartozó szatmármegyei *Kozárd* pusztát s a Deés közelében levő volt belsőszolnokmegyei *Kozárvárt* a kun-kabar elem révén ne a kozár nemzet nevéből származtassuk.

Asszena házának bukásával s a kozár és türges nemzetségből származott dinasztiaik alapításával, majd pedig a türges területen a karlukok terjeszkedésével lassankint felbomlott a nyugoti turkok nemzete, melyhez tartozott Árpád népe is.

Ha már a byzanciák után altaji turkoknak kell tekintenünk a honfoglalók vezérnemzetségeit: e felfogásunkat csak megerősíthetik azon khinai adatok, melyek a VII. század első felében a nyugoti turkok viszonyait tárgyalják. A khinaiak, miként a tokuz oguzokat „kilencz nép“, épügy a nyugoti turkokat „tiz nép vagy tiz törzs“ néven emlegetik, világos tehát, hogy ezen elnevezés alatt a török népetimológiával magyarázott onogurokat értik. Török forrásra vall különben azon 635-iki khinai tudósításnak, melyet itt ismertettünk, egy másik adata is, t. i. a mit török forrása a nyugoti turkok nemzetségeiről, törököül: „uk“, beszélt, azt félremagyarázta s az „uk“ szót „ok“-ra, nyilra értette.

E szerint a nyugoti turkok országa, mely a hét folyó vidékétől az

Aralig, vagy még tovább a Kaspi-tengerig terjedő pusztaságon, a Ussu folyó két oldalán terült el, megfelel az onogurok országának.

Hogy a régi onogur vidékét keletibb területen, még pedig nem csak észak, hanem dél-kelet felé is kell keresnünk, arra a byzanciaknál is találunk egypár nyomot, de a török hagyományokban is maradt emléke.

Azt mondja Theophylaktus, hogy az unnugurok építették egykor Bakath várost.¹ A név nagyon emlékeztet az egykori Baktria (mai Balkh) régi zend nevére Bákhdhira. Gr. Kuun Géza, bár megjegyzi, hogy nem tudjuk, hol feküdt Bakath, utóbb mégis egynek veszi Balkhkal, csak hogy az unnugurok alatt a fehér hunnokot érti, kiknek tudvalevőleg Balkh volt a fővárosuk.²

Turkesztán ezen időtájban még nem volt az a teljesen ismeretlen vidék a byzanciak előtt, a minő lett az arab hódítások után s az alatt a nagyon sivár és meddő másfél százados időszak alatt, a mi a VII. század derekától kezdve, csakhamar Theophylaktus után következett a byzanci történetírásban. Bár a khalcedoni zsinat (451.) által kárhoztatott nesztorianusok el is szakadtak a birodalmi egyháztól, még sem szűnt meg a perzsiai s turkesztáni, másfelől meg a kelet-római keresztyének közti kapcsolat. Nem szabad ugyanis elfelednünk, hogy Theophylaktus idejében úgy Merv, mint Szamarkand metropolita székhelye volt s a nesztorianusok főpapjai közt írókat is találunk, mint Theodoros (540 körül) és Eliás mervi metropolitákat, az utóbbi bibliai magyarázatokon kívül egy nagyrabecsült világtörténelmi művet is írt.³ Nem olyan szempontból kell tehát megbírálnunk Theophylaktus adatát, mintha valami nagyon bizonytalan mende-mondával volna dolgunk.

Ugyancsak Theophylaktus említi a *magyar*, *macsar* nevet is olyan összefüggésben, hogy csakis egy délen, a perzsa határszélén tanyázó néptörzsről lehet szó. Többek között felhossa ugyanis, hogy a perzsa-byzanci háborúk idején Theodorus és Andreas a *matzarok városkáját*, mely nem messze Beiudaestől a perzsák felé feküdt s a régiségtől meg volt rongálva, kijavították.⁴

Az adatok egybefüggéséből megállapíthatjuk, hogy az onogur vagy unnu-gur nép, melynek nyugoti ága Priskus Rhetor tanúsága szerint az V. század dereka táján tűnt fel Európa határszélén, eredetileg a középázsiai pusztaságon tanyázott s dél felé Balkhig van nyoma. Ezen időben a fehér hunnok vagy ephthaliták (tölöszők) alá tartoztak, ezért sorolják őket a byzanciak is a hunn népek

¹ Τὴν δὲ Βακάθ ὀπὸ τῶν Οὐνονούρουων πάλαι ποτὲ πολιθεῖσιν καταπεσεῖν τοῖς σεισμοῖς. τὴν δὲ Σογδανητὴν καὶ λοιπῶν καὶ σεισμῶν ἔμπειρον πεφυκέναι. (t. i. πασι) (Theophylacti Sim. Hist. Lib. VII. Cap. 8. Bonn. 1834. 286. 1.)

² *Relationum Hungarorum etc. Historia Antiquissima.* I. 15—16. II. 90.

³ Dr. W. Walthert: *Die Entstehung des Christentums und seine östliche Entfaltung.* Helmolt-féle „Weltgeschichte“ IV. k. 210. 1.

⁴ Οἱ δ' ἀμφὶ τὸν Θεόδωρον καὶ τὸν Ἀνδρέαν τὸ Ματζάρων (φροόνιον δὲ καὶ τοῦτο) τῆς χερσὶν γεγραμμένης διωρθώσαντο. (Theophylacti Simocattae Hist. Lib. II. Cap. 18. Bonn. 1834. 105. 1.)

közé, még pedig annyira összezavarva a bolgárokkal, hogy mint előzőleg már kifejtettem, a bolgárok nem mások, mint elhunnosodott onogurok s maga a *bolgár* név sem egyéb, mint az *on-ugur* = nagy ugor név hunn-török fordítása. Midőn pedig 555—558 körül Mohan vagy Dizabul (Szilzibul) megdöntötte az ephthaliták hatalmát: a középpázsiai onogurok is altaji turk uralom alá jutottak. Bármi volt is az onogur név eredete, nagyon természetes, hogy „tiz ugorra“ magyarázta a török népetimologia, a mi aztán eljutott a khinaiakhoz is; később pedig az ujgur időszak alatt, midőn a *tokuz oguz* vagyis „kilencz oguz“ népből *tokuz ujjur* lett, az onogurokat is megtették ujjuroknak s az ekkor tájban keletkezett török történetírás, melynek egyes részleteit Rasideddin, 1300 körül élt perzsa történetíró és a Dsengiz khántól származott Abulghazi Bahadur khivai khán tartotta fenn, őshazájukat az Arkun (Orkhon) folyó környékére tette, azon nagy hegyek közé, hol egyik helyen 10, másik helyen 9 folyó van s ezekről a mellettük lakó ujjurokat egyfelől on ujjurnak (tiz ujjurnak), másfelől tokuz ujjurnak (kilencz ujjur) nevezték. A tiz folyónak pedig Onogun volt a neve, mondja a török forrás, a miben fölismerhető a Felső-Jeniszei neve, Ono-Kum azaz Nagy-Kem, a mai szibériai tatároknál: Ulu-Kem. Valahol itt lehetett az a *Kök-Üngür* nevű folyó, melyet a nalaikhai turk fölirat-ement azt mondván, hogy a midőn a khinaiak ellen, 682-ben fölkelt Ilteresz khagán (682—92) háborút viselt az oguzok ellen a Csugai-Kuziban és Karakumon (Fekete homok) levő szállásáról a *Kök-Üngür* mellett fölfelé vonulva nyomult az Ütüken erdőségig.¹ A Kék-Üngür felhangú alakja megakadályozta az Üngür előrészének a török on = tiz szóval való egybekapcsolását s ez fontos nyom arra, hogy az unogur név eredetét nem a törökségnél kell keresni. Ellenben a török föliratokból kitetszik, hogy az ujjur néptörzs keletkezése csakugyan a Felső-Jeniszei és Bajkal vidékén keresendő, nem pedig az Altajtól délre, az Orkhon vidékén; sőt Bilge kagán fölirata azt is sejteti, hogy az ujjur törzs alakulása nem sokkal előzte meg az oguzok elleni háborúkat. Midőn ugyanis Bilge hadai 733 felé a Szelenga mellékén haladva, szétrombolták az oguzok szállásait, ezek egy erdős hegyvidékre vonultak; aztán így folytatja a fölirat: „Ujjur ilteber száz férfival törzset alapított.“² A török szövegből nem tűnik ki: miféle név az ujjur. Rendesen úgy magyarázzák, hogy az ujjurok egyik ilteberjéről van itt szó, de a szöveg másképp is értelmezhető s mivel a fölirat új törzsalapításáról beszél, valószínűbbnek látszik, hogy az iltebernek volt a neve Ujjur, a ki a khinaiak szerint a kilencz nép, vagyis a tokuz oguzok Yoloko nevű nemzetségéből származott, a mely aztán az újonnan képződött ujjur nép első nemzetségének is neve volt. Az ujjurok e felfogás szerint a nemzet alapítója után vették nevüket, úgy mint pl. az ozmánok és nogaj-tatárok s ha Ujjur ilteber alatt a VIII. század elején alakultak külön törzsszé, egy pár évtized elég volt arra, hogy a törzsalapító ilteber utóda megdöntse a turkok hatalmát s ismertté tegye az

¹ Radloff: Alttürk. Inschr. 2. Folge. 1899. 8. 1.

² Radloff id m. Neue Folge 144. 1.

ujgur nevet. Mindenesetre Bilge fölirata egészen más világításban tünteti föl az ujugurokat, mint eddig láttuk s a Bajkal vidékén való kései alakulásuk után az ujugur névnek az ugor névből való származása sem látszik olyan hihetetlennek, mint ha már Krisztus születése felé s a khinai határszélen gondoljuk első feltűnésüket.

De térjünk vissza az onogurokra, ahogy az ujugurokkal összezavarva a török hagyományok beszélnek róluk.

Az onujgurok nagyon sokáig uralkodó nélkül éltek e török források szerint, hanem minden nemzetségnek — volt pedig ilyen 122 — külön feje volt. Végre egy Menkü-taj vagy Menkü-tati nevűt választottak, kinek neve a „menny“ jelzésű előrész szerint alighanem megfelel a régi hiungnu uralkodók czimének, a mit a khinaiak „tenkili-khutu“ vagyis tengri-khutu alakban jegyezték föl s annyit jelent: „az ég fia“. A török forrás szerint különben a tulajdonképeni czime „il-elteber“ vagy „il-ilter“ volt, a mire, mint onogur-bolgár fejedelmi czímre, már egy ízben hivatkoztam; az altaji turk föliratok szerint csak a kirgiz pusztaság keleti szélén, a kirgizektől délnyugatra tanyázó karlukoknak, szomszédjaiknak az azoknak vagy a — kirgizeknek, meg aztán a baikalmelléki ujuguroknak volt ilteberjük s azért ezeket, szemben a kagános (kaganlig) népekkel ilteberes népeknek (ältäbärlig budun) nevezték,¹ a mi annyit sejtet, hogy maga a törökség valami idegenszerűt látott ezen fejedelmi czimben. Menkütaj mellé még egy fejedelmet választottak az onujgurok egy másik nemzetségből s ezt *kök-irkinnek*, *kék irkinnek* nevezték. Ha a föliratos emlékek nem emlitenék az ulgerkint vagy nagy erkint, kilids-erkint és kül-erkint, kirkinnek magyarázhatnánk a méltóságnevet s egynek vehetnénk a khinaiak által „tiz nép“-nek nevezett nyugoti turkok azon törzsfjedelmi czimével, mely a khinai átírásban „ki-kin“-nek hangzik s ezen a nyomon tovább haladva, a honfoglalók karchas vagy horka fejedelmi czimével is kapcsolatba hozhatnánk. Így azonban el kell ejtenünk ezt a föltevést.

A két fejedelem s utódaik száz évig uralkodtak, ezután zavarok következtek s onujgurok az Irtis togánjához vagyis az Irtis azon részéhez költöztek, hol elkanyarodik s a pusztaság érintkezik az erdőséggel és az ugor népeknél Tangat, a magyar krónikák szerint Togota a neve, itt halat fogtak, hódot, nyusztot, menyétet és evetet vadásztak s azok húsával táplálkoztak és bőrével ruházkodtak. Ha még valami kétségünk lehetett: magyar-ugor vagy török népségről van-e itt szó, ezen utóbbi jellemzés teljesen eloszlátja ez az életmód csakis magyar-ugor fajta népségre illik s minden később hozzátapadt zavaró törökös színezet mellett is megőrizte ebben a pontban a török hagyomány az onogurok eredeti magyar-ugor jellegét.

Óriási az a terület Kubántól a Jeniszei vidékéig s a Volgától a Balkhig, hol a Kr. u. első évezred dereka táján nyomai találhatók az onoguroknak s ha ezt szem előtt tartjuk, nem akadhatunk fel azon, hogy valami fél-

¹ Radloff id. m. Neue Folge. 144. 145. l.

millió lehetett a turkok irtó hadjárata előtt az ogorok száma. Kétséget sem szenved azonban, hogy e területen át- meg áthálózta őket a törökség, mely különben ezen időben még folyton hullámzó állapotban volt s hol előre hatolt nyugot felé, a magyar-ugor népség testébe, hol pedig egy ellenkező lökés hatása alatt visszafelé áramlott keleti és északkeleti irányban, a mikor természetesen magával sodorta azon magyar-ugor elem egyes részeit is, a mely között elhelyezkedett.

Ilyen lehetett a török-tatárság középső csoportjának hullámzása is, melyhez tartoztak t. i. a turkok, oguzok, türgesek, tölöszők sat. Ez a csoport Radloff V. szerint, mint már hivatkoztam rá, az V. század folyamán keletibb területre nyomult az Irtis, Tarbagatai és északi Altai vidékéről. Csak ezután, Hirth Fr. szerint valószínűleg a VII. században történt az oguzok kilencz törzsének alakulása s még később az ujuguroké valahol a Felső Jeniszei és Bajkal vidékén.

Ebből pedig az a rendkívül fontos tény derül ki, hogy nem az oguz név vándorolt nyugatra s lett ogurrá a hunn-bolgár népségnél, hanem megfordítva, a Herodotos korától fogva folyton Európa határszélén emlegetett *jürke* (jyrkai), *urgoi*, *uróg*, *ogor* név hatolt kelet felé, még pedig nyilván az Irtis vidékéről, hol, miként még napjainkban is, annyival inkább a Kr. u. első évszázadokban érintkezett egymással a finn-ugor és turk elem. Itt ismerte meg a törökség az ogor népet s a hunn-bolgár nyelv *r*-ező szavainak analogiájára az ogor névből oguz lett a keleti vagy Radloff meghatározása szerint a közép- vagy ó-turk dialektusokban. Az oguz nép kilencz törzsének alakulása aztán vagy úgy történt, hogy midőn az altaji turkok jutottak hatalomra, a már előbb is hunn uralom alatt volt ugorok egyes szétszórt nemzetségei eltörökösödtek s új török nemzetségek képződéséhez szolgáltaták az anyagot. Vagy pedig úgy, a hogy a török hagyomány mondja, a törzsalapítót nevezték Oghuznak s róla ment át a hordájához tartozó nemzetségekre az oguz név. Mindegyikre van elég példa a nomád törökség nemzet- és törzsképződésének történetében.

Mindezek arra a végeredményre vezetnek, hogy a turk vezéri nemzet-ségek alá tartozó hét magyar törzs az altaji turk és türges hatalom teljes bukása után, az ujugurok, oguzok és karlukok elhatalmasodásával, ezek nyomása alatt szorultak régebbi területükről a dél-orosz pusztaságra.

Ezt a régebbi területet az előzőkben történeti alapon igyekeztem meghatározni. De régészeti alapon is lehet mondani annyit, hogy csakis ott lehetett, hol megvoltak az előfeltételek honfoglaláskori leleteink jellemző sajátságainak kifejlődésére, a mit egész röviden úgy fejezhetünk ki, hogy olyan terület volt, mely beleesett a Szasszanida-kultura teljes hatáskörébe. Ezt az eddig átvizsgált orosz területnek egyik pontján sem találjuk fel, sem a Kaukázus mellékén, sem a régi Nagy Bolgárország vidékén, sem Szibéria déli részében. Egyik helyen sem észleljük a Szasszanida-befolyásnak azt az erős fokát, a mit a sokkal távolabbi Magyarország X. századbeli, tehát azon fölül nem is a Szasszanidák idejéből való, hanem bukásuk után három századdal későbbi régészeti leletei tüntetnek föl. Mindössze annyit

tapasztalhatunk, hogy honfoglaláskori leleteinknek az a csoportja, melyet a pilini rózsás bolgár jellemez, a nagy-bolgárországi, tobolszki s a vele szomszédos permi területen már szórványosan feltűnik, ezt tehát északnyugot felől a honfoglalók régi hazája legszélsőbb pontjának vehetjük, mely aztán tovább terjedt a kirgiz pusztaságon keresztül délkelet felé, a hol Turkesztán, a régi Sogdiana, az altaji turkoknál Szogdak híres városai, Szamarkand, Bokhara, Taráz vagy Talaz (Ferghanától északra nyugoti Turkesztánban a hasonló nevű folyó mellett), Sās vagy Dsāds (a mai Taskend), Szujāb (a Csu folyó mellett), Kanka vagy Kang (romjai a kirgiz pusztaságon a khinaiak által Kangnak nevezett Szir Darja vidékén) sat. szomszédságába került.

Itt van igazi hazája a virágmotívumok használatának, mely a honfoglaláskori leleteket is annyira jellemzi, hogy a Hampel J. által negyedfél évvel előbb megállapított és szoros elemzés alá vett kétszáz honfoglaláskori diszító motívum közt vajmi kevés a mértani és állati alak. S Turkesztán oly konzervatív volt a régi diszítésmód megőrzésében, hogy még ma is nagyon emlékeztet azokra a motívumokra, melyek nálunk ezer évvel korábban fordulnak elő, úgy hogy régi turkesztáni leletek hiányában a tárgyi ethnographia segítségével is kimondhatjuk, hogy a honfoglalás előtti fejlődés szintere ha nem is maga Turkesztán, de mindenesetre közvetlen szomszédsága, a kirgiz pusztaság volt melynek homokos sivatagját régebben több legelő borította s a délibb részeken Szemipalatinszkban és a hét folyó országában (Szemirjecsenszk), valamint nyugot felé Turgaiban több városrom van, köztük egynek a Jajk mellett *Madsar* a neve.

Mennyi ment át a honfoglaláskori motívumokból a magyar népies diszítésmódba, hol aztán lappangva tovább élt, e fölött lehet vita, de ahhoz semmi kétség sem férhet, hogy a magyar izlésnek folyton a virágdiszítmény felelt meg s akár a gothikából, akár a renaissancéból vett át valamit, a virágformákat választotta ki a különböző diszítési motívumok közül s midőn a XVI. században elterjedt Európában a tulipán, egyszerre legjellemzőbb motívuma lett a magyar renaissancének a kirgiz pusztaság ezen virága, melyről ezeket írja dr. Almásy György középázsiai útjában:

„Csímként után az út eleinte végtelen, teljesen sík egyenes pusztákon vezet át, a melyeknek egyetlen disze, a növényzet, valóban szörnyűségesen egyhangú. Egyik helyen minden változatosság nélkül, nyomorúságos, szürke ürömkóró borítja a kemény agyagtalajt, majd pedig a látóhatár széléig mindenféle tulipán-bokrok láthatók, másutt meg fűszerű liliomfélék az uralkodók, a melyeknek éppen most fakadt a bimbója, úgy hogy valóban beszélhetünk ürömpusztákról, tulipán- vagy liliompusztákról. A tulipánok (*Tulipa altaica*) éppen virágozni kezdetek s daczára a kissé nyomasztó egyformaságnak, az ezer és ezer, karesú száron ülő sárga vagy piros virág igen kedvesen fest. Mintha valami végtelen nagy, tarka, piros, sárga és zöld szőnyeg volna a pusztákon kiterítve.“¹

¹ Dr. Almásy György: *Vándor-útam Ázsia szívébe*. Budapest, 1903. 83. l.

Liliom és tulipán a középzásiai pusztaság népeinek a virága. Ebből fejlett ki ornamentikájuk vagy az erre emlékeztető díszítési motívumokat választják ki a kulturnépek által megteremtett formák közül, a melyek eredetileg talán másra s nem a liliomra és tulipánra vezethetők vissza. Így pl. honfoglaláskori leleteink ornamentikájának is tulajdonképp a rozetta és palmetta a két alapformája, ámde amaz emlékeztet a lehajtott szirmú tulipánra, emez pedig különösen egyszerűbb kivitelben a pusztaság liliomára.¹

Ne vezessen tehát bennünket tévútra e motívumok technikai kivitele, a mi a mesterember ilyen vagy olyan ügyességét és az általa használt mustra divatos formáját tünteti föl. A forma nagyon változó volt ezer éves multunk alatt, de állandó volt a virágmotívumokhoz való ragaszkodás, szemben a Perm-Uralvidék vagy a Kaukázus állatornamentikájával, minők a medve, medvével kombinált ember, szarvas és kecskebak, szarvast marcangoló sas sat. A virágmotívumokhoz való ragaszkodásban nyilatkozott meg a magyar lélek a honfoglalást megelőző századoktól egész napjainkig s a hogy a gothikus, meg a renaissance-virágok divatja magában véve is bizonyosságul szolgálhatna arra, hogy a mikor Nyugot-Európában viragkorukat élték ezen formák, a magyarságnak ugyanezen műveltségi körben kellett élnie: épp úgy következtethetünk a honfoglaláskori ékszerek kidolgozásában jelentkező erős Szasszanida jellegből a Szasszanida műveltségi körrel való igen szoros kapcsolatra. Ennek a színhelye pedig csakis Turkesztán lehetett, mely a legrégebb időktől fogva a perzsa iparművészet befolyása alatt állott, egyúttal pedig midőn egyfelől fentartotta ennek hagyományait, másfelől a pusztai népek izléséhez alkalmazta. Egy szóval közvetítő volt a perzsa kultúra és a pusztaság nomádjai között. Déli és keleti Oroszországban sokkal jelentéktelenebb a Szasszanida-izlés, mint a magyarországi honfoglaláskori leletekben; épp azért a fekete-tengermelléki régi görög városoktól jóval távolabb, a Szasszanida-kultúra központjaihoz jóval közelebb kell keresnünk azt a helyet, honnan magukkal hozták annyira jellemző ékszereiket honfoglaló őseink.

Turkesztán a parthusok bukása után került a Szasszanidák (231—642.) birtokába, de már az V. század elején a fehér hunnok, tie-lök, ephthaliták vagy kidaríták foglalták el, kik innen India északi részeibe is behatoltak; ezek uralmának a VI. század derekán az altaji turkok vetettek véget, majd 705-ben kezdődtek az arabok hódításai, kiknek előnyomulását igyekeztek ugyan

¹ Fel szokták hozni a tulipán-motívum régisége ellen azt az ellenvetést, hogy a *tulipán* neve nagyon új, csak a XVI. században került hozzánk, alighanem a németektől, csak olyan európai tehát (nem a név eredetét értve, mely perzsa), mint a *liliom*. Úgy látom azonban, hogy alig van honfoglalás előtti virágnevünk. A *rózsa*, *ibolya*, *levendula*, *rozmarin*, *bazsarózsa*, *pipacs* sat. mind a mai hazában való letelepedés után honosodott meg nyelvünkben. Ez arra mutat, hogy a pusztaság magyarja előtt teljesen elég volt a néhány ismert virág megkülönböztetésére, ha egyiket piros, másikat kék, sárga vagy fehér virágnak, majd virágismerete bővülésével alak vagy az előfordulás körülményei szerint *harangvirágnak*, *szarkalábnak*, *búzavirágnak*, *hóvirágnak* sat. nevezte.

feltartóztatni a turk kagánok, de Bilge kagán halálával (+734) már csak ideig-óráig tartott a turkok uralkodása, másfél évtized sem telt el s az ujjur törzsből származott kagánok váltották fel őket, így aztán a 705—732 közti harcok után teljesen erőt vettek az arabok a szogdok fölött s akkor sem szűnt meg, legalább névlegesen azután is tartott a bagdadi khalifák uralma, midőn 874-ben a balkhi Szaman házából származott Naszr ben Ahmed és testvére Iszmail új hatalmat alapított Turkesztánban, melylyel őseink a honfoglaláskori leletekben található X. századbéli Szamanida dirhemek tanúsága szerint még a mai hazában való tartózkodásuk alatt is érintkeztek.

* * *

Ezekben soroltuk föl azon hatalmi változásokat, melyek a kelet felé eső részén érintették a népvándorlás korabeli magyar-ugor elemet.

Fájdalom, itt már jóval kevesebb az összehasonlításra kínálkozó anyag, mint a nyugoti oldalon. Nincsenek szasszanidakori perzsa kútforrások, mint a hogy vannak ugyanazon időből byzanciak. A miket az arabok és altaji turkok fölratai és részben a khinai kútfők után értékesíthetünk, mindaz az altaji turkok hódításai és egész az Azovi tengerig történt előnyomulásuk következtében beállt változásokat tünteti föl, úgy hogy nehezen lehet fölismerni egy-egy adatban a régebbi állapotok nyomait.

Midőn a VIII. század derekán az ujjurok megdöntötték a keleti turk államot s csakhamar utánna a türges nemzetség hegemoniája alá került nyugoti turkok is teljesen felbomlottak: megint egy török áramlat indult ki Belső-Ázsiából. Az oguzok, az arab irók ghuzai s a byzanciak uzai Közép-Ázsiába nyomultak s ezzel aztán a magyar ugor elem is, melyet az altaji turkok a VI. század derekán létszámának felére olvasztottak le, végkép kiszorult az ázsiai pusztaságról.

Az Árpádok, midőn írásba foglaltatták nemzetségük leszármazását, a IX. század első tizedeiben szerepelt Ügekkel kezdték meg családfájukat, ki 820 felé vette nőül a hagyományaink által Eunedu-Beliánnak nevezett dentumogeri vezér vagyis a viszonyoknak megfelelő alapon módosítva, egy boila méltóságot viselő Önd nevű donmelléki előkelő ungur-bolgár leányát. Ezen idő tájban tűnt fel a magyarság, kezdetben az Ural aljában, aztán tovább nyomulva, a kozárok szomszédságában, kik, mint Ibn Rosztehtől tudjuk, sánczokat vontak ellenük. 830—836 körül már Lebediában voltak, hat évtizeddel később pedig azt a területet szállták, mely aztán állandó hazájuk lett s melyet ezer éve Magyarországnek ismer a világ.

Nagy Géza.

A PÓRULJÁRT UDVARLÓK MESÉJÉNEK MAGYAR NYELVŰ ÉS MAGYAR VONATKOZÁSÚ VÁLTOZATAIRÓL.

Az összehasonlító irodalomtörténetnek kevés fejezete van oly gonddal és akkora sikerrel földolgozva mint a három púpos meséjének szelvében elterjedt, messze elágazó családja. A földolgozásból a magyar kutatás is becsületesen kivette a részét.¹

Maga a használatos összefoglaló elnevezés „a három púposról” nem történt *a potiori*. A legrégebbnek elismert hagyomány, a héber Mislé Szindbad, ugyan púposokról szól, de a mesefaj legtöbb változata póruljárt szerelmesekről beszél.

A magyar népköltésben két művészileg értékes, kerekded kidolgozású mese képviseli a fajt.² A magyar nyelvű irodalomnak azonban még több terméke vág ennek a tárgynak körébe. Gálos Rezső közzé tette és tüzetesen megvilágosította Szalontai Madass Sándor elbeszélését: *A három púpos hátúak*.³ Versey F. Györgyiné-je is már szóba került ilyen összefüggésben.⁴

Újabban azután Horváth János dr. figyelmemet Andrád Sámuel „Egy özvegy asszonynak három szeretője”⁵ cz. adomájára irányította. Minthogy az Andrád szerzette Anekdoták eléggé ritkák, nem lesz hiábavaló a szóbanforgónak velejét közölni. Egy fiatal özvegybe hárman bele bolondulának. Az asszony egy csapásra mind hármuktól megszabadult. Szomszéd kápolnába holttestet tétetett. Egyik udvarlójának meghagyta, hogy éjszaka vegye ki a holtat koporsójából és feküdjék helyébe; a másodikat angyalnak öltöztetve a koporsó mellé rendelte, hogy égő viaszgyertyával ott strázsáljon; a harmadikkal barátkámzsát öltetett, melyben ördöghöz hasonlított és kötelességévé tette, hogy a holttestet hozza el neki. Az első tényleg egy szögletbe felre veti a holttestet és a koporsó födelét magára vonja.

¹ Az irodalmat összeállította Gálos Rezső, *Ethnographia* XVIII. (1907.), 2., 3. ll. — Hozzájárul még cikkem: Variantes hongroises de l'Estormi et du Prêtre comporté. (*Revue des Traditions Populaires* XXI. (1906.) 369—374.).

² A hamis menyecske, közli Székely Sándor, (*Magyar Nyelvőr* 1874., 369—372.) Barát-Kádenciák, közli Osz János (u. o. 1904., 297—300). L. ezekről Barát-Kádenciák c. cikkemet (*Egyet. Phil. Közöny* XXIX. (1905.) 842—848.).

³ *Ethnographia* XVIII. (1907.) 1—18, 65—73.

⁴ *Revue des Traditions populaires* XXI. (1906.), 372.

⁵ Andrád Sámuel: *Elmés és mulatságos rövid Anekdoták*. II. Darab, Bétsben 1790; 291. sz. (255—257 ll.). Andrád Sámuelről I. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. I., 161., 162. Tavaly 1907-ben, halálának századik fordulójára alkalmából Balogh István szentelt az író emlékének néhány kegyeletes lapot (Andrád Sámuelről, Sepsiszentgyörgy 1907., 16 l., családi levél fölhasználásával, de az eddigi irodalom tekintetbe vétele nélkül és Katona Lajos, Jakab Elek, (Figyelő X. 1.) Szinnyei és Katona Lajos orvosnak mondják Andrád-ot, Balogh István füzetéből kiténik, hogy soha sem fejezte be orvosi tanulmányait.

A második az égő viaszgyertyával a koporsó mellé áll. A harmadik neki megy a vélt holtak, hogy elvigye. A fehér ingű strázsa erre a viaszgyertyával kezd hadakozni. A koporsóbeli udvarló megrémül, hogy angyal és ördög veszekszik a halottnak lelke fölött, kiteszítja a koporsó fedelét és kiugrik. Erre a másik kettő is futásnak ered.

Katona Lajos az Andrád Sámuel Anekdótáinak szentelt szűkszavú, de fölötté tartalmas jegyzetében¹ ezt az adomát a *Historia septem sapientium*-nak *Amantes*-ével veti egybe. Pillet² kutatásai után most már nem nehéz ezen elbeszélést a megfelelő mesekörbe helyezni. A három püpos tárgyának egy oldalhajításával van dolgunk. Ennek az alakulatnak lényegét Pillet következőképp foglalja össze. Egy nő (még pedig özvegy vagy hajadon, de nem feleség) leráz a nyakáról három udvarlót azáltal, hogy nehéz föladatot ró rájuk, a melynek kivitelénél az intező asszony jól kiesztelt terve szerint, egymásra nézve azonban meglepetésszerűen kerülnek együvé. Egyikük kísértetnek nézi a másikat és úgy megijed tőle, hogy súlyosan megsérül vagy legalább is teljesítetlenül hagyja azt a föltételt; a melyhez megbízójának kegye volt fűzve. A részletek meglehetősen eltérők és némely vonás elmosódott, kivált Boccacciónál.

Boccaccio Decamerone-ja IX. napjának első meséje vág ide. Pistojában Madonna Francesca di Lazarit két firenzei udvarló ostromolja Rinuccio Palermini és Alessandro Chiamonte. Az özvegy mindkettejüktől szépszerivel szabadul. Egy Scannadis nevű gonosz embert, a ki ez időtájt meghalt, a minorita templomban ravatalra tettek. Francesco meghagyja Alessandro-nak, emelje ki a holtat a koporsójából és feküdjék a helyébe, éjjel majd az ő rokonai hozzá, a nőhöz viszik. Rinuccio-nak viszont föladataul tüzi, hogy a holtat elhozza. Viszi is már Alessandro-t az özvegy lakása felé. Francesca szorongó szívvel látja, mint jönnek egyre közelebb. Ekkor éppen arra tart a signoria őrsége. Rinuccio gyorsan ledobja hátáról a holtak vélt Alessandrot és elszalad. A ledobott „halott“ is föltápaszkodik a sárból és elmenekül. Az özvegy diadalmaskodik.

A Pillet felsorolta többi változathoz, sajna, nem bírok férközni. Különböben is teljességgel valószínűtlen, hogy Andrád azoknak (közéangol ballada, hollandus elbeszélés, Pauli: Schimpf und Ernst, Nicolas de Troyes, korsikai mese, poitou-i mese) valamelyikéből közvetlenül merített volna. Mint a hogy Katona Lajos általában föltételezi, úgy a mi esetünkben is valószínű, hogy kész német, esetleg francia gyűjteményből szedte ki.

* * *

A póruljárt udvarlók továbbá, eltérőbb alakulatát magyar történelmi alakokkal és viszonyokkal is hozták összefüggésbe. Bandello, XVI. századi olasz író, nyilván még Mátyás király történelmi egyéniségének varázshatása alatt, a mesében előforduló bölcs és igazságos királylyá Mátyást

¹ Ethnographia XII. (1901.) 41., 42.

² Das Tableau von den Trois Bossus Ménestrelv. Halle 1901., 67., 1. 2. j.

teszi. Elbeszélését Reinhold Köhler¹ tüzetesen elemzi. Alfred de Musset 3 fölvonásos vígjátékká dolgozta föl Bandello novelláját, hősnője és címe: *Barberine*.

Mátyás királyt harcban látjuk a törökök ellen. Távollétében felesége, aragoniai Beatriz köré, Székes-Fehérvárt csoportosulnak a még itthon levő cseh és magyar urak. Ulric gróf is, cseh nemesember, hogy feleségének fényesebb megélhetést szerezzen, szerencsét próbál a király udvarán, bármily nehéz szívvel is válik szépséges feleségétől, a hű Barberine-től, kit az udvarbeliek is Magyarország gyöngyeként magasztalnak. Egy fiatal magyar báró, Astolphe de Rosemberg, elbizakodott, könnyelmű, kezdő lovag a királyi udvaron beleköt Ulricóba és egy cigány boszorkány varázstükréből mindenkép Barberine hűtlenségét akarja leolvasni. Ulric kardot ránt, de Beatrix közbeléptére a párviadal fogadássá enyhül. Astolphe de Rosemberg a háromszorosát teszi Ulric birtoka ellen, hogy Barberine-t hűtlenségre bírja. A férj ajánlólevelével a kalandhajhász Astolphe bemutatkozik Barberine-nél. A kastély személyzetét megvesztegetéssel igyekszik megnyerni. Szerelmet vall az úrnőnek. Barberine bezárja, orsót, guzsalyt ad melléje; a mennyit fon annyit kap enni. A királyné odaérkezik Ulric-kal és meggyőződik, hogy ez nyerte meg a fogadást.

Musset vígjátéka céloz Imogen-re, a kinek hűségére ugyancsak fogadtak és a ki szintűgy megállotta a hűség próbáját. Ez az indíték legismertebb Shakespeare Cymbeline-ja által lett. Benne van Ráskai Gáspárnak verses elbeszélésében is *Vitéz Franciscóruul és az ő feleségéről*.² Az álnok Kasszándert azonban már nem a szerelem hajtja, hanem tisztára a kapzsi cselszövés.

Nyilvánvaló, hogy a póruljárt szerelmesekre vonatkozó kutatás sokszorosán érinti a magyar irodalmat és rászolgált sajátos érdeklődésünkre.

Heller Bernát.

KÍGYÓ AZ EMBERBEN.

Népünk babonás hitében nagy szerepe van annak a meggyőződésnek, hogy a testnek természetes nyílásain át mindenféle utálatos féreg, különösen kígyó, béka, vízi borjú, fülbemászó stb. juthat be a gyomorba, belekbe és a testnek egyéb szerveibe vagy üregeibe. A milyen érdekes a népnek ez a hite az orvosi folklóre szempontjából, épp olyan nyilvánvaló annak képtelen volta élettani és bonczani tekintetben. Nem sok szót köll vesztegetnem annak a bizonyítására, hogy pl. annak a gyakran hallott állításnak, hogy az alvó ember nyitott száján keresztül kígyó bújt a gyomrába, milyen kevés a valószínűsége. Eltekintve attól, hogy a mi kígyóink a mozdulatlan embert is félve kerülnek, a gyomrába már azért se juthatnának be könnyű

¹ Kleinere Schriften II., (Berlin 1900.) 456., 457.

² Régi Magyar Költők Tára VI. (1896.) 51. I. és Szilárdy Áron jegyzeteit, kivált 305. és kk. II.

szerrel, mert a nyelöcső, természetes helyzetében nem olyan, mint valami szilárd falú tömlő, melynek állandó és változatlan a kalibere, hanem egész hosszában össze van esve, el van zárva. De még ha bejutna is a szájüregbe valami ilyen-fajta kelletlen vendég, akkor se jutbatna tovább, mert az alvó embert sokkal csekélyebb ingerek is, például a garat falán megakadt nyálkacsap, a lágy szájpadlásnak hátraesése (hortyogás) stb. is felébresztik és reflex úton erős kilelegző mozgást, ökredezést, köhögést okoznak. Ha pedig az a kígyó vagy béka, valami elképzelhetetlen módon, mégis csak bejutna a gyomorba: kétségtelen, hogy itt rövidesen elpusztulna, mert a gyomor emésztő nedvei megölnék. Más az eset a bélbeli élősködő férgekkel pl. a taeniákkal, gilisztákkal, melyek szervezeti alkotásuknál fogva éppen rá vannak utalva, hogy az alkális tartalmu belekben élőködjenek. De azt hiszem, hogy éppen az a gyakori tapasztalat, hogy egyes emberekben és háziállatokban az utóbb említett belső paraziták előfordulnak s a gazdájuknak huzamos időn keresztül sok kellemetlenséget, esetleg szemmel is látható súlyos betegséget okoznak, vezette rá a nép emberét arra a hibás föltevésre, hogy szervezetünkbe a kígyó is éppúgy bejuthat és hosszú ideig tartó betegséget okozhat.

Ugyanezt tartja a nép sok helyütt az ú. n. *vízibornyról*. Hogy mi értendő ezen, arra Liszt Nándor dr.-nak orvosethnographiai szempontból igen érdekes feljegyzései¹ felelnek meg. Ő azt írja, hogy a Hajdúmegyei nép egyes kutak vizében nagy vízállásokban, főleg eső után található 3—10 cm. hosszú, gyikhoz hasonló, négylábú, sárga-feketén tarkázott hasú állatot, vagyis a „közönséges götét“ (Triton taeniatus-t) mondja vízibornynak. Hitők szerint vízivás vagy a mezőn alvás közben jut be a szájba s innen a gyomorba, a szerencsétlen áldozat hasában csakhamar óriás fájdalmakat okoz s ha el nem hajtják, gazdáját megöli, mert a hasából „kirágja magát.“ Az ottani nép azonban az orvosságát is jól ismeri: a pálinkába áztatott „*gólyagyomor-por*“-t,² nemkülönben forrált tejnek nagyban való ivását. A ki nem tud sok tejet inni, azt (fejfelé) gőzölgő tej párái fölé akasztják; a tej szagára azután kijön a vízibornyú.

A *békanyelésben* is hisz a nép, és kétségtelennek tartom, hogy úgy ez, mint a kígyóra és a vízibornyúra vonatkozó népies hit igen régi eredetű. Érdekesen bizonyítja ezt egy történelmi följegyzés a 15. század közepéről. Mikor u. i. Kapisztrán János Magyarországon járt és itt sok csudás gyógyítást vitt véghez, Bácsmegyei Kürty Balázs, a nádor familiárisa, könyörgő levelet intézett Kapisztránhoz, hogy őt és családját tagjait mentse meg testi bajaiktól; szintúgy *egyik szolgáját is, ki békát nyelt,*³ és ez a torkában rekedt, kegyeibe ajánlja.

A kígyónyelésre is több hasonló régi adatot említhetek. Így például azon 18. századbéli „Paraszt Házi-orvosságok“ gyűjteményében, melynek kézírata a csik-

¹ Népies gyógyító-módok és babonák Hajdúvármegyében. (Debreczen, 1906.) 16. lap.

² Ennek a gólyagyomor-pornak semmi köze a gólya gyomrához. Népiünk rendszeren azt a gyógyszerert nevezi így, a minek a deák neve *sanguis hirci*, vagyis a beszárított és porrá tört marhavér. Avult orvosság, melyet mindenféle „vérbaj“ ellen használtak a régi orvosok. (K. Gy.)

³ „Item etiam inveniendū quidam familiaris meus quādam ranam deglutivit et stat in gutture, quam nescimus, cuiusmodi materia sit.“

somlyói r. kath. főgimnázium könyvtárában található,¹ az egyik pont azt mondja, hogy: „Ha kiben kigyó vagy: a pápafüvet jól meg kell törni és a levét egy üvegben facsarva igya be és megszabadul. Probatum.“ A Juhász Máté-féle „Házi különös orvosságok“, mely szintén a 18. sz. közepéről való, egyik helyén (1768-iki kiadás, 10. lapon,) hasonlóképpen azt mondja, hogy „béka, vagy kigyó a kiben vagy“, annak a pápafü² succusát, vagyis vizét kell adni s egyszersmind azt is elárulja, hogy a gyógyításnak ez a módja még *Tragustól*, (vagyis Bock Jeromostól, a 16. sz. első felében élt német orvostól) származik. De azonkívül még egész sereg orvosságot ajánl Juhász Máté azoknak, kik békát, kigyót „vagy egyéb férget“ nyeltek; ezek között nem utolsó a számárnak vizellete tejével együtt, melyet fürdőben ülve kellett meginni: szintúgy a tyúkganáj is, borostyánnal, útifüvel és boreczettal keverve, megölte a gyomorba került utálatos vendéget. Ezekre a népies gyógyításmódokra igazán elmondhatjuk, hogy „*medicina pejor morbo*;“ eleink gyomra azonban sokkal edzettebb volt, mint a mai szalónemberé, mert a régi doktorok bőségesen gondoskodtak róla, hogy az istenben boldogult „*Dreckapotheke*“ legkellemetlenebb termékeit is befogadja!

Hogy a hajdúmegyei népnek (főntebb említett) gyógyítása, illetőleg a kigyónak forró tej gözével való kicsalogatása, szintén igen régi eredetű lehet, azt az is bizonyítja, hogy már Juhász Máté említi az ő könyvében (72. lapon), ahol azt mondja, hogy akibe kigyó búvik, azon úgy köll segíteni, hogy „forralyanak jó fazék édes tejet, (ha gyermek) öntsék désába, s fel kötvén lábbal, rendével petzkellyék fel a száját, s olly közel tartván a tejet, hogy a gözze a szájába mennyen; ki jó a téjre“.

Azt, hogy hajdanában nemesak népünk, hanem az intelligens osztály is mennyire hitt annak a lehetőségében, hogy az emberben kigyó élősöködhetik, bizonyítja még a Cserei Mihály Históriajának egyik helye,³ melyet már azért is érdemes ideiktatnom, mert az exorcizmus hazai történetének adalékául szolgál. Cserei Tofeus Mihályról, az erdélyi református püspökről szólván, többek közt azt mondja, hogy „ennek a Tofeusnak idejében akarának üzni ördögöt egy emberből a fejevári pápista papok, de rajta veszték. Mert egy oláh a mezőben lefeküvén hanyotá, a kigyó bebújt a száján a gyomrában; felébredvén s érezvén, hogy valami mozgana a hasában, nem tudja mi lelte sok ideig, napról-napra roszul kezd lenni, bemegyén Fejérvárra a paterekhez, azok rá fogják ördög bútt beléje, öök kiűzik, ha pápista leszen. A goromba paraszt ember könnyen rá igéri magát. Azonban a papok egy házban berekesztik, megköttözik, s megtanítják, hogy mit beszéljen mikor ad publicum kiviszik. Tofeus nagy aemulusok lévén, rá üzennek, hogy a jövő vasárnapra menne fel a pápista templomban, s a szeme láttára kiűznék az ördögöt az emberből. Hirtelen haragu ember vala, felmegyén nagy fűréval a fejedelemhez palotára; „Kegyelmes uram, úgymond, papi hitemre mondom, Isten engem úgy segítjen, soha tovább a Nagyságod udvarában nem lakom, ha

¹ Lásd: *Ethnographia* XI. 354.

² A *Cnicus benedictus* L-t nevezték pápafünek vagy áldott fünek. Bogácskóróhoz hasonló, igen tüskéslevelű, keserű ízű fészkes növény.

³ Újabb nemzeti könyvtár, I. folyam, 6. füzet, 164 lap.

Nagyságod meg nem orvosolja a dolgot; a pápista páterek ezt s ezt izenték rám, azért Nagyságod hozassa el tőlök azt az embert, ha ugyan ördög van benne, hadd próbáljam meg én is, ha ki tudom üzni.“ A fejedelem kéreti kézben, a páterek nem adják, a maga udvari gyalogjait rá küldvén, kihozatja onnan. Tofeus az sok urak s más emberek praesentiájában, nagy haraggal megriasztja az embert, ha ugyan ördög van-e benne? Ama nyavalyás ijedtében szólni sem tud, utóljára mond: ő nem tudja mi van benne, érzi, hogy mozog a hasában. Általértvén mindnyájan, hogy kígyó bútt volna belé, a fejedelem doctorával orvosságot készítettvén, beadják neki, de szüntelen strázsáltatják. Kevés idő múlva a nagy kígyót halva két darabban emésztí ki, kit az erős orvosság ölt vala meg a gyomrában. Tofeus rákészlővén vasárnapi praedicátiora, az ország státusi jelen lévén, szörnyű ferverral praedicálla a pápista páterek ellen, szemekre hányván, micsoda útakon módakon szokták a községet elálatni s hamis csudatételekkel megcsalni. A páterek ilyen nagy gyalázatban maradának, az oláhot pedig a fejedelem udvarában szénaosztónak constituálák.“

Valószínű, hogy ebben az esetben a „kígyó“ nem volt egyéb, mint egy hosszú pántlika-giliszta (galandféreg); emellett szól az is, hogy két darabban jött ki, tehát szakadékony volt, a mi az igazi kígyóról éppen nem mondható. Lehetséges különben, hogy a jámbor fejérvári pátereknek nem volt félrevezető szándékuk, a mikor azt mondták, hogy ördög bújt az oláhba; hanem meggyőződéssel hitték, hogy az a kígyó a melyik belébújt, maga az ördög volt.¹ Az ördög és a démonok már ősidőtől fogva szerepelnek kígyók és egyéb férgek alakjában, sőt már a paradicsomban is ilyen gúnyát öltött magára a kísértés gonosz szelleme. Valószínűnek tartom, hogy az ilyenféle régi magyar szólásokban, mint: „ne tarts kígyót kebeledben“, „csak a kebeledben ravaszul hallgató kígyót hizlalja“ (Nyelvtört. Szótár, II. 304.), az ördögnek a fogalma rejtőzik. Az az átkozódási formula, hogy „ördög bújjék beléd“ szintén azt sejteti, hogy a nép képzeletében a gonosz szellem, csak úgy mint az alvó, öntudatlan emberbe a kígyó, a szájon át bújik bele. A régi festők képein is azt látjuk, hogy ördögüzések alkalmával a megszállott ember szájából távozik el (rendesen láng alakjában) a gonosz szellem. De hogy a nép az emberben tanyázó ördögöt állati formában is elképzelte, azt eléggé bizonyítja az is, hogy 1640-ben Krmann, magyarországi luteránus szuperintendens, egy állítólag ördögös emberből, ravasz fondorlattal, *egerek alakjában* szalajtottta ki a démont.²

Ha annak a magyarázatát keressük, hogy honnan származhatik a népnek az a hite, hogy a gyomorban kígyó, béka és más férgek élőskehetnek és súlyos betegséget okozhatnak, akkor első sorban az ideges, gyomorhurutban vagy más

¹ Ebben a föltevésben az is megerősít, hogy a XVI. században élt nevezetes kuruzsló, Frankovith Gergely, az ő „Hasznos és fölötte szikseges könyv“-ének (Monyorókerék, 1588.) egyik helyén azt mondja, hogy egyszer 15 éves korában a Zala partján elaludt s egy kígyó a szájába akart mászni. Szerinte ez nem volt más, mint a pokolbéli kísértő ördög.

² Lásd Kiss István: Történeti adalékok az ördögösség hiedelméhez stb. (Ethnoogr. XVI. 210. l.)

gyomor- és bélbajban sínylő ember *illúziójára* kell gondolnunk. Testi bajainknak eredendő okát, még alapos meggondoláskor is, csak a legritkább esetben sikerül megállapítanunk: rendszeren tévedünk benne. Lélektanilag azonban könnyen érthető, hogy mindenképpen igyekszünk kideríteni azt az első reális okot, mely a testi bajt szerezte, hogy alkalomadtán, újra felvetődése esetén elkerülhessük. Ha pedig ez (mint rendszeren) nem sikerül, akkor az intelligens ember mindenféle érzéki illúziókhoz, a nép fia pedig azonkívül a rossz szellemek befolyásához, szemmelveréshez, boszorkányokhoz, rontókhöz stb. fordul s ezek befolyásának tulajdonítja a betegség keletkezését. A megrögzött, régi gyomor- és bélbajok alkalmi okát sok esetben az orvos sem tudja megállapítani s így nem csudálkozhatunk azon, hogy a nép abban az illúzióban keresi a betegség aetiológiáját, hogy alvó, öntudatlan állapotában, a mezőn, erdőben heverve, bűjt belé a kígyó.¹

¹ Érdekes volna más esetekben is vizsgálni, hogy a nép babonás hitében milyen szerepe van az érzéki csalódásoknak? Hogy csak egy példára mutassak: úgy látszik, népünk körében nagyon el van terjedve az a hit, hogy a házak falában *kígyó* tanyázik, mely ott állandóan hallható, gyöngye zörejt (mint egy hontmegyei embertől hallottam: *petyegést*) okoz, mely olyanféle mint az óra ketyegése, csak hogy még szaporább. Ez a hontmegyei ember *falikígyónak*, egy párkányánai öreg ember pedig *csörgőkígyónak* mondta; viszont Nyitra megye némely magyar helységében *pézsma-kígyónak* nevezik s azt mondják róla, hogy fehér és jószagú. Ezt a kígyót sehogysem lehet megfogni, mert ha a falat elbontják is, azonnal eltűnik, átmege a szomszéd ház falába. Ha a gazda meghal, a falikígyó is elpusztúl. Mikor a párkányi embernek említettem, hogy talán szű okozza azt a „petyegés“-t, azt mondta, hogy az nem lehet, mert az ő háza falában nincsen fa. Azt hiszem, hogy ennek az érdekes babonának is érzéki csalódás és pedig hallási illúzió, az alapja. Fülbajos emberek gyakran hallanak mindenféle kopogó, csengő, bűgő zörejeket és hangokat, melyek a hallóműszerünk legbelső és legfontosabb részében, az ú. n. Corti-féle szervben keletkeznek s melyeket a tapasztalatlan ember, kivált az éj csöndjében, könnyen tulajdoníthat a falban mászkáló féreg zörejének. Hogy ideges emberek életében is mekkora szerepük van ezeknek a hallási illúzióknak, azt az ideg-orvosok mindennapi, bőséges tapasztalatai eléggé bizonyítják.

Zalából, a Balaton mellékéről, továbbá Vas, Komárom és Bars megyéből szintén vannak adataim erről a *falikígyóról*. Mindezekben a helyeken azt tartják, hogy a kígyó szerencsét hoz a házra, úgy hogy sok helyütt valóságos háziállatként dédelgetik, etetik a betévedt kígyót, a vízi siklót is. Bars megyei embertől hallottam, hogy egyszer az ő falujában egy parasztasszony agyonverte a házikígyóját, s nemsokára rá a kis leánya meghalt. Körmöczön is azt tartják, hogy minden háznál van egy *fehér kígyó*, mely a háznak őriző szelleme; ez rendszeren déli 12 órakor jár ki a napra sütkezéni. Ha agyonütik, meghal valaki a háznál. (Lásd *Versényi György*: Felvidéki népmondák; Ethnogr. VI. 232.)

Feltűnő, hogy a házikígyóról szóló hit egész Németországban és a német Svájcban is el van terjedve, s így lehetséges, hogy a németiséggel való érintkezésünk révén jutott el hozzánk. A németek *Hausschlange* vagy *Hausotter* néven ismerik a szerencsét hozó házikígyót s némelyhol, például az Odera mentén régebben szentnek tartották, imádkozták hozzá, s a földre terített fehér kendőkre mindenféle ételeket helyezve, próbálták kicsalogatni a falnak repedéseiből a házikígyókat. Ha a kígyók ettek az ételből, az szerencsét jelentett, míg ellenkezőleg, ha nem nyúltak hozzá, akkor azt következtették, hogy a családot valami nagy baj fogja érni. Az ősök védő szelleme ez a kígyó s mint *Lippert Gyula* az ő nagybecsű munkájában (*Christentum, Volks Glaube und Volksbrauch*, 1882-ki kiadás, 491. lapon) részletesen kifejti, az egész hiedelem tulajdonképp nem egyéb,

Ilyenféle, nagyon gyakran hallható érzéki illúzió (vagyis helytelenül magyarázott érzéki tapasztalat) az is, mikor az ideges gyomorhurutban, gyomorégésben szenvedő magyar parasztember a savanyú felbőfögéseit avval magyarázza, hogy „a giliszta bugyozik benne.“

A kígyónak emberben való élése különben nem maradt meg a népies hit körében, hanem átment a régi magyar orvosok meggyőződésébe is. Idősb *Rayger Károlynak*, a 16. századbéli híres pozsonyi orvosnak följegyzései is bizonyítják ezt. Egyik értekezésében¹ egy szentgyörgyi czipész esetét említi, ki megúvva éveken át tartó altesti baját, felmetszette hasát és meghalt. Mikor már a koporsóban feküdt, a hasfalon ejtett sebből karhosszúságú és kétújjnyi vastag kígyó búj ki. Bár Rayger nem látta az esetet, hanem csak hallomás után írja le, mégis jellemző, hogy mint igazat mondja el, sőt mások hasonló adataival bizonyítani is igyekszik. Jól jegyzi meg Vámosy István, Rayger egyik életírója, hogy az a „kígyó“ valószínűleg csak nagyobbfajta giliszta volt, mely azután a hírmondás útján Szent-Györgytől Pozsonyig kígyónagyságúra nőtt meg.

Kétségtől hasonlóképpen kell magyaráznunk azt a „kígyó-endémiát“, mely szintén Magyarországon esett meg a 17. század elején s melyet egy ritka egylevelű német nyomtatvány részletesen ismertet. Ez a nyomtatvány *Holländer*-nek nemrégiben megjelent derék munkájában² facsimilében is közölve van s minthogy sem Szabó Károly, sem gr. Apponyi régi magyar bibliográfiáiban nincs említve, s nemcsak folklorisztikus, hanem viselettörténeti szempontból is érdekes, helyén valónak gondolom egészében közzétenni itten, a rajta látható (kissé megnagyított) fametszettel együtt. A régi német ujságlapnak teljes szövege következőleg hangzik:

„Warhafftige | erschrockliche | Neue zeytung | so im Land zu Hungern von Nattergezichte vnd Eidexen | disen Sommer sich zugetragen hat.

Es hat sich disen nechst vergangen Sommer vmb Margarethe in Hungern | jenhalb dem Marekt Zichsa (Szikszó) bey der Theysa dem Fluss | disz Wunder zugetragen | das daselbst in viler Menschen leybe | Nattern vnd Eidexen | nach jrer rechtschaffner art | gewachsen vnd benommen | dauon in jrem leybe solche pein | qual | vnd marter entstanden | das sie von schmerzen vnd engsten nicht gewiszt | wo ein oder wo auss | das sie zur erden gefallen | vnd wann sie an der Sonnen gelegen | sein die Nattern vnd Eidexen zum halse eins theyls herfür kommen | vnd alsbald wider erhinder krochen | vnd die Menschen also gemartert vnd gekrencket | das sie endtlich den todt dauon haben müsten.

Eine Edle Junckfraw hat sich stets gegen jren aeltern beklagt | sie wäre nit frisch im leib (welchs sie etlicher masz betrübt hat | vnn arge gedancken von anderer sach

mint az állati fétisizmusnak egyik példája, vagyis az emberi léleknek állati formában való elképzése és szerepeltetése.

Ettől a *falíkígyótól* megkülönböztetendő az a másik kígyó, mely általában mint az ember jóakarója és védője szerepel népmeséinkben. Ügylátszik, hogy ez még az ősi sámánvallás maradványa. Ezt a kígyókultuszt a vogulok és az altáji törökség mondáiban is megtaláljuk. Nagy Géza szkitha eredetűnek mondja a kígyótiszteletnek ezen érdekes hagyományait, melyekben a koronásfejú kígyókirály is gyakran szerepel. (Erről lásd bővebben Kandra Magyar Mythológiáját, 145. és köv. lapon).

¹ De serpente ex homine post mortem prorepente. (Miscellanea curiosa medico-phys. Ann. VII. Observ. 215.)

² Die Karikatur und Satire in der Medizin. (141. lapon) A szóbanforgó nyomtatvány a berlini Königlische Kartensammlungban található.

wegen gehabt) vnd wie sie nun hat sterben sollen | hat sie gebetten | man sol sie bisz an den dritten tage vnbegraben verhalten | so würde man sehen | was in jrem leybe gewesen were | Welchs die Eltern gethan | Nach jrem tod ist der leyb gross worden | vnd sich on vnterlasz drinnen gereget | auff vnd nider gekrochen | Da haben sie den leyb

einen Barbierer lassen aufschneiden | sind von stund an zwo Nattern herausgekrochen | ist bald die Leych vermacht | vnd mit grossem schmerzen der Eltern zur erde bestetiget.

Vnd wie der Herr Frantz Bebeck | der in der gegend wonhafftig geschriben hat | seind jr mehr als in die drehtausent Menschē | von solcher plage gestorben | vnd werden je lenger je mehr kranck das grausam züsagen ist | wie solchs jederman | der von nidern herauffkompt bezeugt | Vnd an vilen hat man gewaltige artzney gebraucht hat aber keine nichts helfen wöllen.

Daselbst im Lande wonet ein reicher Edelman | der sehr vil Weitzen gebawet | wie er nun bald nach der Ernde | seinen armen leuten befehl gethon | das sie jm einen grossen schober Weytzen solten ausz dreschen so gehen sie hin | vnd wöllen dem befehl nach den Weytzen anheben zü dreschen Wie sie nu die garben herausziehen so finden sie im stro vil junge Nattern | haben sie am andern ort versucht | ist es auch also von disen würmer befundē | Des haben sich die Bawren verwundert | zeygens jrem Junckern an | das jm do ers hört | vnglaublich was | gehet selbst hin solchs zü besehen | Da er hin kompt | heist er seine arme leut die garben herausz ziehen | wie sie nun die herfür brachten | seind vnzälich vill Nattern gefunden darüber ist der Edelman erschrocken | vnd gesagt | Ich merck das es ein straff von Gott ist hat sie dauon heissen gehn. Entlich wirt er des raths | heist fewr holen den schober gar mit sampt dem gewürme zü verbrennen. Als man fewr bracht dazündten sie das stro an | aber es wolt nit brennen. Da ist zu oberst auff dem schober ein grosse Nattern mit aufgerichtetem haupt herfür kommen | vnd hat dise nachfolgende wort | inn menschlicher sprache also geredt | Ir sollt von ewrem vornemen ablassen | Dann mit fewr werdet jr vns nit verbrennen | wir sein nit von vns selbst gewachsen vnn herkommen sondern sein eine strafe von Got vmb der grossen sünde willen hieher gesandt.

Das ist einem jeden Christen zur warnung angezeiget. . . . [hiány] Gotes wandel | vnd sich an das wort Gottes vest halte. Wir sehen auch jetzund wie allenthalben die grausame seu[che] der Pestilentz wüetet. Gott geb weiter gnad | das wir also h. . . sam Gottes wort hören mögen vnd vnser leben auch bessern. Das hilf vns allen Gott Vatter | Gott der Son | Gott der heylige Geist. Amen.

Gedruckt zü Dillingen durch
Sebaldum Mayer.“

Orvosi szempontból nem igen érdekel bennünket ennek a délibábos kígyó-
endémiának a leírása. Első tekintetre átlátjuk, hogy ez a furesa járvány történeti
alappal nem bírhat. Talán csak annyi benne az igazság magja, mint a szent-
györgyi ezipész esetében; ezt a szemernyi magot azután a hírhordás kürtje nagyra
fújta s a hajdani kezdetleges ujság „szerkesztője“ még nagyobbab tódított rajta.
Nem tekintve magyar vonatkozását, főleg az az érdekes ebben a leírásban, hogy
a kígyók itt is személyesítve vannak, tehát állatfétisként szerepelnek, továbbá az
a kijelentésük, hogy „wir sein nit von uns selbst gwachsen und herkommen, son-
dern sein eine strafe von Gott, umb der grossen sünde willen hieher gesandt“.
Ősidők óta minden nép gondolatvilágában ott találjuk azt a hiedelmet, hogy a
bosszúálló isten büntetésből testi szenvedéseket, betegséget mér a bűnös embe-
rekre. A biblia tele van hasonló példákkal, s ebben talán a gonosz szellemtől
való megszállás, az ördögösség, szerepel leggyakrabban efféle büntetésként; de
azonkívül mindenféle járványos baj, köszvény, láz, kiütések stb. Valószínű, hogy en-
nek a régi zsidó felfogásnak a hatása volt az is, hogy a középkorban és később,
mikor a pestis valahol megjelent, a hatóságok első gondja nem a vesztegár volt,
hanem az, hogy az istenkáromlást eltiltsák, misét, börtöt és szakadatlan imádkozást
rendeljenek s a jövőre nézve mindenféle engesztelő fogadalmat tegyenek. A pes-
tisnek, mint isten büntetésének gondolata a fenti német ujság befejező soraiban
is világosan olvasható.

Dr. Kóssa Gyula.

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

Új adat a varázslatról.

Relkovič Dávorka a Történelmi Tár 1908. évi 2. füzetében „*Varázslat Újbányán 1637-ben*“ cím alatt érdekes adatokat közöl a babona köréből. Ugyanis előadja az ottani városi levéltár adatai nyomán, hogy 1637 szept. 17-én a még most is régi állapotában fennálló nagy városház pinczejében tanácstagjaival iddógáló *Draskóczi János* bírót bizonyos *Dobos* nevű kenyérsütőné és vendéglősné megtámadta azért, mert Buresch Mihály nevű újbányai polgár tőle a piaczi árúhelyéről egy kellő súlylyal nem bíró kalácsot elkobzott s a nevezett bíróhoz vitt. Dobosné felindulásában az egész magisztrátust szidalmakkal illette s hangosan kívánta, hogy az ilyen hatóságot vigye el az ördög s üssön bele a mennykő; majd jósolva fenyegetőzött azzal, hogy ha a bíró beteg volt, továbbra is az lesz majd. A hatóság ily bántalmazása akkor nagy vétket képezvén, ezért Dobosné, ki ráadásul elkeseredésében a kezébe kerített kalácsot földhöz vágta, nyomban elzárták. Draskóczi csakugyan nemsokára ismét megbetegedvén, Dobosné ellen a panasz tárgyalását helyette a volt bíró Rott Lénárd vezette. A kihallgatott tanuk közül Kurhax István selmecezi lakos vallotta, hogy Dobosné elzárása után szállására többedmagával menvén, ott Vramen Andrea szolgálót a konyhában találták, s megpillantván a tűzhely hamujában két egymásba kapcsolt lakatot, ennek gyanus jelentősége felől kérdőre vonták őt; ki azonban kitérően válaszolt, de tanácsolta, hogy csak hagyják ott. E rejtelmes dolog miatt most e cseléd került vizsgálat alá, varázslásnak minősítvén cselekedetét a tanács, jóllehet a vádlott bevallá, hogy ő azért kapcsolta egybe a lakatokat és tette a hamuba, hogy az éjjelre künn maradt baromnak ne essék baja. Az elzárt leány további vallatása közben végre beösmerte, hogy a két lakatot Dobosné tanácsára kapcsolta egybe azért, hogy ezáltal megnyerje a tanácsbeliek szívéét. Dobosné tagadta ezt s csupán annyit ismert be, hogy midőn börtönbe ment, a leány vigasztalta, mondván, hogy csak menjen nyugodtan, majd megsegití úgy, hogy bántódása nem lesz. Mit ő visszautasított. Mentette magát azzal is, hogy ő nem oka a bíró betegségének, mert a ki okozta, már el van zárva; hogy a lakatokat Andrea kapcsolta egybe s azonkívül még egy rózsatőt is meghajlított a végből, hogy a tanácsot megengesztelje s részére megnyerje. E szerint a rózsatő meghajlása is bár ártatlan varázslás számba ment, mindamellet Andrea is fogságba került s elzárva tartatott akkor is, midőn Dobosné Hanusch György esküdt indítványára, ki nyíltan kijelenté, hogy e nőkre a varázslás bűnét bizonyítani nem lehet, száz forint óvadék és tíz kezes állítása mellett szabadon bocsáták. Majd a tárgyalásra 1638 márczius 3-dik napja kitűzvetvén, arra az ügy nagy jelentőségénél fogva, Bakabánya bíráját és jegyzőjét is meghívták; szokásban lévén, hogy fontosabb ügyeknél több szomszédos bányaváros együtt tanácskozott. Ez ülésen azonban Dobosnéra új terhelő tényeket ráfogtak. Egy Jantzko Dániel nevű állítá, hogy midőn a vádlott vendéglőjében ivott, Dobosné zacskójában valami titkos varázsszert tartott, mit őt forintért sem akart neki átengedni s csak hosszas faggatás után bevallá, hogy az nem más, mint ördög szemét; de azonfelül más

oldalról azzal is gyanúsított, hogy ő Szent István vértanu napján nem a mézár-székéből, hanem kéz alatt vett húst. A tanács ezek iránt is faggatván Dobosnét, ő kijelenté, hogy az előbbiről nincs tudomása, a húst pedig az állatoknak akarta adni, hogy a féreg ne bántsa. Újabb vádak immár nem fordulván elő, a böles tanács a körülményeket összegezvén úgy ítélte, hogy tekintettel Dobosné korára és büntetlen előéletére a megérdemelt testi büntetést elengedi, de szidalmazó gonosz szavait vagy a piacon vagy a templomban nyilvánosan vissza kell vonnia, azonkívül húsz forint bírságot fizessen. Vramen Andreát pedig azért, „mert a varázslat segítségével akarta a tanács száját elzárni, de mert ebből a tanácsnak baja nem lett“, testi büntetésnek elengedése mellett arra ítélte, hogy a következő szombaton a börtönőr kivezesse a piacra és kiközösítse a városból . . . . A selmeczbányai jog szerint pedig a gonosz szavak visszavonása úgy történt, hogy az illető három egymást követő vasárnapon nyilvános helyen szájára ütve visszavonta gonosz szavait.

Hazánkban, mint tapasztaltam, maiglan szokásban van, hogy előkelőbb családok körében is, főleg nők, ha elszólják magukat, önként szájukra illesztetik kacsóikat s így visszaszívják szerintök nem helyes szavaikat. Sokan még azt is hozzáteszik ilyenkor naivul, hogy Isten bocsássa meg! Természetes, hogy a visszaszívás, visszavonás e neméhez tartozott hajdan az is, mit a magyar jog *nyelvváltságnak* nevezett s minek nyoma régi törvénykönyveinkben bőven található. Kétségtelen, hogy a nyelvváltságot megelőzte a középkorban a bűnhődésnek az a módja, hogy a rágalmazónak, álnok vádlónak, hamis esküvőnek, gonoszszájú férfinak tényleg kimetszették ítéletileg a nyelvét. Ennek megvan nyoma a *Corpus juris-ban* is. Így Szent István király II. könyvének 54. fejezetében világosan megállapított, hogy a rágalmazó fosztassék meg nyelvétől, „*privetur lingua*“. Jóllehet, hogy a nyelvváltság már akkor is volt szokásban. Pedig e korban hazánkban már a keresztény hit jól elterjedt, mire a nevezett Szent király intézkedései mutatnak; ki megrendelé, hogy minden tíz község (villa) építsen egy templomot s azt birtokkal, szállással, lóval, igavonóval, hat ökörrel, két tehénnel, harmincznégy kisebb állattal lássa el. (Lib. II. 34.) S a búzgó király szigorúan intézkedett, hogy a falusi népség vasárnap és ünnepnapokon a templomot meg is látogassa; meghagyván, hogy vasárnapon minden ember, a nagyobb úgy, mint a kisebb, férfiak és nők egyaránt misére menjenek, különben az ok nélkül elmaradó nyírattassék és veretessenek meg. Aki pedig a templomban mise közben illetlenkedik vagy morog, a nagyobb rangú szidatva vezettessék ki, a kisebb és közönséges ember pedig a templom előcsarnokában veretessenek meg. (Lib. II. 28.) Szent László király pedig (1077.) a vallásosság előmozdításául hasonlóul megrendelé, hogy a templomból vasárnap és ünnepnapokon elmaradók ütlegeléssel büntetessenek, mégis ha különös okból a vidékiek távolabb fekvő helyekről mind be nem jöhetnének a templomba, akkor nevükben egyikük pálcza jelvénynyel (*cum baculo*) jöjjön s hozzon az oltárra három kenyeret és gyertyát. (Lib. I. Cap. 11.) De a keresztény felebaráti szeretet ébresztésére s fentartására való buzgalmát tanúsítja az is, hogy megrendelé (II. 25.): ki halottait a templománál el nem temetteti, tizenkét napig kenyér és víz mellett bűnhődjék az oszlopnál, úgy az az úr is, ki elhunyt szolgájának vagy vendégének testét a templomba nem viteti.

Érdekes visszaemlékezésre nyújt alkalmat az eszme rokonságánál fogva az is, mit a magyar nép a gyanúsított egyénről e szóval „*ludas*“ kifejez. Ennek nyoma is megvan régi törvénykönyveinkben. Így a Corpus juris II. része 30. címében felhozzatik, hogy a *hítszegő és hamis esküvő*, kit a libákhoz méltó gágolása miatt közönségesen „*ludas*“-nak szoktunk nevezni, nemesak vagyonesztésre ítélendő, hanem arra is, hogy a társadalomból kirekesztessék, kiközösíttessék. S eszerint személyileg is földi tisztességétől megfosztva arra kárhoztassék, hogy keresztények közé csakis külön idomú ruhában, kenderszövetű övvel, sarútlan lábakkal és fedetlen fővel léphessen.

Törvénykönyvünk számtalan ily régi emlékezetű adatot tartalmaz hazánk egykori szokásaira, életfolyamára nézve, melyeket érdemes lenne rendszeresen összegyűjteni s multunk feltüntetésére közölni.

Lehoczky Tivadar.

Bakonyi babonák és szólásmódok.

1. Ha a gazda meghal, mikor viszik ki a háztól, jó dolog a marhákat kieregetni az udvarra, mert különben megsínylik a kezét (bánásmódját).

2. Ha A gazdasszony hal meg, akkor meg tyukot kell ölni, mert különben az ő kezét meg a baromfiak sínnylik meg.

3. A mely asszony hushagyó kedden hosszúra metéli a levesbe való tésztát annak a kendere igen grövötinyes lesz. (Tele futókával.)

4. Az ültetni való kukoriczát hushagyó kedden kell lemorzsolni, akkor igen szépen fog utána az új kukorieza fejlődni.

5. Hushagyó kedden a tyukokat tiszta buzával kell jól tartani, akkor egész évben jó tojók lesznek.

6. A ki másnak orvosságot ad kölcsön, annak (t. i. a ki adja) megfájdul a foga.

7. Balázs Péter, ki hasonnevű vidéki rokonára valamiért megharagudott, haragjának ilyen szavakban adott kifejezést: „Hát iszen csak gyűjjön ē búcsura, maj' megtraktállom kábosztás kívē, meg fakéssē; ehetik belülle a mennyit csak tud.“

8. Hogy a vidékről, vagy más háztól hozott tyuk megszokják a háznál, a farkát le kell metszeni, s odasározni a tyukól falához.

9. Hogy kora tavasszal legyen a háznál kotlós tyuk s kis csibe, a tyukok fészkeibe mosogató rongyot kell tenni.

10. Ha a kis gyermeknek megártott a szem, szenes vízben kell megmosdatni s belőle megitatni.

11. A ki valamely sirról virágot visz, a virágért elmegy a halott.

12. Keresztelés után a keresztelési takarót a tükörre kell teríteni, mert ha a tükörben meglátja magát a kis gyermek, harmadnapra meghal.

13. A ki disznót akar hizlalni, holdtöltekor tegye hidasba (ólba) mert így jobban fog hizni.

14. Ha holdfogyáskor oltának be fát, az csak hét év mulva terem.

15. Épületfát holdtöltekor kell az erdőn levágni, mert különben nem lesz tartós, beleesik a szú.

16. Tűzveszedelem idején, hogy a vész elkerülje a házat, jó ha van a háznál olyan asztal, melynél haldoklót gyóntattak. Ezen asztalra egész kenyeret kell tenni, abba szentelt gyertyát állítani, meggyújtani, s a vész elkerüli a házat,

17. Villám okozta tüzet csak édes tejjel lehet eloltani.

18. Úrnapi processziókor, ha kocsi jön szemközt és az kénytelen valamely házba befordulni míg a menet elhalad, azon házban még az éj folyamán tűz lesz.

19. Ha halottat visznek a határon át, azon évben a termést elveri a jég.

20. Ha tavasszal a golya szennyesen érkezik meg, bő zabtermés lesz.

21. Ha a kutyák este igen tutúnak (üvöltenek), tűz lesz nemsokára.

22. Ha az ember tenyere igen száraz, eső lesz. Akkor is, ha a fecskék alant röpködnek, a békák igen szólnak, a verebek a porban fürödnek, vagy valaki holtak felől álmodik, vagy katonákról.

23. A ki a halottas szoba ablakán benéz, sárgaságba esik.

24. Akasztott ember szelet és esőt hoz.

25. Kérdi az eladó lánytól a vőlegény-jelölt: „Hát almáriomod van-e Juli?” „Van ám — szólal meg a hülye gyerek a sarokban — de a madarak szólnak rajta.“ T. i. még a fája sincs levágva az erdőn, nemhogy készen volna.

26. A ki bőjtben táncol, annak lehullik a baraczktermése.

27. Ha a menyasszony kék ruhában esküszik, piszkos asszony lesz belőle.

28. Ha pénteken ered meg az eső, akkor egész héten esni fog.

29. Ha Medárd napján eső esik, utána 40 napig esni fog.

30. Ha a gyerek tüzes csóvíval játszik, belevizel az ágyba.

31. Ha Szt.-György napkor a varjú el tud bújni a vetésben, jó termés lesz.

32. A kinek a körme virágos, új ruhát kap.

33. A ki után az ajtó kinyílik, nemsokára meghal.

34. Ha a leány mosogató vize felforr, soká nem mehet férjhez.

35. A ki idegen helyen először aluszik, olvassa meg a szoba gerendáit, s a mit ott álmodik, az beteljesül.

36. Újév reggelre való álom beteljesül.

37. Esketésnél a melyik fél gyertyája pislogva ég, az hal meg előbb.

38. Szomorú menyasszonyból vig menyecske lesz.

39. Ha a család valamely távollévő (pl. határban kint lévő) tagjának kapeáját kifőzik, rögtön hazajön.

40. Ha a menyasszony a házba való első bejöttékor eldobja az előre útjába tett söprűt, gondos asszony lesz belőle.

41. Ha alkonyatkor a nap erősen visszatűz, harmadnapra eső lesz.

42. A mely nő a kifésült hajat elégeti, megfájdul a feje.

43. Ha a bölcsőt akkor ringatják, mikor a gyermek nincs benne, megfájdul a gyermek hasa.

44. Ha új házba zsidó lép be először, szerencsét hoz.

45. Ha Luca napján férfi jön először a házba, szerencsét hoz.

46. Talált lópatkó szerencsét jelent.

47. A Szt.-György nap előtt fogott s pénzzel elvágott nyakú szárnyaségér az ajtó fölé kiszégezve, szerencsét hoz.

48. Gyertyaszentelő napján a mennyire besüt a nap a folyosóra, utána még annyira behordja a szél a havat.

49. A kinek a foga fáj, vegyen egy főzőkanalat a szájába s majd kiáll belőle. (T. i. a kanál, de nem a fájás.)

50. „A mi tyúkjaink egész éjjel énekűnek“. (Élnek-ülnek.)

51. Halála után mit eszik az ember? Derekát. (T. i. a hal álla után a derekát.)

52. A ki köhög, egyék aszalt szilvában tetűt, vagy igya meg a saját vizeletét.

53. A vett, vagy kapott csordás malacot úgy kell megszoktatni, hogy asszonya egy darabka kenyeret háromszor megfordítva szájában, az állatnak adja.

54. A kít veszett kutya mart meg, egyék hamús kenyeret s nem lesz baja.

55. Hogy a kis libák egészségesek legyenek, hushagyó kedden kövezett sódar csontjáról kell velük vizet itatni.

56. Hushagyókedden az első fánkot a tyúkoknak kell adni s jó tojók lesznek.

57. Valamely fának első terméséből szakított első gyümölcsöt olyan asszonymyal kell megetetni, kinek sok gyermeke volt, akkor a fa bőtermésű lesz.

58. A ki hideglelős, tegyen a zsebébe egy tojást, vigye el darabig, s tegye le, a ki felveszi a tojást, az lesz beteg, a letevő pedig meggyógyul. — Vagy kössön a kutya nyakára madzagot, s azt fogja rázni a hideg.

59. A kinek a szeme gyenge, fájós, az az ingnyakába hátul varrason piros ezernával néhány öltést, de ezt csak olyan asszonymyal tétesse, a ki hetedik gyermek volt a maga családjában, mert másképp nem lesz hasznos.

60. Ha a Szt.-Márton napra megölt ludnak a melleontja igen vörös, hideg tél lesz

61. Ha a vaskályha kivörösödik a tüzeléstől, hideg idő jövetelét jeleti.

62. Kérdem egy virgonez fiútól, hogy tud-e már táncolni? „Tud ám — feleli egy sunyi — mint az ürge a madzagon.“

63. A nyáron léghajót láttunk, a mint a magasban fejünk felett ellebegt. A falubeli atyafiak is csoportokba vergődve nézegettek utána a magasba. Egyszer csak felteszi egyikök a fogós kérdést: „Úr Isten, mi hajthatja azt?“ „Mi? — veti közbe fölényes bölcseséggel Ferencz, a sánta harangozó — hát piritusz“. (Spiritusz.)

64. Ihász Laczi, egy testileg-lelkileg „csünve nőtt“ gyerek, már hét év óta jár az elemi iskola első osztályába, semmire nem használható. A tanító ezt látva, nem is zavarja Laczit, csak arra ügyel, hogy ez ne zavarja a többit. Laczi szép csendesen „pingál“ tehetségéhez mért figurákat. Egyszer csak „zajos derűtség támad körülötte. A tanító is kíváncsi megtudni ennek okát, Laczihoz megy, ki még ekkor is mutogatja környezetének a rémitő alakokat. A tanító kezébe veszi a fiú tábláját, s a legérthetlenebb alakra mutatva, megkérdi Laczitól, hogy mi ez? Mire Laczi nagy elszántsággal összeráncolja homlokát, száját; egész lényén meglátszik, hogy rettenetesen keresi az alkalmas szót, hogy munkájának méltó nevet adhasson, végre kivágja a feleletet, hogy: „Vadkigyó“.

65. A kinek szeme szőre az orra fölött össze van növe, az verni tud szemével.

66. Ha olyan hirben álló ember jön az istállóba, a ki a szemével verni

tud, mikor távozik, be kell söpörni a marhák alatt az almot, s nem árt nekik a verés.

67. A ki szivárványra rámutat, elszárad az újja.

68. A ki tükröt tör el, hét évig nem lesz szerencséje.

69. Szolgálónak nem szabad a disznó orrát megenni, mert akkor sok edényt eltör.

70. Kis malacznak, kutyának, borjúnak, csikónak, gyerekeknek nem szabad mondani, hogy kis öreg, mert akkor nem nő meg.

71. Muzsikus cigány a valamely vigalomban kapott pénzt megpöködi s úgy teszi zsebre, hogy több is jöjjön utána.

72. A gyereket játékból sem szabad átugrani, mert nem nő meg.

73. A ki Luca napján varr, „bevargya a tikok seggit“ s nem tojnak.

74. A kis gyermeket, malacot, csikót, borjut először néz meg, pöködjé meg őket, mert másképen megárt nekik a szem.

75. Borjunak, csikónak mindjárt születésök után takarmányt kell a szájukon keresztül húzni, hogy jó evők legyenek.

76. Ha valamely házban lepiszkálják a fecskefészket, ott a tehén véres tejet fog adni.

77. Ha a tehén véres tejet ad, akkor fejésnél három csecsrántást karikagyűrűn keresztül kell tenni, akkor ismét jól tejel.

78. Olyan éhes vagyok, hogy megenném még a törvényszéket is.

79. Olyan éhes vagyok, hogy megenném egy hátulsó kereket.

80. Nem bánom ha akkora hó esik is, hogy a papnak csak a feje látszik ki a szószeokról.

81. Eredj fiam, azt mondd anyádnak, csak főzze a vacsorát; nem bánom, akármilyen sok lesz is, csak jó legyen.

81. Ha valaki sárgaságban van, főzzenek neki tyúktojást. Annak fehérét kösse ruhában a mellére, sárgáját egye meg, s meg fog gyógyulni.

83. Este nem jó tyúktojást eladni, vagy kölcsönadni mert elviszik a szerencsét.

84. Ha valaki gádor (folyosó) földjét sározta, a munka bevégezése után sározza simára a földön azt a helyet is, hol a sárt meggyúrta, vagy tiporta, mert máskép beteg lesz.

85. A vederből kimerített vizet nem jó a kutba visszaönteni, mert kiapad a kút vize.

86. Zöldesütörtökön reggeli mise után, míg harangoznak, minden leány söpörjön a szobában folyton, akkor azon háznál nem lesz az ágyakban bolha egész éven át.

87. Ha valahol kis gyermek meghal, rögtön ki kell önteni sajtárból, kanából a vizet, nehogy a betegség tovább menjen.

88. Ha halott alá valami ruhát terítenek (tisztaság végett) s azon valami folt esik, azt addig kell kimosni, míg a halott el nincs temetve, mert azután hiába mossák, nem megy ki.

89. Ha a böjt elmúltával nagyszombaton reggel először megszólal a harang, leány, asszony, mind a hányan vannak, fogjon söprűt, s söpörjön szobában, konyhában, kamrában, pajtában, s egér-, patkány-, görényféle féreg nem lesz a háznál.

90. Szt.-György nap előtt nem jó a viselő-, vagy ágyruhákat szellőzés végett kitergetni, mert a ki ezt teszi, az majd marhabőröket fog kitergetni. (T. i. marhavész lesz a háznál.)

91. Ha valaki útjártában elbódul (eltéved), gondoljon szentelt pirostojásra, s mindjárt útba igazódik.

92. Az állatot seprűvel megverni nem szabad, mert nem nől meg.

93. Ha a paprika kidül a tartójából, pör lesz a háznál.

94. Ha a tűz pörölve ég, sőt kell bele dobni, hogy pör ne legyen a háznál.

95. A ki a dunyhájával fordítva takarózik, azt éjjel megnyomja a boszorkány.

96. Hogy a boszorkány a házba be ne jöhessen, lefekvés előtt a seprűt keresztbe kell tenni az ajtónál.

97. Mikor az ég tavasszal először dörög, hömbölgögni (henteregni) kell a földön, s egész évben egészséges lesz az ember.

98. Ha valaki azt akarja, hogy vetés nélkül is sok kaporja legyen, az Szt.-György nap előtt rázza meg a kerítést, s mondja: „kapor ide, kapor oda, kapor az én kertembe“, s akkor sok fog neki teremni.

99. Hogy bő uborkatermés legyen, az első szedést zsákban huzva kell a kertből bevinni, közbe nagyokat nyögni.

100. Ha valaki tavasszal sárga pillét lát először, az egész évben beteges lesz. Ha pedig pirosat lát először, akkor folyton jó egészségnek örvend.

101. A ki tyúkokat ültetett, ültetés után maga is jó darabig üljön, hogy a tyúk is jól ülje meg a tojásokat.

102. Kotlós tyúknak nem szabad a lábát megfogni, mert elfut a tojásról.

103. Ha a menyasszonyt olyan helyre viszik férjhez, hová még nem vittek falujabeli leányt, hazulról való elinduláskor utazahosszat szórjon az ülészkasból szalmát, akkor több leány is fog falújából oda férjhezmenni.

104. Ha az istállóban egy oldalon fekszik minden marha, jó idő lesz; ha az egyik jobb, másik bal oldalán fekszik, megváltozik az idő.

105. Újszülött gyermeknek először herbateát kell adni, akkor mindig egészséges lesz.

106. Kenyérsütéskor nem jó búzát vetni, mert üszögös lesz a búza.

107. A mely leány a főzeléket nem eszi ki tisztára a tányérjából, annak rücskös (ragyás arcú) úra lesz.

108. Ha a tyúk csak akkorát tojnék, mint egy fűrjtojás, nagy veszedelmet jelent a házra, de a mely elkerülhető, ha a tojást a háztetőn át a szomszédba dobjuk. Ott nem árthat.

109. A tyúkültetésnél úgy kell vigyázni, hogy ne rózsahullás idejére keljenek a cisbék, mert akkor eldöglenek.

110. A ki herbateának való bodzavirágot akar szedni, az Pünkösöd vasárnap reggel szedje meg, mert a későbbi már nem ér semmit

111. Az ajánlott orvosságot nem jó megköszönni, mert nem használ.

112. Ha tehén alul eladják a szopós borjút, a borjú szőréből néhány szálát kell megetetni a tehénnel. Így hamar eljelejt a fiát.

113. Az olyan kukoriczát, melyet hushagyó kedden délig morzsoltak, nem hordják el a kányák.

114. Ha a borju, csikó, malacz verésben van, akkor kilencz boronatüskére kell vizet önteni s vele megitatni. Ha nem inná meg, meg kell belőle mosdatni.

115. A kotlós tyúk alá nem kell olyan tojást tenni, melyet az Mátyás napján tojtott, mert úgyis elveszik alóla.

116. Hogy a kis csibék kemény természetűek legyenek, mikor a fészekről először lesznek leszállítva, vasra kell őket lépetni.

(Veszprém-Vársány.)

Káldy József.

Balázsjarás Körmöczbánya vidékén.

A Körmöczbánya környékén lakó németek községeiben máig is fenmaradt a Balázsjarás szokása. A vidéken folytatott néprajzi tanulmányozásom alkalmával Barskapronczán sikerült is a meglévő szöveget lejegyezni, ezt azonban Jánosréten is használják, még nem rég Kunosvágáson, meg Kékellőn is használatban volt. Utóbbi helyeken a Balázsjarás végleg megszűnt vagy inkább a papok által betiltatott. A Balázsjarás a következőleg folyik: Balázs napján (febr. 3.) a gyermekek az iskolába gyülekeznek, honnan egy-két nyárssal a faluba indulnak énekelni. Házról-házra járnak, a hol a nyársra szalonnát, húst és kalácsot szúrnak, vagy pedig tojással, ritkábban pénzzel jutalmazzák az éneklő csapatot. Az így összegyűjtött elemóziát aztán estére, ugyancsak az iskolában lakó tanító konyhájában elkészítik vacsorának. A vacsora után néhány órai táncz következik. A játéknak egyébként igen furcsa hangzású (tótos) neve van: *Kapszerapsze*.

Az ének szövege következő:

Wir kommen nach dem alten Brauch,
Gott dem Herrn gebührt allein die Ehre!
Wir wünschen Glück in das Haus,
Gott dem Herrn gebührt allein die Ehre!
Ist der Wirth ein frommer Mann,
Wollt uns geben ein' *Blasian*,
Und ist die Wirthin eine fromme Frau,
Sie wollt uns geben eine halbe Sau,
Gott dem Herrn gebührt allein die Ehre!

Lasst die Schösslein ¹ klingen,
Sie wollen uns etwas bringen.
Draussen in der Scheuer,
Ist ein Nest voll Eier,
Kapsze, rapsze, rapsze, ²
Ledig ³ is die Kapsze! ⁴
Gebt's mer e Sticke' Speck nei' ⁵
Werd' die Kapsze voll sei'.
Seculorum, Amen!

¹ Tán Glöcklein. — ² cape-rape után. — ³ Leer=üres. — ⁴ tarisznya. — ⁵ hinein.

Ennek szó szerinti fordítása így hangzik:

A régi szokást követve lépünk be,
Egyedül az Úristent illeti a dicsőség!
A házbelieknek kívánunk szerencsét,
Egyedül az Úristent illeti a dicsőség!
Ha jámbor ember a házigazdánk,
Akkor juttat nekünk egy Blaziánt.
Ha jámbor nő a gazdasszony,
Akkor juttat nekünk egy féldisznót.
Egyedül az Úristent illeti a dicsőség!

Hadd csengjenek a lakatok!
Majd csak valamit hoznak,
Odakint a csűrben
Egy rakás tojás van a fészekben.
Kapsze, rapsze, rapsze,
Üres ám a tarisznánk,
Adjatok be egy kis szalonnát,
Akkor megtelik a tarisznánk.
Seculorum, ámen!

(Barskaproncza, Jánosrét Bars-vm.)

Közli: *Hajnal Ignác*.

NÉPKÖLTÉSZET ÉS NÉPZENE.

Mutatványok csuvas népköltési gyűjteményemből.¹

— Első közlemény. —

1.

A mezei áldozat imádsága.

Könyörülj isten
Mezei áldozatot hozunk.
(Áldozati állat) nyers husával imádsághoz állunk,
Meleg arccal, édes nyelvvel imádsághoz állunk
A „fekete nép“-pel meghajtjuk a fejünket,
Könyörgünk, könyörülj, ámen.
Oltalmaz a széltől, vihartól,
Oltalmaz a tűzvészről,
Oltalmaz, őrizz meg a tolvajtól, rablótól,
Oltalmaz a rossz esőtől,
Áldást és egészséget adj,
Ha bármit beszélve bűnt követtünk volna is el, bocsásd meg.
Idegen vallású emberrel,
Keresztyén emberrel beszélve
Ha bűnt követtünk volna is el,
Az idegenét töröld el,
A mienket bocsásd meg,
Gyarlóságból bármit beszélve
Bűnt követtünk volna is el,
Könyörüljél!

¹ L. „Csuvasok és tatárok közt a Volga-vidéken“ cz. közleményemet az Ethnogr. 1908. IV. füz.

2.

Ráolvasó igék a szemártás ellen.

Aža-patman anyó jött el,
 A szájában egy fog,
 A fenekén egy szál szőr,
 Ez kuruzsol, ez varázsol.
 Fehér lovára ült,
 Fehér takarójába burkolózott,
 Fehér kutyáját vette magához.
 Hú
 Fekete felhő jön,
 Mennydörgés szól,
 Villám cikázik,
 Az épület tetejéről esik (az eső),
 Az épület tetejéről a fekete földre esik.
 Esik és megtisztít.
 Ezenképen (Ivánról) is menjen el a szemártás,
 Tisztúljon meg.

Ha fekete szem ártott is neki,
 Ha sárga szem ártott is neki,
 Ha barna szem ártott is neki,
 Ha kék szem ártott is neki,
 Ha fehér szem ártott is neki,
 Ha kancsal szem ártott is neki,
 Ha szürke szem ártott is neki,
 Ez az Aža patman anyó jött el,
 Ő kuruzsol, ő varázsol,
 Arany késével vág,
 Arany sóprűjével söpör,
 Söpör és megtisztít.
 Ezenképen (Ivánról) is megtisztulva menjen el.
 Estig távozzon el,
 Holnapra legyen messze,
 Jó legyen, nagy legyen, egészséges legyen.
 Ámen.

3.

Takmak.

Mentem-mentem, almát találtam — szép szerével.
 Hatvan (gabna-)szemet vetve,
 Hetven szemet gyűjtöttem össze — szép szerével.
 A sörös kupában megerjesztettem — szép szerével.
 A kemence lyukban megszáritottam — szép szerével,
 Kézi malommal megőröltem — szép szerével.
 Mogyorófa-kádban sört készítettem — szép szerével,
 Elszaladtam, elmentem az erdőbe — szép szerével.
 Szilfát vágtam, hótalpat csináltam.
 Az ágából botot csináltam — szép szerével.
 Elszaladtam, elmentem egy faluba — szép szerével.
 A kutyáik kijöttek ugatni — szép szerével,
 A gyermekeik kijöttek uszítani — szép szerével,
 A lányok kijöttek kacagni — szép szerével
 A vén asszonyok kijöttek csitítani — szép szerével
 Az öreg emberek kijöttek beszélgetni — szép szerével
 Bementem egy fehér házba szép szerével,
 A fehér asztalon egy fehér tál — szép szerével,
 A fehér tálban fehér hal — szép szerével,
 A fehér halat elválni
 Ezüst kés kell — szép szerével
 Az ezüst kést becsavarni
 Selyem kendő kell — szép szerével,
 Selyem kendőt felakasztani
 Réz-szeg kell — szép szerével,
 Ilyen a mi szerencsénk — szép szerével.

4.

Vőfénymondóka.

Hej lelken szerette komámék!
 A régi szokást nem hagyjuk el,
 Újból szokást nem kezdünk.
 A ti komátok (Ísliván)
 Hatvan kocsi lakodalmas népet hozott,
 Elfogadtok-e bennünket, nem-e
 Jó komámék?

— Elfogadunk!

Béke legyen veletek!
 Isztok-e, esztek-e,
 Játszotok-e, nevettek-e,
 Minket vártok-e, nem vártok-e
 Jó komámék?

Kiváncoznánk hét nap óta,
 Jönnénk három nap óta:
 A lovak soványak voltak,
 Az utak feketék voltak,
 Nem érhattünk ide a megígért időre,
 Ne hibáztassatok bennünket komámék!

— Nem baj!

Köszönet néktek!
 Hatvan verszt fekete erdön át jöttünk,
 Hetven verszt pusztá mezőn át jöttünk,
 Hatvan verszt fekete erdön át jöttünkben
 Szembe találkoztunk egy táltos lóval.
 A táltos ló feje nem ér a felhőbe,
 Lába nem ér a földre,
 Erős szélképen suhog,
 Erős vízképen folydogál.
 Ezt a táltos lovat megfogluk, felültünk rá,
 A istentől áldást, egészséget kértünk,
 Az isten rendelésével, Püfő¹ határozatával
 Eljöttünk e komához lányt venni.
 Hibául ne rójátok nekünk komámék!

— Nem baj.

Köszönet, köszönet!
 Hetven verszt pusztá mezőn át jöttünkben
 Rátaláltunk egy ragyogó tóra.
 A ragyogó tó közepén arany oszlop áll,
 Az arany oszlop tetején sas-madár ül.
 A sas-madár szárnya vége arany,
 Körme vége ezüst,
 Orra vége vörös réz.
 A szárnyával csapását csapja,
 A szájával dalát mondja,
 A lábával táncát járja.
 Ennek a csapásával, ennek a táncával
 Értünk mi ennek a komának a falujához.

¹ Magasabb szellemi lény, aki megszabja az emberek sorsát.

Ennek a komának a faluja negyven versztről látszik.
 Ennek a komának a faluja olyan mint a város.
 Az uccája olyan mint a falú.
 Ennek a komának a háza olyan mint az úri ház.
 Ennek a komának három oszlopos kapúja van.
 Az oszlopa arany,
 A teteje üveg,
 A födele sárgaréz.
 A lányod napfénnel ragyog,
 Erős széllel eseneg.
 Ha ez a koma megengedné,
 El kellene menni és be kellene menni.
 — Mi megengedjük.

Köszönet, köszönet!
 Ennek a komának udvara van.
 A hossza kilencven öl,
 A szélessége hatvan öl.
 Hatvan ölben hatvan oszlop,
 Hatvan oszlopon hatvan karika,
 Hatvan karikán hatvan csat.
 Hatvan csat közül egy csatot
 Lovat kipányvázni nem adnátok-e oda nekünk komámék?
 — Mi megengedjük?

Köszönet, köszönet!
 Ennek a komának fenyűháza van.
 Külső feléről nézve nyolc sarkú,
 Belső feléről nézve négy sarkú.
 Négy sarka közül egy sarkát.
 Játszani, nevetni nem adnátok-e oda nekünk komámék?
 — Mi megengedjük!

Köszönet, köszönet!
 Ennek a komának kilencvenkilenc padlódeszkája van.
 Kilencvenkilenc padlódeszka közül
 Egy padlódeszkáját táncolni, nevetni nem adnátok-e oda nekünk
 |komámék?
 — Mi megengedjük!

Köszönet, köszönet!
 Ennek a komának nyolevannyolc hársfapadja van
 Nyolevannyolc hársfapadja közül
 Egy padját nekünk leülni, pihenni nem adnátok-e oda?
 — Mi megengedjük!

Köszönet, köszönet!
 Nem csak mi csupán,
 De még a repülő sasmadár is leül a borókafenyő ágahegyére
 |és megpihen — azt mondják.
 Ennek a komának hat lábú asztala van.
 Hat lábú asztal tetején
 Fehér terítőt terített el.

Fehér terítő telején
 Fehér tányérral fehér búza étele van.
 Ha ez a koma megengedné,
 Oda kell menni és csak le kell ülni.
 A husvét és a szemik¹ köze hét hét.
 A hét héten hétszer sört készített.
 Azt a pincébe hordó nélkül tette.
 Hordóval eltett (söre) is van.
 Egyik akonájából édes méz folyik,
 A másik akonájából keserű méz folyik.
 Az édes mézet iván
 Édes nyelvvel-szájjal kell beszélgetni.
 A keserű mézet iván meg kell részegedni.
 Ennek a komának tizenkét éves ökre van.
 Az tizenkét évig nem engedte magát megfogni.
 Tizenkét évig tizenkétszer nem ment a csordára.
 Csak a Volga réjtjében járt.
 Az idén ennek a lakodalomnak a kedvéért
 Megfogta, levágta, megfőzte, eldarabolta.
 Ha ez a koma megengedné,
 Oda kell menni és csak enni kell.
 — Mi megengedjük!

Köszönet, köszönet!
 Ennek a komának három éves kossa van
 Az három évig nem engedte magát megfogni.
 Három évben háromszor nem ment a nyájba,
 Csak a Volga réjtjében járt.
 Az idén ennek a lakodalomnak a kedvéért
 Megfogta, levágta, megfőzte, eldarabolta.
 Ha ez a koma megengedné
 Oda kell menni és csak enni kell.
 — Mi megengedjük!

Köszönet, köszönet!
 Ennek a komának három éves pulykája van.
 Az három évig sem engedte magát megfogni.
 Három évig is a háztető gerendájára repülve járt.
 Az idén ennek a lakodalomnak a kedvéért
 Bunkót fogott, hozzá vágta, lehajította.
 Megfogta, levágta, megfőzte, eldarabolta,
 Ha ez a koma megengedné,
 Le kell ülni és csak enni kell.
 — Mi megengedjük!

Köszönet, köszönet!
 Ennek a komának fürdője van.
 A fürdője üveg,
 A köve korál.
 A fürdősöprűje selyem,
 A kötője paszománt.

¹ Ünnepek húsvét után hét hétre (= orosz семикъ).

A válója arany.
 A tányérja ezüst,
 Előtte tej-tó van.
 A tej-tó szélén almafa van.
 Ha ez a koma megengedné
 Oda kell menni és be kell csak menni.
 — Mi megengedjük!

Köszönet, köszönet!
 A fürdőből visszatérni
 Zöld tarantaszba vas (-színű) szürke lovat fogva
 Az almafához kötötte ki.
 Ha nem hiszitek, menjetek és nézzétek meg.
 Ennek a komának tizenkét lábú asztala van.
 Tizenkét lábú asztal tetején
 Tizenkét vödörre való szamovár
 Sisteregve-sustorogva áll,
 Mint egy tizenkét fejű kigyó.
 Tizenkét lábú asztal tetején
 Zöld tálcán
 Tizenkét pár teás csésze
 Zörömbölve-csörömpölve áll.
 Ha ez a koma megengedné,
 Le kell ülni és csak inni kell.
 Mi megengedjük!

Köszönet, köszönet!
 Tej-úttal jöven, vaj-úttal kelljen visszamenni,
 Gyalog jöven, lovon kelljen visszamenni.
 Hajló fejem tinéktek.
 Hajló fejet kard nem fogja,
 Ezt a komát a mi szavunk nem fogja.
 Ennél több szavam már nincsen,
 Hajoljatok meg gyermekek, mindnyájan hajoljatok meg.
 Ha túlságos volt bocsásd meg,
 Ami elégtelen volt toldjátok meg hát komáék!

Mészáros Gyula.

Karácsonyi kántáló versek.

1.

Ide hallgassatok, majd elő beszélem,
 Rongyos ábecémből ha kikeresgélem,
 Micsoda ünnep van, tudom azt meglélem,
 Hogy karácsony vagyon abból azt itélem.
 Eljöttek hát a régi szent ünnepnapok,
 Mert karácsony vagyon, azt mondják a papok.
 Ha azt nem hiszitek, hajatokba kapok,
 Ha azt sem hiszitek, reátok is csapok. Megvan!

(Özv. Juhász Andrásné Böndi Katától.)

2.

Muzsikámnak lantját mostan megzendítem,
 Orpheussal együtt zengetem, pengetem.
 Tehetségem szerint elmém feltekerem,
 Minden hallatára zengeni eresztem.
 Megfelelek, higgyed, ha tudok nevemnek,
 Mert nem vagyok gazza oskola gyerekeknek.
 Söprüje se voltam otthon heverőknek
 Hanem egy vitézebb Pallas seregének.
 Ebben a seregben magam beavattam,
 Egy néhány jó dolgot de meg is tanultam.
 Minden beszédemmel csak ide céloztam,
 Hogy e hirt tinéktek tudtotokra adjam.
 Adjatok, ha adtok tartom süvegemet.
 Hadd mozdítsam innet tovább kerekemet,
 Mert a szomszédba is úgy várnak engemet,
 Hogy hazudjak ott is kettőt, hármat, négyet. Elmondám!

(A fentitől.)

3.

Az első Ádámba lett igen nagy estünk
 Isten kegyelméből mert akkor kiestünk.
 Szörnyű veszedelmet magunknak kerestünk.
 Amelybe fetrengett mind testünk mind lelkünk.
 A második Ádám de a hatalmas lön,
 Hogy ördögön poklon egész hatalmat vön,
 És így az Atyának már kegyelmébe tett.
 Magához is veszen majd mikor eljő utolsó órátok,
 Forduljon a Jézus akkor tihozzátok
 Kegyes tekintettel nézzen tireátok,
 Hogy ne ártson nektek amaz örök átok.
 Vigyen fel titeket az egek egébe
 A szent angyaloknak dicső seregébe
 Fogadjon s juttasson szentséges keblébe. Elmondám!

(A fentitől.)

4.

Jónapot gazduram, én is megérkeztem,
 Amiből lehetett én is igyekeztem.
 Egy szép örvendetes hírmondónak jöttem,
 Ma vagyon karácsony én aztat hirdetem,
 Tőlem gavalértől semmit se féljenek,
 Hanem egymásután asztalt terítsenek;
 Engemet legelől mellé ültessenek.
 Az asztalon légyen háromsinges kolbász,
 Kenyér helyett kalács, nem vagyok én kondás.
 Gazduram a bor se legyen elfelejtve,
 Mert aztán úgy pereg vendégének nyelve.

(Bokor Andrástól.)

5.

Mit pityeregsz gazda, pénzt vár ez az erszény,
 Bőrből kifaragott megehezült edény.
 Ki eddig gazdag volt, most már szegény legény.
 Vess egy potrát neki, hadd örüljön szegény.

(Mátyás Katától.)

6.

Én kis furesa Pista, egerek királya,
Nem cincogok többet, mert elkap a macska,
Fordítom lovamat szomszéd ablakára,
Benyujtom kezemet egy darab kalácsra,
Ha nincsen a házba, van a kamarába,
Tegye tarisznyámba, jól fog iskolába.

(Özv. Bokor Mártonné Jándától.)

7.

Eljött a karácsony szőrös boeskorával (szakállával)
Rongyos az én csizmám, nem győzöm szalmával.
Kérek egy petákot, akár egy sustákot,
Hogy vettessek reá egy nagy bolond tákot,
Ne pityeregj gazda, tégy bort az asztalra.
Én is itt maradok egy mézes pánkóra.
Ma éjjel álomba olyan álmot láttam,
Hogy két singes kolbászt a fogamba fogtam,
Reggel mikor felkeltem üres volt a hasam.

(Özv. Bokor Mártonné Jándától.)

8.

Én kis muzsa, gyenge rózsa,
Ha betérek pótrát kérek,
Ha nem adnak, visszatérek.
Kerek a pótra, horgas a disznóláb,
Add ki uram, add ki, amit akarsz adni,
Tovább is kell menni, tiszteletet tenni.
Zörgetik a kulcsot pénzt akarnak adni,
Ha máriást nem adnak, el sem fogom venni
Keresik a botot, meg akarnak ütni:
Kapom az ajtót, el akarok futni.

(Kalotaszeg.)

Gyűjtötte: Csöregi Ferencz.

Én Ilonám . . .

(Mesés ballada.)

Egy fiatal lány szeretője, a ki katona volt, a háborúban elesett. A lány még egyszer szerette volna látni kedvesét. Elment hát egy boszorkányhoz tanácsot kérni. Ez azt mondta neki: „Nagypénteken éjjel menj ki, lányom, a temetőbe a szeretőd sírjához, végy le egy darabkát a keresztjéből és úgy éjjel 11 óra tájt főzd bele a kásába. Ha aztán püffög a kása: a szeretőd is megjön.”

A lány megtette. A kása püffögött, az ajtón pedig zörgetni kezdett valaki:

I. „E-ressz be már, I- lo- nám, Én I- lo- nám, szép ró-zsám!”

A leány ezt feleli rá:

II. „Nem e- reszt-lek, nem én, Nem vagy az én ró-zsám!“

Hanem azért mégis csak beeresztette.

(A kérés és felelet így folytatódik tovább:)

2.

I. „Főzz vacsorát, Ilonám,
Én Ilonám, szép rózsám!“

II. „Nem főzök én, nem én,
Nem vagy az én rózsám.“

Hanem azért mégis csak főzött.

3.

I. „Teríts meg már, Ilonám,
Én Ilonám, szép rózsám!“

II. „Nem teritek, nem én,
Nem vagy az én rózsám.“

Hanem azért mégis csak megterített.

4.

I. „Adjál ennem, Ilonám,
Én Ilonám, szép rózsám!“

II. „Nem adok én, nem én,
Nem vagy az én rózsám.“

Hanem azért mégis csak adott neki.

5.

I. „Ülj le mellém, Ilonám,
Én Ilonám, szép rózsám!“

II. „Nem ülök én, nem én,
Nem vagy az én rózsám.“

Hanem azért mégis csak leült melléje.

6.

I. „Csókolj meg már, Ilonám,
Én Ilonám, szép rózsám!“

II. „Nem csókollak, nem én,
Nem vagy az én rózsám.“

Hanem azért mégis csak megcsókolta.

7.

I. „Gyere velem, Ilonám,
Én Ilonám, szép rózsám!“

II. „Nem megyek én, nem én,
Nem vagy az én rózsám.“

Hanem azért mégis csak elindul vele. De a mint kifelé mennének, Ilona letekint a szeretője lábára és észreveszi, hogy *lólábai* vannak. Ezen aztán nagyon meg-rémült és elkezdte énekelni:

8.

I. „Óh, kakasok szóljatok,
Angyalok trombitáljatok!“II. „Mert én beteg vagyok,
Talán meg is halok.“

Az „ördög“ pedig azt mondta: „Szerencséd, hogy az angyalokat hívod, különben rögtön széttéptelek volna.“

Mert hát az ördög vette ám fel a szeretője alakját.¹

(Szezsárd. Egy öreg vinczellérné meséje és éneke után.)

Gyűjtötte: *Kenesei Ilona.*

Jánosik és társai.²

A tót szegénylegények prototypusa, s a betyárnóták leggyakoribb, legsikerültebb alakja Jánosik. Közel kétszáz év óta foglalkozik vele a tót népköltészet s minden későbbi generáció szeretne a korához közelebb jutni. A tót írók és költők rendszerint Mária Terézia korában szerepeltetik, míg a köznép fiai közt akárhány akad, a ki megteszi öregapja ismerősének.

Az első és talán eddig egyedüli is, a ki Jánosikról kritikailag írt, volt Hyros István Miklós, ki a Likava váráról s urairól (Zámok Lykava, a jeho páni. T. Sv. Martin, 1876. 403—406, 532—533. ll.) írt becses művében, Liptó megye 1713-iki jegyzőkönyvei alapján, Jánosik elítéltetését közli, majdnem egész terjedelmében. Érdekesek ezen adatok, mert élénk fényt vetnek nemcsak a híres rablóvezér életére, hanem a korára is.

Jánosik György született 1680 táján, a trencsénmegyei Tyerchova faluban, jómódú paraszt szülőktől. A II. Rákóczi Ferencz-féle felkelés alatt a kuruczokkal harczolt. Az 1708-iki trencsényi vereség után azonban a labanc hadseregbe lépett s mint ilyen Bittse várában tartózkodott, a hol Uhoresik Tamás, a hírhedt rabló fogva volt. Jánosik mindig jó volt Uhoresik irányában s midőn szülei kiváltották a katonaságtól s hazajött Tyerchovára, az időközben, 1710-ik év elején kiszabadult Uhoresik megemlékezvén Jánosik jótéteményeiről, nem mulasztotta el őt meglátogatni. Ekkor történt, hogy Uhoresik elcsalta magával Jánosikot s feleskette rablónak.

Rákóczi leveretése után, sőt már az 1710-ik év tavaszától kezdve is, a felső vármegyékben, különösen pedig Liptóban annyi útonállás és rablás történt,

¹ V. ö. *Dr. Sebestyén*: Dunántúli gyűjtés (M. Népkölt. Gyűjt. Új folyama, VIII. köt.) 177. és 553. l.

² Az érdekes tárgyra vonatkozólag lásd *Vladimir Hnatuk* tanulmányát, mely a Jánosik motívumokat a lengyel, ruthén dalokban is kimutatja s igazolja azt, hogy e históriák a Kárpátok szlávság lakta területén mindenütt ismeretesek, sőt elvetődtek Ukrajnába is. *Antonovics, Drahozanov* és más írók ez alapon a balladák egy részét kisorosz eredetűnek hitték. (L. Chronik d. Sëvčenko Gesellsch. I. 23. és Zapiszki Tov. XXXII. 17. l.) A kétségtelen nép-költemények mellett néhány műdal is él a nép ajkán. A tót forrásokat illetőleg Kollár gyűjteményén kívül l. Lipa II. 1862. és Dobsínsky Obyčaje 1880. 83. l. stb.

A szerk.

hogy a megye ez évi aug. 4-én, Liptó-Újvárt tartott közgyűlésén a rablók ellen személyes felkelést (insurrectio) rendelt el; (Protoc. com. Lipt. No. XVII. 155, 270—278. 388. ll.), mert a rablók már tavaszkor a hórai és szentandrászi nemesek marháját elfogták s elhajtották. Azért márcz. 28-án felmentettek a taksák alól, (U. o. 39. l.) Mikor a rablók már jól elrejtöztek, hajdúkat küldtek ki ellenök szlécsi Czaban Márton vezetése alatt. (U. o. 71—82. ll.) Midőn azonban a megye a rablók által kifosztott Schardon Rezső katonatisztnek kárpótlást fizetni volt kénytelen, (u. o. 82—85, 99—157. l.) s Neffzern J. Jakabtól a rablók Vychodnánál 61 mérő eleséget eivettek (u. o. 227. l.), akkor a megye szigorúan meghagyta, hogy az útonállókat és tolvajokat száz bot büntetés terhe alatt üldözni s irtani kell; különben minden e vidéken elkövetett rablást a vidék fogja megtéríteni, (u. o. 112—161. ll.). Úgy történt, hogy több rabló és tolvaj kézrekerült és kivégeztetett; köztük a híres Jánosik is.

Az 1713-ik évi márcz. 13-iki liptószentmiklósi gyűlésen Okolicsány László, főispán-helyettes fogta hivatalosan vád alá mint rablóvezért. Csemiczky Sándor ügyész pedig előadta, hogy Jánosik, a ki már harmadéve rablóvezér, társakat is maga mellé véve, a szomszéd vármegyékben, ú. m. Trencsén, Nyitra, Túrócz, Liptó, Árva sőt más megyékben is, nevezetesen Zólyom, Hont és Gömör megyékben, sőt Sziléziában is, hegyeken, erdőségekben, útakon és vizeken kereskedőknek s más utazóknak útját állja és őket megrabolja, megsebesíti s megöli, sőt nappal is a falvakban fosztogatni merészel. Facskó körül (a zsolnai járásban) pedig megtámadott egy plébánost s midőn ez védekezett, annyira megsebesítette, hogy sebeibe behalt. Minthogy az ilyen latrok felakasztandók s a kiválóbb rablók az 1625: XIII., 1655: XXVI. t.-cz. s Tripart. I. tit. 15. szerint kerékbe törendők, vagy horogra akasztandók: az ügyész azt kívánta, hogy a vádlott életétől fosztassék meg, ezt megelőzőleg pedig társainak elárulása s kiirtása végett még kínpadra is vonassék.

Jánosik ügyvédje, Palugyay Boldizsár, előadván a vádlott rövid életrajzát, tagadta a gyilkosságot, mit esküvel is meg akart erősíteni. A mi a rablásokat illeti, azokat esküje értelmében követte el. Már bűnbánóan haza is akart térni, de félt az elfogatástól s annak következményeitől. És mivel mindent jószántából kivallott, azért kéri a gyűlést, hogy ne tegyék a kínpadra Kittonics: Quaest. 8. cap. 6. ad calc. szerint, mert jobb lesz őt bűnösen szabadon bocsátani, mint ártatlanul elítélni.

Jánosik a következő napon először enyhébb, azután nagyobb kinzásnak lett alávetve.

Hogy fogalmunk legyen az akkori kinzásról, szükségesnek látszik a kinzás kétféle módját ismertetni.

A liptómezei jegyzőkönyvek szerint, a hogy arról különösen a „Causae Criminales“-ben olvasható, az enyhébb kinzás abban állott, hogy, egyén gyötrésén kívül, a vádlott a kínpadon csak annyira lett kifizetve, hogy tagjai ropogtak, vagyis a kezek és lábak egyes izei egymástól húzódni, eltávolodni kezdtek. Ha a vádlott önként (?) kivallotta, a mivel vádolták, akkor ez *önkéntes* vallomás szerint ítélték el. Ez enyhébb kinzásért senki sem volt felelős, habár néha rossz következményeket is vont maga után. Ha azonban e kinzásnál a vádlott nem vallott s a tanuk nem tudták vádjukat a vádlottal szemben bebizonyítani, akkor a vádlottat vagy szabadon bocsátották, és nyilván tartották, míg a gyanu bebizonyul; vagy e gyanú alap-

ján részben megbüntették. Ha a vádló erre rá nem állt, akkor joga volt a nagyobb kinzás igénybevételeét követelni. Ez, egyéb kinzásokon (égetésen, szurkáláson stb.) kívül, abban állott, hogy a vádlottat a kintpadon annyira kifeszítették, hogy tagjai széthúzva, illetve csontjai egymástól szétrántva maradtak. E második kinzásra mindig következett súlyos betegség s nemsokára a halál. Ha a vádlott e kinzásnál sem vallott, akkor szabadon bocsátották; de hiábavaló kinzatását, vagy bekövetkező halálát a vádló neki, illetve legközelebbi rokonságának, méltányos pénzösszeggel köteles volt megtéríteni. Annyi bizonyos, hogy a bírótól függött, vajjon alkalmazza-e a kinzást, a próbát, először az egyiket s azután a másikat, vagy sem. Hanem a bírák, az akkori szokás szerint, a nagyobb gyanúból támadt vádak esetén, minden nehézség nélkül alkalmazták a kinzást.

Jánosik kiállván mind a két kinzást, a bírói ítélet felette így hangzott:

„Jánosik György két évvel ezelőtt rablásra adván magát és rablók vezére vagyis hajtmanja lévén s társaival utakat elállván, sok embert jószágától megfosztott, sőt amint az ő tulajdon vallomásából kitűnni látszik, társai, az ő jelenlétében, a domanzisi (vágbesztercezi járás) pater (pap) urat lelőtték s gonoszul meggyilkolták; azonkívül más gonosztetteket is elkövetett, amint az meg van írva. Azért, oly nagy gonosztettek s a törvények megszegése miatt vashoroggal a baloldalán átszúrandó s így más ilyen gonosztevők elrettentő példájára felakasztandó.“ (Protoc. Com. Lipt. No. XVII. ad calc. titulo: Causae Criminales, anno 1713.)

Azután rögtönítéletet mondtak a klenőczy (Gömör m.) Mravecz Márton felett is, még pedig azért, mivel Jánosikot és társait magánál rejtegetni s a rabolt jószágon rabló módon osztozni merészelt. Ez így mentegetődött: ő — úgymond — mint nyilvános zenész Jánosiknak s másoknak is a korcsmában muzsikálgatott s nem is tudta, hogy Jánosik rabló, mivel maga a kishonti főispán-helyettes is őt jó s megbízható embernek ismerte el mindig, sőt azt körlevelében is nyilvánította. S hogy ő tulajdonképen nem is Mravecz Márton, hanem valójában Uhoresik Tamás. Ezt azután április 20-án ismét védték és pedig úgy, hogy egész fiatalon ment Klenőczyra, hol három éve szolgál és mint nős már senkinek semmi rosszat sem tett. A következő napon ezt is bűnös társainak kitudákolása végett nagyobb kinzás alá vetették, mely után felette a következő ítéletet mondták ki: Kilencz év óta Magyarországon, Lengyelhonban, Morva- és Sziléziában rablásokat üzvéni, melyek saját önkéntes vallomásából és Jánosik fassziójából ismeretesek, Uhoresik Tamás elevenen kerékbe törendő és pedig kezdve a nyaktól s úgy végzendő ki azután a kerékre kell tenni, mások elrettentő példájára.

Ezekhez talán, mint társaik sorolandók, a szintén akkor s Liptóban elítélt Sabler (Sabla?) János és Krusnicza János. Ez lopás és rablások miatt akasztófára köttetett, amannak, mivel templomi kelyhet a tányérkával együtt (cum pate-nula) lopott, mint szentségtörőnek, a vesztőhelyen jobbkezét levágták s az akasztófára szegezték, azután kivégezték s holttestét elásták. (U. o.) Hogy ezek Jánosik társai voltak, onnan következtetendő, hogy ennek kivégzése után, április 3-án a liptómezei gyűlésből Kubinyi Imre, esküdt, Kishontba volt kiküldve Jánosik vallomásaival, hogy ott némelyeket börtönbe vessenek.

Jánosik társai közül Hrajnohát és Szuroveczet (?) a szomolányi várban akasztottak fel. (Slov. Nov. 1854. 62. sz.) A többi társainak neveit megőrizte Pater

Kuttlik, rózsahegy-i piarista költeményében. Ezek voltak: Ilesik, Adamesik, Hrajnoha, Svehla, Tatár.

Ennyit hozhatunk fel hitelesen Hyros adatai nyomán Jánosik és társairól.

Különben a felvidéki nép száz meg száz mondát tud e rablókról s gonosz-tetteiket nemes és fantasztikus elemekkel vonja be.

Így, eltekintve másoktól, a zólyommegyei gyetvaiak hagyománya szerint Jánosik a gyetvai Polyana hegyén is tartózkodott s szerintök urakat fosztogatott s a szegényeknek osztogatott, a posztót pedig bükkfától bükkfáig mérve ajándékozgatta. Történt pedig ez akkor, midőn Liptóban üldözték, átszökött a gömöri Veporra. Itt tartózkodott aztán egy ideig Hrajnohával. Midőn azonban itt sem hagytak neki békét, átsurrant a gyetvai Polyanára. Gyetvaiak voltak a társai is. A nép emlegeti őket s némely házban a képeiket is őrzik. Voltak pedig ezek: Gajdosik, Ilesik, Potulesik, Adamesik, Hrajnoha, Gyuricza, Mucha, Tarko (Tatár?), Szurovecz, Garaj, Sztrunga (Sztonoha? mert erről is szól egy gyetvai betyár-nóta, mint rendkívül erős legényről), Validub (Valibuk? erről Chalupka S. írt egy költeményt). Ugyancsak a nép babonája szerint nagypénteken a gyetvai Polyanán nyitva vannak mindazon sziklák, melyekben Jánosik kincseit rejtegette. Őrzi pedig őket fekete kígyó és kutya. Jánosik szeretője, Katrusa, egy libethányai mészáros leánya, kit hűtlensége miatt Jánosik egy mélységbe lökött, nagypénteken siránkozik s biztosítja, hogy most már szereti. Sirja ma is ott áll a Katruska alatt a Polyanán — nevével nevezték el ezen mélységet — s rajta ki van véve a neve is. Kivéste baltájával Jánosik. A gyetvai Polyanán nagypénteken Jánosik egyik sziklájából tej folyik, mely minden bajnak orvossága.

Nem messze a ruttkai vasuti alagúttól, a Vág meredek jobbspartján is mutogatnak egy barlangot, melyben állítólag szintén rejtőzött Jánosik.

A nagyszerű sutói vizesésnél (Turóczm. határán, nem messze Kralovántól) pedig egy tűzhely alakú szikla van, hol Jánosik, a népmonda szerint, az uraktól elvett pénzt főzte, hogy a tőlük ráragadt piszoktól megtisztítsa s így tisztán osztogathassa a szegény népnek.

A sturecei hegyhágón, Zólyom és Liptó határán, Belházy N. János, nyugalmazott pénzügyminiszteri tanácsos úr hallotta a néptől, hogy midőn Jánosikot ott üldözték s rá is lövöldöztek, az ólomgolyók visszapattogtak róla. Ekkor a bíró a kabátjáról levágott egy ezüstgombot s azzal aztán Jánosikot lelőtték.

Ha a fentebb előadott hiteles történeti adatokat ismerjük, valóban meg kell mosolyognunk a túlzóknak ama törekvését, hogy Jánosikot erőnek erejével „tót nemzeti hőssé“ akarják megtenni s mint olyant dicsőítik, a ki a tót nemzet „szabadságáért“ küzdött. Azok, úgylátszik, Szkaesánszky Mihály „Jánosik“ című, különben szép, ötfelvonásos szomorújátékából merítik történeti adataikat. És mit szóljunk ahhoz, hogy 1876-ban egy moszkvai ünnepély alkalmával, azon a vendéglőn, a hol a tót vendégek el voltak szállásolva, „Svatopluk“, „Trenčanský Matús“ és „Jánošik“ feliratok díszlettek, (l. a „Jánošik“ tragoediához írt jegyzeteket), nyilván azt akarván jelezni ezáltal, hogy trencsényi Csák Máté, a magyar főúr s Jánosik, e szegénylegény egy kategóriába sorolható Svatoplukkal, a szlávok e nagy alakjával! (Különben ennek is igazi jellemzését l. a Kath. Szemle, 1895. IV. füzeté-

ben Hummer Nándortól: „A szláv kereszténység hazánk mai területén a honfoglalás előtt“ cz. jeles tanulmányában.)

A többi tót rablók közül megemlítendő még: *Szurovecz Jakab*, a múlt század 60-as éveinek rettentett haramiája, a kit hibásan Jánosik társai közé sorolnak, azon balvéleménynél fogva, hogy Jánosik is akkor élt és szerepelt. Dobsinszky P. tót író 1863-ban a turóczmegyei Szklabina várában látott kétesövű, egykakasos puskát, mely mindakét csőből egyszerre lőtt. E kettős lövésekkel ijesztgette Szurovecz az utazókat, mert soha ilyesmit nem hallottak. Azt mondják, hogy Szurovecz kezénék a műve. A puskaagyon ragasztott papirczédulán tentával írva a következőket olvasta Dobsinszky: „Jacobus Szurovec rota fractus 1769 Breznóbanyae.“ (Szurovecz Jakab kerékbe törtett 1769-ben Breznóbányán.) Megemlítendő *Demikát Palkó*, klokoeci (zólyomm.) születésű rabló, ki több társával különösen Zólyom és Nógrádban rabolt. Surman, szolgabíró 300 frtnyi jutalmat hirdetett ki aunak, a ki Demikátot élve elfogja és 100 frtot annak, a ki holtan adja át. Ezért a jutalomért aztán csakugyan elárulta s agyonlőtte Demikátot a Bezek-család Szász-Pelsőczön. Végül pedig még kettő: *Bezek*, zólyomvármegyei és *Sinko*, murányi haramia. (L. Sbornik. II. köt. I. füz. 88—89. II.)

1.

Küzdött volna Jánosik,
Küzdött volna nagyon,
Csak a tüszőjét ne hagyta
Volna az asztalon.

A vén banya meglátta,
Ez őt elárulta,
Hogy ő azt szép tüszőjét
Az asztalon látta.

A kamrában megfogták,
S az udvaron verték
S mindjárt éjjeli órában
Rozsnyóra vezették.

A rozsnyai kapuban
Bámulnak az urak,
Hogy vezetik Jánosikot
Karabélyok alatt.

S midőn oda vezették,
Mind így üdvözölték:
Hej, te jó madár, hát
Nem repülsz el innét.

Kérlek jó uraim,
Legelőször kérlek,
Adjátok ide csak egyszer
Kezembe tüszőmet.

Nem adták oda neki,
Féltek tőle nagyon;
Nem lehetett tüszőjéhez
Nyulni az asztalon.

Bol by ten Jánošik,
Bol by ten bojoval,
Keď by si bol svoj opaštek
Na stole nenechal.

Stará baba videla,
Tá ho vyzradila,
Že mu ona ten opaštek
Na stole videla.

V komore ho lapali,
A na dvore bili,
A hned nočnou hodinou
Do Ruožnavy vedli.

Čudujú sa páni
Z tej ruožnavskej brány,
Jako Jánošika vedú
Pod karabinami.¹

A keď ho dovedli,
Tak ho privítali:
Vitaj vtáčku, vitaj,
Už sme ta lapili!

Prosím vás pánové,
Aspon po prvý krát,
Dajte že mi svoj opaštek
Len ráz do ruky vziať.

Oni mu ho nedali,
Lebo sa ho báli;
Ani mu ten svoj opaštek
Do rúk vziať nedali.

¹ Ismeretes trencseni és nyitrai változatban: Sbornik pag. 8. és lengyelül: Zejszner Pieśni ludu Podhalan. Pag. 155.

Kérlek jó uraim,
Másodszor kérlek hát,
Adjátok a kezembe csak
Egyszer a vén banyát.
Most is félték az urak,
Őt sem adták neki;
Nem is hagyták a vén banyát
Neki érinteni.

Kérlek jó uraim,
Harmadszor, alássan,
A bitófát tizenkétszer
Körültánczolhassam.

S a mint körültánczolta,
Felugrott magasba,
Horgon felül, melyre őt a
Hóhér felakasztá.

Tizenkét mázsa vasat
Lábain hordozott,
S mégis tizenkétszer körül-
Tánczolta a bitót.

Hej, bizony Jánosik,
Pallosod merre van?
Fent a klenőzi erdőben
Bevágva juharban.

Hej, bizony Jánosik,
Fényes baltád hol van?
Beszterczén a hóhérnál
Bevágva tuskóban.

A dal liptómegyei s ezélozni látszik a kishonti vizsgálatra, melyet a liptó-szentuiklósi ítélet, emiit. Liptóban gyakran Beszterczebányáról, vagy Lőcséről fogadták fel a hóhért. (Annal. paroch. S. Mich. Lipt. p. 125.) E dalt énekelik *Vdovcsík*, vagy *Vdovecz*-ről is, a jelen század huszas éveinek hírhedt rablójáról, ki szintén Liptó- és Gömörben rabolt és gyilkolt. Volt 4—6 társa is. Gömörmegye 1830-ban felakasztatta. L. Sbornik. Túrócz-Szt.-Márton, 1876. II. köt. I. füz. 88. l.

2.

Jánosik, Jánosik,
Szerencsétlen gyermek,
Ha sohsem rabolnál,
Nem is kergetnének.

Hisz' én nem raboltam
Szegény parasztokat,
Hanem fosztogattam
A gazdag urakat.

Urakat raboltam,
Szegényeknek adtam,
Azért az Istentől
Mindig megáldattam.

E dal szintén liptói s Túrócz-Szucsánban írtam le. M. M.

Prosim vás pánové,
Ešte po druhý krát,
Dajte že mi starú babu
Len ráz do ruky vziať.

Oni mu jú medali,
Lebo sa ho báli
Ani mu tu starú babu,
Do rúk vziať nedali.

Prosim vás pánové,
Ešte po tretí krát,
Dajte že mi dvanást rázi
Šibeň hajduchovať.

A keď hajduchovať,
Ešte si podskočil
Ešte vyše toho háka,
Kde ho kat obesil.

Dvanást centov železa
Na svojich nohách mal,
Ešte predsa dvanást rázi
Šibeň hajduchovať.

Oj ver len Jánošik,
Kde je tvoj palošík?
Vtej klenovskej hore,
Zatatý v javore.

Oj veru Jánošik,
Kde tvoja valaška?
V Bystrici u kata,
Zatatá do kláta.

Jánošik, Jánošik,
Ty nešťastnô dieťa,
Keby si nezbiľal
Nelapali by ťa.

Veď som ja nezbiľal
Chudobných sedliakov,
Ale som ja zbiľal
Pánov z podolíakov.

Bohatých som zbiľal,
Chudobným som dával,
A preto ma vždický
Pán Boh požehnával.¹

¹ Változata Steffultórol a M. N. Múzeum Népr. Osztálya fonograf gyűjteményében. Bővítve, a beszki di goralok tájszólása szerint, hangjegyekkel a Materyaly antrop. ethno-
graf. Krakó 413. l. A szerk.

3.

A nagy Királyhegyen
Tűz ragyog fényesen,
S körüle tizenkét
Szegénylegény mereng.
Egyenlők mindnyájan,
Hej, csinos legény mind,
Balta a kezökben,
Vállukon karabély.
Gyönyörű pár pisztoly
Széles tüszőikben:
Ily fiúk teremnek
A nagy Királyhegyen.
A nagy Királyhegyen,
Csendes eső szítál,
Jánosik társival
Szomorún ott sétál.
Társival ott sétál
És búsan énekel,
Az ő jó társitól
Búcsúzik végképen.

E dal Zólyom megyei, de szépsége miatt az egész felvidéken ismert és kedvelt.

4.

Hej, fújdogálj, legyezzess,
Illatos szellőcske,
Nekiünk a harmatot
Fújjad le, verjed le.
Hej, zöld erdő, erdőcske,
Megaranyoználak,
Csak visszakaphatnám
Elhagyott babámat.
Hej, fúrge patak susog a
Mi szép völgyünkben;
Megesküdt a leány,
Hogy nem hagy el engem.
Hej, isznak fiúk, isznak
A szikla pinczében,
Mind azt mondják róluk,
Hogy szegény legények.

E dal a gyetvai szép dalok egyik legszebbje. A déli Zólyom hegyei csak úgy visszhangzanak, midőn a pásztor, a bojtár fujaráján trillázza.

5.

Jánosik, Jánosik,
Hol a fényes balta?
Klenóczon hóhérnál
Bükkfába bevágva.
Jánosik, Jánosik,
Hát pallosod hol van?
A hegyen, erdőben
Bevágva jávorban.

Ethnographia XIX.

Na Kráťovej Holi
Jasná vatra sviťeti,
Okolo tej vatri
Dvanást horných deti.
Hej, švárna to junač,
Ako jeden všetci,
Valaška jím v pästi,
Karabin na pleci.
V opasku širokom
Pekných pár pištoli:
Také deti rastú
Na Kráťovej Holi.
Na Kráťovej Holi,
Dážďiček mrholí,
Jánošík s junákmi
Smutno sa prechodí.
S junákmi prechodí
A smutno si spieva,
Od svojich šuhajov
Sa on už odbiera.

Hej, pofukuj, povievaj,
Vetričok voňavý,
Poráňaj, pozražaj
Rosičku pred nami.
Hej, horička zelená,
Dal bych ta pozlátit,
Keby sa mi chcela
Frajerka navrátiť.
Hej, na našej doline
Bystrá voda šustí;
Prisahalo dievča,
Že ma neopustí.
Hej, pijú chlapeci pijú
V kamennej pivnici,
Všetko ľudia vravia,
Že sú to zbojníci.

Jánošík, Jánošík
Kde tvoja valaška?
V Klenoveu u kata
Do buka zatatá.
Jánošík, Jánošík,
Kde je tvoj palosík?
Tam v hore, na hore
Zataty v javore.

Hársfám, kedves hársfám,
Köszöntve hajolsz rám.
Több pénz van alattad,
Mint fűszál Veporon.

Lipka, moja lipka,
Veru si ty hybká,
Viac pod tebou dudkov,
Jak na Vepre prútkov.

E dal tiszolczi (Gömörm.) s szövege emlékeztet némileg az 1. számúra.

6.

Jánosik akasztófája.

Ott lent a zöld erdő alatt,
Hej, egy ökörrel kis leány szánt.
Még nem volt meg a barázda,
Hej, már szólítja lányát anyja:
Panna lányom, gyere haza,
Hej, férjhez adlak, nem tom, hova
Férjhez adlak Jánosikhoz,
Hej, a legnagyobb, főrablóhoz.
Éjjel jön meg, éjjel megyen
Hej, s haza nem hoz semmi jót sem.
Mikor eljön, inge vizes,
Hej, s az ő kardja mindig véres.
Gyoleslepedőt szétszaggatott,
Hej, míg megtörülte a kardot.
Már Liptóban harangoznak,
Hej, Jánosik után futkosnak.
Liptóban kiharangozták,
Hej, Jánosikot már elfogták.
Már vezetik is az utcán,
Hej, utána megy három kis lány.
Egyik zokog, másik jajgat,
Hej, a harmadik fogja nyakát.
Jancsi, Jancsi, édes szívem,
Hej, a mit itt látsz, tied minden.
Látom a virradó hajnalt,
Hej, a szerencsétlen bitófát.
Ha én aztat tudtam volna,
Hej, hogy én függni fogok rajta:
Hagytam volna kifesteni,
Hej, ezüst- s arannyal kiverni.
Alul csupa tallérokka,
Hej, a tetején aranyokkal.
S márványlappal a középén,
Hej, hova az én fejem teszem.

E dal gömöri. Érdekes, hogy a nép a „Jánošik“ nevet néha „Janik“-ra vagy „Jankó“-ra változtatja. Nyilván azért, mert nem tudja Jánosik keresztnévét s talán még inkább azért, mert a vers úgy kívánja.

7.

Jancsi, Jancsi, te betyár vagy,
Ismersz minden gyalogutat.
Minden utat, a merre jár
Városba a gazdag kalmár.

Janko, Janko, ty si zbojnik,
Znáš na hore každý chodník.
Každý chodník, každú cestu,
Kadial chodia kupci k mestu.

• Ismétlődik két morva töredékben.

Mosnom kell a te ruhádat,
De szétteritnem nem szabad.
Egyszer szélylyel teritettem
És fölötte keseregtem.

Mert keztyű volt a ruhába
S benne egy jobb kéz levágva.
Arany abroncs volt a kézen,
Ez a kéz a bátyám keze.

Jancsi, Jancsi, ezt te tetted,
A bátyámat te ölted meg.
„Szélvész tombolt, nem hallottam,
Sötét éj volt, nem is láttam.“

Ja ti šaty mosím prati,
Nesmiem jích ja rozvinati.
Jeden ráz som rozvinúla
Ej nad nimi zaplakala.

Neb v tých šatách rukavička
Vrukavičke pravá rúčka.
Na tej ručke obruč zlatá,
To je rúčka môjho brata.

Janko, Janko čos urobil,
Keď si môjho brata zabil.
„Vetor fúkal, nepočul som,
A tma bola, nevidel som.“¹

8.

Szurovecz.

Szurovecznek anyja
Siratja a fiát,
Hogy szellő fujdogál
A lábai alatt.

Szurovecznak anyja
Fiát siratgatja,
Hogy őt a keréken
Szellő fujdogálja.

Surovcova mati
Syna oplakáva,
Že mu popod nôžky
Vetriček previeva.

Surovcova mati
Syna oplakáva,
Že ho na koliesku
Vetriček previeva.

9.

Demikát Palkó.

Már Demikát Palkót
Megölték, megölték,
Surman úr adta meg
Hozzá az engedélyt.

Hej hiszen a gonosz
Bezekék ölték meg,
Hogy vérdíjt kapjanak
A hitvány fősvények.

Bezekéknél az út
Össze van vérezve,
Ki tette? Demikát
Pál összevérezte.

Senki sem siratja,
Csak a hú babája,
Az egész Klokocsnak
Legderekabb lánya.

A szászi bükkösből
Bámultak az urak,
A hogyan Demikát
Palkót ott kinozták.

Zabili, zabili
Demikáta Pála,
Mali dovolenie
Od pána šurmana.
Ej ved ho zabili
Bezekovci plani,
Ulakomili sa
Na ten turák márný.
Vedfa Bezekovcov
Krvavý chodničok,
Ktože ho krvavil?
Demikát Paličok.

Nik ho nenarieka,
Kreiu jeho frajerka,
Ktorá je v Klokoči
Najhodnejšia dievka.

Dívali sa páni
Zo Sáskej bučiny,
Ako Demikáta
Palika mučili.

¹ Töredék. Az egész ballada *Zeiszner* gyűjteményében pag. 171., valamint *Bartos* morva népdalai között. pag. 28.

10.

Bezek.

Jó dolgoz van, Bezek,
A zólyomi várban;
Más ember dolgozik
S te ülsz az árnyékban.

„Dehogy jó, dehogy jó,
Keserves a dolgom;
Tegnapelőtt mentek
Hóhéért, galambom.

Fürtjeim, fürtjeim,
Búcsúzómon töletek;
Már jön az a borbély,
Ki lenyír benneteket.“

Nem fogsz te már, Bezek,
A kunyhón kopogni,
Mert lábaidd alatt
A szél fog dúdolni.

Dobre ti je, Bezek,
Vtom Zvolenskom zámku,
Druhi ľudia robia,
A ty sedíš v chládku.

„Horká, moja Milá,
Horká má dobrota;
Už dneská tretí deň,
Išli mi pre kata.

Vlasy moje, vlasy,
Škoda vašej krásy;
Už ten barbier ide,
Čo vás stryhať bude.“

Nebudeš ty, Bezek,
Na kolibku búchať;
Bude tebe vetrik
Popod nôžky dúchať.

11.

Jánosik útonállása.

A csörögi hegyen
Fényesen tűz lobog,
S körülé tűz csinos
Szegénylegény mozog.

Mozognak, járkálnak,
Forgatva a baltát;
Hej hisz' Jánosikra
Hűséggel vigyáznak.

Tíz vigyáz, örködik
S dudálva egy mereng,
Jánosik édesen
Pihelve szendereg.

A mint így édesen
Pihelve szendereg,
Egyszerre felkelti
Hűsík, a gyors gyerek.

Kelj fel, jó Jánosik,
Menj fogni valamit.
Hogy tartod el máskép
Hűséges társaid'?

„Hűsík, jó barátom,
Ugorj fel a fára,
Hej, nézd meg, hoznak-e
S mi jót a konyhára.“

Hoznak, bizony, hoznak,
De jönnek számosan;
Fegyverrel száz férfi
S nélküle annyian.

„Ne félj a tömegetől,
Szorítsd a baltádat.
Hej, megállj, kocsisom,
Rakd le a ládákat.“

Na cvenglovom vršku
Jazný ohník horí,
A okolo neho
Desať chlapcov chodí.

Chodia oni, chodia.
Baltami zvíjajú,
Hej veď Jánošíka
Verne si vartujú.

Desať jich vartuje
A jeden gajduje,
Jánošík si sladko
Spi a odfukuje.

Ako si on taktó
Sladko odfukuje,
Hore ho vzbudzuje
Hore ho vzbudzuje.

Vstaň hore Jánošík,
Choj dačo uloviť,
Akože si budeš
Dobrych chlapcov živiť?

„Hűsík, Hűsík,
Vyskoč na jedličku,
Hej, pozri že, pozri,
Či mi dačo vezú.“

Vezú, vezú, vezú,
Ale jich je mnoho,
Sto jich je s košťarmi
A toľko bez toho.

„Neboj že sa, neboj,
Tej všetkej hromady.
Hej, postoj, kočíšu,
Skladaj dolu lády.“

„Hisz' ha nem lennénk ez

Erdőnek alatta,
Meggérdezném tőled,
Kié e sok láda?!“

„Meggérdeznéd tőlem,
De azt most nem teszed;
Mert ezért a szóért
Itt hagyod lelkedet.

Ti pedig öntsétek
A pénzt a gödörbe,
Hogy sem mi és senki más
Azt el ne költhesse!“

„Keby sme neboli
Pod zeleným hájom,
Veru bych sa spytal,
Či si jím ty pánom?!“

„Kebys' sa bol spytal,
Ale sa nespytaš,
Veď ty za to slovo
Tu dušu zanáhaš.

Hej a vy sypajte
Peniaze do jamij,
Nach jich netrovime
Ani my, ani vy!“

Matunák Mihály.

IRODALOM.

Dr. Oskar Dähnhardt: Beiträge zur vergleichenden Sagen- und Märchenforschung. (Abhandlung zu dem Berichte der Thomasschule in Leipzig, über das Schuljahr 1907/8.) Leipzig 1908. Druck von Alexander Edelmann. 54. l. 4-edrét.

A *Natursagen* című, négy kötetre tervezett nagyszabású munka (I. kötet Leipzig u. Berlin, B. G. Teubner 1907.) jeles szerzője, kinek *A természetrajzi mesékről* szóló egy kisebb dolgozata e folyóirat XVI. (1905) kötetében látott napvilágot (158. s k. II.), jelen értekezésében két kisebb és egy nagyobb összehasonlító tanulmányt közöl az állatmesék legelterjedtebb típusai köréből. Az első Andree „Ethnographische Parallelen“ cz. könyvének alap gondolatából indul ki, a mely a mesék, mondák, mythosok, babonák, szokások és egyéb hagyományok feltűnő hasonlóságának három lehető magyarázata körül a mindenütt azonos lélektani előfeltételeket állítja első sorba. S valóban, a hol az öröklés vagy a kölcsönzés ki van zárva, ily hasonlóságok megmagyarázására alig is kínálkozik egyéb az ú. n. anthropologiai iskola azon tételének alkalmazásánál, a melyet a *generatio aequivoca* törvényének nevezhetnénk az ethnologiai párhuzamos jelenségek világában.

DÄHNHARDT bevallja, hogy tanulmányai kezdetén szinte igéző erővel hatott rá e tétel. Hogy az emberi szellem alapjában egyező tehetségei mellett, hasonló életfeltételek között hasonló, sőt egyező eszméket fog termelni, azt a természetrajzi mondák példáin igazolni könnyű és hálás feladatnak tetszhetik. A tapasztalás azonban arra tanította őt, hogy a legtöbbször könnyebb a vándorlás eseteit kimutatni, mint a független analógiákét bizonyítani. Vajjon a vándorlás, vagy az egymástól teljesen független fejlődés esete van-e előttünk, az különben nem dönthető el mindig teljes bizonyossággal. Általában feltehető, hogy az olyan mondák és mesék, a melyek csak egyetlen lényeges mozzanatban egyeznek, egymástól teljesen függetlenül is keletkezettek. Ilyenek főképp a természeti jelenségek ú. n. magyarázó (aetiologiai) mondái körében akadnak nagy számmal, minthogy az ezeknek alapjául szolgáló természetéleti megfigyelés-tárgyak mindenütt azonos alakban kínál-

koznak a velük mindenhol hasonló, sőt egyező módon elbánó néplelek észlelő és képtelennel alkotó munkája számára. A vándorlás lehetősége ugyan D. szerint még az ilyen esetekben sincsen egészen kizárva; egyáltalában nem mellőzhető pedig akkor, ha a motívumok nagyobb és egymással közös láncolatba fűződő számára terjed ki a feltűnő egyezés, a mint azt én már húsz esztendővel ezelőtt a *Népmesékről* (Pécs, 1888) szóló előadásomban nagyon nyomatékosan hangoztattam. Ilyenkor a vándorlás, ha még oly valószínűtlenné tesz is azt a térbeli távolság és a kimutatható érintkezés szinte kizártnak látszó lehetősége, még ezekkel szemben is elodázhatatlan feltevésként nyomul előtérbe.

DÄHNHARDT három kiválasztott példája közül az első egy olyan általános előterjedésű motívum összes felkutatható változatait állítja rendbe, a melynél eleve az egymástól teljesen független eredet volna a legvalószínűbb feltevés. Arról van szó, hogy két állat, a melyek közül az egyik a másikkal szemben valami feltűnő rövidséget látszik szenvedni a testi tulajdonságok igazságtalannak tetsző elosztása miatt, ezt a látszólagos igazságtalanságot nem a természettől szenvedte; hisz az inkább minden teremtményének egyenlő igazsággal mér, nem pedig részrehajlón. A különbséget többnyire az egyik állat élhetetlensége és a másikkal élelmesége folytán beállt csereüzlet okozta, mely az élelmesnek, az élhetetlen fölött előbb nem élvezett előnyt szerzett, emezt pedig a másikkal kedvezőtlenebb helyzetbe juttatta. A csere néha a csalás szándéka nélkül következik be s csak az egyik állat ostobasága vagy türelmetlensége miatt válik ennek kárára. A legtöbb esetben azonban a cserét vagy kölcsönvételt az élelmesebb fél ravasz fondorlata teszi a másikkal nézve hátrányossá; ha pedig kölcsönzésről van szó, a csalás még szembeszökőbb a szerződés megszegése és a kölcsönkért tárgy erőszakos visszatartása által. A 28 példa hat csoportba van osztva. E csoportok közül az első és második magyar változatokat is foglal magába. S érdekes, hogy mindenkiben van a magyar példának olyan exotikus párja, a mely a vándorlás még oly csekély valószínűsége mellett is csak ennek felvétele útján teszi a feltűnő egyezést érthetővé, minthogy ennek megmagyarázására D. szerint nem elégséges ezen esetekben a generatio *aequivoca* feltevése. Az egyik eset az A csoport 5. számú meséjének (*Nyelvtör XIII*, 283) egy annami mesével való egyezése. (DÄHNHARDT a nála 26. sz. mesét a 10. lapon hibásan 25-nek idézi.) Igaz, hogy az annami párhuzam jóval teljesebb s benne a tehén helyett bivaly szerepel. De ez az utóbbi lényegtelen eltérés. Lényegesebb az, hogy az annami mesében nem a fogazat egy részének a szarvakkal való elcseréléséről van szó, mint a tehén és a ló magyar meséjében, hanem csak a felső fogsor kölcsönkéréséről. A ravasz ló aztán a kölcsönkért fogakat csak úgy akarja visszaadni, ha ellenfele a versenyfutásban győztes lesz, a mi persze ennek nem sikerül. A tetemesen csonkább, de viszont a szarvak motívumával teljesebb magyar mese a vándorlás útján nagyon elváltozott, ha ugyan ez esetben csakugyan a vándorlás feltevésehez kell folyamodnunk. Én ezt csak oly magyar változat előkerültekor találnám kényszerítőnek, a mely több mozzanatot őrzött meg az annanival egyező módon, mint a fenti példa. Ilyennek vándorlás útján hozzánk kerülését eléggé megmagyarázná a Dähnhardt feltevése szerinti cigány közvetítés. A másik példa a 9. sz. magyar mesének egy amerikai néger párhuzammal való még feltűnőbb egyezését állítja elénk. KÁLMÁNY egy meséje (*Szeged*

népe III, 171) elmondja, hogy miért csupasz most a kutya talpa, míg a nyúlé szőrös és hogy miért üldözi a hajdan neki kedvezőbb állapot megváltozása óta a kutya a nyulat. HARRIS, *Nights With Uncle Remus* 61. sz. meséjében a nyúl a kutya csizmáit próbálja fel s aztán eliramodik velük. Itt már kétségtelenül vándor-mesével van dolgunk, mely alighanem Európából került talán előbb még az afrikai négerrekhez és velük az újvilágba, vagy talán ide is egyenesen európai irodalmi forrás közvetítette.

Sokkal terjedelmesebb a második tanulmány, mely a nyúl és a teknősbéka (sündisznó) híres versenyfutásának világszerte elterjedt meséje tanulságait szűri le 63 párhuzam tekintélyes anyagából. Itt már világos a vándorlás útján való elterjedés s az ősalak is kimutatható az illető aesopusi mesében (HALM 420 és 420 b). Az egyszerűbb (I), majd az összetettebb ősalakja (II) elemzése után DÄHNHARDT a változatokat a következő csoportokba osztva vizsgálja. A) Afrika-amerikai csoport. 1. Afrikai: a) nyúl és teknősbékák; b) elefánt és teknősbékák a fogadás tárgya nem a gyorsfutás, hanem a magasugrás); c) zerge v. strucz és teknősbékák. 2. Amerikai: a) nyúl és teknősbékák; b) őz (szarvas) és teknősbékák c) őz (róka) és békák. B) Keletázsiai csoport a) tigris és teknősbékák; b) törpe szarvas és csigák; c) madár és teknősbékák (csigák, rákok, békák). Most (C) az afrika-amerikai csoportnak a keletázsiaihoz való viszonyát elemzi a szerző s megállapítja, hogy a kettőnek meséi lényegükben ugyanazon motívumok egyező sorozatát mutatják, a mi semmikép sem lehet pusztán véletlen találkozás. Annál kevésbé, mivel ezt az egyezést még egy körülménynek jelentős congruentiája támogatja az első csoport néhány és a másodikkal valamennyi meséje között. Alább e körülmény még ismételtelen előkerül, t. i. a versenynek víz mentén (vagy vízben) lefolyása, a mi szintén nem lehet egymástól teljesen független eredetű. A feltűnő egyezés okvetetlenül vándorlás eredménye; ha pedig ilyenén alapszik, akkor az indiai eredet és az innen kelet-afrikai irányba történt átvitel valószínű. Innen aztán Közép-Afrikán keresztül kerülhetett a mese a nyugati partvidékekre, a honnan néger rabszolgák vihették Amerikába, még pedig legközelebb Braziliába s innét terjedt el aztán az indiánok között. Az Indiából való közvetlen átvitel mellett egyébként arab közvetítés is szerepelhetett; habár az az algiri kabyl mese, melyet a szerző e feltevés javára felemlít, szerinte is inkább azt látszik igazolni, hogy a négerektől került a tárgy ide Észak-Afrikába is. D) Három keletázsiai és két afrikai mese külön állást foglal el mintegy átmeneti alakulatként a következő csoport felé, a mennyiben ezekben nem több, hanem csak két teknősbéka szerepel. E) Afrika-európai csoport: Ezt főképp a teknősbéka helyébe lépő sündisznó alakja jellemzi: Együttal a motívumok száma újabbakkal bővül. A III. fejezetben azok a mesék következnek az előbbi földrajzi csoportosítás szerint, a melyekben az élelmesebb lassú állat a versenyt akként nyeri meg, hogy észrevétlenül a gyorsabbnak a farkába csimpaszkodik s így viteti magát a célponthoz, a hol ennek hirtelen fordulatát felhasználva, magát előbb érkezettnek tünteti fel. Csodálatom, hogy a szerző itt nem gondolt mindjárt az ismeretes ó-kori mesére, melyben a sas és az ökörszem versenye egészen ugyanilyen cselfogás következtében végződik a piczinyke madár győzelmével, mely a népies névmagyarázat, együttal e mesének csírája értelmében éppen ezért viseli a királyka (βασιλεύς, regulus) nevet.

(L. a mit ez érdekes, kétségtelenül ó-kori eredetű, bár a régieknél csak czélzásokból ismeretes meséről DR. MADARÁSZ GYULA, *Magyarország Madarai* cz. munkája 120. lapjának jegyzetében összeállítottam.) Harmadik tanulmányában alább különben a szerző ezt a mesét is érinti futólag, de más vonatkozásai, nem ezen itt jellemzőn hasonló vonása miatt. A IV. fejezet az eddigiek összefoglalása után a következő végeredményt vonja e tanulságképpen e hatvannál többször az egész földtekén elterjedt változatból: az aesopusi mese kétféle átalakult formában jutott el Görögországból Indiába. Indiából mind a két alapváltozat átvándorolt Közép- és Délafrika keleti felébe, majd onnan Kelet-Afrikába. Ennek partvidékeiről a rabszolgakereskedés útján került az újvilágba. Európában byzantiumi csatornán át terjedt el eredeti hazájából, a honnan azt közvetítéssel északnyugati Afrikába és Maltára is eljutott.

A harmadik tanulmány a bagolyra vonatkozó eredetmondákat állítja össze, a melyekből kitetszik, hogy e panaszos hangú éjjeli ragadozót már az ó-kor legműveltebb népe is elátkozott, vagy legalább elváltozott királyleányból eredetnek hitte, éppúgy mint egy angol ballada. Másutt meg gyermekeit sirató anya, majd hűtlen feleség, szivtelenségeért elátkozott pékleány (utóbbi többször harkálylyá, bibiczczé, kakukká, sőt teknősbékává is változik; így egy magyar mesében is: KÁLMÁNY, *Szeged népe* II, 142 és ARANY—GYULAI, *Magyar Népköltési Gyűjtemény* III, 413, melyeket a szerző is idéz) stb. A változatok csoportosítása után Dähnhardt e mondáknak a lélek madár hiedelmével való összefüggését vizsgálja, majd pedig áttér a bagoly hangját magyarázó aetiológiai mondákra; végül pedig azokat veszi sorra, a melyek a bagoly éjjeli életének, vagy pedig annak az okát adják, miért üldözik a baglyot a többi madarak.

Zárszavában a szerző igen szépen kiemeli az ilyen fáradságos és aprólékos vizsgálatok nélkülözhetetlenül szükséges és fontos voltát. Ilyenek nélkül valóban nem lehet a néppszichologia alapvető kérdéseiben általános ítéleteket alkotni. Csakis ily részletkutatások tervszerű sorozatából fog idővel — hogy csak az adott példánál maradjunk — a természetrajzi mondák családját illetőleg kikerülni, hogy mi bennük a földkörüli vándorlás alkalmával tapasztalt feltűnő egyezések főoka, és mik ez egyezések mellékes tényezői? Vajjon a hasonló okokból mindenütt hasonlóképpen keletkezett emberi gondolkodás párhuzamos útjai és következtetései egymagukban is elégségesek-e minden egyes feltűnő találkozás megmagyarázására; vagy csak ezek némelyikének adják az elégséges okát, míg ellenben másoknál mégis inkább a néptől-néphez való átvitel és az egy történelmi középpontból való kisugárzás feltevéséhez kell-e inkább folyamodnunk? Különben, mint a szerző nagyon helyesen mondja, az utóbbi esetben is megmarad a Bastian-féle „Völker-gedanke“ szerves életként áthasonító és tovább termékenyítő alapelve, mely a kölesönzésnek, a vándorlásnak útjait is előkészíti és a puszta mechanikus átvétel helyébe pszichológiai törvények értelmében történő elsajátítást és átírást tesz lehetővé épp azért, mivel az átvett idegen anyag egészen hasonló lelki talaj szülötte, mint az, a melynek képzetek közé associatív lelki műveletek által illeszkedik. Mennyiben mutatkoznak ily átvétel és áthasonítás alkalmával is az illető nép törzskörszellemi sajátosságai a kiválogatásban és az átvett vagy visszautasított vonások egymáshoz való arányában és minőségében, azt további kutatások feladata

esetről-esetre meghatározni. Az ilyenek munkáját azonban tetemesen megkönnyíti a kiterjedt területről egybehordott anyagnak kipróbált módszerű átrostálása és tanulságainak könnyen áttekinthető csoportosítása, a minőre követendő példakul dicsérhetem a derék szerzőnek e téren valóban mintaszerű dolgozatait; közöttük e kisebb, de éppen nem jelentéktelen tanulmányait is. Róluk e helyütt hálával megemlékezni azért is kedves kötelességem, mert már fönt idézett nagy műve első kötetének is számos értékes tanulságot köszönhetek, melyekre a munka további részeinek megjelente után szándékozom részletesebben visszatérni.

Kalona Lajos.

Dr. Richard Batka: Geschichte der Musik in Böhmen. I. kötet. Prága, 1906. Dürerverlag. 167 + XII. l. Ára 9 márka.

Jelen kötet csak első része annak a nagyszabású műnek, melyet Batka a zene történetéről Csehországban, ír. Az első kötet a 900—1333-ig terjedő időt tárgyalja, azt a kort, mely minden téren a napjainkig fennmaradt emlékek, feljegyzések, kicsiny száma folytán legnehezebb feladatokat ró a kutatókra. Batkát már régebben ismerjük, mint jeles képzettségű zenetörténészt s noha művének létrejöttében anyagilag a „Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Litteratur in Böhmen“ támogatja, mégis az egész művön meglátszik szerzőjének igazságérzete, a mely a szigorú tárgyilagosság medrébe szoritja elemzéseit, noha egyes cseh írók tételeinek czáfolását elkerülnie nem lehetett. Érdeme a szerzőnek azon álláspontja is, hogy nem a zenei emlékekkel foglalkozik pusztán, hanem mint maga is mondja (111. l.), a tisztán zenei kérdéseken kívül mást is érint, mert czélja, hogy a zenét az általános kulturállapotok részeként értesse meg. Itt e helyen nem is a mű zenei részével fogunk foglalkozni, — ezt egy zenei szaklap részére tartjuk fenn, — hanem ama fejezetekről kívánunk röviden megemlékezni, melyek a husvéti játékokra s a népies színjátékokra vonatkoznak. Ezek közül a legfontosabb egy a XII—XIII. századból származó kodexből közölt húsvéti játék, melynek taglalása közben kimutatja, hogy az a XII. századbeli francia és német eredeti játékok összefüzéséből származik. E fejtegetések folyamát részletesen nem közölhetjük, de kiemeljük azt, hogy a XII. század végéről származnak a következő jelenetek: az asszonyok Krisztus sírjánál, Magdolna és Krisztus (megjelenése) az apostolok versenyfutása, a verejtékes keszkenő felmutatása, a feltámadás hirdetése; a XIII. század legelejéről való a három Mária jelenete (illatos kenőcs vásárlása) unguentarius. Magdolna, valamint a három Mária jelenete speciális francia eredetű. Ha ezeknek előrebocsátása után a husvéti játékokban előforduló személyeket tekintjük s egybevetjük azokat a legrégebb hazai, a XV. század közepéről származó „szinlappal“, (Századok, 1884, 37—38. l.) a bártfai színjátékok előadóival, megtaláljuk ebben a XII. és XIII. század küszöbéről fennmaradt játék szereplőit. Miután e biblikus játékok eredete mindenütt az egyházra vezethető vissza, természetes, hogy nálunk sem fejlődhetek a játékok önmagukból, hanem az egyházzal egyetemben kívülről kaptuk azokat, a melyek sem németeknek, sem francziáknak nem mondhatók, hanem összefoglalandók egy közép-európai egyházi játék gyűjtőfogalma alá. Mindenek felett érdekes volna a

játékok zenéjét is, az énekelt dallamokat ismernünk. Hazai feljegyzést eddig még nem találtak, mint a csehek, francziák vagy németek. Noha több mint valószínű, hogy a játékok liturgikus alapon fejlődven, melodiáik is a liturgikus éneklésnek megfelelően formálódtak, mégis ezen közös vonást feltételezve, annyival fontosabb volna ily feljegyzés feltalálása, mert éppen az ének az, a mely legkönnyebben veszít eredeti formájából s e téren tűnhet fel legkönnyebben oly ritmikus eltolódás, vagy oly melódia-átváltoztatás, mely világosan mutatja az előadók, illetve feljegyzők, nemzeti, faji sajátosságát. Noha nekünk sajna ily összehasonlításra szolgáló anyagunk nincs, mégis nagy érdeklődéssel várjuk Batka művének második kötetét, melyben a német, francia és cseh feljegyzések dallamait fogja tüzetes vizsgálat alá venni, melyeknek eredménye fel fogja tüntetni előttünk, hogy mennyit tudott egy nemzet a közös forráshoz hozzátenni. *d'I. K.*

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Az ethnographiai akribiáról. Az Ethnographia f. évi 3. füzetében (XIX. évf. 166—169. ll.) Gárdonyi József az *Egri népballadák* sorában közreadta *A tüzesgép estoriáját*. Meglepett a között vers egyik helyének értelmetlensége. Szinte hihetetlen, hogy az egervidéki magyar így éneklé a nóta első versszakát:

Hallottatok-e már Z-olcán mi történt?
Mikor a tizenkét kazalt gépelték,
Farkas Julesát föltették az *asztalra*,
Egényesen beleesett a dobba.

Farkas Julesát tehát az *asztalra* tették s ő a cséplőgép dobjába esett. Vajjon, hogyan került az *asztal* és a cséplőgép egymás mellé? Mivel az *asztal* a következő versszakok egyikében is előfordul, sajtóhiba nem lehet. Világos, hogy itt tévedés történt. Még pedig könnyen kideríthető tévedés. Romlott szöveggel állunk szemben.

Két eset lehetséges. A közlő vagy rosszul kapta el fülével és helytelenül vetette papírra az *asztal* szót, vagy énekmondója dalolt értelmetlenül. Mert a nótás parasztnak *asztagot* kellett mondani:

Farkas Julesát föltették az *asztagra*,
Egényesen beleesett a dobba.

Így már van értelme a kérdés s két sornak, feltéve, ha az olvasók tisztában vannak a tanyai gépelés szokásaival. A szegény marokszedő leány az *életéssel* megbízott legény mellett segédkezett s közben érte a szerencsétlenség.

Ezt az *istóriát* körülbelül tíz esztendővel azelőtt a Pest-Pilis-Solt-Kiskún megyében fekvő M.kebuda pusztán széltében énekeltek az odavaló aratók. Ilyenképpen:

Hallották-e puszta Póron mi történt?
Farkas Julcsát az asztagra fölküldték.
Farkas Julcsa föl is ment az asztagra,
Örömben beleesett a dobba.

A mint eztet Farkas Pista meglátja,
Jajszóval a gépésznek azt kiáltja:
„Gépész uram, álljon meg a masina,
Mert a húgom beleesett a dobba.“

„Gyertek lányok tegyük föl a szekérre,
Vigyük el a zsidóorvos elejbe.“
Zsidó orvos szomorúan azt mondja:
„Már ennek a jó Isten az orvossa.“

Barna legény kimegy a temetőbe,
Gyöngyvirágkoszorút visz a kezébe.
Leteszi a Farkas Julcsa sírjára,
Majd megszakad szegény szive bújába.

(*Mikebudai népköltési gyűjteményem 15. sz. drbja: 1898. július hó.*)

Helyreigazító sorainkból az a tanulmány, hogy a népköltészeti szövegek gyűjtéséhez nagyfokú gondosságra, igazi ethnographiai akribia szükséges, vagy legalább is — értelmes énekmondó.

Dr. Pintér Jenő,
(Jászberény.)

„Az ördögnek is szükséges gyertyát gyűjtani.“ E czímen az Ethnographia előző évi folyamának 170. lapján egy közlemény jelent meg, a melyhez pótlólag én is közlök egy adatot.

Magyar-ruthén nép száján megforduló közmondások között szintén lehet hallani, hogy „az ördögnek is kell gyertyát gyűjtani“ oroszul: И чортовн треба свичку запалити.

E mondás néhai Holovács János elbeszélése szerint Munkács környékén, Zsukovo községben született meg, a mint következik:

„E vidéken általános a szokás karácsonykor, éjjeli misét *всенощное* éjjeli 12 órákor kezdeni.

На святыи вечеръ-karácsony estvén szoktak koledálni. Koledások rendszeren szegénysorsú fiúgyermek és öreg emberek, kik e czímen bővebb alamizsnát kapnak, mint máskor — de mert koledálni olyanok is nem átkodnak, a kik egyébként szégyenlik a koldulást.

Hogy a церковникъ harangozó egyházi el ne aludja a harangozás idejét, el-ellátogatott néhány komájához s náluk a szokásos ünnepi mézéspálinkából jócskán beszedegetett.

Első harangozás után valahogy mégis hozzáfogott a gyertyagyűjtáshoz. A szentek képeit harangozó létére ismerte mind, gyertyagyűjtás közben tehát mindenikhez felfohászzkodott: lenne közbenjárója a javulásban, mivel iszákos.

Nevezett községben akkoriban olyan fatemplomocska volt, a milyent még most is láthatni a ruhének lakta vidékeken. Az ilyen fatemplom három osztályra van felosztva. Az oltár képállvánnyal el van rekesztve a hajótól, a hajó pedig egy mellfallal két részre van felosztva. Elöl állnak a férfiak, a mellfal mögött pedig az úgynevezett: бабинецъ-osztályban az asszony nép helyezkedik el.

Az ilyen fatemplomok belül ki vannak festve. Festett ábrái a bibliai történeteket illusztrálják, míg a női osztályban a pokol, ördögök, boszorkányok és bűnös lelkek kínszenvedései vannak kipingálva.

A harangozó, meggyújtván a felállított gyertyákat, végre a női osztályba is bement. Itt nem szokás gyertyát állítani és gyújtani, mert a viláosság a mellfalon át ide is bejön.

Mikor a kezében tartott égő viaszgyertyával a бабинецъ-be — női osztályba — betoppant, szembetűnt neki Luczifer és a pokol képe. Ekkor fennhangon mondja: „hej Luczifer, Luczifer! gyújtottam én gyertyát a szenteknek, a kik talán rá se néznek majd a másvilágon az ilyen i-zákosra. Vajjon, ha neked is gyertyát gyújtanék, megemlékeznél-e rólam, ha netalán a te körmeid közé kerülök? No, lesz, a mi lesz, im neked is gyújtok egyet! Azzal a kezében tartott égő gyertya alsó végét, más gyertyalángjánál megmelegítvén, oda ragasztotta a Luczifer orrára.

Beharangozás után a pap is bejött a templomba s csakhamar észrevette a szokatlan helyen égő gyertyát. Kérdőre vonván a harangozót, minek gyújtott gyertyát „annak az utálatosnak“. — Óh édes szent atyám! — felelt a harangozó. Én hírlhedt részeges ember vagyok, ki tudja, a más világon felém hederítenek-e majd ama szentek. És ha ennek körmei közé kerülök, tán csak megemlékezik rólam, ha most neki is gyertyát gyújtok.

— No látom, hogy részeg bolond vagy, mert ide gyertya nem dukál — szólt a pap és leverte a gyertyát, a harangozó meg eltette.

A szertartás 12 órakor vévén kezdetét, ha hosszantartó is, de éjjeli 2 órára vége van. Ekkor a hatheti böjtölés után már szabad a karácsony estvéről maradott mézespálinka kíséretében a kolbászféléből harapni s aztán aludni rá reg eli 8 óráig.

A ruthén egyszobás lakásban, rendes n csak egy, — de másfélméter s élességű családi ágy van. Ilyenbe a család tagjai mind beleférnek. A harangozó is odafeküdt le a feleségéhez és a már ecsetelt állapotánál fogva, csakhamar mély álomba merült.

A megtisztult Luczifer csakhamar megjelent, Ivánt oldalva bökve rákiáltott: Kelj fel! Iván szolgálatkészen talpra ugrott. Mivel szolgálhatok? kérdé.

— „Ládd! te énnekem olyan tisztességet tanusi ottál ma, a milyet az egész világon más senki sem, mondá az ördög. Azért jer velem, megjutalmazlak.“

Iván kivezettette magát egy tágas sík mezőre. Az ördög rámutat egy pontra, mondván: itt van elásva egy kád pénzzel, ez tied, ásd ki magadnak!

— Mivel? hisz nincs se kapa, se ásó, mért nem mondtad, hogy hozzak?

— Milyen bolond vagy Iván, — tégy jegyet s máskor eljössz és ásod.

— Jegyet! micsoda jegyet teszek? itt se bokor, se kő nincsen.

— Mondom bolond vagy! Székelj oda s így holnap ráakadsz! mond az ördög s azzal eltűnt.

—Ez már okos beszéd — mond Iván s elkezdí a jegyrakást. E közben a feleség nem valami kiméletesen hátbalöki, kiáltván: Iván, mit csinálsz!

— Hallgass asszony, itt a sok pénz!

A bökdösés és vitatkozás még sokszor ismétlődött, míg az asszonynak sikerült Ivánt álmából felébresztteni. Mikor Iván látta, hogy csúful járt, felsóhajtott, mondván: *Аи пали чортони свѣчку не пали, а вунъ все ододносмъ бобывъ и буде.* „Gyújts avagy ne gyújts az ördögnek gyertyát, azért csak olyan lesz az, a milyen volt.

Közli:

(Uglya, Máramaros-vm.)

Nemes Mihály.

Régi leánykérő-mondókák Udvarhelyszékből. E régi székely leánykérő-mondókákat a régi feljegyzés ortografiájával betűszerint közöljük:

Leány kikérés estve, mely sirató estvének nevezetik.

Szerencsés jó estét adgyon Isten, és az Isten áldgya meg, mind közönségesen.

Örvendek s Istennek hálát adok, hogy én Kegyelmeteket ily szép feles számmal látom össze gyűlve, s kívánom, hogy az Isten éltesse s tartsa is meg friss jó egészségben, hogy sok szerelm s attyokfiai mellett tehessenek jó és hasznos szolgálatokat.

Isten ő szent Felsége ugyan ezen Kegyelmetek szép egybegyűlt gyülekezeteket legelsőbbben is válassza maga dicső szent nevének dicséretére, szűz szent Anyánknak Máriának tiszteletére, a római keresztény Anyaszentegyháznak épületére, a Mennyei Karnak bételésére, atyáknak s anyáknak örömökre és sok emberséges embereknek szolgálattára s holtok után pedig mind a két részen levő attyafiai szép üdvességekre.

Tudva való dolog, kedves becsülettel való jó uram, szószolló uram Kegyelmetek előtt, s előttünk is az: hogy Isten ő szent Felsége, midőn mindeneket teremtett volna rendre, későbbi azaz hatodnapon az első embert teremté, és ennek hatalmat ada, hogy minden állatokon uralkodnék, mellyeket teremtett, Isten ő szent Felsége ezen első embert a legboldogabb helyre azaz a Földi Paradiesomba helyezteté és Ádámnak nevezé, látván tehát Ádám, hogy minden Isten teremtésinek párja volna, és ő egyedül élne, igen megbusula, és buzgó könyörgéseket tőn Isten ő szent Felségéhez, miben meg is hallgattatván, Isten ő szent Felsége Ádámot elalotá s egy oldala csontját kivéven, abból alkotá az első asszonyi állatot és Évának hívá, ezután felserkenvén Ádám álmából, meglátá, hogy mellette egy asszonyi személy volna, és megmosollyodék rajta, mert igen szép vala az Éva, s monda bizonyára ez hus én husomból való hus, a csont az én csontomból való csont.

De ilyen módon többeket Isten ő Felsége nem párosított, hanem hagyott ő Felsége több bizonyos törvényeket és szentségeket, mellyek közül a Hét szentségeknek hetedik részét a házasságot rendelte Isten ő Felsége, hogy annak módgya és értelme szerént párosodgyanak, melyet a mű szerelmes atyánfia is N. N. elérvén ifuságának célját Istentől rendeltetett hét szentségeknek hetedik cikkelyiben tudni illik a szent házasságban részesedni akarván, ezen okból a Kegyelmetek szerelmes attyokfiát u. m. N. N. uram hajadon leányát N. N. szemével megtekintette, szívében megkedvellette, s kívánnya magának házastársul eljegyezni,

mit is én általam kéret, hogyha nem ellenkeznek benne, álitának elő kézfogásra, gyűrű és ruhaváltásra, mátkaságnak eljegyzésére.

Ezek voltak szószolló Uramhoz és az egész atyafiúsághoz intézendő és kérő szavaink, melyekről Kegyelmetektől rövideden jó választ várván, Isten áldgya és szenteltye meg Uram kegyelmeket, minnyájon.

(Ekkor a leányt eléhozzák, ki kezét fog a völegénnyel.)

Hálát adok az Ur Istennek, ki ezen két betsületes személyek közti oly szeretetet méltóztatott plántálni, hogy ők egyenlő szeretetből egymás kezét a szent házasságnak bélyegéül megfogni kívánnyák, én is szivemből kívánom, hogy áldgyon meg tikteket az Atya Isten ki semmiből teremtett, áldgyon meg a Fiu Isten, ki drága szent vére hullásával megváltott, áldgyon meg a Szent Lélek Isten ki a szent keresztségben belétek öntetett, és megszentelt, áldgyon meg a Tellyes szent Háromság egy bizony örök Isten, és tartson meg egymáshoz való, igaz és állandó tiszta szeretetben, zabolázzon meg az Ur köztetek minden ártalmas és mérges nyelveket, kik a házassági életben megháborítanak, s Isten kegyelméből elérvén azon napot, mellyen a hitnek lántzával elválhatatlanul egyben köttettek, élhesetek galambi páros életben az Istennek ditsőségére, lelketeknek üdvösségére, szivemből kívánom.

(Ezek után következik a gyűrű és ruha váltás. A völegény gyűrűt és egy pár ezüst huszast téssen egy tányérba, melyet így ad bé a szószolló ur a menyasszonynak.)

Kegyelmed öröm leányasszony haljon szót, mostan kézen fogott mátkája ad kegyelmednek egy ennyi ajándékot, mellyet itt jelen lát ezt kegyelmed ő kegyelmétől végye jó neven mert arra igéri magát, hogy még ennél több ajándékadással is fog lenni, mindenek felett holtig való igaz szeretettel.

(A ruhát a völegény szószollója így fogadja el.)

Völegény uram szivbéli igaz szeretettel fogadgya el szives ajándékát, kedves, kézen fogott mátkájának.

Végső szó.

Kedves betsülettel való jó uram, szószolló uram kegyelmek megbotsássanak, ha itt létünk, itt való mulatásunkban találtunk volna valamit véteni, tudni illik első szónkot utolsókká, utolsókot elsőkké tettük volna, azt ne tulajdonítsák tunyaságunknak vagy restségünknek, hanem tiszta tudatlanságunknak. Isten minden jóval áldgya meg uram kegyelmeket, és Istentől csendes jó éjtzakát ohajtunk.

(Udvarhelyszék.)

Közli: *Györffy Lajos.*

NÉPRAJZI HIREK.

Wiklund köszönete. Társaságunk ezidei közgyűlése *Bán Aladár* választmányi tag ajánlatára külső taggá választotta *Wiklund* upsalai egyetemi tanárt. E kitüntetésért a lapp néprajz és nyelv jeles kutatója *magyar nyelven* tolmácsolta köszönetét. Érdekes levele egész terjedelmében így hangzik: „A Magyar Néprajzi Társaság Budapest. Azért a nagy kitüntetésért, a melybe a Magyar Néprajzi Társaság részesített engemet azzal, hogy külső tagjává sziveskedett megválasztani,

ezennel kérem hálás, tisztelő köszönetemet kifejezhetni. Abból az összeköttetésből, a melybe ezáltal jutottam, az életterős magyar etnográfiával, bizonyára igen nagy hasznot fogok majd húzni a lapp kutatásaim folyamán. Mélyen érzett hálával K. B. Wiklund p. t. Krisztiániában 19. VIII. 1908.“

A szombathelyi néprajzi múzeum. A magyar nemzet közel száz éven át a M. Nemzeti Múzeumot tekintette irodalmi, művészeti, régészeti, művelődéstörténeti emlékei világraszóló gazdag letéteményésének. E tudat varázsa a központ nagy kincsesházát állandóan s mondhatni olyan példátlan arányokban növelte, hogy e gyarapodással egyidejűleg vidéki múzeumok létrehozására és rendszeres fejlesztésére még csak gondolni sem lehetett. Ha egyes gyűjtők jelentékenyebb magángyűjteményeket teremtettek, haláluk után — ha kivételesen más irányban nem végrendelkeztek — áldozatkésztségük és fáradozásaik eredménye elvégre is a M. Nemzeti Múzeum táraiba kebeleztetett. A nagy centripetális erőt csak újabban kezdi a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége és Szövetsége a vidéki múzeumok és könyvtárak megteremtésével és fejlesztésével hatatosan ellensúlyozni. Rohamosan fejlődő városainkban sorra keletkeznek vármegyei múzeumok, nyilvános könyvtárak és a múzeumok és könyvtárak ügyét istápoló szép-irodalmi és közművelődési egyesületeknek is fedeletnyújtó díszes kulturpaloták. Az kétségtelen, hogy a decentralizálás e nagy művét az állam nagyarányú anyagi és erkölcsi támogatásával a központi főfelügyelőség intézi; de viszont az is bizonyos, hogy a váratlanul szép eredmények létrejöttének titkos rugóit legelső sorban mégis az egyes városok meglepetésszerűen megnyilatkozó nagy kulturképességében kell keresnünk és megtalálnunk. A vidéki, városi és vármegyei új múzeumok dús sorozata újabban a szombathelyivel gyarapodott, melyet a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Szövetségének ezidei közgyűlése alkalmából okt. 11-én nyitottak meg ünnepélyesen. Az említett kulturkészség igazolására megemlítjük, hogy az új kulturpalota vasvármegyei múzeumának három gyönyörű osztályát három kitűnő helybeli szakember teremtette meg. A természetrajzi osztály *Chernel István* európai színvonalon álló szaktudását dicséri, a régészeti osztály velemi kincseit *Bárá Miske Kálmán* tárta fel és állította ki, a viszonylag leggazdagabb néprajzi osztályt pedig *Kárpáthy Kelemen* igazgató teremtette meg. Mivel ez utóbbi mintaszerű osztályról bővebb ismertetést szándékozunk közölni, itt csak azt említjük meg rövidesen, hogy az ország egyik legműveltebb vármegyéjének területéről a gondos kutatás az ősfoglalkozási ágaknak, primitív munkaeszközöknek, népies iparágaknak és a népi zeneszerszámoknak olyan gazdag gyűjteményeit halmozta fel, a mely gyűjtemények díszére válnának bármely országos múzeumnak is.

Dr. Antal Géza előfizetési felhívása. A pápai ev. ref. theologiai akadémia tudós tanára „A vallástörténet kézikönyve“ című kétkötetes művére hirdet (20 koronás) előfizetést. Mivel e nagy mű az emberiség összes vallásrendszereinek keretében elhelyezve az ural-altáji rokonnépek ősvallásrendszerét az újabb kutatások eredményeinek felhasználásával fogja tárgyalni, a szerző kértére e folyóirat szerkesztősége készségesen vállalkozik arra, hogy az érdeklődők számára tájékoztató íveket és megrendelő-lapokat közvetít.

A magyarországi bányászok régi népiszínjátékairól. Folyóiratunk egyik szerkesztője, dr. *Sebestyén Gy. Ernyey* József társaságában a mult tél folyamán a felső-magyarországi magyar, német és tót bányászok közt régi népi színjátékok maradványai után kutatott. A kutatás gazdag eredményéről dr. S. Gy. a M. Nemzeti Múzeum dísztermében tartandó ismeretterjesztő előadások során december hó 7-én fog beszámolni.

TÁRSULATI ÜGYEK.

Jegyzőkönyvi kivonat

a Magyar Néprajzi Társaság választmányjának 1908. évi április 22-én, d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia képestermében tartott üléséről.

Jelen voltak: *Csánki D.* vál. elnök, *Feichtinger Gy.* mint titkárhelyettes és pénztáros; továbbá: *Huszka J.*, *Szinte G.*, *Mahler E.*, *Réthy L.*, *Téglás G.*, *Tagányi K.*, *Szell F.*, br. *Nyáry A.*, *Versényi Gy.*, *Bán A.*, *Kolumbán S.*, *Pápay J.*, *Bátly F.*, *Szinnyei J.*, *Balásy D.* és *Erdélyi P.* vál., végül *Katona L.*, *Herrmann A.* és *Ernyey J.* r. tagok.

A mult ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után *elnök* indítványozza, adjon ki a választmány hivatalos névsort a tisztikar megválasztandó tagjaira nézve s terjessze azt a legközelebbi közgyűlés elé. Javasolja, jelöltessenek: elnökül *Szalay Imre*, alelnököknek: *Katona Lajos*, főtitkárnak *Sebestyén Gyula*, titkárnak *Solymossy Sándor*, pénztárosnak *Dancs Árpád*, ellenőrnek *Mader Béla*.

A vál. egyhangulag elfogadja.

Ernyey J. volt könyvtárostól a könyvtárosi állás megszüntetését javasoló indítvány érkezett, a melyt ajánlja, helyeztessék el a Társaság könyvtára *ideiglenes letét gyanánt* a M. N. Múzeum Néprajzi osztályában. Az indítvány fölött a rendkívüli közgyűlés fog határozni.

A vál. pártolással terjeszti a közgyűlés elé.

Az egyik alelnöki állás betöltése kapcsán felmerül az a terv, hogy a vál. alternatív jelölésben állapodjék meg, kiszemelve erre *Munkácsi Bernátot* és *Herrmann Antalt*.

Eszmeesere után a vál. kerülni óhajtja az ellentétek kiélesítését, a másik alelnöki állásra *Csánki Dezső* jelölésében állapodik meg.

Elnök a már előzetesen jelölt tiszteleti és külső tagok névsorát hozzájárulás végett beterjeszti.

A vál. egyhangulag elfogadja s megválasztásukat a rendk. közgyűlésnek javasolni fogja.

Kelt, mint fent. — *Csánki Dezső* s. k. ideigl. elnök. *Ernyey József* s. k. jegyző.
— Hitelesítik: *Szell Farkas* s. k., *Bán Aladár* s. k.

Jegyzőkönyvi kivonat

a Magy. Néprajzi Társaság 1908. évi május hó 7-én d. u. 5 órakor a Magy. Tud. Akadémia üléstermében tartott rendkívüli közgyűléséről.

Jelen voltak: *Csánki Dezső* elnök, *Feichtinger Győző* ideigl. főtitkár és pénztáros, *Ernyey József* felkért jegyző; továbbá *Szily K.*, *Szász K.*, *Szell F.*, *Kuzsinszky B.*, *Lampérth G.*, *Versényi Gy.*, *Asbóth J.*, *Tóth-Szabó P.*, *Szívós G.*, *Szinte G.*, *Téglás G.*, *Tagányi K.*, *Déchy M.*, *Leszik K.*, *Tolnai V.*, *Hellebrandt A.*, *Aldássy A.*, *Zempléni A.*, *Nagy G.*, *Mahler E.*, *Papp J.*, *Békefi R.*, *Spitzer M.*, *Perényi L.*, *Lósy J.*, *Benedek E.*, *Fabó B.*, *Solymossy S.*, *Gombóc Z.*, *Sebestyén Gy.*, *Schmidt H.*, *Biró L.*, *Melich J.*, *Halka L.*, *Dittrich V.*, *Kopits J.*, *Balásy D.*, *Novák J.*, *Heller B.*, *Dancs A.*, *Varró I.*, *Pápay J.*, *Bán A.*, *Borovszky S.*, *Kováts L.*, *Gárdonyi A.*, *Mader B.* r. tagok.

Elnök megnyitja a rk. közgyűlést s a jegyzőkönyv vezetésére *Ernyey Józsefet*, hitelesítésére *Békefi Remig* és *Tagányi Károly* tagokat kéri fel. Vázolja a márcz. 18. közgyűlés választásából eredt eseményeket s a kibontakozás módozatait megállapító kétrendbeli vál. ülés lefolyását. A lemondások ügye ezekkel elintéztet nyervén. új választás vált szükségessé. Bemutatja erre a választmánynak alapszabályszerű jelöléseit, valamint a könyvtárosi állás megszüntetését célzó és a választmányból pártolással előterjesztett indítványt; végül bemutatja a tiszteleti és külső tagok jelölését.

A közgyűlés az előterjesztéseket egyhangulag tudomásul veszi; a megejtendő szavazást pedig együttesen óhajtja eszközölni.

Elnök a szavazást elrendeli; a szavazatszedő bizottság elnökének *Borovszky Samut*, tagjaiul *Pápay Józsefet* és *Bán Aladárt* kérte fel s az ülést a szavazás tartamára felfüggeszti.

A szavazás eredményeképp beadott 51 szavazat. *Elnök*: *Szalay Imre* (50 szav.), *alelnökök*: *Csánki Dezső* és *Katona Lajos* (51—51), *főtitkár*: *Sebestyén Gyula* (50), *titkár*: *Solymossy Sándor* (50), *pénztáros*: *Dancs Árpád* (50), *ellenőr*: *Mader Béla* (49). — *Tiszteleti tag*: *Munkácsi Bernát* (45). — *Külső tagok*: *Wichmann Yrjö* (50) és *Wiklund K. B.* (51).

Elnök végül megköszönve mindazok buzgalmát, a kik a válság megoldásában közreműködtek, indítványozza. menjen tisztelgő küldöttség a Társaság ismét megválasztott elnökéhez örömet fejezni ki, a fölött, hogy az akadályok elhárításával a Társaság eredményes munkássága fonalát ismét felveheti.

Eljenzés. Indítványát a közgyűlés elfogadja.

Felszólal *Sebestyén Gyula* főtitkár, köszöni a közgyűlés bizalmát úgy megválasztott tisztársai, mint a maga nevében. A válságba sodródott Társaság ügyét újult erővel fel fogják karolni; majd javasolja, mondjon a közgyűlés mindazoknak, a kik a válság alatt a Társaságot vezették s a békés kibontakozás érdekében fáradoztak, jegyzőkönyvi köszönetet.

Tudomásul szolgál. A közgyűlés ilyképp határoz.

Elnök bezárva az ülést, élteti az elnököt és a Néprajzi Társaságot.

Kelt, mint fent. — *Csánki Dezső* s. k. ideigl. elnök. *Ernyey József* s. k. jegyző.
— Hitelesítik: *Békefi Remig* s. k. *Tagányi Károly* s. k.

Hivatalos nyugtázás az „Ethnographia” legközelebbi füzetében.

Taggyűjtés. Rendkívül olesó folyóirataink hathatós terjesztése érdekében tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy a jelentkező új tagokat lehetőleg gyorsan bejelenteni sziveskedjenek. Mutatványszámokat s alapszabályokat készséggel küld a M. Néprajzi Társaság elnöksége (Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum).

Tagsági oklevél. Tisztelettel tudatjuk, hogy a Magyar Néprajzi Társaság művészi kiállítású, névre szóló tagsági okleveleit azon tagjainak készséggel megküldi, a kik a kiállításért járó 6 K díjat az elnökség címére (Budapest VIII., Nemzeti Múzeum) beküldik.

A Magyar Néprajzi Társaság kiadásában

megjelentek és **Ranschburg Gusztáv** könyvkereskedőnél
(Budapest, IV. Ferencziek-tere) kaphatók:

I. Magyar Néprajzi Könyvtár:

- I. kötet : *Strausz Adolf*, Bolgár néphit. Ára . . . . . 8 kor.
II. kötet : *Dr. Sebestyén Gyula*, Rovás és rovásírás. Ára . . . . . 15 „
III. kötet : *Dr. Katona Lajos*, Magyar népmese-typusok. (Sajtó alatt.)

II. Néprajzi Füzetek:

1. szám : *Dr. Munkácsi Bernát*, A magyar népies halászat műnyelve.
2. szám : *Istvánffy Gyula*, Palócz néprajzi tanulmányok.
3. szám : *Nagy Géza*, A szkithák nemzetisége.
4. szám : *Dr. Sebestyén Gyula*, A székelyek neve és eredete.
5. szám : *Dr. Alexics György*, Vadrózsapör.
6. szám : *Dr. Krausz Sámuel*, Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai.
7. szám : *Huszka József*, Tárgyi ethnographiánk őstörténeti vonatkozásai.
8. szám : *Dr. Sebestyén Gyula*, Az avar-székely kapcsolat emlékei.
9. szám : *Galgóczy János*, Ujabb sumir szószedet.

Ára egy-egy füzetnek 1 kor., a kilenez füzetnek együtt 7 kor.

A Magyar Néprajzi Társaság tisztikara.

Elnök :

Szalay Imre, min. tanácsos
(M. Nemzeti Múzeum.)

Alelnökök :

Katona Lajos dr.
(II. Krisztina-körút 33.)

Csánki Dezső dr.
(I. Vár, Orsz. Levéltár.)

Főtitkár :

Sebestyén Gyula dr.
(M. Nemzeti Múzeum.)

Titkár :

Solymossy Sándor dr.
(VIII., József-utca 32. II. e.)

Pénztáros :

Kövecesesi Danes Árpád
(II., Toldi Ferenc-utca 50.)

Ellenőr :

Máder Béla.
(Országház-tér 11.)

A Magyar Néprajzi Társaság választmányi tagjai :

a) Fővárosiak :

Alexics György dr.
Almásy György dr.
Asbóth János
Balásy Dénes
Balassa József dr.
Bán Aladár dr.
Bátky Zsigmond dr.
Beluleszkó Sándor
Borovszky Samu dr.
Erdélyi Lajos
Ernyey József
Fabó Bertalan
Feichtinger Győző

Galgóczy János
Goldziher Ignác dr.
Giesswein Sándor dr.
Gróh István
Huszka József
Jancsó Benedek dr.
Kováts László
Kúnos Ignác dr.
Mahler Ede dr.
Melich János dr.
Munkácsi Bernát dr.
Nagy Géza
Nyáry Albert báró
Réthy László dr.

Strausz Adolf
Semayer Vilibáld dr.
Szendrei János dr.
Széll Farkas
Szily Kálmán dr.
Szinyeyi József dr.
Szinte Gábor
Tagányi Károly
Téglás Gábor
Tolnai Vilmos dr.
Versényi György
Vikár Béla
Zsilinszky Mihály

b) Vidékiek :

Baróti Lajos dr.
Bellosics Bálint
Erdélyi Pál dr.

Gönczi Ferencz
Istvánffy Gyula
Kada Elek
Karácsonyi János dr.

Kálmán Lajos
Lehoczky Tivadar
Posta Béla dr.

XIX. évfolyam.

6. füzet.

(Új folyam III.) 1908.

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTEŚÍTŐJE.

SZERKESZTIK

DR. MUNKÁCSI BERNÁT ÉS DR. SEBESTYÉN GYULA.

MELLEKLETE

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTEŚÍTŐJE.

A társaságot illető pénzek egy-
szerűen a
MAGYAR NÉPRAJZI
TÁRSASÁGNAK,
a főszerkesztők és lakcímbeljele-
tésük pedig
Kővoconosi DANCŠ ÁRPÁD
pénztárhoz (Bpest, II., Toldi
Ferenc-n. 50. sz.) küldendők.

Előfizetési ára 6 kor. Bolti ára 10 kor.

A folyóiratot illető küldemények
MUNKÁCSI BERNÁT-hoz
(Bpest, VI. ker., Szondy-n. 9. sz.)
vagy
SEBESTYÉN GYULA-hoz
(M. Nemzeti Múzeum) küldendők
A társaság ügyviteléhez tartozó
iratok a főtáskári hivatalnak
(M. Nemz. Múzeum) címzendők.

A tagoknak tagdíjuk fejében jár.

Megjelenik január, márczius, április, június, október és deczember hónapokban.

BUDAPEST.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

1908.

TARTALOM.

	Lap
<i>Osztern Salamon Pál</i> : Legálisan vád alá helyezett állatok	321
Népköltészet és népzene.	
<i>Dr. Sztripszhy Híador</i> : Igriczek — énekes koldusok	345
<i>Mészáros Gyula</i> : Mutatványok csuvas gyűjteményemből (II.)	543
Irodalom.	
<i>Katona Lajos</i> : Vergleichende Märchenforschungen von Antti Aarne	362
<i>G. A.</i> : Colquhaun Archibald and Ethel: The whirlpool of Europe	368
<i>Tonelli Sándor</i> : Skäl, Georg von: Das amerikanische Volk	369
Kisebb közlemények.	
<i>Heller Bernát</i> : A Costant du Hamel-ről szóló fableau forrása.	371
— — A Kiffhäuser mondafaj magyar vonatkozásai	372
<i>Szerk.</i> : „Az ethnographia akribiáról“	373
Néprajzi hírek.	
<i>Katona Lajos</i> : Nemzetközi folklorista-szövetség („FF.“)	374
— <i>én</i> : A gráci néprajzi kongresszus előmunkálatai	375
Wichmann köszönete	375
A Magyar Néprajzi Társaság tagjegyzéke az 1908. év végén	376

E folyóirat összes közleményeire nézve minden jog fentartva.

 Utalványcím: Magyar Néprajzi Társaság Budapest.

◀ **3019. cheque-számlájára.** ▶

Taggyűjtés. Rendkívül olcsó folyóirataink hathatós terjesztése érdekében tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy a jelentkező új tagokat lehetőleg gyorsan bejelenteni szíveskedjenek. Mutatványszámokat s alapszabályokat készséggel küld a M. Néprajzi Társaság elnöksége (Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum).

Tagsági oklevél. Tisztelettel tudatjuk, hogy a Magyar Néprajzi Társaság művészi kiállítású, *névre szóló* tagsági okleveleit azon tagjainak készséggel megküldi, a kik a kiállításért járó 6 K díjat az elnökség címére (Budapest VIII., Nemzeti Múzeum) beküldik.

A M. Nemz. Múzeum néprajzi tára

(Városliget, Iparcsarnok)

további intézkedésig a nagyközönség számára

 z á r v a.

**Kutatóknak a gyűjtemény és a könyvtár nyitva van hétköznapon-
kint 9 —1 óráig.**

LEGÁLISAN VÁD ALÁ HELYEZETT ÁLLATOK.¹

Annyira megszoktuk, hogy a büntetőjogi gyakorlatban csak emberek ellen irányuló retorzióról lehessen szó, hogy a megszorítás, mely az állatvilág tagjait igazságszolgáltatásunk köréből kivonja mindannyiunknak negatív axiómaként tűnik elő, melyet bizvást elhallgathatunk. Az emberi társadalom törvényei, büntetései a megtorlás ösztöneinek kielégítését csak a bűnösnek tartott *emberi egyén* ellen forduló mivoltukban szabályozzák. A jóléti berendezkedéssel szemben ártalmasnak betudott, a helytelenített cselekedet a jelen és a múlt érzésében tökéletesen egybeforrott az emberi felelősség gondolatával. Az egyén, a társadalom tételes intézményei egész körében semmiféle morális cenzurát sem gyakorol az emberi élet körébe tartozó, avagy rajta kívül álló állatok cselekedetei fölött. Nem vonja felelősségre őket, az emberi cselekvésre irányadó normákat nem alkalmaz rájuk; a mi cselekedeteiket törvényeinken kívül állókká, a társadalmi megállapodás szempontjai alá eső mérlegeléstől mentekké, büntetésüket czéltalanná és ekként fölöslegessé teszi.

Fölfogásunk e módját, mely a társadalmi megállapodás tételeit hatályon kívül helyezi és mindannyiunknak olyan egészen természetesnek tetszik, ha állatoktól elkövetett deliktumról van szó, azonban korántsem valami nagyon régen elmúlt korokból kaptuk örökbe. Morális cenzuránkon kívül álló állatok cselekedeteinek, az értük felelős, öntudattal és akarattal cselekvő, gondolkodó emberéitől való megkülönböztetését, régibb századok, távolról sem a modern ember gépiességével, közelebbi magyarázatokat nem igénylő automatikusságával hajtották végre. Hogy valamely állati deliktum láttára morális cenzuránk funkciói következetesen, rendszerint szüneteljenek, az ember pszichikai alkatának állandó, változatlan állományához sem tartozik. Természetesen, a megszokottság, melylyel e cenzura hatályát az állati cselekedet tartamára önkéntelenül felfüggesztjük, igen alkalmas arra, hogy ebben morális disztinolváló képességünk sajátosan emberi, egyik legősibb nyilvánulását lássuk. Ez azonban kritikátlan hitünk lehet csupán. Kevésbé ismeretes és eddig kevésbé elterjedt adatok ismerete csakhamar arra bír bennünket, hogy ítélőképességünk e vonatkozásaiban is bizonyos evolúció gondolatát fogadjuk el.

¹ Fölvastatott a Magyar Néprajzi Társaság 1908 okt. 21-iki nyilvános ülésén.

I.

A hol az emberi öntudatban a delictum fogalmával következetesen nem társul többé a büntetés gondolata, valahányszor állattól elkövetett deliktumról van szó, ott magasabbrendű öntudattal van dolgunk, mely fejlettsége alsóbb fokain emberi és állati cselekedetek között kevésbé disztingvál.¹

Hogy az állati deliktum kikapcsolása morális ítéleteink alkalmazásából állandónak a modern ember és a modern társadalmak tudatvilágában sem mondható, arra csak nem régiben morális ideáink fejlődéstörténetével foglalkozó művében² az emberi házasság történetének illusztris szerzője, Westermack is érdekesen és helyesen mutatott rá. Még napjaink kultivált szellemű, felnőtt egyéneivel is gyakran megesik, hogy egy-egy csökönyös ellenszegülést tanusító kutya vagy ló bennük a megtorlás olyan érzeteit szabadítja föl, mintha büntetendőnek tartott emberi nyakasság lakoltatását czéloznák. A megtorlás méltányosságának, igazságosságának érzete ilyen esetekben valamely ember büntetését kísérő hasonló érzelmeiktől qualitative miben sem különbözik. Az sem ritka eset, hogy valamely állat erőszakoskodása még műveltebb, kifejlett egyének közvéleményében is olyan indignálódást idéz elő, akárcsak valamely emberi erőszakoskodása. A retorzió vehemenciájának közvetlensége a megütközés első perczeiben éppen olyan erős és miben sem különbözik ama érzelmeinktől, melyeket valamely mindannyiunkat felháborító emberi cselekmény vált ki belőlünk. Az állat ellen fellépő emberi megtorlás ösztöneiben egy alacsonyabb fejlettségű szellemi színvonal büntető hajlamai törnek elő, melyek a szellemi fejlettség előrehaladottabb fázisaiban öntudatlanul, reflexszerűen indulnak meg, ezek a büntető hajlamok állati vonatkozásukban amannak a residuumai az utóbbiban. Érdekes megfigyeléseket nyújthatna idevonatkozólag a gyermeki animizmus. A gyermek büntető hajlamainak magatartását állattal szemben, azonban, tudtommal, még nem figyelték meg. A gyermek naiv antropomorfizmusa éppen olyan lelki közelségbe, hogy ne mondjam, lelki egységbe hozza vele a kuttyáját, macskáját, mint lelki élete minden tulajdonságával fölrüházott élettelen bábuját. A gyermekek rendkívül élénk érdeklődése állatmesék iránt is ezzel függ össze. Az állatmesét hallgató gyermekek figyelhető meg legjobban, hogy az emberi öntudat fejletlen stádiumában az emberi és az állati cselekedetek határvonalai milyen tökéletesen mosódhatnak el. Az állatmesében érintett állati cselekedet mérlegelése egy szempont alá kerül az emberivel.

Az érzelmei és gondolatai világát környezetébe beleprojicziáló gyermeki antropomorfizmus és maga az állatmese átvizsgálva bennünket a gyermekkoruk elő társadalmak és korok világába. Gyermekeink naiv animizmusa legközelebb áll a szellemi fejlettség többé vagy kevésbé gyermeki stádiumában visszamaradt alsóbbrendű társadalmak animizmusához (zoolatria, totemizmus). Az

¹ A primitív jog *indifferentizmusáról* emberi és állati deliktumok iránt l. bővebben A. H. Post. Bausteine I. 230. és kk Die Grundlagen d. Rechts 353. és kk.

² Ed. Westermack History and development of moral ideas megjelent első kötetében (1906). Tárgyunkra vonatkozó adatokat tartalmaz a VIII. fejezet.

állatmesét különösen kedvelő gyermek szellemi nivójához legközelebb áll ama kezdetleges korok és társadalmak lelki világa, melyeknek képzeletét a mienkénél jóval nagyobb mértékben foglalkoztatja, foglalja el az állatok világa. A primitív társadalmak költészetére az állatmese iránti fogékonyság és az állatmese kultiválása szintén mindig felette jellemző. Ez állatmesék legrégebb állományában is az állati vonatkozásoknak igen sokan, igen gyakran, szimbolikus jelentést tulajdonítanak. Szimbolikusságukat azonban túlbecsülik. A primitív társadalmak naiv lelki világához *közélebb áll* az állatmesék előadásainak *szó szerint* veendő, *nem szimbolikus* tartalma, mint a szimbolikus.¹ A primitív ember állatmeséiben azért szerepelteti állatait, hogy *in re* magukra a mesében szóban forgó állatokra alkalmazza a mese ama tanulságos következményeit, melyeket az ember morális cenzurája von le belőlük. A primitív társadalmak korának erkölcsi fölfogásában ilyenkor az *állat = ember*.

A megtorlás érzelmei, melyek a magasabb szellemi fejlettségű emberen csak szórványosan és kivételesen vesznek erőt, azért, hogy a benne megütkezést keltő állat ellen fordítsa őket; a szellemi fejlettség alacsonyabb fokán álló, a primitív emberben állandóan följúlnak. Ez az ember erkölcsi cenzuráját az állati cselekedet fölött is permanenciában tartja.

Utazóknak, ethnologusoknak különféle primitív társadalmak körében szerzett tapasztalatai idevonatkozólag rendkívül jellemző adatokat szolgáltatnak. Az amerikai indiánus, a ki mérgesen összerágja a fogai közé került, neki folyvást kellemetlenkedő férget, bogarat, azzal indokolja különösnek tetsző eljárását, hogy ő egészen *jogosan* cselekszik emígyen. Az őt igazságtalanul, mert ok nélkül bántó féregnek csak visszafizeti tartozását, *megtorolja* rajta az elszenvedett bántalmat.² Primitív társadalmak vérbosszúja nem áll meg az embernél, hanem állatok ellen is fordul. A vérontás, melyet állat követ el emberen, az emberöléssel vádolt állat ellenében a törzs tagjai között olyan szolidaritást teremt, mintha valamelyik törzsbeli ember követte volna el. Ha egy kûki-clanbelit egy tigris megöl, akkor az egész kûki-törzs talpra áll és nem nyugszik addig, míg a külön ez alkalomra rendezett áldozati lakomán a tigris húsát meg nem eheti.³ Ha a törzs ezt netán elmulasztaná, vagy ha a „bűnös“ tigris helyett egy másikat előkeríteni nem tudna, úgy a clan legközelebbiről érdekelt csoportjának, az úgynevezett Parah-nak becsületén kiköszörülhetetlen csorba támad, mely e parahnak a többi parah általi bojkottolására vezet. Mintha tehát emberi gyilkoson, illetve ennek a clanján szerzendő vérbosszúról volna szó. Vagy egy másik példa. Vannak dayakok, kik alligátorvadászaton szívesen csak úgy vesznek részt, ha az alligátor pusztításainak előzőleg emberélet esett áldozatul. „Minek támadni meg, úgymond a dayak, ezt az állatot, mikor ez, vagy valamely más alligátor úgyis könnyen visszafizetheti tartozását?“

¹ L. Jacob Grimm, Reinhart Fuchs ez. művének (1824) I. fejezetét. Wesen der Tierfabel I—VI. old. a bevezető részben.

² Westermarck. id. m. 216. Harnon, Southey és Bastian nyomán.

³ Westermarck id. m. u. o. Macrae nyomán.

Ámde ha az alligátor arra ragadtatná el magát, hogy megegyen egyet közülök, akkor a vérbeli dayak-rokonokra mindre a vérbosszú szent kötelessége hárul; ebben az esetben az állat olyan üldözések tárgya, mint valamely gyilkos ember. A davakban az a meggyőződés él, mondja Perham,¹ kinek ezt az érdekes adatot köszönhetjük, hogy a gyilkos alligátort valamely igazságos Nemezis üldözi. Valahányszor megölnek egyet, szentül meg vannak győződve róla, hogy az elfogott állat csak egy-egy ilyen gyilkos példány lehet, avagy egy ilyennek valamelyik czinkostársa; mert a sors igazságossága nem tűrheti, hogy emberi kéz ártatlan alligátort üthessen agyon. A madagasik csak azon esetben szánják el magukat egy-egy krokodil megölésére, ha valamelyik krokodil barátaik, szomszédjaik, rokonaik körében előzőleg gyilkos pusztítást vitt véghez.² „Abban a hiedelemben élnek, hogy a hullónek fölösleges pusztítását emberéletben elszenvendő veszteség követi.“ Ezekben a példákban *embernek állathoz való viszonyában a lex talionis világosan domborodik elő.*

Az Itasy-tó tájékának lakói évről-évre formális proklamációt intéznek a krokodilokhoz, melyben jóakarólag figyelmeztetik őket, hogy emberéleten elkövetett vérontásaikat irgalom nélkül meg fogják torolni rajtuk. Egyben pedig ugyancsak jóakaróan figyelmeztetik az állatok „jóhiszemű“ részét, hogy az ilyen fölszólítás csak rosszhiszemű, gonosz terveket szövő krokodiltársaikra vonatkozik. A bogók halállal büntetik az olyan ökröt, mely emberhalált okozott.³ Malaccában máig is gyakorlatban van az ősi szokás, hogy e szarvasmarhát, mely emberek által látogatott helyeken valakit halálra döf, halálbüntetés éri. „Ne torold meg rajtunk“, mondja egy észak-amerikai indián törzs, valahányszor egy a vadonban csatangoló medvét teritenek le a törzs tagjai, „hogy halálosan lesújtottunk reád. Hiszen értelmes lény vagy és belátod, hogy szegény gyermekeink éheztek. Szeretnek téged és meg akarnak enni. Nem tiszteletedre szolgál-e, hogy a nagy főnök fiai esznek meg?“⁴ A mosaikus törvénykezés ama paragrafusaiban,⁵ melyek emberéletben kárttevő döfős ökröt agyonkövezésre ítélnék, az így kivégzett állat húsát enni pedig megtiltják, is csak a primitív társadalmakban máig tapasztalható büntetőjogi gyakorlatnak egyik jellemző mozzanata ismétlődik, régibb kiadásban. Mózes a leviták könyvében férfi- vagy nőszemélynek állaton kielégített szexuális perverzitását, deliktumként betudja az állatnak is. A könyv úgy intézkedik, hogy a halálbüntetés nemcsak a szexuális aktusban résztvevő emberen, hanem az állaton is hajtandó végre.

Az állat kriminalizálását az iránok ősrégi, primitív társadalmi állapotát elég híven visszatükrözőtető Aveszta is mutatja. Aveszta iratokban igen fontos szerepe van a kutyának. A kutya a párszik szakrális berendezkedésének

¹ L. Frazer the golden Bough II: 390.

² U. o. 217.

³ Munzinger Sitten u. Recht der Bogos 83. és kk. és Westermarek u. o.

⁴ L. Feuerbach Das Wesen der Religion. Dreissig Vorlesungen. Népszerű kiadás, 1908. 48. old.

⁵ Exodus XXI: 28. és kk. Leviticus XX: 15. és kk.

egyik igen fontos tényezője;¹ kimagasló helyet foglal el a dualisztikus párszi világnézet ama nagystilű szimbolizmusában, mely a világegyetemet Ahúra Mazdao és Angra Maynyu, a jó és rossz principium uralma között elosztva, a kutyában, mint a rossz és a tisztátalan principium legyőzésének egyik fegyvertársában, különösen élénk perszifikációt visz végbe. A régi párszik. kiket a párszi szentiratok a kutya szakrális védelmére köteleztek, vallásuk révén a kutyával különösen közeli viszonyba kerültek.² Ugyancsak közelfekvő volt a pársziknak a gondolat, hogy a szentirataikban gyakran felemlített állat cselekedeteiben egy gondolkodó, tudatos akarat megnyilatkozásait lássák. Igen jellemző, hogy a Vend dad³ éppen a veszett eb deliktumait bünteti. Az Aveszta világosan kimondja, hogy a veszett ebnek emberen, állaton véghezvitt marásait nem kell azzal védelmezni, hogy a kutya beteg, veszett, az ilyen kutya, úgymond a Vendidad, hadd bűnhődjék a másokon ütött sebekért, mint valamely megfontolt szándékkal végrehajtott emberölésért. Az állati vagy emberéletben kárttevő ilyen veszett eben a tudatos és előre megfontolt bűncselekményeknek (párszi terminus: baodhó-varsta) törvényesen előírt konzekvenciáit hajtják végre, t. i. fokozatosan megcsontítják;⁴ az állatot annyi testrészétől fosztják meg, a hány ember vagy állat nyomja „lelkiismeretét“.⁵

Még fejlettsége magaslatain is az ókori görög társadalom primitív társadalmi állapotának nem egy jellegzetes vonását őrzé meg. Az ókor kulturái időben legközelebb esnek a primitív társadalmi állapotok korához; ennek fölfogását, gyakorlatát nem egy szokásban, törvényben konzerválják. Plato De legibus IX: 12. olyan intézkedést tartalmaz, mely Attika egyik legősibb fokán álló társadalmi életének ilyen maradványa. A tárgyunkat érdeklő fölülte érdekes hely így hangzik: „Ha egy igásmarha . . . embert öl, kivéve . . . az állatviadalokat, akkor az így megölt ember rokonsága az emberöléssel terhelt állat törvényes üldözését indítsa meg, a köztulajdont képező rétek felügyelői (ἀγρονόμοι) pedig az eset birói elintézésére hivatvák,

¹ I. Cerberus cz. cikkemet az Ethnographia 1906 szept. számában. Újabban: K. Vollers Die Weltreligionen Jéna 1907., IV. f. 78., 79., 96. ll.

² L. Lippert Kulturgesch. I. 496—500.

³ Fargard XIII. 80—96. Spiegel fordítása alapján. Darmsteter (angol) felfogása a szent szöveg e helyén Spiegelétől eltér. Erről máskor és más helyen bővebben Lásd Sacred Books of the East IV. k. 159—160. A francia nyelvű Darmsteter-ben I. Le Zen Avesta II. köt. XIII. Fargard V: 29—38. A veszett eb az Avesztában „Avatháo vá adhaityó-khratuš“, a mi szószerint annyit tesz, hogy „intelligenciájától megfosztott eb“ (dont l'intelligence est dérangée fordítja Darm. A pehlewí versió ugyanígy fejezi ki magát „min adátihá khratih (dont l'intelligence est troublée, Darmsteter ford. u. o. 35. jegyzet). Annales du Musée Guimet XXII. köt. 199—201.

⁴ Érdekes állati büntetés hasonló párhuzamát említi fel von Amira (l. alább) Sziciliában. Vajjon a Vendidad itt hivi ő-szességére háruló retorziót gondol-e, vagy csak a privátbosszú legális formájával van-e itt dolgunk, az egyelőre bizonytalan. Ez a tisztán jogi természetű bizonytalanság azonban mit sem vesz el abból a tényből, hogy a kutyán végrehajtott retorzióknak avesztai szankeziója volt.

⁵ Legújabbban I. Feuerbach u. o. 29. old. bal oszlop.

kik az így elítélt bűnös állatot végezzék ki (ἐξοπίσειν, mely szó azt is jelentheti, hogy távolítsák el az illető területről, dobják át a határon.¹

A primitív társadalmak élete, melynek egyes residuumáiban, a kultúra magaslatain csak szórványosan érezni nyomát, a Muhammed-korabeli arabok társadalmában eredeti teljességében tárul elénk. Tudvalevő, hogy az arabok a megrögzőtt, primitív társadalmi típus ősi hagyományaihoz máig is milyen szívósan ragaszkodnak.² Maga a Kórân is, igen sok helyén, a primitív arabs társadalmi típus elég hű tükrének tekinthető, mely kezdetleges szociális állapotok nem egy felette jellemző vonását őrzé meg. A Kórân ethikai gondolatköre is pl. igen sok tekintetben csak a primitív társadalmak etikájának szemmeltartásával érthető meg. Ennek Muhammed vallásos hirdetésében világosan fölismerhető nyomaira, évekkal azelőtt megirt idevonatkozó tanulmányomban már rámutattam.³ A naiv Kórân az iszlám hívei, az igazhitűek és az iszlámot negáló hitetlenek közötti ellentétet továbbindulva, a hívők és hitetlenek kategóriáját beleviszi a daemonológiába is. Az iszlám hívő és hitetlen dzsinneket, gyakran félig emberi, félig állati lényeknek elgondolt daemonokat, szellemeket különböztet meg. Közelfekvő a Kórânnek, ha túlvilági (eschatologiai) gondolatkörébe e dzsinneken kívül az állatokat is vonja bele. A földi élet elintézetlenül maradó egyenetlenségeinek kiegyenlítésére hivatott túlvilági igazságszolgáltatást a Kórân kiterjeszti az állatvilágra is. „Nincs a földön állat, nincsen két szárnyával repülő madár, mely olyan gyülekezet⁴ nem volna, mint ti vagytok, mitsem hagyunk ki a könyvből (t. i. abból, melybe a Kórân szerint Allah vagy angyalai az emberek, állatok cselekedeteit jegyzik be), azután begyűjtjük őket Urukhoz.“ Így szól a Kórân. Az állatok a muhammedán hagyományban részt vesznek a feltámasztásban, ítélet napján Allah éppen úgy megítéli őket cselekedeteikért, mint az emberek fiait. Állatok a túlvilágban lakolnak egymáson elkövetett igazságtalanságaikért, a miben a muhammedán tradíció az isteni tökéletesség s az isteni igazságosság egyik tanujelét ismeri fel.⁵

¹ V. ö. latin: *exterminare*. — *Élettelen* tárgyoknak a szövegben itt közvetlenül rákövetkező jusztfikálásáról más alkalommal fogok megemlékezni. O. S. dr.

² Újabbán l. idevonatkozólag Ives Samuel Curtiss *Ursemitische Religion im Volksleben des heutigen Orients* 1903. (angolul 1902.), továbbá: I. Wellhausen *Skizzen u. Vorarbeiten Drittes Heft. Reste Arabischen Heidenthumes* (II-ik kiadás); G. Jacob: *Beduinleben I–III.: A régibb irodalomból l. különösen: Charles Doughty és Burckhardt úti-jegyzeteit.*

³ Vázlat a Kórân Ethikájához cz. dolgozatom Rudimentumok a gáhillijjából cz. fejezetét. (1902.)

⁴ A szöveg e helyen vitás.

⁵ Figyelemreméltó egy muhammedán rationalista (mu tazilíta) szekta, a *Hâjítijjah* megalapítójának, *Ibn Hâjít*nak a Kórân éppen említett versébe kapaszkodó elmélkedése. Šahrasztâni szerint „Ibn Hâjít azt állította, hogy az egyes állatfajok egy-egy külön (vallás) gyülekezetet (*ummah*) képeznek a Kórânnek ama szavai szerint, hogy „nincs szárnyaival repülő madár stb. . . mely a [tiétekhez hasonló gyülekezetet nem képezné]“ . . . és hogy minden ilyen gyülekezetnek megvan a maga isteni küldöttje (raszúl, prófétája), miután a Kórân 35. szúrájának 22. ájája szerint viszont „nincsen gyülekezet (felekezet), melyben egy-egy hirdető (*nazirun*) fel nem lépett volna“ (l. Šahrasztâni *Kitâb elmilal va-n-*

II.

A Kôránnal eljutottunk a középkorhoz. A középkor a társadalmi, a szellemi evolúció előrehaladott fázisát képviseli; az újkori fejlődés történetének nem egy gyökérszála az újkort látszólag a középkor organikus folytatásává teszi. A középkor ebben a perspektívában közelebb is áll a modern korhoz, mint a társadalmi evolúció azon kezdetlegesebb stádiumaihoz, melyek a középkori fejlődést előzték meg.¹ Mégis, nagyobb áttekintés mellett, kétségtelen, hogy elég sok vonatkozásában a középkor egyidejűleg a primitívebb társadalmi fokon tűnik elő.² Felfogásában, cselekedeteiben, intézményeiben gyakran olyan vonások nyilvánulnak meg, melyek éppen ama primitívebb társadalmak fiziognomiáját alakítják meg. Ezeknek a típusa tovább él, erői a középkor világában láthatóan tovább funkcionálnak.

A középkor talán semmiben sem jut olyan közel a társadalmi élet ama kezdetlegesebb köréhez, mint a büntetés fogalmának és a büntetőjogi gyakorlat szempontjából. A győzelem, melyet az emberi belátás, a humánusabb érzés arat napjainkban a megtorlás leküzdhetetlen ösztöneinek hatalma fölött, csak a legújabb idők vívmánya. Korunkban szinte szemünk láttára bontogatja szárnyait a Lombrosok, a Fouilléek, a Despineek, a Sarofalok kényszerítő logikája. Új tanaikból ugyan még csak kevés valósult meg. Tanui vagyunk annak az ellentállásnak, melyet még modern emberöltök megszokott felfogása is fejt ki ellenük. Általános érvényesülésük útban van még; igazságaikból egyelőre többet sajátítottunk el elméletben, mint gyakorlatban.

nihal I. rész, p. 44. közepefelé, ed. Cureton 1842.) Ibn Hâjit e fölfogása szektájának a lélekvándorlásról (*et tanâszuch*) való elméleteivel függ össze (lásd u. o. a szöveg folytatását). Ibn Hâjit szerint tehát az állatok világában isteni megnyilatkozás alapján álló morális világrend és egyéni felelőség uralkodik. A lélekvándorlás tanaihoz fűződnek a mohammedán hagyományban állatok kriminalizálásának egyéb nyomai is. Az 'Abu-Hâsimről elnevezett siíta szektához tartozó 'Abdallah b. Mu'awijja szerint a „szellemek átvándorolnak egy egyénről a másikra (min šachs ilâ šachs), a jutalom és a büntetés pedig ezekre az egyénekre megyen által, akár emberiek, akár állatiak (immâ 'ašchâsz benî âdam veimmâ 'ašchâsz el-hajwânât) Šahrasztâni id. m. I. köt. 113. oldal fent. — Lásd még ugyanitt a *Charbanîjj*-áról II. kötet 249. oldal lent. — Muhammed egy farkast Allah követjeként jelöl meg (hazâ [t. i. zibun] vafad esz-sziba' ilejkum). Az anekdotát l. Ibn Sa'dnál Wellhausen *Skizzen u. Vorarbeiten* IV. kötet. Muhammeds Schreiben u. Gesandtschaften an ihn. 145. szám alatt. p. 78. — Állatokról, mint az istenséggel szerződésben álló, tehát jogi viszonylatba helyezett felekről l. Wellhausen u. o. 194. old. 145. sz. alá tartozó 2-ik jegyzetet. Az ótestamentumban l. Hosea II: 20; Királyok könyve II: 17, 25 és kk. — A mohammedán tradíciónak a próféta szájába adott ama jogi döntése, mely szerint oktalan állatok által okozott sérülések büntetőjogi üldözés tárgyát nem képezhetik (*dšubâr* = megengedett, megtorolhatatlan vérontás), közelfekvővé teszi a föltevést, hogy a régibb pogány jogszokásban az állat tulajdonosának felelősségén kívül valamikor a tulajdonosról az állatra átháruló felelősség, esetleg a delichimáért közvetlenül, áthárítás nélkül is felelős állat kriminalizálása is fennállott (lásd Bukhâri Zakât 66. Djjat 28.). — Egyéb példákat mohammedán hagyomány köréből más helyen fogok bemutatni. Dr. O.

¹ Legújabban l. *Picavet* *Esquisse des philosophies médiévales* és a munkatervezet fejezeteit. (1906. Páris.)

² L. u. i.

A büntetés fogalmának modern koncepcziója, mely a retorziót rövidesen túlhaladott álláspontra súlyesztette, nagy távolságot teremt a középkor és korunk büntetőjogi elmélete között. E távolság egyre növekvő méreteiben annál szembetűnőbben domborodnak elő a középkor ama sajátságos vonásai, melyeket csak a primitív társadalmak analogiáinak a szemmeltartásával értünk meg.

Vegyük csak szemügyre a büntetés modern irányelveit és helyezzük röviden szembe őket a régibb társadalmak büntető intenczióival. Láthatjuk, hogy az utóbbiakat hordozó büntető akaratnak olyan állandó folytonossága van, melyet csak a modern kriminalisztika szakított meg. A mai büntetőjogi elmélet anthropologiai ismeretekből alakult ki, melyek a mai igazságszolgáltatásnak pszichopathologiai alapot adtak. A modern büntető akarat a bűncselekmény lélektani eredetét kutatja; a deliktum megállapításában tekintettel van elkövetőjének testi, lelki állapotára. Mérlegeli az egyéni felelősség különböző fokait, miközben azon körülményeket vizsgálja, melyeknek a deliktumra kiható determináló ereje irányt szab az egyéni elhatározásnak. A bűn fogalma, akár morális, akár legális szempontból, mindnyájunkban, ha nem is tökéletes, mert ilyen nincs, de parciális, vagy mondjuk: normális akarat szabadságot tételez fel. A hol ez a szabad akarat hiányzik, ott szó sem lehet bűnösségről, bárminők egyébként is a cselekmény következményei. A mai büntetőjogi elmélet, szóval a bűncselekmény effektív tényeit csak másodsorban veszi tekintetbe. Elsősorban nem azt nézi, hogy *mit* követett el valaki, hanem azt, hogy *ki* követte el. A büntetés kiszabására elhatározólag hat ki nem a bűncselekmény faktuma, hanem intencziói. A régibb igazságszolgáltatást a deliktum elkövetőjének tudatállapotával törődő skrupulusok nem igen nyugtalanítják. Nem igen ismeri a bűncselekményben a kiséző körülményeknek kényszerítő erejének elodázhatatlanságát, arról sem tud, hogy a bűncselekmények fiziologiai idioszinkraziák, öröklött praedispozíciók, kranologiai méreteken nyugvó sajátságok, agytekervények anomáliáinak, anatómiai aszimetriáknak, a miliónek, a nevelésnek szociális eredményei volnának. A felelősség tekintetének e komplikált szempontjai a középkort nem igen foglalkoztatják. De a középkor a felelősség egyszerűbb kritériumainak kibogozásával sem törődik. Csak a bántalom viszonzása, a visszafizetett vesztetés, a *talió* elégíti ki. A régibb igazságszolgáltatáson, hogy egy új műszóval éljünk, a homoepoenális elv vonul végig, az, mely még a mózesi törvényhozáson uralkodik: szemet-szemért, fogat-fogért... similia similibus puniantur.

Az újabb igazságszolgáltatásban a kiengesztelő megtorlás hangsúlyozásának fokozatos csökkenésével ugyan mindvégig úgyszintén megvan a tendencia a deliktum által okozott sérelmek és a büntetés quantitativ kiegyenlítésére. Ezt a mennyiségi tekintetet azonban fokozatosan növekedő mértékben mindinkább háttérbe szorítani igyekezik, fékezni iparkodik a motivumok mérlegelése. A deliktum ezzel mindinkább individualisabbá lesz; a hozzá alkalmazkodó büntetés pedig úgyszintén. A homoepoenális elv kiszorul; helyét elfoglalja egy másik, melyet sajátságosképpen, egy másik,

hasonlóan régi latin szentencia fejez ki legjobban: Si duo faciunt idem, non est idem. Hosszú századoknak kellett elmúlniuk ahhoz, hogy ez az elv az igazságszolgáltatásban kellő érvényre jusson. Ezen elv igazságának szükségét a középkor éppen az igazságszolgáltatás terén érezte legkevésbé. „A büntett bonyodalmas csomóját, melyet mi modernnek nehéz fáradozások árán úgy bogozunk ki, és melynek sikeres kibonyolításában nem ritkán kétségbeesett erőlködést viszünk véghez, e csomót a középkor kényelmesen úgy vágta szét, a hóhér fegyverével.“ „A középkor csak nyilvánvalóntéyeket akart látni, az igazságot a megtorlás kemény kezével kezelte, azzal, mely alkalmasabb volt a furkósbotok kezelésére, mint az indítékok különbözeteinek finom mérlegelésére.“ Ama „si du faciunt idem“ elvnek finom disztinkciói sokkal finomabbak, semmint egy középkor vethetné felszínre őket. És e középkor e disztinkciókat gyakran nem látta meg akkor sem, ha a deliktumot állat követte el. E körül állat és ember közötti különbségek sokszor elenyésznek. Hogy állat követi el, semmit se von le a büntetés lehetőségéből. A büntetés fogalma nem a középkorban vált le az állat fogalmáról. A középkor ennyiben még ott van a primitív társadalmak ama fokán, melyen fentebb találtuk a máig is gyermekkorukat élő társadalmakat és igazságszolgáltatásukat.

Hogyan szerez érvényt emberi társadalom állati környezetében törvénytisztelete követelményeinek, hogy a társadalmi megállapodás normái milyen következetesen hathatnak ki az állatvilágra is, érdekesen mutatják a középkori *állatpörök*.¹

III.

Állatpörököt többnyire emberhalált vagy emberben egyéb kárt okozó súlyos testi sértések idéztek fel, miket állatok követtek el. A pörben vádlott ilyenkor valamely az ember szolgálatában álló állat: ökör, tehén, ló, szamár, disznó stb. Előfordult, hogy vadállatok is perbe fogott a középkor. Miután az állat a deliktumot elkövette, az egyéb rendes bűnperek szigorú pontossággal betartott, legális formalitásainak kellett alávetni.² Illetékes polgári hatóság az állatot vizsgálati fogságba vetette, hol a ló, vagy a disznó a rendes börtönfelügyelet hatásköre alá, néha az emberrel közös fogságba került. Arra is volt eset, hogy az állatot közben, tipikus középkori praxissal kintpadra hurczolták, hogy a vallomás kierőszakolásának mindama külső

¹ Az idevonatkozó, nem éppen gazdagnak mondható irodalomra vonatkozólag lásd: *Amira* Thierstrafen und Thierprocesse 1891. Mittheilungen d. Instituts für österreichische Geschichtsforschung XII. k. 546—548. l.; gazdag pöranyag kronologiai sorrendje található *Carlo d'Addosio* Bestie delinquenti cz. művében. Nápoly 1892. Elenco cronologico di 144 processi fatti ad animali; L. *Evans* The criminal prosecution and capital punishment of animals London 1907 (Heinemann), hol újabban napvilágra hozott érdekes pöranyagot nyújtanak az A—S-ig terjedő latin és régibb francia appendixek. Bőséges, de távolról sem teljes bibliographia a 366—71. lapokon.

² *Pertile* Gli animali in giudizio Atti del Instituto Veneto. Ser. IV. vol. 7. 139. old. és kk.

mozzanatait hajtsák rajta végre, melyekkel néha embert vallattak. Majd meg kitűzték a tárgyalás napját. Az állat megjelenik szigorú birái előtt. Előzőleg azonban a törvényszék a vádlott állat védelmére védőt tartozott kirendelni. A vád a törvényes büntetés kiszabását és legkomolyabb alkalmazását kérte; a védelem a rendelkezésére álló törvényes eszközök fölhasználásával mindent elkövetett állati védenecze fölmentésére. Az ítélő birák higgadt komolysága, mint egyébkor, a midőn emberfia a vádlott, kellően biztosítja a birói tárgyalás nyugodt lefolyását. Az állatpör lefolyására figyelő középkori nyilvánosságnak a törvény méltóságához illő komoly viselkedése közben egy pillanatig sem tette kómikussá az állat fölött ítélkező igazságszolgáltatás tekintélyét. Ítélethozatal után a vádlott állatot az előirt és megszokott körülményességek között a hóhér, a hivatalos funkciói tartamára előirt viseletben, középkori szokás szerint, keztyűs kézzel kivégezte.¹ Az Evans által napvilágra hozott újabb pöriratok között, [melyekre nézve legújabb művének különösen *appendixeire* utalom e folyóirat m. t. olvasóit, fölötte érdekes, bennünk már csak mosolyt gerjesztő adatokat talál az elolvasásra méltán érdemes angol könyv minden olvasója. Egynéhányat folyóiratunk e lapjain helyezek el belőlük]. A „H^a alatti [appendixből] pl. megtudjuk, hogy 1394-ben egy kandisznó „bűnösnek találtatott egy a roumaygnei plébánián beigtatott gyermek erőszakos halálában . . . , amely cselekedetből kifolyólag a disznó arra ítéltetett, hogy Jehan Petit hóhér által fölakasztassék“. A kivégzés annak rendje és módja szerint végbe is ment. [Az appendixben] a hóhér honoráriumának kiutalványozására vonatkozó átiratból megtudjuk, hogy „c'est assavoir la somme de cinquante souls tournoir pour sa peine et salaire d'être venu . . . pour . . . pendre à la justice . . . un pore, lequel avait hic et meurdís un enfant en la paroisse de Roumaygne. Pour lequel fait ycelui porc fut condamney à estre hayné et pendís . . . stb. . . .“² Vagy: 1379 szeptember 5-én két disznócsorda legelt együtt a Saint-Marcelle-Jeuny-hez tartozó határban. Három disznó azonban rávetette magát Perriot Muet-ra, egy disznócsorda tulajdonosának kis fiára, a kit, mielőtt édesatyja segítségére siethetett volna, úgy a földre tepertek, és úgy össze-vissza mardostak, hogy a kicsi rövidesen belehalt sebeibe. A három disznót, egy rendes és törvényes birói tárgyalás keretén belül halálra ítélték. „A mennyiben pedig a csorda többi tagjai is a gyilkosság színhelyére siettek, kiáltásaikkal és támadó fellépésükkel a mellett tettek tanuságot, hogy a vakmerő és gyilkos támadást alapjában véve helyeselték, sőt készeknek mutatkoztak arra, hogy ennek a gyilkos támadásnak maguk is bűnrészesesivé legyenek“

¹ Halálbüntetésen kívül egyéb jusztifikációt az inkriminált állaton ritkán hajtanak végre. „Dass die Justification dem Thier nicht ans Leben, sondern nur an den Leib gehen soll, ist selten, bis jetzt nur auf Sardinien nachgewiesen, wo die Carta de Logon von 1395 für gewisse Fälle das *Ohrenabschneiden* vorgeschrieben hat.“ L. Amira id. m. 553. Egy kutya tömlőczre ítélese u. i. — Állat nyilvános kivégzése 1325-ben Abbevilleben hivatalosan elrendelt harangzúgás mellett ment végbe. L. Amira u. o. 554. old.

² A hóhér honoráriumára vonatkozó ilyen utasítások, számlák és nyugtatványok a tárgyunkra vonatkozó anyagnak legfontosabb és igen nagy részét képezik.

(*participes criminis*), tehát letartóztatták őket, arra íteltetvén, hogy ugyane bűnhődést szenvedjék el. Egy prior azonban, névszerint Humbert de Poitiers, nem tudván egykönnyen elviselni a csordához tartozó saját disznájának elvesztését, alázatos kérelemmel járult Fülöp burgundi herceghez, hogy az egész csordának, a három főbűnös disznó kivételével, megkegyelmeztessék“. A kérelem kegyes és jóváhagyó elintézését nyert. „*Nous indignant à sa requeste,*“ mondja a herceg leirata, „*avons de grace . . . et consentons que en faisant justice et exécutions desdites trois . . . et de l'ung des porceaul dudit prieur, que le demeurant desdits porceaul soit mis à delivre stb. stb. . . .*“ (Appendix K. p. 343.). Az sem volt ritka eset, hogy a főbenjáró bűnnel vádolt állatot hasonló esetekből kifolyólag élve való elégetésre ítelték. Evans úgy találja, hogy a „bűnös“ állatok kivégzésének e módja éppen a XVII. században, egy aránylag felvilágosodott korszakban (*an age of comparative enlightenment*) volt a leggyakoribb. Élve való eltemetésre sem kevésbé gyakran ítelték még ugyanebben a században is egy egy ilyen vád alá helyezett állatot. (L. Evans 138—139.) A középkor állatpöreinek aktáiból egyelőre még csak a következő „eseteket“ említjük meg. D sznó-akasztás volt 1394-ben Mordaigne-ben is. A kivégzett állatot az a vád terhelte, hogy a szent ostyán sacrilegiumot követett el, t. i. megette. Gyermekek halálát okozó emberölés vádjára alá helyezett disznóállatra vonatkozólag pedig megtudhatjuk, hogy eme disznó azonkívül a tetem húsát meg is ette, „*annak daczára, hogy péntek vala*“. Az egyház által elrendelt jejunium *sextae* megszegését a vád előttünk ma már érthetetlen komolysággal egy disznó ellenében súlyosbító körülmény gyanánt tüntette fel. (Lásd Evans 157.) Az itt reprodukált példák egy-egy disznóra vonatkoznak. De ez az állatnem szolgáltatja a középkor és a kezdődő újkor állatpöreinek legnagyobb részét is. A disznó gyakorisága a középkor állatpöreiben egyrészt ennek az állatnak számosságára, másrészt pedig arra a szinte korlátolatlan szabad mozgásra vezetendő vi-sza, melynek a d sznó a régi világban örvendett. Disznók a középkorban olyan szabadon jártak-keltek községek és városok utcáin, mint ma faluhelyen, vagy még napjainkban is kutyák bármely nagyvárosban. Pádúai Szent Antal védnöksége pedig úgyszólván immunissá tette őket. Emberéletem, forgalmat, veszélytelen szabad mozgást védelmező intézkedések, rendeletek, melyek nagyvárosokban még a XVII. században is (mint pl. Nápolyban 1664-ben) szabadon csatangoló disznók ellen irányultak,¹ nem is a ritkaságok közé tartoztak. Szicília és Délolaszország nem egy városában mai napig is utcákon, tereken olyan szabadon járnak kelnek disznók, mint a középkorban, vagy mint emberemlékezet óta kutyák Konstantinápolyban. A középkornak esztétikai és higiénikus aggályai a disznóállat ilyen korlátolatlan szabadsága ellen nem igen voltak; ezeket csak a renaissance hozta meg.

Az ilyen főbenjáró büntetéssel sújtott disznók legális úton végbemenő

¹ Amira kiemeli azonban „*weder genetisch, noch konstruktiv dürfen mit den Thierstrafen die von jeher polizeilichen Acten . . . zusammengestellt werden. U. o. 555. old.*

kivégzése, ezek a középkori állati „Staatsakeziók“ nyomukat hagyták vissza a művészet történetében is Sajnálhatjuk, hogy ugyancsak gyenge nyomukat. Megbízható és hiteles adataink vannak rá ugyanis, hogy a Normandiában levő Falaise Szentháromságról elnevezett templomának egyik freskója egy disznó ilyen nyilvános kivégzését ábrázolta, melyet avatatlan kezek azonban 1820-ban tönkremeszeltek. A freskónak egy Langevin nevű paptól reánk maradt, elég részletes és alighanem pontos leírása nyomán azonban az elveszett freskónak eredetije képzeletben rekonstruálható.¹

Az állati crimennel foglalkozó ama birói tárgyalások és nyilvános exekucziók sem voltak ritkák, melyekre a Leviticusnak már fent szó tárgyává tett paragrafusaiiban felemlített szexuális kihágások vezettek. Evans újabban összehordott bőséges anyaga ellenkezőleg arra mutat, hogy, miként maga az állaton kielégített bestiális emberi perverzitás, az ezt üldöző és büntető perek is meglehetősen napirenden voltak. E helynek és folyóiratunknak publicitása nem engedi meg, hogy az állatpörök e részét, mely adataiban és részleteiben egyébként úgy kulturhistoriailag, mint büntetőjog-történeti szempontból egyaránt figyelemreméltó, közelebbről is ismertessem. Gondolom, elegendő lesz, ha az érdeklődőket az idevonatkozó pörökre nézve, melyeknek tárgyát, miként a korbéli iratok mondják, az „offensa cuius nominatio crimen est“ képezi Evans *appendix*eire utalom. Egyet közülök mégis föl- említek, mert tipikusnak és a középkorra nézve felette jellemzőnek találom. A középkor, mely az ilyen szexuális és egyéb crimenek megtorlásában az ótestamentum népének büntetőkódexéhez tartotta magát, előbb elfogadta, átvette e nép kódexének intézkedését, azután meg *mindjárt ki is terjesztette* alkalmazását ugyane ótestamentumi népnek a középkorban gyűlölt és megvetett fiaira. A középkori jogászok nem győzték eleget a fejüket törni azon, vajjon keresztyén embernek zsidó nővel való kohabitációja (*cum cognovit eam*) vagy ennek a vice versa-ja szodomizmusnak minősítendő-e vagy nem. Egy igen kiváló régi jogász, Damhouder jogászi véleménye oda lyukadt ki, hogy az ilyen „sexual intercourse“ igenis szodomizmus. Egyben hozzáteszi, hogy ugyanez érvényes törökökre és szaraczenokra is. „Az ilyen személyek ugyanis“, úgymond Damhouder, „úgy a törvény, mint pedig szent hitünk szempontjából az állatoktól miben sem különböznek.“

IV.

Az éppen bemutatott „esetek“, hozzájuk számítva azokat is, melyekben a disznón kívül más állatok deliktuma adta meg egy rendes, perrendtartásos keretben végbemenő birói tárgyalás kiindulópontját, azonban csak egyik csoportját alkotják meg a középkori állatpöröknek, azt, mely háziállatok ellen irányult. Ezeknek egész lefolyása elég világosan mutatja, hogy meg-

¹ Lásd Sorel *Procès contre des animaux et insectes suivis au moyen âge dans la Picardie et Valoise* 1877. 7. old. Aczélmetszet, látható *Evans* munkájának czímlapján és egy másik kép az ezt megelőző mellékleten. Ugyanez *d'Addosio* művében is közönséges, nyomtatott képen. — Az aczélmetszeten a kivégzendő disznón emberi ruha van.

torló jellegük van; céljuk a büntetés. A mi erősen kidomborodik belőlük, az a minden kétséget kizáró, primitív *talio*, az, melyet máig is a primitív stádium fokain álló, gyermekkorukat élő társadalmaknál föntebb láttunk. Von Amira, híres müncheni jogtörténész, ki jogtörténeti szempontból először foglalkozott behatóan¹, bárha — mint alkalomadtán mutatni fogom — kevés sikerrel, annak a megállapításával, hogy a középkori állatpörök a legális igazságszolgáltatás gondolatának evolúciójában milyen helyet foglalnak el, az állatpörök e csoportját ezért közönségesen csak „állatok büntetésének, *Thierstrafen* nevezte el. Von Amira a tulajdonképpeni „állatpör“ *Thierprocess* elnevezést az állatok fölött ítélkező törvényszéki tárgyalások ama másik csoportja számára foglalja le, hol a vád rajokban megjelenő, tehát emberi ellenőrzésen kívül álló állatok ellen irányult. Míg az előbbieket csupán világi hatóságok elintézésének körén belül maradtak meg,² addig az „állatpörökben“ ezeken a világi hatóságokon kívül fontos szerep jutott az egyház beavatkozásának is, sőt a mint a következők mutatják, tulajdonképpen *egyházi pörök* voltak.³

Gabnaféreg, sáskajárás, patkányrajok és vetésekben, szőlőkben pusztító hasonló állati veszedelmek a középkori emberben, éppen úgy, mint a mai falusi gazdában, nemcsak magasabb, természetfölötti erők ingerenciájának, pl. az Úristen büntetésének tudatát ébresztik fel, de fölkeltik benne a megtorlás ösztöneit is, éppen úgy, mint ama súlyos testi sértés és emberéletben okozott veszteség, melyet, mint éppen láttuk, egy-egy háziállat felelősségére rótt a középkori retorzió. A középkori közönség az ilyen állati rajok veszedelme ellenében az egyháztól exkommunikáció vagy anathéma⁴ kimondását kérte — magukra ezekre az állatrajokra. Egyházi átok kimondását azonban a kánonjogilag elengedhetetlen birói tárgyalás előzte meg valamely az egyház által e célra kijelölt birói fórum előtt. Az anathéma kimondásának a kellő érvényt és hathatóságot egyéb esetekben is csak ez az előzetes birói vizsgálat, egy formálisan elintézett birói tárgyalás adja meg. Mielőtt tehát egyházi átokkal sujtották volna őket, ilyen birói fórum elé kellett idézni az ilyen állatokat is. Mivelhogy azonban ez a beidézés, az állati rajok számosságát tekintve, nem egykönnyen ment, a középkor szimbolizmusa könnyen segítve magán, az ilyen állatok néhány példányát állította oda a törvény elé, ezeket pedig elítélvén, a többire is kiható ítéletet mondva ki, mindmegannyira kimondották az egyház anathémáját. Ilyen állatpöröi voltak nemcsak a középkornak, de komoly méltósággal tárgyalt ilyen egyházi átokkal kiegészített állatpöröket még a XVI. század igazságszolgáltatása is. Czivilizált államban egyébként utóljára 1845-ben ítétek halálra állatot és pedig Franciaországban.⁵ Az a büntetőjogtörténeti kurió-

¹ L. fönt id. mű.

² Amira 550.

³ U. i. 560. és kk.

⁴ Eredetileg csupán közönséges *maledikció* volt gyakorlatban, állatok exkommunikációja, eme maledikció legkésőbbi fejleményének tekintendők. L. u. o. 563.

⁵ Az állatpör Franciaországban a leggyakoribb.

zum is, mely ilyen állatpör mivoltában felette érdekes és jellemző, és a melyről mi itt meg fogunk emlékezni, a XVI. századhoz, illetve e század egyik nagyhírű jogtudósának, az állatpörök körüli speciális jogászai rátermetség klasszikusához, *du Chassenée Bertalan* nevéhez fűződik.

Du Chassenée-t egy autuni egyházi fórum védőül rendelte ki egy patkánypörben, melyben Autun patkányait az a vád terhelte, hogy a környék összes árpatermését ették meg. Chassenée, mint a patkányoknak ex offo védője, a törvényszék előtt ugyancsak derékül állja meg helyét. Patkányvédencei érdekében mesterileg kezeli az ügyvédi fogások műremekeit. Érvei és ellenérvei áradatában egy rendes korabeli pör jogi terminológiája, perrendtartásának minden kómikus mellékiz nélkül alkalmazott egész apparátusa, mosolyt gerjesztő komolysággal bontakozik ki az ilyen pörökhöz nem szokott újkori olvasó előtt. Az ilyen állatrajok beidézésében a kirendelt bírói fórum rendszerint úgy járt el, hogy az alperes állatok megidézését a környék érdekelt helységei közül csupán egynéhánynak a plébániáján tétette közzé. A jogi formalizmus rabulisztikájában jártas és lelkiismeretes védőnek ez csakhamar alkalmas ürügyül szolgál arra, hogy az ítélet alá eső összes patkányok beidézésének törvényességébe ütköző jogi kifogásokkal éljen. Minthogy pedig a törvényszék, mely bár mindre akarja kimondani az ítéletet, saját lakóhelyükön mégis csak egy részüket idézte meg, a híres védőnek formális kifogásaival meghiusítania sikerül egy első tárgyalást. Egy második tárgyaláson a vádlott patkányoknak ugyanama parciális képviselője van jelen. Chassenée nagy védőbeszédet tart és újból tiltakozik az első tárgyaláson emelt alaki kifogások szerint közben újra beidézett, de, természetesen, újra meg nem jelent patkányok elmakacsolása ellen. Felhozza, hogy a távoli környékről való eljövétel a törvényszék székhelyére védencei életének milyen kockázatával jár, milyen halálos veszedelem fenyegeti őket hosszú útjukon . . . ott leselkedik rájuk örökkön éber, halálos ellenségük, a sok macska, mely a patkányhad minden mozdulatát mind figyelemmel kíséri, és minden pillanatban elevenen falhatják föl őket. A mivel szemben Chassenée a perrendtartás ama rendelkezésére hivatkozik, mely szerint a beidézett az idézés ellen, ha életét útján veszedelem fenyegetné, óvással élhet és megtagadhatja engedelmességét, még ha maga az idézés e lehetőség ellenében eleve el is zárkózik . . . És a többi . . . „E pont körül“, mondja Evans, „olyan komoly vita támadt, mintha a Capulet- és a Montague-család perpatvarát tárgyalták volna valahol Veronában, vagy a Colonna- és az Orsini-ékét Rómában“.

Az Úr 1570-ik esztendejében, Chassenéének e patkánypörében emelt perrendtartásos alaki kifogásai rendkívül komoly hivatkozás tárgyát képezték egy igen komoly ügyben, melyben preczedenst szolgáltatnak velük, miközben emberek élete forgott kockán. Egy Chassenée elnökletével megtartott gyűlés éppen Cabrières és Mérindol waldensi eretnekségének gyökeres kiirtásáról tárgyalt. A szerencsétlen eretnekekkel ez a tanács, úgy látszik, kellesténél szigorúbban bánhatott el. Arrra enged következtetni legalább egy fiatal arles-i nemes, Réneuaud d'Alleinsnak ama gyűlésen elhangzott felszólalása, ki az eretnekek védelmére szükségesnek találta annak a fölemlítését, hogy

a vádlott eretnekeket személyesen is meghallgatni és számukra védőt kirendelni elég méltányos volna. Az elég humánusan gondolkodó francia nemes egyben hozzátette, hogy nem ignorálhatja vádlottaknak e törvénybiztosította jogát maga az elnöklő Chassenée sem; hiszen ama autuni patkánypörben mint védő maga is váltig hangoztatta, hogy védő kirendelésére vádlott állatoknak is joguk van, hogy személyes kihallgatást követelhetnek még vádlott állatok is. E figyelmeztető emlékeztetés, úgy látszik, megtette a hatását, mert rövidesen királyi határozat rendelte el a szegény eretnekek meghallgatását.

Nem igen van tudomásunk du Chassenée-nak egyéb állatpörökben viselt dolgairól. Ezeknek a történetét még eddig föl nem kutatott poros levéltári akták homálya fedi. De az autuni patkányok védelme aligha volt ennek a kiváló ügyvédnek egyetlen ilyen szereplése. Chassenée, ki kora jogi életének egyéb ágaiban is kiváló tekintély hírében állott, állatpörök ügyeiben is kiváló speciálista és az állatpöri kriminalisták díszes sorában első kapacitás lehetett. Erre enged következtetni egy reánk maradt könyvecske, melynek Chassenée a szerzője. A kis mű egy latin nyelven megírt „Tractatus . . . de excommunicatione animalium“, melyben az autuni patkányok hírneves védője mélyreható tanulmányai és alkalmasint elég bőséges saját állatpörei praxisából leszűrődött elméleti és gyakorlati tudását rakta le. A Tractatus célja, hogy útbaigazítással szolgáljon, aféle „Kalauz“-a legyen az állatpörökben kellő tájékozódást kereső jogászközönségnek. A legjellemzőbb azonban, hogy a Tractatus eredetileg egyik legelül álló fejezete Chassenée egy a középkor jogi irodalmának történetében nevezetes helyet elfoglaló nagyobb jogi művének, a híres LXIX. consilia-nak. Az állatpörök gyakorisága és a reájuk vonatkozó elméleti és gyakorlati tudás komoly aktualitása mellett mi sem tesz kézzelfoghatóbb tanúságot, mint az a nagy kelendőség, melynek a jövedelmezőségét és morális gyümölcseit sok más elég komoly tárgyú régi avagy újkeletű munka szerzője a „Tractatus“ szerzőjétől méltán megirigyelné. A kis könyv — nagyobb időközökben — három kiadást ért meg. E könyvkuriózum tartalma nekünk, a modernebb korok fiainak, épp olyan idegenszerű, mint hosszú lére eresztett régies latin czime, melyet főntebb csak parányi kis részében idéztem. Egész terjedelme a középkor jogászi sablonjának egyik legtipikusabb emléke. A művecskét majd hogy széjjel nem röpíti a szerzőnek művébe belegyömöszölt inkommenzurábilis tudása, melyet a jog, a történelem, klasszikus írók, a theologia fegyvertárából hord össze, hogy aprólékos középkori tudálékossággal és ennek ismeretes, nagy garral nekigyürköző óriási apparátusával minél nagyobb feneket kerítsen állatok főbenjáró ügyeivel foglalkozó munkájának. Az elítélés formai feltételeit állatpörökre vonatkozólag olyan vigyázatos exigenciával hangsúlyozza, akárcsak egy perrendtartásos hibákba kapaszkodó, egy pörnek csupán formális követelményeire kiterjeszkedő perbeszéd, vagy jogász tollából eredő hasonló mai beadvány. Állatperben fődolog, hogy formailag kifogásolhatatlan bírói tárgyaláson nyugvó ítéletre vezessen. Annak a törvényességének megbizonyítására, hogy a jogászi gyakorlat a törvény egész formalizmusát mért

vonultatja fel, a középkori jogász, ki rendszerint a középkori és az ókori klasszikus írókban jártas theologust egyesíti magában, deduktív vagy induktív úton egymás alá sorakozó tények és belőlük nyerendő racionális következtetések helyett, persze, tekintélyekkel, tényekkel, precedensekkel, régi írókból merített, és szentiratokból vett idézetekkel operál. Annak a bebizonyítására, hogy egy állatpör általában törvényes lehet-e vagy nem, a középkornak mindez elegendő.¹ A középkor jogászi elmének „észjogi“ érvnek elég volt az is, ha a jogi író ki tudta mutatni, hogy állatok letartóztatása, elítélése, világi avagy egyházi fórumok előtt effektíve végbement. Így vagy úgy találja az olvasó ennél vagy annál az írónál, ebben meg abban a könyvben, . . . így van megírva . . . stb. . . és, ha az így felemlített esetek a mellett tesznek tanúságot, hogy állatok ilyen pöreit régebben is törvényeseknek tartották, illetve, hogy állatok főbenjáró ügyeiben ezek meg ezek a hatóságok illetékesek voltak . . . akkor az állatpörök törvényesek, a hatóságok meg illetékesek. Tények beszélnek és punctum. Így okoskodik rendszerint a legtöbb kiváló és kevésbé kiváló középkori jogi író általában. Érdekes az is pl., hogy Chassenée minő komoly naivitással fog hozzá annak a tárgyalásához, hogy vajjon az efféle patkány-rovartársadalmakban van-e foganatja annak a birói fölszólításnak, mely különbeni egyházi átok és örök kárhozat kimondásának terhe alatt, elvonulásra hívja föl őket. Chassenée hosszú okoskodások után a következő eredményre jut: „Bárha a multa nézve sohse lehetünk kétségben aziránt, hogy az ilyen fölszólításnak minden időben foganatja vala, mégis úgy gondolom, hogy maga ez a kérdés újabb vizsgálatra szorul.“ Csak Cicero De officiis I. : 6. győzi meg arról és nyugtatja meg affelől, hogy egy régebben már megvitatott kérdésben újból való vizsgálódásba bátran belefoghat. Őt részre osztja fel Tractatusát: Meg kell állapítania, „1-ször is, hogyan hívják latinul a szóban forgó állatokat . . . 2-szor: beidézhetők-e; 3-szor: beidézhetők-e prokurátorok által stb.; 4-szer: milyen bíró illetékes ügyükben, világi-e vagy egyházi . . . 5-ször: miben áll az anathéma és miben különbözik az exkommunikációtól . . .“ Ezek a fontos kérdések nyugtalanítják Chassenéet állatpörökkel foglalkozó fontos traktátusában . . . És micsoda kétségbevonhatatlan bizonyítékokat tud az anathéma hathatóságára: Ott vala a paradicsomi kígyó, mely az Úr által megátkoztatván, arra kárhoztatott, hogy örök időkig a hasán küszszék. Ott vannak ugyan csak a Szentírásból Gilboa hegyei, melyeket megátkozván Dávid király, sohasem látának többé esőt, harmatot . . . Ott van Jericho városa, ott van a bethániai fügefa . . . Utóbbit illusztris patkánykriminalistánk — az újszövetség szövegétől kissé eltérően — a Jézus szavától büntetésképpen ledöntöttnek tünteti föl. „Ha meg van engedve“, így folytatja, „hogy értelemmel nem bíró dolgot pusztítsunk el, csupán mert gyümölcsöt többé nem terem, mennyivel inkább engedhető meg, hogy el is átkozzuk, mikor a nagyobb

¹ Jogtörténetileg mindenesetre sokat mond magában véve az is, hogy ez a kérdés általában fölvetődik. A kérdés felvetésének és a folklóre körébe tartozó előzményeken nyugvó kiindulópontjairól más helyen bővebben fogok értekezni. Dr. O. S. P.

büntetés magába foglalja a kisebbet“, mondja szerzőnk amolyan igazi középkori avagy talmudi scholasztikus logikával (cum sie liceat quid est plus, debet licere quid est minus) . . . A Tractatus sok példával illusztrálja azután az anathéma hathatóságát, az író saját korának és a mult „hiteles“ hagyományaiából. Ezeket csak részben is felsorolni felesleges volna; mindmegannyi érdekes példája a középkor naiv hiszékenységének és annak, hogy e korszakban az egyházi anathéma minő gyakori apotropäikus alkalmazást nyert . . . Az állati veszedelmek ez úton való elhárításának alkalmazása pedig nemcsak a néphiedelem naiv vallásosságán alapult, hanem, miként a Tractatus komoly hangja is mutatja, a középkori társadalom értelmiségi köreiben is egészen általános volt az állati rajokra kimondott anathémák foganatosságba vetett hit és meggyőződés. Egy ízben a heidelbergi egyetem tudós doktorai testületileg maguk is odanyilatkoztak, hogy az állatrajok veszedelme ellen eljáró egyházi procedurát maguk is csak helyeselhetik. Egy igen megbízható ember, Felix Malleolus *Tractatus de Exorcismis* cz. művéből megtudhatjuk, miszerint „omnes studii Heydelbergensis doctores hujusmodi ritus videntes et legentes consenserunt“. A Tractatus egyebet is tartalmaz; állatpörökben használandó beadványok mintáin kívül megfelelő vonatkozású polgári, büntetőjogi és kánonjogi fejtegetések is vannak benne. „Állatok felett“, mondja Ch. többek között, egyházi fórumok csak akkor nem illetékesek, ha vérontással járó büntetéssel járnak. „In causa sanguinis“ az egyház által kijelölt bíró nem illetékes, mert ez csak kánonikus büntetések irányában járhat el. Világi juriszdikeciója van ugyan, de csak ha nem főbenjáró büntetést involváló bűnesetet tárgyal (crimina poenam sanguinis non exigentia). Tudvalevő dolog, hogy ugyanez okból az egyház sohasem ítélte halálra eretnekeit sem, viszont átadta őket a világi hatóságoknak. Kómikusan hat ránk a primum consilium ama pontja, melyen arról van szó, hogy az érdemleges tárgyalást megelőzőleg esetenként megállapítandó, vajjon a vád alá helyezett egyének egyháziak, vagy világiak-e. Állatpörökben, hogy a tárgyalás legális formái itt is betartassanak, ugyanezt kell tehát előbb megállapítani a *pörbefogott állatokról is*. Ch. hozzáteszi, hogy bárha „annak a szűksége nem forog éppen fenn, hogy ez is minden egyes esetben szintén bizonyítandó legyen, az állatok, amúgy sommásan, rendszerint világi személyeknek tekintendők. Ha valaki mégis azt állítaná, hogy valamely egyházi rendhez tartoznak (ordinem clericatus haberent), úgy azt be is kell bizonyítani (deberet estud probare). A legális formáknak ennyire exaltált pontos betartását a középkor mentális habitusa magyarázza meg, melyre a középkorban az egész vonalon, a theológiában, a judikaturában, minden téren, a merev scholastikus formalizmus lidércnyomása nehezedett. A legalitás rituális mozzanatainak hangsúlyozása, melyet a középkor állatpöreiben képtelen fokozataiban szemlélhetünk, elfojtotta az elfogulatlan konszideráció hangját mindenütt, hol az emberi belátás elmúlt korok tényeivel, tekintélyeivel és a szentesített fennálló uzussal találta szemben magát. A racionalizmus túlhajtott apriorisága pedig, mely a középkor szellemének minden megnyilvánulására sütötte reá bélyegét, nyomát hagyta vissza a büntetőjogi

elmélet a jogbölcselet ama vonatkozásain is, melyekben az emberre alkalmazott igazságszolgáltatás paragrafusait a középkor ráhúzta az állatra is. Törvény és büntetés teoretikus nexusa pl. annyira betölti Du Chassenééna a tipikus középkori elmélkedéstől agyonpregnált jogászai gondolkodását, hogy büntetést bírói határozat nélkül, jogtalanság elkövetése nélkül még állaton végrehajtva sem tart elképzelhetőnek. (Érdekes, hogy e ponton a képtelenségig túlfokozott középkori jogi formalizmus és a humánus modern állatvédelem miként találkoznak egymással.) Állat büntetését azonban okvetlen meg kell, hogy előzze bírói döntés; büntetés csak törvényesen szabható ki — nam poena nunquam inponitur, nisi lex expresse dicat — mondja du Chassenée. Ebbeli fölfogását Pál apostol szavaival igazolja, ki szerint bűnös nincs, a hol törvény sincsen. Annak a jogi aktusnak a teljessége tehát, melylyel állat fölött szabják ki a büntetést, tökéletes, hézag nélküli legyen. A tárgyalás menetének technikai fogyatékoságai az egész bírói procedurát semmissé, az ítélet végrehajtását, az egyház anathémáját illuzórikussá, *brutum fulmenné* tehetik.

V.

A bírói tárgyalás keretében ennyiben az állatpör folyamán ugyanaz a szigorú merevségű rituális formalizmus ment végbe, mely megismétlődött, valahányszor az ítélet végrehajtását kezébe vette az egyház. A ceremóniális teljesség elengedhetetlen feltétele minden ritualizmusnak, minden exorcizmusnak. Ennek a teljessége jellemző a vallástörténet összes ceremóniális mozzanataira egyaránt. Végigvonul a népies varázslatok millióin éppen úgy, mint a szentirataikban megrögzített tételes vallásrendszerek ritualizmusában. A mozaikus, a brahmán, a párszi (áldozati) rituáléból semminek sem szabad kimaradnia „Jól gondolva, jól mondva, jól téve“ (húmata, hūchtā, hūvarsthā) mondja *nem* ethikai, hanem csak ebben a *rituális* értelemben az Aveszta. Az Aveszta e stereotyp kitétele érvényes minden ceremóniális jellegű vallásos mozzanatra; érvényes különösen e mozzanatok ama csoportjára, melyeknek czélja: az *inkantáció*. Ama anathéma kimondását is hatálytalanná teheti a legcsekélyebb botlás, tévedés a rituális apparátus kifejtésében. Az állatpörnek befejezést adó anathémának ezért formálisan ugyanolyan teljesnek kellett lennie, mint az állatpör jogi részének. És az egyházi inkantáció végrehajtói ilyenkor éppen olyan komolyan és pontosan végezték a dolgukat, mint az állatpör tárgyalására kirendelt bírói fórum.

Magának az egyháznak az ilyen anathéma alá kerülő állatokkal szemben elfoglalandó álláspontja meglehetősen nehéz, bonyolult vala. Két felfogás küzdött egymással. Az egyikben az a régi vallástörténeti gondolat jutott kifejezésre, mely a természetnek az emberre nézve kártékony erőit, a jó princípiummal és világrendjével szembeszálló másik világrend, a gonosz princípium, a Sátán művének tartá. A másik felfogás az ilyen vészthozó állatrajokban magának a jó princípiumnak, a mindenható Istennek az „ujját“, büntetését, akaratát ismerte fel. Az előbbi felfogás szerint ama anathémának, az egyháznak, mint a Sátán birodalma ellen folytatott küzdelem legfőbb

letéteményesének, egyenesen feladatává kellett, hogy válják. Az utóbbi felfogás szerint viszont az anathéma, következesképpen, csak az Isten akaratával való szembeszállásnak, szakrilégiumnak tűnhetett fel. Az egymással teljesen ellentétes, egymásnak tökéletesen ellentmondó felfogás azonban, mint sok más kontradikció a vallások történetében — elég, ha a determinizmusra és a liberum arbitriumra elintézetlenül maradt ügyeit idézzük vissza emlékezetünkbe¹ — megoldás nélkül, békében maradt meg egymás mellett; nem effektuálván ama konzekvenciákat, melyek kölesönösen mindig könnyen megsemmisíthették volna egymást. Az állatpörök eddig napfényre került aktáiból is felváltva majd az egyik, majd a másik fölfogás tűnik elő.

Az állatpörök szakrális részének e vitás kiindulópontja szőnyegre került a középkor theológiájában is. Nem kisebb férfiak, mint Alexander de Ales és maga Aquinói Szent Tamás szükségesnek találták, hogy hozzászóljanak ehhez a kérdéshez.² A doktor Angelicus Summa Theologiae-jának néhány helyén nem találja fölöslegesnek ama kérdésnek a fölvetését sem „utrum liceat irrationabiles creaturas adjurare“.³ „Ha, úgymond, ama alantasabb állatokat az Úristen ujjának tekintjük, ha olyan tényezőknek, melyekkel ítéleteit hajtja végre. akkor megátkozni őket bűn, blaszfémia.“ „Ha pedig, így folytatja, a Doktor Angelicus „secundum se“ mint olyanokat, mint belátás nélkül szükölködő lényeket átkozzuk el őket, akkor meg az átok „est odiosum et vanum et per consequens illicitum . . .“ „maledicere creaturae irrationali“ csak az adhat jogot, hogy az ilyen állatok a Sátán satelleseinek tekintetnek, „miket a pokol hatalmasságai mozgatnak és miből következőleg meg is átkoztatnak“. Chassenée traktátusában hozzáteszi, hogy az anathéma ezért nem is az állatok, mint ilyenek, hanem „per modum conclusionis“ az ördög ellen fordul.

Így szövődik tovább az elmúlt századok állatpöreiben ama a dualizmus filiációja, mely, minden valószínűség szerint, a párszizmusból indulva ki,⁴ utat tört magának a pozitív vallások rendszereiben és az általuk befolyásolt népies hiedelmekben. Eme filiáció az állatok démonizálásában is ama vallástörténeti szinkretizmus karján ment végbe, melyet a terjedő keresztyénségnek az előtalált vulgáris politheizmushoz való czélszerű alkalmazkodása során ismert föl a modern vallás- és mondatörténet-tudomány.⁵ „Az új hit

¹ L. Vázlatomat a Kórán etikájához 36. és kk.

² Alexander de Ales Summa Pars II: qu. 147. és Thomas Aqu. Summa II. 2 qu. 76. art. 2; továbbá qu. 90. art. 3.

³ Alesnél és Aquinói Tamásnál csak állatoknak fent már jelzett maledikció-járól van szó általában. Ama állatok pörbefogásának szemmeltartásával tárgyalják-e ezt a kérdést, az irataik nyomán meg nem állapítható. Evans, a ki csak Aquinói Szt. Tamást idézi, Alesről azonban nem tud, úgy tünteti föl a dolgot, mintha a Summa megfelelő helye állatok legális elítélésére vonatkoznék! Minek tulajdonítsuk ezt a tévedést?! Dr. Ö. S.

⁴ Lásd Az Aveszta-kérdés jelen állása és a párszi-muhammedán-keresztyén eschatologia cz. értekezésemet az Egyet. Philol. Közl. 1904-iki kötetének márcziusi számában.

⁵ Az idevonatkozó irodalmat klasszikus összefoglalásban lásd Soltau Das Fortleben des Heidenthums im Christenthume. 1906 cz. művében az idevonatkozó legújabb irodalomból I. különösen I. G. Frazer Adonis, Oziris cz. művét 1906 és legújabbban Vollers

terjesztése a görögök, a rómaiak és különösen az északi Európa indogermán törzsei között, szükségképpen az új prozelyták ősi istenségeinek degradálását, dämonizálását vonta maga után. Eme prozelytáknak ezentúl le kellett tagadniok atyáik isteneit; ettől fogva rossz szellemek voltak csupán... A hittérítői buzgóság és siker, mely egyfelől megóvta az emberek lelkeit az örök kárhozattól, másfelől viszont a sötétség birodalmának kiszélesítését, alattvalóinak és szolgálói számának öregbítését vonta maga után. Atyáik isteneit az új hit fiai ezentúl sötét helyeken, erdőkben, ligetekben, hegyek odvaiban és folyamok zuhatagai között kóborolva látták lelki szemek előtt, gonosz szándékkal lesben állva emberek tanyázó helyei táján, várva a kedvező alkalmat, hol ismét a régi kultuszba csalhatnák vissza őket, avagy hogy régi hitük elhagyásáért bosszút álljanak rajtuk... Egy-egy előre nem látott mozzanat, bármely őrizetlen pillanatban e bosszút lihegő, gonosz szellemek, a régi tiszteletüktől megfosztott ilyen istenek közbelépésére, kárttevő hathatóságára könnyen alkalmat szolgáltatathat. Ezt pedig csak benedikeziók, exorcizmusok, anathémák tarthatják távol, miket az Egyház szolgáltat.¹

Ama másik felfogással, mely az ilyen kártékony állatrajokat Isten büntetésének tartja, függ össze, ha a középkor, abban a hiedelmében, hogy eme állatrajok bizonyos idő letelte után eleget tettek rendeltetésüknek, az illető ültetvényekről való elvonulásra hívja fel őket. Az érdekeltek egyidejűleg valami helyet jelöltek ki számukra, hol az emberek kisebb károsításával, egyébként azonban kényük-kedvük szerint élhetnek. Az állatpör sokszor csak azután indult meg, ha az érdekeltek már előzőleg ilyen fölszólítással nyilván hiábavaló kísérletet tettek. Az állatrajok formájában lesújtó égi büntetés a vallásos középkor jámbor népét bűnbánásra hívta fel. A bűntudattól fogva tartott gazdálkodó nép az „Isten csapásainak“ e szomorú alkalmával bőjtölt, hamvazkodott. Európában sokhelyütt „az újabbkori gazda máig is hamu szórásával tartja távol ültetvényeiről a veszedelmes férgek rajait... De míg a középkori gazda ilyenkor a fejére szórta a hamut, a mai ültetvényeit szórja tele vele“. Evans (u. i.).

Érdekesebb egy másik szokás, melyet [Evans] szintén a középkori állatpörök reziduumának tarthatunk. Európában és Amerikában némely helyütt régóta tartja magát a különös szokás, hogy ha valahol patkányok nagyon

már idézett művének briliáns VI. fejezetét 122—168. — Vollers új könyvére e folyóirat hasábjain még közelebről rátérünk. Dr. O. S. P.

¹ Lásd Evans id. m. 13. old. Az illusztris szerzőt *nem követhetjük az itt idézett passzusra közvetlenül rákövetkező állításában*. Így folytatja ugyanis: „The ecclesiastical authorities were therefore directly interested in encouraging this superstitious belief as one of the chief sources of their power, and it was for this reason that diabolical agencies were assumed to be at work in every maleficent force of nature and to be incarnate in every nexious creature...“ Ez az állítás *nincs bebizonyítva* és kissé tendenciózus. Meg kell jegyeznem, hogy Evanst e művében *némely helyen* komoly tudományos műben *semmi esetre sem helyénvaló* szatirikus gúny fogja el, melyet különös előszeretettel a katolikus egyház ellen fordít. Angol könyvekben az ilyesmi nem ritkaság; sohasem méltó azonban az alapos tudományossággal megírt könyvek egyébként elegáns tárgyilagosságához!

elszaporodtak, formális levelet intéznek hozzájuk, melyben éppen úgy, mint az állatpört megelőző hasonló felszólításban láttuk, azon egész környék elhagyására szólítják barátságosan föl őket, melyen jelenlétüket kevésbé kívánatosnak tartják. Nehogy az ilyen levél elkerülje a patkányok figyelmét, boríték nélkül, nyitva prezentálják a kellemetlenkedő állatoknak, úgy dugják bele a patkányok rejtekhelyébe. Angol eredeti nyomán közöljük egy ilyen levélkuriózum eredeti tartalmát. A levél rendes amerikai, angol üzleti stílusra vall. Czim: Mssrs. Rats and Company. Levele elején a levél elküldője először is őszinte érdeklődését fejezi ki a címzettek kedves hogyléte iránt. Következőkben bizonyos aggodalmának ad kifejezést azon esetre, ha a tisztelettel címzett patkányok abbéli szándékuknál maradnának meg, hogy a Seavien-Streeten levő téli tanyájukat ugyanott továbbra is fönntartanak. Annál is inkább, mert a mondott hely, a levél írójának legszerényebb véleménye szerint, kellő élelem és kényelem híján, és pedig éppen télen, távolról sem alkalmas arra, hogy lakásul szolgáljon a Czimzetteknek. A levél küldője az állatok érdekében állóbbnak tartaná, ha az Incubator Street 6. számú házába költöznének, hol igen boldogan, gondtalanul élhetnének, egy remek pinczében, melyben gabnaféle, húsnemű és egyéb élelem van elég. Végezetül sajnálná a levél írója, ha szíves tanácsa eredménytelenségét látva más eszközökhöz nyúlni volna kénytelen stb. . . . A jóindulatú tanács visszautasítása esetére való fenyegetés, hogy a levél írója ellenkező esetben „más eszközökhöz nyúlni lesz kénytelen“, vagyis hogy megmérgezi őket, ez az egész, a mi az egyháznak a középkorban állatokra kimondott anathémájából, exkommunikációból visszamaradt az újkorban.

A folklóre jelenségei iránt érdeklődők figyelmét nem kerülheti el eme levélnek különösen ama passzusa sem, melyben a patkányoktól veszélyeztetett fél a szomszédságba tereli, közeli szomszédjainak a nyakára küldi a neki magának sem kellemes állatokat. A levélnek ez a része olyan ősrégi elemet tartalmaz, mely a primitív társadalmak ethikai gondolkörébe vezet el bennünket és maga is elég bizonyosággal szolgál a mellett, hogy egy-egy ilyen levélben ama primitív társadalmak világának reziduumával van dolgunk. A primitív ethika csak a család, a törzs jogait, érdekeit ismeri. Altruizmusa csak a szorosabb értelemben vett vérközösség, egy-egy sátor, egy-egy clan tagjaira terjed ki. A ki ezen kívül áll, az idegen (hospes, hostis), ellenség, riválisa¹ a létért folytatott küzdelemben, kinek az érdekei csak összeütkeznek az övéivel, a kinek jóléte vagy érdekeit fenyegető veszedelmek iránt vagy rosszindulatú, vagy a legjobb esetben közömbös.² Ez az önző primitív ethika, miként az ősi társadalmi állapotoknak számtalan más tartozéka, máig is fentartotta magát egy-egy vidék alsóbb népénél, hol a nép némely

¹ Éppen a „rivális“ szóval kapcsolatban gyönyörűen fejtegeti ezt Thaddaeus Zielinsky Die Antike und wir cz. művében 21. old. (az eredeti orosz mű német fordításában 1905.).

² A Muhammed előtti beduin-arabokra nézve I. J. Wellhausen „Ein Gemeinwesen ohne Obrigkeite“ cz. szellemes összefoglalását (Festrede, Göttingen 1900) 7–10. ll.

inkantációjával a szomszédságra igyekszik áthárítani a saját veszedelmét. Thüringiában valahányszor a káposztatermést káposztaféreg kezdi ki, a nép a káposztásban valami inkantációt visz végbe, miközben az elhatalmasodott férgeket arra szólítja fel, hogy a szomszédfaluba menjenek át. „A szomszéd faluban búcsú van“ (Kirmes) menjetek át oda . . .“ így szól az inkantáció, jelezve azt, hogy ennivaló a férgeknek ott is van elegendő.¹ A közeledő égháború ellen végbevitt *harangzúgás*, a tornyosuló fellegek vészes fenyegetése ellen a mi magyar népünknel is szokásban levő eme inkantáció, melynek nem ritka hathatóságát fizikai törvényszerűségek magyarázzák meg, végső elemzésben, szintén erre az önző primitív etikára vezetendő vissza, mely éppen úgy, mint a *modern viharágyú* újkori gazdája, csak azzal törődik, hogy saját territoriuma túl legyen a veszedelmen, nem törődve azzal, hogy ezt csak annak az árán hárítja el, ha a szomszédja nyakára küldi a fürgeteges veszedelmet.

Eme kitérés után lássuk ama állatokra alkalmazott egyházi exorcizmusok egyéb maradványait is. Érdekes pl. a következő skót népszokás. Ha egerek vagy patkányok valahol túlságosan elszaporodtak, akkor az illető helyen, rendszeresen valamely ház falán, a következő felírás olvasható:

„Ratton and mouse
Lea' the pous womaw's house
Gang awa' owre by to a mill
And there ane and a'ye'll get your fill.“²

Hogy a felszólítás hathatósabb legyen, még valamely határozott helyet jelölnek ki számukra. Nem elég, ha egyszerűen csak távozásra hívják fel őket, de tudni kell az állatkák számára valamely más jó tanyázó helyet is. Rendszerint valamely folyó másik partjára ajánlják őket. A mi arra mutat, hogy az ilyen állatokat a népies hiedelem maga is démoni jelleggel ruházta fel. Általánosan elterjedt népies hiedelem ugyanis a folyókat, hidakat gonosz szellemek megakasztó akadályának tartja.³

Hogy az ilyen levélfülmába foglalt apotropäikus varázslatok egykori egyházi anathémák, illetve ezeknek a megindítását megelőző birói felszólításoknak a maradványai volnának, e szerény sorok írója távolról sem azzal a határozottsággal álltaná, mint állítja Evans. Valószínűbb, hogy itt ősrégi varázslatokkal állunk szemben, melyeknek párgánykori eredete régibb, mint maga az egyház. Állati kollektívák elhárítására hivatott ráolvasások,

¹ Nitzschel nyomán Sagen, Sitten und Gebräuche aus Thüringen. Wien. 1878. 217. old. és kk. Erre az érdekes adatra szeretett tanárom, Vollers Károly dr. úr, a jénai egyetem nagyhirű orientalista hívta fel figyelmemet.

² L. Evans. 130. old. id. m.

³ Erre rámutattam „A becsapott ördög mondája“ cz. közleményemben az Egyet. Philol. Közlöny 1906-iki folyamának októberi számában. L. A. Wünsche „Die Sage des geprellten Teufels“ cz. újabb munkáját. Leipzig. Akademischer Verlag. Legújabbán lásd Fischelnek „In's Gras beissen“ című, a berlini Tud. Akadémia értekezései között (1908.) megjelent értekezését.

írásba foglalt varázslatok nem okvetlenül bizonyítják hasonló régiebb birói illetőleg egyházi eljárásokból kifolyó formuláreből való leszármazását. Az inkantáció írásba foglalása, szerintem, csak a mellett szól, hogy az írásban megrögzített varázslatnak a nép épp olyan hatóerőt tulajdonít, mint az élőszóval elmondottnak. Ősrégi egyformán mind a kettő. Írásos varázslatok önként és egyidőben jöttek létre az írás-olvasással együtt. (P.d. a got rúna-varázslatok, a babiloni írásos varázslati csészék! stb.) Az irni olvasás első idejében az írott betűnek az élősónál is nagyobb misztikus erőt, *kontinuálisabb* hatóerőt tulajdonít a nép naiv hiedelme. Viszont nincs kizárva, hogy ama plébániákra kifüggesztett birói fölszólítások, melyekről szó volt, kihatottak az ilyen fölszólítások formájában megszerkesztett varázslatok alakiságaira is. Hogy e ponton, éppen a varázslatok írásba foglalására nézve, ősrégi jelenséggel van dolgunk, egy Evans előtt sem ismeretlen adat is bizonyítja (l. 132. old. id. m.), mely Kassianos Bassos τὰ γεωπονικά cz. enciklopedikus földművelési könyvéhez fűződik. A bizantinus író könyvének egy figyelemreméltó helyén ugyanis mindazoknak, a kiknek birtokán egerek túlságosan elszaporodtak azt ajánlja, hogy „végy e darab papirost és ird rá a következő sorokat: Óva intelek benneteket, egerek, kik itt laktok, meg ne károsítsatok, és ne engedjétek ezt meg más egereknek sem; átengedem nektek ezt meg ezt rétet (következik a fölajánlott földdarabnak pontos megjelölése). Ha figyelmeztetésemmel nem törődve mégis itt talállak benneteket, úgy isten anyjának segítségével darabokra váglak benneteket“ A keresztyén író hozzáteszi, hogy nem bizik e varázslat hathatóságában, hogy csak azért említi fel, mert felemlítetlenül hagyni nem akar semmit sem. Bassos a γεωπονικά-t a Kr. u. X. században írta. Népszerű könyvének anyagát pedig egy vagy hat századdal régiebb műből, Anatólios és Didymos hasonló című munkájából vette, hol az istenek anyja nyilván még Cybele, phryg eredetű görög istenség lehetett.¹ Eme yankee varázslatnak a pogány-görög hagyományban előtűnő pendantja is csak közel-fekvővé teszi a feltevést, hogy ezek a varázslatok írásba foglalva is általánosán elterjedtek és ősrégiek voltak, és hogy az egyház az állatok ellen irányuló ilyen apotropäikus varázslatokat, úgy a mint előtálalta, a néphíthez és a népszokáshoz czélszerűen alkalmazkodó szinkretizmusában az egyházi exorcizmusnak egy részévé tette őket. Az egyház ezeknek a metafizikai eszközöknek csak keresztyén fordulatot adott.² A yankee varázslat nem maradványa az egyházi anathémának, hanem megfordítva: az egyház magáévá tette és konzerválta a régi pogány varázslatot, mely egyházi kereteken belül meg azokon kívül is megmaradt a régi népies varázslatnak akkor is, miután az egyház exorcizmusából közben selejtezte ama pogány elemeket, melyek sikereinek valamikor eszközei voltak.

¹ Lásd Krumbacher Geschichte der byzantinischen Litteratur 262.

² Lásd A becsapott ördög mondája cz. közleményemet. U. o.

VI.

Nem érdektelenek végül az állatokkal szemben eljáró büntető legalitásnak némely *irodalmi* nyomai sem. [Az *állatmese* megfelelő mozzanatairól nem is szólva, addig, míg az idevonatkozó, elég terjedelmes anyag egész gyűjteményét tárjuk e folyóirat olvasói elé,] egyelőre csupán két régi író, *Hans Sachs* és *Racine* irodalmi hagyatékának megfelelő vonatkozásairól emlékezünk meg. Mind a két író olyan időben élt, melyben ama egész gondolkör, melyet főntebb vázoltunk és az állati deliktumra alkalmazott legalitás, melyet pregnáns példáiban világosan láttunk, otthonosak, még mindig napirenden voltak. Ezeknek az ismerete a két író megfelelő vonatkozásait érdekes, új világitásba helyezi. Hans Sachs a 36. Fastnachtsspielban egy farkas megérdemlett büntetéséről emlékszik meg. Figyelemmel olvasva az idevonatkozó passzusokat,¹ csakhamar kitűnik, hogy czipész-mester-író szavai mögött maró gúny lappang. Célja nem egyéb, mint nevetségessé tétele az értelemmel nem bíró állat büntetése körül tanusított buzgólkodásnak. Hans Sachs bemutatott helyei a költő korában és környezetében javában folyó állatpörökre czélzó *alluziókat* tartalmaznak, melyeknek a háttérét letartóztatott, kínpadra hurczolt, rendes birói tárgyalás alá fogott állatok, majd nyilvános kivégzésük jelenetei adták meg. Racine *Les Plaideurs* cz. ismeretes komédiájában pedig, melyben a kutya egy kappan ellopásáért vád alá került a vádlott kutya fölmentéseért sikertelenül buzgólkodó ügyvédi védelem pedig együtt siránkozik kutya-védenczével, az alluzió meg éppen teljesen félreismerhetetlen. Racine neveltető vigjátékában a letűnő állatpörök paródiája hangzik fel.²

Páris, 1908 márczius.

¹ Elf Fastrachtsspiele aus dem Jahre 1550--51 von Hans Sachs. Herausgegeben von Edmund Goetze Halle 1883. Lásd a 120—121. old. a Tötsch és Lötsch közötti párbeszédet. Továbbá Tötsch : a 295—303. sorban.

² Az itt bemutatottak közelebbi tárgyalását, a tárgy körül felmerülő kérdések és tarthatatlan elméletek bírálatát, valamint Evans sok korrekcióra szoruló könyvének beható kritikáját e szerény sorok írója más alkalomra tartja fenn magának. *Dr. Osztern.*

NÉPKÖLTÉSZET ÉS NÉPZENE.

Igriczek — énekes koldusok.

Népekesek dolgában a leggazdagabbak vagyunk, azaz hogy voltunk talán az egész kontinensen. Hegedősök, kobzosok, lantosok, regösök, igriczek, trufások, jocularok, siposok, deákok, énekesek és egyéb énekmondók pusztá nevei is elég bizonyosság erre. Csak sajnálkoznunk lehet azon, hogy nemzeti költészetünk legbecsesebb termékei már a keresztyénésedés idejében eltűnedeztek; mert ha szerencsésebb körülmények közé kerülnek vala, egész joggal hozhatnók most párhuzamba pl. a krónikákban halavány laposságban reánk maradt eposztöredékeket akármelyik európai nép népepózásával, avagy virágénekeinket a szerelmi líra akármiféle nyugoti testvéreivel.

Minden veszteségünk mellett is azonban nem kell még mindent elsiratnunk. Régi időnek nagyon sok verses emléke él mainapiglan is a nép ajkán, úgy hogy gondos utánjárás mellett meg lehet azoktól menteni bizvást még néhány esokorra valót. A múltnak megelevenítése a néphit, népköltészet és a tárgyi ethnographia emlékeinek rendszereződése által nem tartozik a lehetetlenségek közé.

A mi különlegesen a népi énekmondók dolgait illeti, nem is olyan messzi jövődöben, széleskörű anyag birtokában egészen jól rendszerezhetjük el majd öket a mult rekonstrukciója céljából, mert hiszen ebben a tekintetben a kezdet kezdetén már jóval túl vagyunk. Itt csak azt kívánjuk fölemlíteni, a mire eddig nem igen fordítottak figyelmet, hogy már magunknak az énekeseknek nevei is utalnak az összehasonlításokra.

A magyar elnevezések mellett találunk ugyanis idegen nevű (igricz) népekeseket is, a kikről semmi okunk sincsen feltételezni, hogy tótul énekeltek volna a XI—XII. századbeli magyarnak, de a kikről mégis nyilvánvaló, hogy foglalkozásuk és nevük eredete dolgában valamiféle tótok, mondjuk általában szlávok voltak. A szláv énekmondókról pedig bizonyos, hogy jobban művelték az epikát a magyarnál, a minthogy az egész szlávtság is erősebben epikus természetű, míg a magyar inkább lírikus. A szerb, bolgár, rutén egész csomó hőskölteményben dicsőíti a maga nemzeti hősei mellett még a *mi* Szibinyári Jankónkat, Mátyás királyunkat és Kossuth Lajosunkat is, ellenben a saját nemzeti nagy hőseinkről szóló epopoeák után hasztalan kutatunk a magyar köznép közepett. Az elbeszélő költészet a magyarnak nem erős oldala. Majdnem egyedüli kivétel ebben a részben az erdélyi székelység; de erről is több mint valószínű, hogy erősen át meg át van itatva szláv elemekkel és pedig sokkal erősebben, mint a Duna-Tisza magyarsága. Erről meggyőzően beszélnek a magyarétól elütő testi habitusa, jelleme, képességei, *nyelve*, házának építésmódja és történelmi életének sok egyéb dolga.

A középkor igriczei tehát elmagyarosodott szlávok voltak, a kik így az epikát is erősebb mértékben vitték bele a magyarságba. Róluk nevezett falvaink fekvése is arra vall, hogy a magyarság szélei felé kapták telepeiket adományul; mert *Igriczi* nevű falut egyet se találunk a magyarság derekában, ellenben Zalában, Borsodban, Szolnok-Dobokában és Aradban stb. igen.

Ez tehát arra utal, hogy a népekes egyik-másik (ha nem is éppen vala-

mennyi) mondókájának epikai elemeit a szláv népek *ma* is élő igreczeinek hasonló termékeivel kell egybevetnünk. Utalnunk kell arra is, hogy a nagyoroszban (muszka) az ilyen énekmondó neve *igrok*, ellenben a kisoroszok (rutének) énekmondóját *igrecz*-nek, illetőleg a *g* hang specziális kisorosz jellege folytán *ihrecz*nek. A névnek kisorosz vonatkozása tehát kétségtelen, kisorosz telepek pedig nagy számmal voltak az első Árpád-királyok korában éppen a Dunántúl (5 Oroszi község és Oroszvár), Nógrádban, Borsodban, Szabolesban, Aradban, Torontálban,¹ Biharban és Erdély északi meg keleti megyéiben, a melyek éppen elszórtaságuk következtében hamar felszívódtak a magyarságba. Nyomaikat azonban bőven elhagyogatták, a miről a néprajz elég bizonyosságot szolgáltat.

Vándorénekese minden nemzetnek bőven volt. Az ilyenek maguk költik a nép vagy előkelők mulattatására előadott verses mondókáikat, nemzeti hagyományok és történelmi események megörökítésében nem kicsi részük volt. A mi népénekeseink sorozatát bizonyos a hét augsburgi „gyászmagyar“ nyitja meg, hasonló szőrű-bőrű társaiknak műsora pedig Anonymus számára nyújt bőséges történelmi forrást. Nem éppen érdek nélkül való III. Endrének 1292. évi oklevele, a melyben quondam terram jocularum nostrorum Igrichi vocatam az erősen szláv nevű *Duruzlo* (alighanem *Buruzlo* = Boriszláv) mesternek ajándékozza.

Volt tehát közöttük magyar és nem magyar vegyesen, de az igrecz szó változatlanul fennmaradt idegen alakja mutatja, hogy eredetileg szlávokkal állott ez a mesterség összefüggésben. Hogy pedig helyesen csakis itt kell keresgelnünk, az alábbiak bőven megmutatják.

Az igriczeknek egy különös felekezetéről Oláh Miklós² érdekes leírást nyújt, a mikor a Maros és Fejér-Körös között fekvő *Simánd* falu sajátságos lakóiról beszél. Szerinte Simándnak valamennyi lakosa szolgálmányoktól mentes, kiváltságos koldus nép, a kik *mindnyájan* sánták, vakok vagy egyébfajta nyomorékok. Maguk közé ép embert nem bocsátanak be, gyermekeiket szándékosan elnyomoritják és hogy szavukat idegenek ne értsék, maguknak *saját nyelvet* koholtak. Szabadalmuk van arra, hogy országszerte kolduló énekléssel szerezzék meg kenyerüket.

Fábián Gábor cigányoknak mondja őket, de sőt Márki Sándor³ is noha igricziket is sejtet bennük — a cigányokról szóló fejezetben ismerteti őket. Ez azonban nyilván tévedés. A testnyomoritásról még talán-talán cigányoknak mondhatnók őket, ámde nem találjuk-e ugyanezt a vonást a szervezett (nem-cigány) koldusoknál is? Aztán meg Oláh egy szóval sem nevezi Simándnak 1530 körüli lakosait cigányoknak, de sőt éppen magyaroknak, mint „a kik a *többi* magyarnál szokásos jobbágy-szolgálmányok alól mentesek“. Azután vegyük fontolóra még azt is, hogy a cigány akkor is csak az lehetett, a mi *ma*: hegedűs, kovács, lótolvaj-nomád, a ki inkább ette meg az elásott dögöt, mintsem hogy *énekszóval* kísért

¹ Szolnok-Dobokában Igricze, Koloczban Ugrucz, Tordában Igrichteluk, Krassóban a Pojána *Ruszka* tövén Igrichy, de sőt a ma is kisorosz lakosságú Ungban Igristya nevű falukról már Árpád-kori okleveleink emlékeznek meg.

² Hungaria-(Bél-Adpar. 93.)

³ Aradmegye cigányainak történetéből. Ethnogr. I. 442. (V. ö. Ethnogr. V. 68. és 373.)

koldulásra adta volna fejét. Erre semmiféle király sem adott volna szabada'mat. S ugyan mikor éltek valaha cigányaink *szervezett* társaságban, *állandó* helyen?

Simándtól alig pár kilométernyire van az 1429-ben emlegetett *Igrezverse*, meg a kladovai völgybe nyíló Valea Igrisolui; ennek környékén pedig még mai napig is találhatók Igricz, Igriczánalakú családnevek. Egy ilyen igazi vándorénekes-igriczet név szerint is ismerünk Simándról, Moldovai Mihályt, a ki 1552 táján énekelgetett s így Márki Sándornak az a nézete, hogy Simánd kiváltságos nyomorékaiban elfajult igriczeket sejtethünk, teljesen valóra válik.

Ha még erősebb bizonyítékra is volna szükség, akkor már a haza határain túl kell mennünk analogiáért és pedig az effélékben gazdag Keletre. Oroszország, Bulgária, Szerbia, Galiczia, Bukovina, szóval a görögvallású szlávok földje a koldus-énekeseknek igazi hazája.

Hogy csak éppen a szomszédba nézzünk, Galiczia és Bukovina százával ontja a sajátos szervezetben élő, líra hangjai mellett éneklő vak és béna koldusok tanulságos analogiáját. Ezek állandóan barangolnak kolostortól-kolostorig, minden búcsún ott vannak (a görög vallásuaknál tudvalevűen minden falunak búcsútartási kötelezettsége van, ha temploma van), húsvét körül valamely nagyobb helyen „közgyűlést” tartanak, a hol arról számolnak be, kinek mennyi tanítványa volt, ezek hogyan haladtak a „tudományokban”; itt szabadították fel az inasi éveket letöltött tanítványokat; itt büntették meg pénzzel, de sőt kizárással és líraszéttöréssel a társaság ellen vétőket.

Saját zárt czéhszerű társadalmukba nem bocsátanak be idegeneket máskép, mint csak úgy, hogyha válogatott próbákon és torturákon sikerrel esnek keresztül. Hogy idegenek ne értsék szavukat, maguknak *külön nyelvet* koholtak, a mely a közönséges kisorosz nyelv egyes szavainak jórészt tulajdonképpen csak elferdítése, de a koldusnyelv saját külön lexicológiája is eléggé bő.⁴ Az osztrák-rutének között ma már igen megfogyott a számuk, a nyugaton gyorsan haladó idő magával vitte a többi czéhintézménnyel együtt az énekes koldusok sajátos felekezetét is, de nyomai bőségesen maradtak meg napjainkig is.

A kényelmesen, lassan élő keleten azonban még mindig virágozik ez a czéh. Oroszországban ma is ezrivel élnek a nemzeti hagyományoknak eme népi letéteményesei és pedig kiváltképpen Déloroszországban, a melynek lakossága túlnyomó részben tudvalevűen az osztrák ruténséggel egyazon (kisorosz) nép. És szinte hihetetlen, mit énekel ez a felekezet! A szigorúan véve egyházi, moralizáló énekek mellett egyúttal valóságos eleven történelem a kisorosz kobzosok műsora, a melyből a kisorosz népnek nemcsak művelődési, hanem politikai történelmét is össze lehetett állítani Kosztomarovnak és Drahomanovnak. A pogány istenek koráig, az első keresztyén fejedelmek idejéig nyúlnak vissza a „kobzár” ajkairól ellesett énekekben foglalt események és szakadatlan sorozatban érnek le egész a jobbágyfölszabadítás legújabb koráig, napjainkig.

Az efféle népéneknek, hangszere után, különféle neve van Oroszországban:

⁴ Ezekről az énekes koldusokról két munka is szól kisorosz nyelven: Studynskij, Lirnyky és Hnatjuk, szintén u. o. című könyve, a melyek e sajátos felekezet életét és természetrajzát kiváló érdekességgel ismertetik.

bandurysta, *kobzar* a kobzon játszó; *skrypnyk* a hegedüst jelenti, *dudar* és *dudnyk* pedig a dudán játszót, *lirnyk* és *lirac* a lantosnak a neve. Akármiféle hangszeren is játszanak, általános összefoglaló nevük muszkául *igrok*, kisoroszul pedig *ihrecz*.

A mint tehát látjuk, a mi igreczeink egyik fajtájának egészen pontos analogiáját a kisoroszkok között találjuk: névben, szervezetben, szabadalmakban, tárgyban, sőt még a külön titkos nyelvben való azonosság vitathatlan.

Ezeket előre kellett bocsátanunk, hogy kellőképpen megértethessük *ma is* élő igreczeink dolgait. Az alább közölt énekeket Háromszék vármegyében, Karatna-Volál (máskép Torja) faluban lakó Sándor Lajos nevű béna koldustól jegyeztük le, a ki feleségével kettesben évek óta járja Erdély helyiségeit. Csiksomlyó híres búcsúinak egyikén kerültek össze. Az asszony apja szintén énekes koldus volt — és pedig ugyancsak vak — a férfi azonban kisgazda gyermeke, korán árvaságra jutott s az utca meg a jó lelkek kegyelméből nőtt föl.

Kettőjük leszármazási különbsége azonnal megtetszik, mihelyt összehasonlítjuk az asszonynak örökre kapott igricz-műsorát (1—4) a férfinak saját termelésével (5—7) amaz századok folyamán ezerek ajakán tetszetősen simára csiszolt igazi költészet, emez pedig mai sütetű, egyénhez kötött, kidolgozatlan durva veraiság. A szebb darabokat mind feleségétől tanulta el Sándor Lajos, ő maga másokat, ujjakat költ; persze rosszakat.

Vásár vagy búcsú alkalmával — a hol nagy a sokadalom — leülnek valamely sarokkörre, utczai padra; a férfi ölében háromhúros zörgős lant, a vak asszony pedig rákezd a lant mélabús hangjaitól kísért szomorú, egyhangú énekeit. Olykor az asszony önönmagát kíséri a lantszóval, a férfi pedig levett kalappal kísérli meg hallgatóságának könyörületességét.

Az előadásmódot szinte recitativusnak lehetne mondani, olyannyira kis hangterjedelemben mozognak a dallamok. Egyetlen egy dallama volt csak nagyobb hangterjedelemmel, az 1. számú éneké, a mely is imígyen hangzott:

Egy-kor a szűz Mar-ja mun-ka kéz' gon-dok-ba
 az mi vár szent csa-lárd-já-ra is-te-ni szent mag-zat-já-ra
 az kis Je-zus-ra.

Az utána következő szakaszok dallamai azonban nem teljesen ugyanazon hangrendben következnek. Előadjuk őket tetszés szerint alakítja, nyújtja-rövidíti; úgy hogy bár alapjában véve mindegyikben ugyanaz ismétlődik, tulajdonképen minden szakasza más-más változat. Mintának azonban ez az egy is elég, minthogy egyetlen változata se megyen túl ennek a hat hangnak keretén. A többi szám dallama, mint mondottuk, úgyszólván dallamtalan, mert két, legfőlebb három hangból áll, illetőleg ezek tetszés szerint való, hangjegyre nem tehető változataiból.

Ketteje már eddigi gyűjtésekből is ismeretes. A 2. számú ének változatát, jobban mondva csupán töredékét Ősz János jegyezte le a marossszéki Kibédén;¹ ez azonban a miénknek mindössze hat sorát foglalja magában. Kovásznán följegyzett második változata² emennél valamivel teljesebb ugyan, de mégis csak töredék. Annyi hasznuk azonban mégis van, hogy a háromból össze lehet állítani — legalább megközelítőleg — a teljes éneket. A 3. számú elbeszélő éneket ugyancsak Kibédéről is ismerjük,³ de ez a fősvény kovácsnak egyszerű szerepeltetésén nem megyen túl, míg a háromszéki változat, nemcsak hogy teljes, hanem tragikus fordulatanál fogva valóságos népballada mintáját nyújtja.

Abból a körülményből, hogy úgy a belső, mint a külső székelység között ismeretesek ezek a jámbor énekek, arra kell következtetnünk, hogy elég nagy területen élnek és így egyéb helyeken is lehetne utánuk nyomozni. Az ilyen munka háládatlan semmi esetre se volna.

Egyszerű összehasonlításképp adjuk végül a háromszéki igrecznek saját termeléső verseit is.

Egy vak koldús műsorából.

1.

Egykor a szűz Márja
Munka kez' gondokba,
Az mi vár szent csalárdjára,
Isteni szent magzattyára,
Az kis Jézusra.
Mellette a szent magzat
Angyalkákkal jácodgat.
Órül neki a szűz anya,
Szép orcáját csókolgattya
A szűz Mária.
Vendégek menyországból
Jönnek látogatóul:
Hogy öltöztessem fiamot?
Hófehérbe Jézusomot?
Szép magzatimot?
Holnap az Úr napja léssen,
Nem lesz a ruhája készen,
Jaj már mit téssen?
Az eget felhő borítsa,
Nem süt le az nap sugára
A ruhájára.
Ó irgalmasság anyja,
Jézus anyja, Mária!
Az *napot* sirva kéri
Mária, hogy süssön ki:
Ó, süss ki égi forró nap,

Ne légy oka bánatimnak,
Nagy fájdalmimnak!
Ne légy idegen hozzám,
Ó szárazd meg ezt a ruhám!
Melegítsed szent fiamat,
Küs köntösét Jézusomnak,
Szép magzatimnak!
Eloszlék a bús felhő,
Az nap szépen süt elő.
Szűz Mária kérésére
Szépen szárad öltözője,
Jézus köntöse.
A nap szépen süte elő
A szüléknek öröme,
Szépen szárad öltözője,
Jézus köntöse.
Ó irgalmasság anyja,
Jézus anyja Mária!
Értetek ruhátlan árvák
Nincs oly szombat, hogy ne látnák
Az nap sugárát.
Mert közel volt menyország,
Hozzá, az irgalmasság.
Értetek ruhátlan árvák
Nincs oly szombat, hogy ne látnák
Az nap sugárát.

¹ Ethnographia 1902. 88. 1. 2. számú kántáló ének.

² Ethnographia 1900. 276. 1. 2. szám.

³ U. o. 1902. 88. 1. 1. szám.

2.

Paradiesom kőkertyébe
 Arany szőnyeg leterítve.
 Közepiben arany bölcső,
 Abba fekszik az Úr Jézus.
 Jobb keziben arany vessző,
 Bal keziben arany alma.
 Föl-fölhaj'tja, ki-kikapja,
 Még magában kapogatja.
 Sose láttam szebb termőfát,
 Mint Úr Jézus keresztfáját:
 Mer' az vérrrel virágodzik,
 Szent lelkekkel gyümölcsődzik.

Lehullott a Jézus vére
 Keresztfának a tövére;
 De az ott nem maradhatott
 Piros rózsza mód' kinyillott.
 Vidd fel angyal, vidd fel menybe,
 Mutasd be a szent atyámhoz.
 Szent fiannak drága vére
 Őt mélységes sebeiből.
 Kinyillott a piros rózsza
 Piros pünkösöd nagy napjára,
 Jézus lett a bimbója.
 Az bimbónak örvendjünk,
 Ezáltal üdvezelünk.

3.

Bújdosik Mária sűrű siralmába,
 Keresi nyughelyét, sehol nem találja.
 Bémegeyben búskodva egy kovács lakába
 Szállást szerezhetne bár egy éjczakára,
 — Bizony nem adhatok, mert sok vendégim van,
 Az én szép szobáim mind elfoglalva van.
 Keményszívű kovács vak, kezetlen lánya
 Máriát szólítja, istállóba várja:
 — Amott van, amott van egy rongyos istálló,
 Meg lehet nyúgodni, meg lehet maradni.
 Megszülte szent fiát szénán a jászolba:
 — Te vak, kezetlen lány, vedd fel szent fiamat!
 — Fölvennem, nincs kezem, fölvennem, nincs szemem!
 — Majd ad Isten kezet, majd ad Isten szemet
 Te vak kezetlen lány, vedd fel gyermekemet!
 Adott Isten kezet, adott Isten szemet.
 Akkor gyorsan pedig futa az apjához:
 — Ó, te gazdag kovács, mely nagy gazdag valál,
 A szűz Máriának szállást mér nem adál?
 — Hol van az a gyermek? Vak vagyok, nem látok!
 Kezem sincs, szemem sincs, megfogott az átok!
 Jaj, ha tudtam volna, aranybul-ezüstből
 Vettem volna ágyat szép szűz Máriának!

4.

Szentül énekelték egy halott-énekben:
 Hadd el bűneidet, élj jámbor életben,
 Mártha¹ és Magdolna példa légyen ebben,
 Kiről most szovalok ez rövid énekben.
 Rész szerint felöle szólok szentírásból,
 Rész szerint pediglen medesencziából.
 Mint megolvashatod régi írásokból
 És egy magyarnak is istoriájából.

¹ A bemondó határozottan Márhának hangoztatta a Mártát.

Gazdag főrend pedig Czirus volt az atyjok,
 Kiról maradt nekik sok jeles jószágok,
 Jéruzsálemben is egy igen szép házok,
 Azonkívül pedig kettő is volt várok.
 Atyjok holtja után megosztottak vala :
 Jéruzsálemi ház Názaré lett vala,
 Magdolna vár sorssal, Magdolnának juta,
 Bethánia pedig Márthának marada.
 Ott szállott a Krisztus jó tanítványával
 És a szeplőtelen szép szűz Máriával,
 Amint Galajából följött fáradsággal,
 Megnyúgodott s úgy ment azzal a városba.
 A Jézus Krisztusnak ott jelenlétében
 Sok csudatételét látta azonképpen.
 Mártha pedig immár keresztény lett vala
 És az Úr Jézustól sokat tanult vala.
 Magdolna pediglen gonosz életet élt,
 Azért ő hozzája szintén hét ördög fért.
 A bölcs magyarázó ebben pedig így élt,
 Hogy hét ördög léssen hét halálos bűnért.
 Miért nevezetre egy bűnös asszony lett,
 Eredj el Marczella gyorsan Magdolnához,
 Mondjad, hogy minnyáron jöjjön a házamhoz ;
 De te ne félj tőle, szólj ugyan keményen,
 Gonosz bűneitől hogy ő megrettenjen.
 Eljuta Marczella gyorsan Magdolnához,
 Hat-hét ifjak közül mindeniknek szóla :
 Köszöne nekiek, előttük megállá,
 Akkor Magdolnának ilyenképen szóla :
 A te nénéd, Mártha, néked azt izeni,
 Nem jó mindenkoron csak fajtalanzkodni,
 Téged most hozzá vár, veled akar jární,
 Jéruzsálemben hív, üdvesség tanulni.
 Nincsen semmi gondom szentségtanulásra,
 Böven kell főzetnem nékem vacsorára.
 Ha ölében vette varróládácskáját,
 Ablakában ülvén danolta nótáját,
 Néha kitekintett az üvegablakon,
 Tollas vitézekre vigyázott untalon,
 Kiknek bokkrétákot fajtalanul feltett.
 Asztalánál szólott lanczi-hedegücske,
 Titkon gyúlt szívében öregedett vétke.
 A mosdóvizeit elékészítette,
 Néha gombostűjét megmelegítette,
 Azzal szemődökét megfeketítette.
 Néha meleg nyárban virágok közt is hált,
 Lefektében pedig egy szóval sem hálált
 Világi dolgokban több örömet talált,
 Akkor gyorsan pedig futa az konyhára,
 Marzellának ekkor úgy kiálta hátra :
 Mondjad a nénémnek, vendégeim vadnak,
 Bizon nem mehetek, nemes nemből valók,
 Nem embertelenek, de méltán megszólnak,
 Ha háztól elmegyek. [Akkor gyorsan pedig

Megyen hazafelé | ő kegyes asszonyát
 Imádkozva lelé.
 Mit hallott, mit látott, végre megbeszélé,
 Amelyekért Márhát búbánat békelé.
 Egy egész nap estig bújában sirt vala,
 Szájába kenyeret, vizet sem vett vala.
 Sirva az Istennek úgy könnyörög vala,
 Hogy megtérő lelket Magdolnának adna.
 Megjelenék neki éjczaka lelkében,
 Hogy atyjafiával maga legyen szemben.
 Fedje meg haraggal, intse is csak szépen.
 Így megyen Magdolna föl Jéruzsálemben.
 Mikor a szép hajnal, hogy fölpirosúla,
 Az úton magában erősen búsula.
 Mikor oda jutván, ecscsének így szóla:
Édes kedves ecsém, Mária Magdolna,
 Ne szennyezd rút hírrel atyánk koporsóját,
 Hogy közönségösül ne szenvedjük bóját.
 Felele Magdolna: De talán azt várnád,
 Hogy gyászban öltözzem, ékes ruháimot
 Magamról levessem, ilyen szándékodot
 Jó néném, ha tudnám, csak egyet sem lépném,
 Inkább itt aludnám.
 Nem kívánnám tőled, hogy gyászban öltözzél,
 Krisztus intésibe csak részes lehetnél.
 Felele Magdolna: Kiknek lovok hideg,
 Télben is jól futhat, én nem ronthatom meg
 A nagy országutat. Felele rá Mártha:
 Ha ma egészségben egy kevésé lehetsz,
 Holnap sárga színnel koporsóba léphetsz.
 Tudod-e az halál senkinek sem kedvez,
 Gyorsan járó nyíla eljut mindenikhez,
 Siralmat zendit fel valahová evez,
 Nincs benne irgalom, nem tud kegyelemhez.

(Sándor Lajostól, Karatna Volál, Háromszék vm.)

5.

Minden keresztények jól meghallgassátok,
 Keserves ujságot majdan nektek mondok,
 Mely még soha sem volt, olyan csodát láttok,
 Utolsó itélet következik rátok.
 Szen Mihály az égen harsogván drombitál:
 Kelj fel bűnös ember, többet ne aludjál,
 Itélő bíródhoz lódulj s takarodjál.
 A nagy számtartó könyveket kinyilatkoztassák,
 Sok undok vétkeket elé is számlálják.
 Jaj ekkor sok bűnös hol kell megmaradnod!
 Rózsafák völgyében mindnyájan ott lesziunk,
 Ott apa fiával s anya leányával
 Mind 30 évesnek látszunk.
 Mikor Krisztus Urunk eléáll a itélőszékre:
 Tű balkezem felől álló gonosz népek,
 Mikor szonnuhoztam, innom sem adtatok,

Ruhátlan koromban nem is ruháztatok,
 Tűk menjete el már az örök pokolra.
 Tű jobb kezem fölül álló kegyes népek,
 Mikor szonnuhoztam, innom is adtatok,
 Ruhátlan koromban föl is ruháztatok,
 Tűk menjete el mán boldog menyországba,
 Vélem együtt pedig öröm vigasságba.

6.

A lövétei veszedelem.

Ó szomorú nagy gyászeset,
 Mely nemes Lövétén esett:
 Tűzvész támadt, nem véresapás,
 Ott a végzet rontott, nem más.
 Egy küs fiút választának,
 Több üdöt nem halasztának;
 Tűzet vévén pipájára,
 Hajlott a végzet szavára.
 A pipáját szikráztatá,
 A ker' sátrát is meggyújtá.
 A ker' sátrán végig futa,
 Faluhosszán végig gyula.
 Lett rettentő nagy jajgatás,
 Gyújtó után szaladgálás.
 Az áldott nap fényeskedék,
 A tűzhomálytól nem látszék.
 A harangok tűz útjába
 Szólnak falu derekába.
 Mintha mondnák ne hagyjatok
 Emésztnék meg a tűzlángok,

De az anyák siránkoznak,
 Kiknek gyermekei voltak.
 Vagy terhes betegjei voltak,
 Távolyúzé a tűz lángja.
 Ezernyólczszáz hetvenkilencz
 Évben angusztus 24-én
 Négy százkilenczven gazdának
 Tűz által lett pusztulása.
 Este vagyon baromcsorda
 Jónél haza s már nincs hova,
 Lángolnak a kapuzálék,
 Azon belül minden hajlék.
 Vándorolnak más országra,
 Egy utczaról a másikra.
 Ah Istenem, rendelj szállást,
 Be megúntuk a gyaloglást,
 Idegen földön az járást.
 Mindennek azt komondálok,
 Gyászvirágot ne gyomláljon;
 Mert ki gyászvirágot gyomlál,
 Az árvája bújdosni jár.

7.

Köszönteni jöttünk, áldott szentkeresztfa,
 Látjuk Jézust rajta, meg van halva.
 Alatta szűzanya nagy zokogva
 Jézus piros vérét csókolgatja.
 Az átkozott Júdás hogy eladta
 Harmincz ezüst pénzért odaadta
 A pogány zsidóknak, hogy vegyék meg,
 A magas keresztre feszítsék meg.
 Mért nem adtad inkább Máriának,
 Vagy pedig Mária Magdolnának?
 Ezer annyit adott volna érte,
 Csak ne vitték volna
 Jézust a keresztre.
 Harmincz ezüst pénzre Júdás mért szorúltál,
 Kedves mesteredtől el minek pártoltál,
 Mégis dühösséggel ellene fordultál,
 Nagy keserűséget Máriának hoztál.
 Jézussal naponkint örömmel vigadtál,
 Mégis dühösséggel ellene fordultál,
 Nagy keserűséget Máriának hoztál.

A nagy fakeresztet lefektették,
 Jézus kezét, lábát rászegezték.
 Foly a piros vére szent testéből,
 Áztatja az földet minden felől.
 A nagy fakeresztet felállíták,
 Jézust a kereszten függni látták.
 Jézust a keresztről hogy levették,
 Mária ölébe helyeztették,
 Fejér potyolatba takargatták,
 Szentséges oldalát megnyitották,
 Mária siralmát újították.
 Midőn Jézus a kereszten meghót,
 Az egész világon setétség vót.
 Jézus szent anyjához hét szovat bocsátott,
 Oh Uram bocsáss meg, kik vétettek,
 Kik engem keresztre feszítettek.
 Emlékezzél, ember, Krisztus két szovaról,
 Amelyeket mondott magos keresztfáról,
 Hogy mű és eljussunk vele menyországba,
 Vele együtt pedig öröm vigasságba.

Följegyezte: *Dr. Sztripszky Hiador.*

Mutatványok csuvas népköltési gyűjteményemből.

— Második közlemény. —

Mesék.

A sarló.

Egy ember kiment a mezőre. A mezőn az arató-rend tövében egy sarló fekszik. Ez az ember mindazideig sarlót nem látott.

— Micsoda jószág ez, a gabnát elpusztítja. Féreg ez!

Azután elhívja a pajtásait.

— Gyertek csak, a mezőn tudja isten micsoda van, iszonyú sok gabnát megevett, egészen elfogja az pusztítani. Gyertek, menjünk és kergessük azt el onnan.

Csapatostúl hosszú póznát fogtak. A póznával piszkálják a sarlót. A sarló nem ugrik, nem megy.

— Ez innét még kergetve sem megy el (— mondták.)

Azután a póznával a sarlót a magasba emelték. A sarló a pózna hosszában lecsúszva lejött és egyiknek a nyakára ült.

— Ez még a nyakat is megeszi, húzzátok gyorsan (— mondták.)

Odamentek és húzták a nyelénél, az embernek a nyakát igen nagyon elvágta. Az ember nyakából vér jön.

— Ez még az embert is megeszi (— mondták). Gyertek vigyük ezt és dobjuk a Volgába (— mondták).

A sarlóhoz nagy követ kötöttek, a sarlót csónakra tették. A követ is a csónakra tették. A csónakkal beveztek a Volga közepére.

— Gyertek hát dobjuk bele (— mondták).

Először a követ dobták a Volgába, a sarló beleakadt a csónak szélébe. Azután a kő húzásával a csónak is felborult, azok is a Volgába estek és meghaltak.

2.

Ostoba Iván.

Egy öreg asszonynak két fia volt. Az egyik ostoba volt, a másik okos volt. Ezek nyáját őriztek. Az anyjuk beteg volt. Az okos haza-haza jövén gondot viselt az anyjára, itatta, etette. Egyszer így szólt az ostobának.

— Eredj csak, menj és vigyázz anyánkra. Fürdesd meg, főzz tojást és etesd, tegyél kovászt.

Haza jött aztán az ostoba Iván, haza jött, vizet melegített, tojást főzött, anyját megfürdette. A forró vízbe fejtül eresztette bele az anyját, az anyja egész puhára megpuhult. Azután tojással etette, a tojást a szájába gyömöszölve-gyömöszölve tömte, azután kovász tevéshez fogott. Neki a víz húzása fáradtság volt. Vízhúzás helyett a kovászt a kútba kell tenni. — mondta. A lisztet a kútba töltötte, beletöltötte és visszament a bátyja mellé.

A bátyja aztán (így) szólt:

— Megfürdetted-e anyánkat? (— mondta).

— Megfürdettem (— mondta). Csupa örömmel ment bele (— mondta). Tojással is megettettem (— mondta).

Azután egy vártatva a bátyja maga ment vissza, Ivánt ott hagyta nyáját őrizni. A bátyja visszatért, és — az anyja is halott, a kovászt sem találja.

— Hová tette? (— mondta).

Keresi, hát a kútba tette.

— Hej Iván, ez az Iván kárt tett (— mondja).

A nyájhoz nem térhet mindjárt vissza, az anyját eltemeti, eltakarítja s csak azután megy vissza. Elmegy a nyájhoz, Iván a juhokat, valamennyit verve-verve megölte.

— Hej ez az Iván lám már megint kárt tett (— mondja). Mit csináljunk hát most?

Iván mondja:

— Mit csináljunk (— mondja). Gyere vigyük az akolba (— mondja).

Öt-hat juhot emel Iván az akolba. A bátyja egy juhot is csak alig tud elhurczolni. A juhokat mind az akolba hureczolják, szép módjával lefektetik, úgy, mint az eleven juhot.

Aztán pedig elmennek az urasághoz enni. Evés közben Iván szidja a bátyját.

— Ej, te a juhokat csak egyenkint-egyenkint hureczoltad volna, a gombócot most hatával, hetével emeled (— mondja).

Pörölnek ketten. Az uraság így szól a szakácsának:

— Mit beszélgetnek azok? (— mondja). Hallgasd csak ki (— mondja).

A szakács kihallgatja, azután odamenvén, elmondja az uraságnak:

— Azok civakodnak (— mondja). Iván azt mondja: te a juhokat csak egyenkint-egyenkint hureczoltad volna, a gombócot most hatával, hetével emeled — mondják.

Az uraság azt mondja a szolgálainak:

— Menjetek csak és nézzétek meg a juhokat (— mondja).

A szolgálak elmennek, megnézik, az akolban a juhok valamennyien úgy fekszenek, mint az élők. Bemennek és megnézik, hát a juhok valamennyien megdöglöttek. Visszatérnek és mondják az uraságnak:

— A juhok valamennyien megdöglöttek ott (— mondják).

Az uraság azután Ivánt és a bátyját becsukatja a fürdőbe, vasajtájú fürdőbe csukatja.

— Hej Iván, Iván (— mondja) — sír a bátyja.

Iván nem is aggódik

— Minek sírsz (— mondja). Ha ki kellene menni, azonnal kimegyünk (— mondja).

A fürdő ajtaját megrántja és szárfájával micsodájával együtt kiveszi. Iván bátyja kimegy és elszalad. Iván kiabál:

— Az ajtaját is elvigyem-e? (— mondja).

Csörömpölve az ajtaját is elhurczolja. Bemennek egy erdőbe, egy nagy fa alá érnek és így szólnak:

iszonyú sok pénzt adnak. Iván tisztára meggazdagszik. A bátyjának enni még kenyere sem volt. Elmegy Ivánhoz.

— Iván, adjál kenyeret (— mondja).

Iván így szól:

— Hadd vegyem ki egyik szemedet, adok egy szelet kenyeret (— mondja).

Kiveszi egyik szemét, ad egy szelet kenyeret. Másik szemét veszi ki, másik szelet kenyeret ad. Az útoszlophoz kivívén, leülteti. Hárman elmennek előtte, beszélgetve mennek:

— Ez az Iván lám minket megelőzött, mondják. (T. i. elindította már a malmot.) Gyerünk, végezzünk vele (— mondják).

Elvagdalták akkorára, mint a zabszem és megölték. Iván ma is gazdag.

3.

Levesbevaló-hős.

Élt egy öreg ember, meg egy öreg asszony, nem volt nekik gyermekük. Elment (az öreg asszony) a kuruzslóhoz, a kuruzsló azt javasolta néki, hogy levesbevaló lisztből gyermeket kell csinálni. Aztán — mondá — be kell takarni a gyermeket fehér keszkenővel, emberi formája lesz ott. Amint ember formája lesz, beszélni kezd.

Az öreg asszony hazajött a kuruzslótól, levesbevaló lisztből emberi alakot csinált, emberi formája lett, beszélni kezdett, járnai kezdett, gyermekké nőtt, felnőtt (— azt mondják).

Ő (egyszer) így szólt: — Nem való itt élni.

El is ment azután. Útközben látott egy tölgyet. Nagyon nagy tölgy volt, a tölgy közepében egy hang szólott:

— Bárki légy is, vegyél ki engem (— mondá).

Kivette aztán őt a tölgy közepéből.

— Én Tölgyfa-hős vagyok (— mondá).

Mindaketten mentek azután, Levesbevaló-hős és Tölgyfa-hős. Elértek egy jávorfa mellé. A jávorfa belsejében így szólt (valaki):

— Vegyél ki engem (— mondá).

Kivették azután Jávorfa-hóst. Hárman lettek, hárman mentek azután. Elértek egy várhoz. A várban ökröt vágtak, ebédet főztek. Megették az ebédet, azután kettőjük elment vadászni. Az egyik — Jávorfa-hős — otthon maradt ebédet főzni. Megfőzte az ebédet, odament hozzá a vár gazdája, a félkar hosszúságú öreg, a szakálla a földön uszik. Az öreg így szól:

— Végy a válladra és vigyél be engem (— mondja).

Az öreget ő a vállára vette és bevitte.

— Etesz meg engem ebéddel — mondja az öreg.

Elkezdett ebédet enni, az egész ebédet megette. Meg is haragudott rá, mivel az ökröt levágta és Jávorfa-hóst eldöngötte. Azután elment. A mint elment, Jávorfa-hős még egy ökröt vágott, feltette az ebédet. Még meg sem főhetett az ebéd, megjöttek a pajtásai, Levesbevaló-hős és Tölgyfa-hős.

— Mert nem főtt meg az ebéd? (— mondják).

Jávorfa-hős azt mondja: — Széngáz ártott.

Azután megfőzték az ebédet, megebédeltek. Evés után lefeküdtek és aludtak. Reggel fölkeltek, Levesbevaló-hős és Jávorfa-hős elment. Tölgyfahős maradt otthon ebédet főzni. Megfőtt már az ebéd, odament hozzá a vár gazdája, a félkar hosszúságú öreg.

— Végy a válladra és vigyél be engem (— mondja).

Nem vette a vállára és nem vitte be. Az öreg bement magától. Bement és elkezdett ebédelni. Az egész ebédet megette. A mikor megette az ebédet (Tölgyfa-hős) pörölt rá:

— Miért etted meg?

Az öreg megharagudott, őt is megint eldöngötte. Aztán elment. A mikor elment, (Tölgyfa-hős) megint egy másik ökröt vágott és elkezdett ebédet főzni. Az ebéd még nem főhetett meg, megjöttek a pajtásai, Levesbevaló-hős és Jávorfa-hős. Ezek így szóltak:

— Miért nem főtt meg az ebéd? (— mondják).

Ő így szól: — Széngáz ártott (— mondja).

Megfőzték az ebédet, megebédeltek, lefeküdtek és aludtak. Reggel a mint felkeltek, Levesbevaló-hős maradt otthon ebédet főzni. Levesbevaló-hős főzi az ebédet, meg is főtt az ebéd. Odamegy a vár gazdája, a félkar hosszúságú öreg. Így szól:

— Végy a válladra és vigyél be engem (— mondja).

Levesbevaló-hős így szól: — a jött vendég maga jön be (— mondja). (Az öreg) bejött a házba.

— Etessél meg engem ebéddel (— mondja).

Levesbevaló-hős így szól:

— Nincs a számodra ebéd (— mondja).

Megharagudott (az öreg), verekedni kezdett. Levesbevaló-hős megfogta a félkarhosszúságú öreget és szakálánál fogva odakötötte a fához. Az a szakálát kirángatva elszaladt. Megjöttek a pajtásai, Jávorfa-hős és Tölgyfa-hős.

— Lám én megfogtam a ti széngázotokat (— mondja). Még tegnap meg kellett volna nekem mondani.

Megették azután az ebédet és elmentek vadászni mind a hárman. Láttak egy házat, bementek, a házban dalol is, sír is (valami).

— Micsoda ember vagy te? (— mondják).

— Én király leánya vagyok (— mondja).

Őt aztán kivették. Mennek, négyen lettek. Láttak útközben egy lyukat.

— Gyerünk, menjünk bele, nézzük meg (— mondják).

Belemenni, egyik sem akar belemenni. Így szólnak Levesbevaló hőshöz:

— Te erős vagy, te menj bele (— mondják).

Levesbevaló-hős rászánta magát, hogy bele megy. Leereszkedett egy láncz hosszában. A mikor elért a fele útjáig, a többiek felülről elszakították (a lánczot), ő aztán (leesve) elájultan feküdt. Felkelt és elindult az út mentében. Elért azután egy vörösréz-házhoz. Ott (valami) leány-hangot adott:

— Ki vagy te? (— mondá).

— Én Levesbevaló-hős vagyok (— mondá).

Így szólt aztán neki (a leány):

— Segítségemre leszel-e nekem? (— mondá).

— Ha erőmből telnék, megtenném (— mondá).

A leány így válaszolt:

— Van minékünk egy kád erőt adó vizünk, egy másik kád erőt megapasztó vizünk. Az egyik jobb oldalon, az erőt adó, az erőt megapasztó a bal oldalon. Ezt fel kell cserélni (— mondá).

Levesbevaló-hős megfogta és felcserélte. Jött egy háromfejű kígyó és ivott az erőt adó víz helyett az erőt megapasztóból. Az ereje megcsökkent. Aztán verekedni kezdett a kígyóval Levesbevaló-hős. A kígyónak mind a három fejét levágta.

Azután így szól a leány:

— Én is veled megyek (— mondja).

Levesbevaló-hős így szól:

— Van már énnekem menyasszonyom (— mondja).

Levesbevaló-hős elment. Elért egy ezüst-házhoz. Az ezüst-házban így szól egy leány:

— Segítesz-e rajtam? (— mondja).

Ő így szólt:

— Hogyan segítek én? (— mondá).

A leány így szólt:

— Elrabolt engem egy hatfejű kígyó, azt meg kellene ölni (— mondá).

— De hogyan lesz aztán elég az én erőm? (— mondá).

A leány így szólt:

— Van énnekem erőt adó vizem (— mondá).

Az erőt adó vizet megitta, és az erőt adó helyébe felcserélve erőt megapasztót tett. Megjött aztán a hatfejű kígyó, és ivott az erőt megapasztóból. Elkezdtek verekedni. Levesbevaló-hős levágta a kígyó három fejét, még egyet vágott, a másik hármát is levágta. A kígyót megölte. A leány így szól:

— Én is elmegyek veled (— mondja).

— Van nekem másik (menyasszonyom) (— mondja).

Nem vitte vele, elment magányosan. Elért egy arany-házhoz. Az arany-házban egy leány sirdogálva ül.

— Miért sírsz leányom (— mondja).

— Engem egy kilencfejű kígyó rabolt el (— mondja). Segítesz-e te rajtam? (— mondja).

Ő így szól.

— Nekem nem lesz elég az erőm (— mondja).

A leány így szól:

— Van nekem erőt adó vizem, erőt megapasztó vizem is van (— mondja).

Igyál csak az erőt adó vízből! (— mondja).

Ivott aztán az erőt adó vízből, és miután ivott az erőt adó vízből, az elgyengítőt felcserélve odatette annak a helyébe. Megjött aztán a kilencfejű kígyó, ivott az erőt adó víz helyett az elgyengítéből, elkezdtek aztán verekedni. Egyet vágott, három fejét metszette le. Még egyszer vágott, a másik hármát metszette le. Még egyszer vágott, a többi hármát metszette le. Levesbevaló-hős megölte a kígyót.

A leány így szól:

— Engem is vigyél el magaddal (— mondja).

Levesbevaló-hős így szól:

— Van énnekem magamnak menyasszonyom (— mondja).

Levesbevaló-hős elment aztán. Elért egy faluba, bement egy özvegyasszonyhoz. Az özvegyasszony dagaszt.

— Néném, mért dagasztol víz nélkül? (— mondja).

Ő így szól.

— Nincs minekünk vizünk. Nem ad minekünk vizet a kígyó (— mondja).

— Hadd megyek én el, hadd lám, ad-e vizet? — mondja.

Elment egy csöbörrel vízért. Merített a kútból vizet, a kígyó így szól:

— Ki ez? (— mondja).

Levesbevaló-hős így szól;

— Vendég (— mondja).

Nem bírta hazavinni, kimeregették (útközben) a szomszédok. Aztán megint elment vízért. A mikor megint elment, így szólt a kígyó:

— Ki ez, a ki idejött? (— mondja).

Levesbevaló-hős így szól:

— Vendég (— mondja).

Megint csak nem vihette hazáig, kimeregették (útközben) a szomszédok. Még egyszer elment vízért, így szólt a kígyó:

— Ki ez? (— mondja).

Levesbevaló-hős így szólt;

— Vendég (— mondja).

— A vendég nem így jön — mondja a kígyó.

Levesbevaló-hős megfogta a vödör kampójánál fogva a kígyót és kihúzta. Elkezdtek verekedni. Összevagdalta a kígyót, a kígyó meghalt. Mikor a kígyó meghalt, bőven jött a víz (a kútból), az összes emberek örültek. Elkezdtek vizet hordani, annyi vizet hordtak, a mennyi csak elég.

— Ki cselekedte nekünk ezt a jót? — mondják.

— Levesbevaló-hős jött el — mondják.

Levesbevaló-hős köré gyűlt a nép.

— Mivel háláljuk meg neked? — mondják.

Ő így szól;

— Nekem semmi sem kell. A felvilágra szeretnék kimenni (— mondja).

A nép erre így szólt:

— A keresztúton egy nagy fa van (— mondák). A nagy fa tetején egy sas van (— mondák). Ha valaki felvisz a felső világra, csak a sas visz fel (— mondák).

Elment a sashoz, de a sas nem volt ott, csak a fiai. A fiai így szólnak;

— Anyánk nincs itt (— mondják).

Levesbevaló-hős így szólt:

— Hová ment anyátok? (— mondja).

— Minket egy háromfejű kígyó jön megenni, anyánk megijedt és elszaladt (— mondják).

— Vajon megmenthetnélek-e én titeket? (— mondja).

Elkezdett gyepet vágni, s a gyepből sánczot keríteni. A mikor megkerítette a sánczot, bement és leült a sasok közé. Eljött a kígyó és így szólt:

— Engem becsaptak, már tudja isten mikor begyepesedett ez itt, benőtte a fű (— mondja).

A kígyó visszafordult és elment. A mikor elment a kígyó, a sas fészkeről ledobta a sánczot. Megjött aztán a sas és mondja:

— Titeket ki mentett meg?

A fiai így szólnak;

— Minket Levesbevaló-hős mentett meg (— mondják).

Ő így szól:

— Levesbevaló-hős, hogyan mentetted meg (őket)?

— Gyepet vágva sánczot kerítettem. A kígyó eljött, de nem láthatta őket (— mondja).

A sas erre így szól:

— Neked mivel háláljam meg? (— mondja).

Ő így szól:

— Nekem semmi sem kell. Én csak a felső birodalomba szeretnék felmenni (— mondja).

Ő így szól:

— Felvinni felviszlek, de negyven hordó hús kell, negyven hordó víz kell (— mondja).

Ő aztán elment a faluba s így szólt a népnek:

— Adhattok-e nekem negyven hordó húst? (— mondá).

Azok így szóltak:

— Örömet adunk (— mondák).

Negyven hordó húst vittek aztán, negyven hordó vizet vittek a sashoz. A sasra keresztbetettek negyven hordó vizet, negyven hordó húst, és pányvával megkötötték. Felült aztán Levesbevaló-hős is, (mikor a sas) a víz felé néz, vizet ad, (mikor) a hús felé néz, húst ad. A megürült hordókat vissza ledobta. Mire már felértek volna, a sas így szól:

— Elfogyott az erőm, ledoblak Levesbevaló-hős (— mondja).

Levesbevaló-hős így szól:

— Ne dobj le (— mondja).

S erre a saját lábikrájából vágott le és odaadta. Felmentek a felső birodalomba.

— Utoljára micsoda húst adtál nekem — mondja a sas. Nagyon édes volt.

Ő így szól;

— A lábikrámból vágtam és adtam (— mondja).

— Ha nem is vágta volna le, feljöttem volna — mondja a sas.

Ismét kihányta a lábikráját és odaragasztotta. A sas a tollával megdörzsölte és meggyógyult. A sas így szólt:

— Van amott tizenkét fiatal tölgyfa (— mondá). Menj azon tizenkét fiatal tölgyfa mellé, és magadat odakötözve feküdj le (— mondá). Magát odakötözve lefeküdt. A sas felemelkedett, (majd) sebesen leszállott szélforataggal, az összes házak összedőltek, az összes erdei fák megrepedtek, a szélforataggal a fák inog-

tak. Tizenkét nap mulva eloldozta magát Levesbevaló-hős és elment az előbbi földre. Meglátta aztán az előbbi házból kihozott leányt, meglátta Tölgyfa-hőst, Jávorfahőst is meglátta.

— Ti engem miért eresztettetek bele a lyukba? — mondá.

Elkezdtek verekedni, aztán mindkettőjüket levágta Levesbevaló-hős. A leányt pedig elvette, még ma is élnek.

A mese a tölgyfa tetején, magam a hársfa tetején . . .

Mészáros Gyula.

IRODALOM.

Vergleichende Märchenforschungen von Antti Aarne. (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia = Mémoires de la Société Finno-ougrienne XXV.) Helsingfors, 1908. XVIII + 200 n. 8-adr. I. Ára 6 finn márka.

Vizsgálódások, a melyek egyes népmesék ősalakját töméntelen változattól kihüvelyezve, ennek az ősalaknak a szülőföldjéig igyekeznek felhatolni, még ma is sok helyütt kétkedő fejszóválással találkozunk. S még jó, ha ennek a bizalmatlanságnak kicsinylő leszólás és az a kereken kimondott ítélet nem jár a nyomában, a mely az efféle aprólékos pepecselést teljesen fölöslegesnek jelenti ki. Az így vélekedők, rendesen abból a meggyőződésből kiindulva nézik le az összehasonlító mesevizsgálatnak ezt az irányát, hogy a földkerekségen elterjedt mesék őshazáját hiábavaló dolog kutatni, mert úgysem sikerül föllelni. A mesék néptől-néphez vándorlásának elvitathatatlan tényét azonban még ezek a makacs kételkedők is kénytelenek elismerni. Már pedig ha e tényt elfogadjuk, akkor a vándorlás útján elterjedt és átalakult változatoknak egy-egy ősbibb és egyszerűbb törzsalakra való visszavezetése korántsem olyan délibábos törekvés, mint a milyennek első pillantásra látszik; mert ha másra nem, arra mindenesetre jó, hogy a változatok alakulásának lélektani törvényeit megvilágítsa; sőt egy-egy szerencsésebb esetben a helyi és időköriülmények átalakító hatásának kellő számbavételével annak a milieunek a közelébe is eljuttathat, a mely az illető mesének a legősibb, mintegy az embryonális alakját szülte. Ez a vezérgondolat irányította annak idején BENFEY TÓDOR hangyaszorgalommal és kiváló elmeéllel folytatott kutatásait; és tagadhatatlan, hogy a neki és tanítványainak köszönhető eredmények, ha még oly sok és részben jogos kifogásra és ellenmondásra adtak is okot, mégis sokkal több szolgálatot tettek az összehasonlító irodalomtörténet és a néplélektan egymásra utalt tudományágainak, mint a sokkal kényelmesebb fölényes kétkedés, a mely e fáradságos kutatások hitelét azzal igyekszik lerontani, hogy azokat teljesen meddőknek, mert egyáltalán czéltalanoknak tekinti.

Mi, a nélkül hogy Benfey indianista elméletére esküdnének, szívesebben csatlakozunk azokhoz, a kik az ő nyomain indulva és azóta fejlettebb módszerrel és rugalmasabb theoria alapján dolgozva, a népmesék változatait annak a feltevésnek alapján csoportosítgatják és elemezgetik, hogy e változatok legegyszerűbb őstypusai egy-egy határozottan körülírható helyről és többé-kevésbé pontosan megjelölhető időben keltek vándorútra. S ha ezt a helyet és időt nem sikerül is minden

esetben pontosan meghatároznunk, az érdekes tanulságok özöne miatt, a melyeket az ily vizsgálódások felszínre vetnek, azokat éppenséggel nem tartjuk fölöslegesekek és kárbaveszetteknek. Ily meggyőződés alapján csak örömmel üdvözölhetjük a czímben idézett, értekezést, a mely KROHN KÁROLY-nak atyjától örökölt módszerét, az összehasonlító földrajz-történeti methodust követve, három nagyon elterjedt népmesének tömérdek változataiból azok őstypusát hámozza ki s ezek segítségével az illető mesék szülőföldjének a közelébe igyekszik a nyomozás végén eljutni.

E mesék elseje az *Aladdin* általánosan ismert nevével jelölhető typus magjaként a következő három motivumot kapcsolja egybe: a) a mesehős egy varázserrejtő tárgy birtokosává lesz; b) e tárgyat eltulajdonítják tőle; de c) hálás állatok segítségével újra visszaszerzi. E mese egész Ázsiában és Európa igen nagy részében a legelterjedtebbek egyike, de Afrikában is akadnak változatai; köztük számos és részben elég régi az irodalmi feljegyzésű alakulat. Előbb a szorosabb értelemben vett népies változatokat veszi sorra a szerző a kombinált geo-ethnographiai csoportosítás azon eljárásmodja szerint, melyet e téren mesterének, az említett jeles finn folkloristának, Krohn Károlynak úttörő dolgozatai (*Bär [Wolf] und Fuchs, eine nordische Thiermärchenkette* 1889 és *Mann und Fuchs* 1891, mindakettő Helsingforsban) tettek szélesebb körben ismertté. Magam is tettem az *Ethnographia* és az *Ethnol. Mitteilungen* legelső évfolyamaiban két kísérletet e módszer alkalmazásával. (*Megjegyzések egy török-palócz párhuzamhoz*, *Ethn.* I., 227 és 364; *Recht und Unrecht*, *Ethn. Mitt.* II., 38 és 159.) Azóta, kivált finn tudósok és gyűjtők bámulatatos szorgalma folytán a változatok tömege roppantul meggyaporodott. Hogy többet ne említsek, csupán finn népmese-változat nem kevesebb, mint 20,000 és észit is körülbelül 10,000 került eddig feljegyzésre.

A nélkül, hogy a folklorisztikus anyaggyűjtés e klasszikus földjével egyéb országokban a gyűjtés csak távolról is kiállaná az összehasonlítást, annyi mégis kétségtelen, hogy időközben másutt is nem kiesnylendő munkat fejtettek ki e téren, kivált a szláv népek körében. Nálunk sem pihent az elmúlt két évtized folyamán a népmesék gyűjtése teljesen; főleg a legutóbbi évek széperedményü böngészettel járultak a régibb gyűjtemények részben kevésbé megbízható anyagához. Csak az a kár, hogy ennek utóbbi időben gyűjtött magyar mesekincsnek aránylag sokkal kisebb hányada jutott a nemzetközi összehasonlító vizsgálat forgalmába, mint a régibb anyagból. Így aztán a külföld, még a velünk rokon, de nyelvünket mégis csak nyelvészeti érdekből ismerő finnek is, csak vajmi keveset értékesíthetnek meséinkből összehasonlító tanulmányaiknál. AARNE is mindössze csak a GAAL GYÖRGY (1822) és STIER GOTTLIEB (1857) egy-egy kötetnyi német fordítású meséire hivatkozik, még pedig az elsőkre csak másodkézből. Pedig azóta már legalább a SKLAREK ERSZÉBET (1901) igen jól hasznavehető újabb szemelvényeit is felhasználhatta volna. De ezek, valamint még némely szórványosan a külföld számára is hozzáférhetővé tett változat, úgy látszik, elkerülték a különben nagy körültekintéssel dolgozó szerzőnek figyelmét. Ezt azonban korántsem kifogásképpen akarom megemlíteni; hanem inkább a saját mulasztásunkat rovom föl vele.

Ennek jóvátételére igazán megszívelhetnők a nálunknál sokkal kisebb, de jóval élelmesebb és szorgalmasabb finn nemzet példáját, a mely minden lehető megtesz saját értékesebb tudományos kutatásainak és jórészt e kutatás anyagának

is a nemzetközi tudomány számára való közvetítése érdekében. Minálunk ellenben a múlt század 80-as éveinek végén keletkezett *Ethnologische Mitteilungen*, néhány évi szép reményekre jogosító élete után, nem tudva megtalálni a Magyar Néprajzi Társasággal és ennek folyóiratával az éltető szerves és állandó kapcsolatot, igazi feladatának az első pár évfolyam kivételével nem felelhetett meg és azóta teljesen meg is szűnt. Bizonyára nem egészen a kiadójának hibájából, hanem jórészt ama sajnálatos körülmények folytán, a melyek e jobb sorsra érdemes vállalat meggyökeredzését és helyes irányba fejlődését meggátolták. Vajha egy ily folyóirat égető szüksége mielőbb annak a belátására vezetné az illetékes tényezőket, hogy a hazai néprajz eredményes továbbművelése érdekében is elsőrendű fontosságú egy oly melléklapnak az *Ethnographiával* kapcsolatban létesülése, a mely a bel- és külföldi folklorisztikus kutatás állandó csereforgalmát is a lehető legsűrűbb és szabályos időszaki közleményeivel szolgálja, s e téren ne érje be a pusztá *Anzeiger* könyvismertető vagy kivonatoló feladatával, hanem olyan munkát is végezzen, a minőt a Finn-ugor Társaság kiadványai teljesítenek, a melyek sorában a czimben idézett tanulmány is megjelent.

Hogy már most erre visszatérjünk, mindenekelőtt említsük meg, hogy mindahárom mesetypus, a melyet a szerző ezúttal tárgyal, ugyanazon alaptervezet szerint van elemezve. Először a népies változatok taglalása jó. Ennek alapján a szerző az őstypusig igyekszik a motívumok gondos csoportosítása és kiselejtezése útján eljutni. A hol, mint pl. az első mesénél, szükségesnek mutatkozik, az extravagansabb változatok külön fejezetben elemezzék. Most a régibb és nevezetesebb irodalmi feljegyzésű változatok, helyesebben átalakítások vizsgálata és a népiesekkel való tüzetes egybevetése következik. Ennek eredményeként megjelöli a szerző a mese valószínű őshazáját és elterjedésének útját, sőt a harmadik példánál körülbelül a kort is, a melyben keletkezhetett. A változatok taglalásánál a Krohn-féle rövidítések alkalmazásával és az ő rendszerét követve, halad a geo-ethnographiai csoportosítás. A kiindulás mindig a finn mesekincsből történik, a mely természetesen aránytalanul bővebben ontja a változatokat a többinél; nem csupán azért, mivel ez áll legkényelmesebben a szerző rendelkezésére, hanem azért is, mivel a finneknél már évtizedek óta folyó czéltudatos és tervszerű gyűjtés a variánsok valóságos özönét halmozta fel, úgy hogy e tekintetben éjszaki rokonainkkal egy nemzet sem mérkőzhetik. Az első mesénél pl. 80 finn változattal szemben a földkerekség összes többi népei csak 84 mesével szerepelnek és hasonló marad az arány nagyjában a másik két typus vizsgálatánál is.

Ez persze kissé gondolkodóba ejthet a szerző következtetései iránt; azonban tekintve azt, hogy más pontból kiindulva is körülbelül ugyanilyen eredményre jutnánk, megnyugodhatunk az elért eredményben, mivel a szerző a saját népe körén túl fekvő változatokat, ha sokkal kisebb számban álltak is rendelkezésére, elég széles területről és nagyon jellemző alakulatokban szemelgette ki. Tehát nem érheti az a szemrehányás, hogy túlságosan szegény vagy nagyon is egyoldalú nála az inductio anyaga; legfőlebb azt a kifogást lehetne tenni, hogy ez az anyag talán a finn meséket illetőleg túlságosan bő és kevesebb is elég lenne ugyanazon következtetések megalapozására. Ennek a vádnak azonban azzal lehet az élét venni, hogy legalább egy területet illetőleg jóformán teljes a vizsgálati anyag és igazán

mintaszerű az eljárás hasonló kutatások számára, a melyek ha minden oldalról hasonló lelkiismeretességgel és pontossággal folynak, kellő munkafelosztás mellett, néhány év alatt az egész mesekincsre nézve igen tanulságos végeredmények megállapításához vezethetnek.

Ez eredmények az első mesét, az *Aladdin* névével jelölhető típusút illetőleg röviden összefoglalva a következők. A népies változatok (összesen 144) egybevetéséből és gondos elemzéséből ősalak gyanánt ez a vázlat szűrődik le:

Egy szegény ifjú csekélyke pénzén egy megölésre szánt *kutyát* vált ki, majd egy hasonló sorstól fenyegetett *macskát*. A két állat hálából utitársává szegődik. Utóbb egy halálos veszedelemben forgó *kígyót* ment meg az ifjú, kit ezért a kígyó az apjához (a kígyókirályhoz) kalauzol. Ettől jutalmul egy *büvös követ* kap az ifjú. E kő segítségével minden vágya teljesülhet. Roppant vagyont, majd fényes palotát kíván magának s utóbb a király leányát is feleségül kapja. De sorsa fordul, a talizmánt s vele kincseit, kastélyát és feleségét is elveszti. Mindezek az asszony hibáján kívül, de az ő közreműködésével egy gonosz varázsló hatalmába kerülnek s az ifjú megint olyan szegény, mint annakelőtte volt. A hálás állatok most útra kelnek, hogy gazdájuknak a varázserejű követ visszaszerezzék. A tengeren átkelve, a talizmán tolvajához jutnak. (A macska az úszó kutya hátán teszi meg az utat, ugyanígy visszajövet is.) A követ a jogtalan gazdája álmában a szájában hordja. A macska egy egeret fog s a kő megszerzésére kényszeríti. Az egér az alvónak ajkát érinti a farkával, mire ez a követ kiköpi, a macska pedig nyomban megkaparítja. Visszamenet a macska meg a kutya összekapnak azon, hogy melyikük vigye a követ. A kutya magához veszi, de útközben a tengerbe ejti s egy hal elnyeli a talizmánt. De megkerítik a halat s vele a követ is, melyet gazdájuknak kezéhez szolgáltatnak s ez megint előbbi kincseihez és feleségéhez jut a varázserejű tárgy segítségével.

A fenti menetű átlagos mesétől nagyobb eltéréseket mutat néhány távolabbi rokonságú változat s ezeknek külön csoportjában említi a szerző az egyetlen magyar mesét is, a melylyel másodkézből (AFANASJEW orosz gyűjteménye útján, l. ott IV, 246. l.) megismerkedhetett. Ez a GAÁL GYÖRGY hagyatékából magyarul kétszer is és utóbb STIER GOTTLIEB német fordításában megjelent *Szalmakirály* című mese. (GAÁL² II, 188; ERDÉLYI² 63; STIER² 128.) Ennél jóval közelebb állnak a fenti típushoz a szerző előtt ismeretlen következő magyar mesék: GAÁL² III, 116; MERÉNYI² I, 63; ARANY I. kiad. 220 (3. kiad. 258); NYELVÖR III, 179; X, 526; XV, 40, 89; XVI, 277; XXXII 402; ISTVÁNFY 43. Közülök a Nyelvör két első meséje SKLAREK ERZSÉBET német fordításában is megjelent az ő gyűjteménye (Leipzig, 1901) 181. és 183. lapján s a hozzájuk való jegyzetben az *Aladdin*-típusra való utalás is megvan. Ugyanígy a BERZE NAGY JÁNOS legutóbb megjelent népmeséiben is (*Népköltési Gyűjtem.* IX, 167. l.), a hol a fenti és még néhány távolabbról rokon, vagy csak mellékes vonásokban találkozó mese kíséretében az én pótló jegyzetem mutat rá a típusra, melyhez e mesék tartoznak. Ennek az utóbbi figyelemztetésnek természetesen a szerző már nem vehette volna hasznát, még akkor sem, ha magyarul is tudna; de a Sklarek-féle szemelvényt már felhasználhatta volna.

A népmesei változatoknak az irodalmi feljegyzésű alakulatokkal való egybe-

vetéséből a szerző arra az igen érdekes következtetésre jut, hogy bár az utóbbiak is váltak (legalább az *Ezeregyéj* Aladdin-meséjéről ez kétségtelen) újabb népmesei változatok szülőivé, ez irodalmi fejlemények egyike sem tekinthető a népies változatok zömének, a fent vázolt típusú mesének őseül; hanem ellenkezőleg mind az *Ezeregyéj*, mind a *Siddhi-Kür*, mind pedig a *Pentamerone* irodalmi alakulatai ama népmesei típus egy-egy változatának aránylag későkori származéka. Az őstípus hazájaként pedig ez esetben a benne mutatkozó buddhista erkölcsi fölfogás valószínűsége szerint valószínűleg India tekintendő, a honnan kiindulva, a közvetítés útjait is az összes számbavehető körülmények gondos latolgatásával igyekszik a szerző megállapítani. Hogy a finnek e mesét Oroszország felől kapták, azt is meglehetősen valószínűvé tesz az elterjedtségi viszonyai és az orosz változatoknak más európaiakkal szemben feltűnően nagy száma. Bár ez a körülmény optikai csalódáson is alapulhat, a mennyiben pl. a magyar változatok esetéből világosan láttuk, hogy kedvezőbb helyzetben a szerzőnek még számos oly változat juthatott volna tudomására, a mely az általa következtetési alapul felállított elterjedési arányt tetemesen módosíthatta volna. Mindazonáltal az adott esetben mi is az ő nézetéhez csatlakozunk, a mennyiben a földrajzi érintkezés szinte döntő súlyú momentumát a mi szemünkben is jellemzőn erősíti a statisztikai érv, a mely a 80 finn változat mellé nem kevesebb, mint 26 orosz állít s ezzel is támogatja e mesének orosz részről való bevándorlását.

A szerző második tanulmányának tárgya a *Fortunatus*-mese és ennek a dolgozatnak is részben az előbbivel egyező az eredménye. Annyanban t. i., hogy itt is a népies változatok származékául igazolható a népkönyv irodalmi alakulata, melynek egyik régebbi formájául tekinthető már a *Gesta Romanorum*-beli elbeszélés is. (OESTERLEY kiad. 120. fe.) Csakhogy itt az elterjedés iránya az előbbi mesének vándorlásától annyiban eltérő, hogy ez esetben sokkal valószínűbb a témának nyugatról keletre költözése, mint az ellenkező. A közvetítést ezúttal a finnekhez nem az oroszok, hanem a skandináv népek s ezek közül is legközelebről a finnekkel ősidők óta sűrű érintkezésű svédek végezték, kikhez rokonaiktól, a délibb lakóhelyű németektől, ezekhez meg nyugateurópai, eredetileg alighanem kelta forrástól jutott el e mese, melynek azonban keleti változatai és irodalmi származékai is akadnak.

Tárgyát és alapeszméit illetőleg rokon az előbbi kettővel a harmadik mesetípus is, a melyet a szerző ez alkalommal még elemezget; de ennek részletesebb ismertetése már nagyon hosszúra nyújtaná e cikket, a miért is csak annyit jelzek e helyütt, hogy arról a *csodamadárról* van e mesében szó, a melynek valamely megevett része varázsos erővel hat az elfogyasztójára. Az őstípus megállapítása itt sokkal több nehézséggel jár, mint az előbbi két mesénél, a miért is a szerző a 187. lapon, a hol a sok változathoz kihüvelyezhető átlagos vázlatot elmondja, ugyancsak sűrűn alkalmazza a kérdőjeleket. E tanulmányában AARNE hivatkozik POLIVKA cseh folklóristának időközben a *Národopisny Sborník* VI. (1900) kötetében megjelent hasonló tárgyú dolgozatára is, mely korábbi közlésével az övét, mint jórészt teljesen új anyagon, a gazdag éjszaki, különösen finn mesekincsén alapulót, korántsem tette fölöslegessé. Másrészt a finn tudós természetesen fölhasználta elődjének anyagát is és így csak annál biztosabb a következtetés, melynek nagyjában ugyanazon eredményeire a két kutató egymástól függetlenül jutott el.

Ez eredmények szerint ennek a mesének is keletet ringott a bölcsője, de aligha Indiában, mint René Basset gondolta. Polivka ellenben, kihez a negatív véleményben Aarne is csatlakozik, inkább Perzsiára gondol, Aarne meg esetleg Arábiát sem tartja kizártnak. Mindakét helyről könnyen magyarázható a tárgy további elterjedése, melynek útjain nem akarjuk a feltevések többé-kevésbé valószínű sorozatán keresztül a két értekezőt követni. Elég itt annyit megjegyezni, hogy a változatok rengeteg tömegének beható elemzése itt is érdekesnél érdekesebb néplélektani tanulságokat vet felszínre, melyek között a legbecesebbek a következő általános tételek:

1. A népmesékben változatról-változatra tapasztalható eltérések a gondolkodás és a képzelem működésének állandó törvényei szerint mennek végbe.

2. E törvények egyike, hogy bizonyos vonások az átvételnél az emlékezet fogyatékosága miatt elejtődnek s részben újabbakkal pótoltnak, melyek megint törvényszerű alapon helyezkednek a régiek közé.

3. Minden ilyen, vagy egyéb okból beállott változás újabb, még pedig szintén lélektani törvények értelmében tőle függő módosulásokat von maga után, a melyek ismét újabb változásoknak lehetnek szülőkaivá.

4. Nem kevésbé gyakori jelenség a mesék továbbterjedésénél az egyes motívumok geminációja, a mely leggyakrabban a hármaztatás stereotyp alakjában jelentkezik. Minden ilyen beömlés esetleg újabb elemek betoldását vonhatja maga után, hogy szorosabbra fűzze a mese mozzanatainak láncolatát.

5. Viszont nem egyszer éppen megfordítva több párhuzamos vagy egyébként rokon motívum egybe olvad össze, a mi megint megfelelő változásokat idézhet elő.

6. Idegen elemek más, részben hasonló menetű, vagy egyéb rokon vonásokat, másféle analógiákat (helyeket, személyeket) szerepeltető mesékből is nyomulhatnak be, vagy a néphit és népszokás megrögzött képzetsorából szivárognak be a mesébe és szintén megtermik elmaradhatatlan átalakító hatásukat.

7. Végül számolni kell a mesélő önkényes változtatásaival, hangulatával és azzal a törekvéseivel is, hogy tárgyát az ismételt előadásnál mindig új meg új vonásokkal tegye hallgatósága előtt érdekesebbé.

Mindezeknek és még sok egyéb jelenségnek megállapítására egy-egy mesetypus minél több változatának megfigyelésénél nyílik csak elég alkalom. Éppen azért csak örvendhetünk az ilyen tanulmányok minél sűrűbb megjelenésének, a minő a czímben idézett, melyet részünkről a magyar mesekincsnek hasonló módszerű átvizsgálásával illenek mielőbb kiegészíteni. Ehhez magam is igyekeztem e folyóiratban népmese-typusaink megszerkesztésével utat mutatni. Vajha mielőbb követőim akadnának e téren, mert tartok tőle, hogy egymagam, másnemű elfoglaltságom által is gátoltatva, nem győzöm a munkát, a mely pedig már csak azért is halaszthatatlan, mert az anyag egyre dúsabb felhalmozódása mind jobban megnehezíti a tájékozatlan gyűjtőre nézve annak a fontos kérdésnek előleges eldöntését, hogy miféle irányban kívánatos még a meglévők pótlása és kiegészítése.

Katona Lajos.

Colquhaun Archibald and Ethel: The whirlpool of Europe. London, 1907. (349) 8°.

Különös czímet választott a két Colquhaun ahhoz a munkához, melyben Ausztria-Magyarországot ismertetik. Európa örvényének nevezik a monarchiát, mintha politikailag, társadalmilag és fajilag forrongásban állana itt benn minden. Főleg a faji elentétekben látják e forrongás okát s munkájuk túlnyomó részét a faji sajátosságok jellemzése képezi. Miután tehát ez érdekes könyv ethnographiánkkal is foglalkozik, főbb vonásaiban ismertetni fogjuk. Különbösen is az ethnographiai rész a legbecsesebb e munkában, miután azt a szerzők 1906 tavaszán és nyarán tett megfigyeléseik alapján írták meg.

A könyv első szakasza a Habsburgok birodalmának megalakulásával foglalkozik, rövid vonásokba jellemezve a főbb eseményeket s néhány vázlatos történelmi térképpel világítva meg a szöveget. A második szakasz a magyar és szláv népesség eredetét jellemzi, az ősmagyarokat nomád és állattenyésztő népességnek tüntetve fel a földművelő szlávokkal szemben. Magyar- és Csehországok története következik ezután, a mivel a szerzők az ősmagyarokról és ősszlávokról adott jellemzést történelmi keretbe kívánták illeszteni. Majd a Habsburg-ház legújabb kori történetét mutatják be nagyobb részletességgel, hogy a monarchia jelen politikai helyzetét jobban megmagyarázhassák.

Ausztria jellemzésénél erőssen hangsúlyozzák, hogy népessége túlnyomóan szláv s még a német arisztokracziában is számottevő a szláv elem. Ausztria vegyes népességét látják Bécs kávéházaiban s jellemző példa gyanánt állítják oda, hogy a bécsi német lengyel feleséget vesz, cseh szakácsot, olasz dajkát, tót borbélyt, magyar kocsist, francia tanítót és angol nevelőnőt tart. Kiemelik azonban Bécs előkelő művészi életét.

A magyar arisztokrácia jellemzésénél felhozzák, hogy kedvelik a lovakat, az asszonyokat s a kártyát, továbbá hogy szívesen utaznak külföldön; de a magyarság általános jellemzésénél nem feledkeznek meg arról, hogy a magyar kedveli a lovat és a politikát. Különösen a „puszta“ ragadja meg figyelmüket csikósaival és juhászaival, a miről egész elragadtatással írnak. A magyar faj típusául a paraszt gazdát állítják oda, kinek humoráról még történetet is tudnak. Dicsérik a paraszt gazdasszony tisztaságát és rendszeretét, a miben a többi asszonyok közül kitűnnek. A magyar paraszt tisztességtudását magasztalják s megemlítik, hogy még a gulyás, juhász és kondás is kezet csókol földesasszonyának. A magyar írók közül Jókai regényeit elragadtatással említik, mint a melyekben a magyar föld és nép sajátosságai lépten-nyomon fellelhetők.

Dicsérik a magyar parasztság festői ruhaviseletét, de nem mulasztják el gúny tárgyává tenni azt a hatást, a melyet egy diszmagyarba öltözött zsidó tesz. (A German Jew parading in the dress of a Magyar noble of the reventeenth century.)

A magyar táncz szép és természetes formáiról is megemlékeznek, s mintegy szemrehányásképpen említik, hogy a magyarok nem méltányolják a tánczokban rejülő szépségeket. A magyar cigányok zeneművészete ma már annyira ismeretes világszerte, hogy természetesnek tartjuk, ha a szerzők ennek jellemzésénél hosszasabban időznek. A magyar művészek között azonban ismeretlent is találunk, t. i. a Nacher hegedűművész nevét, a kiről nem tudunk beszámolni.

Érdekesen jellemzik a szerzők Erdélyt, melyben a faji ellentétek tényleg nagyon előtérben állanak. Budapest ismertetésénél nyomatékosan hangsúlyozzák a zsidóelem túltengését, de határozottan túloznak, midőn Budapest lakosságának negyedrészt teszik meg zsidónak. Budapest zsidójellegét azzal szemléltetik, hogy nem csupán a pénzemberek és ujságírók zsidók, hanem még a szállodai portások és a bérkocsisok is. Gúnyolódva sorolják fel a bolti czégtáblákat, a melyek német-zsidó előnevek után magyaros hangzású utóneveket tüntetnek fel. (A compromise between German-Jewish racial pride and the Magyarisation.) Túlzás az is, hogy németek és zsidók emlegetik büszkén ősi magyar alkotmányukat („their ancient constitution“) s hogy nem egy magyar hazafit ismernek, a kiben egy csöpp magyar vér sincs (Joho have not one drop of Magyar blood.).

A monarchia szláv népeinek jellemzése következik ezután, mely jellemzésből az oroszlanrész a csehekre jut. Említésre méltó, hogy e jellemzés kapcsán is nagyon sok szó esik a zsidóságról. Végül Boszniáról és Dalmáciáról is sok érdekes dolgot jegyeztek fel a szerzők.

Ausztria és Magyarország államjogi szervezetét sok körültekintéssel mutatják be s különösen hangsúlyozzák, hogy Magyarország nem Ausztria tartománya. (Hungary is an independent wreign state.)

Az aktuális állami kérdéseken kívül a pángermán és pánszláv törekvéseket világítják még meg, a mit a monarchia vezető politikusainak s végül az uralkodó család helyzetének jellemzése követ.

Ez érdekes könyv sok becses adatot tartalmaz a monarchia belső életének megismertetéséhez s nem egy szép képet mutat be a népeletből. Kár, hogy cigány típusainkból a legprimitívbbeket választották ki s honvédeinket talánszerű alakításban mutatták be az érdekes szerzők.

G. A.

Skal, Georg von: Das amerikanische Volk. 1908. Verlag von Egon Fleischel & Co., Berlin W. 35. 8°. 336 oldal. Ára 6 márka.

Az utolsó évtizedek folyamán a tudomány már körülbelül elfoglalta azt az álláspontot, hogy különálló amerikai nép és nemzet van, de még nagyon kevesen kísérlették meg, hogy ennek az új nemzetnek kialakulását és sajátosságait, melyek más nemzetektől elválasztják, önálló, egységes formában megírják. A feladat mindenesetre nehéz is, mert a megalakulás, a fejlődés esztendői még korántsem fejeződtek be és nem lehet tudni, hogy ez a fejlődés hova vezet. Amerika, mint óriási kohó, még egyre olvasztja magába az oceánon átjött milliókat és nem lehet tudni, hogy ennek a beolvasztási procezzusnak mi az eredménye. Egészen a legutolsó évtizedik az érkezettek túlnyomóan az amerikaival rokon germán fajokhoz tartoztak, ma azonban a bevándorlás hetven százalékát már olaszok, szlávok, magyarok, zsidók sőt kisázsiaiak szolgáltatják és nagyon valószínű, hogy ezek a fajok a fejlődést az eddigiektől eltérő irányban fogják terelni.

Georg von Skal könyve a jelen viszonyok ismertetéséből indul ki, az amerikai népet mai állapotában mutatja be és retrospektív eszközök alkalmazásával fejtegeti, hogy mért kellett olyanná fejlődnie, a milyen tényleg lett. A könyv nem ócsáról és nem dicsér, mint azt a legtöbb Amerikáról szóló munka teszi,

hanem tényeket állít szemünk elé és keresi azon okokat, melyek éppen ezeket a tényeket hozták létre és a melyek a tényleg meglevő amerikai nemzet kialakulására lényeges befolyást gyakoroltak. Mindenekelőtt a szerző könyvében egy sajátos, mondhatni ellentmondásnak látszó konkluzióra jut, mely szerint másutt a népek alakították ki intézményeiket, Amerikában ellenben az intézményeknek volt döntő hatásuk a mai amerikai faj létrehozatalára. Az új-angliai puritánok, a kik az Egyesült-Államokat megteremtették, szilárd kereteket adtak az új államnak és ezekhez a keretekhez kellett az új elemeknek alkalmazkodniok. E keretek oly erősek voltak, hogy tényleg formáló, átalakító hatással voltak az amerikai nép többi rétegeire is és lényegesen hozzájárultak az etikai tartalom kiképződéséhez, a mely nem tagadhatólag minden nemzet életének jelentékeny részét teszi. Tagadhatatlan az is, hogy másutt megállapodott társadalomnak iskolákat állítanak föl, melyeknek rendszere a társadalom és a nép beléletében leli magyarázatát, míg az oceánon túl az iskola egyike azon faktoroknak, a melyek összeolvastó hatásukkal igen jelentékeny szerepet játszanak még ma is a nemzet továbbfejlesztésében.

További szempontok. Az amerikai nép, a mely angolul beszél, de az angol fajtól már számos tekintetben eltér és nyelvében is eltérő sajátosságokat mutat Európával, illetve az európai szemléléssel szemben egységes egésznek jelentkezik, noha vidékenként igen jelentékeny különbségek fejlődtek ki. Az új-angliai puritan utóda erősen eltér a délitől, a kinek ereiben francia vér csörgedez, vagy a kinek ősei az angol nemesség soraiából kerültek ki. Megint más faj a kaliforniai és egészen elütő a „valódi amerikai“-tól a pennsylvániai bányavidékieknek teljesen heterogén elemekből alakult lakossága. Közös valamennyinél, a nyelvtől eltekintve, az úgynevezett amerikai gondolkodás, az amerikai világnézet, — a szerző ezt mechanikai világnézetnek nevezi, — a melyet az új nemzet etikai tartalmának lehet mondani. A mai amerikai, a legújabban érkezetteket leszámítva olyan elemeknek utóda, a melyek nehéz küzdelmek, gyakran véres harcok között vetették meg egzisztenciájuknak alapjait. Az örökös küzdelem, a többnek elérése vérebe ment át az amerikaiak és így történt, hogy a leggyakorlatibb észjárással bizonyos kalandvagy párosult, a mely arra bírja őt, hogy egy elérhető valószínűségért a biztosat könnyen feláldozza. Idővel, a társadalom megszilárdulásával ennek a közös vonásnak el kell halványulni és a népmozgalom szűkebb körökre szorulásával mindenesetre erősödni kell az amerikai nemzet különböző részeiben jelentkező ellentéteknek is.

Skal könyvében itt-ott teljesen filozofiai szempontok jutnak érvényre, különösen ott, a hol néplélektani jelenségek magyarázatába bocsátkozik. Az amerikaiaknak nincsen érzéke a természet szépségei iránt, de nem is lehet, mert az őstermeszlet volt az az ellenség, mindig a legkeservesebb harcot kellett folytatni és így a természetet ma is bizonyos fokig ellenségének tekinti. A nő az amerikai társadalomban teljesen kiváltságos állást foglal el. Ennek így kellett lenni, mihelyt a puritán felfogás és a déliek lovagias gondolkodása találkozott és érvényesült az s körülmény is, hogy asszony kevés volt az új országban és szellemileg rendesen fölülte állott a nagy küzdelemben teljesen igénybe vett férfinak.

A könyv foglalkozik még a társadalom berendezésével, a politikai állapotokkal, trösztökkel, sajtóval is, melyeknek ismertetése azonban, noha nagyon érdekes dolgok, nem ide tartozik.

Skal különben azon kevesek közé tartozik, a kik hivatottak az amerikai viszonyok ismertetésére. Mint maga megírja, harmincz esztendeje került ki Amerikába, vagyontalanul, az angol nyelv és olyan ismeretek tudása nélkül, melyeket gyakorlatilag értékesíteni lehetett volna. Éveken át küzdve a megélhetés gondjával, bejárta egész Amerikát, a lakosság minden rétegével és osztályával érintkezésbe jutott, később szerkesztője lett a „New-Yorker Staats Zeitungs“-nak, Amerika legnagyobb német lapjának és jelenleg mint előkelő állású államhivatalnok működik. Német származása teszi különben érthetővé, hogy az amerikai németeknek fontosabb szerepet tulajdonít, mint a mekkora őket tényleg megilleti. Számuk, az igaz, nagy, de legtöbb esetben németiségük feláldozása az, a mely őket az amerikai nemzet körében szerephez jutattja. Ezt a szerző maga is elismeri. A második, harmadik generációban pedig már meg indul a teljes beolvadási proceszus, melyből az illetők német voltának teljes megsemmisülése következik. Ez a sors azonban kérelhetetlenül ismétlődik az összes bevándorlókon, mert ez az amerikai végleges kialakulásának az útja. Különösen gyorsan megy azonban a proceszus a németeknél, mert ők mint rokonfaj könnyebben olvadnak össze a már amerikai elemekkel és mert általában is hamar veszítik el nemzetiségüket.

A könyv egyébként nemesak érdekes, hanem szépen is van megírva.

Tonelli Sándor.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A Constant du Hamel-ről szóló fableau forrása.

Ezzel az alkalommal egy apró mondatörténeti leletet, a mely ugyancsak a póruljárt udvarlók mesefajának körébe vág, — szeretnék az Ethnographia olvasóinak bemutatni.

A szóban levő typusnak egyik legszövevényesebb, legkieszeltebb változata a Constant du Hamelről szóló fableau. Constant-nak nejét, az épp annyira erényes mint szép Isabelt a pap, a város előljárója és az erdész zaklatja udvarlásával. Mivelhogy Isabel kitart erkölcsös ellentállásában, a pap hazug ürügygyel kiűzeti Constant-t a templomból, a város bírása gabonalopással, az erdész faorzással vádolja. Ekkor az üldözöttek cselhez folyamodnak. Isabel meghívja mind a három udvarlót és egymás után, mintha éltüket yeszedelem fenyegetné, pelyhes hordóba ugratja mindhármukat. Constant most odacsalja a három udvarló nejét és szegyet szeggel fizet. Majd meggyújtja a pelyhes hordót, a szerelmesek meztelenül, csak pehellyel tarkítva, kiugranak, nyomukban a kopók.¹

Pillet² hiába keresi az egy hordóba ugratott három embernek indi-

¹ Montaiglon-Raynaud: Recueil général et complet des Fabliaux du XIII. et XIV. siècles. VI. kötet, CVI. sz., 166—198. l.

² Das Fableau von den Trois Bossus Ménestrels, p. 73., 2. j.

tékát abban a rengeteg irodalomban, melyet földolgozott. Pedig benne van ennek a mesefajnak legrégeből elismert változatában a Mislé Sindbadban. Csak hogy az eddigi kiadások és a három eddigi fordítás, amelyek közül az egyik, Casselé, három kiadást ért, eltörölte ezt a nevezetes vonást. Szó van ebben a mesében egy fiatal nőről, a kit öreg férje minden szórakozástól elzár. Egyszer három púposnak zenéjén és tánczán mulat. Váratlanul hazajön a férj. Lássuk mármost a következő részletnek fordítását, úgy amint azt Pillet¹ Cassel alapján Sengelmann és Carmoly belevonásával megállapítja: „Sogleich stand die Dame auf mit ihrer Dienerin; (sie) trugen die Leute in einen anderen Raum (ebenso Carmoly: *dans un autre endroit de la maison*, aber Sengelmann: in ein andere, Haus), darüber (drinnen Sengelmann, là Carmoly) entstand Zank; die Trunkenen erwürgten sich im Zank und starben.“ E szerint a három púpos, akiket egész részegen átvittek egy másik szobába vagy házba, összekaptak és egymást megölték volna. Teljesen megokolatlan, mért veszték össze és merőben képzelhetetlen, hogy három részeg ember, a kit úgy visznek, egymást megölhetné. Másrészt az ebben a mesefajban elrejtőző három szerelmes vagy más menekülő nem szokott oly kényelmesen elhelyezkedni, Sengelmann szerint éppenséggel külön házban, — meghúzódnak azok ágy alatt, szekrényben stb. A Mislé Sindbadban is megvan a hordójuk. Alig egy betűnyi változtatással² és helyes magyarázattal a következő értelmet kapjuk: az asszony és szolgálója bedobták a három púpos hátút egy hordóba, ez a hordó tele volt pehellyel, a púposok már milyen részegek voltak, belefúltak a pehelybe és meghaltak.

Ime a Constant du Hamel-nek nemcsak egy párhuzama, hanem föltehetőleg közvetett forrása is, a melyet az eredetiségre nagyon is törekvő fableau-szerző szabadon fölhasznált.

Heller Bernát.

A Kiffhäuser mondafaj magyar vonatkozásai.

Válaszképen az Ethnographia 1908. évf. 3. füzetében (177 l.) közölt Helyreigazításra készséggel elismerem, hogy Schullerus-nak Bleyertől idézett mondatát (dieser Zug aus dem Zusammenhange mit den Bergentrückungsagen . . . . . entnommen ist) teljesen félreértettem. Megtévesztett, hogy Schullerus az *entnehmen* igét egész szokatlanul „kiragadni“ értelmében használja. A nagy Grimm testvérek nagy szótára (III. k., 575. l., *entnehmen*, 4. pont) a szónak hasonló szerkezetben való ily értelmére nem hoz föl modern példát, hanem csak a Fierabras-ból és Logau-ból idézetet. Bleyer aláhúzott kijelentése, hogy Sebestyén szerencsés észlelete után Detre alakját a magyar mondai hagyományban „nem szabad mythologiailag magyaráznunk“, nem igazított engem a helyes megértés útjára, mert Detre nem válnék mythologiai személylyé akkor sem, ha Szvatoplug vagy a mahdi módjára

¹ p. 19.

² Paulus (Selig.) Cassel: *Mischle Sindbad*, Secundus Lyntipas, Berlin 1891/3., héber szöveg 11. lap, 611—613. sor; הַבֵּיתִי helyett תְּבֵיתִי olvasandó.

meg nem halónak képzelik. A német Kiffhäuser-monda császára azáltal vág a mythologia körébe, hogy Wuotan hegyében gondolják és Wuotan vonásaival fölruházzák.

Élek avval az alkalommal, hogy cikkem egy hézagát kiegészítsem. Azoknak a magyar fejedelmeknek sorában, hogy a kiknek halálát el nem hitték, II. Rákóci Ferencet is meg kell említeni, a kiról Mikes Kelemen ezt írja: „Harminc török is volt egyszermind, a ki látta és akik jól üsmerték szegényt, de még is nem hiszik, hogy meghalt, hanem azt hirdetik, hogy titkon elment és mi mást öltöztetünk föl valakit helyében“. (113. sz. levél 1735. április 16-áról, 1906. Emlékiadás 150. l.) Ime az ilyenmő képzeteknek sajátosan mohammedán alakulása: a substitutió. Ez az iszlám fölfogása Jézus haláláról is, melyet már a Kórán (IV., 156.) ekkép állapít meg: azt mondják; megöltük a messiást, Jézust, Mári fiát, Allah küldöttjét; pedig nem őt ölték meg, nem őt feszítették keresztre, hanem a hasonmását, ... őt valóban nem ölték meg, hanem Allah fölemelte magához.“ Későbbi önkényes képzelet meg is tudta nevezni azt, a ki Jézushoz testileg hasonlított és ő helyette meghalt: Rasz-el-Dzsálút-nak mondja (a szó eredetileg zsidó méltóságot, exilarchát jelölt.)¹ Maga ez a mondai fölfogás Jézusról már keresztény apokryph hagyományokban keletkezett eretnek szektáknál, a doketismusban, a melytől Mohammed átvette.²

Úgy látszik hasonló képzet játszott közre azoknál a törököknél, a kik az előttük jól ismert II. Rákóczi Ferenc halálát elhinni nem bírták.

Heller Bernát.

„Az ethnographiai akribiáról“ cz. közleményünkre (Ethnogr. 314. l.) a szerkesztőkhöz több felszólalás érkezett be s a felszólalók (dr. Bagary Simon, dr. Erdélyi Pál, dr. Sziklai János stb.) egyértelműleg azt hangoztatják, hogy az egeri ballada szövege helyes, mert — dr. B. S. szavai szerint — „az ország legkülönbözőbb vidékein *asztalnak* nevezik a cséplőgépnél két behúzó és kiereszthető asztalszerű szárnyát, melyet nyilván azért alkalmaznak, hogy munka közben nagyobb terük legyen a gép tetején dolgozóknak.“ Az egeri ballada szövegét mi is helyesnek tartjuk, mert tudunkkal az egész Dunántúlon el van terjedve s mindenhol azt éneklék benne, hogy a szegény Julcsát, a ki a gép dobjába beleesett, csakugyan feltették az — asztalra.

Végül megemlítjük, hogy Gárdonyi Józsefet az egeri „tüzesgép estoriájá“-nak közlője, szintén küldött be egy magát igazoló nyilatkozatot. Mi ebből csak azt az érdekes újadást közöljük, hogy Balassa Frigyes „A cséplőgépek szerkezete és azok kezelése“ cz. könyvének 75. l. szintén beszél a képen is feltüntetett etető-asztról.

Szerk.

¹ Goldziher: Revue de Études Juives VIII. (1884.) p. 121.

² Goldziher: Az iszlám (Nagy képes világtörténet IV. k. 604 l.

NÉPRAJZI HIREK.

Nemzetközi folklorista-szövetség („FF.”) Finnországból, a hol a folklore kincseinek lehetőleg teljes egybegyűjtése és módszeres feldolgozása terén eddig a legtöbbet tettek, indul ki egy nagyon életrevaló tudományos mozgalom: a népies hagyományok szóbeli részének nemzetközi szövetség által szervezendő lajstromozása és hozzáférhetővé tétele érdekében. A szövetség alapszabályaiból közöljük a következőket.

1. §. A szövetség nevének jelzésére az „FF” rövidítés szolgál, mely németül Folkloristischer Forscherbund, francziául Fédération des Folkloristes, angolul Folklore Fellows, dánul Folkeminde-Forskere szópárokra oldható fel.

2. §. A szövetség célja:

a) A kutatók számára az egyes országok népköltési (folklorisztikus) anyagát hozzáférhetővé tenni s ennek érdekében a meglévő nyomtatott és kézirati gyűjtemények és elszórt közlemények lehetőleg teljes lajstromait elkészíteni és valamely nemzetközi nyelven kiadni.

b) Tudományos követelményeknek megfelelő népköltési (folklorisztikus) anyag-készlet közlése valamely szélesebb körben ismert (latin, német, francia vagy angol) nyelven, vagy legalább a tartalom lényeges részének ily nyelvű tömör kivonatokban való ismertetése az eredeti közlemények mellékletében.

3. §. A szövetség útján nehezen hozzáférhető nyomtatott vagy kézirati gyűjtemények és elszórt feljegyzések másolatai, kivonatai és fordításai nyilvános lelőhelyekről egyáltalán, esetről esetre pedig, a lehetőség szerint, magánbirtokban lévő ily gyűjteményekből is megszerezhetők.

4. §. A szövetség által közvetített anyag külön engedély nélkül más mint tudományos kutatási célokra (tehát pl. egészben való közlésre és gyűjteményes kiadásra) nem használható fel.

5. §. Minden országnak, a mely a szövetségben tagok által képviselve van, helyi szervezete vagy állandó ügyvivője lesz, a mely (v. a ki) az anyag közvetítésére vállalkozik.

6. §. A szövetséghez csatlakozáskor a szövetség folyó kiadásainak fődözésére egyszersmindenkorra 10 frank fizetendő a szövetség pénztárába.

7. §. A szövetség hivatalos közleményeit a tagok ingyen kapják. Könnyen olvasható eredeti szövegek másolásáért 1000 betűnkint körülbelül 35 centime, vagy egy-egy munkaóráért 1 fr. fizetendő. Az egybevetés és felkutatás munkájáért átlag legfeljebb 1½ fr. óránként. Ugyanennyi járna a rehezebb szövegek másolása- és fordításaért; egyéb helyi vagy más természetű nehézségek esetében, melyek nagyobb időpazarlással vagy egyéb fáradsággal járnak, némi kárpótlás számítható a fenti díjtételekhez.

8. §. Három személyből álló szerkesztő-bizottság állandó közleményeket ad ki a kézirati gyűjtemények állományáról és felhasználásuk ügymenetéről.

9. §. Ez a bizottság fel van jogosítva arra, hogy oly közleményeket, a melyek a szövetség céljainak megfelelnek, a szövetség jegye alatt adjon ki.

10. §. A szerkesztő-bizottságot minden harmadik évben nemzetközi kongresszuson vagy írásbeli szavazással választják a helyi képviselők, illetőleg azok

megbizottjai, vagy a külön megbízottak egy-egy szavazat arányában való részvétellel. Hasonló módon történik az alapszabályok módosítása is, a melyhez mindig az összes szavazatok kétharmada szükséges.

Az alapszabálytervezetet, valamint a szövetség céljait részletesebben ismertető felhívást, az „FF“ első közleményeként, *Krohn Károly* helsingforsi egyet. tanár, *Olrik Axel* kopenhágai egyetemi tanár és *C. W. von Sydow* (Ronneby, Svédország) irták alá. A szövetség céljait alulírott ismertette a Magyar Néprajzi Társaság legutóbbi választmányi ülésén, a mely a csatlakozást indítványára ki is mondta. Remélhető, hogy társaságunk ezenkívül is minden rendelkezésre álló eszközzel támogatni fogja e nagyfontosságú nemzetközi tudományos szervezetet céljai elérésében, melyeknek megvalósításától a tömérdek utánjárással egybekötött szernyi ezer apró részlet felkutatását kívánó folklorisztikus bűvárlatok egyöntetű és eredményesebb művelését várhatjuk.

A szövetség közleményeinek első sorozataképen a következő munkát hirdeti, mely a legnagyobb mértékben magára vonhatja a mi figyelmünket is, mint egy rokon népfaj eddig páratlan teljességű és gazdagságú népköltési gyűjteménye. Monumenta Estoniae antiquae vel Thesaurus antiquus, carmina, sermones, opiniones, aliasque antiquioris aevi commemorationes Estonorum continens. Permultis sociis adjuvantibus collegit et edidit *Dr. Jacobus Hurt*. Pars prima: Carmina popularia. Volumen primum, secundum, tertium. Helsingforsiae, sumptibus et typis Societatis Litterarum Fennicae 1904—7. LXXVIII + 1920 (észt) + 393 (német) = 2401 l. nagy 8-adr. Ára 16 + 16 + 10 = 42 frank. A szövetség tagjainak 30 frank mérsékelt áron a tetemes postaköltséget beleértve. *Katona Lajos.*

A gráci néprajzi kongresszus előmunkálatai. *Schuchardt* Hugó, társaságunk nagynevű külső tagja, és *Meringer* Rudolf gráci egyetemi tanár egy hozzánk is eljuttatott felhívásban tudatják, hogy a német filologusok és tanfériak 1909. szeptemberében Grácban megtartandó 50-ik kongresszusa számára egy tárgyi néprajzi szakosztályt fognak szervezni. (Schuchardt időközben a szervezéstől visszalépett.) E szakosztály az „ösfoglalkozások“ (a földművelés, halászat és pásztorelet) körét, az építkezést, berendezést, háziipart (szövést, fonást, himzést, varrást stb.) fogja felölelni. Arra a meglepőnek látszó jelenségre vonatkozólag, hogy a tárgyi néprajz itt a filológiával kapcsolatban jelenik meg, azt a természetes választ kapjuk, hogy a modern filologia nyelvészeti része ma már épp úgy rá van utalva a szavakkal megjelölt néprajzi tárgyak ismeretére, mint a hogy a klasszika-filologia rá van utalva az archaeológiára. Most, midőn nálunk a néprajz belevonása nélkül a népnyelv tüzetes megismerésének módozatait keresik, nagyon óhajtandó volna, hogy a szomszédságunkban megtartandó első tárgyi néprajzi kongresszus iránt ne csak ethnographusaink, hanem nyelvészeink is melegen érdeklődjenek. Ezért megemlítjük, hogy az érdeklődőknek *Meringer R.* egyetemi tanárhoz kell fordulniok.

— én.

Wichmann köszönete. Társaságunk ezidei közgyűlése Szalay Imre elnök ajánlatára külső taggá választotta *Wichmann György* helsingforsi egyetemi m. tanárt, a Finn-Ugor Társaság titkárát. E kitüntetés a nyelvünket tökéletesen beszélő s Magyarországról is házasodott jeles tudós a következő levélben köszönte meg: „A Magyar Néprajzi Társaságnak, Budapesten. Abból az alkalomból, hogy a

Magyar Néprajzi Társaság külső tagjává méltóztatott megválasztani, ezennel mély köszönetemet fejezem ki. Nagyra becülöm a tagságomat ebben a Társaságban, a melynek aránylag rövid idő alatt sikerült oly kiváló helyzetet érni el a magyar tudományos testületek körében s a melynek jövőjére, az általa képviselt tudomány nagy nemzeti jelentőségére, nemkülönbén a rendkívüli hálás munkaterére nézve is, mind hazai, mind külföldi barátjai a legszebb reményekkel nézhetnek. Mély tisztelettel Wichmann György. Helsinki, november 17-ikén 1908.“

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG TAGJEGYZÉKE AZ 1908. ÉV VÉGÉN.

Tiszteletbeli tagok:

Andrian-Werburg Ferdinánd báró, Alt-Aussee.	Lenz Oszkár, Prága. Universitát.
† Bastian Adolf.	10 Munkácsi Bernát dr., tanfelügyelő, Bpest VI., Szondi-u. 9.
Biró Lajos, Bpest, VII., Cserhát-u. 23.	Radloff Vilmos, Szentpétervár.
Csáky Albin gróf, v. b. t. t., Bpest, VI., Andrassy-út 114.	† Tomaschek Vilmos.
5 Gyulai Pál, főrendiházi tag, ny. egy. tanár, Bpest, VIII., Sándor-u. 13.	† Virchow Rudolf.
+ Jókai Mór dr.	Vámbéri Ármin, Bpest.
Keller Ottó, Prága, Kreutzherrenplatz.	15 Wlassics Gyula dr., v. b. t. t., Bpest. VIII., Eszterházy-u. 24.
	† Zichy Jenő gróf.

Külső tagok:

Aspelin J. Reinhold, Helsingfors.	Paasonen Henrik, Helsingfors.
Brauin Dániel, Hellerup.	Ryberg Károly, Kopenhága.
Katanoff Miklós, Kazan.	Schuehardt Hugó, Grác.
Krohn Károly, Helsingfors.	10 Schwindt Tivadar, Helsingfors.
5 Krausz Fr. S. dr., író, Bécs, VII., Neustiftgasse 12.	Setälä Emil, Helsingfors.
Miletic Ljubomir, Sophia.	Šišmanov Iván, Sophia.
	Wichmann Yrjö, egyet. tanár, Helsingfors.
	Wiklund K. B., egyet. tanár, Upsala.

Alapító tagok, rendes tagok és előfizetők:¹

Abrudbányai áll. el. isk., Alsófehér m.	Aradi áll. tanítóképző.
Adler Arthur, fényképész, Szászváros.	Aradi gimnáziumi tanári könyvtár.
Ágai Adolf dr., szerkesztő, Bpest, Athenaeum.	Aradi Kölesey-Egyesület.
Ágner Lajos dr., tanár, Budapest, II., Rókushegy-lépcső.	20 Arad szab. kir. város közönsége a. t. (100 kor.)
5 Alapy Gyula, megyei főlevéltáros, Komárom.	Aranyosmaróthi áll. el. isk., Bars m.
Áldásy Antal dr., egyetemi magántanár, magy. nemz. múzeumi őr, Bpest, I., Krisztina-u. 10.	Arnstein Dezső, kel. ak. hallg., Bpest. V., Kel. Akad.
Alexander Bernát dr., egyetemi tanár, Bpest, IV., Ferencz József-rakpart 27.	Árva Ignác, tanító, Bodrog, Somogy m.
Alexics György dr., tanár, Bpest, V., Keleti Kereskedelmi Akadémia. Vál. tag.	Asbóth János, képviselő, Vidofalva, u. p. Losonez. Vál. tag.
Almásy György, dr., földbirtokos, Borostyánkő, Zala m. Vál. tag.	25 Árva közbirtokossági uradalom. Árva-Váralja a. t. (100 kor.)
10 Alsó-kubini áll. el. isk., Árva m.	Auer Róbert, Bpest, V., Eötvös-tér 2. a. t. (100 kor.)
Alsó-szováti áll. el. isk., Kolozs m.	Augusztin Béla, egyet. tanársegéd, Bpest, Múzeum-körút 4.
Ambrus Antal, áll. tanító, Kudsir, Hungary m.	Babies József, urad. igazgató, Zsombolya, Torontál m.
Andrássy Károly, tanár, Beszterce.	Bajai áll. tanítóképző.
Angyal Dezső, kir. tan., igazgató, Bpest, I., Ménesi-u. 45.	30 Bábolnai ménies-int. isk. népkönyvtára.
15 ifj. Antal Gyula, gyógyszerész, Siklós.	Bács-Bodrog-vármegyei Történelmi Társulat, Zombor.
Apponyi Sándor gr., Lengyel, Tolna m.	Bácsfalvi áll. elemi isk., u. p. Tüskös, Brassó m.
	Bakóczy Károly, tanár, Hajduböszörmény.

¹ Az alapító tagok nevei kövér betűkkel jelöltettek meg.

- Baksay Sándor, ev. ref. püspök, Kun-Szt.-Miklós. Pest. m.
- 35 Balassa József dr., tanár, Bpest. Ferencz-József-akpart 27. **Vál. tag.**
Balassagyarmati főgimn.
- Balásy Dénes, keresk. isk. tanár, Bpest, VIII., Népszínház-u. 22. I. 8. **Vál. tag.**
- Balatonfüredi áll. polgári fiúiskola. Veszprém m.
- Balaton Múzeum-Egyesület, Keszthely, Zala m.
- 40 Balla Sándor, Bpest., II., Mérleg-u. 13. II. a. t. (100 kor.)
- Ballagi Aladár dr., egyet. tanár, Bpest. IX., Kinizsy-u. 29.
- Balogh István, tanító, Dozmat u. p. Torony, Vas m.
- Balogh Pál, hirlapíró, Bpest, VII., Damjanics-u. 46. I. 3.
- Baloghy Dezső, Balassagyarmat. Nógrád m.
- 45 Bán Aladár dr., tanár, Budapest, VIII., Tavaszmező-u. gimnáz. **Vál. tag.**
Bánffyhunyadi áll. elemi isk., Hunyad m.
- Bánóczy József dr., igazgató, Bpest, VIII., Rökk Szilárd-u. izr. tanítóképző.
- Baranyasellyei Kaszinó, Baranya m.
- Barátosi Balogh Benedek, f. tanító, Bpest, II., Batthyányi-u. 61. I. 12.
- 50 Barla Sz. Jeud, tanár, Kisújszállás.
- Baróti Lajos dr., ny. főrealisk. tanár, Almádi, Veszprém m. **Vál. tag.**
- Barta Sándor dr., Bpest, IV., Reáltanoda-u. 5. a. t. (200 kor.)
- Bartal Antal, igazg., Haraszi. Pest m.
- Bártfai áll. főgimnázium.
- 55 Bártfai Múzeum.
- Bartha József dr., főgimn. tanár, Bpest, VIII. ker. főgimn.
- Bartók Béla, zeneakad. tanár, Budapest, VI., Liszt Ferencz-tér, Orsz. zeneakad.
- Bartucz Lajos, egyet. tanár. Bpest, VIII., Múzeum-körút 4.
- Bábai Bay Sándor, nagybirt. belügym. titkár, Bpest, I. Krisztina-körút 161.
- 60 Báthory Ferencz, tanár, Nagyvárad.
- Bátky Zsigm. dr., m. nemz. múzeumi s.-őr. Bpest, VII., Városliget, Néprajzi Múz. **Vál. tag.**
- Békefi Remig dr., egyet. tanár, Bpest, VIII., József-u. 4.
- Békéscsabai fels. leányisk.
- Bellosics Bálint, tanár, Baja, Bács-Bodrog m. **Vál. tag.**
- 65 Beluleszkó Sándor dr., magy. nemz. múzeumi s.-őr, Bpest, VII., Városliget, Néprajzi Múzeum. **Vál. tag.**
- Benedek Elek, író, Bpest, VII., Vörösmarty-u. 19.
- Benkőczy Emil, tanár, Eger, Deák-u. 10.
- Beóthy Zsolt dr., min. tanácsos, egyet. tanár, főrendiházi tag, Bpest, VII., Erzsébet-körút 9.
- Berezeller Imre dr., orvos, Bpest, IV., Deák-tér 1.
- 70 Berezik Árpád, ny. min. tan., Bpest, VIII., Reviczky-u. 3.
- Beregszászi áll. el. isk., Bereg m.
- Beregszászi áll. gimn.
- Beretzky Endre dr., orvos, X., Kőbánya.
- Berger Mór, Mercurbank tisztviselője Bpest, Fűrdő-u. 3.
- 75 Bernáth Lajos, tanár, Halas, Pest m.
- Berze Nagy János dr., kir. s. tanfelügyelő
- Berzeviczei áll. elemi iskola, Sáros m.
- Berzeviczy Albert dr., v. b. t. t. a m. tud. akadémia elnöke, Bpest, VII., Erzsébet-körút 9.
- Besztercebányai Múzeum, Besztercebánya.
- 80 Besztercei áll. el. isk., B.-Naszód m.
- Besztercei polg. fiúisk., B.-Naszód m.
- Beszterczenaszód-várm. Általános Tanító-Egylet, Beszterce.
- Bilkei áll. el. isk., Bereg m.
- Binder Jenő, realisk. tanár, Bpest, V., Markó-u.
- 85 Birkás Géza dr., tanár, Bpest, I., Naphegy-u. 36.
- Bodola Sándor, tanár, Sepsi-Szt-György, Háromszék m.
- Bodolai áll. elemi iskola, Háromszék m.
- Bogisich Mihály, püspök, Esztergom.
- Bohrandt Lajos, Éperjes, Sárosm.
- 90 Bokor Miksa, tanár, Bpest, VI., Andrásy-út 51. III. 28.
- Borbély Sándor, igazg., Vác, Pest m.
- ifj. Bordeaux Pál, főisk. hallg., Déva
- Borovszky Samu dr., akadémiai iroda-igazgató, Bpest, a. t. **Vál. tag.**
- Borsodmegyei Ált. Tanítóegylet. Miskolcz.
- 95 Borsodmiskolci Múzeum, Miskolcz.
- Borszéki áll. el. isk., Csik m.
- Bozó Géza, gyógyszerész, Tolna.
- Brádi g.-kel. román gimn., Hunyad m.
- Brán Lőrincz, g. kath. lelkész. Szamos-széplak, (u. p. Szamos-Udvarhely) Udvarhely m.
- 100 † Brankovics György, a. t. (100 kor.)
- Brassói áll. el. isk.
- Brassói áll. felső keresk. iskola.
- Brassói főrealisk. ifj. önk. kör.
- Brassói Magyar Kaszinó.
- 105 Brázay Zoltán, orsz. képvis., Bpest, VI., Andrásy-út 31. a. t. (100 kor.)
- Bresztovszky Ernő böleselethallg., Bpest, VII., Dembinszky-u. 33., III. 32.
- Breznóbányai áll. el. isk., Zólyom m.
- Brigham Lujza, New-York U. S. A. Tifth Avenue 546.
- Brüll Alfréd, Bpest, VI., Andrásy-út 9.
- 110 Budai Paedagogium, I., Győri-út 9.
- Budai Paedagogium Ifj. Könyvtára, I. Győri-út 9.
- Budapest székesfőváros könyvtára a. t. (100 kor.)
- Budapesti I. ker. főgimn., Várfok-u. 14.
- Budapesti I. ker. fels. leányisk.
- 115 Budapesti II. ker. áll. tanítóképző, Csalogány-u. 43.
- Bpesti II. k. főrealisk. II., Toldy Ferencz-u.
- Budapesti II. ker. közs. polg. leányisk. II., Batthyány-u. 10.
- Budapesti III. ker. áll. főgimn.

- Budapesti Egyetemi Könyvtár, IV.
 120 Budapesti kegyesrendi főgimn., IV., Városházter 4.
 Budapesti „Belvárosi közs. felsőbb leányisk.” IV., Váci-u.
 Budapesti V. ker. áll. főgimn. tanári könyvtára, Markó-u. 31.
 Budapesti V. ker. áll. főreálisk., Markó-u. 20.
 Budapesti VI. ker. áll. gimn., Lovag-u. 18.
 125 Budapesti VI. ker. felső keresk. isk., Nagymező-u. 1
 Budapesti VI. ker. áll. főreáliskola, Buljovszky-u. 22.
 Budapesti VI. ker. áll. főreálisk. ifj. könyvtára.
 Budapesti felső építő-ipariskola, Bpest, VII., Thököli-út 74.
 Budapesti felső építő-ipariskola ifj. önk. kör, VII., Thököli-út 74.
 130 Budapesti m. kir. tanárképző-intézeti gyakorló főgimn. VIII. Trefort-u. 8.
 Budapesti VIII. ker. áll. főgimn., Tavaszmező-u.
 Budapesti VIII. ker. polg. fiúisk., Német-u.
 Budapesti VIII. ker. közs. Röck Szilárd-u. elemi iskola.
 Budapesti Eötvös kollégium, IX. Csillag-u. 8.
 135 Budapesti IX. ker. református főgimn., Lónyay-u.
 Budapesti Könyvtár-Egylet, Bpest, II., Szilágyi Dezső-tér 5.
 Budapesti orsz. rabbiképző-int., VIII., Bérkocsis-utca.
 Budapesti orsz. izr. tanítóképző, VIII., Röck Szilárd-u. 26.
 Budapesti Orsz. Kaszinó.
 140 Bünker Rajmúnd, tanító, Sopron.
 Burg Ferencz, sz.-főv. tisztv. Bpest, IX., Sertésközvágóhíd.
 Christian Antal, ügyvéd, Pancsova, Torontál m.
 Csaczai áll. el. isk., Trenésén m.
 Csabrendeki áll. el. isk., Zala m.
 145 Csallány Gábor, múz. ör. Szentes.
 Csánki Dezső dr., levéltárnok, Bpest, Orsz. Levéltár. **Alelnök.**
 Csányi Andor, közjegyző, Nagy-Szalonta.
 Csányi Károly, orsz. m. iparműv. múzeumi ör, Bpest, VIII., Német-u. 32.
 † Császka György, a. t. (100 kor.).
 150 Csengey Miklós dr., kuriai tanácsjegyző, Bpest, VIII., Vas-u. 19.
 Csérgeő Ervin, honv. százados, Rákosszentmihály.
 Cserzy Mihály, író, Szeged.
 Csiki Ernő, múz. ör, Bpest, VIII. M. N. Múzeum.
 Csiky János, zeneszerző, Bpest, Bpesti Hirlap.
 155 Csiksomlyói r. k. főgimn.
 Csippék János, gyógyszerész, Bpest, VIII., Práter-u. 45.
 Csókán Pál, áll. el. isk. tanító, Hódmezővásárhely.
- Csongrád vármegye törvényhatósága, a. t. (200 kor.).**
 Csongrádi áll. el. isk.
 160 Csongrád-vármegyei Történelmi Társulat Szentes.
 Csöpey László, tanár, Bpest, II. Halász-u. 1. III. 12.
 Csöregi Ferencz, tanítój. Bánffy-Hunyad.
 Csósz Gábor, Alpestes, u. p. Csernakeresztúr, Hunyad m.
 Csúra Kamenkó, tanító, Zsablya, Bács-Bodrog m.
 165 Csurgói ev. ref. főgimn. tanári kara, Somogy m.
 Czambel Samu dr., min. titkár, Pest m.
 Csillaghegy, Hegy-sor-u.
 Czettler Jenő dr., min. s. fogalmazó, Bpest, VII., Aréna-u. 54.
 Czegléd-berezei áll. el. isk. Pest m.
 Czirbusz Géza dr., tanár, Becskerek.
 170 Kövecsesi Danes Árpád, Bpest, II., Toldy Ferencz-u. 50. II. 5. **Pénztáros.**
 Danesecs János, esperes, Páka, Zala m.
 Dán Gyula, jogszigorló, Mócs, Kolozs m.
 Deák Ébner Lajos, képiró, Bpeat, II., Várkert-Bazár.
 Deák Jenő dr., orvos, Tapoleza, Zala m.
 175 **Debreczen szab. kir. város,** Hajdu m. a. t. (100 kor.).
 Debreczeni keresk. tanintézet, Hajdú m.
 Debreczeni ref. főgimn. Hajdú m.
 Déchy Mór dr., Bpest, VI., Aradi-u. 70.
 Dési főgim., Szolnok-Doboka m.
 180 Dési ref. tanítótestület, Dés.
 Delmár Emil dr., Bpest, V., Széchenyi-tér 8.
 Dénes Tibor, Bpest, V., Akadémia-u.
 Dévai áll. főreálisk., Hunyad m.
 Dévai áll. főreáliskola ifj. önképzőköre, Hunyad m.
 185 Dévai áll. tanítóképző, Hunyad m.
 Dévai tanítóképző ifj. önképzőköre, Hunyad m.
 Dézsi Lajos dr., egy. tanár, Kolozsvár.
 Diamandi Mihály, tanító, Farkasd, u. p. Perlasz, Torontál m.
 Dieső-szent-mártoni áll. el. iskola Kis-Küküllő m.
 190 Dirner Gusztáv dr., egy. tanár, a bpesti m. kir. bábaképző igazg., Bpest, IV., Kigyóter 1. II.
 Dittrich Vilmos, tanár, Bpest, IV., Veres-Pálné-u. leánygimn.
 Divald Kornél, író, Bpest, I., Budafoki út 5.
 Dmke nevelőint. Petőfi önk. kör., Szeged.
 Dobay János, könyvkereskedő, Gyula, Békés m.
 195 Dobsinai polg. fiúisk. Gömör m.
 Domanovszky Sándor dr., tanár, Bpest, V., keresk. akad., Alkotmány-u.
 Dorner János, tanító, Temes-Kutas, Temes m.
 Dorozsmai áll. el. isk., Csongrád m.
 Dvorszky Béla dr., ügyvéd, Pécsvárad.
 200 † **Dunkel V., K., a. t. (100 kor.).**

- Dura Máté, író, Bpest, I. Kemenes-u. 6. I. 10.
- Éber László dr., a műeml. orsz. bizotts. titk., Bpest, VI., Állatkert-utca.
- Egri áll. főrealisk., Heves m.
- Egri érs. tanítóképző int. önképzőköre, Heves m.
- 205 Elek Emil, kir. mérnök, Dés,
- Elek Gyula, áll. isk. igazg., Kolozsvár, Pap-u.
- Éles József, borbélymester, Bpest, IX., Lónyay-u.
- ifj. Entz Géza dr., egyet. magántanár, Bpest, VIII., Tisza Kálmán-tér 10.
- Eötvös Károly ügyvéd, orsz. képvis., Bpest, V., Országház.
- 210 Eperjesi kir. kath. főgimn.
- Eperjesi ág. h. ev. kollégium. Sáros m.
- Eperjesi áll. tanítóképző, Sáros m.
- Eperjesi «Széchenyi-Kör». Sáros m.
- Erdélyi Lajos dr., tanár, Bpest, I., Győri-u. Paedagogium. **Vál. tag.**
- 215 Erdély Sándor dr., ügyvéd, Bpest, VIII., József-körút. 66.
- Erdélyi Pál dr.**, könyvtár-ig., Kolozsvár, Mátyás király-tér 22., a. t. (100 kor.). **Vál. tag.**
- Erdőszentgyörgyi áll. el. iskola, Maros-Torda m.
- Erődi Béla dr., udv. tan., főigazgató, Bpest, VII., Damjanich-u. 44.
- Ernyey József, m. nemz. múz. gyakor-nok, Bpest, VII., Városliget, Néprajzi Múz. **Vál. tag.**
- 220 Ernyey Ödön dr., vegyész, Bpest. fők. vegy. int.
- Erzsébetvárosi áll. el. isk., Kis-Küküllő m.
- Erzsébetvárosi áll. főgimn.
- Esztegar Béla, gyógyszer-tulajd., Bpest, Szent László-tér.
- Esztergom szab. kir. város könyvtára.
- 225 Esztergomi főgimn. tanári könyvtár.
- Fabó Bertalan dr., ügyvéd, Bpest, V., Arany János-u. 20. **Vál. tag.**
- Fábián Gyula, tanár, Sárvár.
- Faragó Alfréd, tanár, Déva.
- Faragó Ödön, Bpest, VI. Kemnitzter-u. 30.
- 230 Farkass Ignác, tanító, Vásáros-Dombó, Baranya m.
- Farkas Sándor, gyógyszerész, Szentes, Csongrád m.
- Fehérmegyei Tanító Testület, Székes-Fehérvár.
- Fehér Sándor, körjegyző, Köveskállya, Zala m.
- Fehértemplomi áll. el. isk. Temes m.
- 235 Feichtinger Győző, tanár, Bpest, VII., Damjanich-u. 7. I. 7. **Vál. tag.**
- Fejér Jenő**, zeneszerző, Bpest, V., Mária-Valéria-u. 17. a. t. (100 K.).
- Fejérpataky László dr., udv. tanácsos, egyet. tanár, Bpest, VIII., M. N. Múzeum.
- Fekete József**, író, Bpest, V., Szabadság-tér 10. a. t. (100 kor.).
- Fekete József, paed. hallg., Bpest, I., Győri-út 13.
- 240 Felber János, plébános, Páli, Sopron m.
- Felvinczi áll. el. isk., Torda-Aranyos m. Felsőlvői ev. tanintézetek.
- Felsővisói áll. el. isk., Mármaros m.
- Ferenczy Gyula, akad. igazgató, Debreczen, Hajdú m.
- 245 Feszty Árpád, képiro, Bpest, VI., Bajza-u. 21.
- Filep Gyula, vm. tiszt. főorvos, Kolozsvár, Finy Béla, gyógyszerész, H.-M.-Vásárhely.
- Fiók Károly dr., főisk. tanár, Debreczen, ref. koll.
- Firczak Gyula** püspök, v. b. t. t., Ungvár, a. t. (100 kor.).
- 240 Fischeher Károly Antal, vasúti tisztviselő, Rákospalota-Ujfalú, Pest m.
- Fogarasi áll. el. isk.
- Fogarasi áll. főgimnázium.
- Forgon Mihály dr., Gömörmihályfalva.
- Fraknoi Vilmos dr., püspök, Bpest, VIII., Nemz. Múz.
- 245 Freeskay János, Bpest, I., Lovas-út 16.
- Fritz Ármin, nyomdatul., Bpest., VIII., Népszínház-u. 42—44.
- Fuchs Lajos, magy.-francz. bizt. részv. társ. ny. vezérig., Bpest, V., Nádor-u. 9.
- Fülöp Gyula, néptanító, Nagyvenyim, u. p. Herczegfalva, Fehér m.
- Füredi Ármin izr. ig.-tanító, Kisvárdá, Szabolcs m.
- 250 Füredi Richárd, szobrász, Bpest, Vár-bazár.
- Gaal István, tanár, Déva.
- Gách István, szobrász, Bpest, VII., Damjanics-u. 18.
- Gálffy Ignác, igazgató, Miskolcz, Borsod m.
- Galgóczy Elemér, m. á. v. főmérnök, Bpest, VIII., Üllői-út 4.
- 255 Galgóczy János, Bpest, IV., Szerb-u. 2. **Vál. tag.**
- Gálos Rezső, fels. keresk. isk. tanár, Temesvár.
- Garda Samu dr., tanár, Bpest, VII., Damjanics-u. 47.
- Gárdonyi Albert dr., sz. fők. könyvtártiszt, Bpest, IV., közp. városház.
- Gárdonyi Géza, író, Eger, Heves m.
- 260 Gárdonyi József, Eger, Takács-u. 24.
- Gaul Károly, fels. iparisk. igazg., Bpest, VIII., Népszínház-u. 6.
- Geőcze Sarolta, igazgatónő, Bpest, II., Csalogány-u. 43.
- Gerecze Péter dr., tanár, Bpest, VI. ker. realiskola.
- Gerencsér István, tanítóképzői tanár, Kolozsvár.
- 265 Ghyeczy Elemér, gazdálkodó, Nagy-Igmánd, Komárom m.
- Giesswein Sándor dr., kanonok, orsz. képvis., Bpest, VIII., Szentkirályi-u. 28/a. **Vál. tag.**
- Gimes Lajos, ip. műv. hallg., Bpest, IX., Kinizsi-u. 31.
- Glatt Adolf, kántortanító, Magyar-szék, Baranya m.
- Gohl Ödön, m. n. múzeumi őr, Bpest, VIII., M. N. Múzeum.

- 270 Goldziher Ignác dr., egyet. tanár, Bpest, VII., Holló-u. 4. **Vál. tag.**
 Gombocz Zoltán dr., tanár, Bpest, VI., Hunyadi-tér 11. II.
 Gonda Zsö dr., ügyvéd, Bpest, VIII., Prit. u. 9.
 Gosztony László, plébános, Csány, Zala m. Gömörmegyei múzeum, Rimaszombat.
- 275 Gömöry Sándor, üzl. főnök, Bpest, IX., Tüzoltó-u. 22.
 Gönczi Ferencz, kir. tanfelügyelő, Dés, Hunyad m. **Vál. tag.**
 Graf S., ev. ref. tanító, Sopron, Halász-u. 7.
 Gremberger Ernő, rajztanár, Bpest, VII., Elemér-u. 24. III. 22.
 Greszler Gyula, áll. főrealisk. tanár, Versecz.
- 280 Groh István, tanár, Bpest, Iparműv. múz. IX., Üllői-út. **Vál. tag.**
 Guttenberg Pál, igazgató, Bpest, VI., Teréz-körút 31. II.
 Gyárfás I. Tihamér dr., tanár, Brassó.
 Gyarmathy Zsigáné, Bánffy-Hunyad.
 Gyertyánffy István, kir. tanácsos, igazgató, Bpest, I., Gellérthegy, Kelenhegyi-út 30.
- 285 Gyöngyösi áll. el. isk.
 Gyönki ev. ref. gimn.
 Györfly István, tanárj., Bpest, M. N. Múz. Néprajzi O.
 Györfly Lajos.
 † **György Aladár**, a. t. (100 kor.)
- 290 György Lajos, gimn. tanár, Losonez, Nógrád m.
 Györgyei Illésné, földbirtokos neje, Bpest., VI., Andrassy-út 45.
 Györi áll. főrealiskola.
 Györi áll. polg. leányisk.
 Györi áll. tanítónőképezde.
- 295 Györi polg. fiúisk.
 Györszigeti áll. el. isk., Győr m.
 Györke Margit, felsőbb leányisk. tanárnő, Székesfehérvár.
 Gyulafehérvári r. kath. főgimn., Alsó-Fehér m.
 Gyulai Aladár dr., főg. tanár, Bpest, VIII., Népszínház-u. 44.
- 300 Gyulai Ágost dr., tanár, Bpest, I., Györi-út 13.
Gyulai Pál, főrendiházi tag, egyet. tanár, Bpest, VIII., Sándor-u. 13., a. t. (100 K.)
 Hadzsics Antal, író, Ujvidék, Bács-Bodrog m.
 Hajdunánási ev. ref. gimn. Hajdu m.
 Hajnal Ignác, tanító, Csacza, Trencsén m.
- 305 Hajtmann Etelka, polg. leányisk. tanítónő, Nagykároly.
 Halasi főgimn.
 Halász Gyula főrealisk. tanár Brassó.
 Halka Lajos dr., orvos, Bpest, VIII., Bércoksis-u. 19.
 Hamacsek Béla, m. k. p. ü. számellenőr Élesd, Bihar m.
- 310 Hampel József dr., udv. tanácsos, egyet. tanár, Bpest, VIII., N. Múzeum.
 Harmath Lujza, Marosvásárhely, Kossuth Lajos-u. 24.
- Hársing István, k. r. tanár, Rózsahegy.
 Hathalmi Gabnay Ferencz, főerdész, Bpest, I., Mozdony-u. 10.
 Hatvani Deutsch József, gyáros, Bpest, VI., Eötvös-u. 13.
- 315 Hatvani áll. el. isk., Heves m.
 Hegedeös Miklós, főmérnök, Pozsony, Justi-sor 5.
 † **Ifj. Heidelberg Mór**, a. t. (100 kor.).
 Hellebrant Árpád, Bpest, V., Akadémia-palota.
 Heller Bernát dr., tanár, Bpest, II. ker. főrealisk.
- 320 Helsingforsi Ethnographiai Múzeum.
 Herezeg Kálmán áll. tanító, Élesd, Bihar m.
 Herendi áll. el. isk., Veszprém m.
 Heinrich Gusztáv dr., min. tan., egyet. tanár, a. m. tud. akadémia főtítkára, Bpest, V., Akadémia.
Herrmann Antal dr., igazgató, egyet. magántanár, Bpest, I., Györi-út 13. a. t.
- 325 **Herrmann Antalné**, Bpest, Lágymányos-u. 4. a. t. (100 kor.).
Herman Ottó, Bpest, VIII., József-körút 65. a. t. (100 kor.).
 Heuberger Rezső, tanár, Bpest, II., Zsigmond-u. 7.
 Hild Viktor, szerkesztő, Jászberény, Jász-Nagy-Kún-Szolnok m.
 Hirschorn Jakab, Bpest, VII., Hársfa-u. 9/11.
- 330 Hódmezővásárhelyi ev. ref. főgimnáziumi könyvtár, Csongrád m.
 Hoffer Imre, tak. p. igazg. Kiskunfélegyháza.
 Hoffer József dr., földbirt., Kiskunfélegyháza.
 Hoitsy Pál, orsz. képv., Bpest, IX., Ferencz-körút 36.
 Homieskó Athanáz, festőművész, Bpest, I., Budafoki-út 13. III. 23.
- 335 Homoródalmási áll. elemi iskola, Udvarhely m.
 Hontmegyei Múzeum-Társaság.
 Horger Antal, tanár, Bpest, VII., Király-u. 103.
Hornig Károly br., püspök, v. b. t. t., Veszprém, a. t. (100 kor.).
 Hornyánszky Aladár, theol. tanár, Pozsony.
- 340 Hornyánszky Gyula dr., egyet. m. tanár, Bpest, VII., Damjanics-u. 54.
 Hornyánszky Viktor, Bpest, V., Akadémia-u. 4.
 Horgosi áll. el. isk., Csongrád m.
 Horváth Czirill dr., egyet. magántanár, Bpest, IV., Reáltanoda-u. 7.
 Horváth Jenő dr., főgimn. tanár, Jászberény.
- 345 Horváth Károly dr., kegy. r. főg. tanár, Rózsahegy, Liptó m.
 Hubert Emil dr., Bpest, VIII., Nemzeti Múzeum.
 † **Hunfalvy Pál**, a. t. (100 kor.).
Hunyad vármegye törvényhatósága, Déva, a. t. (100 kor.).

- Hunyadi Béla, Bpest, VII., Hernád-u. 14.
 350 Huszka József, tanár, Bpest, IX., Fővám-
 ház-tér 10. **Vál. tag.**
 Husznay Miklós, gazdatiszt, Kraszna-
 mihályfalva, u. p. Ákos.
 Huszti állami elemi isk. Máramaros m.
 Iparművészeti Múzeum, Bpest, Üllői-út.
 Iréziny Ferencz, polgárisk. tanár, N.-Mi-
 hály, Zemplén m.
 355 d'Isoz Kálmán, VIII., M. Nemz. Múz.
 Istók János., szobrász, Bpest, II., Albrecht-
 út, 8. III. 12.
 Istvánffy Gyula, igazgató, Breznóbánya,
 Zólyom m. **Vál. tag.**
 Ivánka Imre, joghallg., Dolány, u. p. Szé-
 chény.
 Jámbor Lajos, festő, Bpest, VIII., Prater-
 u. 4.
 360 Jancsó Benedek dr., tanár, Bpest, VII.,
 Hernád-u. 54. **Vál. tag.**
 † Jankó János dr., a. t. (100 kor.).
 János Jenő, Léva.
 Jászberényi főgimnázium, Jász-Nagykún-
 Szolnok m.
**Jász-Nagykún-Szolnok vármegye törvény-
 hatósága** a. t. (100 kor.).
 365 Jászó-mindszenti áll. el. iskola, Abauj-
 Torna m.
 Jeszenszky István dr., kir. közjegyző,
 Bpest, IV., Koronaherzeg-u. 8. I.
 † Joannovics György, nyug. államtitkár,
 Bpest, VII., Király-u. 57., a. t. (100
 kor.).
 Joó András, ev. ref. lelkész, Karczag.
 † József királyi herceg, a. t. (100 kor.).
 370 Juhász István, p. és t. főtiszt, Bpest,
 VIII., Vas-u. 15/b.
 Juhász József, áll. el. isk. igazg., Türe,
 u. p. Magyargorbó, Kolos m.
 Kaas Ivor br., Bpest, IV., Kecskeméti-
 u. 7.
 Kada Elek, polgármester, Kecskemét, Pest
 m. **Vál. tag.**
 Káldy József, tanító, Veszprém-Harsány,
 Veszprém m.
 375 Kálmán Lajos, lelkész, Csanád-Palota,
 Csanád m. **Vál. tag.**
 Kalotaszentkirályi áll. el. isk., Kolozs m.
 Kanyaró Ferencz, főgimn. tanár, Torda,
 Gát-u. 1.
 Kaposvári áll. el. isk., Somogy m.
 Kaposvári áll. főgimn. Somogy m.
 380 Karácsonyi Béla, tanító, Esztergom.
 Karácsonyi János dr., kanonok, Nagy-
 Várad. **Vál. tag.**
 Karánsebesi áll. el. isk., Krassó-Szörény m.
Karczag István, bérlő, a. t. (100 kor.).
 Magyar Egres, u. p. Hetes, Somogy m.
 Karczagi ev. ref. főgimn., Jász-Nagykún.
 385 Kardos Árpád, szerkesztő, Rákos-Szt.-
 Mihály.
 Kardos Gyula dr., prem. tanár, Kassa.
 Kardos István, polgári fiúisk. igazgató,
 Nyíregyháza.
 Kárpáthy Kelemen, prem. kanonok, igazg.
 Szombathely.
 Károlyfalvai áll. elemi isk., Temes m.
 390 Gr. Károlyi Gyuláné, Károlyi Melinda
 grófnő, Arad-Mácsa, a. t. (100 kor.).
Kassa szab. kir. város, Abauj m. a. t.
 (100 kor.).
 Kassai áll. iparisk., Abauj m.
 Kassai kath. főgimn., Abauj m.
 Kassai kir. jogakadémia, Abauj m.
 395 Kassai Múzeum.
Katona Lajos dr., egyet. tanár, Bpest.
 II., Krisztina-körút 33., a. t. (100 kor.).
Alelnök.
Kecskemét th. város közönsége, Pest m.
 a. t. (100 kor.).
 Kégl Sándor dr., földbirt., egyet. magán-
 tanár, Pusztaszentkirály, u. p. Lacz-
 háza, Pest m.
 Keglevich Gábor gr., Egres-Káta, u. p.
 Nagy-Káta, Pest m.
 400 Keleti Kereskedelmi Akadémia, Bpest, V.,
 Alkotmány-u. 12.
 Kemény Andor, áll. tanító, Tinó, u. p.
 Élesd, Bihar m.
 Kenesei Ilona, áll. tanítónő, Magyaróvár.
 Kepp Frigyes dr., tanár, Nagy-Szeben.
 Képviselőházi Könyvtár, Bp. V.
 405 Keszthelyi premontrei társház, Zala m.
 Kézdivásárhelyi kath. főgimn., Három-
 szék m.
 Kézdivásárhelyi áll. el. isk., Háromszék m.
 Kézdivásárhelyi polg. leányisk., Három-
 szék m.
 Késmárki ev. lyceum, Szentes m.
 410 Kir. Magyar Természettud. Társ. Bpest,
 VIII., Eszterházy-u.
 Kiss Miklós, tanárj., Kolozsvár, Ferencz-
 J.-u. 42.
 Kimnach Ödön, tanár, Karczag.
 † Király Pál, a. t. (100 kor.).
 Királyfalvy Károly, festőművész, Bpest
 IV., Thökölyanum.
 415 Kis Lajos, szerkesztő, H.-M.-Vásárhely.
 Kis Márton, tanító, Salomvár, Zala m.
 Kiskunfélegyházi Múzeum.
 Kismartoni polg. isk., Sopron m.
 Kispesti áll. el. isk., Pest m.
 420 Kispesti felsőrézsi áll. elemi isk., Pest m.
 Kisujszállási ev. ref. főgimn. könyvtára,
 Jász-Nagykún-Szolnok m.
 Kis-várdai áll. el. isk., Szaboles m.
 Kleckner Rezső, tanár, Szeged, Dmke
 Intern. vezetője.
 Klein Mihály, tanító, Felső-Terény, u. p.
 Gyügy, Hont m.
 425 Klein Samu, polg. isk. igazg., Dobsina,
 Gömör m.
 Klucka József, tanár, Prága, königl. Wein-
 berge.
 Koch Károly, min. könyvtáros, Bpest, VIII.,
 József-u. 32.
 Kodály Zoltán, orsz. zeneakad. tanár,
 Bpest, Áldás-u. 11.
 Kohlbach Bertalan dr. tanár, Bpest, VII.,
 István-úti áll. főgimn.
 430 Kohn Sámuel dr., főrabbi, Bpest, VII.,
 Holló-u. 4.
 Kolba Lajos, irodafőnök, X., Kőbánya.

- Kolozsvár szab. kir. város közönsége,**
a. t. (100 kor.).
Kolozsvári áll. ipari szakiskola
- 435 Kolozsvári egyetemi Orvosi Kar.
Kolozsvári egyetem magyar nyelvészeti Szemináriuma.
Kolozsvári ev. ref. kollégium.
Kolozsvári földr. intézet.
Kolozsvári r. k. főgimnázium.
- 440 Komáromi Andor, ny. tanfelügy. Kolozsvár.
Komoróczy Miklós, Rozsnyó, Gömör m. Kónyi Manó, Bp. II., Szalag-u. 9.
Kopits János, szobrász, Bpest, I., Kelenhegyi-úr. 12—14.
Koritsánszky Ottó, gyógyszerész, Kölesd.
- 445 Kormos Tivadar dr., egy. tanársegéd., Budapest, VIII., Egyet. földr. intézet, Sándor-u.
Korponai áll. el. isk., Hont m.
Kovách Aladár, megyei alleltárn., Szekszárd, Tolna m.
Kovács Antal, tanár, Baja.
Kovács Ferencz dr., u. k. dohányjöv. tiszt., Bpest, II., Iskola-u. 13.
- 450 Kovács János, Szeged, Csongrád m. Bástya-u. 15 II.
Kovács Kázmér, néptanító, Tisza-Süly, J.-Nagykún-Szolnok m.
Kovács Lajos, tanító, Nagyszalonta.
Kovács Sándor, theol. tanár, Pozsony, Convent-u. 3.
Kováts László, könyvtárnok, Bpest VIII., Nemzeti Múzeum. **Vál. tag.**
- 455 Kovásznai áll. el. isk., Háromszék m.
Kossa Gyula, dr. főisk. tanár, Bpest, VII., állatorvosi főisk.
Köpeséni áll. el. isk., Moson m.
Körmöcbányai áll. főreálisk., Bars m.
† **Körösi József dr.**, a. t. (100 kor.).
- 460 Körösi Sándor, tanár, Bpest, X., Kőbánya. Füzér-u. 23.
Krasznai áll. el. isk., Szilágy m.
Krausz Sámuel dr., tanár, Wien, II., Taborstr. 21. III.
Ifj. Kubinyi Miklós, uradalmi jogigazgató, Árva-Váralja, Árva m.
Kúnos Ignác dr., igazg., Bpest., V., Kálmán-u. 6., a. t. (100 kor.) **Vál. tag.**
- 465 **Kúnszentmiklósi ev. ref. főgimnázium,** Pest m. a. t. (100 kor.).
Kuzsinszky Bálint, egy. tanár, Bpest, VIII., Csepreghy-u. 2.
† **Kuun Géza gr. dr.**, a. t. (100 kor.)
Laczák Kálmán, kir. tanfelügy. tollnok, Nagyvárad.
Lähne Vilmos, főgimn. igazgató, Sopron.
- 470 Lajtaufalvai áll. el. isk., Sopron m.
Lampérth Géza dr., orsz. levéltári fogalmazó, Bp., I., Orsz. Levéltár.
László Gábor dr., kir. geologus, Bpest, VII., Stefánia-út 14.
László Gyula, tanító, Kőhalom.
Lázár Béla dr., tanár, Bpest, VIII. Luther-u. 1/b. II. 7.
- 475 Lehoczky Tivadar, urad. főügyész, Munkács, Bereg m. **Vál. tag.**
- Leitersdorfer Béla, műépítész, Bpest, VII., Pálma-u. 10.
Lengyel Lajos, p. ü. s.-titkár, Nyitra.
Lengyel Sándor, tanító, Salgó, u. p. Salgó-Tarján, Nógrád m.
Lestyánszky Dezső, mérnök, Bpest, Kemnitz-úr. 22.
- 480 Leszik Károly, könyvkötő, Bpest, VIII., Szent-királyi-u. 13.
Lévay József, nyug. alispán, Miskolcz, Borsod m.
Leviezky Emil, g. k. tanító, Oros.
Liber József dr., tanf. tollnok, Bpest, VIII., Szentkirályi-u. 3.
Libertiny Gusztáv, tanfelügyelő, Galgóc, Nyitra m.
- 485 Lichtneckert József, kereskedő, Székesfehérvár.
Lillin József dr., ügyvéd, Bpest, VIII., József-körút 70
Lill Tivadar, Bpest, III., Lajos-u. 19.
Lindenbaum Mór, Bpest, IV., Deák-tér 6., a. t. (100 kor.).
Lippich Elek dr., oszt. tan., Bpest, VI., Pálma-u.
- 490 Liptóújvári állami elemi iskola.
Liszt Nándor dr., orvos, Hajdútetlen.
Litkey Menyhért, néptanító, Torna-Ujfalu, u. p. Torna, Abauj-Torna m.
Littke Aurél, egyet. tanársegéd, Bpest., VIII., egyet. földr. intézet.
Lóczy Lajos dr., egyet. tanár, Bpest, Stefánia-út 22., II.
- 495 Losonci főgimn. tanári könyvtár, Nógrád m.
Lósy József, tanár, Bpest, Röck-Szilárd-uteza 31., I., 4.
Löfkovics Arthur, vár. múzeumi igazg., Debreczen.
Lőcsei áll. főreálisk., Szepes m.
Lőcsei kir. főgimn.
- 500 Lugosi áll. el. isk., Krassó-Szörény m.
Lukácsy Imre, ev. ref. lelkész, Diós-Viszló, Baranya-m.
Luttár Miklós, áll. el. isk. igazgató, Fiume.
Mádi áll. el. isk., Zemplén m.
Madarassy László, Bpest, VII., Dembinszky-u. 44. II. 2.
- 505 Mader Béla, Bpest, Földművelési Minisztérium, V., Országház-tér 11. **Ellenőr.**
Magyarfenesi áll. el. isk.
Magyar Mérnök-és Építész-Egyület, Bpest, IV., Reáltanoda-u. 13—15.
Magyarlápósi áll. el. isk., Szolnok-Doboka m.
Magyar-óvári áll. el. isk., Moson m.
- 510 Magyar-világosi áll. el. isk., Arad m.
Magy. Kir. Technológiai Iparmúzeum, Bpest, VIII., József-körút 6.
Mahler Éde dr., egyet. magántanár, Bpest, IX., Ferencz-körút 24. **Vál. tag.**
Majovszky Pál dr., min. s.-titk., IV., Zöldfa-u. 28.
Makói áll. főgimn., Csanád m.
- 515 Makoldy Sándor dr., főreáliskola tanár, Versecz.

- Málnay Béla, építész, Bpest, VII., Rottenbiller-u. 62.
- Mangu Béla, megyei tb. főjegyző, Nagy-Károly, Szatmár m.
- Mauks Gyula, m. mezőgazd. szöv. titk., Bpest, V., Alkotmány-u. 31.
- Mányok Ferencz, tanító, Szakes, Tolna m.
- 520 Marczali Henrik dr., egyet. tanár, Bpest, VIII., József-körút 57.
- Margalits Ede dr., egyet. tanár, Bpest, VII., Kertész-u. 20.
- Marinescu Athanáz dr., kir. táblai bíró, Nagy-Szeben, Szeben m.
- Márki Sándor dr., egyet. tanár, Kolozsvár.
- Markovits Kálmán, huszárszázados, Czernowitz.
- 525 Marosujvári áll. el. isk., A.-Fehér m. Máramarosszigeti áll. el. isk. Máramarosszigeti áll. tanítóképezde.
- Marosvásárhelyi ev. ref. kollégium, Maros-Torda m.
- Maróti Rintel Géza, szobrász, Bpest, VIII., József-körút 57.
- 530 Marton Imre, ip. m. hallg., Bpest, IX., Kinizsi-u. 31.
- Marton József, m. n. múzeumi s.-őr, Bpest, VIII., M. N. Múzeum.
- Matthias Mátrainé Varga Róza, Szarvas.
- Matunák Mihály, esperes, Brernóbánya.
- Medgyesi áll. el. isk., Nagy-Kükölli m.
- 535 **Mednyánszky Dénes br.**, Bécs, VII., Schottenfeldg. 83., a. t. (120 kor.).
- Medveczky Károly, plébános, Kelő, u. p. Geletnek, Bars m.
- Melich János dr., Bpest, VIII., N. Múzeum.
- Vál. tag.**
- Mezőbándi áll. el. isk., Maros-Torda m.
- Mezőtelegdi áll. el. isk., Bihar m.
- 540 Mezőtúri ref. főgimn. J.-Nagyk.-Sz. m. Mészáros Gyula, Bpest, VI., Hermina-út 65/a.
- Miavai áll. el. isk., Nyitra.
- Miklós Ferencz dr., tanár, Bpest, VIII., Üllői-út 18.
- Mikszáth Kálmán, orsz. képviselő, Bpest, IX., Lónyay-u. 13.
- 545 Millekker Rezső, bölcsélet hallg., Versecz, Petőfi-u. 53.
- Modern Filológiai Szeminárium, Bpest, IV., Központi egyetem.
- Modori polg. isk., Pozsony m.
- Mohl Adolf, esperesplébános, Tata, Komárom m.
- Molecz Béla, tanár, Szentes, Csongrád m.
- 550 Molnár János, ev. ref. lelkész, Erzsébetfalva.
- Molnár Mihály, kántortanító, Szőce, Vas m., u. p. Háshegy-Rimán via Körmend.
- Molnár Viktor, államtitkár, Bpest, V., Közoktatási Minisztérium.
- Morelli Gusztáv, igazgató, Bpest, IX. ker. Kinizsi-utca 31.
- Mosoni áll. el. isk., Moson m.
- 555 Munkácsi áll. el. isk., Bereg m.
- Munkácsi áll. főgimn. Bereg m.
- Munkácsi Bernát dr., tanfelügyelő, Bpest, VI., Szondy-u. 9. **Vál. tag.**
- Nagyági áll. el. isk., Baranya m.
- Nagybányai áll. főgimn., Szatmár m.
- 560 Nagybányai Múzeum-Egyesület.
- Nagybeckereki áll. el. isk.
- Nagybereznai áll. el. isk., Ung m.
- Nagyenyedi áll. polg. leányisk., Alsó-Fehér m.
- Nagyenyedi Bethlen-Kollegium könyvtára.
- 565 Nagy Géza, magy. nemz. múzeumi igazgató-őr, Bpest, VIII., M. N. Múzeum.
- Vál. tag.**
- Nagy Imre, igazg.-tanító, Élesd, Bihar m.
- Nagy Iván dr., Bpest, VIII., József-körút 69.
- Nagykállói áll. gimn., Szaboles m.
- Nagykárolyi áll. polg. leányisk., Szatmár m.
- 570 Nagylaki áll. el. isk., Csanád m.
- Nagymihályi áll. el. isk., Zemplén m.
- Nagysomkúti áll. el. isk., Szatmár m.
- Nagyszalontai Polgári Kör.
- Nagyszombati közs. polg. fiúisk. könyvtára.
- 575 Nagyszöllösi áll. el. isk., Ugocea m.
- Nagyvárad áll. főreálisk., Bihar m.
- Nagyvárad kir. jogakadémia, Bihar m.
- Nagyvárad közs. iskolai könyvtár, Bihar megye.
- Nagyvarjasi áll. el. isk., Arad.
- 580 Négyesy László dr., főgimnáziumi tanár, egyetemi magántanár, Bpest, VIII., Sándor-tér 4. II/b.
- Nemes Ignác, Bpest, VI., Szondy-u. 63.
- Nemes Mihály, tanító, Uglya, u. p. Talabor, Máramaros m.
- Németh József, tanító, Bak, Zala m.
- Németh Jenő, igazg. tanító, Zala-Szt-Mihály.
- 585 Németszentmihályi áll. el. isk., Temes m.
- Novák József Lajos, festő, Bpest, VII., Almássy-tér 8. I. 9.
- Novák Sándor, festő, Bpest, VII., Csömöri-út 92. I.
- Nyáry Albert báró dr., földbirtokos, Bpest, VII., Klauzál-tér 16. **Vál. tag.**
- Nyáry Kálmán, ip. m. hallg., Bpest, IX., Kinizsi-u. 31.
- 590 † **Nikolics Fedor br.**, a. t. (100 kor.), Nyiregyházi ág. h. ev. főgimn., Szaboles megye.
- Nyitrai püspöki nagyobbpapnevelő intézet.
- Nyitrai kath. főgimnázium.
- Odescalchi Arthur hg., Kőrmöczbánya.
- 595 Ódombóvári áll. elemi isk., Tolna m.
- Ópaulisi áll. el. isk., Arad m.
- Orbán Nándor, polg. isk. tanár, Liptó-Szt.-Miklós.
- Orehója Béla, tanító, Monostorszeg, Bács-Bodrog m.
- Orosz Endre, áll. tanító, Apahida, Kolozs megye.
- 595 Oroszvégi áll. el. isk., Bereg m.
- Országos Iparegyesület, Bpest, VI., Gróf Zichy Jenő-u. 4.

- Óvári Ferencz dr.**, ügyvéd, orsz. képviselő, Veszprém, a. t. (100 kor.).
- 605 **Örkényi áll. el. isk.**, Pest m.
Osztern Salamon dr., Czegléd.
Pálffy Márton, tanár, Kolozsvár.
Pálincás Béla, tanító, Felsőhuta, u. p.
Batony, Heves m.
Pálincás Endre, földbirt., Ákos.
- 610 Pálos Ede, rajztanár, Győr.
Pálos Ödön, sz.-főv. tisztviselő, Bpest, IX., Mester-u. 31.
Panesovai áll. el. isk., Torontál m.
Panesovai áll. főgimn.
Pápai ev. ref. főisk., Veszprém m.
- 615 Pápai Sz.-B.-rendi főgimn.
Pápay József, főisk. tanár, Debreczen.
† **Papi Balogh Péter**, a. t. (100 kor.).
Papp Gusztáv, áll. igazgató, Esküllő, u. p. Élesd. Bihar m.
Papp János, m. á. v. felügyelő, Bpest, VII., Rottenbiller-u. 6.
- 620 Papp József, ev. ref. lelkész, Tomor, Abauj-Torna m.
Parajdi áll. el. isk., Udvarhely m.
Pásztor Bertalan dr., ügyvéd, Eger, Heves megye.
Patrubány Lukács dr., tanár, Bpest, I. ker., Karácsony-u. 6.
Pávai Vajna Ferencz, tanárj., Bpest, IV., Váci-u. 79.
- 625 Payer Endre dr., orvos, Pozsony, Kossuth Lajos-tér.
Pécs sz. k. város Múzeuma.
Peesenyédi áll. el. isk., Trencsén m.
Pekár Gyula dr., Bpest, VIII., Röck-Szilárd-u. 32.
Perényi Adolf, tanár, Bpest, I. k. főgimn.
- 630 Perényi Lajos, tanár, Bpest, VIII., Mária-Terézia-tér 8.
Perlaki áll. el. isk., Zala m.
Pesty Lajos, néptanító, Nagy-Récese, Zala m.
Péter János, igazgató, Bpest, II. ker. fels. keresk. iskola.
Péter Viktor, néptanító, Vaja, Maros-Tordam.
- 635 Péterffy Márton, tanító, Déva, Csángótelep.
Petrásovich Jenő, gör. kath. lelkész, Repenye, u. p. Majdánka, Máramaros m.
Petrozsényi Kaszinó, Hunyad m.
Petz Gedeon dr., egyet. tanár, Bpest, I., Üri-u. 42.
Pintér Jenő dr., tanár, Jászberény.
- 640 **Pintér Sándor**, ügyvéd, Szécsény, Nógrád m., a. t. (100 kor.).
Pirovich József, orsz. hitelszöv. intéző, Nagyvárad.
Piso N., keleti akad. hallg., Bpest, V., Keleti ker. Akad.
Podolini kath. gimn., Szepes m.
Pópa Péter, jegyző, Alsókanajel, u. p. Marossólymos.
- 645 Popovits Iván dr., tanár, Budapest, VII., Tavaszmező-u. főgimn.
Popovics V. István, orsz. képviselő, igazgató, Bpest, Veres Pálné-u. 25.
- Pór Antal, kanonok, pápai prelat, Esztergom.
- Posta Béla dr.**, egy. tanár, Kolozsvár, a. t. (100 kor.). **Vál. tag.**
Pozsonyi ág. h. ev. theologiai Akadémia.
- 650 Pozsonyi ág. h. ev. theologia Akadémia, „Székács József“ önképzőköre.
Pozsonyi keresk. akad. ifj. önképzőköre.
Pozsonyi kir. jogakadémia.
Pozsonyi áll. tanítónőképző.
Pozsonyi kir. kath. főgimn.
- 655 Pozsonyvárosi Múzeum.
Princz Gyula, egyet. gyakorn., Bpest, I., Krisztina-körút 81.
Privigyei gimn., Nyitra m.
Privitzer Jenő dr., postatiszt, Bpest, IV., Főposta főnökség.
Prukker Károly irgalmasrendi gyógyszerész, Kismarton, Sopron m.
- 660 Puky József, es. és kir. kamarás, ny. min. o.-t., Félégháza.
Radvány Ferencz dr., kir. segédtanfelügy., Zombor.
Ransburg Gusztáv, könyvkereskedő, Bpest, IV., Egyetem-u.
Rákosi Jenő, szerkesztő, a főrendiház tagja, Bpest, VIII., Röck Szilárd-u. 4.
Rákosszentmihályi áll. el. isk., Pest m.
- 665 Rakovszky István, áll. számvéviselő elnök, Bpest, VIII., Szentkirályi-u. 10.
Raschel Lambert, esendőrfőhadn., Bpest, I., Vár, honv. minist. 16. oszt.
† **Reiner Zsigmond dr.**, a. t. (100 kor.).
Réthei Prikkel Marián, dr., főgimn. tanár, Esztergom.
Réthi Árpád, p.- és t.-tiszt, Vác, Pest m.
- 670 Réthly Antal, met. int. assis., Bpest, II., Fő-út 6.
Réthy László dr., m. n. m.-i igazgató, ör. Bpest, VIII., M. N. Múz. **Vál. tag.**
Rettegi áll. el. isk., Szolnok-Doboka m.
Révai Sándor dr., tanár, Pécs, Radonai-u. 5., Baranya m.
Révész Béla dr., orvos, Békés-Gyula.
- 675 Révffy Lajos, tanító, Jász-Dósa, Jász-N.-K.-Szolnok m.
Rexa Dezső, m. levéltáros, A.-Kubin, Árva m.
Rhousoopoulos A. Rhousos, görög konzul, Bpest, IV., Veres Pálné-u. 25.
Richter Aurél, rajz. művész, Bpest, IV., Reáltanoda-u. 4. (Vasárnapi-Ujság.)
Richter Ede, tanár, múz. ig., Selmezbánya.
- 680 Richter M. István, tanár, Szfehérvár.
Riedl Frigyes dr., egyet. tanár, Bpest, VI., Andrássy-út 82.
Roehel Lajos dr., közs. orvos, Sarkad, Bihar m.
Roediger Lajos, főgimn. tanár, Kovászna, Háromszék m.
Roheim Géza, Bpest, VI., Hermina-út 35/a.
- 685 Rombauer Emil, főigazgató, Bpest, V., Markó-u. 20.
Roska Márton, egyet. tanár, Kolozsvár.
Rózsahelyi kath. főgimn., Liptó m.
Rozsnyói áll. el. isk., Gömör m.

- Rozsnyói kath. főgimn., Gömör m.
- 690 Rubinyi Mózes dr., tanár, Bpest, VI.,
Andrássy-út 14. II. 6.
Ruisz Gyula, igazgató, Kisbér.
Sági János, múz.-őr, Keszthely.
Samu János, ref. főgymn. tanár, Bpest,
Lónyay-u.
Sárosmegyei Múzeum, Eperjes.
- 695 Sárospataki főiskolai könyvtár, Zemplén
m.
Sávoly Ferencz dr., met. int. assis., Bpest-
II., Pala-u. 7.
Schmiedt Henrik dr., tanár, Bpest, VIII.,
József-körút 16.
Schmutzler Nándor, kereskedő, Bpest,
IV., Váci u. 53.
Schiff József dr., tanár, Baja.
- 700 **Schneller István**, egyet. tanár, Kolozsvár,
a. t. (100 kor.).
Schwarz János, ad. hallg., Bpest, V.,
Kel. ker. Akad.
Sebestyén Gyula, kir. tan. igazg., Bpest
VI., Bulyorszky-u. 26
Sebestyén Gyula dr., m. n. múz.-i igazg.-
őr. Bpest, VIII., M. N. Múzeum, a. t.
(100 kor.). **Főtitkár**.
Sebestyén Gábor, Köveskálta, Zala m.
- 705 Cs. Sebestyén Károly, polg. isk. tanár,
Szeged. III., Zászló-u. 7.
Sebők Samu, tanár, Fogaras.
Segesvár szab. kir. város, N.-Küküllő
m., a. t. (100 kor.).
Segesvári áll. el. isk., N.-Küküllő m.
Selmezbányai kir. kath. gimn., Hont m.
- 710 Semayer Vilbáld dr., m. n. múz.-i igazg.-
őr, Bpest, VII., Városliget, Néprajzi
Múzeum. **Vál. tag**.
Seprődi János, Kolozsvár, Farkas-u. 17.
Sepsiszentgyörgyi áll. el. isk., Három-
szék m.
Sepsiszentgyörgyi Kaszinó, Háromszék
m.
Siegescu József dr., tanár, Bpest, VII.,
Aréna-u. 11.
- 715 Simonyi Zsigmond dr., egyet. tanár, Bpest,
IV., Ferencz József-rakpart 27.
Singer és Wolfner könyvkereskedése,
Bpest, VI., Andrássy-út 10.
Singer X. Ferencz, akad. hallg., Bpest,
V., Kel. ker. Akad.
Sipos Henrik, műasztalos, Bpest, IX.,
Ráday-v. 24.
Skonyár Gusztáv, polg. isk. igazg., Po-
zsony.
- 720 Solymossy Ignác, földbirtokos, Kraszna-
mihályfalva, u. p. Ákos.
Solymossy Sándor dr., Bpest, VIII., Jó-
zsef-u. 32. II. **Titkár**.
Sommer János, ékszerész, Makó.
Somogy vármegye törvényhatósága, a. t.
(100 kor.).
Somogyi-Könyvtár, Szeged, Csongrád m.
- 725 Somorjai polg. isk., Pozsony m.
Somssich Géza gr., Kopaszhegy, u. p.
Kadarkút, Somogy m.
Soproni áll. főreálisk.
Soproni evang. lyceum.
- Soproni Városi Múzeum.
- 730 Sövényházi Antal, polg. isk. ig., Csongrád.
Sopronvidéki r. k. Néptanító-egyesület.
Spiegel Adolf, nyomdai üzletv., Bpest,
VII., Kistemplom-u. 5.
Spitzer Mór, földbirtokos, Bpest, VI.,
Szondi-u. 98.
G. E. Stechert and C., Bookellers, New-
York.
- 735 Stein János, könyvkereskedő, Kolozsvár.
Steiner Gyula, Bpest, Gyár-u. 36.
Stern Ábrahám, igazgató, Bpest, VIII.,
Népszínház-u. 27.
Stoll Ernő, Nyiregyháza, Szaboles m.
Straitariu Ágoston dr., ügyvéd, Hátszeg.
- 740 Strobl Alajos, szobrász, Bp., VI., Mun-
kácsy-u.
Strausz Adolf, tanár, Bpest, VIII., Bér-
koesis-u. 18. **Vál. tag**.
Stumme H., Prof., Leipzig, Südstrasse
72. II.
Sümegei reálisk., Zala m.
Svetschine Georgine, f. leányisk. tanítónő,
Beszterezebánya.
- 745 **Szabadka szab. kir. város**, Bács-Bodrog
m. (100 kor.).
Szabadkai főgimn., B.-Bodrog m.
Szabó Dezső, földbirt., Félégyháza.
Szabó Gyula, építész, Apatin.
Szabó Imre, m. k. p. ü. számtiszt, Déva.
- 750 Szabó Kálmán, joghallg., Kiskunfélegy-
háza.
Szabó Mózes, áll. tanító, Kóbor, u. p.
Lemnek, N.-Küküllő m.
Szabó Zoltán, Tolnaszántó, Tolna m.
Szabó Zoltán dr., egyet. tanárs., Bpest,
VIII., Múzeum-körút 4.
Szabolcs vármegye törvényhatósága, a.
t. (100 kor.).
- 755 Szájbély Kálmán, akad. hallg., Bpest,
V., Kel. ker. Akad.
Szakáts Péter dr., orvos, Tevel, Tolna m.
Szakolczai kir. kath. gimn., Nyitra m.
Szalay Gyula, tanító, Búd-Szt-Mihály,
Szaboles m.
Szalay Imre, min. tanácsos, a Nemz.
Múzeum igazgatója, Bpest, a. t. (100
kor.). **Elnök**.
- 760 Szalay Károly, tanár, Bpest, IV., Ref. fő-
gimnázium.
Szalay László dr., min. tanácsos, Bécs,
IV., Margaretenstr. 26.
Szamosújvári kir. kath. főgimn., Szolnok-
Doboka m.
Szamosújvári polg. leányiskola, Szolnok-
Doboka m.
Szász Károly, dr., min. o. tan., Bpest,
IV., Károlyi-u. 12. I.
- 765 Szászsebesi áll. el. isk., Szeben m.
Szászvárosi ev. ref. Kún-koll., Hunyad
m.
Szatmár vármegye törvényhatósága, a. t.
(200 kor.).
Szatmári kir. kath. főgimn.
Széchenyi Béla gr., v. b. t. t., a magy.
szt. korona őre, Bpest, II., Lánczhid-
u. 10.

- 770 Szegedi áll. főrealisk. tanári könyvtára, Csongrád m.
Szeghalmi Gyula, tanító, Szeghalom, Békés m.
Szegzárdi főgimn., Tolna m.
Szegzárdi Kaszinó, Tolna m.
Székely Bertalan, festő, Bpest, VI. ker., Andrassy-út 95.
- 775 Székely Dezső dr., főorvos, Hátszeg Hunyad m.
Székelykeresztúri áll. el. isk., Udvarhely m.
Székelykeresztúri áll. tanítóképző ifjúsági önképzőkör.
Székelykeresztúri unit. gimnázium.
Székelykevei áll. el. isk., Temes m.
- 780 Székely Mikó - kollégium, Sepsi - Szent-György, Háromszék m.
Székely Nemzeti Múzeum, Sepsi-Szt.-György.
Székelyudvarhelyi áll. főrealiskola, Udvarhely m.
Székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium, Udvarhely m.
Székelyudvarhelyi róm. kath. főgimn., Udvarhely m.
- 785 Széll Farkas, kir. táblai tanácselnök, Bpest, IX., Ferencz-körút 29. I. **Vál. tag.**
Szendrei János dr., min. o.-tanácsos, Bpest, I., Attila-u. 23. **Vál. tag.**
Szeniczai áll. polg. isk., Nyitra m.
Szentadorjáni áll. elemi isk., Zala m.
Szentbenedekrendi Központi Könyvtár, Győr-Szentmárton.
- 790 Szenté Arnold, polg. isk. tanár, Veszprém.
Szentesi áll. főgimn. Csongrádon.
Szentgotthárdi áll. gimn., Vas m.
Szentmariay Dezső, ny. kur. bíró, Bpest, IX., Ferencz-körút 22. a. t. (100 kor.)
Szentmártoni Darnay Kajetán, Kaposvár, Somogy m., a. t. (100 kor.)
- 795 **Szentmártoni Darnay Kálmán**, Sümeg, Zala m. a. t. (100 kor.)
Szepes-Iglói áll. tanítóképző.
Szeremlei Császár Lóránd dr., tanár, Bpest, IX., Lónyai-u. ref. gimn.
Szilády Zoltán dr., tanár, N.-Egyed.
Szillassy József, festő, Bpest, IX., Üllői-út 73.
- 800 **Szily Kálmán dr.**, min. tan., akad. főkönyvtárnok, a. t. (100 kor.) **Vál. tag.**
Szinyérváraljai áll. el. isk., Szatmár m.
Szinyei József dr., egyet. tanár, Bpest, II., Bimbó-u. 24. **Vál. tag.**
Szinte Gábor, főgimn. tanár, Bpest, VIII., Mátyás-tér 5/b. **Vál. tag.**
Szirmay Miksa, s. tanfelügyelő, Nagyvárad. Kórház-u. 21.
- 805 Szívós Béla, író, Bpest, VIII., József-u. 20.
Szmik Antal, okl. mérnök, Bpest, VIII., Stáhlly-u. 1. I.
Szombathelyi főgimn. tanári kar, Vas m.
Szomorú István, igazg.-tanító, M.-Pécska, Arad m.
Szőnyi Lóránt, m. á. v. mérnök, Bpest, IV., Bástya-u.
- 810 Sztancsek József, tanító, Privigye, Nyitra megye.
Sztankó Béla, tanár, Bpest, I., Budai Paedagogium.
Sztárcsovai áll. el. isk., Torontál m.
Sztója Miklós dr., tanár, N.-Kikinda.
Sztójkovits Viktor, jegyző, Alsókanajel, u. p. Marossolyos.
- 815 Sztripszky Hiador, egyet. tanársegéd, Kolozsvár. E. régiségtár.
Szundy Károly, író, Bpest, VIII., Luther-u. 1/a.
Szűcs István, vm. tisztv. Élesd, Bihar m.
Tagányi Károly, orsz. levéltárnok, Bpest, Orsz. Levéltár. **Vál. tag.**
Takaró Imre, cs. és kir. ref. lelkész, Temesvár.
- 820 Tamás László, ev. ref. lelkész, Krasznamihályfalva, u. p. Ákos.
Tanács Imre, tanár, Miskolc.
Tary Lajos, festőművész, Bpest, VIII., Tisza Kálmán-tér 17. I. 25.
Téglás Gábor, főigazgató, Budapest, I., Villányi-út 2. **Vál. tag.**
Téglás István, kir. tanfelügy., Torda.
- 825 Teleki Pál gr., Fehérszék, Szatmár.
Temesvár szab. kir. város, a. t. (100 kor.).
Temesvári áll. főgimnázium.
Temesvári áll. főrealiskola.
Temesvári áll. tanítóképző.
- 830 Temesváry Rezső dr., orvos, Bpest, VII., Erzsébet-körút 12.
Terenta János, áll. tanító, Mura-szentkereszt, u. p. Mura-szerdahely, Zala m.
Téry Ödön dr., min. o.-tanácsos, Bpest, I., Tárnok-u. 7. I.
Teutsch Gyula, liqueur-gyáros, Brassó, Rossmarkt 4.
Thallóczy Lajos dr., osztály-főnök, Wien, Joannesgasse 6.
- 835 P. Thewrewk Emil dr., egyetemi tanár, Bpest, I., Tárnok-u. 12.
Thim József, főszerk., Apatin.
Thirring Gusztáv dr., egyet. magántanár, Bpest, I., Karácsonyi-u. 15.
Thury Zsigmond, könyvtáros, Kolozsvár.
Timkó György, m. nemz. múz. gyakoronok, Bpest, VII., Városliget, Néprajzi Múzeum.
- 840 Tiszafüredi Múzeum és Könyvtár Egylet, Heves m.
Titeli áll. el. isk., B.-Bodrog m.
Tiszakarácsonyfalvai áll. el. isk., u. p. Nagy-Boeskó, Máramaros m.
Tiszaújlaki áll. el. isk., Ugoesa m.
Tiszolezi áll. el. isk., Gömör m.
- 845 Tolnai Vilmos dr., ev. főgimn. tanár, Bpest, VII., Damjanics-utca 44., II. udv., III. **Vál. tag.**
Tolna vármegye múzeuma, Szegszárd.
Tonelli Sándor, dr., titkár, Bpest, Orsz. Iparegyesület, VI., Gr. Zichy Jenő-u. 4.
Tordai áll. polg. isk., Torontál m.
† **Torma Zsófia**, a. t. (100 kor.).
- 850 Tornyai áll. el. isk. Csanád m.

- Tornyai János, festőművész, H.-M.-Vásárhely.
- Tóth György dr. főgimn. igazgató, Kecskemét, Pest m.
- Tóth Gyula, r. k. lelkész, Tarnaméra, Heves m.
- Szentkirályi Tóth József, gyógyszerész, Kiskúnfélegyháza.
- 855 Tóth-Szabó Pál, egyet. m. tanár, Bpest, VIII., Horánszky-u. 23.
- Tóth Zsigmond dr., Bpest, IX., Tűzoltó-u. 58.
- Tótrónai áll. el. isk., Túróc m.
- Tökölyi áll. el. isk., Pest m.
- Töketeremesi áll. el. isk., Zemplén m.
- 860 Tömörkény István, író, Szeged.
- Tompa Mariska, tanítónő, Hanyi pusztá, u. p. Erdőtelek, Heves m.
- Török Andor dr., polgármester, Kézdi-Vásárhely, Háromszék m.
- Török Károly, tanító, Alsónemesapáti, Zala m.
- Turehányi Tihamér, tanár, Bpest, VIII., Tavaszmező-u. gimn.
- 865 Váradi Török Gyula, földbirtokos, Dézna, Arad m.
- Trenesénbaáni áll. elemi isk., Trenesén m.
- Trsztenai kir. kath. gimn., Árva m.
- Turócszentmártoni áll. el. isk.
- Turócszentmártoni Tót Múzeum
- 870 Uhlár Béla, gyógyszerész, Tardoskedd, Nyitra m.
- Újbessenyői áll. elemi isk., Temes m.
- Újpesti áll. el. isk., Attila-u., Pest m.
- Újpesti áll. el. isk., Erzsébet-út, Pest m.
- Újpesti áll. el. isk., Ferencz József-tér, Pest m.
- 875 Újpesti áll. el. isk., Lőrincz-u., Pest m.
- Újpesti áll. el. isk., Toldi-u., Pest m.
- Újpesti áll. el. leányisk., Ferencz József-tér.
- Újpesti közs. gimnázium.
- Újvidéki kir. kath. magyar főgimn., B.-Bodrog m.
- 880 Újtordai áll. el. isk., Aranyos-Torda m.
- Undi S. Mariska, festőnő, Bpest, II., Toldi Ferencz-u. 26.
- Ungvári áll. el. isk., Ung m.
- Urhegyi Jenő, áll. tanítóképző-int. tanár, Baja, Mészáros Lázár-u.
- Vácsi kegyesrendi főgimn.
- 885 Váczy János dr., tanár, Bpest, II., Szemlőhegy-u. 13.
- Vágó Aladár, tanár, Bpest, VII., Csömöri-út 42., III., 10.
- Vágó Pál, festőművész, Jászapáti.
- Vágújhelyi ízr. reálisk.
- Vajdahunyadi áll. el. isk., Hunyad m.
- 890 Vajkay Rezső, min. oszt.-tan., Bpest, VII., Dohány-u. 26.
- Vajna Károly, gyűjtőfogházi igazgató, Bpest, X., Kőbánya.
- Vakares Kálmán dr., főgimn. tanár, Nagy-Kikinda.
- Varju Elemér, Kassa, Múzeum.
- Cs. Varga Antal, ref. theol., Hajduböszörmény.
- 895 Varga Bálint dr., tanár, Bpest, ref. főgimn.
- Varró István dr., Bpest, V., Lipót-körút 1.
- Vass Miklós dr., tanár, Kaposvár.
- Vasvármegyei Kultur-Egylet, Szombathely.
- Vasverő Rajmund, tanár, Székesfehérvár, Fehér m.
- 900 Vathy István, tanító, Borszöresök, u. p. Somlóvásárhely, Veszprém m.
- Venetianer Lajos dr., rabbi, Újpest.
- Verbói áll. el. isk., Nyitra m.
- Veres Gábor, tanár és zeneszerző, N.-Enyed.
- Versényi György dr., tanár, Bpest, VII., Szondy-u. 44/a. **Vál. tag.**
- 905 Verseezi áll. főreáliskola Temes m.
- Veszprémvármegyei Múzeum.
- Vésztői Kaszinó, Békés m.
- Vetró Lajos Endre, árv. ülnök, H.-M.-Vásárhely.
- Vidor Jenő dr., szerkesztő, Vencsellő, Szatmár m.
- 910 Vikár Béla, szerkesztő, Bpest, IX., Ráday u. 41. **Vál. tag.**
- Viski Károly, tanár, Székelyudvarhely.
- Vitalis István, lyceumi tanár, Selmezbánya, Hont m.
- Vogth Géza, néptanító, Csermend, u. p. Pereszlény, Nyitra m.
- Vörös Balduin, sz. B.-r. tanár, Kőszeg, Vas m.
- 915 Vrabely Mihály, szerkesztő, Rákosliget, Pest m.
- Wagner Lajos dr., tanár, Pozsony.
- Waldmayer K., osztr.-magy. bank. titkára, Wien, Freitung 1.
- Weinwurm Antal, Bpest, IV., Károly-u. 6.
- Werner Boldizsár, tanító, Nagykanizsa.
- 920 Weisz Miksa dr., tanár, Podmaniczky-u.
- Wickenburg Márk gróf, ny. államtitkár, Bpest, Andrássy-u. 83.
- Zalaegerszegi áll. el. isk., Zala m.
- Zayugroeci áll. el. isk., Trenesén m.
- Zborói áll. el. isk., Sáros m.
- 925 Zentai gimnázium, B.-Bodrog m.
- Zempléni Imrey Árpád, író, Bpest, IV., Bástya-u. 11. fsz. 1.
- Zichy István gróf, Gödöllő, Városmajor-u.
- Zichyfalvai áll. el. isk., Torontál m.
- Zilahai áll. el. isk., Szilágy m.
- 930 Zilahai ev. ref. gimn.
- Zirezi eziszt. r. apátsági könyvtár.
- Zloczky Theodor, lelkész, Eötvösfalva, u. p. Kövesliget, Máramaros m.
- Zolnai Gyula dr., egyet. tanár, Kolozsvár.
- Zolta Lajos, vár. levéltáros, Debreczen.
- 935 Zólyomi áll. el. isk.
- Zombori áll. főgimnázium.
- Zsembai István, tanító, Csontosfalva, Abauj-Torna m.
- Zseni József, földbirtokos, Bpest, X. ker., Szabóky-u. 52.
- Zsilinszky Mihály, v. b. t. t., ny. államtitkár, Bpest, VIII., Sándor-u. 30/a. **Vál. tag.**
- 940 Zsille Kálmán, festő, Bpest, VII., Murányi-u. 17. III.
- Zsolnai gimn., Trenesén m.

Tiszteletpéldányban részesülnek :

- Abereromby John, Edinburgh.
 Almborg A., Helsingfors.
 A böleselethallgatók segítő egylete Bpest,*
 közp. egylet.
 Bobrovnikov A. N., Kazan
 5 Brunovszky Dezső, tanár, Déva.
 Bpesti Újságírók Egyesülete, IV., Károly-körút 2.
 Délmagyarországi term. tud. társ., Temesvár.
 Donner Otto, tanár, Helsingfors.
 Egyesült bpesti főv. takarékp., Bpest.
 10 Első magyar ált. bizt. társ., Bpest.
 Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár.
 Ferencz József tanítók háza, Bpest, VIII., Szentkirályi-u. 47.
 Forström O., Sortavala.
 M. k. tud. egyet. term.-r. szövetsége, Bpest, VIII., Sándor-u., régi képviselőház.
 15 Genetz Arvid, tanár, Helsingfors.
 Halász Ferencz, min.-tan., Bpest, V., Lipót-körút 10.
 Kereszty István, M. N. Múz. ör., Bpest.
 Kungl Universitetes Bibliotek, Uppsala, Sverige.
 Láncezy Leó, főrend. tag, Bpest, VI., Nagy János-u. 13.
 20 Leland G. Charles, London, M. Baring Brs. S. Bishopsgate-Wilhim.
 Madarasi Beck Miksa, Bpest, V., Nagykorona-u. 32.
 Magyar Gazdaságtört. Szemle, Bpest.
 Magyar jelzáloghitelbank, Bpest.
 Magyar Nemzeti Múzeum.
 25 Magyar Nemzeti Múzeum népr. oszt.
 Magy. orsz. közp. takarékpénztár, Bpest.
 Magyar Sándor, gépész, Algyő, Csongrád m.
 Magyar Tudományos Akadémia.
 Mikkola J. J. dr., Helsingfors.
 30 Néptanítók Otthona, Bpest.
 Ormódy Vilmos, főrend. tag, Bpest, V., Vigadó-tér 1.
 Osztr.-magyar bank, Wien, I. Bankgasse.
 Osztr.-magyar bank, Bpest, V., Szabadság-tér.
 «Otthon».
 35 Pekár Imre, a Magy. Leszám. és Pénzv. Bank vezérigazg., Bpest., XI., Lónyai-u. 17.
 Pesti Hazai Takarékpénzt. Egyesület.
 Pesti magy. ker. bank, Bpest.
 Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsingfors.
 Török Aurél dr., anthrop. int. igazg., Bpest, IV., Károly-körút 26.
 40 Uránia, Bpest, VII., Izsó-u. 4.
 V. és K. Miniszt. elnöki osztálya.
 Zilahy Kiss Béla, Bpest, XI., Erkel-u. 20.
 Alkotmány.
 Az Ujság.
 45 Budapesti Tagblatt.
 Budapesti Hírlap.
 Budapesti Napló.
 Egyetértés.
 Független Magyarország.
 50 Pester Lloyd.
 Magyar Hírlap.
 Magyar Nemzet.
 Magyarország.
 Pesti Hírlap.
 55 Pesti Napló.
 Vasárnapi Ujság.

Csereviszonyban állanak :

- Berliner Anthropologische Gesellschaft,
 Berlin, S. W. Königstrasse 120.
 Berliner «Zeitschrift des Vereins für Volkskunde».
 Bosn.-Herz. Landes-Museum, Sarajevo.
 «Česky Lid», Prag.
 5 «Erdély», Kolozsvár.
 «Földrajzi Közlemények» Budapest.
 «Hunyadvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat».
 Huszadik Század.
 Kazáni egyetemhez csatolt tudóstársaság.
 10 «Kwartalnik historyczny», Lemberg.
 «Magyar Könyvszemle», Budapest.
 Magyarország vármegyéi és városai.
 „Mezőgazdák“, Bpest.
 «Magyar Zsidó Szemle» Budapest.
 15 Mittheilung der Vereins für Sächs. Volksk. Dresden.
 «Narodopisné Museum», Praha.
 Berkeszi István a «Történelmi és Régészeti Értesítő» szerk., Temesvár.
 Román irodalmi és közművelődési egylet, Nagy-Szeben.
 «Sevčenko Gesellschaft», Lemberg.
 20 «Slovenské Pohľady» Turócz-Szt-Márton,
 «Towarzystwo ludoznawce», Lemberg.
 «Turista Közlöny».
 Verein für Sächsische Volkskunde, Leipzig.
 Wiener Anthropologische Gesellschaft.
 25 „Uránia“ Bpest.,

Tiszteleti tag 1907. év végén	14	1908. év végén	16
Külső tag 1907. év végén	12	1908. év végén	14
Alapító tag 1907. év végén	63	1908. év végén	63
Rendes tag és előfizető 1907. év végén	861	1908. év végén	885
Összes létszám 1907 végén	953	1908 végén	978

Hivatalos nyugtázás

az 1908. évi május hó 20-tól október hó 31-ig befolyt díjakról.

Tagsági, illetőleg előfizetési díjat fizettek:	
1905. évre: Samu János — Összesen	4 K 50 f.
1906. évre: Samu János — Sebők Samu — Összesen	12 K — f.
1907. évre: Ágner Lajos dr. (4 K) — Birkás Géza dr. — Csányi Károly — Garda Samu dr. — Gyórfy István (4 K) — Harmath Lujza — Horger Antal — Horváth Jenő dr. — Kohlbach Bertalan dr. — Komoróczy Miklós — Marczali Henrik dr. — Munkácsi Bernát dr. (3 K) — Orbán Nándor — Princz Gyula — Révai Testvérek — Sebők Samu — Szajbely Kálmán — Szinnyi József dr. — Összesen:	101 K — f.
1908. évre: Adler Arthur — Ágner Lajos dr. — Alexics György dr. — ifj. Antal Gyula — Aradi Kölcsey-Egyesület — Balásy Dénes — Bán Aladár dr. — Bartók Béla — Bábai Bay Sándor — Benkőczy Emil (50 fillér) — Berczik Árpád — Berzeviczei áll. elemi iskola — Berzeviczy Albert dr. — Békésvármegyei Közműv. Egylet — Bleyer Jakab dr. (2 K) — Bodola Sándor — Bohrandt Lajos — Bokor Miksa — Brán Lőrincz — Brassói áll. felső keresk. iskola — Brassói Magyar Kaszinó — Brigham Lujza New-York (10 K) — Burg Ferencz — Csányi Andor — Csányi Károly — Csippék János — Csopey László — Kövecsesi Dancs Árpád — Danesees János — Dévai áll. tanítóképző — Divald Kornél — Dura Máté — Egri érs. tanítóképző intézet Önképző Köre — Ernyey József (3 K) — Fehérmegyei Tanító Testület — Fiók Károly dr. — Gách István — Galgóczy Elemér — Galgóczy János — Gárdonyi József — Gerencsér István — Gohl Ödön — Gyórfy István — Györke Margit — Hadzsics Antal — Hársing István — Hegedeös Miklós — Hódmezővásárhelyi ev. ref. főgimn. könyvt. — Horger Antal — Hornyánszky Viktor — Istvánffy Gyula — Jeszenszky István dr. — Kálmán Lajos — Kardos Gyula — Kardos István — Karl Lajos dr. — Károlyfalvai áll. elemi isk. — Kepp Frigyes dr. — Kis Lajos — Kodály Zoltán — Kohlbach Bertalan dr. — Kolozsvári Egyetemi Orvosi Kar — Kolozsvári r. k. főgimnázium — Kovács Lajos — Krausz Sámuel dr. — Kubinyi Miklós — Kuzsinszky Bálint (5 K) — László Gábor dr. — Löcsei kir. főgimn. — Makoldy Sándor (3 K) — Mangu Béla — Márki Sándor dr. — Matthias Mátrainé Varga Róza — Medveczky Károly — Mészáros Gyula — Modori polg. isk. — Mohl Adolf — Molecz Béla — Munkácsi áll. főgimn. — Munkácsi Bernát dr. (5 K) — Nyáry Albert báró dr. — Orbán Nándor — Pápai Sz.-B.-rendi főgimn. — Perényi Lajos — Petrásovich Jenő — Petz Gedeon dr. — Piso N. — Popovics Iván dr. — Pozsonyi ág. h. ev. theologiai Akadémia — Pozsonyi felső keresk. iskola ifj. önképzőköre — Pozsonyvárosi Múzeum — Princz Gyula — Prukker Károly — Rakovszky István — Raschel Lambert — Réthei Prikkel Marián — Réthly Antal — Rhousopoulos A Rhousos — Rubinyi Mózes dr. — Ruisz Gyula — Sebestyén Károly — Sebők Samu — Selmezbányai kir. kath. gimn. — Simonyi Zsigmond dr. — Singer és Wolfner — Somorjai polg. isk. — Spitzer Mór — Straitiarium. Agoston dr. — Szabó Dezső — Szamosujvári kir. kath. főgimn. — Szeniczai áll. polg. isk. — Szentadorjáni áll. elemi isk. — Szentkirályi Tóth József — Szivós Béla — Szomorú István — Sztancsek József — Sztója Miklós dr. — Téglás István — Tolnai Vilmos dr. — Tóth György dr. — Tóth Sárka — Tóth Szabó Pál dr. — Turóczzsentsmártoni Tót Múzeum — Újpesti áll. el. leányisk. Ferencz József-tér — Váczi kegyesrendi főgimn. — Varró István dr. — Venetianer Lajos dr. — Volckmar F. Lipese — Wagner Lajos dr. — Wickenburg Márk gróf — Zolnai Gyula dr. — Zseni József — Zsilinszky Mihály — Zsille Kálmán — Összesen	790 K 50 f.
1909. évre: Ágner Lajos dr. (2 K) — Csippék János — Dévai áll. tanítóképző — Fiók Károly dr. (2 K) — Gách István (4 K) — Gaul Károly — Gohl Ödön — Jeszenszky István dr. (4 K) — Márki Sándor dr. — Pozsonyi ág. h. ev. theologiai Akadémia (4 K) — Pozsonyi keresk. akad. ifj. önképzőköre — Prukker Károly — Simonyi Zsigmond dr. — Tolnai Vilmos dr. (4 K) — Wickenburg Márk gróf (4 K) — Zseni József (4 K) — Zsilinszky Mihály (4 K) — Összesen	80 K — f.
1910. évre: Gohl Ödön — Prukker Károly — Összesen	12 K — f.
Összesen befolyt hátralékokból:	171. — K. jan. 1-től 288 K 50 f.
1908. és követk. évi díjból	1369.60 K. " " 2294 " 10 "
alapítványi kamat	— K. " " — " — "
alapítványi díjból	— K. " " 1 " — "

Budapest, 1909 január 1.

Kövecsesi Dancs Árpád,
pénztáros (II., Toldi Ferencz-u. 50.)

A Magyar Néprajzi Társaság tisztikara.

Elnök :

Szalay Imre, min. tanácsos
(M. Nemzeti Múzeum.)

Alelnökök :

Katona Lajos dr.
(II. Krisztina-körút 33.)

Csánki Dezső dr.
(I. Vár, Orsz. Levéltár.)

Főtitkár :

Sebestyén Gyula dr.
(M. Nemzeti Múzeum.)

Titkár :

Solymossy Sándor dr.
(VIII., József-utca 32. II. e.)

Pénztáros:

Kövecesi Danes Árpád
(II., Toldi Ferenc-utca 50.)

Ellenőr:

Máder Béla.
(Országház-tér 11.)

A Magyar Néprajzi Társaság választmányi tagjai :

a) Fővárosiak :

Alexics György dr.
Almásy György dr.
Asbóth János
Balásy Dénes
Balassa József dr.
Bán Aladár dr.
Bátky Zsigmond dr.
Beluleszko Sándor
Borovszky Samu dr.
Erdélyi Lajos
Ernyey József
Fabó Bertalan
Feichtinger Győző

Galgóczy János
Goldziher Ignác dr.
Giesswein Sándor dr.
Gróh István
Huszka József
Jancsó Benedek dr.
Kováts László
Kúnos Ignác dr.
Mahler Ede dr.
Melich János dr.
Munkácsi Bernát dr.
Nagy Géza
Nyáry Albert báró
Réthy László dr.

Strausz Adolf
Semayer Vilibáld dr.
Szendrei János dr.
Széll Farkas
Szily Kálmán dr.
Szinyei József dr.
Szinte Gábor
Tagányi Károly
Téglás Gábor
Tolnai Vilmos dr.
Versényi György
Vikár Béla
Zsilinszky Mihály

b) Vidékiek :

Baróti Lajos dr.
Bellosics Bálint
Erdélyi Pál dr.

Gönczi Ferenc
Istvánffy Gyula
Kada Elek
Karácsonyi János dr.

Kálmán Lajos
Lehoczky Tivadar
Posta Béla dr.